

निर्णय नं. ८७०८

सर्वोच्च अदालत, विशेष इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री कल्याण श्रेष्ठ
माननीय न्यायाधीश श्री गिरीश चन्द्र लाल
माननीय न्यायाधीश श्री ज्ञानेन्द्रबहादुर कार्की
रिट नं. २०६७-WS-०००७
आदेश मिति: २०६८।०८।२९।५
विषय: उत्प्रेषणयुक्त परमादेश।

निवेदक: महिला कानून र विकास मञ्चका तर्फबाट
एवं आफ्नो तर्फबाट समेत काठमाडौं जिल्ला
काठमाडौं महानगरपालिका वडा नं. ११ बस्ने
अधिवक्ता मीरा ढुङ्गाना समेत
विरुद्ध
विपक्षी: प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालय
समेत

- भीसा दस्तूर विदेशी नागरिकबाट असूलउपर गरिने दस्तूर हो, त्यसैले यस विषयमा विदेशी नागरिकतालाई समेत नेपाली नागरिक सरहको समान व्यवहारको अपेक्षा गर्न नमिल्ने।
- विश्वका हरेक मुलुकले आफ्नो देशमा प्रवेश गर्ने विदेशी नागरिकबाट तोकिएको दस्तूर लिने गर्दछन्, यो विश्वव्यापी मान्यता नै हो र प्रत्येक देशले आफ्नो राष्ट्रिय कानूनद्वारा त्यसको व्यवस्थापन गर्ने हुँदा त्यसलाई अन्यथा भन्न नसकिने। (प्रकरण नं. २)
- नियमावलीले विभिन्न किसिमका भीसा र त्यसको दस्तूरसम्बन्धी व्यवस्था गरेको हुँदा भीसाको प्रकारअनुसार दस्तूरमा समेत अन्तर रहनुलाई अन्यथा भन्न मिल्ने हुँदैन। विदेशी नागरिकले कुन प्रयोजनका लागि नेपाल प्रवेश गर्न खोजेको हो, सो प्रयोजनसमेतलाई विचार गरी भीसा दस्तूर निर्धारण गरिने हुँदा त्यसमा गरिएको फरक व्यवहारलाई समानताको हकसँग जोडेर हेर्न नमिल्ने।

(प्रकरण नं. ३)

- भीसा दस्तूर निर्धारण गर्ने विषय सरकारको नीतिगत विषय भएकाले त्यस्तो नीतिगत विषयमा अदालतले सामान्यतः हस्तक्षेप नगर्ने।

(प्रकरण नं. ५)

- अस्तित्वमा नै नरहेको विदेशी सम्बन्धी नियमावलीको व्यवस्थालाई आधार बनाएर हाल कायम रहेको अध्यागमन नियमावलीको व्यवस्था असमान रहेको मान्न र सम्भन नमिल्ने।

(प्रकरण नं. ६)

निवेदकतर्फबाट: विद्वान अधिवक्ताद्वय मीरा ढुङ्गाना
र सुषमा गौतम
विपक्षी तर्फबाट: विद्वान सहन्यायाधिवक्ता युवराज
सुवेदी
अवलम्बित नजीर:
सम्बद्ध कानून:

- अध्यागमन नियमावली, २०५१ को नियम २९ अनुसूची ९(४)(ड)
- विदेशी सम्बन्धी नियमावली, २०३२

आदेश

न्या.कल्याण श्रेष्ठ: अध्यागमन नियमावली, २०५१ को अनुसूची ९ को नं. ४ को देहाय (ड) मा भएको प्रावधान समानताको हकसँग बाभिएको हुँदा बदर घोषित गरी समानताको हकअनुरूपको कानूनी व्यवस्था गर्नु भनी परमादेश समेत जारी गरिपाउँ भनी नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा ३२ तथा धारा १०७ को उपधारा (१) (२) अनुसार यस अदालतमा दायर भै पेश हुन आएको प्रस्तुत रिट निवेदनको संक्षिप्त तथ्य र ठहर यस प्रकार रहेको छ:
अध्यागमन नियमावली, २०५१ को नियम ८ को खण्ड (ज) ले नेपाली नागरिकसँग वैवाहिक सम्बन्ध भई विवाह दर्ताको प्रमाणपत्र पेश गर्ने विदेशीहरूले गैर पर्यटकीय भीसा प्राप्त गर्न सक्ने भन्ने कानूनी व्यवस्था गरेको पाइन्छ। यसरी गैर पर्यटकीय भीसा प्राप्त गर्ने विदेशी नागरिकलाई सोही नियमावलीको अनुसूची ९ मा नियम २९ सँग सम्बन्धित भनी नियम २९ को

अनुसूची १ बमोजिम भीसा दस्तूर लाग्ने व्यवस्था गरेको पाइन्छ। अनुसूची ९ को ४ ले गैर पर्यटकीय भीसा जारी गर्दा वा म्याद थप गर्दा दस्तूर लाग्ने भन्ने व्यवस्था गरिएको छ। तर सोही अनुसूची ९ को नं.४(ख) मा “नेपाली मूलका विदेशी र नेपाली बाबु वा आमाका विदेशी राहदानी वाहक सन्तानलाई प्रति महिना ५ अमेरिकी डलर बराबरको नेपाली मुद्रा भीसा दस्तूरबापत तिर्नुपर्ने, तर एउटा नेपाली नागरिक जसले नेपाली मुलकै विदेशीसँग वैवाहिक सम्बन्ध कायम गरी नेपालमा आफ्नो घर व्यवहार गरी आफ्नो परिवारसँग बसोबास गरिरहेको छन् भने उसले उनीहरूको भन्दा तल्लोस्तरमा रही बढी भीसा दस्तूर तिर्नुपर्ने व्यवस्थाले जन्म जन्मान्तरको नाता कायम हुने वैवाहिक सम्बन्धलाई अन्य नाता सरहको मान्यता नदिएको देखिन्छ। यसरी वैवाहिक सम्बन्धको आधारमा कायम रहने सम्बन्धलाई भेदभावमूलक रूपमा कानूनमा बर्गीकरण गरी वैवाहिक सम्बन्ध भित्रका विदेशी अथवा नेपाली मूलका विदेशी राहदानी वाहक व्यक्तिलाई भेदभाव गरी संविधान र अन्तर्राष्ट्रिय कानूनमा व्यवस्थित समानताको व्यवस्थालाई उपहास गरेको छ। अतः माथि उल्लेख गरे बमोजिम अध्यागमन नियमावली, २०५१ को (पाँचौं संशोधन) २०६४ को अनुसूची ९ को नं.४ को देहाय (ड) मा भएको व्यवस्थाले वैवाहिक सम्बन्ध भित्रका विदेशी व्यक्ति, चाहे त्यो नेपाली मूलको नै किन नहोस्, उसको संवैधानिक हक, समानता सम्बन्धी हक, वैयक्तिक स्वतन्त्रता सम्बन्धी हक, अन्तर्राष्ट्रिय मान्यता एवं अन्तर्राष्ट्रिय कानून अन्तर्गत समानता सम्बन्धी हक समेतको विरुद्धको भएको हुनाले उक्त प्रावधानलाई उत्प्रेषणयुक्त परमादेशको आदेशद्वारा बदर घोषित गरी समानताको सिद्धान्तमा आधारित आवश्यक कानूनी व्यवस्था गर्न गराउनको लागि जो चाहिने उपयुक्त आज्ञा, आदेश, पूर्ज जारी गरिपाउँ भन्ने समेत व्यहोराको निवेदन पत्र।

यसमा, के कसो भएको हो ? निवेदकको मागबमोजिमको आदेश किन जारी हुनु नपर्ने हो ? यो आदेश प्राप्त भएका मितिले बाटाका म्याद बाहेक १५ दिनभित्र सम्बन्धित मिसिल साथ राखी महान्यायाधिवक्ताको कार्यालय मार्फत् लिखित जवाफ पठाउनु भनी यो आदेश र रिट निवेदनको एक प्रति

नक्कल साथै राखी विपक्षीहरूलाई सूचना दिई त्यसको बोधार्थ महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयमा पठाई दिनु भन्ने समेत व्यहोराको यस अदालतबाट मिति २०६७।५।१४ मा भएको आदेश।

विदेशी सम्बन्धी नियमावली, २०३२ जारी हुँदा नेपालमा विदेशी पर्यटक भित्र्याउने र नेपाली नागरिकसँग विवाह गरी आउने विदेशी महिलाले नेपाली हुन चाहेमा भीसा दस्तूर नलिने व्यवस्था भएको, तर अध्यागमन ऐन, २०४९ र नियमावली, २०५१ जारी हुँदासम्म नेपालमा विदेशी महिलाहरूको आगमन अत्यधिक देखिएको र विवाहको माध्यमबाट भीसा दस्तूर निःशुल्क बनाउने तर विदेशी नागरिकता भने नत्यागी अन्य पेशा व्यवसायमा संलग्न भएर भीसा दस्तूर छल्ने उद्देश्य समेत देखिएकोले त्यस्तो अवस्थालाई निरुत्साहित गर्न पनि अध्यागमन नियमावली, २०५१ मा उक्त व्यवस्था राखिएको हो। साविकको कानूनले प्रदान गरेको सेवा सुविधा र व्यवस्थालाई कटौती गरी राज्यले अन्यथा कानून बनाउनु कतिपय अवस्थामा न्यायसंगत मानिंदैन। तसर्थ पुरानो र नयाँ भीसा दस्तूरको बीचमा फरकपन भयो भन्दैमा राज्यबाट संविधानद्वारा प्रदत्त मौलिक हकको हनन भयो भन्ने आधार देखिंदैन। साथै विदेशी महिलाले विदेशी सम्बन्धी नियमावली बमोजिम भीसा छुट पाउने, तर सोही व्यवस्था नेपाली महिलासँग विवाह गर्ने पुरुषले नपाउने व्यवस्था गर्नुको पछाडि विदेशी पर्यटकहरूबाट प्राप्त हुने राजश्वमा प्रतिकूल असर नपरोस् भन्ने हो। अतः राज्यले राष्ट्रिय हित अनुकूल नीति निर्माण गर्ने नै भएकोले अध्यागमन नियमावली, २०५१ को नियम २९ बमोजिमको अनुसूची ९ को ४(ड) र (त्र) मा उल्लिखित व्यवस्था संविधानको भावना अनुकूल नै भएको हुँदा प्रस्तुत रिट निवेदन खारेजभागी भएकोले खारेज गरिपाउँ भन्ने समेत व्यहोराको अध्यागमन विभागको लिखित जवाफ।

अध्यागमन नियमावली, २०५१ ले गैर पर्यटकलाई भीसा दिने सम्बन्धमा कुनै भेदभाव गरेको छैन। अध्यागमन नियमावली, २०३२ को प्रावधान बमोजिम निःशुल्क भीसाको सुविधा लिएकाहरूको हकमा सोही व्यवस्था नै आकर्षित हुन्छ। जुन कानूनले तोकेको शर्त स्वीकार गरी सुविधा लिएको हो, पछि सो कानून

संशोधन वा खारेज भए पनि सोही कानून लागू हुन्छ । अध्यागमन नियमावली, २०५१ कार्यान्वयन भएपछि कुनैपनि व्यक्तिलाई दस्तूरमा भेदभाव गरिएको छैन । एउटै नियमावली भित्र फरक फरक व्यवहार गरी भेदभाव गरेको कुरा प्रमाण सहित औल्याए नेपाल सरकार सुधार गर्न तयार छ । अतः कानूनले नै सुविधा दिएको विषयमा विपक्षीले अन्यथा भन्ने नमिल्ने हुँदा प्रस्तुत रिट खारेज गरिपाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको गृह मन्त्रालयको लिखित जवाफ ।

तत्काल कायम रहेको विदेशी सम्बन्धी नियमावली, २०३२ बमोजिम नेपाली नागरिकसँग विवाह गर्ने विदेशी महिलाले निःशुल्क भीसा प्राप्त गर्न सक्ने व्यवस्था गरे अनुरूप निःशुल्क भीसा पाइरहेको अवस्थामा हाल आएर भीसा बापत दस्तूर लिँदा अव्यवहारिक हुने भएकोले त्यस्ता महिलाहरूको हकमा भीसा दस्तूर नलाग्ने व्यवस्था गरिएको हो । अध्यागमन नियमावली, २०५१ को अनुसूची ९ को प्रकरण ४ को खण्ड (ड) मा नेपाली नागरिकसँग विवाह गर्ने विदेशीलाई भीसा दस्तूर बापत समान रकम लाग्ने व्यवस्था गरेको र सो व्यवस्थाले महिलाहरू बीच तथा महिला र पुरुष बीच समान व्यवहार गरेको हुँदा उक्त व्यवस्था संविधान अनुकूल नभएको भन्ने विपक्षको भनाई तर्कसंगत नदेखिँदा रिट जारी हुनुपर्ने अवस्था छैन, खारेज गरिपाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको कानून तथा न्याय मन्त्रालयको लिखित जवाफ ।

अध्यागमन (पाँचौं संशोधन, २०६४) नियमावली, २०५१ को अनुसूची ९ को ४ को (ड) को प्रावधान समानताको सिद्धान्त बमोजिम समानहरूका बीच समान र असमानहरूका बीच असमान व्यवहारलाई आत्मसात गरी निर्माण भएको पाइन्छ । नियमावलीको न्यायिक पुनरावलोकन गर्दा जन्मदातृ ऐनसँग नियम बाभिएको छ, छैन, जन्मदातृ ऐनसँग नियम असंगत वा प्रतिकूल छ, छैन र प्रत्यायोजित अधिकार पुनः प्रत्यायोजन गरी नियमावली निर्माण गरिएको छ, छैन भन्ने सिद्धान्तको आधारमा नियमावलीलाई जन्मदातृ ऐनसँग परीक्षण गरी हेरिनु पर्ने हुन्छ । सो विपरीत नियमावलीको कुनै व्यवस्था सोभै संविधानसँग बाभिएको भनी दावी लिन र अदालतबाट समेत सो बमोजिम न्यायिक पुनरावलोकन

हुन सक्दैन । यस आधारमा हेर्दा विपक्षीले भेदभावपूर्ण भनी दावी लिनु भएको अध्यागमन नियमावलीको उक्त व्यवस्था अध्यागमन ऐन, २०४९ सँग बाभिएको वा असंगत रहेको वा अध्यागमन ऐन, २०४९ ले प्रत्यायोजन गरेको अधिकार भन्दा बाहिर गई नियमावलीको निर्माण भएको वा अध्यागमन ऐन, २०४९ ले प्रत्यायोजन गरेको अधिकार पुनः प्रत्यायोजन गर्ने गरी नियमावलीले व्यवस्था गरेको भन्ने दावी नै नलिएको अवस्थामा सम्मानीत अदालतबाट विपक्षीको मागबमोजिम अध्यागमन नियमावली, २०५१ संविधान अनुकूल छ वा प्रतिकूल छ भनी परीक्षण गरी हेर्न मिल्दैन । यदी अध्यागमन नियमावलीको दावी लिइएको उक्त व्यवस्था संविधानसँग परीक्षण गरी हेर्दा संविधान प्रतिकूल नै पाइएमा समेत अध्यागमन ऐन, २०४९ यथावत रहेसम्म नियमावलीको उल्लिखित व्यवस्था बदर घोषित गर्नु निरर्थक एवम् औचित्यहिन भएकाले रिट निवेदन खारेज गरिपाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालयको लिखित जवाफ ।

नियमबमोजिम पेश हुन आएको प्रस्तुत निवेदनमा निवेदकतर्फबाट वहस प्रारम्भ गर्दै निवेदक अधिवक्ता श्री मीरा हुंगानाले आफ्नै देशभित्र योगदान पुऱ्याउन चाहने महिलालाई निरुत्साहित गर्ने, आफ्नो परिवारसँग बस्न नपाउने र नसक्ने अवस्थाको सिर्जना गर्ने गरी गरिएको कानूनी व्यवस्था त्रुटिपूर्ण रहेको छ । त्यस्तो व्यवस्थाले महिलाको प्रजनन हकमा समेत अप्रत्यक्ष रूपमा आघात पुऱ्याएको छ, भनी र निवेदक तर्फबाट उपस्थित विद्वान अधिवक्ता श्री सुषमा गौतमले गृह मन्त्रालयको लिखित जवाफमा एउटै नियमावली भित्र फरक फरक व्यवहार गरी भेदभाव गरेको कुरा प्रमाण सहित औल्याए नेपाल सरकार सुधार गर्न तयार छ, भन्ने व्यहोरा उल्लेख गरिएको र निवेदनसाथ पेश गरिएको भरपाइले नै भेदभाव भएको कुरा पुष्टि भैरहेको हुँदा अध्यागमन नियमावलीमा रहेको निवेदन दावीको व्यवस्था बदर घोषित गरिनु पर्दछ भनी वहस गर्नु भएको थियो । त्यसैगरी विपक्षी नेपाल सरकारका तर्फबाट उपस्थित हुनु भएका विद्वान सहन्यायाधिवक्ता श्री युवराज सुवेदीले के कति भीसा दस्तूर लिने भन्ने कुरा सरकारले निर्धारण गर्ने नीतिगत विषय भएकाले

त्यस्तो नीतिगत विषयमा रिट क्षेत्रबाट हस्तक्षेप गर्न मिल्दैन । अध्यागमन नियमावली, २०५१ ले महिला र पुरुष भनी वर्गिकरण नगरिएको हुँदा विभेद भएको भन्ने निवेदन दावी नै निराधार छ भनी वहस गर्नुभयो ।

प्रस्तुत रिट निवेदनमा मुख्य रूपमा अध्यागमन नियमावली, २०५१ को नियम २९ सँग सम्बन्धित अनुसूची ९ को देहाय ४ को खण्ड (ड) मा निर्धारण गरिएको भीसा दस्तूर सम्बन्धी व्यवस्थाले नेपाली महिलासँग विवाह गर्ने विदेशी पुरुषले नेपालमा गैरपर्यटकीय भीसामा बस्नुपर्दा बढी शुल्क तिर्नु पर्ने भै त्यसको असर स्वरूप नेपाली महिलाले आफ्ना श्रीमान र सन्ततीसँग बस्न नपाउने अवस्था सिर्जना भएको र त्यसले वैवाहिक सम्बन्धमा र अप्रत्यक्ष रूपमा प्रजनन हकमा समेत प्रतिकूल प्रभाव पर्ने भएकोले समानताको हक प्रतिकूल रहेको उक्त व्यवस्था बदर घोषित गरिपाउँ भन्ने समेतको माग गरिएको देखिन्छ । विपक्षी मध्येको अध्यागमन विभागका तर्फबाट पेश हुन आएको लिखित जवाफमा विदेशी महिलाले विदेशी सम्बन्धी नियमावली बमोजिम भीसा छूट पाउने, तर सोही व्यवस्था नेपाली महिलासँग विवाह गर्ने पुरुषले नपाउने व्यवस्था गर्नुको पछाडि विदेशी पर्यटकहरूबाट प्राप्त हुने राजश्वमा प्रतिकूल असर नपरोस् भन्ने उद्देश्य रहेको र उक्त व्यवस्था राष्ट्रिय हित अनुकूल राज्यले बनाएको नीति अन्तर्गतको विषय भएकाले संविधानको भावना अनुकूल भएको हुँदा रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने जिकीर लिइएको पाइन्छ ।

मिसिल अध्ययन गरी दुवै पक्षका तर्फबाट भएको वहस समेत सुनी निर्णयतर्फ विचार गर्दा प्रस्तुत निवेदनमा मूलतः देहायका प्रश्नहरूको निरूपण गरी निवेदन मागबमोजिमको आदेश जारी हुनुपर्ने हो वा होइन भन्ने सम्बन्धमा निर्णय दिनु पर्ने देखिन्छ ।

१. अध्यागमन नियमावली, २०५१ को नियम २९ अन्तर्गतको अनुसूची ९ को देहाय ४ को खण्ड (ड) को व्यवस्था संविधान प्रदत्त समानताको हक प्रतिकूल छ वा छैन ?
२. निवेदन मागबमोजिमको आदेश जारी हुनु पर्ने हो वा होइन ?

२. निर्णयतर्फ विचार गर्दा नियमावलीको अनुसूची ९ मा नियम २९ सँग सम्बन्धित भनी विभिन्न

भीसा दस्तूरहरू उल्लेख गरिएको छ । नियमावलीको नियम २९ मा भीसा दस्तूर सम्बन्धी व्यवस्था गरिएको र त्यसमा मुख्य रूपले नेपालभित्र प्रवेश वा उपस्थितिको लागि भीसा जारी गर्दा, भीसाको म्याद थप गर्दा वा भीसाको म्याद नघाई बसेको विदेशीहरूको भीसा नियमित गर्नु पर्दा वा यात्रा अनुमतिपत्र जारी गर्दा वा भीसा स्थानान्तरण गर्दा भीसा सम्बन्धी वा अन्य दस्तूर अनुसूची ९ मा तोकेबमोजिम हुने भनी उल्लेख गरिएको छ । सोही व्यवस्थाका आधारमा अनुसूची ९ मा भीसा दस्तूरका सम्बन्धमा विस्तृत रूपमा उल्लेख गरिएको छ । अनुसूची ९ को व्यवस्थालाई हेर्दा नं. ४ मा गैर पर्यटक भीसा जारी गर्दा वा म्याद थप गर्दा लाग्ने दस्तूरका सम्बन्धमा विभिन्न व्यवस्थाहरू गरिएको छ । त्यसअन्तर्गत निवेदकले खण्ड (ख) मा रहेको व्यवस्थाको तुलनामा खण्ड (ड) को व्यवस्थाले विदेशी नागरिकसँग विवाह गर्ने नेपाली महिलाले बढी भीसा दस्तूर तिर्नुपर्ने भै त्यसबाट विभेद भएको भनी दावी गरेको सन्दर्भमा खण्ड (ख) र (ड) लाई हेर्नु पर्ने हुन्छ । खण्ड (ख) ले नेपाली मूलका विदेशी र नेपाली बाबु वा आमाका विदेशी राहदानी बाहक सन्तानलाई प्रति महिना ५ अमेरिकी डलर बराबरको नेपाली मुद्रा भीसा दस्तूर लाग्ने व्यवस्था गरेको छ भने खण्ड (ड) मा नेपाली नागरिकसँग विवाह गर्ने विदेशीलाई प्रति महिना १० अमेरिकी डलर बराबरको नेपाली मुद्रा भीसा दस्तूर लाग्ने व्यवस्था गरिएको छ । ती दुवै कानूनी व्यवस्थामा महिला र पुरुषबीचमा फरक फरक दस्तूर लाग्ने गरी विभेद गरिएको भन्ने देखिँदैन । समान अवस्थाका सबैलाई समान दस्तूर लाग्ने किसिमबाट भीसा दस्तूर तोकिएको पाइन्छ । भीसा दस्तूर विदेशी नागरिकबाट असूलउपर गरिने दस्तूर हो, त्यसैले यस विषयमा विदेशी नागरिकतालाई समेत नेपाली नागरिक सरहको समान व्यवहारको अपेक्षा गर्न मिल्ने हुँदैन । विश्वका हरेक मुलुकले आफ्नो देशमा प्रवेश गर्ने विदेशी नागरिकबाट तोकिएको दस्तूर लिने गर्दछन्, यो विश्वव्यापी मान्यता नै हो र प्रत्येक देशले आफ्नो राष्ट्रिय कानूनद्वारा त्यसको व्यवस्थापन गर्ने हुँदा त्यसलाई अन्यथा भन्न सकिँदैन ।

३. जहाँसम्म नेपालको अध्यागमन नियमावली, २०५१ को नियम २९ अन्तर्गतको अनुसूची ९ को देहाय ४ को खण्ड (ड) को व्यवस्थाको सन्दर्भ छ,

निवेदक तर्फका कानून व्यवसायीले वहसका क्रममा निवेदनसाथ पेश गरिएको भन्ने जिकीर लिएतापनि निवेदनमा त्यसरी महिला र पुरुषप्रति असमान व्यवहार भएको देखिने खालको कुनै दृष्टान्त वा भरपाई पेश गरिएको पनि पाईदैन । सो नियमावलीले विभिन्न किसिमका भीसा र त्यसको दस्तूर सम्बन्धी व्यवस्था गरेको हुँदा भीसाको प्रकारअनुसार दस्तूरमा समेत अन्तर रहनुलाई अन्यथा भन्न मिल्ने हुँदैन । विदेशी नागरिकले कुन प्रयोजनका लागि नेपाल प्रवेश गर्न खोजेको हो, सो प्रयोजनसमेतलाई विचार गरी भीसा दस्तूर निर्धारण गरिने हुँदा त्यसमा गरिएको फरक व्यवहारलाई समानताको हकसँग जोडेर हेर्न मिल्ने हुँदैन । समानताको हकले कहिल्यै पनि निरपेक्ष समानताको वकालत गर्दैन । त्यसैले फरक अवस्थाका व्यक्तिहरू बीच समान व्यवहार हुनु पर्ने भनी लिइने जिकीर आफैँमा ग्राह्य हुन सक्दैन ।

४. निवेदकले गैरपर्यटकीय भीसा दस्तूरसँग सम्बन्धित कानूनी व्यवस्थालाई चुनौती दिएको परिप्रेक्ष्यमा नियमावलीको नियम ८ मा रहेको गैरपर्यटकीय भीसासम्बन्धी व्यवस्थालाई हेर्दा त्यसले के कस्ता व्यक्तिहरूलाई गैरपर्यटकीय भीसा जारी गर्ने भन्ने सम्बन्धमा विभिन्न १४ किसिमका विदेशीहरूको सूची प्रस्तुत गरेको छ । त्यसमध्ये खण्ड (ज) मा नेपाली नागरिकसँग वैवाहिक सम्बन्ध भई विवाह दर्ताको प्रमाणपत्र पेश गर्ने विदेशीहरूलाई समावेश गरिएको छ । त्यसमा पनि महिला र पुरुष भनी छुट्टै वर्गीकरण गरेको अवस्था देखिएको छैन ।

५. भीसा दस्तूर निर्धारण गर्ने विषय सरकारको नीतिगत निर्णयमा निर्भर रहने विषय हो । त्यस्तो नीतिगत विषयमा अदालतले सामान्यतः हस्तक्षेप गर्दैन । साथै एउटै नियमावली भित्र फरक फरक व्यवहार गरी भेदभाव गरेको कुरा प्रमाण सहित औँल्याइएमा सुधार गर्न तयार रहेको भन्ने समेतको विपक्षी गृह मन्त्रालयका तर्फबाट प्रस्तुत गरिएको लिखित जवाफको व्यहोराले पनि निवेदन मागबमोजिमको स्थिति देखिएको अवस्थामा पनि सम्बन्धित निकाय त्यसलाई नीतिगत रूपमा सम्बोधन गर्न तत्पर रहेको भन्ने देखिएको हुँदा त्यस्ता विषयमा प्रवेश गरी यस अदालतबाट न्याय निरुपण गर्नु उचित र वाञ्छनीय समेत हुँदैन ।

६. प्रस्तुत रिट निवेदनमा विदेशी सम्बन्धी नियमावली, २०३२ ले गरेको निःशुल्क भीसा दस्तूर सम्बन्धी व्यवस्थालाई आधार बनाएर अध्यागमन नियमावलीमा रहेको व्यवस्था असमानपूर्ण रहेको भन्ने समेतको दावी लिइएको देखिन्छ । विदेशीसम्बन्धी नियमावलीलाई अध्यागमन नियमावली, २०५१ ले खारेज गरिसकेको हुँदा सो नियमावली हाल अस्तित्वमा नरहेको भएपनि अध्यागमन नियमावलीको नियम २९ सँग सम्बन्धित अनुसूची ९ को दफा ४ को खण्ड (अ) अनुसार विदेशी सम्बन्धी नियमावली, २०३२ बमोजिम निःशुल्क भीसा प्राप्त गरिसकेको नेपाली पुरुष नागरिकसँग वैवाहिक सम्बन्ध भएका विदेशी महिलालाई वैवाहिक सम्बन्ध कायम रहेसम्म भीसा दस्तूर नलाग्ने भनी गरिएको व्यवस्थालाई निरन्तरता प्रदान भएको अवस्था छ । उल्लिखित सन्दर्भमा हेर्दा साविकको कानूनी व्यवस्था अन्तर्गत प्राप्त गरेको सुविधाको निरन्तरतालाई हालको कानूनी व्यवस्थसँग तुलना गरेर असमान भयो भनी भन्न मिल्ने अवस्था रहँदैन । तथापि साविक देखि नै नेपाली पुरुष नागरिकसँग वैवाहिक सम्बन्ध भएका विदेशी महिलालाई भीसा दस्तूरमा केही सहूलियत प्रदान गर्ने गरिएको यथार्थलाई दृष्टिगत गर्दा त्यस्ता व्यक्तिहरूको नेपाल बसाई आर्थिक हिसाबले कठोर नबनोस् र विदेशीसँग वैवाहिक सम्बन्ध कायम रहेका कुनै पनि नेपाली पुरुष नागरिक आफ्नो दाम्पत्य जीवन र पारस्परिक सामिप्यताको अवसरबाट बञ्चित हुनु नपरोस् भन्ने दृष्टिकोण राखिएको प्रतित हुन्छ । परिवारसम्बन्धी हकलाई नेपाल पक्ष रहेको नागरिक तथा राजनीतिक अधिकार सम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय महासन्धि (ICCPR) र आर्थिक, सामाजिक तथा सांस्कृतिक अधिकार सम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय महासन्धि (ICESCR) ले समेत मान्यता दिएको परिप्रेक्ष्यमा त्यस्तो दृष्टिकोणको सान्दर्भिकता रहेकै देखिन्छ । तर अस्तित्वमा नै नरहेको विदेशी सम्बन्धी नियमावलीको व्यवस्थालाई आधार बनाएर हाल कायम रहेको अध्यागमन नियमावलीको व्यवस्था असमान रहेको भनी मान्न र सम्झन मिल्ने हुँदैन ।

७. विदेशीसँग विवाह बन्धनमा बाँधिएका कुनै पनि नेपाली नागरिक आफ्नो दम्पति (Spouse) ले बुझाउनु पर्ने भीसा दस्तूरको कारणले मात्र

निरुत्साहित हुनु पर्ने वा आफ्नो पारिवारसम्बन्धी हकबाट विमूख हुन पर्ने अवस्था नबनोस् भन्ने मान्यता राखिनु अस्वाभाविक होइन । तर अध्यागमन नियमावली, २०५१ मा गरिएको भीसा दस्तूर सम्बन्धी व्यवस्थाको समग्र अध्ययन गर्दा कुनै व्यक्ति वा समूह विशेषका लागि विभेद गरिएको भन्ने अवस्था नदेखिएको, कानूनले विभिन्न किसिमका भीसाको परिकल्पना गरी भीसाको किसिम बमोजिम भीसा दस्तूर निर्धारण गरिएको र नेपाली पुरुष वा महिलासँग विदेशीको विवाह भएको अवस्थामा पारिवारिक सम्बन्ध सुचारु राख्न परिवारमैत्री दृष्टिकोणले आवश्यक कानूनी वा नीतिगत व्यवस्था गर्ने विधायिकी वा कार्यपालिकीय अधिकारक्षेत्रभित्रको विषय भएकाले प्रस्तुत रिट निवेदनको रोहमा त्यसको औचित्यभित्र प्रवेश गरी यस अदालतबाट हस्तक्षेप गर्न मिल्ने देखिएन ।

८. तसर्थ माथि गरिएको विश्लेषण समेतका आधारमा निवेदनमा उल्लेख भएजस्तो अध्यागमन नियमावलीमा तोकिएको भीसा दस्तूरसम्बन्धी व्यवस्थाबाट महिला र पुरुषलाई फरक फरक व्यवहार भएको भन्ने अवस्था नदेखिएको, उक्त कानूनी व्यवस्थाबाट महिला मात्र प्रभावित भएको भन्ने पनि नदेखिएको र भीसा दस्तूर निर्धारण गर्ने विषय सरकारको नीतिगत विषय भएकोले त्यस्ता नीतिगत प्रश्नमा अदालत प्रवेश गर्न मिल्ने पनि नदेखिएको हुँदा अध्यागमन नियमावली, २०५१ को नियम २९ अन्तर्गतको अनुसूची ९ को देहाय ४ को खण्ड (ड) को व्यवस्थाले समानता सम्बन्धी हक तथा वैयक्तिक स्वतन्त्रता सम्बन्धी हकमा असर परेको भन्ने निवेदन जिकीरसँग सहमत हुन सकिएन । प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज हुने ठहर्छ । प्रस्तुत निवेदनको दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार गरी बुझाइदिनु ।

उक्त रायमा हामी सहमत छौं ।

न्या. गिरीश चन्द्र लाल

न्या.ज्ञानेन्द्रबहादुर कार्की

इति संवत् २०६८ साल मंसिर २९ गते रोज ५ शुभम्
इजलास अधिकृत : उमेश कोइराला

निर्णय नं. ८७०९

सर्वोच्च अदालत, विशेष इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री गिरीश चन्द्र लाल
माननीय न्यायाधीश श्री वैद्यनाथ उपाध्याय
माननीय न्यायाधीश श्री तर्कराज भट्ट

रिट नं. २०६७-WS-००२९

आदेश मिति: २०६८।७।२४।५

विषय: परमादेश समेत

निवेदक: प्युठान जिल्ला, विजयनगर गा.वि.स. वडा नं.
७ घर भई खलंगा प्रा.स्वा.के. प्युठानमा
कार्यरत् लोकराज पौडेल समेत

विरुद्ध

विपक्षी: व्यवस्थापिका संसद सचिवालय समेत

- बढुवाका लागि निर्धारित न्यूनतम शैक्षिक योग्यता पुगेको नभए पनि सेवा अवधि तथा भौगोलिक क्षेत्रको अनुभव जस्ता अन्य कुराहरूको आधारमा माथिल्लो स्तरमा स्तरवृद्धि गर्ने गरिन्छ । त्यसैले स्तरवृद्धिसम्बन्धी व्यवस्था माथिल्लो तह वा माथिल्लो पदमा योग्यताका आधारमा हुने बढुवा नभई लामो अवधिसम्म बढुवामा स्थान पाउन नसकेका कर्मचारीहरूलाई माथिल्लो तहको सुविधा प्रदान गरी प्रोत्साहित गर्ने र उनीहरूमा उत्पन्न हुन सक्ने नैराश्यताको निराकरण गर्ने वैकल्पिक व्यवस्थासम्म रहेको देखिने ।
- माथिल्लो तहका स्तरवृद्धि भएको कर्मचारीले निज जुन तहबाट स्तरवृद्धि भएको हो सोही तहको काम गर्नुपर्नेछ भन्ने स्वास्थ्य सेवा ऐन, २०५३ को दफा ९ को उपदफा (७घ) को व्यवस्थाबाट समेत स्तरवृद्धिसम्बन्धी व्यवस्था बढुवा होइन भन्ने स्पष्ट हुन्छ । त्यसबाट स्तरवृद्धि भए पनि स्तरवृद्धि भएको सम्बन्धित कर्मचारीले माथिल्लो तहको जिम्मेवारी वा अधिकार प्रयोग गर्न नपाउने, निजले तल्लै तहको काम गर्नुपर्ने भनी ऐनले

स्पष्ट गरेबाट समेत स्तरवृद्धि र बहुवा एउटै होइन भन्ने स्पष्ट हुने ।

(प्रकरण नं.३)

- खुला प्रतियोगिताबाट कुनै तहमा शुरु नियुक्ति भएका कर्मचारी र तह मिलान तथा स्तरवृद्धिका माध्यमबाट उक्त तहमा स्तरवृद्धि हुन पुगेका कर्मचारीहरूका बीच सारभूत रूपमा समानता नरहेको भनी ऐनले पृथक-पृथक व्यवहार गर्न खोजेको कुरा माथिल्लो तहमा स्तरवृद्धि भएको कर्मचारीले निज जुन तहबाट स्तरवृद्धि भएको हो सोही तहको काम गर्नुपर्नेछ भन्ने स्वास्थ्य सेवा ऐन, २०५३ को दफा ९ को उपदफा (७घ) को व्यवस्थाबाट स्पष्ट रूपमा देखिन आएको र दफा ९ को उपदफा (७घ) को उक्त व्यवस्थालाई चुनौती दिन सकेको नदेखिएबाट समेत ऐनको दफा ९ को उपदफा (२) को व्यवस्था विभेदकारी रहेको भन्न नमिल्ने ।

(प्रकरण नं.७)

निवेदकका तर्फबाट: विद्वान अधिवक्ता भोजबहादुर ढकाल

विपक्षी तर्फबाट: विद्वान सहन्यायाधिवक्ता कृष्णजीवी घिमिरे तथा विद्वान उपन्यायाधिवक्ता रमेश शर्मा पौडेल

अवलम्बित नजीर:

सम्बद्ध कानून:

- स्वास्थ्य सेवा ऐन, २०५३ को दफा ८, ९, ९ (२), (७घ)

आदेश

न्या.गिरीश चन्द्र लाल: नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १०७(१) र (२) अन्तर्गत दायर हुन आएको प्रस्तुत रिट निवेदनको संक्षिप्त तथ्य एवं ठहर यसप्रकार छ:

हामी निवेदकमध्ये म लोकराज पौडेल मिति २०४९।१।२४, म केशव श्रेष्ठ मिति २०५३।२।७ र म चन्द्रबहादुर वि.सी. मिति २०५२।१।२६ मा क्रमशः रा.प.अनं. (प्रा.) प्रथम र द्वितीय पदमा स्थायी नियुक्ति

भई पछिल्लो समय स्वास्थ्य सेवा विभागको निर्णयानुसार मिति २०६४।२।१४ देखि लागू हुने गरी पाँचौ तहबाट अधिकृत छैठौ तहमा स्तरवृद्धि भई कार्यरत् रहेका छौ ।

नेपाल स्वास्थ्य सेवा ऐन, २०५३ को दफा ९ (२) मा शुरु नियुक्ति भई पदस्थापना भएका अधिकृत छैठौ तहका कर्मचारी र अधिकृत सातौ तहका मेडिकल अधिकृत, डेन्टल अधिकृत आयुर्वेदिक चिकित्सक, एकीकृत चिकित्सा अधिकृत वा सो सरहका अन्य चिकित्सा अधिकृतहरूले कम्तीमा एकवर्ष अति दुर्गम वा दुईवर्ष दुर्गम क्षेत्रमा काम गरी शुरु नियुक्ति भई पदस्थापना भएको मितिदेखि तीन वर्षको कार्य सम्पादन मूल्याङ्कनमा कम्तीमा उत्तम अङ्क प्राप्त गरेका कर्मचारीहरूलाई क्रमशः सातौँ र आठौँ तहको पदमा स्तरवृद्धि गरिनेछ भन्ने व्यवस्था रहेको छ । ऐ. दफा (७क) च मा यो दफा प्रारम्भ हुनु अघि लोकसेवा आयोगको प्रक्रिया पूरा गरी छैठौँ र सातौँ तहमा नियुक्त भएका कर्मचारीहरूलाई क्रमशः सम्बन्धित समूहको सातौँ र आठौँ तहमा भन्ने व्यवस्था रहेको छ ।

हामी निवेदकहरू छैठौँ तहमा शुरु नियुक्ति नभई क्रमशः स्तरवृद्धिको माध्यमबाट स्तरवृद्धि भएका कर्मचारी हौं । सेवाको हिसावले हामी निवेदकहरू पनि खुलापनमा नियुक्त भएका कर्मचारीसरह नै सेवा गर्दै आइरहेका छौ । कामको प्रकृति खुला प्रतियोगिताद्वारा नियुक्त भई बहुवा हुने कर्मचारी र हामी स्तरवृद्धिको माध्यमबाट पदोन्नति हुने कर्मचारीको एउटै भइसकेपछि हामी निवेदकहरूले पनि हामी सरहका अन्य कर्मचारीले प्राप्त गर्ने कानूनप्रदत्त सेवा सुविधा पाउनु पर्दछ ।

खुलारूपमा सेवाको छैठौँ तहमा प्रवेश गरेका कर्मचारीहरूको हकमा मात्र स्तरवृद्धिको व्यवस्था रहेको छ । हामी स्तरवृद्धिको माध्यमबाट छैठौँ तहमा स्तरवृद्धि भएका कर्मचारीहरूको हकमा स्तरवृद्धि सम्बन्धी कुनै व्यवस्था नभएबाट समानस्तरका कर्मचारीहरू बीच असमान व्यवहार भएको छ । स्वास्थ्य सेवा ऐनको दफा ९ उपदफा (२)(३) बमोजिमको स्तरवृद्धि हुने कानूनी व्यवस्था हाम्रो हकमा समेत लागू हुनुपर्नेमा म लोकराज पौडेल २०६४।७।३० देखि २०६६।१।२३ सम्म दुर्गम क्षेत्रमा कार्यरत् रहेको र अन्य निवेदकसमेत २ वर्षभन्दा बढी दुर्गम क्षेत्रमा काम गरिसकेका र हामी सबैको ३ वर्षको कार्य सम्पादन उत्तम रहेकाले मिति

२०६७।२।१४ देखि सातौं तहमा स्तरवृद्धि गर्नुपर्नेमा विपक्षीहरूले नगरेको हुँदा हाप्रो संवैधानिक तथा कानूनी हक हनन् भएको छ। अतः स्वास्थ्य सेवा ऐन, २०५३ को दफा ९ ले अन्तरिम संविधानको धारा १३ द्वारा प्रदत्त मौलिक हकउपर अनुचित बन्देज लगाएकोले उक्त दफा ९(२) अन्तरिम संविधानको धारा १०७(१) बमोजिम प्रारम्भदेखि नै अमान्य र बदर घोषित गरिपाउँ। खुला रूपमा छैठौं र सातौं तहमा सेवा प्रवेश गरेका हाल हामी सरहको स्तरमा सेवारत अन्य कर्मचारीसरह हामी निवेदकहरूलाई स्वास्थ्य सेवा ऐन, २०५३ को दफा ९, ९(२) बमोजिम मिति २०६४।२।१४ बाट ३ वर्ष पुगेको मिति २०६७।२।१४ बाट लागू हुने गरी सोही मितिदेखि जेठता कायम हुने गरी सातौं तहमा स्तरवृद्धि गर्नु भन्ने परमादेशसमेत जारी गरिपाउँ भन्ने व्यहोराको निवेदन पत्र।

विपक्षीहरूबाट लिखित जवाफ मगाउनु भन्ने यस अदालतको मिति २०६७।१०।२३ को आदेश।

अधिकृत छैठौं र सातौं तहमा शुरु नियुक्ति पाई पदस्थापन भएका अधिकृत र स्तरवृद्धि भई पदस्थापन भएका छैठौं र सातौं तहका अधिकृतहरू सारतः सामान नभई दुई फरक अवस्था र प्रकृतिका अधिकृत भएकाले यी दुईका बीच समान व्यवहार हुनुपर्दछ भनी भन्न मिल्दैन। दुई फरक अवस्थाका अधिकृतहरूका बीच फरक व्यवहार गर्ने गरी भएको ऐनको व्यवस्था संविधान प्रतिकूल नभएकाले रिट निवेदन खारेजभागी छ भन्ने व्यहोराको विपक्षी प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रपरिषद्को कार्यालयको लिखित जवाफ।

निवेदकहरू स्वास्थ्य सेवामा स्थायी नियुक्ति भई स्वास्थ्य सेवा ऐन, २०५३ लागू भएपछि पाँचौं तहमा तह मिलान भई ऐनको दफा ९ को उपदफा (७क) को खण्ड (छ) बमोजिम छैठौं तहमा स्तरवृद्धि भएकोमा उक्त ऐन तेस्रो संशोधन २०६३ पश्चात् छैठौं तह कायम भएकालाई सातौं तहमा स्तरवृद्धि गरिने व्यवस्था स्वास्थ्य सेवा ऐनको दफा ९ को उपदफा (२), (३), (४), (७क) र (७ख) ले नगरेकोले मागबमोजिम स्तरवृद्धि गरिनुपर्ने होइन। निवेदकहरूले आफूहरू स्वास्थ्य सेवा ऐन, २०५३ को दफा ९ को उपदफा (२) को आधारमा सातौं तहमा स्तरवृद्धि गरिपाउँ भनी

माग गरेको देखिन्छ। उक्त दफामा शुरु नियुक्ति भई पदस्थापना भएका छैठौं तहका कर्मचारीलाई एक वर्ष अति दुर्गम वा दुई वर्ष दुर्गम क्षेत्रमा काम गरी कार्य सम्पादन मूल्याङ्कनमा अति उत्तम अङ्क प्राप्त गरेकोमा सातौं तहमा स्तरवृद्धि गर्न सकिने व्यवस्था रहेकोमा निवेदकहरू उक्त उपदफामा लेखिएबमोजिम लोकसेवा आयोगको प्रक्रिया पूरा गरी छैठौं तहमा शुरु नियुक्ति भई पदस्थापन भएका कर्मचारी नभई शुरु नियुक्ति चौथो तहमा भई उक्त तहबाट क्रमशः तह मिलान र स्तरवृद्धि हुँदै हालको छैठौं तह कायम भएकोले ऐनले परिकल्पना गरेको लोकसेवा आयोगको प्रक्रिया पूरा गरी छैठौं तहमा शुरु नियुक्ति भएका अधिकृत कर्मचारी सरह निवेदकहरूलाई स्तरवृद्धि गर्नु कानूनसम्मत नहुने हुँदा रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने व्यहोराको विपक्षी स्वास्थ्य तथा जनसंख्या मन्त्रालय र स्वास्थ्य सेवा विभागको छुट्टा छुट्टै लिखित जवाफ।

निवेदकको मागदावीको विषय यस मन्त्रालयको कार्यक्षेत्र अन्तर्गत पर्दैन भन्ने व्यहोराको विपक्षी कानून तथा न्याय मन्त्रालयको लिखित जवाफ।

सरकारी कर्मचारीहरूलाई के कस्तो आधारमा कसरी बढुवा वा स्तरवृद्धि गर्ने भन्ने विषय विशुद्ध रूपमा राज्यको सुविधाको विषय हो। यसमा व्यक्तिको इच्छा, आवश्यकता र चाहना भन्दा पनि राज्यको चाहना र आवश्यकता प्राथमिक र महत्वपूर्ण रहन्छ। यस सिलसिलामा कर्मचारीलाई गरिने बढुवा स्तरवृद्धिबाट उसको मौलिक हक हनन हुने भन्ने प्रश्न उठ्न सक्दैन। निवेदकले चुनौती दिएको नेपाल स्वास्थ्य सेवा ऐन, २०५३ को दफा ९ को उपदफा (७क) को खण्ड (च) ले यो दफा प्रारम्भ हुनुअघि लोकसेवा आयोगको प्रक्रिया पूरा गरी छैठौं र सातौं तहमा नियुक्ति भएका कर्मचारीलाई क्रमशः सम्बन्धित सातौं र आठौं तहमा स्तरवृद्धि गरिनेछ भन्ने व्यवस्था गरेको देखिन्छ। निवेदकहरू हाल कार्यरत सातौं तहको पदमा लोकसेवा आयोगको प्रक्रियाबाट नियुक्त भएको नभई छैठौं तहको पदबाट स्तरवृद्धिको माध्यमबाट आएको भन्ने कुरा निवेदन पत्रमा स्वीकार गरेको पाइन्छ। निजहरूको हकमा दफा (७क) को खण्ड (च) आकर्षित नै हुन नसक्ने देखिन्छ। यसरी लोकसेवा आयोगको प्रक्रियाबाट नियुक्ति भएको र स्तरवृद्धिबाट

नियुक्ति भएका कर्मचारीहरूलाई समान भनी अर्थ गर्न मिल्दैन। तसर्थ रिट निवेदन खारेजभागी छ भन्ने व्यहोराको विपक्षी व्यवस्थापिका संसद सचिवालयको लिखित जवाफ।

नियमबमोजिम पेसी सूचीमा चढी पेश आएको प्रस्तुत रिट निवेदनको मिसिल संलग्न सम्पूर्ण कागजात अध्ययन गरियो।

निवेदकका तर्फबाट उपस्थित विद्वान अधिवक्ता श्री भोजबहादुर ढकालले लोकसेवा आयोगबाट सिफारिश भई नियुक्ति पाउने कर्मचारी र निवेदकहरूले गर्ने काम एउटै हो। तसर्थ समान काम गर्ने अवस्थाका कर्मचारीहरूका बीच असमान व्यवहार गर्ने गरी भएको कानूनी व्यवस्था बदर हुनुपर्दछ भनी बहस गर्नुभयो। विपक्षी नेपाल सरकारका तर्फबाट उपस्थित विद्वान सहन्यायाधिवक्ता श्री कृष्णजीवि घिमिरे तथा विद्वान उपन्यायाधिवक्ता श्री रमेश शर्मा पौडेलले निवेदकहरूले ऐनले प्रदान गरेको स्तरवृद्धिको फाइदा एकपटक लिइसकेकोपछि फेरि सो फाइदा लिन पाइएन भन्ने मिल्दैन। खुला प्रतिस्पर्धाबाट लोकसेवा आयोगद्वारा सिफारिश भई आएका कर्मचारी र स्तरवृद्धि गरिएका कर्मचारीका बीच विधायिकाले नै स्पष्ट रूपमा फरक व्यवहार गरेको छ। स्तरवृद्धिलाई ऐनले नै बहुवाको अर्थमा लिएको छैन। अतः मागबमोजिमको आदेश जारी गर्नुपर्ने अवस्था नभएको हुँदा रिट निवेदन खारेज हुनुपर्दछ भनी बहस गर्नुभयो।

उल्लिखित बहस समेत सुनी निवेदकको मागबमोजिमको आदेश जारी हुनु पर्ने हो होइन भन्ने विषयमा निर्णय दिनुपरेको छ।

२. निर्णयतर्फ विचार गर्दा स्वास्थ्य सेवाको अधिकृत छैठौं तह र अधिकृत सातौं तहमा शुरु नियुक्ति भइ पदस्थापन भएका अधिवक्ताहरूले कम्तीमा एक वर्ष अति दुर्गम वा दुई वर्ष दुर्गम क्षेत्रमा काम गरी शुरु नियुक्ति भई पदस्थापन भएको मितिदेखि तीन वर्षको कार्य सम्पादन मूल्याङ्कनमा कम्तीमा उत्तम अङ्क प्राप्त गरेमा क्रमशः सातौं र आठौं तहको पदमा स्तरवृद्धि गरिनेछ भन्ने स्वास्थ्य सेवा ऐन, २०५३ को दफा ९(२) को प्रावधानले खुला प्रतियोगिताबाट छैठौं र सातौं तहमा नियुक्त कर्मचारीहरूलाई मात्र सातौं र आठौं तहमा स्तरवृद्धि गर्ने व्यवस्था गरी स्तरवृद्धिका माध्यमबाट अधिकृत छैठौं तहमा पुगेका हामी

निवेदकहरूलाई चाहिँ सातौं तहमा स्तरवृद्धि नगर्ने गरेको व्यवस्था भेदभावपूर्ण भएकाले दफा ९(२) को उक्त व्यवस्था नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १०७(१) बमोजिम अमान्य र बदर घोषित गरिपाउँ भन्ने निवेदकहरूको माग दावी रहेको देखिन्छ।

निवेदकहरूको समग्र निवेदन दावी अध्ययन गरी हेर्दा निवेदकहरूले बहुवा र स्तरवृद्धि सम्बन्धी स्वास्थ्य सेवा ऐन, २०५३ को दफा ८ र ९ को व्यवस्थालाई एउटै अर्थमा ग्रहण गर्न पुगेको देखिन आउँछ। सो सम्बन्धमा सर्वप्रथम स्वास्थ्य सेवा ऐन, २०५३ ले स्वास्थ्य सेवाको पदपूर्तिका सम्बन्धमा गरेको व्यवस्थाको अध्ययन गरिनु आवश्यक हुन्छ।

नेपाल स्वास्थ्य सेवा ऐन, २०५३ को दफा ८ ले स्वास्थ्य सेवाका विभिन्न तहका पदहरूको पदपूर्तिका सम्बन्धमा व्यवस्था गरेको पाइन्छ। जसअनुसार खुला प्रतियोगिता र बहुवा (कार्यक्षमताको मूल्याङ्कन र आन्तरिक प्रतियोगितात्मक परीक्षा) द्वारा स्वास्थ्य सेवाका पदहरू पूर्ति हुने व्यवस्था रहेको देखिन्छ। उक्त दुई प्रक्रिया बाहेक अन्य कुनै पनि तरिकाबाट स्वास्थ्य सेवाका रिक्त पदहरू पूर्ति हुन नसक्ने गरी उक्त ऐनको दफा ८क ले प्रतिबन्ध लगाएको समेत देखिन्छ। यसबाट नेपाल स्वास्थ्य सेवा ऐन, २०५३ को दफा ९ ले व्यवस्था गरेको स्तरवृद्धि सम्बन्धी व्यवस्था खुला प्रतियोगिता र बहुवा जस्तो पदपूर्ति गर्ने नियमित प्रक्रिया होइन भन्ने स्पष्ट देखिन आउँछ।

३. नेपाल स्वास्थ्य सेवा ऐन, २०५३ को दफा ९ को स्तरवृद्धि सम्बन्धी व्यवस्था एउटै तहको पदमा लामो समयसम्म रही बहुवामा स्थान पाउन नसकेका कर्मचारीहरूलाई लक्षित गरी ल्याइएको विशेष व्यवस्था हो। यस व्यवस्थामा कर्मचारीको योग्यता वा क्षमता भन्दा पनि वाञ्छित योग्यताको अभावमा लामो अवधिसम्म बहुवामा स्थान पाउन नसकेको कारणबाट कर्मचारीहरूमा उत्पन्न हुन सक्ने नैराश्र्यतालाई कम गर्ने प्रयोजन अन्तर्निहित रहेको देखिन आउँछ। त्यसैले यस व्यवस्थाअन्तर्गत बहुवाका लागि निर्धारित न्यूनतम शैक्षिक योग्यता पुगेको नभए पनि सेवा अवधि तथा भौगोलिक क्षेत्रको अनुभव जस्ता अन्य कुराहरूको आधारमा माथिल्लो स्तरमा स्तरवृद्धि गर्ने गरिन्छ। त्यसैले स्तरवृद्धि सम्बन्धी व्यवस्था माथिल्लो तह वा माथिल्लो

पदमा योग्यताका आधारमा हुने बहुवा नभई लामो अवधि सम्म बहुवामा स्थान पाउन नसकेका कर्मचारीहरूलाई माथिल्लो तहको सुविधा प्रदान गरी प्रोत्साहित गर्ने र उनीहरूमा उत्पन्न हुन सक्ने नैराशयताको निराकरण गर्ने वैकल्पिक व्यवस्थासम्म रहेको देखिन आउँछ। यस दफाबमोजिम माथिल्लो तहका स्तरवृद्धि भएको कर्मचारीले निज जुन तहबाट स्तरवृद्धि भएको हो सोही तहको काम गर्नुपर्नेछ भन्ने स्वास्थ्य सेवा ऐन, २०५३ को दफा ९ को उपदफा (७घ) को व्यवस्थाबाट समेत स्तरवृद्धि सम्बन्धी व्यवस्था बहुवा होइन भन्ने स्पष्ट हुन्छ। त्यसबाट स्तरवृद्धि भए पनि स्तरवृद्धि भएको सम्बन्धित कर्मचारीले माथिल्लो तहको जिम्मेवारी वा अधिकार प्रयोग गर्न नपाउने, निजले तल्लै तहको काम गर्नुपर्ने भनी ऐनले स्पष्ट गरेबाट समेत स्तरवृद्धि र बहुवा एउटै होइन भन्ने स्पष्ट देखिन्छ। यस सम्बन्धमा निवेदक सुनीता खनालसमेत वि. प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषदको सचिवालयसमेत भएको रिट नं २०६५-WS-००२६ को रिट निवेदनमा यस अदालतको विशेष इजलासबाट मिति २०६६।१।२० मा नेपाल स्वास्थ्य सेवा ऐनमा गरिएको बहुवा र स्तरवृद्धि सम्बन्धी व्यवस्था एकै विषय नभई फरक फरक व्यवस्था हो भन्ने देखिन्छ। स्तरवृद्धि र बहुवासम्बन्धी व्यवस्था एकै भएको भए यसरी फरक फरक व्यवस्था गर्नुपर्ने अवस्था र प्रयाजनसमेत रहने देखिँदैन। स्तरवृद्धि सम्बन्धी व्यवस्था बहुवा नभएकै कारण स्तरवृद्धि भएको कर्मचारीले माथिल्लो तहको काम गर्न नपाउने र जुन तहबाट स्तरवृद्धि भएको हो सोही तहको काम गर्नुपर्ने भन्ने ऐनको दफा ९ को उपदफा (७घ) को कानूनी व्यवस्था बोधगम्य नै देखिन्छ, भनी व्याख्या भइरहेको समेत देखिन आउँछ।

४. खुला प्रतियोगिताबाट स्वास्थ्य सेवाको छैठौँ र सातौँ तहमा शुरु नियुक्ति भएका कर्मचारीहरूलाई निश्चित समय अति दुर्गम र दुर्गम क्षेत्रमा काम गरेको अनुभव समेतका आधारमा क्रमशः सातौँ र आठौँ तहमा स्तरवृद्धि गर्ने र हामी स्तरवृद्धिबाट छैठौँ तहमा पुगेका कर्मचारीहरूलाई चाहिँ सो आधारमा सातौँ तहमा स्तरवृद्धि नगर्ने गरेको स्वास्थ्य सेवा ऐन, २०५३ को दफा ९(२) को व्यवस्था भेदभावपूर्ण रहेको छ भन्ने निवेदकहरूको दावी रहेको छ।

५. माथि गरिएको विश्लेषणबाट स्वास्थ्य सेवाका पदहरू पूर्ति गर्ने सम्बन्धमा स्वास्थ्य सेवा ऐन, २०५३ ले गरेको खुला प्रतियोगिता बहुवा र स्तरवृद्धि सम्बन्धी व्यवस्थाहरू एक अर्काका समानान्तर वा पूरक नभई परस्पर स्वाधिन व्यवस्थाहरू हुन् भन्ने देखिन आएको छ। राज्यको कुनै सेवाको गठन सञ्चालनका लागि के कस्तो जनशक्ति आवश्यक पर्दछ र त्यस्तो जनशक्ति के कसरी पूर्ति गर्ने भन्ने विषय विधायिकाको विधायिकी विवेक (Legislative) भित्र पर्ने विषय हो। यसमा यस अदालतबाट अन्यथा हस्तक्षेप हुन सक्दैन। तर यदि विधायिकाले आफ्नो उक्त अधिकारको प्रयोग गरी कानून बनाउँदा समान अवस्थाका मानिसहरूका बीच फरक फरक व्यवहार गर्ने गरी वा असमान अवस्थाका मानिसहरूका बीच एउटै व्यवहार गर्ने गरी कानून बनाउँछ भन्ने संविधानप्रदत्त समानताको हकको प्रतिकूल व्यवहार भएको भन्ने आधारमा यस अदालतले विधायिका निर्मित कानूनको न्यायिक पुनरावलोकन गर्ने र भेदभावपूर्ण व्यवहार गरेको आधारमा त्यस्तो कानूनलाई असंवैधानिक भएको घोषणा गर्ने अवस्था उत्पन्न हुन्छ।

६. प्रस्तुत विवादमा आफूहरू साविकको निजामती सेवा ऐन, २०४९ अन्तर्गत स्वास्थ्य सेवाको पदमा स्थायी नियुक्ति भइ पछि नेपाल स्वास्थ्य सेवा ऐन, २०५३ जारी भएपछि उक्त ऐनअन्तर्गतको पाँचौँ तहको पदमा तह मिलान भई सोही ऐनबमोजिम स्तरवृद्धि भई हाल अधिकृत छैठौँ तहमा पुगेको कुरालाई निवेदकहरूले स्वीकार गरेकै देखिन्छ। खुला प्रतियोगिता बहुवा र स्तरवृद्धिलाई विधायिकाले पदपूर्तिको अलग अलग तरिका र मापदण्डको रूपमा स्वीकार गरेको र स्तरवृद्धीको व्यवस्थालाई बहुवा को अर्थमा ग्रहण नगरेको अवस्थामा स्तरवृद्धि सम्बन्धी व्यवस्था कर्मचारी विशेषको अधिकारको रूपमा भन्दा पनि विधायिकी विवेक र सदाशयताको रूपमासम्म रहेको देखिन आउँछ। स्तरवृद्धि सम्बन्धी उक्त ऐनको व्यवस्थाले पदहरूको सिर्जना र समाप्ति लगायत खुला प्रतियोगिता र बहुवाद्वारा रिक्त पदहरूको पूर्ति गर्ने ऐनको नियमित प्रक्रियामा कुनै असर नपार्ने भएबाट समान अवस्थाका कर्मचारीहरूका बीच भेदभावपूर्ण तवरले ऐनको दफा ९(२) को स्तरवृद्धिसम्बन्धी व्यवस्थालाई कार्यान्वयन

गरेको भन्ने वाहेक अरु कुनै पनि आधारमा स्तरवृद्धि सम्बन्धी ऐनको उक्त व्यवस्थालाई चुनौती दिन सकिने देखिन आउँदैन ।

७. नेपाल स्वास्थ्य सेवा ऐन, २०५३ को दफा ९ को उपदफा (२) को स्तरवृद्धि सम्बन्धी व्यवस्था अधिकृत छैठौँ र सातौँ तहमा शुरु नियुक्ति र पदस्थापना भएका कर्मचारीहरूका हकमा मात्र लागू हुने कुरा उक्त उपदफामा स्पष्ट उल्लेख भएको पाइन्छ । निवेदकहरू हाल वहाल रहेको अधिकृत छैठौँ तहमा शुरु नियुक्ति भएको नभई तह मिलान र स्तरवृद्धिका माध्यमबाट उक्त अधिकृत छैठौँ तहमा पुगेको अवस्था रहेको छ । यसबाट खुला प्रतिस्पर्धाको माध्यमबाट अधिकृत छैठौँ र सातौँ तहको पदमा शुरु नियुक्ति भएका कर्मचारीहरू र तह मिलान र स्तरवृद्धिका माध्यमबाट उक्त पदमा पुगेका कर्मचारीहरूलाई छुट्टाछुट्टै वर्ग मानी ऐनले उनीहरूका बीच फरक फरक व्यवहार गर्न खोजेको स्पष्ट देखिन्छ । ऐनले गरेको उक्त वर्गीकरण तर्कसंगत रहेको छैन भनी खुला प्रतियोगिताद्वारा उक्त पदमा शुरु नियुक्ति भएका कर्मचारीहरू र तह मिलान एवं स्तरवृद्धिका माध्यमबाट सो तहमा पुगेका आफूहरू बीच सारभूत रूपमा समानता रहेको छ भनी निवेदकहरूले स्थापित गर्न नसकेको अवस्थामा ऐनको दफा ९ को उपदफा (२) को उक्त व्यवस्थाले समानहरूका बीच असमान र भेदभावपूर्ण व्यवहार गरेको भन्ने निजहरूको दावी पुष्टि हुन सक्ने देखिन आएन । खुला प्रतियोगिताबाट कुनै तहमा शुरु नियुक्ति भएका कर्मचारी र तह मिलान तथा स्तरवृद्धिका माध्यमबाट उक्त तहमा स्तरवृद्धि हुन पुगेका कर्मचारीहरूका बीच सारभूत रूपमा समानता नरहेको भनी ऐनले पृथक पृथक व्यवहार गर्न खोजेको कुरा माथिल्लो तहमा स्तरवृद्धि भएको कर्मचारीले निज जुन तहबाट स्तरवृद्धि भएको हो सोही तहको काम गर्नुपर्नेछ भन्ने उक्त दफा ९ को उपदफा (७घ) को व्यवस्थाबाट स्पष्ट रूपमा देखिन आएको र दफा ९ को उपदफा (७घ) को उक्त व्यवस्थालाई निवेदकहरूले चुनौती दिन सकेको नदेखिएबाट समेत ऐनको दफा ९ को उपदफा (२) को उक्त व्यवस्था विभेदकारी रहेको भन्ने निवेदकहरूको दावी समर्थित हुन सक्ने देखिँदैन ।

८. रिट निवेदन हेर्दा, स्वास्थ्य सेवा ऐन, २०५३ को दफा ९(२) को स्तरवृद्धि सम्बन्धी व्यवस्था

आफूहरूको हकमा समेत लागू गरी अधिकृत सातौँ तहमा आफूहरूलाई स्तरवृद्धि गर्नुपर्नेमा विपक्षीले स्तरवृद्धि नगरेको हुँदा सोबमोजिम स्तरवृद्धि गर्नु भन्ने आदेश जारी गरिपाउँ भन्ने निवेदकहरूको दावी रहेको देखिन्छ भने अर्कोतर्फ स्तरवृद्धि सम्बन्धी स्वास्थ्य सेवा ऐन, २०५३ को दफा ९(२) को उक्त व्यवस्था भेदभावपूर्ण भएकोले अमान्य र बदर घोषित गरिपाउँ भन्नेसमेत निवेदकहरूको माग दावी रहेको देखिन्छ । यसबाट निवेदकहरूको दावी आफैँमा अस्पष्ट र विरोधाभाषपूर्ण समेत रहेको देखिन्छ ।

९. विधायिका निर्मित कुनै कानून संविधानसँग बाभिएको छ भनी बदर माग गरी यस अदालतमा निवेदन दिने निवेदकले अमुक कानून वा त्यसको कुनै प्रावधान संविधानसँग बाभिएको भनी उल्लेख गर्नु मात्र पयाप्त हुँदैन । विधायिका निर्मित कानूनको न्यायिक पुनरावलोकन गर्दा त्यस्तो कानून संविधानसम्मत छ भनी अदालतले न्यायिक अनुमान गर्दछ । अदालतको उक्त अनुमानलाई तर्क र प्रमाणले खण्डन गर्ने अभिभारा सदैव रिट निवेदकउपर नै रहन्छ । तसर्थ निवेदकले चुनौती दिएको कानून वा त्यसको कुनै प्रावधान संविधानको कुनै निश्चित प्रावधानसँग बाभिएको छ भनी स्पष्ट रूपमा प्रमाणित गराउन नसकेसम्म यस अदालतले त्यस्तो कानून वा कानूनको कुनै प्रावधानलाई अमान्य र बदर घोषित गर्दैन ।

१०. अतः प्रस्तुत निवेदनमा निवेदकहरूको दावी नै अस्पष्ट एवं विरोधाभाषपूर्ण रहेको देखिएको र निवेदकहरूले चुनौती दिएको नेपाल स्वास्थ्य सेवा ऐन, २०५३ को दफा ९(२) को व्यवस्था भेदभावपूर्ण रहेको छ भन्ने समेत देखिन नआएको हुँदा निवेदकहरूको मागबमोजिम नेपाल स्वास्थ्य सेवा ऐन, २०५३ को दफा ९(२) को उक्त व्यवस्थालाई अमान्य र बदर घोषित गरिरहनु परेन । तसर्थ प्रस्तुत निवेदन खारेज हुने ठहर्छ । मिसिल नियमानुसार गरी बुझाई दिनु । उक्त रायमा हामी सहमत छौँ ।

न्या.वैद्यनाथ उपाध्याय

न्या.तर्कराज भट्ट

इति संवत् २०६८ साल कात्तिक २४ गते रोज ५ शुभम् ।

इजलास अधिकृत: मातृकाप्रसाद आचार्य

निर्णय नं. ८७१०

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री दामोदरप्रसाद शर्मा
माननीय न्यायाधीश श्री भरतराज उप्रेती
संवत् २०६६ सालको रिट नं. ०६६-WO-०३९७
आदेश मिति: २०६८।५।१५

विषय: उत्प्रेषण परमादेश समेत ।

निवेदक: सप्तरी जि. बरमभिया गा.वि.स. वडा नं. ४
बस्ने मकुम साह हलुवाईको नाती बकानी
साह हलुवाईको छोरा वर्ष ६५ को
नारायणप्रसाद शाह

विरुद्ध

विपक्षी: प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालय
समेत

- खोला पसी बगर भएको जग्गा दर्ता भोग गर्न पूर्व दर्तावालाको नै हक हुने भए पनि सो जग्गा उकास भएपछि तत्काल दर्ता गरी भोगचलन गर्नुपर्ने हुन्छ । हक भएकाले दर्ता भोग नगरे तेस्रो पक्षले तिरोभरो गरी खान पाउँछ । जोताहा र किसान महलमा बालुबुर्ज जनिई नाप नक्सा भएको जग्गा नदीले छाडी उकास भै भोग गर्न लायकको जग्गा भएपछि सो जग्गा पूर्व जग्गावालाले नै समयमा दर्ता नगर्ने र अर्कोले दर्ता भोग गर्न पाउँदैन भन्न नमिल्ने ।
- पूर्व जग्गावाला सचेत नभै वा लापरवाही गरेको कारण उकास भैसकेको जग्गा दर्ता गर्न जाँदैन वा दर्ता गर्दैन भने सो जग्गालाई सरकारले मालपोत ऐन, २०३४ को दफा २ (ख२) र जग्गा नापजाँच ऐन, २०१९ को दफा २(ड) अन्तर्गतको सरकारी जग्गा मानी त्यस्तो जग्गाको संरक्षण गर्नुपर्ने हुँदा त्यस्तो जग्गा अन्य कसैको नाममा दर्ता गरिसकेको अवस्थामा सो जग्गामा पहिलेको जग्गाधनीको दर्ता गर्ने हक सदा नै रहिरहन्छ भन्न नमिल्ने ।
(प्रकरण नं.३)

- आफ्नो हकको जग्गा कसैले दर्ता गरेमा दर्ता बदर गराउन कानूनले निश्चित समयको हदम्याद निर्धारण गरेको हुन्छ । सो म्यादभित्र उजूर गरी बदर नगराए दर्तावालाको जग्गाबाट नै हक समाप्त हुन जाने ।
- उकास भएको जग्गा दर्ता गर्न गराउनलाई कानूनमा कुनै हदम्याद नभए पनि सोही जग्गा अर्काको नाममा दर्ता भैसकेको स्थितिमा स्थिति परिवर्तन हुन गै पूर्व जग्गाधनीको उकास दर्ता गर्न पाउने हक कायम नै रहिरहन्छ भन्न नमिल्ने ।
(प्रकरण नं.४)

निवेदकको तर्फबाट: विद्वान अधिवक्ता नारायण भा
विपक्षीको तर्फबाट: विद्वान उपन्यायाधिवक्ता योगराज
बराल

अवलम्बित नजीर:

सम्बद्ध कानून:

- मालपोत ऐन, २०३४ को दफा २(ख२)
- जग्गा नापजाँच ऐन, २०१९ को दफा २(ड)

आदेश

न्या.दामोदरप्रसाद शर्मा: नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा ३२ र १०७(२) बमोजिम दायर हुन आएको प्रस्तुत निवेदनको संक्षिप्त तथ्य र ठहर यस प्रकार छ:-

म निवेदकको पिता बकानी साह हलुवाईको नाउँमा २००३ सालको नापीमा मौजे महादेवपट्टि कि.नं. २८६ मा नापजाँच भई २००५ सालमा मौजे महादेवपट्टि रैती नं. ३९ बकानी साह हलुवाईको कित्ता ११ कै विगाहा ९-४-५ को लगत कायम भै कि.नं. २८६ जिरात सौ उत्तर दक्षिण धनपुरी सीमा सो पूर्व र नकछेदु सो पश्चिम अर्ध २३ तुल २० को १-३-० जग्गा दर्ता भई भोग चलन गर्दै आएकोमा २०२२ सालमा ७ नं. फाँटवारी समेत बुबा बकानी साहले भरेकोमा २०२४ सालमा उक्त जग्गा महली नदीको बाहीमा परी बालुबुर्जा भएकोले २०२७ सालको नापीमा उक्त जग्गाको जोताहा र जग्गाधनी महलमा बालु भनी उल्लेख भई बदगमा गा.वि.स. वडा नं. ६(ख) ब्लक नं.

२ कि.नं. २६ मा नाप जाँच भएको थियो । २०२८ सालमा उक्त कि.नं. २८६ को जग्गा नदीकाट बालुबुर्जामा परेको भनी बदगमा गाउँ पञ्चायतबाट प्रमाणित भई लगत मालपोत कार्यालयमा दाखेल भएको र उक्त जग्गा बालुबुर्ज भएकोले दर्ता गर्न बाँकी रहेको थियो । सो जग्गा २०४८ सालमा नदी उकास भएकोले केही जग्गामा धानबाली लगाएको र बाँकी जग्गामा घर छाउने घाँस लगाई भोग चलन गर्दै आएकोमा पिता बकानी साह हलुवाई २०३८।२।२१ गते र आमा कुशमी देवी २०५०।०४।१५ गते स्वर्गीय भई निज आमा बुबाको हक खाने छोरा जेठो सत्यनारायणप्रसाद साह, माहिलो म निवेदक श्रीनारायणप्रसाद साह, साहिलो श्यामनारायण साह र कान्छो हरिनारायण साह भएकोमा उक्त जग्गा म निवेदकको नाउँमा एकलौटी नामसारी दर्ता गर्न दाजुभाइले मञ्जूर गरेकोले गा.वि.स.को कार्यालय बदगमाबाट सर्जिमिन गराई सिफारिश साथ उक्त साविक कि.नं. २८६ को हाल बदगमा गा.वि.स. वडा नं. ६(ख) कि.नं. २६ मा दर्ता भएको जग्गामध्ये पश्चिम दक्षिणतर्फ छूट भएको १-३-० जग्गा हाल आवादीमा दर्ता गरी जग्गाधनी प्रमाण पूर्जा पाउँ भनी मिति २०६०।१।१५ मा द.नं. ६४९ को निवेदनबाट मालपोत कार्यालय सप्तरीमा निवेदन दिएकोमा कारवाही नभै २०६६ मा दर्ताको कारवाही गर्न अनुरोध गर्दा उक्त जग्गा तत्कालीन श्री ५ को सरकारको नाममा दर्ता स्रेस्ता कायम भै सकेकोले तपाईंको नाममा दर्ता गर्न मिल्दैन भनी जवाफ दियो ।

विपक्षीमध्येका भगवतीप्रसाद चौधरीको छोरा दिलीप चौधरी, भगवतीप्रसादका नाति दुर्गानन्द चौधरी र सचिदानन्द चौधरीले मैले छूट दर्तामा निवेदन गरेको जग्गामा दावी गर्दै आएको र २०६६ सालको धानबाली समेत लुटपीट गर्ने धम्क दिदै आएका थिए । विपक्षी भगवतीप्रसादले ७ नं. फाँटवारी पेश गर्दा उक्त साविक कि.नं. २८६ को जग्गा देखाउन सकेको छैनन् । साविक दर्ता समेत विपक्षीको पिताको नाममा नभएको कुरा एकातिर छ भने अर्को तर्फ म निवेदकको पिता बकानी साह हलुवाईले उक्त जग्गा २००३ को नापीमा नापजाँच गराई २००५ सालको नम्बरी लगतमा निजको नाममा कायम भएको र २०२८ सालमा बालुबुर्ज भएको लगत मालपोत कार्यालय सप्तरीमा दाखेल गरेकोले

उक्त कि.नं. २६ को पश्चिमतर्फको १-३-० जग्गा मेरो पिता बकानी साहको भएको कुरा प्रमाणित हुन्छ । म निवेदकको पिता बकानी साह हलुवाईको नाममा साविक दर्ता रहेको २०२७ सालको नापीमा बालु भनी नापजाँच भएकोमा २०४८ सालदेखि नदी उकास भई म निवेदकले भोग चलन गर्दै आएको मौजे महादेवपट्टि सा.कि.नं. २८६ को हाल बदगमा गा.वि.स. वडा नं. ६ (ख) कि.नं.२६ मध्ये पश्चिमतर्फको १-३-० जग्गा विपक्षी मालपोत कार्यालय सप्तरीले प्राकृतिक न्यायको सिद्धान्त विपरीत म निवेदकलाई कुनै जानकारी नदिई तत्कालीन श्री ५ को सरकार हाल नेपाल सरकारको नाममा दर्ता स्रेस्ता कायम गरेको र मेरो २०६०।४।१५ को निवेदनउपर कुनै कारवाही नगरेकोबाट म निवेदकको हकमा आघात पुग्न गएकोले यो निवेदन गर्न आएको छु । मेरो उक्त सा.कि.नं. २८६ को हाल बदगमा गा.वि.स. वडा नं. ६(ख) कि.नं. २६ को जग्गामध्ये १-३-० जग्गा तत्कालीन श्री ५ को सरकार अर्थात् हालको नेपाल सरकारको नाममा दर्ता स्रेस्ता कायम गर्ने गरी मा.पो.का. सप्तरीबाट भएको कारवाही निर्णय र मालपोत विभागको च.नं. ३१२३ मिति २०४९।१।१६ को पत्रले फिल्डवुकमा जनिएको व्यहोरा समेत उत्प्रेषणको आदेशले बदर गरी मेरो साविक प्रमाणको आधारमा उक्त कि.नं. २६ मध्ये १-३-० नदी उकास जग्गाको मालपोत बुझी मेरो नाममा नामसारी दर्ता गर्नु भनी विपक्षी मालपोत कार्यालय सप्तरी र जिल्ला प्रशासन कार्यालय सप्तरीको नाममा परमादेश जारी गरिपाउँ । साथै विपक्षी दिलीप चौधरी, दुर्गानन्द चौधरी र सचिदानन्द चौधरीले कुनै पनि समयमा म निवेदकले लगाएको धानबाली र घर छाउने पराल समेत कटान गरी लाने सम्भावना भएकोले प्रस्तुत मुद्दाको अन्तिम किनारा नभएसम्म उक्त कि.नं. २६ को १-३-० जग्गा भोगचलन गर्ने मेरो अधिकारमा कुनै हस्तक्षेप नगर्नु नगराउनु भनी विपक्षीहरूको नाममा अन्तरिम आदेश समेत जारी गरिपाउँ भन्ने श्रीनारायणप्रसाद साहको मिति २०६६।८।३ को रिट निवेदन ।

यसमा के कसो भएको हो ? निवेदकको मागबमोजिमको आदेश किन जारी हुन नपर्ने हो ? यो आदेश प्राप्त भएका मितिले बाटाको म्याद बाहेक १५ दिनभित्र लिखित जवाफ पठाउनु भनी विपक्षीहरूको

नाममा सूचना पठाई लिखित जवाफ परेपछि वा अवधि नाघेपछि नियमानुसार पेश गर्नु । अन्तरिम आदेश जारी गर्नुपर्ने अवस्था देखिन आएन भन्ने यस अदालतको मिति २०६६।०।१४ को आदेश ।

विपक्षीले आफ्नो निवेदनमा यस कार्यालयको के कस्तो कामकारवाही वा निर्णयबाट निजको संविधान तथा कानूनप्रदत्त हक अधिकारको हनन् हुन गएको हो स्पष्ट उल्लेख गर्न नसक्नुका अतिरिक्त जग्गा प्रशासनका सम्बन्धमा विद्यमान नेपाल कानून अनुसार अधिकार प्राप्त निकायहरूबाट उचित निर्णय हुन र सो निर्णयबाट कुनै पनि नागरिकको हक अधिकार माथि आघात पर्न गएमा विद्यमान कानूनी व्यवस्थाको अनुशरण गरी सोको उचित उपचार प्राप्त गर्ने मार्ग खुला रहे, भएको अवस्थामा यस कार्यालयलाई विपक्षी बनाई निवेदन दिनुपर्ने र सम्मानीत अदालतबाट समेत सो निवेदनका सम्बन्धमा आदेश जारी हुनुपर्ने अवस्था नरहेका हुँदा विपक्षीको आधारहिन निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने नेपाल सरकार, प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालयको मिति २०६६।०।२९ को लिखित जवाफ ।

विपक्षीको सा.कि.नं. २८६ को जग्गा नै सभै नापीमा जिल्ला सप्तरी गा.वि.स. बदगामा वार्ड नं. ६ (ख) कि.नं. २६ मा नापी भएको र मिति २०२७।३।२।२६ मा नापी हुँदा सो जग्गा महुली नदीमै भएको कारण फिल्डबुकमा बालु भनी उल्लेख भएको हो । बालु भएको कारण जोत आवाद गर्ने जग्गा होइन । त्यसैले उक्त बालु बुर्ज भएको जग्गा तत्कालीन श्री ५ को सरकारको जग्गा हो । उक्त जग्गा नेपाल सरकारको ऐलानी जग्गा भएकोले नेपाल सरकारकै नाउँमा कायम भएको हो । विवादित जग्गा बाली लाग्ने खालको जग्गा नहुँदा विपक्षीले सो जग्गामा २०६६ सालमा कुनै पनि बाली लगाएको थिएन । हामी लिखितजवाफकर्ताहरूले बाली लुटपीट गर्ने धम्की दिएका पनि छैनौं । विवादित जग्गा सरकारी भएको र हामीहरूले विपक्षीलाई लुटपीट गर्ने धम्की नदिएको हुँदा प्रस्तुत निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने दिलीप चौधरी, दुर्गानन्द चौधरी र सच्चिदानन्द चौधरीको मिति २०६६।१०।१८ को संयुक्त लिखित जवाफ ।

नियमबमोजिम पेश भएको प्रस्तुत निवेदन अध्ययन गरी निवेदकको तर्फबाट उपस्थित हुनु भएका

विद्वान अधिवक्ता श्री नारायण भाले विवादित जग्गा मेरो पक्षको हो भन्ने तथ्य नापी हुँदा बकानी साहको नाममा नापी भै फिल्डबुकमा जनिएबाट पुष्टि हुन्छ । जग्गामा खोला पसी बालुबुर्ज जनिएबाट जग्गा तत्काल प्रयोग नभएको हो । नापी हुँदा बालु बुर्ज हुँदा बकानी साहको नाउँमा दर्ता भएको होइन । नदी उकास भएपछि दर्ता गर्न जाँदा सरकारको नाउँमा दर्ता भै सकेको रहेछ । उकास भएपछि जसको जग्गा हो उसले दर्ता गर्न पाउनेमा विना आधार सरकारको नाममा दर्ता गरेको मालपोत कार्यालयको दर्ता निर्णय दर्ता गर्नु भन्ने मालपोत विभागको पत्र कानूनसम्मत नहुँदा सो निर्णय र पत्र उत्प्रेषणको आदेशले बदर गरी मेरो पक्षको नाममा दर्ता गर्नुपर्ने भन्ने परमादेशको आदेश हुनुपर्छ भन्ने र विपक्षीको तर्फबाट उपस्थित हुनु भएका विद्वान उपन्यायाधिवक्ता श्री योगराज बरालले दर्ता नै नभएको जग्गाको लुटपीटको मुद्दाबाट निवेदकको विवादित जग्गामा हक कायम हुन सक्दैन । बालुबुर्ज जनिएको जग्गा नदी उकास हुनासाथ दर्ताको प्रक्रिया अवलम्बन गरी दर्ता गर्नुपर्छ । अर्काले दर्ता गरिसकेपछि जहिले पनि उकास दर्ता गर्न मिल्दैन । एकाको नाममा जग्गा दर्ता भएपछि दर्ता बदर गर्न हदम्यादभित्र जिल्ला अदालतमा जानुपर्छ, सरकारको नाममा दर्ता भैसकेको अवस्थामा जग्गा बदर गर्न जिल्ला अदालतमा जानुपर्नेमा रिट क्षेत्रमा आएको मिलेको छैन । तसर्थ रिट खारेज हुनुपर्छ भनी गर्नुभएको वहस सुनियो ।

निर्णय तर्फ विचार गर्दा मेरो बुबा बकानी साहको नाउँको साविक दर्ता भोगको महादेवपट्टि मौजाको रै.नं. ३९ मा लगत कायम भएको साविक कि.नं. २८६ को १-३-० जग्गा २०२४ सालमा महुली नदीको बाढीमा परी बालुबुर्ज भएको, २०२७ सालको नापीमा जोताहा र जग्गाधनीको महलमा बालु भनी उल्लेख भै बदगामा गा.वि.स. वडा नं. ६(ख) ब्लक नं. २ कि.नं. २६ मा नाप जाँच भएको थियो । २०२८ सालमा बालुबुर्जमा परेको भनी बदगामा गा.वि.स.बाट प्रमाणित गराई मालपोत कार्यालयमा दाखिल भएको थियो । बालुबुर्ज हुँदा दर्ता गर्न बाँकी रहेकोमा सो जग्गा २०४८ सालमा उकास भएको र २०३८ र २०५० सालमा बुबा आमाको मृत्युपछि मेरो नाममा दर्ता गर्न दाजुभाइको सहमति भएकोले २०६०।१।१५

मा मा.पो.का.मा सो जग्गा दर्ता गर्न निवेदन गरेको थिए। २०६६ सालमा दर्ताको कारवाही गर्न भनी मालपोत कार्यालयमा जादा मा.पो.का.ले सरकारको नाममा दर्ता गरिसकेको रहेछ। विवादित जग्गा मेरो बुबाको पालादेखि नै मेरो हकको जग्गा हो। बालुवुर्ज लागेकाले नापीमा बालुवुर्ज जनिए पनि मेरो हकको जग्गा उकास भएपछि मैले मात्र दर्ता गर्न पाउनेमा मलाई नबुझी सरकारको नाममा दर्ता गर्ने गरेको मालपोत कार्यालयको दर्तासम्बन्धी कामकारवाही गैरकानूनी हुँदा उत्प्रेषणको आदेशले बदर गरी मेरो नाउँमा दर्ता गर्नु भन्ने परमादेशको आदेश जारी गरिपाउँ भन्ने निवेदन र विवादित जग्गा उकास भएपछि समयमा दर्ता गर्नुपर्ने, दर्ता नभएको बालुवुर्ज जनिएको जग्गालाई सरकारको निर्णय र मालपोत विभागको आदेश बमोजिम सरकारको नाममा दर्ता गरिएको हो। सरकारको नाममा दर्ता भै सकेको जग्गा दर्ता बदर गर्न मिल्दैन। रिट निवेदन खारेज होस् भन्ने लिखित जवाफ भएको प्रस्तुत रिट निवेदनमा निम्न प्रश्नमा विवेचना गरी मालपोत कार्यालयको दर्ताको निर्णय र मन्त्रालय र विभागको निर्णय एवं पत्र बदर हुनुपर्ने हो वा होइन ? निवेदकको मागअनुसारको आदेश जारी गर्नुपर्ने हो वा होइन ? भनी निर्णय दिनुपर्ने हुन आएको छ।

(क) बालुवुर्ज जनिएको जग्गा उकास भएपछि पहिलेको जग्गाधनीले जग्गा दर्ता तत्काल गर्नुपर्ने हो वा असीमित समयसम्मलाई जग्गा दर्ताको निवेदन गर्न पाउने हो ? यस विषयमा हदम्याद वा विलम्बको सिद्धान्त आकर्षित हुन सक्ने हो वा होइन ?

(ख) बालुवुर्ज जनिएको जग्गा उकास भएपछि कसैको नाममा दर्ता गर्ने निर्णय र दर्ता गर्ने कार्य सम्पन्न भै सकेपछि सो निर्णय र दर्ता बदरको लागि रिट क्षेत्रमा प्रवेश गर्न पाउने हो वा होइन ?

२. प्रथम प्रश्नतर्फ विचार गर्दा २००३ सालको नापीमा विवादित जग्गा जिल्ला सप्टरी मौजे महादेवपट्टि अन्तर्गत साविक कि.नं. २८६ मा नाप जाँच भै, रै.नं. ३९ को बकानी साहको ११ कित्ताको ९-४-५ को जग्गामध्येको जग्गा हो भन्ने देखिन्छ। उकास भएको

जग्गा र निवेदकले दावी गरेको एउटै जग्गा हो वा होइन भन्ने विषयमा विवाद उठेको देखिदैन। निवेदकले पेश गरेको ७ नं. फाँटवारी, बदगमा गा.वि.स.को सिफारिश, बकाहा साहको नाउँको लगत समेतबाट विवादित जग्गा निवेदकको बाबु बकानी साहको जग्गा थियो भन्ने देखिन आउँछ। २०२८ सालमा गा.वि.स. वाट तयार भै मालपोत कार्यालयमा बुझाएको लगतबाट पनि विवादित जग्गा महली नदीको नदीकाटमा परी बालुवुर्ज जनिएको र लगत कट्टा गरिएको भन्ने पुष्टि भएको छ। यसमा कुनै विवाद पनि देखिदैन। बाजुवुर्जमा परेको जग्गा २०२७ सालको नापी हुँदासम्म उकास नभएको कारण निवेदकको नाममा दर्ता नभै जोताहा र जग्गाधनीको महलमा बालु जनिई दर्ता भएको पाइन्छ।

३. एकपटक भएको बालुवुर्ज अनन्तकालसम्म बालुबुर्जको अवस्थामा रहँदैन। खोला वा नदीले बाटो परिवर्तन गरेपछि बालुबुर्ज वा बगर जग्गा प्रयोग गर्ने प्रकृतिको जग्गा हुन जान्छ। जग्गा उकास भयो वा प्रयोग गर्ने प्रकृतिको भयो भने त्यस्तो अवस्थामा पूर्व जग्गाधनीले समयमा दर्ता गरी भोग चलन गर्नुपर्छ। खोलाले बगर पारेको जग्गा पहिले जसको हो उसैको हुन्छ। साधको रूपमा रहेको खोलाले जता बगर पायो उतैतिरकाले तिरोभरो गरी खान पाउँछ। वारीको बगर पारी तिरकाले आवाद गर्न पाउँदैन। बगर परेतिरकाले आवाद नगरे अरुले आवाद गरी तिरोभरो गरी खान हुन्छ भन्ने जग्गा मिच्नेको २ नं. मा व्यवस्था गरेको देखिन्छ। खोला पसी बगर भएको जग्गा दर्ता भोग गर्न पूर्व दर्तावालाकोनै हक हुने भएपनि सो जग्गा उकास भएपछि निजले तत्काल दर्ता गरी भोग चलन गर्नुपर्ने हुन्छ। हक भएकाले दर्ता भोग नगरे तेस्रो पक्षले तिरोभरो गरी खान पाउँछ। जोताहा र किसान महलमा बालुबुर्ज जनिई नाप नक्सा भएको जग्गा नदीले छाडी उकास भै भोग गर्न लायकको जग्गा भएपछि सो जग्गा पूर्व जग्गावालालेनै समयमा दर्ता नगर्ने र अर्कोले दर्ता भोग गर्न पाउँदैन भन्ने मिल्ने देखिदैन। पूर्व जग्गावाला सचेत नभै वा लापरवाही गरेको कारण उकास भै सकेको जग्गा दर्ता गर्न जाँदैन वा दर्ता गर्दैन भने सो जग्गा लाई सरकारले मालपोत ऐन २०३४ को दफा २(ख२) र जग्गा नापजाँच

ऐन २०१९ को दफा २(ड) अन्तर्गतको सरकारी जग्गा मानी त्यस्तो जग्गाको संरक्षण गर्नुपर्ने हुन्छ। त्यसकारण त्यस्तो जग्गा अन्य कसैको नाममा दर्ता गरिसकेको अवस्थामा सो जग्गामा पहिलेको जग्गाधनीको दर्ता गर्ने हक सदा नै रहिरहन्छ भन्न मिल्ने देखिदैन।

४. २०२७ सालमा नापी हुँदा विवादित जग्गा यी निवेदकको नाममा दर्ता नभै जोताहा र जग्गाधनीको महलमा बालुवुर्ज जनिई नापी भएको देखिन्छ। बाजुवुर्ज जनिएको जग्गा निवेदकले नै २०४८ सालमा उकास भै जोतभोग गर्न लायकको भएको भन्ने व्यहोरा निवेदनमा लेखेवाट निवेदकलाई जग्गा उकास भएको जानकारी थिएन भन्ने पनि देखिदैन। निवेदकको बाबु जीवित छउन्जेल जग्गा उकास नभएपनि २०४८ सालमा जग्गा उकास भएपछि निवेदकको आमाले जग्गा उकास भयो भनी दर्ता प्रक्रियामा जान सक्ने थिइन। निवेदकको आमाले सो प्रक्रिया अवलम्बन गरेको देखिदैन। त्यसैगरी निवेदकको आमा कुशमी देवीको २०५०सालमा निधन भएपछि निवेदक स्वयंले सो जग्गा दर्ताको लागि समयमा निवेदन गर्न सक्ने थिए, निजले कुनै निवेदन दिने र दर्ताको प्रक्रिया अगाडि बढाउने कार्य गरेको देखिदैन। आफ्नो हकको जग्गा कसैले दर्ता गरेमा दर्ता बदर गराउन कानूनले निश्चित समयको हदम्याद निर्धारण गरेको हुन्छ। सो म्यादभित्र उजूर गरी बदर नगराए दर्तावालाको जग्गाबाट नै हक समाप्त हुन जान्छ। यस मुद्दामा दर्ता भै सकेको जग्गाको हकको विवाद पनि छैन। दर्ता गर्न बाँकी रहेको जग्गामा निवेदकले दावी गरेको स्थिति छ। बालुवुर्ज जनिएको जग्गा उकास भएपछि उकास हुनासाथ दर्ता प्रक्रियामा जानुपर्ने र यदि सो जग्गा अन्य कसैले दर्ता गरेको रहेछ भने बदर गर्न तत्काल उजूर गर्नुपर्ने थियो। उकास जग्गा कसैको नाममा दर्ता भैसकेको स्थितिमा ज.प.को १७ नं. र ज.मि.को १८ नं.को हदम्यादभित्र निवेदकले दर्ता बदर गराउन कुनै कारवाही चलाएको पनि देखिदैन। उकास भएको जग्गा दर्ता गर्न गराउनलाई कानूनमा कुनै हदम्याद नभएपनि सोही जग्गा अर्काको नाममा दर्ता भैसकेको स्थितिमा स्थिति परिवर्तन हुन गै पूर्व जग्गाधनीको उकास दर्ता गर्न पाउने हक कायम नै रहिरहन्छ भन्न मिल्ने देखिदैन।

यसै सन्दर्भमा बन, बुट्यानी, ऐलानी प्रति जस्ता जग्गा सरकारको नाममा दर्ता गर्ने तत्कालीन श्री ५ को सरकारको मन्त्रिस्तरिय निर्णयअन्तर्गत मालपोत विभागको पत्रअनुसार विवादित कि.नं. २६ को जग्गा नेपाल सरकारको नाममा दर्ता भएको भन्ने मालपोत कार्यालय सप्तरीको २०६८।३।२३ को पछिल्लो पत्रवाट देखिन्छ। २०४९।१।६ को मा.पो.का.सप्तरीको पत्रवाट निवेदकले विवादित जग्गा सरकारको नाममा दर्ता भैसकेको जानकारी पाएको अवस्थामा निवेदकको तर्फवाट सो दर्ता बदर गर्न लामो समयसम्म उपचार खोजेको पनि देखिदैन। जग्गा पजनीको ८ नं. मा “जग्गामा खोलो पैरो लागी जाँचले वा सरकारी आदेशले तिरो घटाई बन्दोवस्त गरेकोमा सो जग्गा सावूद नभै अरुले तिरो बढे पनि पाउँदैन। जग्गा सावूद भएपछि पनि सावूद तिरो बुझाएको रहेनछ भने र नयाँले सकार गर्न आयो भने सावूद तिरो बुझाउने गरी नयाँलाई दिनुपर्छ” भन्ने व्यवस्था गरेको सन्दर्भमा उकास भएपछि पनि लामो समयसम्म चुप लागी बसेका निवेदकले नेपाल सरकारले विवादित जग्गा नेपाल सरकारको नाममा दर्ता गरिसकेको अवस्थामा विवादित जग्गामा निवेदकको हक कायम रही रहन्छ भन्न मिल्ने देखिदैन।

५. मालपोत ऐन, २०३४ को दफा २(ख२) मा सरकारी जग्गा भन्नाले सडक बाटो रेल्वे तथा सरकारी घर भवन वा कार्यालय रहेको जग्गा सम्भन्धनुपर्छ र सो शब्दले श्री ५ को सरकारको अधीनमा रहेको बन, बुटेन, जंगल, नदी, खोलानाला, नदी उकास, ताल पोखरी तथा सोको डिल, नहर, कुलो, ऐलानी पर्ति वा अन्य जग्गा, पहरा, डगर, बगर र नेपाल सरकारले समय समयमा नेपाल राजपत्रमा सूचना प्रकाशित गरी सरकारी जग्गा भनी तोकि दिएको जग्गालाई समेत जनाउँछ भन्ने र जग्गा नाप जाँच ऐन, २०१९ को दफा २(ड) मा सरकारी जग्गा भन्नाले सडक, रेल्वे, सरकारी घर, अड्डा र जनता प्रति कुनै दायित्व नरहने नेपाल सरकारको अधीनस्थ बन जंगल खोला नाला, नहर कुलो तथा अरु ऐलानी जग्गा समेत जनाउँछ भन्ने परिभाषा गरेको सन्दर्भमा बालुवुर्ज जनिएको नदी उकास भएको जग्गा सरकारी जग्गा नै मान्नुपर्ने हुन्छ। यस्तो जग्गा संरक्षण गर्नुपर्ने

दायित्व अन्तर्गत सरकारले आफ्नो नाममा दर्ता गर्ने निर्णय गरी दर्ता गरेको अवस्थामा व्यक्तिको उकास दर्ता गर्न पाउने हक कायम नै रही रहन्छ, भन्न मिल्दैन भनि माथि विवेचना गरिसकेको सन्दर्भमा निवेदक दर्ताको लागि मालपोत कार्यालय गएको अवस्थामा विवादित जग्गा सरकारको नाममा दर्ता भैसकेकोले तपाईंको नाममा छुट दर्ता गर्न मिल्दैन भनी निर्णय गरेको अवस्थामा सो निर्णयउपर उपचार खोज्न निवेदक मालपोत ऐन, २०३४ को दफा ३१ अनुसार पुनरावेदन अदालतमा पुनरावेदन गर्न जानुपर्ने थियो । निवेदकले कानूनले निर्धारण गरेको मार्ग अवलम्बन गरेको देखिएन । त्यसै गरी २०४८ मा भएको नदी उकासको जग्गाका सम्बन्धमा सरकारले सरकारको नाममा दर्ता गर्ने निर्णय गरी, सरकारको निर्णयअनुसार मालपोत विभागले मालपोत कार्यालयलाई निर्णय कार्यान्वयन गर्न पत्र लेखेअनुसार मालपोत कार्यालयले २०४९ सालमा विवादित जग्गा सरकारको नाममा दर्ता गरेकोमा सो निर्णय र दर्ता बदर गर्न निवेदक उचित समयभित्र नै उपचार खोज्नुपर्ने थियो । नदी उकास भएको र सो जग्गा सरकारको नाममा दर्ता भै सकेको जान्दा जान्दै पनि, २०४९ को दर्ताको सम्बन्धमा २०६६ सालमा अर्थात् १७ वर्ष पछि अदालत प्रवेश गरेकोलाई स्वाभाविक मान्न नमिल्ने हुँदा अनुचित विलम्ब गरी रिट क्षेत्रमा प्रवेश गरेको देखिन आयो ।

६. तसर्थ उपरोक्त विवेचना विश्लेषणको आधारमा नदी उकासको जग्गा सरकारको नाममा दर्ता भै सकेपछि, कसैको नाममा दर्ता नभएको जग्गा जस्तो, नदी उकासको जग्गा दर्ता गर्ने हक पूर्व जग्गाधनीलाई अनन्तकालसम्म रहिरहन्छ, भन्न नमिल्ने र तेस्रो व्यक्तिको नाममा दर्ता भैसकेको जग्गा दर्ता बदर गराउन ज.मि. को १८ र ज.प. को १७ नं. को हदम्यादभित्र उजुर गरी बदर गराएको पनि नदेखिएको सन्दर्भमा मालपोत कार्यालयको सरकारको नाममा जग्गा दर्ता गर्ने निर्णयउपर पुनरावेदन अदालतमा पुनरावेदन लाग्ने कानूनी व्यवस्था रहे भएको तथा संवत् २०५९ सालको रि.पु.ई.नं. ३१, निवेदक तनुकलाल गोईत विपक्षी मालपोत कार्यालय सिराहा भएको उत्प्रेषणको निवेदनमा मालपोत कार्यालयको दर्ताको

निर्णयउपर पुनरावेदन अदालतमा पुनरावेदन लाग्ने भनि पूर्ण इजलासबाट सिद्धान्त प्रतिपादन भएको समेतको परिप्रेक्ष्यमा उकास जग्गा निवेदकको नाममा दर्ता नहुने भनी मालपोत कार्यालयले जानकारी वा निर्णय दिएपछि सो निर्णयउपर निवेदक मालपोत ऐन, २०३४ को दफा ३१ अनुसार पुनरावेदन अदालतमा पुनरावेदन गर्न जानुपर्नेमा वैकल्पिक कानूनी मार्ग अवलम्बन नगरी, २०४९ सालको मालपोत कार्यालयको निर्णयउपर २०६० सालमा मात्र रिट क्षेत्रमा प्रवेश गरेको देखिदा वैकल्पिक मार्गको अवलम्बन नगरेको तथा अनुचित विलम्ब गरी रिट क्षेत्रमा प्रवेश गरेको देखिँदा प्रस्तुत निवेदनमा मागबमोजिमको आदेश जारी गर्नुपर्ने अवस्था विद्यमान देखिएन । रिट निवेदन खारेज हुने ठहर्छ । दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार बुझाई दिनु ।

उक्त रायमा म सहमत छु ।

न्या.भरतराज उप्रेती

इति संवत् २०६८ भदौ १५ गते रोज ५ शुभम्

इजलास अधिकृत: लीलाराज अधिकारी

निर्णय नं. ८७११

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास

माननीय न्यायाधीश श्री रामकुमारप्रसाद शाह

माननीय न्यायाधीश डा.श्री भरतबहादुर कार्की

संवत् २०६४ सालको रि.नं. WO-००५५

आदेश मिति: २०६८।१०।३

मुद्दा:- प्रतिषेध, उत्प्रेषणमिश्रित परमादेश ।

निवेदक: काठमाडौं जिल्ला, का.म.न.पा.वडा नं. ३४

मिलनचोक, वानेश्वर, बस्ने सुनमती तण्डुकार
विरुद्ध

विपक्षी: जिल्ला प्रशासन कार्यालय, काठमाडौं समेत

- विधिशास्त्रीय मान्यताअनुसार सम्पत्तिसम्बन्धी हकमा व्यक्तिलाई कुनै पेशा व्यवसाय गर्ने, उद्योग सञ्चालन गर्ने वा अन्य कुनै सिर्जनात्मक क्रियाकलापबाट सम्पत्ति आर्जन

गर्ने उपभोग गर्ने, हस्तान्तरण गर्ने तथा त्यसमा सरकारको जथाभावी हस्तक्षेपबाट संरक्षण प्राप्त गर्ने समेतका अधिकार पर्न आउने ।

(प्रकरण नं.४)

- सम्पत्तिसम्बन्धी अधिकार निरपेक्ष भने होइन । कानूनको अधीनमा रही सम्पत्तिसम्बन्धी हक प्रत्याभूत गरिएकोले यसमा विभिन्न किसिमले अवरोध र नियमन हुन सक्छ । प्रयोगका सीमाहरू तोकिन सक्छन् । संवैधानिक विधिशास्त्रमा विकसित भएका स्थापित मान्यता र सिद्धान्तअनुसार सार्वजनिक हित, स्वास्थ्य, शान्ति र नैतिकता बहाल गर्ने प्रयोजनका लागि शान्ति सुव्यवस्था र प्रवराधिकार (Eminent Domain) अन्तर्गत राज्यले व्यक्तिको साम्पत्तिक अधिकारमाथि औचित्यताका आधारमा हस्तक्षेप गर्न सक्ने ।
(प्रकरण नं.५)
- व्यक्ति विशेषको हकको अचल सम्पत्ति रोक्का राख्ने क्षेत्राधिकार प्रमुख जिल्ला अधिकारीलाई रहेको नदेखिएको तथा रोक्का आदेश र तत्सम्बन्धी कामकारवाहीले संवैधानिक एवं कानूनप्रदत्त हकाधिकारमा आघात पुग्ने ।
(प्रकरण नं.९)

निवेदक तर्फबाट:

विपक्षी तर्फबाट: विद्वान उपन्यायाधिवक्ता योगराज बराल

अवलम्बित नजीर

सम्बद्ध कानून:

- नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १९(१)
- नागरिक अधिकार ऐन, २०१२ को दफा ६(६) (७)
- स्थानीय प्रशासन ऐन, २०२८ को दफा ८(३)

आदेश

न्या.रामकुमारप्रसाद शाह: नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा ३२ तथा १०७(२) बमोजिम यस अदालतमा दायर हुन आएको प्रस्तुत मुद्दाको संक्षिप्त तथ्य र ठहर यसप्रकार छ:

विपक्षी लक्ष्मण तण्डुकार मेरा छोरा, सुमना तण्डुकार छोरा बुहारी र सचि तण्डुकार मेरी नातिनी हुन् । मैले व्यापार व्यवसाय गर्न भनी का.जि.का.म.न.पा.वडा नं. १६ नयाँबजार स्थित म्हेपी बचत तथा ऋण सहकारी संस्था लि.बाट मेरो एकलौटी नाम दर्ता हकभोगमा रहेको का.जि.का.म.न.पा.साविक वडा नं. १० हाल वडा नं. ३४ कि.नं.३०० को क्षे.फ. ०-५-०-३ जग्गा र सोमा रहेको घर टहरा धितो राखी उक्त फाईनान्सबाट रु.९,००,०००/- (अक्षरूपी नौ लाख रुपैयाँ) कर्जा लिई घर व्यवहार चलाई आएकोमा उक्त जग्गा मालपोत कार्यालय ङिल्लीबजार काठमाडौँबाट रोक्का रही आएको थियो ।

यसैबीच नाबालकको सम्पत्ति संरक्षण गरिपाउँ भनी विपक्षी छोरा बुहारी र नातिनी सञ्चिता तण्डुकारले मिति २०६३।१०।१० मा उक्त जग्गा रोक्काको लागि निवेदन दायर गरेकोमा विपक्षी जिल्ला प्रशासन कार्यालयका प्र.जि.अ.बाट स्थानीय प्रशासन ऐन, २०२८ को दफा ८(३) बमोजिम रोक्का राख्न मालपोत कार्यालय ङिल्लीबजारलाई लेख्ने भनी आदेश भई सोही आदेशबमोजिम दृष्टिबन्धक फुकुवा भएपछि रोक्का राख्ने भनी मालपोत कार्यालय ङिल्लीबजारबाट उक्त कि.नं. ३०० को जग्गा मिति २०६३।१०।१० मा रोक्का राखिएको रहेछ ।

उल्लिखित जग्गा म सुनमती तण्डुकारको एकलौटी नाम दर्ता हक भोगमा रहेको जग्गा हो । निज छोरा लक्ष्मण तण्डुकारले अंश हक भाग पाइनसकेको अवस्थामा निजकी श्रीमती तथा छोरी समेतले नाबालकको सम्पत्ति संरक्षण गरिपाउँ भनी निवेदन दिन र रोक्का गराउन कानूनतःकदापि मिल्दैन । हजुर आमाको सम्पत्तिमा बाबुको अंश हक सुनिश्चित नभई नातिनीले नाबालकको सम्पत्ति सुरक्षित राखिपाउँ भनी दिएको निवेदन र सोबमोजिम भएको रोक्का बेरीत एवं कानूनप्रतिकूल रहेको छ ।

विपक्षीले गरेको कामकारवाहीबाट म निवेदिकाको नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १३,१९(१) तथा नागरिक अधिकार ऐन, २०१२ को दफा ६ को देहाय ६, ७ बमोजिमको प्रदत्त हक अधिकारमा आघात पुग्न गएको हुँदा सो प्रदत्त हक अधिकारको प्रचलनको लागि अर्को उपचारको व्यवस्था

नभएको हुँदा संविधानको धारा १०७(२) बमोजिम प्रस्तुत निवेदन लिई उपस्थित भएकी छु । तसर्थ मिति २०६३।१०।१० मा प्रत्यर्था जिल्ला प्रशासन कार्यालयका प्र.जि.अ.ले गरेको आदेशअनुसार मिति २०६३।१०।१० मा मालपोत कार्यालय ङिल्लीबजारबाट दृष्टिबन्धक फुकुवा भएपछि रोक्का राख्ने भनी गरेको रोक्का आदेश तथा सो बमोजिम भए गरेका कामकारवाही कानूनविपरीत हुँदा उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर गरी सो आदेशबमोजिम भएको रोक्का फुकुवा गरी दिनु भनी जिल्ला प्रशासन कार्यालय काठमाडौं समेतका नाममा परमादेशलगायत जो चाहिने आज्ञा, आदेश वा पूर्जा जारी गरिपाऊँ भन्ने समेतको रिट निवेदन व्यहोरा ।

यसमा के कसो भएको हो ? निवेदकको मागबमोजिमको आदेश किन जारी हुन नपर्ने हो ? यो आदेश प्राप्त भएका मितिले बाटाको म्याद बाहेक १५ दिनभित्र महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयमार्फत् लिखित जवाफ पठाउनु भनी जिल्ला प्रहरी कार्यालय काठमाडौं समेतलाई र आफै वा आफ्नो प्रतिनिधिमार्फत् लिखित जवाफ पठाउनु भनी विपक्षी लक्ष्मण तण्डुकार समेतलाई रिट निवेदनको एकप्रति नक्कल साथै राखी सूचना पठाई लिखित जवाफ आएपछि वा अबधि नाघेपछि नियमबमोजिम पेश गर्नु भन्ने समेत यस अदालत एक न्यायाधीशको इजलासको आदेश ।

रिट निवेदककी बहारी सुमना तण्डुकार र सुमना तण्डुकारकी छोरी वर्ष १० की सञ्चिता तण्डुकारले यस कार्यालयमा नाबालकको सम्पत्ति संरक्षण गरिपाऊँ भनि मिति २०६३।१०।१० गते निवेदन दिएकाले स्थानीय प्रशासन ऐन, २०२८ को दफा ८(३) बमोजिम उक्त जग्गा रोक्का राख्न मालपोत कार्यालय, ङिल्लीबजारमा लेख्ने भनी प्र.जि.अ.बाट तोक आदेश भएकोले यस कार्यालयबाट मिति २०६३।१०।१० मा रोक्काको लागि मालपोत कार्यालय, ङिल्लीबजारमा लेखी गएको देखिएकोले कानूनी प्रक्रियाअनुरूप नै निवेदकको जग्गा रोक्का हुन गएको देखिएकोले रिट निवेदन खारेज गरिपाऊँ भन्ने समेतको जिल्ला प्रशासन कार्यालय काठमाडौंको लिखित जवाफ ।

यसमा पिताको नाममा दर्ता रहेको कि.नं. ३०० को क्षे.फ. ०-५-०-३ घरजग्गा निजको परलोक

भएपछि विपक्षी आमाकै नाममा नामसारी गर्ने सल्लाहअनुरूप निजको नाममा नामसारी भएको हो । उक्त जग्गा हामीहरूको मञ्जुरी नलिई आफूखुशी म्हेपी बचत तथा ऋण सहकारी संस्था लि.बाट रु.नौ लाख कर्जा मिति २०६२।५।१२ मा लिएको कुरा मिति २०६३।१०।१० मा थाहा पाएपछि तुरुन्त उक्त जग्गा रोक्का गर्नुपर्ने भै नाबालकको तर्फबाट जिल्ला प्रशासन कार्यालयमा निवेदन दिएकोमा उक्त कार्यालयबाट मिति २०६३।१०।१० मा स्थानीय प्रशासन ऐन २०२८ को दफा ८ (३) बमोजिम आफ्नो अधिकार प्रयोग गरी रोक्का राखिएको हो ।

विपक्षीबाट घर व्यवहार गरेको भन्ने भूठा व्यहोरा लेखी रिट दायर भएको छ । अंशबण्डा गर्नुपर्ने सम्पूर्ण श्रीसम्पत्ति विपक्षीको जिम्मामा रहेको हुँदा विपक्षीबाट मैले अंश लिनुपर्ने हुन्छ । अंशबण्डा गर्नुपर्ने सम्पत्ति फुकुवा गरी दिने हो भने विपक्षीले बिक्री गरी तह तह बिक्री वितरण हुने र मुद्दामाथि मुद्दा थपिदै जाने हुन्छ । मेरो पैतृक सम्पत्ति सुरक्षित नहुने हो भने नाबालकले समेत पैतृक सम्पत्तिबाट वञ्चित हुने हुँदा बालबालिका ऐन, २०४८ को उद्देश्य संरक्षण गर्नको लागि पनि जि.प्र.का बाट मिति २०६३।१०।१० मा कानूनबमोजिम गरिएको रोक्का आदेश कानूनसंगत हुँदा विपक्षीको भूठा रिट निवेदन खारेज गरी न्याय पाऊँ भन्ने समेतको लक्ष्मण तण्डुकार र सुमना तण्डुकारको लिखित जवाफ ।

यसमा कि.नं. ३०० को जग्गा जिल्ला प्रशासन कार्यालय काठमाडौंको पत्रानुसार रोक्का रहेको र मालपोत ऐन, २०३४ को दफा ८ ख (२) मा प्रचलित कानूनबमोजिम कुनै अड्डा अदालत वा सरकारी कार्यालयबाट कुनै घर जग्गा रोक्का राख्न वा रोक्का राखिएको घरजग्गा फुकुवा गर्न लेखी आएमा मालपोत कार्यालयले लेखी आएबमोजिम त्यस्तो घरजग्गा रोक्का वा फुकुवा गरिदिनु पर्नेछ भन्ने व्यवस्था भएको साथै मालपोत ऐन, २०३४ को दफा ९ ख ३ मा प्रचलित कानूनबमोजिम स्थापित कुनै बैंक, वित्तीय संस्था वा स्थानीय निकायले आफ्नो आर्थिक कारोवारको सिलसिलामा कुनै घरजग्गा रोक्का राख्न वा त्यसरी रोक्का राखिएको घरजग्गा फुकुवा गर्न लेखी पठाएमा मालपोत कार्यालयले तोकिएकोबमोजिम त्यस्तो घर जग्गा

रोक्का राख्नु वा फुकुवा गर्नुपर्नेछ भन्ने व्यवस्था भएबमोजिम नै सम्बन्धित वित्तीय संस्था तथा सरकारी कार्यालयको अनुरोधमा उक्त कित्ता जग्गा रोक्का राख्ने सम्मको कार्य यस कार्यालयबाट भएको र रोक्का राख्ने निकायबाट लेखी आएमा यस कार्यालयबाट फुकुवा हुने नै हुँदा यस कार्यालयलाई विपक्षी बनाइराख्नु पर्ने होइन । अनावश्यक र निराधार निवेदनबाट छुटकारा पाउँ भन्ने समेतको मालपोत कार्यालय डिल्लीबजारको लिखित जवाफ ।

नियमबमोजिम दैनिक मुद्दा पेसीसूचीमा चढी निर्णयार्थ पेश हुन आएको प्रस्तुत मुद्दामा विपक्षी मालपोत कार्यालय समेतको तर्फबाट उपस्थित विद्वान उपन्यायाधिवक्ता श्री योगराज बरालले नाबालकको सम्पत्ति संरक्षणार्थ प्रमुख जिल्ला अधिकारीको आदेशानुसार मालपोत कार्यालयबाट विवादित कि.नं. ३०० को जग्गा रोक्का राखिएको र उक्त कार्य कानूनअनुरूप नै हुँदा रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भनी गर्नु भएको बहस समेत सुनियो ।

विद्वान उपन्यायाधिवक्ताको बहस सुनी निर्णय तर्फ विचार गर्दा प्रस्तुत मुद्दामा निम्न प्रश्नहरूमा निर्णय दिनुपर्ने देखियो:

- १) जग्गा रोक्का राख्ने गरी भएका जिल्ला प्रशासन कार्यालय काठमाडौंका कामकारवाही कानूनसम्मत छन् छैनन् ?
- २) निवेदकको मागबमोजिमको आदेश जारी हुनुपर्ने हो होइन ?

१. पहिलो प्रश्नतर्फ विचार गर्दा निवेदिकाको नाउँमा दर्ता रहेको कि.नं. ३०० को जग्गा सुमना तण्डुकार समेतको निवेदनको आधारमा जिल्ला प्रशासन कार्यालय काठमाडौंले रोक्का राख्ने गरी भएको आदेश क्षेत्राधिकारविहीन हुँदा उक्त आदेश र सो आदेशानुसार जग्गा रोक्का राख्ने गरेको मालपोत कार्यालय डिल्लीबजारका कामकारवाही बदर गरी रोक्का जग्गा फुकुवा गरी दिनु भनी विपक्षी मालपोत कार्यालय समेतका नाउँमा परमादेशको आदेश जारी गरिपाउँ भन्ने यी निवेदिकाको मुख्य निवेदन दावी रहेछ ।

२. निवेदनमा उल्लिखित कि.नं. ३०० को जग्गाको दर्तावाला यी निवेदिका सुनमती तण्डुकार रहेको भन्ने निवेदन लेख तथा निवेदिकाको नाउँको

जग्गाधनी प्रमाणपूर्जा तथा प्रत्यर्थी लक्ष्मण तण्डुकार समेतको लिखित जवाफबाट देखिन्छ । विवादित कि.नं. ३०० को जग्गाधनी निवेदिका सुनमती तण्डुकार रहेको परिप्रेक्ष्यमा जग्गाधनीलाई आफ्नो सम्पत्ति भोग गर्ने, बेचबिखन गर्ने वा अन्य कुनै व्यहोराले त्यसबाट लाभ उठाउने समेतको साम्पत्तिक अधिकार नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १९ (१) तथा नागरिक अधिकार ऐन, २०१२ को दफा ६ को उपदफा (६) र (७) बमोजिम प्रत्याभूत गरेको छ ।

४. संवैधानिक विधिशास्त्रिय मान्यताअनुसार सम्पत्ति सम्बन्धी हकमा व्यक्तिलाई कुनै पेशा व्यवसाय गर्ने, उद्योग सञ्चालन गर्ने वा अन्य कुनै सिर्जनात्मक क्रियाकलापबाट सम्पत्ति आर्जन गर्ने उपभोग गर्ने, हस्तान्तरण गर्ने तथा त्यसमा सरकारको जथाभावी हस्तक्षेपबाट संरक्षण प्राप्त गर्ने समेतका अधिकार पर्न आउँछन् । यसले व्यक्तिलाई अन्य कतिपय अधिकारको अभ्यास गर्न सक्षम बनाउने हुँदा सम्पत्तिसम्बन्धी हकलाई अरु अधिकारको जरा (Root of the other rights) पनि भन्ने गरिन्छ ।

५. यति हुँदाहुँदै पनि सम्पत्तिसम्बन्धी अधिकार निरपेक्ष भने होइन । कानूनको अधीनमा रही सम्पत्तिसम्बन्धी हक प्रत्याभूत गरिएकोले यसमा विभिन्न किसिमले अवरोध र नियमन हुन सक्छ । प्रयोगका सीमाहरू तोकिन सक्छन । संवैधानिक विधिशास्त्रमा विकसित भएका स्थापित मान्यता र सिद्धान्तअनुसार सार्वजनिक हित, स्वास्थ्य, शान्ति र नैतिकता बहाल गर्ने प्रयोजनका लागि शान्ति सुव्यवस्था र प्रवराधिकार (Eminent Domain) अन्तर्गत राज्यले व्यक्तिको साम्पत्तिक अधिकार माथि औचित्यताका आधारमा हस्तक्षेप गर्न सक्छ । जसलाई वर्तमान अन्तरिम संविधान २०६३ को धारा १९ ले समेत स्वीकार गरेको देखिन्छ ।

६. प्रस्तुत मुद्दामा विवादित कि.नं. ३०० को जग्गा निवेदिकाले म्हाैपी बचत तथा ऋण सहकारी संस्थामा धितो राखी सोबापतको जग्गा उक्त सहकारी संस्थाबाट रोक्का रहेको भन्ने मिसिल संलग्न कागजातबाट देखिन आउँछ । प्रत्यर्थी मध्येका सुमना तण्डुकार र लक्ष्मण तण्डुकार समेतले उल्लिखित कि.नं.को जग्गा सासू यी निवेदिका सुनमती तण्डुकारले

बिक्री गर्न लागेको भन्दै सो सम्पत्तिको संरक्षणार्थ जग्गा रोक्काको लागि जिल्ला प्रशासन कार्यालय काठमाडौंमा निवेदन दिएकोमा उक्त कार्यालयबाट स्थानीय प्रशासन ऐन, २०२८ को दफा ८(३) बमोजिम जग्गा रोक्का भएको देखियो । उक्त ऐनले प्रमुख जिल्ला अधिकारीलाई व्यक्तिको निजी हक स्वामित्वको जग्गा रोक्का राख्न आदेश दिने अधिकार दिए नदिएको के रहेछ भनी त्यसतर्फ हेर्दा स्थानीय प्रशासन ऐन, २०२८ को दफा ८(३) मा “प्रमुख जिल्ला अधिकारीले आफूकहाँ परेका उजुरीहरूको सिलसिलामा कुनै स्त्री वा नाबालकको धन सुरक्षित राख्न लगाउन आवश्यक देखेमा नगरपालिका वा गा.वि.स.को सहयोग लिई सो धन जिल्लाको कुनै गण्यमान्य व्यक्ति वा सरकारी कार्यालयको जिम्मामा सुरक्षित राख्न लगाउन सक्नेछ,” भन्ने कानूनी व्यवस्था उल्लेख रहेको देखिन्छ । सो कानूनी व्यवस्थाबमोजिम नाबालकको मात्र एकलौटी हक (Exclusive Right) भएको सम्पत्तिको संरक्षण गर्नका लागि तोकिएको प्रक्रिया बमोजिम तोकिएको व्यक्ति निकाय वा कार्यालयको जिम्मामा राख्ने सम्मको अधिकार र कर्तव्य प्रमुख जिल्ला अधिकारीको हुन्छ । तर प्रस्तुत महामा प्रमुख जिल्ला अधिकारीले उक्त कानूनी व्यवस्थाको प्रक्रिया अवलम्बन नगरी विवादित जग्गा रोक्का राख्न मालपोत कार्यालयलाई आदेश गरी सो आदेशानुसार जग्गा रोक्का रहेको देखिएबाट जिल्ला प्रशासन कार्यालयको कार्य उक्त कानूनअनुकूल रहेको देखिन आएन ।

७. साथै विवादित सम्पत्ति प्रत्यर्थीमध्येका सुमना तण्डुकार समेतको सँगोलको अंशहक लाग्ने सम्पत्ति भए वा सो सम्पत्ति बिक्री गरिएको अवस्था भए प्रचलित कानूनबमोजिम अदालतमा उजुर गरी आफ्नो अंशहकमा दावी लिन सक्ने अवस्थामा त्यस तर्फको कानूनी उपचार नखोजी प्रत्यर्थीहरूबाट जिल्ला प्रशासन कार्यालयमा निवेदन दिई जग्गा रोक्का राखेको देखिएबाट सो कार्यले सम्पत्तिको स्वामित्व भएको यी निवेदिकाको संविधानद्वारा प्रदत्त साम्पत्तिक हकमा आघात पुगेको देखियो ।

८. यसरी स्थानीय प्रशासन ऐन, २०२८ को दफा ८(३) ले प्रमुख जिल्ला अधिकारीलाई कुनै स्त्री वा नाबालकको धन भौतिक रूपमा संरक्षण गर्न जिम्मा

लगाउन सक्नेसम्मको अधिकार दिएको र अचल सम्पत्ति रोक्का राखी सम्पत्तिको धारकलाई संविधानद्वारा प्रदत्त सम्पत्ति भोग गर्ने बेचबिखन गर्ने समेतको हकमा आघात पुग्ने गरी जग्गा रोक्का राख्ने अधिकार दिएको नदेखिएकोले जिल्ला प्रशासन कार्यालयको क्षेत्राधिकारविहीन रोक्का आदेश र तत्सम्बन्धी भएको कामकारवाही कानूनसम्मत देखिन आएन ।

९. अब निवेदकको मागबमोजिमको आदेश जारी गर्न मिल्ने नमिल्ने भन्ने दोस्रो तथा अन्तिम प्रश्नको सम्बन्धमा विचारगर्दा माथि उल्लिखित आधार बुँदाबाट कि.नं. ३०० को जग्गा निवेदिकाको नाउँमा एकलौटी दर्ता रहेको देखिएको, निवेदिकाको नाउँको जग्गा निजले धितो बन्धक राख्न र बेचबिखन समेत गर्न पाउने गरी संवैधानिक अधिकार प्राप्त रहेको देखिएको अवस्थामा प्रत्यर्थीमध्येका सुमना तण्डुकार समेतको निवेदनको आधारमा जिल्ला प्रशासन कार्यालय काठमाडौंको आदेशानुसार रोक्का रहेको देखिएकोले व्यक्ति विशेषको हकको अचल सम्पत्ति रोक्का राख्ने क्षेत्राधिकार प्र.जि.अ.लाई रहेको नदेखिएको तथा रोक्का आदेश र तत्सम्बन्धी कामकारवाहीले निवेदिकाको संवैधानिक एवं कानून प्रदत्त हकाधिकारमा आघात पुग्न गएको देखिएकोले जिल्ला प्रशासन कार्यालय काठमाडौंको मिति ०६३१०१० को रोक्का आदेश तथा सो आदेशानुसार मालपोत कार्यालय डिल्लीबजारबाट भएको रोक्का राख्ने समेतका कामकारवाही कानूनविपरीत रहेको देखिँदा उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर गरिदिएको छ । अब कि.नं. ३०० को जग्गा फुकुवा गरी दिनु भनी मालपोत कार्यालय डिल्लीबजार काठमाडौंको नाउँमा परमादेश जारी हुने ठहर्छ । आदेश कार्यान्वयनका लागि मालपोत कार्यालय डिल्लीबजारमा लेखी पठाई आदेशको जानकारी विपक्षीहरूलाई दिई दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार बुझाई दिनु ।

उक्त रायमा सहमत छु ।

न्या.डा.भरतबहादुर कार्की

इति संवत् २०६८ साल असोज १० गते रोज ३ शुभम्
इजलास अधिकृत:-वासुदेव पौडेल

निर्णय नं. ८७१२

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री रामकुमारप्रसाद शाह
माननीय न्यायाधीश श्री कमलनारायण दास
संवत् २०६२ सालको दे.पु.नं.-८२६३
आदेश मिति: २०६८।०८।२०।३
मुद्दा:- निषेधाज्ञा ।

पुनरावेदक/विपक्षी: लहान नगरपालिकाको कार्यालय
सिराहा

विरुद्ध

प्रत्यर्थी/निवेदक: जिल्ला सिराहा, लहान न.पा.वार्ड नं.
२ वस्ने लक्ष्मी महतो समेत

शुरु फैसला गर्ने:

मा.न्या.श्री दीपकराज जोशी

मा.न्या.श्री राजेन्द्रप्रसाद राजभण्डारी

- नागरिक अधिकार ऐन, २०१२ को दफा १७ (२) बमोजिम निषेधाज्ञा जारी हुनका लागि जुन सम्पत्तिसम्बन्धी हकमा आघात पर्ने भनिएको हो सो सम्पत्तिमा निवेदकको पूर्ण हक (Absolute Right) अथवा विवादरहित हक (Undisputed Right) हुनुपर्ने ।
- सम्पत्तिको आफ्नो हक निहीत रहेको तथ्यपूर्ण एवं सारभूत प्रमाण देखाउन नसकेको अवस्थामा निषेधाज्ञा जारी हुन नसक्ने हुन्छ । ऐनद्वारा प्रत्याभूत हकमा आघात पर्ने आशंका व्यक्त गर्नेले सर्वप्रथम आफ्नो हकलाई आधारभूत र सारभूत रूपमा (Substantially) स्थापित गर्न सक्नुपर्ने ।
- निषेधाज्ञाको रोहमा कुनै सम्पत्तिमा हक स्वामित्व कायम गर्न वा गराउन नसकिने हुन्छ । अन्यथा भएकोमा बाहेक सर्वै नापीले कुनै जग्गाको चारकिल्ला क्षेत्रफल, स्वामित्व, मोही अवस्थितिलगायतको स्थितिलाई कानूनी तबरबाट निश्चितता प्रदान गर्दछ । त्यसमा

चित्त नबुझे कानूनले तोकेको म्याद र प्रक्रियाबमोजिम तोकिएको अधिकारीबाट संशोधन गराउनु पर्ने, दर्ता नभएकोमा दर्ता गराई लिनुपर्ने ।

(प्रकरण नं.३)

- आफ्नो नाममा दर्ता सेस्ताको निश्चित र आधारभूत हकको प्रमाण विना अनिश्चित हकलाई स्थापित गर्न निषेधाज्ञा जारी हुन नसक्ने ।

(प्रकरण नं.४)

पुनरावेदकका तर्फबाट: विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ता
शेखरकुमार जोशी, विद्वान अधिवक्ताहरू
कुमुदकुमार भट्टराई र श्रीधरा कुमारी
प्रत्यर्थी तर्फबाट: विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ता हरिहर दाहाल,
विद्वान अधिवक्ताहरू जग्गनाथ महतो सिंह र
बलरामप्रसाद सिंह

अवलम्बित नजीर

सम्बद्ध कानून:

- नागरिक अधिकार ऐन, २०१२ को दफा १७(२)

आदेश

न्या.रामकुमारप्रसाद शाह: न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा (९) (क) ले यसै अदालतको क्षेत्राधिकार भित्रको भई पेश हुन आएको प्रस्तुत मुद्दाको संक्षिप्त तथ्य र ठहर यस प्रकार छ :-

हामी निवेदकहरूको बाबु बाजेका पालादेखि भोग चलनमा रहेको साविक कि.नं. १२९३ को ०-१४-१ को पोखरी हाल जिल्ला सिराहा लाहान नगरपालिका वार्ड नं. ४(क) को कि.नं. २३१ को ०-१२-१६ कायम भएको छ । उक्त पोखरीमा हाम्रो साझा उपयोग भै माछा पालन भैआएकोमा हाल विपक्षी नगरपालिका कार्यालयले उक्त पोखरीमा गैह्र कानूनी तरिकाले अतिक्रमण गर्नको लागि र हामीले पाली राखेका माछा समेत मार्ने उद्देश्य लिई हाम्रो उल्लिखित पोखरी जग्गामा बलजफ्ती प्रवेश गर्नसक्ने प्रवल आशंका विद्यमान भएकोले हाम्रो नागरिक अधिकार ऐन, २०१२ को दफा ३, ६(६) र ९ बमोजिम प्रदत्त कानूनी अधिकार भएको

उक्त पोखरी जग्गामा कुनै किसिमबाट हस्तक्षेप नगर्नु, माछा नमार्नु, अतिक्रमण नगर्नु कानूनबमोजिम बाहेक प्रवेश नगर्नु नगराउनु हाम्रो भोग चलनमा कुनै किसिमबाट बाधा अडचन खडा नगर्नु भन्ने समेत व्यहोराको विपक्षीहरूको नाममा अन्तरिम आदेश सहितको निषेधाज्ञाको आदेश जारी गरिपाउँ भन्ने निवेदन दावी ।

यसमा निवेदन मागअनुसारको आदेश किन जारी हुनु नपर्ने हो ? आदेश जारी हुनु नपर्ने कुनै कारण भए प्रमाण समेत साथै राखी म्याद सूचना पाएका मितिले वाटाका म्याद बाहेक १५ दिनभित्र आफै वा आफ्नो कानूनबमोजिमको प्रतिनिधि मार्फत् लिखित जवाफ पेश गर्नु भनी निवेदन र आदेशको प्रतिलिपि साथै राखी विपक्षीहरूका नाममा म्याद सूचना जारी गरी लिखित जवाफ परे वा सोको अवधि व्यतीत भएपछि नियमानुसार पेश गर्नु ।

साथै अन्तरिम आदेश मांग सम्बन्धमा विचार गर्दा निवेदनमा उल्लिखित कि.नं.१२९३ को ४ किल्लाभित्र दावीको कि.नं.२३१ को ०-१२-१६ क्षेत्रफलको पोखरी निवेदन संलग्न कागजातहरूबाट देखिई रहेवाट लिखित जवाफ परेपछि पुनर्विचार हुन सक्ने गरी दावीको पोखरीमा हस्तक्षेप नगर्नु, माछा नमार्नु, कुनै किसिमको अतिक्रमण नगर्नु, कानूनबमोजिम बाहेक प्रवेश नगर्नु नगराउनु तथा निवेदकको भोग चलनमा बाधा अडचन नगर्नु, नगराउनु भनी विपक्षीहरूका नाउँमा पुनरावेदन अदालत नियमावली, २०४८ को नियम ३३(क) बमोजिम अन्तरिम आदेश जारी गरी दिएको छ । विपक्षीलाई जनाउ दिनु भन्ने पुनरावेदन अदालतको आदेश ।

सा.कि.नं. १२९३ को ०-१४-१ जग्गाका सम्बन्धमा अदालतबाट भएको फैसलाका आधारमा हालको कि.नं. २३१ को ०-१२-१६ जग्गामा हकाधिकार कायम हुने होइन । कि.नं. १२९३ र कि.नं. २३१ एकै होइन । तसर्थ निवेदकलाई यस सम्बन्धमा निवेदन गर्ने हक अधिकार छैन । नापी शाखाको क्षेत्रीय कितावमा दावीको कि.नं.२३१ श्री ५ को सरकारका नाममा लेखिएको छ । दावीको जग्गामा निवेदकहरूको हक पुगेको प्रमाणहरू पेश गर्न सकेको अवस्था छैन ।

हालसम्म मालपोत कार्यालयबाट निवेदनहरूले दावीको जग्गा आफ्नो नाममा दर्ता गराउन सकेको अवस्था नहुँदा निवेदन लेखको आधारमा जारी भएको अन्तरिम आदेशसहित निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने विपक्षीको लिखित जवाफ ।

विवादित पोखरी जग्गा निवेदकहरूको साविक दर्ताको सा.कि.नं. १२९३ को देखिन आएको र सिराहा जिल्ला अदालतमा मुद्दा परी हकाधिकार कायम भैरहेको र पहिला निवेदकहरूलाई चलन चलाई दिइसकेको स्थितिमा सोही सा.कि.नं. १२९३ को उक्त पोखरीमा विपक्षी लहान नगरपालिकाले निवेदकहरूलाई भोग चलन गर्नबाट बञ्चित गर्न मिल्ने देखिएन । तसर्थ निवेदन मांग दावी बमोजिम सा.कि.नं. १२९३ को पोखरीमा हस्तक्षेप नगर्नु, माछा नमार्नु, अतिक्रमण नगर्नु, भोगचलनमा बाधा अडचन नगर्नु भनी विपक्षीहरूका नाममा निषेधाज्ञाको आदेश जारी हुने भनी पुनरावेदन अदालत राजविराजबाट मिति २०६१।११।२६ मा भएको फैसला ।

प्रत्यर्थी निवेदकले देखाएको साविक कि.नं. १२९३ र हालको कि.नं. २३१ को जग्गा एकै होइनन् । कि.नं. २३१ नेपाल सरकारको नाममा दर्ता रहेको छ । प्रत्यर्थीले दावी लिएको साविक कित्ता नम्बरको जग्गाको पोखरीको क्षेत्रफल र चौहदी र हाल सर्वे नापीमा कायम भएको जग्गाको क्षेत्रफल फरक छन् । साविक कि.नं. १२९३ र हालको कि.नं. २३१ एउटै भएको भए प्रत्यर्थीहरूले समयमा नै आफ्नो नाममा दर्ता गराउन सक्नुपर्ने थियो । प्रत्यर्थीहरूले आपसमा मिलेमतो गरी वादी प्रतिवादी बनी मिलापत्र गरेको मुद्दाबाट सरकारको नाममा दर्ता भएको जग्गा निजहरूको हुन सक्ने हुँदैन । विवादित जग्गामा आफ्नो निर्विवाद हक रहेको देखाउन नसकेको स्थितिमा साविक कि.नं. १२९३ र कि.नं. २३१ का जग्गा एकै हुन् भनी दावी लिएको अवस्थामा अस्तित्वमा नै नरहेको साविक कि.नं. १२९३ को पोखरीमा हस्तक्षेप नगर्नु, माछा नमार्नु, अतिक्रमण नगर्नु भनी पुनरावेदन अदालतबाट भएको फैसला त्रुटिपूर्ण हुँदा सो फैसला उल्टी गरी निवेदन खारेज गरिपाउँ भनी लहान नगरपालिकाको कार्यालयको यस अदालतमा पर्न आएको पुनरावेदन ।

यसमा विवादको कि.नं २३१ नापी हुँदा फिल्डबुकमा सार्वजनिक जनिएको पाइयो । सो विवादित पोखरीको जग्गाधनी प्रमाणपूर्वामा श्री ५ को सरकार जनिएको र सो बदर गराउन निवेदक तर्फबाट कुनै कारवाही भएको नपाइएको भई विवादास्पद हकतर्फ ध्यान केन्द्रित नगरी निषेधाज्ञा जारी गरेको पुनरावेदन अदालत राजविराजको मिति २०६१।११।२६ को फैसला फरक पर्न सक्ने देखिएकोले विपक्षी भिकाई पेश गर्नु भनी यस अदालतबाट भएको आदेश ।

यसमा वादी लक्ष्मी महतो भएको २०५० सालको दे.नं १३१७/२९३ भएको पोखरी दर्ता हक कायम दर्ता मुद्दामा मिति २०५२।३।१९ मा सिरहा जिल्ला अदालतबाट भएको फैसला, कि.नं २३१ को ०-१२-१६ को जग्गाको सर्वे नापीको फिल्डबुक, दर्ता सेस्ता उतारका साथै उक्त जग्गाको हाल दर्ता सेस्ताको स्थिति के छ सोको प्रमाण, महेशकुमार महतो निवेदक र विपक्षी लक्ष्मी महतो समेत भएको संवत् २०६० सालको दे.नं २८३ को निषेधाज्ञा मुद्दाको फैसला सहितको मिसिल र लिखित प्रतिवादको प्रकरण ४ मा उल्लिखित २०५६ सालको दे.पु.नं. ५०९४ को मुद्दामा सर्वोच्च अदालतबाट मिति २०५८।५।२५ मा फैसला भएको रेकर्ड मिसिल समेत भिकाई पेश गर्नु भनी यस अदालतबाट भएको आदेश ।

नियमबमोजिम दैनिक पेसी सूचीमा चढी पेश हुन आएको प्रस्तुत मुद्दाको पुनरावेदनसहितको मिसिल अध्ययन गरी पुनरावेदकका तर्फबाट विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ता शेखरकुमार जोशी, अधिवक्ताहरू कुमुदकुमार भट्टराई र श्रीधरा कुमारीले प्रत्यर्थी निवेदकले सा.कि.नं. १२९३ र हालको कि.नं. २३१ एकै जग्गा हुन् भनी दावी लिएको भएपनि कि.नं. २३१ सर्वे नापीमा नेपाल सरकारको नाममा दर्ता रहेको फिल्डबुकबाट देखिएको छ । निवेदकले विवादित जग्गामा रहेको पोखरीमा आफ्नो निर्विवाद हक वा हकको स्रोत देखाउन नसकेको अवस्थामा नागरिक अधिकार ऐन, २०१२ को उपचार प्राप्त गर्न सक्ने अवस्था छैन । तसर्थ, निवेदकले आफ्नो निर्विवाद हकको स्रोत देखाउन नसकेको स्थितिमा पुनरावेदन अदालतले हाल अस्तित्वमा नै नरहेको साविक कि.नं १२९३ को पोखरीमा हस्तक्षेप नगर्नु

भनी निषेधाज्ञा जारी गर्ने गरेको आदेश नमिलेको हुँदा सो त्रुटिपूर्ण आदेश उल्टी गरी निवेदन खारेज गरिपाऊँ भनी र प्रत्यर्थी तर्फबाट विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ता हरिहर दाहाल, अधिवक्ताहरू जगन्नाथ महतो सिंह र बलरामप्रसाद सिंहले साविक कि.नं १२९३ र हालको कि.नं २३१ को जग्गा एउटै भएको तथ्यलाई पुनरावेदक नगरपालिकाले स्वीकार गरी पत्राचार गरेको, विवादित जग्गा गाउँ ब्लकको जग्गा भएको हुँदा आफ्नो नाममा दर्ता गराउने कार्य तत्काल सम्भवं नभएको र अब नापी हुँदा दर्ता प्रक्रियामा जाने नै देखिन्छ । अदालतबाट भएका फैसलाहरूबाट समेत विवादित जग्गा निवेदकहरूको भएकोमा कुनै विवाद देखिदैन । अतः साविक कि.नं १२९३ को पोखरी निवेदकहरूको भएकोमा कुनै विवाद नरहेको र हालको कि.नं २३१ को स्रोत उक्त कि.नं १२९३ नै भएको स्पष्ट देखिएको अवस्थामा पुनरावेदन अदालतबाट भएको आदेशमा कुनै त्रुटि नभएकोले सो आदेश सदर हुनु पर्दछ भनी बहस गर्नुभयो ।

माथि उल्लिखित विद्वान कानून व्यवसायीहरूले गर्नु भएको बहस समेत सुनी पुनरावेदन अदालत राजविराजबाट भएको फैसला मिलेको छ, छैन ? विपक्षीको पुनरावेदन जिकीर पुग्न सक्ने हो, होइन ? सो सम्बन्धमा निर्णय दिनु पर्ने देखिन आयो ।

निवेदकले साविक कि.नं १२९३ को पोखरी हाल जिल्ला सिरहा, लहान नगरपालिका वार्ड नं. ४ (क) को कि.नं. २३१ को क्षेत्रफल ०-१२-१६ को पोखरी हाम्रो साभ्ना उपयोगको माछा पोखरी भएकोमा सोमा विपक्षी लहान नगरपालिकाले हस्तक्षेप गरी अतिक्रमण गर्ने प्रवल आशंका भएकोले उक्त पोखरीमा हस्तक्षेप नगर्नु भनी विपक्षीहरूको नाममा निषेधाज्ञा जारी गरी नागरिक अधिकार ऐन, २०१२ द्वारा प्रदत्त हाम्रो नागरिक अधिकार संरक्षण गरिपाऊँ भन्ने मुख्य निवेदन माग दावी लिएकोमा साविक कि.नं १२९३ र हालको कि.नं २३१ एकै होइनन् । कि.नं २३१ श्री ५ को सरकारको नाममा दर्ता भएको पोखरी हुँदा आधारहीन निवेदन खारेज गरिपाऊँ भन्ने लिखित जवाफ देखिन्छ । पुनरावेदन अदालत राजविराजले विवादित पोखरी

निवेदकहरूको साविक कि.नं १२९३ को देखिन आएको भन्ने आधारमा निषेधाज्ञाको आदेश जारी गरेउपर लहान नगरपालिकाको यस अदालतसमक्ष पुनरावेदन पर्न आएको अवस्था छ ।

२. निर्णयतर्फ विचार गर्दा निवेदकले कि.न. २३१ को ०-१२-१६ को पोखरी मेरो साविक कि.नं १२९३ को सेस्ताभित्रको पोखरी भएको र सोमा लहान नगरपालिकाले अतिक्रमण गर्ने आशंका भएकोले सो पोखरीमा हस्तक्षेप नगर्नु भनी निषेधाज्ञाको माग गरी प्रस्तुत निवेदन दिएको छ । तर सो कि.नं २३१ को उक्त पोखरी आफ्नो नाममा दर्ता रहेको तथा आफ्नो हक स्वामित्वभित्रको हो भन्ने कुनै पनि दर्ता सेस्ताको आधारभूत प्रमाण निजले पेश गर्न सकेको देखिदैन । उक्त पोखरी साविक कि.नं १२९३ को दर्ता सेस्ता भित्रको हो भन्ने निवेदकको कथन छ तर मिति २०२६।२।१५ मा भएको सर्वे नापीमा कायम रहेको उक्त कि.नं २३१ को फिल्डबुकको प्रमाण संकेतमा यो पोखरी साविक कि.नं १२९३ भित्रको हो भन्ने व्यहोरा जनिएको देखिदैन भने यी निवेदकले तत् सम्बन्धमा जग्गाको सेस्ता राख्ने मालपोत कार्यालयको कुनै निस्सा पनि पेश गर्न सकेको देखिदैन । उक्त कि.न. २३१ को पोखरी नापी हुँदा जग्गाधनी खाली रही कैफियतमा यो पोखरी सार्वजनिक हो भनी उल्लेख भएको छ भने मालपोत कार्यालयको मिति २०६०।६।९ को पत्रबाट उक्त पोखरी मिन्ही रहेको भन्ने देखिएको छ । यसरी उक्त नापीमा वा नापीपश्चात् र हालसम्म पनि यी रिट निवेदकले उक्त पोखरी आफ्नो नाममा कानूनबमोजिम दर्ता गराउन र हकको प्रमाण लिन सकेको देखिदैन ।

३. नागरिक अधिकार ऐन, २०१२ को दफा १७(२) बमोजिम निषेधाज्ञा जारी हुनका लागि जुन सम्पत्तिसम्बन्धी हकमा आघात पर्ने भनिएको हो सो सम्पत्तिमा निवेदकको पूर्ण हक (Absolute Right) अथवा विवादरहित हक (Undisputed Right) हुनपर्ने हुन्छ । सम्पत्तिको आफ्नो हक निहित रहेको तथ्यपूर्ण एवं सारभूत प्रमाण देखाउन नसकेको अवस्थामा निषेधाज्ञा जारी हुन नसक्ने हुन्छ । ऐनद्वारा प्रत्याभूत हकमा आघात पर्ने आशंका व्यक्त गर्नेले सर्वप्रथम आफ्नो हकलाई आधारभूत र सारभूत रूपमा

(Substantially) स्थापित गर्न सक्नु पर्छ । निवेदकको दावीको पोखरी कि.न. २३१ मा अवस्थित रहेको र सो पोखरी नापी हुँदा निजको नाममा नापी भएको नदेखिई सार्वजनिक पोखरी भनी जनिएकोमा नापी भएको मिति २०२६।२।१५ पश्चात् प्रस्तुत रिट दर्ता भएसम्म निवेदकले उक्त पोखरी कानूनबमोजिम आफ्नो नाममा दर्ता गराउन हकको प्रमाण प्राप्त गर्न सकेको देखिएन । निषेधाज्ञाको रोहमा कुनै सम्पत्तिमा हक स्वामित्व कायम गर्न वा गराउन नसकिने हुन्छ । अन्यथा भएकोमा बाहेक सर्वे नापीले कुनै जग्गाको चारकिल्ला क्षेत्रफल, स्वामित्व, मोही अवस्थितिलगायतको स्थितिलाई कानूनी तवरबाट निश्चितता प्रदान गर्दछ । त्यसमा चित्त नबुझे कानूनले तोकेको म्याद र प्रक्रियाबमोजिम तोकिएको अधिकारीबाट संशोधन गराउनु पर्ने, दर्ता नभएकोमा दर्ता गराई लिनुपर्ने हुन्छ । तर निवेदकले उक्त पोखरीमा स्वामित्व र हक प्राप्त गरी लिन नसकेको अवस्थामा साविकमा रहेको हक देखाई २०२६ सालपश्चात् भएको नापीमा जनिएको तथ्य र व्यहोराप्रतिकूल दावी लिन, भन्न मिल्दैन ।

४. यसरी निवेदकले कि.न. २३१ को पोखरीका सम्बन्धमा निषेधाज्ञामा दावी लिएको तर उक्त २३१ को पोखरीको दर्ता हकभोग समेतका सम्बन्धमा कुनै आधार प्रमाण पेश गर्न नसकेको देखिएकोले आफ्नो नाममा दर्ता सेस्ताको निश्चित र आधारभूत हकको प्रमाण विना अनिश्चित हकलाई स्थापित गर्न निषेधाज्ञा जारी हुन नसक्ने हुँदा कि.नं १२९३ को पोखरीलाई हस्तक्षेप नगर्नु भनी निषेधाज्ञा जारी गर्ने ठहर्‍याएको पुनरावेदन अदालत राजविराजको फैसला मिलेको नहुँदा उल्टी हुने र कि.न. २३१ को पोखरीको हकमा निषेधाज्ञा जारी गरिपाउँ भन्ने निवेदन खारेज हुने ठहर्‍छ । प्रस्तुत मुद्दाको दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार बुझाई दिनु । उक्त रायमा सहमत छु ।

न्या.कमलनारायण दास

इति संवत् २०६८ साल मंसिर २० गते रोज ३ शुभम्
इजलास अधिकृत:- पुष्पराज थपलिया

निर्णय नं. ८७१३

सर्वोच्च अदालत संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री कल्याण श्रेष्ठ
माननीय न्यायाधीश श्री भरतराज उप्रेती
संवत् २०६५ सालको रिट.नं.०६५-WO-०५९७
आदेश मिति: २०६८।८।२१।४
विषय :- उत्प्रेषण परमादेश ।

निवेदक: दाङ जिल्ला, तुलसीपुर नगरपालिका वडा नं.
६ घर भई हाल ऐ. हापुर गा.वि.स. वडा नं.
५ निधुवार बस्ने यमनारायण धितालको
नाबालक छोरी बन्दना धितालको हकमा र
आफ्नो हकमा समेत ऐ.ऐ. घर भई हाल
ऐ.ऐ. बस्ने प्रभाकुमारी धिताल
विरुद्ध

विपक्षी: पुनरावेदन अदालत, तुलसीपुर, दाङ समेत

- अदालतको अन्तिम रूपमा फैसलाबाट स्थापित भैसकेको तथ्यलाई फैसला कार्यान्वयनको क्रममा बाधा अड्चन उत्पन्न गराउने प्रयोजनार्थ जिल्ला अदालत नियमावली, २०५२ को नियम ७८ख बनेको देखिदैन । अंश मुद्दा दायर गर्दाका अवस्थामा कायम भएका अंशियारमध्ये कसैको मृत्यु भएमा वा तत्कालीन अंशियारमध्येबाट कुनैको जन्म भएमा मात्र यो नियमावलीअनुरूप अंशियार संख्या थपघटको निर्णय गर्न मिल्ने ।
- मानो छुट्टिएको, भिन्न बसेका व्यक्तिले पछि विवाह गरी ल्याएका श्रीमती र निजबाट जन्मेका छोरा छोरीलाई समेत अंशियार संख्यामा घटवढ गर्ने निर्णय गर्नुपर्ने भन्ने नियमको मनसाय रहेको नदेखिने ।
(प्रकरण नं.४)
- साधारण क्षेत्राधिकारको अवलम्बन गर्ने सिलसिलामा भएका त्रुटिलाई सच्याउन कानूनबमोजिमको मार्ग नभएमा वा कानूनले

अवरुद्ध गरेमा त्यसलाई असाधारण अधिकारको दुहाई माग्दै कोही यस अदालतमा शरण पर्दछ भने यस अदालतले शरणको मरण गर्दैन । त्यस्ता प्रत्यक्ष त्रुटिपूर्ण कार्य गर्नबाट रोक्न, भइसकेका कार्य बदर गरी हक अधिकारको सुनिश्चितताका लागि उपयुक्त आदेश जारी गर्ने ।

(प्रकरण नं.८)

निवेदक तर्फबाट: विद्वान अधिवक्ताद्वय डा.रजितभक्त प्रधानाङ्ग र रमेशकुमार प्रधान

विपक्षी तर्फबाट: विद्वान सहन्यायाधिवक्ता ठोकप्रसाद शिवाकोटी एवं विद्वान अधिवक्ता अम्बिकाप्रसाद कोइराला

अवलम्बित नजीर: नेकाप २०५७, अङ्क १, नि.नं. ६८४५, पृष्ठ ६०

सम्बद्ध कानून:

- नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १०७(२)
- दण्ड सजायको ४६ नं.
- मुलुकी ऐन अंशबण्डाको महलको ८ नं.
- जिल्ला अदालत नियमावली, २०५२ को नियम ७८ख

आदेश

न्या.कल्याण श्रेष्ठ: नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा ३२, १०७(२) बमोजिम दायर भै यस अदालतको क्षेत्राधिकार भएको प्रस्तुत मुद्दाको तथ्य एवं आदेश यस प्रकार रहेको छ :-

निवेदिका प्रभाकुमारी धितालले विपक्षी पति यमनारायण धितालउपर दायर गरेको अंश मुद्दामा नाबालक छोरी समेतको ३ भागको २ भाग अंश पाउने गरी दाङ जिल्ला अदालत, पुनरावेदन अदालत दाङ र सर्वोच्च अदालत समेतबाट जिती फैसला कार्यान्वयनको लागि मुलुकी ऐन दण्ड सजायको ४६ नं. बमोजिम दाङ, देउखुरी जिल्ला अदालतमा मिति २०६५।४।२९ मा दिएको निवेदनउपर बण्डा छुट्ट्याउने कारवाही चल्दाको अवस्थामा विपक्षीमध्येकी रीना धितालले मिति २०६५।५।१६ मा दिएको निवेदनउपर सहमत हुन नसकी

मिति २०६५।८।६ मा श्री दाङ्ग देउखुरी जिल्ला अदालतबाट आदेश भएउपर विपक्षी रीना धितालले दिएको निवेदन अनुसार श्री पुनरावेदन अदालत तुल्सीपुर दाङ्गले मलाई असर पार्ने गरी गरिएको आदेशको नक्कल मिति २०६५।११।१ मा सारी थाहा पाएकोमा सो वेरीतको आदेश बदर गरिपाउन अन्य प्रभावकारी वैकल्पिक उपचारको अभाव रहेको हुँदा सम्माननीत अदालतसमक्ष नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा ३२,१०७ (२) अन्तर्गत प्रस्तुत रिट निवेदन साथ उपस्थित भएको छु ।

म निवेदिकाले सर्वोच्च अदालत समेतबाट ३ भागको २ भाग अंश पाउने फैसला कार्यान्वयनको लागि बण्डा छुट्याउन निवेदन दिएकोमा विपक्षी यमनारायण धितालको कान्छी श्रीमती, सौता रीना धितालले उक्त बण्डा छुट्याउने क्रममा निज समेतको अंश छुट्याई पाउन निवेदन दिएकी, सो सन्दर्भमा जिल्ला अदालतले वादी प्रभाकुमारी धिताल र प्रतिवादी यमनारायण धितालबीचको अंश मुद्दामा मिति २०५६।१।२१ लाई मानो छुट्टिएको मिति कायम गरी सर्वोच्च अदालत समेतबाट ३ खण्डको २ खण्ड प्रभाकुमारी र छोरी वन्दनाको भाग पाउने गरी फैसला भएको, साथै प्रभाकुमारी धितालको जाहेरीले वादी नेपाल सरकार प्रतिवादी यमनारायण धिताल र रीना धिताल भएको बहुविवाह मुद्दामा मिति २०५६।१।२१ लाई मानो छुट्टिएको मिति कायम गरी मिति २०५८।३।१६ मा प्रतिवादीहरू यमनारायण धिताल र रीना धितालबीच भएको दोस्रो विवाह गैहकानूनी भन्न सकिने अवस्था विद्यमान नदेखिँदा सफाइ दिने भनी जिल्ला अदालतको मिति २०६२।५।२८ र पुनरावेदन समेतको मिति २०६३।३।१४ को फैसला समेतले मिति २०५६।१।२१ लाई मानो छुट्टिएको मिति कायम भएको आधार बमोजिम प्रभाकुमारी धितालको दरखास्तबमोजिम अंश छुट्याई दिने कार्य अघि बढाउनु भन्ने मिति २०६५।८।६ को आदेश रहेछ ।

मिति २०६५।१।२१ लाई मानो अलग मानी त्यसपछि निवेदिका रीनालाई विवाह गरेको भन्ने आधारले मात्रै उक्त अंश मुद्दामा फैसला नहुँदै अशियारको रूपमा समावेश भइसकेको देखिँदा जिल्ला अदालत नियमावली, २०५२ को नियम ७८(ख) को

मनसाय अनुकूल नभएको देखिँदा जिल्ला अदालतको मिति २०६५।३।६ को आदेश वेरीत भएको हुँदा बदर गरिएको छ निज रीना धिताल तर्फबाट जन्मेको छोरी अशियार समेतलाई अ.वं. १३९ नं. बमोजिम बुझी यो आदेशको प्रति उक्त अंश मुद्दामा राखी सोको कारवाही समेत अगाडि बढाउनु भन्ने पुनरावेदन अदालत, तुल्सीपुर दाङ्गको संयुक्त इजलासको मिति २०६५।१।०।९ मा आदेश भएको रहेछ ।

पुनरावेदन अदालतको मिति २०६५।१।०।९ को आदेश कानूनको सर्वमान्य सिद्धान्त र सर्वोच्च अदालतको प्रतिपादित नजीर सिद्धान्त समेतको विपरीत भएकोले सो गैहकानूनी आदेश बदर गरी म प्रभाकुमारी धितालले बण्डा छुट्याई पाउन दिएको दरखास्तबमोजिम ३ भागको २ भाग अंश पाउने गरी सर्वोच्च अदालत समेतबाट मिति २०६४।१।११ मा जिती पाएको फैसलालाई आधार मानी बण्डा छुट्याउन आदेश गरी सही इन्साफ दिलाई पाउन निम्न व्यहोराको रिट निवेदन प्रस्तुत गर्दछु ।

विपक्षी पति यमनारायण धितालउपर अंश पाऊँ भन्ने मुद्दा परी मिति २०६०।१।२२ गते जिल्ला अदालत दाङ्गबाट मिति २०६२।३।२१ गते पुनरावेदन अदालत, तुल्सीपुर दाङ्गबाट, मिति २०६४।१।११ गते सर्वोच्च अदालतबाट समेत ३ भागको २ भागमा र मेरी छोरीको अंश जिती पाएकी छु ।

विपक्षी पतिले विपक्षी रीना धिताललाई बहुविवाह गरी चलेको मुद्दामा जिल्ला अदालतबाट मानो छुट्टिएको मिति २०५६।१।२१ पश्चात् प्रतिवादी यम नारायण र प्रतिवादी रीना धितालको मिति २०५८।३।१६ मा विवाह भएको हुँदा प्रतिवादी यमनारायण धिताल र प्रतिवादी रीना धितालले अभियोग दावीबाट सफाइ पाउने गरी दाङ्ग जिल्ला अदालतबाट मिति २०६२।५।२८ मा भएको फैसलालाई सदर गरी मिति २०६३।३।१४ मा पुनरावेदन अदालत तुल्सीपुर दाङ्गबाट समेत फैसला भएको छ ।

पुनरावेदन अदालत, तुल्सीपुरले उपरोक्त मुद्दाहरूमा भएको फैसलाहरूलाई समेत आदेशबाट अन्यथा गर्न पाउने होइन । विपक्षी रीना धिताल समेतले उपरोक्त फैसला स्वीकार गरिसकेको छ ।

अगाडिका फैसला सक्रिय भइरहेको अवस्थामा कानूनी रूपमा त्यलाई निष्क्रिय नगरी त्यस फैसलाहरूलाई नाघ्ने अधिकार कुनै पनि तहको न्यायपालिकालाई हुँदैन भन्ने सर्वमान्य सिद्धान्तलाई अर्थात न्यायिक स्थिरताको सिद्धान्तलाई (Principle of Judicial Stare Decisis) विना कानूनी आधार चुनौती दिन सक्दैन ।

शुरु जिल्ला अदालत, पुनरावेदन अदालत र सर्वोच्च अदालतबाट फैसला हुँदा केही नभनी चुपचाप बसी फैसला कार्यान्वयनमा मात्र बाधा अड्काउ पार्न, दुःख दिने नियतले दिएको निवेदनको आधारमा छोरीको अंश लागुपर्ने भनी दावा गर्न पाउने होइन । यस सन्दर्भमा अन्जिता पाण्डे विरुद्ध अम्बिका पाण्डे, मुद्दा अंश चलन (नेकाप २०५७, अङ्क १, निर्णय नं. ६८४५) मा प्रमाण मिसिलबाटै शुरु जिल्ला अदालतमा फैसला हुनुभन्दा पहिला नै जन्मेको स्थिति देखिन आएको अवस्था छ भन्ने प्रस्तुत मुद्दामा शुरु जिल्ला अदालत वा पुनरावेदन अदालतबाट फैसला हुँदासम्म मिसिल प्रमाणबाट अर्को छारा जन्मेको जिकीर लिएको आधार प्रमाण नदेखिएको शुरु जिल्ला अदालतबाट अंशियार कायम भईसकेपछि पुनरावेदन तहबाट अंशियार कायम गर्दै जाने हो भने मुद्दाको क्रम कहिले नरोकिने भन्ने सिद्धान्त कायम भएको पाइन्छ । मुद्दाको क्रम कहिले नरोकिने भन्ने सिद्धान्तबमोजिम ४ भागको १ भाग वादीले अंश पाउने ठहर्‍याएको जिल्ला अदालतको फैसला सदर गरेको पुनरावेदन अदालतको इन्साफ मिलेकै भई मानासिव ठहर्‍छ भन्ने उक्त प्रतिपादित सिद्धान्तको समेत अवज्ञा गरी पुनरावेदन अदालत, तुल्सीपुरले गरेको मिति २०६५।१०।९ को वेरीत एवं गैह्रकानूनी आदेशले निवेदिकालाई नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १९ ले प्रत्याभूत गरेको सम्पत्ति सम्बन्धी हकमा आघात पुग्न गएको हुँदा पुनरावेदन अदालतको मिति २०६५।१०।९को आदेश उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर गरी म निवेदिका वादी प्रभाकुमारी धिताल समेतको फैसला कार्यान्वयन गर्ने निवेदनको माग दावीबमोजिम फैसला कार्यान्वयन गरी पाउन जिल्ला अदालत दाङ्ग देउखुरीको नाउँमा परमादेश लगायत अन्य जो चाहिने उपयुक्त आदेश जारी गरिपाउँ ।

यस निवेदनपत्रको अन्तिम किनारा नलागेसम्मको लागि प्रत्यर्थी पुनरावेदन अदालत तुल्सीपुरलाई सो अदालतले गरेको आदेशबमोजिम फैसला कार्यान्वयन नगराउन र प्रत्यर्थी दाङ्ग देउखुरी जिल्ला अदालतलाई अर्को आदेश नभएसम्म फैसला कार्यान्वयन नगर्नु भनी सर्वोच्च अदालत नियमावली २०४९ को नियम ४१(१) बमोजिम अन्तरिम आदेश समेत जारी गरिपाउँ । साथै म अवला नारी भएको हुनाले सर्वोच्च अदालत नियमावली २०४९ अन्तर्गत रिट निवेदनलाई अग्राधिकार दिई सुनुवाई गरिपाउँ भन्ने समेत व्यहोराको रिट निवेदन ।

यसमा के कसो भएको हो ? निवेदकको मागबमोजिमको आदेश किन जारी हुन नपर्ने हो ? यो आदेश प्राप्त भएको मितिले बाटाको म्याद बाहेक १५ दिनभित्र सम्बन्धित मिसिल साथ राखी महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयमार्फत् लिखित जवाफ पठाउनु भनी रिट निवेदनको एकप्रति नक्कल साथै राखी विपक्षी पुनरावेदन अदालत तुल्सीपुर दाङ्ग समेतलाई सूचना पठाई त्यसको बोधार्थ महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयमा पठाउनु । निवेदन मागबमोजिमको आदेश किन जारी हुन नपर्ने हो ? यो आदेश प्राप्त भएका मितिले बाटाको म्याद बाहेक १५ दिनभित्र लिखित जवाफ लिई आफू वा आफ्नो प्रतिनिधिवारा उपस्थित हुनु भनी रिट निवेदनको एक प्रति नक्कल साथै राखी विपक्षी यमनारायण धिताल समेतलाई सम्बन्धित जिल्ला अदालतमार्फत् सूचना पठाई लिखित जवाफ आए वा अवधि नाघेपछि नियमबमोजिम पेश गर्नु । साथै अन्तरिम आदेशको माग सम्बन्धमा अपूरणीय क्षतिको अवस्था विद्यमान नदेखिँदा मागबमोजिम अन्तरिम आदेश जारी गर्नु परेन भन्ने यस अदालत एक न्यायाधीशको मिति २०६५।१२।२०।५ को आदेश ।

यी निवेदिका वादी भई दिएको अंश मुद्दामा मिति २०५६।९।२९ लाई मानो छुट्टिएको मिति मानी त्यस पछि यमनारायण धितालले रीनालाई विवाह गरेको भन्ने आधारले मात्र उक्त अंश मुद्दा फैसला नहुँदै रीना, प्रभा, यमनारायण धितालको अंशियारको रूपमै समावेश भई सकेको अवस्थामा रीना र निजपट्टि जन्मेका सन्तानलाई बाहेक गरी बण्डा छुट्ट्याउनु कानून

र न्यायको रोहमा र जिल्ला अदालत नियमावली २०५२ को नियम ७८ (ख) को मनसाय अनुकूल नभएको देखिँदा दाङ देउखुरी जिल्ला अदालतको मिति २०५६।८।६ गतेको आदेश वेरीतको हुँदा बदर गरी दिएको छ, अब सम्पूर्ण अंशियारहरूको बण्डा छुट्टिने दिनसम्मको सम्पत्ति कानूनबमोजिमको प्रक्रिया पुऱ्याएर यकीन गरी बण्डा छुट्ट्याउने कार्य गर्नु गराउनु होला साथै रीना धितालले प्रतिवादी यमनारायण धिताल विरुद्धमा दायर गरी कारवाहीयुक्त अवस्थामा रहेको अंश मुद्दामा प्रभाकुमारी धिताल र निज तर्फबाट जन्मेको छोरी अंशियार समेतलाई अ.व. १३९ नं. बमोजिम बुझी यो आदेशको प्रति उक्त अंश मुद्दामा राखी सोको कारवाही समेत अगाडि बढाउनु होला भन्ने व्यहोराको यस अदालतबाट मिति २०६५।१०।९ गते आदेश भएकोले रिट जारी गर्नुपर्ने अवस्था विद्यमान नभएकोले निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने व्यहोराको पुनरावेदन अदालत तुलसीपुर दाङको लिखित जवाफ ।

अंश मुद्दाको फैसला कार्यान्वयनको सिलसिलामा मैले मिति २०६५।५।१६ मा मेरो तर्फबाट छोरी रिया र छोरा राघवको पनि जन्म भएकोले सो अंश मुद्दाको फैसला कार्यान्वयनमा हामीलाई समेत अंशियार कायम गरी बण्डा छुट्ट्याई पाउँ भनी विवाह दर्ता र जन्म दर्ताको फोटोकपी समेत राखी निवेदन गरेकी छु । जसबाट विपक्षी प्रभाले म तथा मेरो तर्फबाट जन्मेका छोरी तथा छोराको अस्तित्वलाई मौकैमा थाहा पाई स्वीकार गरेको तथ्य स्पष्ट छ । अंश मुद्दा चल्दाचल्दै वा फैसला कार्यान्वयन नहुँदासम्म अंशियारको घटवढको कारणले कुनै अंशियारलाई निरंशी वन्न नपरोस् भनी जिल्ला अदालत नियमावली २०५२ को नियम ७८ख, मुलुकी ऐन, दण्ड सजायको ४६ नं. बमोजिम म्यादभित्र दरखास्त दिए अंशियार घटवढ भए नभएको सम्बन्धमा बुझी अंशबण्डा गर्ने कानूनी प्रावधान रहेकोमा शुरु दाङ देउखुरी जिल्ला अदालतले सो प्रावधान बमोजिम नगरेकोले सो उपर पुनरावेदन अदालत तुलसीपुरमा मैले दिएको निवेदनमा सो अदालतबाट मिति २०६५।१०।९ मा म निवेदिका समेतको हकमा अंशबण्डा गर्ने आदेश भएको हो । यस्तो कानूनबमोजिम र न्यायपूर्ण रूपमा भएको आदेशलाई बदर गरिपाउँ भन्ने विपक्षी निवेदिकाको

दावी जिल्ला अदालत नियमावली २०५२ को नियम ७८(ख) को विपरीत भई खारेजभागी छ भन्ने समेत व्यहोराको रीना धितालको लिखित जवाफ ।

विपक्षी प्रभा धिताल समेत वादी भई मउपर अंश मुद्दा लगायत अन्य मुद्दा श्री दाङ दे.जि.अ.मा मिति २०५६।९।२९ मा दायर गरेपछि मैले दोस्रो विवाह मिति २०५८।३।१६ मा रीनासँग गरी जायजन्म समेत भएको थियो । पछि रिनाले मउपर अंश मुद्दा दायर गरी कारवाहीयुक्त अवस्थामा रहेको समयमा दाङ दे.जि.अ.बाट बाट मिति २०६०।९।२२ मा दावी नपुग्ने फैसला भएको थियो । सोउपर पुनरावेदन पर्दा पुनरावेदन अदालतबाट समेत जिल्ला अदालत नियमावली, २०५२ को नियम ७८(ख) बमोजिम बण्डा छुट्ट्याउँदा अंशियार थपघट भए नभएको बुझी मात्र चलन चलाउने कार्य हुने नै हुँदा यस सम्बन्धमा प्रस्तुत मुद्दाबाट केहि बोलिरहनु पर्ने देखिएन भन्ने व्यहोरा उल्लेख भई फैसला भयो ।

शुरु जिल्ला अदालतमा विपक्षी वादी प्रभा धितालले दिएको अंश मुद्दा फैसला नहुँदै अन्य अंशियारले विधिवत अंश मुद्दा दायर गरिसके पछि ती अंशियारहरू समेतको अंश हक नछुट्ट्याई फैसला कार्यान्वयन गर्न मिल्ने होइन भन्ने जिल्ला अदालत नियमावली २०५२ को नियम ७८(ख) को प्रष्ट कानूनी व्यवस्थालाई पूर्णतः पालना गर्नुपर्ने हुन्छ । तदनुरूप सम्मानीत पुनरावेदन अदालत तुलसीपुर दाङको मिति २०६५।१०।९ को आदेश प्रस्तुत रिट क्षेत्रबाट किमार्थ बदर हुनुपर्ने होइन ।

फैसला भई फैसला कार्यान्वयनको सन्दर्भमा अंशियार देखिएको, अंश भाग गरेको नभई मुद्दा चल्दाचल्दैको अवस्थामा अंशियार खडा भई दावी सहित अंशियार कायम भएको अवस्थामा पछि अंशियार कायम भएपछि मात्र अंशियार देखिएको, फैसला कार्यान्वयनको समयमा मात्र अंशियार हुन आएको भन्ने जस्ता तथ्यहीन अवास्तविक कुरा गरी कसैको नैसर्गिक अंश हकमा प्रतिकूल असर पर्न जाने होइन । प्रभा र रीना दुवै मेरा, श्रीमती भए म लिखित जवाफ प्रस्तुतकर्ता यमनारायण धितालले बराबर अंश गरी दिनुपर्ने मेरो कानूनी र सामाजिक दायित्व हो । कसैलाई धेरै र कसैलाई थोरै अंश दिनुपर्ने वाध्यात्मक स्थिति सिर्जना गर्नेतर्फ यि विपक्षी लागी प्रस्तुत मुद्दा दायर

गरेको प्रष्ट छ । कानूनसम्मत न्यायसम्मत र समानताका आधारमा अंश दिनुपर्ने मेरो कानूनी दायित्व, भएकोले सोहीअनुरूप सम्मानीत पुनरावेदन अदालत तुलसीपुर दाङ्गबाट मिति २०६५।१०।९ मा आदेश भएको छ । मुद्दा फैसला भई सकेपछि मात्र अंशियारमा दरिन आएको तथ्य नभई शुरु अदालतमा मुद्दा चल्दा चल्दैको अवस्थामा अंशियार दरिन आएको र नाता सम्बन्धमा अंशियार सम्बन्धमा कुनै विवाद छैन । सबै अंशियारले तथ्यलाई आत्मसात गरेको अवस्थामा सम्मानीत पुनरावेदन अदालत तुलसीपुर दाङ्गको मिति २०६५।१०।९ को आदेश कानूनसम्मत, न्यायसम्मत भई जिल्ला अदालत नियमावली २०५२ को नियम ७८ख, को मर्मअनुरूप भएकोले मिति २०६५।१०।९ को आदेश बदर हुनु पर्ने होइन । प्रस्तुत रिट निवेदन असान्दर्भिक निर्दिष्ट कानूनी प्रक्रियाविपरीत दायर भएकोले खारेजभागी छ, खारेज गरिपाउँ ।

रिट निवेदकले पाउनु पर्ने अंश हक अद्यापि सुरक्षित नै छ र त्यसलाई अन्यथा गर्न पनि सकिदैन र त्यसलाई अन्यथा मान्न पनि मिल्ने होइन । रीनाबाट मिति २०६०।४।६ मा रिया छोरीको जन्म भएपछि निजले २०६०।८।२४ मा अंश मुद्दा दायर गरिसकेको र त्यसपछि रिट निवेदक विपक्षी प्रभा धितालले मउपर दिएको अंश मुद्दाको फैसला दाङ्ग देउखुरी जिल्ला अदालतबाट मिति २०६०।९।२२ मा भएको थियो । विपक्षी प्रभाले दिएको अंश मुद्दा चल्दाचल्दै रिनाले नाबालक छोरी रिया समेतको तर्फबाट मउपर अंश मुद्दा दायर गरेको प्रष्ट छ र त्यसपछि मात्र प्रभाले दिएको अंश मुद्दा फैसला भएको थियो । मानो छुट्टिएको मितिलाई आधार बनाई रीना र उनीबाट जायजन्म भएका सन्तानले यस परिस्थितिमा अंशबाट विमुख हुने वा समग्र सम्पत्तिबाट अंशियार भई अंश लिनबाट बञ्चित हुने होइन । अन्य आफ्नो निजी आर्जन तथा लगाएको ऋण धनमा असर पर्ने भए पनि पुरानो पैतृक सम्पत्तिमा भागबण्डामा किञ्चित पनि असर पर्ने होइन । हाम्रो प्रचलित कानून र संविधानले सम्पत्तिमा समान अधिकार प्रदान गरेको छ भने जिल्ला अदालतमा मुद्दा चल्दा चल्दै देखिएको अंशियार जसलाई यि रिट निवेदक समेतले त्यही समयमा स्वीकारि सकेको परिस्थितिमा विपक्षी रिट निवेदकले दावी लिएअनुसार मिति

२०६५।१०।९ को सम्मानीत पुनरावेदन अदालतको आदेश वेरीतपूर्ण गैरकानूनी नभएकाले उक्त आदेश सदर गरी विपक्षीले दिएको रिट निवेदन खारेज गरी न्याय निरूपण गरिपाउँ भन्ने समेत व्यहोराको यमनारायण धितालको लिखित जवाफ ।

नियमानुसार पेश भएको प्रस्तुत रिट निवेदनको मिसिल कागजात अध्ययन गरियो । रिट निवेदिकाको तर्फबाट विद्वान अधिवक्ताद्वय श्री रजितभक्त प्रधानाङ्ग, श्री रमेशकुमार प्रधानले पक्ष प्रभा धिताल र विपक्षी यमनारायण धितालबीच अंश मुद्दा चली तहतह हुँदै यस अदालतबाट समेत मिति २०६४।९।११ मा वादी प्रतिवादी बीच सम्पूर्ण सम्पत्तिको ३ खण्डमा २ खण्ड लगाई छोरी बन्दना धितालले समेत अंश पाउने ठहर भएको अवस्था छ । पक्षले बण्डा छुट्याई पाउँ भन्ने शुरु जिल्ला अदालतसमक्ष निवेदन दिएपश्चात् विपक्षी रीना धितालले अंश छुट्याउँदा छोरी रिया, छोरा राघव र म रीना धिताल समेतको अंश छुट्याई पाउँ भन्ने निवेदनअनुरूपको कार्य गर्न शुरु जिल्ला अदालतको मिति २०६५।८।६ को आदेशले इन्कार गरेको छ । सो आदेश बदर गरी माग्न विपक्षी पुनरावेदन अदालतसमक्ष जाँदा पुनरावेदन अदालतले मिति २०६५।१०।९ मा बदर गरेको देखिन्छ । विपक्षी यमनारायणले अंश मुद्दा चल्दा विपक्षी रीना तथा निजका छोरा छोरी समेत रहे भएको भन्ने देखिदैन । यस्तो अवस्थामा पुनरावेदन अदालतको आदेश मुलुकी ऐन, अंशबण्डाको ८ नं. तथा नेकाप २०५७, अङ्क, १, नि.नं. ६८४५, पृष्ठ ६० मा प्रतिपादित सिद्धान्त समेत विपरीत हुँदा पुनरावेदन अदालतको मिति २०६५।१०।९ को आदेश उत्प्रेषणको आदेशले बदर गरी जिल्ला अदालतको मिति २०६५।८।६ को आदेशअनुरूप बण्डा छुट्याउनु भन्ने परमादेशको आदेश जारी होस् भन्ने बहस गर्नुभयो ।

विपक्षी यमनारायण धितालको तर्फबाट अधिवक्ता श्री अम्बिकाप्रसाद कोइरालाले जिल्ला अदालत नियमावली, २०५२ को नियम ७८ख ले अंश मुद्दाको अन्तिम फैसलाले जे जति अंशियार कायम गरेपनि बण्डा छुट्याउँदाका वखत अंशियार संख्या थपघट भएमा सोही अनुसार बण्डा छुट्याउन बाधा अवरोध छैन । पुनरावेदन अदालतले यसै विषयलाई मध्यनजर

गरी आदेश गरेको हो । यसलाई अन्यथा भन्न मिल्ने देखिन्न । कानूनबमोजिमको नियमित प्रक्रिया सम्पन्न भैसकेको विषयमा प्रभाव गर्ने गरी रिट क्षेत्रबाट हस्तक्षेप गर्न मिल्ने देखिदैन । रिट निवेदिकाले वैकल्पिक मार्ग अवलम्बन गरिआएपश्चात् हाल रिट क्षेत्रमा प्रवेश गरेको देखिन्छ, जो रिटको मान्यता अनुकूल समेत नहुँदा रिट निवेदन खारेज होस भन्ने बहस गर्नुभयो ।

विपक्षी पुनरावेदन अदालत तुलसीपुर दाङ, जिल्ला अदालत र सो अदालतका तहसीलदार समेतको प्रतिरक्षार्थ उपस्थित सहन्यायाधिवक्ता श्री ठोकप्रसाद शिवाकोटीले अदालतबाट सम्पन्न भएका कार्यवाही एवं आदेश कानूनसम्मत ढंगबाटै भएको हुँदा रिट जारी हुने अवस्था विद्यमान नहुँदा खारेज होस भन्ने बहस गर्नुभयो ।

पक्ष विपक्षतर्फबाट उपस्थित विद्वान कानून व्यवसायीको बहस जिकीर सुनी यसमा रिट निवेदकको मागबमोजिम आदेश जारी हुनुपर्ने हो होइन ? त्यसमा निर्णय गर्नुपर्ने देखियो ।

यस सन्दर्भमा मिसिल अध्ययन गर्दा यसमा छोरी बन्दना धितालको हकमा समेत आफूले पति यमनारायण धितालउपर अंश मुद्दा दायर गरी शुरु जिल्ला, पुनरावेदन तथा सर्वोच्च अदालतबाट समेत तीन भागको दुई भाग अंश पाउने ठहर फैसला भए अनुरूप दण्ड सजायको ४६ नं. बमोजिम बण्डा छुट्याई पाउन शुरु जिल्ला अदालतमा निवेदन दिएपश्चात् अंश मुद्दामा अंशियारै कायम नभएका व्यक्ति रीना धिताल समेतले आफ्नो अंश भाग छुट्याई बण्डा छुट्याई पाउँ भन्ने निवेदन दिए । शुरु जिल्ला अदालतले विपक्षी रीना धितालको निवेदनलाई मिति २०६५।८।६ मा अस्वीकार गरेकोमा सो आदेशउपर अ.वं. १७ नं. बमोजिम पुनरावेदन अदालतमा निवेदन गर्दा पुनरावेदन अदालतले निवेदिका रीनालगायत सम्पूर्ण अंशियारलाई बण्डा छुट्याउने दिन सम्मको सम्पत्ति कानूनबमोजिमको प्रक्रिया पुऱ्याएर यकीन गरी बण्डा छुट्याउने कार्य गर्नु भन्ने मिति २०६५।१०।९ मा आदेश गरेको छ । सो आदेशले विपक्षी यमनारायण र मेराबीच मिति २०५६।९।२९ लाई मानो छुट्टिएको मिति कायम गरेको मान्यताविपरीत तथा यस अदालतबाट भएको अन्तिम फैसलाबमोजिमको अंश हकमा प्रत्यक्ष असर

पुग्न जाने देखिँदा पुनरावेदन अदालतको उक्त आदेश उत्प्रेषणको आदेशले बदर गरी मैले फैसला कार्यान्वयन गर्न दिएको निवेदनअनुरूप फैसला कार्यान्वयन गर्नु गराउनु भनी दाङ जिल्ला अदालतका नाउँमा परमादेशको आदेश जारी गरिपाउँ भन्ने निवेदनपत्र रहेको देखियो । अंश मुद्दा चल्दा चल्दै वा फैसला कार्यान्वयन नहुँदासम्म अंशियारको घटवढको कारणले कुनै अंशियारलाई निरंशी बन्न नपरोस् भनी जिल्ला अदालत नियमावली, २०५२ को नियम ७८ख, दण्ड सजायको ४६ नं. बमोजिमका म्यादभिन्न दरखास्त दिए अंशियार घटवढ भए नभएको सम्बन्धमा बुझी अंशबण्डा गर्ने कानूनी प्रावधानबमोजिम निवेदन दिएकोमा शुरु जिल्ला अदालतले सोबमोजिम नगरेकोले पुनरावेदन अदालतसमक्ष निवेदन गर्दा उक्त अदालतले जिल्ला अदालतको आदेश बदर गरेको कानूनसंगत नै हुँदा रिट निवेदन खारेजभागी छ भन्ने विपक्षी रीना धिताल समेतको लिखित जवाफ रहेको देखियो ।

२. निर्णयतर्फ विचार गर्दा यसमा रिट निवेदिका प्रभा धिताल र विपक्षी मध्येको यमनारायण धितालबीच मिति २०५६।९।२२ देखि अंश मुद्दा चली तहतह हुँदै यस अदालतको मिति २०६४।९।११।४ मा वादी प्रतिवादी बीच तायदातीमा उल्लिखित सम्पूर्ण सम्पत्तिलाई ३ खण्ड लगाई रिट निवेदिकाको १ खण्ड, छोरी बन्दनाको १ खण्ड समेत गरी दुई खण्ड अंश निवेदिकाले पाउने गरी अन्तिम फैसला भएको देखिन्छ । विपक्षी मध्येका यमनारायण धितालले विपक्षी रीना धिताललाई मिति २०५८।३।१६ मा दोस्रो विवाह गरेउपर बहुविवाह मुद्दा चल्दा रिट निवेदिका र विपक्षी यमनारायणबीच मिति २०५६।९।२९ गतेलाई मानो छुट्टिएको मिति कायम भएको, सो मितिपश्चात् गरेको विवाहलाई गैरकानूनी भन्न सकिने अवस्था नहुँदा बहुविवाहतर्फ दावी पुग्न नसक्ने ठहऱ्याएको शुरु जिल्ला अदालतको मिति २०६२।५।८।३ को फैसलालाई पुनरावेदन अदालतबाट मिति २०६३।३।४ मा सदर ठहर गरेको अवस्था देखिन्छ ।

३. रिट निवेदिका र विपक्षी मध्येको यमनारायणबीच मुद्दा चली अन्तिम भएको अंश मुद्दाको फैसलाअनुरूप दण्ड सजायका ४६ नं. बमोजिम बण्डा छुट्याई पाउन रिट निवेदिकाले दिएको दरखास्तउपर दाङ जिल्ला अदालतबाट कार्यवाहीको सिलसिलामा

विपक्षी मध्येको रीना धितालले म र मेरा छोरी रिया धिताल, छोरा राघव धिताल समेत थप ३ अंशियार रहेकाले हामीलाई समेत अंशियार कायम गरी हामीहरूलाई समेत अंश छुट्याई पाऊं भनी मिति २०६५।५।१६ मा दरखास्त गरेको देखियो। निज रीना धितालको सो दरखास्त रिट निवेदिका र विपक्षी यमनारायण धितालबीच चलेको अंश मुद्दामा मिति २०५६।९।२९ लाई मानो छुट्टिएको मिति कायम भएको देखिएको तत्कालीन अवस्थामा अंशको फाँटवारी लिने समयमा रीना धिताल रिट निवेदिकासँग अंशियारको सम्बन्ध कायम भैसकेको अवस्था नदेखिएको आधारमा निज रीना धितालको निवेदन मागसँग असहमत भएको व्यहोरा शुरु जिल्ला अदालतको मिति २०६५।१।१६ को आदेशबाट देखियो।

४. मुलुकी ऐन अंशबण्डाको महलको ८ नं. मा “प्रकाश नगरी बाहिर राखेका स्वास्नीले वा उसबाट जन्मेका छोराछोरीले लोग्ने वा बाबुबाट मात्र अंशमा दावा गर्न पाउने” कानूनी व्यवस्था रहेको छ। विपक्षी यमनारायण धितालले रिट निवेदिका प्रभाकुमारी धितालले दिएको अंश मुद्दाको प्रतिउत्तरमा आफूले अर्को श्रीमती विपक्षी रीना धिताललाई समेत विवाह गरेको, निजबाट छोरा छोरी जन्मेको भन्ने प्रतिउत्तर व्यहोरा लेखाएको पाइएको छैन। यसका अतिरिक्त सो अंश मुद्दा पुनरावेदन अदालतसमक्ष विचाराधीन रहँदा अंशियार संख्या बढेको व्यहोरा खुलेपनि सो तर्फ पुनरावेदन अदालतबाट बोलिएको देखिँदैन। पुनरावेदन अदालतको फैसलामा सो तथ्यको सम्बोधन नभए उपर सर्वोच्च अदालतबाट समेत निरोपण भएको देखिन्छ। यसरी हेर्दा रिट निवेदिका, निजको छोरी बन्दना र विपक्षीमध्येका यमनारायण धिताल समेत गरी ३ अंशियार मात्र ठहर भैसकेको अवस्थामा सोको कार्यान्वयनको क्रममा अंश मुद्दामा मानो छुट्टिएको मिति तय भै सकेपश्चात् विपक्षी यमनारायणले विवाह गरेका श्रीमती र निजबाट जन्मेका छोरा छोरीले विपक्षी यमनारायणबाट मात्र अंश पाउने निश्चित देखिन्छ। अदालतको अन्तिम रूपमा फैसलाबाट स्थापित भैसकेको तथ्यलाई फैसला कार्यान्वयनको क्रममा बाधा अड्चन उत्पन्न गराउने प्रयोजनार्थ जिल्ला अदालत नियमावली, २०५२ को नियम ७८ख बनेको देखिँदैन। अंश मुद्दा

दायर गर्दाका अवस्था कायम भएका अंशियारमध्ये कुसैको मृत्यु भएमा वा तत्कालीन अंशियार मध्येबाट कुनैको जन्म भएमा मात्र यो नियमावली अनुरूप अंशियार संख्या थपघटको निर्णय गर्न मिल्ने हो। मानो छुट्टिएको, भिन्न बसेका व्यक्तिले पछि विवाह गरी ल्याएका श्रीमती र निजबाट जन्मेका छोरा छोरीलाई समेत अंशियार संख्यामा घटवढ गर्ने निर्णय गर्नुपर्ने भन्ने यो नियमको मनसाय होइन। यदि विपक्षीको जिकीरवमोजिम गर्दै जाने हो भने मुद्दाको क्रममा कहिल्यै अन्त्य हुँदैन। यसले समस्याको समाधानको सट्टा मुद्दामा भ्रम जटिलता उत्पन्न गर्दै जाने निश्चित छ। यसै सन्दर्भमा नेकाप २०५७, अङ्क १, नि.नं. ६८४५, पृष्ठ ६० मा “प्रस्तुत मुद्दाको फिराद गर्दा भाईराजा पाण्डे समेत ४ (चार) जना मात्र अंशियार देखिने तथा दुई तह अदालतबाट किनारा हुँदासम्म तत्सम्बन्धी विचार लिन सकेको नभै ४ भागको १ भाग वादीले अंश पाउने ठहर निर्णय भइरहेको अवस्थामा अब आएर थप अंशियार कायम गर्दै जाने हो भने मुद्दाको क्रम कहिल्यै नरोकिने भन्ने सिद्धान्त विपरीत हुन जाने देखिँदा वादी दावीवमोजिम ४ भागको १ भाग वादीले अंश पाउने सिद्धान्त प्रतिपादन भएको पाइन्छ। प्रस्तुत मुद्दाका सन्दर्भमा समेत उक्त सिद्धान्त आकर्षित हुने नै देखिन्छ। पुनरावेदन अदालतले उल्लिखित कानूनी व्यवस्था तथा प्रतिपादित सिद्धान्तको गलत व्याख्या गरेको देखिन्छ।

५. जहाँसम्म रिट निवेदकले वैकल्पिक मार्ग अवलम्बन गर्दाका क्रममा अदालतको फैसला वा आदेश आफू अनुकूल नभएपश्चात् प्रस्तुत रिट निवेदन लिई प्रवेश गरेको भन्ने विपक्षीहरूको लिखित जवफ रहेको छ। सो सम्बन्धमा विचार गर्दा नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १०७(२) मा “यस संविधानद्वारा प्रदत्त मौलिक हकको प्रचलनको लागि वा अर्को उपचारको व्यवस्था नभएको वा अर्को उपचारको व्यवस्था भए पनि सो उपचार अपर्याप्त वा प्रभावहिन देखिएको अन्य कुनै कानूनी हकको प्रचलनको लागि वा सार्वजनिक हक वा सरोकारको कुनै विवादमा समावेश भएको कुनै संवैधानिक वा कानूनी प्रश्नको निरुपणको लागि आवश्यक र उपयुक्त आदेश जारी गरी त्यस्तो हकको प्रचलन गराउने वा विवाद टुङ्गे

लगाउने असाधारण अधिकार सर्वोच्च अदालतलाई हुनेछ। सो प्रयोजनको लागि पूर्ण रुपमा न्याय गरी उचित उपचार प्रदान गर्न सर्वोच्च अदालतले बन्दीप्रत्यक्षीकरण, परमादेश, उत्प्रेषण, प्रतिषेध, अधिकारपृच्छालगायत जुनसुकै उपयुक्त आदेश जारी गर्न सक्नेछ” भन्ने संवैधानिक प्रावधान रहेको छ। यसबमोजिम अर्को उपचारको व्यवस्था नभएको वा अर्को उपचारको व्यवस्था भएपनि सो उपचार अपर्याप्त वा प्रभावहिन देखिएको अन्य कुनै कानूनी हकको प्रचलनको लागि यस अदालतले उपयुक्त आज्ञा आदेश जारी गर्न सक्ने नै देखिन्छ।

६. यस प्रसंगमा पुनरावेदन अदालत तुलसीपुर दाङले मिति २०६५।१०।१९ मा आदेश गर्दा यस मुद्दाको सन्दर्भमा प्रयोग गर्न मिल्दैन नमिल्ने जिल्ला अदालत नियमावली, २०५२ को नियम ७८ख लगाई मानो छुट्टिएपश्चात् विपक्षी यमनारायणले विवाह गरी ल्याएको श्रीमती रीना धिताल र निजबाट जन्मेका छोरा छोरीलाई समेत समावेश गरी अंशियार संख्या कायम गरी अंशबण्डा छुट्ट्याउने आदेश गरेको देखिन्छ। विपक्षी रीना धिताल र विपक्षी यमनारायण बीच चलेको अंश मुद्दा अद्यपि विचाराधीन रहेको कुरा निजको लिखित जवाफबाट देखिन्छ। यसरी हेर्दा निज विपक्षी रीना धितालले अंश छुट्ट्याई पाउँ भन्ने निवेदन माग गरेको अवस्था नै विद्यमान नरहेको एकातर्फ देखिन्छ, भन्ने अर्कोतर्फ सर्वोच्च अदालत समेतबाट अन्तिम रहेको फैसलाबमोजिम जति भाग अंश पाउने ठहर भएको हो, सोही बमोजिम मात्र बण्डा छुट्ट्याउने कार्य हुनुपर्ने देखिन्छ। अन्तिम फैसलाबाट देखिएको अंशियार संख्याभन्दा बढी अर्थात् तोकिएको अंशियार संख्याभन्दा घटी बढी गरी पुनरावेदन अदालतबाट हस्तक्षेप गर्ने कार्य भएको देखिएको स्पष्ट छ। पुनरावेदन अदालतको यस्तो आदेश प्रत्यक्षत कानूनी त्रुटिपूर्ण रहेको देखियो।

७. मुद्दाको कार्यवाही र फैसला गर्ने सन्दर्भमा प्रत्यक्ष कानूनी त्रुटिपूर्ण, तथा व्यक्तिको हक अधिकारलाई संकुचित गर्ने कार्य हुन जान्छ भने त्यो कार्य साधारण क्षेत्राधिकारको क्रममा भए गरिएको भएपनि सो कार्यको बदर सामान्य रोह वा आदेशबाट नभएमा नै असाधारण अधिकारक्षेत्रका माध्यमबाट बदर गरी यथास्थितिमा

ल्याउने दायित्व यस अदालतको हो। यसैका लागि अन्तरिम संविधान, २०६३ को दफा १०७(२) को परिकल्पना विधायिकाबाट भएको हो। अतः साधारण क्षेत्राधिकारको अवलम्बन गर्ने सिलसिलामा भएका त्रुटिलाई सच्याउन कानूनबमोजिमको मार्ग नभएमा वा कानूनले अवरुद्ध गरेमा त्यसलाई असाधारण अधिकारको दुहाई माग्दै कोही यस अदालतमा शरण पर्दछ भने यस अदालतले शरणको मरण गर्दैन। त्यस्ता प्रत्यक्ष त्रुटिपूर्ण कार्य गर्नबाट रोक्न, भइसकेका कार्य बदर गरी हक अधिकारको सुनिश्चितताका लागि उपयुक्त आदेश जारी गर्ने यस अदालतलाई संविधानले असाधारण अधिकारक्षेत्र दिएको छ। अतःरिट निवेदकले वैकल्पिक मार्गको समाप्तपश्चात् असाधारण क्षेत्राधिकारको मद्दत माग गरेको खारेजभागी छ भन्ने विपक्षीतर्फको लिखित जवाफ तथा विपक्षीतर्फबाट उपस्थित विद्वान अधिवक्ताको बहश जिकीरसँग यो इजलास सहमत हुँदैन।

८. अतः उपर्युक्त उल्लिखित बुँदाहरूका आधारमा रिट निवेदिका प्रभाकुमारी धितालले यस अदालतको मिति २०६४।१।१९ को फैसलाबमोजिम अंश छुट्ट्याई पाउँन दिएको निवेदनलाई पुनरावेदन अदालत तुलसीपुर दाङको मिति २०६५।१०।१९ को आदेशले निजको अंश पाउने हक अधिकारलाई अवरुद्ध, तथा संकुचन गरेको देखिँदा पुनरावेदन अदालतको उक्त मिति २०६५।१०।१९ को आदेश उत्प्रेषणको आदेशले बदर गरिदिएको छ। अन्तिम रहेको सर्वोच्च अदालतको मिति २०६४।१।१९ को फैसलाबमोजिमको अंशियार कायम गरी अंशबण्डा छुट्ट्याउने कार्य गर्नु भनी विपक्षी दाङ देउखुरी जिल्ला अदालतका नाउमा परमादेशको आदेश जारी हुने ठहर्छ। यो आदेशको जानकारी आदेशको प्रतिलिपिसहित महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयमार्फत् विपक्षी अदालतलाई दिई मिसल नियमानुसार गरी बुझाइ दिनु।

उक्त रायमा म सहमत छु।

न्या.भरतराज उप्रेती

इति संवत् २०६८ साल मंसिर २१ गते रोज ४ शुभम्
इजलास अधिकृत : खड्गराज अधिकारी

निर्णय नं. ८७१४

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री कल्याण श्रेष्ठ
माननीय न्यायाधीश श्री भरतराज उप्रेती
संवत् २०६३ सालको रिट नं. ३६१५
आदेश मिति: २०६८।३।२०।२
विषय : उत्प्रेषण ।

निवेदक: काठमाडौं जिल्ला सीतापाइला गा.वि.स. वडा
नं. ८ बस्ने सुन्दरलाल श्रेष्ठ

विरुद्ध

विपक्षी: अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग समेत

- अदालतमा विचाराधीन रहेको अवस्थामा अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगले हस्तक्षेप गरी अदालतलाई नै प्रभावमा पार्ने गरी हक वेहक कायम गर्ने जस्तो गरी अन्यथा निर्णय गर्न वा गुठी संस्थानको निर्णयमा आयोगले अनुचित हस्तक्षेप गरी गुठीले गर्ने निर्णय आफूले गर्न नमिल्ने ।
- आफूलाई अधिकार नै नभएको विषयमा हस्तक्षेप गरी अदालतमा चलिरहेको विचाराधीन मुद्दाको विषयमा प्रभाव पार्ने गरी विभागीय सजाय गर्न आवश्यक कारवाही गर्न र दुष्परिणाम सञ्चाउन अख्तियारवाला तथा सम्बन्धित निकाय वा अधिकारीलाई लेखी पठाउनेसम्मको कार्य गर्नसक्नेमा त्यस्ता अन्य निकायको सञ्चालन तथा अधिकारक्षेत्रमा नै हस्तक्षेप हुने गरी आफैले निर्णय गरी कार्यान्वयन गर्नसम्म पठाएको निर्णय न्यायसम्मत नदेखिने ।
- सबूद प्रमाणको आधारमा निर्णय गर्ने अधिकारीले गरेको निर्णयमा अख्तियारको दुरुपयोग गरेको कुरा स्थापित भएमा बाहेक निर्णयको औचित्यमा नै प्रवेश गरी आफ्नो त्यस्तो निर्णयलाई प्रतिस्थापन गर्नु न्यायिक अधिकारमा नै हस्तक्षेप हुन जाने ।

(प्रकरण नं. ४)

निवेदक तर्फबाट: विद्वान अधिवक्ता भोजेन्द्रबहादुर खत्री

विपक्षी तर्फबाट: विद्वान उपन्यायाधिवक्ता योगराज बराल र विद्वान अधिवक्ता रामप्रसाद गौडेल
अवलम्बित नजीर:

सम्बद्ध कानून:

- गुठी संस्थान ऐन, २०३३ को दफा ३५(२)
- अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग ऐन, २०४८ को दफा १२क र १२ख

आदेश

न्या.कल्याण श्रेष्ठ: नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा २३ र ८८(२) बमोजिम दायर हुन आएको प्रस्तुत रिट निवेदनको संक्षिप्त व्यहोरा र आदेश यस प्रकार छ :-

का.जि. सीतापाइला गा.वि.स. वडा नं. ९(ग) कि.नं. २९९ को क्षेत्रफल ५-१४-०-० जग्गा नापी भन्दा अगाडिबाट नै हामी निवेदकहरूका बाजे हिरालाल श्रेष्ठले घर बनाई बसोबास गरी आएकोमा नापीका बखत २०२१ सालमा नापजाँच हुँदा मोही महलमा हामीहरूका बाजे हिरालाल श्रेष्ठ तथा किसानको व्यहोरामा चन्द्रमान महर्जन कायम भै नापजाँच भएको थियो । सो जग्गा स्वयम्भू भगवान समेतलाई फूल चढाउने गुठीको संवत् २००५ सालको साविक लगत २५९ नं. ५।।।- बाट भिड्ने भै साविकदेखि नै जोतभोग चलन गरी आएकोमा बाजे हिरालाल श्रेष्ठको २०२८ सालमा परलोकपश्चात् पिता गोपीलाल श्रेष्ठले जोत कमोद गर्दै आउनु भएकोमा निजको पनि मिति २०५८।२।४ मा परलोकपश्चात् हाल उक्त जग्गा तथा घर हामी निवेदकहरूले नै जोतभोग चलन गर्दै आएका छौं । साविक गुठीको लगत, फिल्डबुक व्यहोरा, २०२८ सालमा अशियारहरू बीचमा अंश मुद्दामा भएको मुद्दाको मिलापत्र, चन्द्रमान महर्जनले वाली बुझि लिई गरिदिएका साल सालैका भरपाई कागजहरू एवं निरन्तर रुपमा जग्गा जोतभोग चलन आवाद समेत गरेका वस्तुगत आधार प्रमाणबाट उक्त जग्गा निवेदकहरूको हकभोगको हो भन्ने निर्विवाद छ । गुठी संस्थान कार्यालय प्रशासकको मिति २०५५।१।२ को निर्णय, आदेश एवं गुठी संस्थान सञ्चालक समितिको मिति २०५६।४।१४

को निर्णय समेतबाट गुठी संस्थान ऐन, २०३३ बमोजिम हामीहरूकै नाममा सो जग्गाको मोही नामसारी दर्ता हुने भै हामीहरूकै नाममा रैतानी परिणत गरी ज.ध. प्रमाण पूर्जा प्राप्त हुने प्रकृतिको गुठी जग्गा हो भन्ने कुरा निर्विवाद भएको छ ।

उल्लिखित कि.नं. २९९ को क्षेत्रफल ५-१४-०-० जग्गाको सम्बन्धमा हामीहरूका पिता गोपीलाल श्रेष्ठकै पालामा मिति २०५२।६।११ मा सम्बन्धित गुठी कार्यालयमा मोहियानी दर्ता नामसारी गरी रैतानी परिणत गरी ज.ध. प्रमाण पूर्जा पाउँ भनी कारवाही चलाएकोमा उल्लिखित सबूद प्रमाण समेतका आधारमा गुठी संस्थान कार्यालयका प्रशासकको मिति २०५५।१।२ को निर्णय, आदेश तथा गुठी संस्थान सञ्चालक समितिको मिति २०५६।४।१४ को निर्णय एवं सो कार्यान्वयन गर्ने क्रममा गुठीका प्रशासकबाट मिति २०५६।६।१४ मा भएको निर्णय, आदेश एवं गुठी तहसील तथा खर्च कार्यालयले निर्णय कार्यान्वयन सम्बन्धमा गरेको मिति २०५८।१।१५ को निर्णयले मोहियानी दर्ताका लागि सम्बन्धित गुठीले १५ प्रतिशतका दरले लिएको रकम, साविकदेखि हालसम्मको गुठीले बाली बुफेको भरपाई कागजात प्रमाणहरूले उक्त जग्गा हामी निवेदकहरूकै नाममा मोहियानीमा दर्ता गरी गुठीका नाममा दर्ता गर्ने भन्ने निर्णय भएबमोजिम मोहियानीको लागि जम्मा दस्तूर रु.६,३४,५००।- तथा २०२१ सालदेखि २०५८ सालसम्मको बाली धरौटी रु.३३,४०७।- समेत जम्मा रु.६,६७,९०७।- समेत दाखिला भै हाम्रो हकभोग अविच्छिन्न रुपमा कायम भईरहेको अवस्थामा हामीहरूको मोहियानी हकको गुठी जग्गा भन्ने कुरामा विवाद छैन । उक्त निर्णयका विरुद्धमा हामी निवेदक तथा गुठी संस्थान कार्यालय समेत उपर कान्छी महर्जन र महेश महर्जन समेतले छुट्टाछुट्टै रुपमा निर्णय दर्ता बदर हक कायम मुद्दा दर्ता गरी काठमाडौं जिल्ला अदालतसमक्ष विचाराधीन रहेको छ ।

उल्लिखित कि.नं. २९९ को जग्गाको सम्बन्धमा गुठी संस्थान कार्यालयबाट निर्णय भई सोउपर अदालतसमक्ष सम्बन्धित पक्षहरूका बीचमा मुद्दा विचाराधीन हुँदाहुँदै उक्त गुठी संस्थानको मिति २०५६।४।१४ को निर्णयका सम्बन्धमा भ्रष्टाचार भएको

भन्ने सम्बन्धमा उजुरी परेको भन्दैमा विपक्षी अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगले कसैउपर भ्रष्टाचारको कसूर कायम हुन नसकेको वा अनुचित कार्य गरेको ठहर गर्न नसकेकोमा उक्त निर्णय एवं कारवाहीका सम्बन्धमा अन्यथा हुने गरी निर्णय गर्ने अधिकार छैन । प्रचलित कानूनले अधिकार नै प्रदान नगरेको विषयमा अदालत तथा गुठीको निर्णयका विषयमा मुद्दा विचाराधीन हुँदाहुँदैको अवस्थामा हामीहरूलाई बुभ्दै नबुभी, प्रतिवाद गर्ने मौका नै नदिई, हाम्रो हकप्रतिकूल एवं अदालतको अधिकारक्षेत्रउपर अतिक्रमण गरी निर्णय गर्ने अधिकार अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगलाई प्राप्त छैन । गुठी संस्थानको निर्णयलाई पुनरावेदन सुन्ने अड्डाले गरे भैं हेरी बदर गरी कि.नं. २९९ को क्षेत्रफल ५-१४-०-० जग्गामध्ये घरले चर्चेको ०-१०-० जग्गा मात्र निवेदकहरूका नाममा मोहियानीमा दर्ता गरी बाँकी क्षेत्रफल जग्गामा मोही नलाग्ने ठहर गरी तैनाथी कायम गरी सोको जानकारी आयोगलाई दिनु भन्ने व्यहोराको निर्णय विपक्षी अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगले मिति २०६२।२।६ मा गरिदिएको रहेछ । आयोगले सोअनुरूपको निर्णय कार्यान्वयनका लागि सम्बन्धित गुठी संस्थान कार्यालयलाई च.नं. २३९ मिति २०६२।२।१६ को पत्रद्वारा पत्राचार गरिएको, त्यस्तै च.नं. १३६० मिति २०६२।८।८ को पत्रद्वारा गुठी संस्थानले सम्बन्धित मालपोत कार्यालय कलंकीलाई जानकारी पत्र समेत पठाएको कुराको जानकारी समेतका कागजातहरूको प्रतिलिपि मिति २०६३।३।२६ मा नक्कल सारी थाहा जानकारी प्राप्त भएको हुँदा उल्लिखित गैरकानूनी, असंवैधानिक, अधिकारक्षेत्रविहीन, प्राकृतिक न्यायका सिद्धान्तविपरीत एवं स्वतन्त्र एवं सक्षम अदालतसमक्ष विचाराधीन मुद्दालाई समेत प्रतिकूल असर पार्ने बदनियत गरी गरेका विपक्षीको निर्णय, आदेशलगायत सो विषयसँग सम्बन्धित भए गरेका सम्पूर्ण कामकारवाही त्रुटिपूर्ण छ । अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग ऐन, २०४८ को दफा ३५ ग बमोजिम पुनरावेदकीय उपचारअन्तर्गतको प्रस्तुत विषय नभएकोले यस सम्बन्धमा अन्य बैकल्पिक प्रभावकारी उपचारको समेत पूर्ण अभावमा विपक्षीको उक्त निर्णय, आदेशलगायतका कामकारवाही उत्प्रेषण समेतका आदेशद्वारा बदर गरी

विपक्षीहरूका नाममा प्रतिषेध लगायतको आदेश जारी गरी पाउन नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा २३, ८८(२) बमोजिम प्रस्तुत निवेदन गर्न बाध्य भएका छौं ।

नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा ९८ तथा अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग ऐन, २०४८ को दफा १२क, १२ख मा भएको व्यवस्थाबमोजिम कुनै कारवाही वा निर्णय भएको देखिएको छैन । गुठी संस्थानको मिति २०५६।४।१४ को निर्णयबाट कि.नं. २९९ को क्षेत्रफल ५-१४-०-० को जग्गा हामी निवेदकहरूका नाममा मोहियानीमा दर्ता गरी दिने भन्ने निर्णयलाई बदर गरी गुठी संस्थान ऐन, २०३३ एवं भूमिसम्बन्धी ऐन, २०२१ द्वारा प्राप्त हामीहरूको निर्विवाद मोही हक समाप्त गर्ने गरी क्षेत्रफल ०-१०-० बाहेक अन्य क्षेत्रफल जग्गामा मोही नै नलाग्ने तैनाथी गुठी कायम गरी दिनु भन्ने व्यहोराको उत्प्रेषण परमादेश प्रकृतिको आदेश जारी गरी हक बेहकमा जस्तो निर्णय गर्ने अधिकार विपक्षी अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगलाई संविधान वा कानूनले प्रदान गरेको छैन । विपक्षीको उक्त निर्णय, आदेश संविधानको धारा ९८(१), (२), (३), (४), अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग ऐन, २०४८ को दफा ३, १२क, १२ख, मुलुकी ऐन, अ.व. ३५ नं. तथा सर्वोच्च अदालतबाट प्रतिपादित सिद्धान्तहरू प्रतिकूल भएको हुँदा अधिकारक्षेत्रको अभावमा उक्त मिति २०६२।२।६ को निर्णय आदेश एवं सोसँग सम्बन्धित भए गरेका अन्य सम्पूर्ण कामकारवाही उत्प्रेषणको आदेश जारी गरी बदर गरिपाउँ ।

विपक्षी अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगले एउटै कि.नं. २९९ को क्षेत्रफल ५-१४-०-० अन्तर्गत घरले चर्चेको ०-१०-० जग्गाका हकमा मात्र मोहीमा दर्ता गरी रैतानी गरिदिने भन्ने र अर्कोतर्फ बाँकी क्षेत्रफल ५-४-० को हकमा भने मोही नलाग्ने तैनाथी जग्गा भनी भएको निर्णय आदेश नै हास्यास्पद, विरोधाभाष भै प्रचलित गुठी संस्थान ऐन, २०३३ को दफा २६(७), २७, ३५(२) एवं भूमि सम्बन्धी ऐन, २०२१ को दफा ७(२) को कानूनी व्यवस्था प्रतिकूल छ । गुठी संस्थान ऐन, २०३३ को दफा २७ ले २०५९ सालमा संशोधित ऐन भन्दा अगावै अर्थात् साविकदेखि

आवादी भै आएको फूलवारी बगैचामा समेत मोही लाग्ने हो होइन भनी हेर्ने, छानबीन गर्ने अधिकृत निकाय विपक्षी आयोग हुँदै होइन । विपक्षीकै निर्णय, आदेशलाई हेर्दा पनि ऐनको दफा ३५(२) मा घरले चर्चेको जग्गामा मात्र मोही कायम गरिदिने भन्ने व्यवस्था गरिएको नभई ऐनको दफा २६(७) बमोजिम घर बनाई बसेको प्रचलित कानूनबमोजिमको घरवारी जग्गामा मोही कायम गरिदिने भन्ने व्यवस्थाअन्तर्गत नै गुठी संस्थानबाट कानूनसम्मत निर्णय भएको छ ।

साविक गुठीको श्री स्वयंभू भगवान समेतलाई फूल चढाउने गुठीको २००५ सालको लगत किताबबमोजिमको जम्मा क्षेत्रफल ११।।।-॥ मध्ये २५९ नं. बाट उक्त कि.नं. २९९को जग्गा भिड्नेमा बाँकी अर्को २५८ को क्षेत्रफल ६।।।-॥ बाट भिड्ने सीतापाइला गा.वि.स. वडा नं. ९(ग) कि.नं. २९९ क्षे.फ. ७-१५-२-० को जग्गालाई मालपोत कार्यालयको मिति २०४७।८।६ को निर्णयबाट चन्द्रमान महर्जनका हकदारमा निजी गुठी दर्ता कायम भएको भन्ने अन्तिम कारवाहीबाट देखिएको छ । उक्त कि.नं. २९९ को जग्गा निवेदकका नाममा मोहियानी दर्ताबाट मालपोतको मूल्याङ्कनको १५ प्रतिशत गुठीलाई बुझाउनु पर्ने, त्यस्तै उक्त जग्गा रैतानी परिणत हुँदा ३५ प्रतिशत बुझाउनु पर्ने समेत गरी जम्मा ५० प्रतिशत रकम गुठीलाई बुझाउनु पर्ने कामकारवाही, मोही लागेको रैकर जग्गा सरह अन्य प्रचलित कानूनसँग मेल खाएको विषय प्रचलित कानूनतः न्यायोचित भन्ने देखिँदा देखिँदै पनि उक्त जग्गाको मोही हकबाट हामीहरूलाई बञ्चित गरी उक्त जग्गालाई तैनाथी कायम गर्ने गरेको मिति २०६२।२।६ को विपक्षी आयोगको निर्णय आदेश, त्रुटिपूर्ण भएकोले आयोगको उक्त निर्णय र सोमा आधारित सम्पूर्ण कामकारवाहीहरू उत्प्रेषणका आदेशले बदर घोषित गरी आयोगको उक्त निर्णय बमोजिमको कुनै कामकारवाही नगर्नु नगराउनु भनी विपक्षीहरूका नाममा प्रतिषेधको आदेश समेत जारी गरी हाम्रो उपयुक्त हकहरूको संरक्षण गरिपाउँ । प्रस्तुत निवेदन पत्रको अन्तिम किनारा नलागेसम्म उक्त कि.नं. २९९ को गुठी जग्गाका सम्बन्धमा विपक्षी अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगबाट मिति २०६२।२।६ मा भएको निर्णय, आदेशलगायत सो विषयमा भए गरेका अन्य

निर्णय, आदेश पत्राचारलगायतका कामकारवाही कार्यान्वयन नगर्नु नगराउनु यथास्थितिमा राख्नु भनी विपक्षीहरूका नाममा अन्तरिम आदेश समेत जारी गरिपाउँ भन्ने समेत व्यहोराको निवेदन पत्र ।

यसमा के कसो भएको हो ? निवेदकको मागबमोजिमको आदेश किन जारी हुन नपर्ने हो ? यो आदेश प्राप्त भएका मितिले बाटाका म्याद बाहेक १५ दिनभित्र सम्बन्धित मिसिल साथ राखी लिखित जवाफ पठाउनु भनी रिट निवेदनको एकप्रति नक्कल साथै राखी विपक्षीहरूलाई सूचना पठाई लिखित जवाफ आएपछि वा अवधि नाघेपछि नियमबमोजिम पेश गर्नु । साथै अन्तरिम आदेशको माग भएको देखिँदा मिति २०६३।४।८ गतेको सूचना विपक्षीहरूलाई दिई सोको छलफल निमित्त नियमानुसार पेश गर्नु भन्ने यस अदालतको मिति २०६३।३।३२ को आदेश ।

यसमा निवेदक मोही भन्ने कुरामा नापीको अवस्थाको फिल्ड बुक तथा अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको निर्णयबाट विवाद देखिएन । यस जग्गाको सम्बन्धमा जिल्ला अदालतमा हक बेहकको मुद्दा परी मुद्दा विचाराधीन अवस्थामा रहेको भन्ने कुरा मिसिल संलग्न तारिख भरपाईबाट देखिएको हुँदा गुठी संस्थान ऐन, २०३३ को दफा २५(३) दफा २६(७) दफा २७ र दफा ३५ समेतको परिप्रेक्ष्यमा अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको मिति २०६२।२।६ को निर्णयले गुठी संस्थानको मिति २०५६।४।१४ को निर्णय बदर गर्ने गरेको निर्णयलाई हाल कार्यान्वयन नगर्नु नगराउनु साथै यो रिट निवेदनको अन्तिम टुङ्गो नलागेसम्म यो जग्गा बेचबिखन समेत गर्न नपाउने गरी रोक्का राख्न गुठी संस्थान केन्द्रीय कार्यालय तथा सम्बन्धित मालपोत कार्यालयका नाउँमा सर्वोच्च अदालत नियमावली, २०४९ को नियम ४१ (१) बमोजिम अन्तरिम आदेश जारी गरी दिएको छ, भन्ने समेतको यस अदालतको मिति २०६३।४।८ को आदेश ।

गुठी संस्थान केन्द्रीय कार्यालयले गुठीको तैनाथी जग्गालाई नियमानुसार लिलाम बडाबढद्वारा बिक्री गरी २०० प्रतिशत रजिष्ट्रेशन मूल्य लिनु पर्नेमा सो नगरी रिडरोडसँग जोडिएको कि.नं. २२९ क्षेत्रफल ५-१४-० जग्गाको प्रचलित मूल्य रु.३ करोड ६० लाख

कायम गर्नुपर्नेमा रु.९० लाखको निर्णय गराई १५ प्रतिशत मात्र रजिष्ट्रेशन लिई मिलोमतो गरी रकम खाएको भन्ने अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग ऐन, २०४८ को दफा १३ बमोजिम उजूरी परी ऐजन ऐनको दफा ४ बमोजिमको अधिकारक्षेत्रअन्तर्गत अनुसन्धान तहकीकात गरिएको हो ।

आयोगको अनुसन्धान तहकीकातबाट साविक लगतमा बगैँचा भएको आधारमा मोही नलाग्ने भन्ने गुठी संस्थान सञ्चालक समितिको मिति २०५६।४।१६ को निर्णयमा लेखेको देखिएकोले गुठी संस्थानले नै मोही स्वीकार नगरेको देखिएको । यस्तो गुठी तैनाथी प्रकृतिको खान्गी जग्गा देखिँदा गुठी संस्थान ऐन, २०३३ को दफा २५ बमोजिम छुट्टै व्यवस्था भएअनुरूप २०४६ साल चैत २६ गते भन्दा पहिले नै गुठी तैनाथी जग्गामा आफ्नो पूँजी लगाई घर बनाई बसोबास गरिसकेको हकमा त्यस्तो घर घडेरी यसै ऐनमा अन्यत्र व्यवस्था गरेअनुसार मूल्याङ्कन समितिले तोकेको मूल्यको आधारमा निजकै नाममा रैतानी नम्बरीमा परिणत गरी दर्ता गरिदिने सकिने देखिन्छ । तर प्रस्तुत विवादमा मोही नलाग्ने घर जग्गा भएको भन्ने आधारमा सम्पूर्ण घर जग्गा गुठी संस्थान ऐन, २०३३ को दफा ३५(२) बमोजिम मालपोत कार्यालयले रजिष्ट्रेशन प्रयोजनको लागि तोकेको मूल्यको १५ प्रतिशत लिई मोहियानी दर्ता गर्ने सञ्चालक समितिको निर्णय समेत गुठी संस्थान ऐन, २०३३ विपरीत देखियो ।

घर भएको जग्गामा व्यक्तिलाई घरले चर्चेको जग्गासम्म ऐजन ऐनको दफा २५ बमोजिम दर्ता गर्न सकिनेमा पूरै जग्गा दिने गरी कानूनविपरीत निर्णय गरेको देखिएपछि आयोगले घर बनी चर्चेको ०-१०-० जग्गा गुठी संस्थान कार्य व्यवस्था विनियम, २०४९ को विनियम ११(३) बमोजिम मूल्य लिई सम्बन्धित घरवाला गोपीलाल श्रेष्ठका नाममा रैतान नम्बरीमा दर्ता गर्नु र बाँकी जग्गा गुठी संस्थानको नाममा स्वेस्ता कायम गरी आयोगलाई जानकारी दिनु भनी आयोगको ऐनको दफा १२क तथा १२ख बमोजिम गुठी संस्थान केन्द्रीय कार्यालयमा लेखी पठाउने भनी मिति २०६२।२।६ मा निर्णय भएकोमा कुनै विवाद छैन ।

गुठीले यो जग्गा बगैँचा भएकोले मोही नलाग्ने भनी सञ्चालक समितिको मिति २०५६।४।१४ को

निर्णयमा उल्लेख गर्ने तर सम्पूर्ण जग्गा मोहीको हैसियतमा दर्ता गर्ने भनी गरेको गैरकानूनी कार्यको दुष्परिणाम सच्याउन सम्बन्धित कार्यालयलाई लेखी पठाउन सक्ने गरी ऐन ऐनको दफा १२ख बमोजिम दुष्परिणाम सच्याउन आदेश दिन सक्ने भन्ने व्यवस्था गरेबाट संस्थानको निर्णय सच्याउन लेखी पठाएको कानूनअनुकूल छ ।

गुठी संस्थानकै विनियमावली, २०४९ को विनियम २३(४) ले दस्तूर, अतिरिक्त दस्तूर र ऐनको दफा ३५(३) को व्यवस्थाबमोजिम कसैले गुठी तैनाथी जग्गामा घर बनाए तापनि रजिष्ट्रेशन प्रयोजनको लागि तोकिएको न्यूनतम मूल्यको २५ प्रतिशत दस्तूरसम्म पनि नलिई जग्गा दर्ता गर्न पाउने अधिकार कसैलाई प्रदान गरेको देखिँदैन । अ.दु.अ.आ.ऐन, २०४८ को दफा १२ख बमोजिम दूषित निर्णय सच्याउन आयोगले लेखी पठाए तापनि निवेदकलाई सोपत्र लेखी पठाएको मात्र कार्यबाट असर पर्ने नभै सम्बन्धित निकायले गरेको निर्णय कार्यान्वयन भएपछि मात्र अशर पर्ने स्थिति उत्पन्न हुने हुँदा कानूनतः गुठी संस्थानले सच्याएको निर्णयबाट मात्र निवेदकलाई असर परेको मान्नु पर्ने हुन्छ । यस अवस्थामा गुठी संस्थानले गरेको निर्णयमा चित्त नबुझे व्यक्तिले प्रचलित कानूनबमोजिम पुनरावेदन गरी उपचार लिनु पर्नेमा असाधारण अधिकारक्षेत्र रिटअन्तर्गत उपचार माग्न आएको देखिनाले बैकल्पिक उपचारको उपाय अवलम्बन नगरेको र चलिरहेको मुद्दाबाट विवादित जग्गा मोहियानी लाग्ने जग्गा हो वा गुठी तैनाथी जग्गा के हो भन्ने विषयलाई असर नपर्ने हुनाले अदालतमा मुद्दा चल्दै गरेको कारणबाट अन्यथा असर नपर्ने हुँदा रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने समेतको अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको लिखित जवाफ ।

गुठी संस्थान ऐन, २०३३ को दफा २५ को उपदफा (३) मा २०४६ साल चैत्र २६ गतेभन्दा पहिले नै गुठी तैनाथी जग्गामा आफ्नै पूँजी लगाई घर बनाई बसोबास गरिसकेको हकमा त्यस्तो घर घडेरी यसै ऐनमा अन्यत्र व्यवस्था गरिएअनुसार मूल्याङ्कन समितिले तोकेको मूल्यको आधारमा निजकै नाममा रैतान नम्बरीमा परिणत गरी दर्ता गर्न सकिनेछ भन्ने व्यवस्था छ । सो कानूनी व्यवस्थाबमोजिम नै घर घडेरी

जग्गासम्म दर्ता गर्न सकिने हुँदा र घरले चर्चेको ०-१०-० (दश आना) जग्गासम्म दर्ता गरिदिने बाँकी जग्गा गुठी संस्थानकै नाममा सेस्ता कायम गराई राख्ने भनी अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगले गरेको निर्णय कानूनसम्मत भएको र आयोगले छानवीन गरी अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग ऐन, २०४८ को दफा १२क, १२ख ले दिएको अधिकार प्रयोग गरी यस संस्थानमा लेखी पठाएको र यस संस्थानले गुठी संस्थान ऐन, २०३३ को दफा २५, गुठी संस्थान कार्य व्यवस्था विनियम, २०४९ को विनियम ११(३) बमोजिम गरी दुष्परिणाम सच्याउने निर्णय गरेको हो । यसरी अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग ऐन, तथा गुठी संस्थान ऐन, २०३३ को दफा २५ समेत बमोजिम भए गरेको काम कारवाही बदर हुनु नपर्ने र यसै जग्गा सम्बन्धी मुद्दा परी काठमाडौं जिल्ला अदालतमा विचाराधीन भएको समेत अवस्था हुँदा प्रस्तुत रिट निवेदन मागबमोजिम आदेश जारी हुनु पर्ने होइन ।

रिट निवेदन पत्रमा उल्लिखित का.जि. सीतापाइला गा.वि.स. वडा नं. ९(ग) कि.नं. २९९ को ५-१४-० जग्गा सिन्धु श्री भगवानलाई फूल चढाउने गुठीको जग्गा हो । उक्त गुठीको जग्गा लगतअनुसार सो गुठीको नाउँमा दर्ता गरिदिन मालपोत कार्यालय कलंकीमा अनुरोध गरी पठाएकोमा सो जग्गा निजी रैकर भनी महेश महर्जन समेतले निवेदन गरेकोमा निजहरूलाई हक कायम गराई ल्याउनु भनी मालपोत कार्यालयले सुनाएकोले निज महेश महर्जन तथा कान्छी महर्जन समेतले छुट्टाछुट्टै दायर गरेको निर्णय दर्ता बदर हक कायम मुद्दा काठमाडौं जिल्ला अदालतमा विचाराधीन छ । सो जग्गामा घर बनाई बसोबास गरी आएको देखिएकोले गुठी संस्थान ऐन, २०३३ को दफा ३५(२) बमोजिम दस्तूर लिई मोही कायम गरिदिने भनी यस संस्थानबाट २०५६।४।१४ गते निर्णय भएको सम्बन्धमा उजूर परी अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगले घरले चर्चेको ०-१०-० जग्गाको हकमा मात्र गुठी संस्थान कार्य व्यवस्था विनियम, २०४९ को विनियम ११(३) बमोजिम हुने मूल्य लिई गुठी रैतान नम्बरीमा दर्ता गरिदिने बाँकी जग्गा गुठी संस्थानको नाममा दर्ता गराउनु भनी लेखी पठाउने भन्ने आयोगको २०६२।२।६ मा निर्णय भई २०६२।२।१६ को पत्रद्वारा लेखिएको हो ।

उक्त जग्गामा रहेको घर र घरले चर्चेका नक्सामा देखिएअनुसार ०-१०-० (दश आना) सम्म जग्गा गुठी संस्थान ऐन, २०३३ को दफा २५(३) तथा गुठी संस्थान कार्य व्यवस्था विनियम, २०४९ को विनियम ११ (३) बमोजिम हुने मूल्य लिई गुठी रैतान नम्बरीमा दर्ता गरिदिने र बाँकी जग्गाको जोतपोत नै गुठीकै हुने गरी सम्बन्धित गुठीका नाउँमा स्वेस्ता कायम गराई राख्न संस्थानको तहसील शाखा कार्यालय र मालपोत कार्यालय कलंकीमा लेखी पठाउने भन्ने २०६२।६।९ गतेको सञ्चालक समितिको बैठकबाट निर्णय भएकोले रिट निवेदन खारेज गरिपाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको गुठी संस्थान केन्द्रीय कार्यालय समेतको संयुक्त लिखित जवाफ ।

नियमबमोजिम मुद्दा पेसी सूचीमा चढी निर्णयार्थ यस इजलाससमक्ष पेश हुन आएको प्रस्तुत मुद्दामा रिट निवेदक तर्फबाट उपस्थित विद्वान अधिवक्ता भोजेन्द्रबहादुर खत्रीले काठमाडौँ जिल्ला अदालतमा मुद्दा चल्दाचल्दैका अवस्थामा अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगबाट मिति २०६२।२।६ मा निर्णय गरेको र गुठी संस्थानले समेत अख्तियारकै निर्णयलाई कायम हुने भनी निर्णय गरी न्यायिक निरोपणका लागि विचाराधीन रहेको स्थितिमा न्यायिक कामकारवाहीलाई प्रभाव पार्ने गरी गरेको निर्णय गैरकानूनी हुँदा रिट निवेदन मागबमोजिमको आदेश जारी हुनु पर्छ भनी वहस गर्नुभयो । विपक्षी अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग समेतका तर्फबाट उपस्थित विद्वान उपन्यायाधिवक्ता योगराज बरालले गुठी संस्थानले गरेको संस्थानको हितविपरीत गैरकानूनी निर्णय सच्याउनका लागि आयोगले निर्णय गरी लेखी पठाएको पत्रबाट निवेदकको हक हितमा असर नपर्ने हुँदा रिट निवेदन खारेज गरिपाऊँ भनी वहस जिकीर प्रस्तुत गर्नुभयो । त्यसै गरी गुठी संस्थान समेतका तर्फबाट उपस्थित विद्वान अधिवक्ता रामप्रसाद गौडेलले गुठी जग्गाको मोहीको विवाद अरु रैकर जग्गाको जस्तो नहुने हुँदा गुठी जग्गामा बनेको मोहीको घरले चर्चेको जग्गा सम्म दर्ता गरी बाँकी गुठी संस्थानकै नाममा स्वेस्ता कायम गराउन गुठी संस्थानबाट भएको मिति २०६२।६।९ को निर्णय बदरमा माग समेत नभएको अवस्थामा निवेदन मागबमोजिम आदेश जारी हुने

अवस्था नहुँदा रिट निवेदन खारेज गरिपाऊँ भनी वहस जिकीर प्रस्तुत गर्नुभयो ।

यसरी रिट निवेदक र विपक्षीहरूको तर्फबाट उपस्थित विद्वान कानून व्यवसायीहरूले गर्नुभएको वहस जिकीर सुनी रिट निवेदन पत्रसहितको मिसिल प्रमाण कागजातहरू अध्ययन गरी हेर्दा निवेदकले माग गरे बमोजिमको आदेश जारी गर्नुपर्ने हो होइन भन्ने सम्बन्धमा निर्णय गर्नुपर्ने देखियो ।

२. निर्णयतर्फ विचार गर्दा, काठमाडौँ जिल्ला सीतापाइला गा.वि.स. वडा नं. ९(ग) कि.नं. २९९ को ५-१४-०-० जग्गा २०२१ सालमा नापी भएको सो नापीमा मोही हिरालाल श्रेष्ठ र जग्गाधनी चन्द्रलाल महर्जन कायम भएमा स्वयम्भू भगवानलाई फूल चढाउने गुठीको २००५ सालको साविक लगत २५९ नं. ५।।।-बाट भिड्ने साविक देखिनै भोग चलन गरी आएको भन्ने देखिन्छ । सो जग्गामा २०२१ सालमा नापी हुनु पूर्व नै घर बसोबास रहेको र २०२८ सालमा अंश मुद्दामा मिलापत्र भएको सो मिलापत्रमा विवादित कि.नं. २९९ को जग्गा गोपिलालको हकभोग हुने कुरा उल्लेख गरेको देखिन्छ । निवेदकले विवादित जग्गा गुठी जग्गा भएको र पिता गोपीलालले २०५२।६।११ मा सम्बन्धित गुठी कार्यालयमा मोहियानी दर्ता नामसारी गरी रैतानी समेत गरिपाउन माग गरी कारवाही चलाएको देखिन्छ । सो कारवाहीको क्रममा गुठी संस्थान कार्यालयको सञ्चालक समिति समेतको मिति २०५६।४।१४ को निर्णय समेतबाट सो जग्गा मोहीको नाममा दर्ता गर्न मालपोत कार्यालयले रजिष्ट्रेशन प्रयोजनको लागि तोकेको मूल्यको १५ प्रतिशत लिई मोहियानीमा दर्ता गर्ने र जग्गा दर्ता गर्न बाँकी रहेको हुँदा गुठीको नाममा दर्ता गर्नु पर्ने भन्ने देखिँदा विवादित जग्गा गुठी जग्गा भन्ने देखिन्छ । गुठी संस्थानले गरेको सो निर्णयउपर कान्छी महर्जन समेतले निर्णय दर्ता बदर हक कायम मुद्दा दिएकोमा ती मुद्दामा विवादित जग्गा रैकर नभई गुठी तैनाथी देखिएको भनी वादी दावी नपुग्ने ठहर गरी शुरु फैसला सदर गरी पुनरावेदन तहबाट मिति २०६७।६।४ मा फैसला भएको देखियो । सो फैसला समेतबाट विवादित जग्गा गुठी जग्गा नै हो भन्नेमा द्विविधा रहेन ।

३. २०५२ सालमा गोपिलाल श्रेष्ठले निवेदन दिँदा गुठी रैतानी कायम गरी मोहीमा गोपिलालको

नाम कायम गरिपाउँ भनी दिएको निवेदनमा सो बमोजिम २०५५।१।२ मा गुठी संस्थानका प्रशासकले निर्णय गर्दा सबूद प्रमाण र कानूनबाट निवेदकका नाममा मोही कायम गर्ने निर्णय र निर्देश गरेको भन्ने देखिन्छ। तत्पश्चात् गुठी संस्थान सञ्चालक समितिको २०५६।४।१४ को निर्णयले विवादित जग्गा शम्भु श्री भगवानलाई फूल चढाउने गुठीको फूलवारी बगैँचासहितको गुठीको जग्गा भनी निर्णय गरेको र सो जग्गामा मोही घर बसोबास भएकोले मालपोत कार्यालयको रजिष्ट्रेशन प्रयोजनका लागि तोकेको मूल्यको १५ प्रतिशत लिई मोहियानीमा दर्ता गर्ने भन्ने गुठी संस्थान ऐन, २०३३ को दफा ३५(२) बमोजिम निर्णय भएको भन्ने पनि देखिन्छ। यसरी गुठी संस्थानले गरेको गुठी निर्णयउपर जग्गाधनी भनी कान्छी महर्जन तथा महेश महर्जनले गुठी निर्णय बदर गरी आफ्ना नाममा रैकर परिणत गरिपाउँ भनी काठमाडौँ जिल्ला अदालतमा मुद्दा दिई कारवाहीको क्रममा रहेको अवस्थामा अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगले २०६२।२।६ मा घर बसोबास भएको व्यक्तिलाई विवादित ५-१४-० जग्गा मध्ये घरले चर्चेको ०-१०-० जग्गासम्म मात्र मोही कायम गर्ने बाँकी जग्गा गुठी संस्थानको नाममा सेस्ता कायम गर्ने भनी निर्णय गरेको एकातर्फ देखिन्छ भने अर्को तर्फ काठमाडौँ जिल्ला अदालतबाट जग्गाधनी भनी कान्छी महर्जन र महेश महर्जनले रैकर परिणत गरिपाउन दिएको मुद्दामा दावीबमोजिम निर्णय बदर गरी हक कायम गरी पाउने दावी नपुग्ने भनी मिति २०६२।१।२१ मा फैसला भएको देखिन्छ।

४. अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगले मिति २०६२।२।६ मा गरेको निर्णयको आधारमा गुठी संस्थाले आयोगको सो निर्णयको आधारमा पुनः निर्णय गरी पहिलेको मिति २०५६।४।१४ को निर्णयलाई परिवर्तन गरी आयोगले घरले चर्चेको ०-१०-० जग्गासम्म मात्र मोहीलाई दिने निर्णय गरेकोलाई नै आधार मानी सोहीबमोजिम निर्णय गरेको देखिन्छ। उक्त निर्णयमा घरले चर्चेको जग्गाको सम्बन्धमा मात्र मोहीलाई दिने निर्णय गरेको देखिन्छ तर विवादित जग्गाको सम्बन्धमा मुद्दा परी अदालतमा विचाराधीन रहेको अवस्थामा अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगले हस्तक्षेप गरी

अदालतलाई नै प्रभावमा पार्ने गरी हक वेहक कायम गर्ने जस्तो गरी अन्यथा निर्णय गर्न वा गुठी संस्थानको निर्णयमा आयोगले अनुचित हस्तक्षेप गरी गुठीले गर्ने निर्णय आफूले गर्न मिल्दैन। आफूलाई अधिकार नै नभएको विषयमा हस्तक्षेप गरी अदालतमा चलिरहेको विचाराधीन मुद्दाको विषयमा प्रभाव पार्ने गरी विभागीय सजाय गर्न आवश्यक कारवाही गर्न र दुस्परिणाम सच्याउन अख्तियारवाला तथा सम्बन्धित निकाय वा अधिकारीलाई लेखी पठाउने सम्मको कार्य गर्न सक्नेमा त्यस्ता अन्य निकायको सञ्चालन तथा अधिकारक्षेत्रमा नै हस्तक्षेप हुने गरी आफैले निर्णय गरी कार्यान्वयन गर्नसम्म पठाएको निर्णय न्यायसम्मत देखिदैन। सबूद प्रमाणको आधारमा निर्णय गर्ने अधिकारीले गरेको निर्णयमा अख्तियारको दुरुपयोग गरेको कुरा स्थापित भएमा बाहेक निर्णयको औचित्यमा नै प्रवेश गरी आफ्नो त्यस्तो निर्णयलाई प्रतिस्थापन गर्नु न्यायिक अधिकारमा नै हस्तक्षेप हो भन्ने देखिन्छ।

५. अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगले अख्तियारको दुरुपयोग गरेको सम्बन्धमा कानूनबमोजिम अनुसन्धान र तहकीकात गर्ने तथा त्यस्तो अनुसन्धान तहकीकातबाट सार्वजनिक पदधारण गरेको व्यक्तिले अनुचित कार्य गरी अख्तियारको दुरुपयोग गरेको देखिए त्यस्तो व्यक्तिलाई सचेत गराउने, विभागीय कारवाहीको लागि लेखी पठाउने तथा कानूनबमोजिम भ्रष्टाचार गरेको मानिने कुनै काम गरेको देखेमा त्यस्ता व्यक्तिउपर कानूनबमोजिम अदालतमा मुद्दा दायर गर्ने गराउने अधिकार आयोगको रहेकोमा सोबमोजिमको कामकारवाही नै नगरी गुठी संस्थानले गरेको मिति २०५६।४।१४ को निर्णयमा पुनरावेदन सुन्ने निकायले पुनरावेदन सुनी निर्णय गरे जस्तो गरी विवादित ५-१४-० जग्गामध्ये ०-१०-० मोहीको कायम गरी दिने भनी गुठीको निर्णयमा अनुचित हस्तक्षेप गरी न्यायिक प्रकृतिको निर्णय गर्न सक्ने देखिन्छ।

६. अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगले न्यायिक प्रकृतिको निर्णय गरी गुठी संस्थानलाई निर्देशन समेत दिएको र सो निर्देशनलाई गुठी संस्थानले एकतर्फी रूपमा सो निर्णयबाट असर पर्ने व्यक्तिहरूलाई बुझ्दै नबुझी वा भिकारुँदै नभिकारुँदै प्राकृतिक न्याय सिद्धान्तको अनुशरण नगरी पूर्व निर्णय बदर गर्न मिल्ने

अवस्था पनि रहन्न । यसरी निवेदकलाई बुझ्दै नबुझी न्यायका मूल्य मान्यता तथा प्राकृतिक न्याय सिद्धान्तका विपरीत भएको निर्णय समेतको कामकारवाहीले कानूनी मान्यता प्राप्त गर्न सक्ने भनी अर्थ गर्न मिल्ने पनि देखिएन ।

७. आयोगको मिति २०६२।२।६ को निर्णय अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग ऐन, २०४८ को दफा १२क र १२ख बमोजिम कार्यान्वयन गर्न भनी गुठी संस्थानलाई लेखी पठाएको देखिन्छ । उक्त ऐनको दफा १२क र १२ख को कानूनी व्यवस्था हेर्दा दफा १२क मा “सार्वजनिक पदधारण गरेको व्यक्तिले अनुचित कार्य गरी नेपाल सरकार वा सार्वजनिक संस्थालाई हानि नोक्सानी पुऱ्याएकोमा त्यस्तो हानी नोक्सानी सम्बन्धित व्यक्तिबाट भरी भराउ गर्न वा आयोगले उपयुक्त ठानेको अन्य आवश्यक कारवाही गर्नका लागि सम्बन्धित निकाय वा अधिकारीलाई लेखी पठाउने छ” भन्ने व्यवस्था छ भने दफा १२ख मा “सार्वजनिक पदधारण गरेको व्यक्तिले गरेको अनुचित कार्यबाट उत्पन्न दुष्परिणाम प्रचलित कानूनबमोजिम सच्याउनका लागि आयोगले सम्बन्धित अधिकारी वा निकायलाई लेखी पठाउन सक्नेछ” भन्ने कानूनी व्यवस्था रहेको देखिन्छ । तर अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगले ऐनको दफा १२क र १२ख बमोजिम भनी गुठी संस्थानलाई लेखी पठाए पनि आयोगको मिति २०६२।२।६ को निर्णयमा उक्त दफा १२क बमोजिमको सन्दर्भमा कुनै कारवाही निर्णय गरेको नभई दफा १२ख बमोजिम मात्र दुष्परिणाम सच्याउन आदेश दिएको भन्ने भएपनि गुठी संस्थानले विवादित जग्गाको सम्बन्धमा एकपटक निर्णय गरिसकेपछि सो निर्णय कहिकतैबाट बदर वातील नभएको अवस्थामा गुठी संस्थानको लागि अन्तिम नै भै रहेको देखिँदा आयोगले उक्त दफा बमोजिम विभागीय सजाय गर्न आवश्यक कारवाही गर्न र भएको दुष्परिणाम सच्याउन अख्तियारवाला वा सम्बन्धित निकाय वा अधिकारीलाई लेखी पठाउने सम्मको अधिकारभन्दा बाहिर गै त्यस्तो निर्णय गर्ने निकायको अधिकारक्षेत्रमा नै हस्तक्षेप हुने गरी आफैले निर्णय गरी त्यसलाई कार्यान्वयन गर्ने गराउने अधिकार आयोगलाई संविधान तथा उक्त अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग ऐनले प्रदान

गरेको नदेखिँदा विवादित जग्गा मध्येको ०-१०-० जग्गा सम्म मात्र मोही ठहराएको आयोगको मिति २०६२।२।६ को निर्णयको आधारमा गुठी संस्थानलाई लेखी पठाएको कार्य कानूनी आधारहीन देखिन आउँछ ।

८. गुठी संस्थानले यी रिट निवेदकलाई विवादित जग्गाको मोही कायम गरिसकेको सो जग्गाको जग्गाधनी गुठी र निवेदक मोही कायम गरेको गुठी संस्थानको २०५६।४।१४ को निर्णय कायमै रहेको र गुठीले एक पटक सबूद प्रमाणको आधारमा मोही कायम गरेपछि सो कुराको लागि अन्तिम नै मान्नु पर्ने हुन्छ । किनकी उक्त निर्णय कहिँ कतैबाट बदर भएको अवस्था पनि छैन ।

९. तसर्थ माथि उल्लिखित आधार र कारणबाट गुठी संस्थानले आफूलाई प्राप्त कानूनी अधिकार तथा सबूद प्रमाणका आधारमा गुठी संस्थान ऐनको अधीनमा रहेर तोकेको मूल्य लिई यी निवेदकलाई मोही कायम गरिसकेको मिति २०५६।४।१४ को निर्णय बदर नभएको अवस्था र अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगले विवादित ५-१४-० जग्गामध्ये ०-१०-० जग्गासम्म मात्र मोही ठहराएको मिति २०६२।२।६ मा निर्णय गरी अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग ऐन, २०४८ को दफा १२क र १२ख बमोजिम भनी सेस्ता कायम गर्न गुठी संस्थानलाई लेखी पठाएबमोजिम मर्का पर्ने प्रत्यक्ष सरोकार राख्ने यी निवेदकलाई बुझ्दै नबुझी प्राकृतिक न्याय सिद्धान्तको सर्वव्यापी मान्यताविपरीत अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको मिति २०६२।२।६ को निर्णय तथा तत्पश्चात गुठी संस्थानबाट सो निर्णयका आधारमा गरेका कामकारवाही समेत उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर हुने ठहर्छ । यो आदेशको जानकारी विपक्षीहरूलाई दिई प्रस्तुत रिट निवेदनको दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार गरी बुझाई दिनु ।

उक्त रायमा म सहमत छु ।

न्या.भरतराज उप्रेती

इति संवत् २०६८ साल असार २० गते रोज २ शुभम्
इजलास अधिकृत : श्रीप्रसाद संजेल

निर्णय नं. ८७१५

सर्वोच्च अदालत संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री कल्याण श्रेष्ठ
माननीय न्यायाधीश श्री भरतराज उप्रेती
संवत् २०६७-WO-११२३
आदेश मिति: २०६८।६।३०।२

विषय :- उत्प्रेषण परमादेश समेत ।

निवेदक: धादिङ्ग जिल्ला, खाल्टे गा.वि.स.वडा नं. ३
हाल काठमाडौं जिल्ला काठमाडौं
महानगरपालिका वडा नं. १४ घर भई हाल
कारागार कार्यालय जगन्नाथ देवल
काठमाडौंमा थुनामा रहेको रमेश रिजाल
विरुद्ध

विपक्षी: प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालय
समेत

- अस्थायी बतन परिवर्तन भैरहन सक्ने र यसरी अस्थायी ठेगाना परिवर्तन गर्दै बस्दै आएको भन्ने आधारमा मात्र स्थायी ठेगाना पनि परिवर्तन भएको मान्न नमिल्ने ।
- आफूले दायर गरेको मुद्दामा के फैसला भएको छ वा कारवाही के भइरहेको छ भनी सामान्य जानकारी राख्ने दायित्व सम्बन्धित मुद्दाको पक्षको समेत हुनेमा सो केही नगरी बसेको अवस्थामा र घर भएको स्थायी बतनमा तामेल भएको म्यादलाई गलत बतनमा तामेल भएको म्याद भनी बदर गर्न माग गरी मिसिलबाट नखुल्ने, नदेखिने ठेगानामा म्याद तामेल गरिपाउँ भन्ने दावीलाई कानूनसंगत भन्न नमिल्ने ।

(प्रकरण नं. ४)

निवेदक तर्फबाट: विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ता हरिहर दाहाल तथा विद्वान अधिवक्ताद्वय प्रेमबहादुर खड्का र यदुनाथ खनाल

प्रत्यर्थी तर्फबाट: विद्वान उपन्यायाधिवक्ता उद्धवप्रसाद पुडासैनी
अवलम्बित नजीर:
सम्बद्ध कानून:

आदेश

न्या.कल्याण श्रेष्ठ: नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा ३२, १०७ (२) बमोजिम यस अदालतमा दर्ता भइ पेश हुन आएको प्रस्तुत रिट निवेदनको संक्षिप्त तथ्य एवं ठहर यस प्रकार छ :-

क्षे.प्र.ई.का. काठमाडौंको पत्रले नेपाल सरकार वादी र प्रतिवादी म निवेदक समेत भएको सरकारी छाप दस्तखत कीर्ते मुद्दामा काठमाडौं जिल्ला अदालतबाट मिति २०६०।१।२९ मा फैसला भई म निवेदकलाई १ वर्ष कैद र रु ५०।- जरीवाना हुने ठहर गरी फैसला भएकोमा मैले पुनरावेदन अदालत पाटनमा पुनरावेदन पत्र दर्ता गरेकोमा सो अदालतबाट मिति २०६२।८।२७ मा शुरु काठमाडौं जिल्ला अदालतको फैसला नै सदर हुने गरी फैसला भएको रहेछ । सो फैसलाको जनाउ म्याद मेरो नाममा मिति २०६२।१।१५ मा धादिङ्ग जिल्ला अदालत मार्फत् मेरो पुरानो बतनमा जारी भई सो म्याद बेरीतपूर्वक वेपत्ते भई म र मेरो परिवार कोही नभएको ठाउँमा म्याद टाँस गरी तामेल भएको रहेछ । सो फैसलाबाट ठहरेको भनी मिति २०६८।१।२८ मा काठमाडौं जिल्ला अदालतको डोर कर्मचारीले मलाई पक्राउ गरी थुनुवा पुर्जी दिई कारागार कार्यालय जगन्नाथ देवलमा थुनामा राखियो ।

थुनामा परेपछि मात्र पुनरावेदन अदालत पाटनबाट के कस्तो फैसला भएको रहेछ भनी फैसलाहरूको नक्कल उतार गरी फैसला भएको व्यहोरा थाहा पाएकाले सोही ठाउँमा थुनामा रहँदा रहँदै मेरो नाउँमा पुनरावेदन अदालत पाटनले जारी गरेको फैसलाको जनाउ म्याद बेरीतसँग तामेल भएकोले उक्त गैरकानूनी म्याद अ.व. ११० नं. र सर्वोच्च अदालतबाट प्रतिपादित सिद्धान्त विपरीत र बेरीतको छ भनी मैले थुनाबाट नै म्याद बदर गरिपाउँ भनी पुनरावेदन अदालत पाटनमा निवेदन दिएको थिएँ । सो अदालतका रजिष्ट्रारज्यूबाट प्रतिवादी रमेश रिजालको

स्थायी घर ठेगाना धादिङ्ग जिल्ला खाल्टे गा.वि.स. ३ मा रीतपूर्वकको जनाउ म्याद दिएकोले सो जनाउ म्याद वेरीतको नदेखिएकोले हाल बदर गरिरहनु परेन भनी मिति २०६८।२।२२ मा आदेश भएकोले उक्त रजिष्ट्रारज्यूको आदेश समेत वेरीतको भै बदरभागी भएकाले अ.वं. १७ नं. २ पुनरावेदन अदालत नियमावली, २०४८ को नियम १३ (च) बमोजिम बदर गरिपाऊँ भनी पुनरावेदन अदालत पाटनमा नै निवेदन दिएको थिएँ ।

सो निवेदनको विषयमा पुनरावेदन अदालत पाटनबाट “यसमा प्रतिवादी रमेश रिजालको स्थायी घर ठेगाना धादिङ्ग जिल्ला खाल्टे गा.वि.स. मा रीतपूर्वकको जनाउ म्याद शुरु काठमाडौँ जिल्ला अदालतबाट जारी गरेको देखिँदा मिति २०६८।२।२२ मा यस अदालतका उपरजिष्ट्रारले गरेको आदेश मिलेकै देखिँदा केही परिवर्तन गरी रहन परेन । कानूनबमोजिम गर्नु भनी मिति २०६८।२।१६ मा आदेश गर्नुभएकोले उक्त सम्पूर्ण म्याद तामेली कार्य, सो म्याद बदर नगर्ने गरी भएको सेस्तेदारज्यूको मिति २०६८।२।२२ को आदेश, सो आदेशलाई सदर गर्ने गरी भएको पुनरावेदन अदालत पाटनको मिति २०६८।२।१६ को आदेश समेतका कामकारवाहीबाट नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १२, १३, १७, १८, १९, २७ समेतका संवैधानिक हक तथा मुलुकी ऐन अ.वं. को ११० नं. र न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा १२ समेतको कानूनी हक हनन् हुन गएकोले आफ्नो हकको प्रचलनको लागि सम्मानीत अदालतको असाधारणक्षेत्रअन्तर्गत धारा १०७(२) अन्तर्गत प्रस्तुत रिट निवेदन लिई उपस्थित भएको छु ।

गा.वि.स. को छाप समेत नलगाई म्याद तामेल भएको छ । काठमाडौँ महानगर संस्कृत छात्रावास भनी उल्लेख गरेको ठेगानमा म्याद जारी गरी पठाएको छैन । वेरीतसँग गलत वतनमा म्याद तामेल भएको छ । म निवेदकका नाममा गलत वतनमा जनाउ म्याद जारी गरी मैले सम्मानीत सर्वोच्च अदालतमा मुद्दा दोहोर्‍याई पाऊँ भनी दिन पाउने न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा १२(क) (ख) समेतका सर्वोच्च अदालतबाट मैले प्राप्त गर्ने कानूनी हकबाट बञ्चित भएको हुँदा वेरीतको म्याद

समेतका सम्पूर्ण कामकारवाही उत्प्रेषणको आदेशले बदर गरी पुनः मेरो नाममा प्रस्तुत निवेदनपत्रमा उल्लिखित वतनमा म्याद जारी गर्नु भन्ने व्यहोराको परमादेशलगायत उपयुक्त आदेश समेत जारी गरी प्रस्तुत रिट निवेदनको अन्तिम टुङ्गो नलागेसम्म काठमाडौँ जिल्ला अदालतको मिति २०६०।११।१९ र पुनरावेदन अदालत पाटनको मिति २०६२।८।२७ को फैसला कार्यान्वयन नगर्नु नगराउनु, तत्कालै निवेदकलाई थुनाबाट मुक्त गर्नु भन्ने व्यहोराको अन्तरिम आदेश समेत विपक्षीहरूका नाममा जारी गरिपाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको निवेदन पत्र ।

यसमा के कसो भएका हो ? निवेदकको मागबमोजिमको आदेश किन जारी हुन नपर्ने हो ? यो आदेश प्राप्त भएको मितिले निवेदक वन्दी अवस्थामा रहेको देखिँदा बाटाका म्याद बाहेक ७ (सात) दिनभित्र सम्बन्धित मिसिलसाथ राखी महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयमार्फत् लिखित जवाफ पठाउनु भनी रिट निवेदनको १ प्रति नक्कल साथै राखी विपक्षीहरूलाई सूचना पठाई त्यसको बोधार्थ महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयमा पठाइदिनु । लिखित जवाफ आएपछि वा अर्वाधि नाघेपछि नियमबमोजिम गर्नु । साथै निवेदक थुनामा रहेको देखिँदा प्रस्तुत निवेदनमा अग्राधिकार प्रदान गरिएको छ भन्ने यस अदालतबाट भएको मिति २०६८।२।२७ गतेको आदेश ।

यस अदालतका उपरजिष्ट्रारबाट भएको आदेश बदर गरिपाऊँ भनी सरकारी छाप दस्तखत कीर्ते मुद्दामा निवेदक रमेश रिजालले यस अदालतमा दिएको निवेदनमा निवेदन प्रतिवेदन शाखा “यस्मा रमेश रिजालको स्थायी घर ठेगाना धादिङ्ग जिल्ला खाल्टे गा.वि.स. मा रीतपूर्वकको जनाउ म्याद शुरु काठमाडौँ जिल्ला अदालतबाट जारी गरेको देखिँदा मिति २०६८।२।२२ मा यस अदालतका उपरजिष्ट्रारले गरेको आदेश मिलेकै देखिँदा केही परिवर्तन गरिरहन परेन । कानूनी बमोजिम गर्नु” भनी मिति २०६८।२।१७ मा आदेश भएको यस अदालतमा रहेको दर्ता रजिष्ट्रारबाट देखिँदा र उक्त आदेश कानूनसम्मत भएकोले विपक्षी रिट निवेदकको निवेदन मागबमोजिम रिट जारी हुनपर्ने होइन, खारेज गरिपाऊँ भन्ने पुनरावेदन अदालत पाटन समेतका तर्फबाट प्रस्तुत लिखित जवाफ ।

क्षे.प्र.इ. का. काठमाडौंको प्रतिवेदनले वादी नेपाल सरकार प्रतिवादी रिट निवेदक रमेश रिजाल समेत भएको सरकारी छाप दरखास्त कीर्ते मुद्दामा काठमाडौं जिल्ला अदालतको मिति २०६०।११।२९ को फैसलाले रिट निवेदकलाई १ वर्ष कैद र रु.५०। रुपैयाँ जरीवाना हुने ठहरी भएको फैसलाउपर पुनरावेदन परी पुनरावेदन अदालत पाटनबाट पनि २०६२।०८।२७ मा शुरु काठमाडौं जिल्ला अदालतको मिति २०६०।११।२९ गतेको फैसला सदर हुने गरी फैसला भै निज प्रतिवादीको नाउमा पुनरावेदन अदालत पाटनबाट म्याद जारी भै यस अदालतमा उक्त म्याद प्राप्त भै यस अदालतको तामेलदार कर्मचारीले निजको वतनमा खोज तलास गर्दै जाँदा घरमा म्यादवाला वा निजको एकाघर सँगोलका कुनै पनि मानिस फेला नपरेकोले निज रिट निवेदकको नाउँको पुनरावेदनको म्याद अ.वं. ११० नं. बमोजिम रिट पुन्याई घर दैलामा टाँस गरी गा.वि.स. सचिवलाई रोहवरमा राखी म्याद तामेल गरी पठाइएको हो। तसर्थ यस अदालतबाट निज रिट निवेदकको कुनै किसिमको मौलिक हक हनन् हुने गरी कुनै कामकारवाही भएको नदेखिँदा निवेदकको मागबमोजिम यस अदालतका नाउँमा कुनै आदेश पूर्ज जारी हुनु पर्ने अवस्था नदेखिएकोले उक्त रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने धादिङ जिल्ला अदालतका तर्फबाट प्रस्तुत लिखित जवाफ।

निज रिट निवेदक रमेश रिजाल धादिङ जिल्ला, खाल्टे गा.वि.स. वडा नं. ३ मा घर भै निज रमेश रिजाल द्वन्द्वको प्रभावले गर्दा २०६० बाट नै निजको परिवारसहित काठमाडौं जिल्ला काठमाडौं महानगरपालिका वडा नं. १४ कलंकीमा घर बनाई बसोबास गर्दै आउनुभएको छ। निजहरूको परिवार कोही पनि गाउँघर खाल्टे गा.वि.स. वडा नं. ३ मा बसोबास गर्नुहुन्न। घरमा ताल्चा मारी खाली छ। तसर्थ निज रिट निवेदकलाई के मुद्दा परेको छ भन्ने पनि थाहा छैन। २०६२ साल चैत २५ मा धादिङ जिल्ला अदालतका कर्मचारीले म्याद सूचनामा रोहवरमा बसी दिनुहोस् भनी म्याद सूचनामा प्रतिनिधि रोहवरमा बसेको मात्र हुँ। यस गा.वि.स.ले निज रमेश रिजाललाई असर पर्ने कामकारवाही नगरेको देखिँदा निवेदकको मागबमोजिम यस गा.वि.स.को नाउँमा कुनै आदेश

पूर्जी जारी हुनुपर्ने अवस्था नदेखिएकोले उक्त रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने खाल्टे गा.वि.स.का तर्फबाट प्रस्तुत लिखित जवाफ।

विपक्षी रिट निवेदकले नेपाल सरकार, प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालयको के कस्तो काम, कारवाही वा निर्णयबाट निवेदकको के कस्तो संवैधानिक तथा कानूनी हक अधिकारको हनन् भएको हो त्यसको स्पष्ट रूपमा उल्लेखसम्म गर्न नसकेको अवस्थामा यस कार्यालयलाई विपक्षी बनाई रिट निवेदन लाग्न सक्ने हुँदैन। साथै, प्रचलित नेपाल कानूनबमोजिम कार्य गर्ने अख्तियार प्राप्त अन्य निकाय एवं पदाधिकारीबाट भए गरेका कामकारवाही एवं निर्णयउपर समेत यस कार्यालयलाई विपक्षी बनाई रिट निवेदन दायर गर्न मिल्ने पनि होइन।

त्यस्तै फैसलाको जनाउ म्याद वेरीतसँग तामेल भएको भन्ने सम्बन्धमा यिनै निवेदकको सो म्याद तामेलीउपर निवेदन परी तामेली बदर नहुने गरी निर्णय भएको र सो उपर अ.वं. १७ नं. बमोजिमको निवेदन समेत परी पुनरावेदन अदालतबाट समेत शुरूकै आदेश सदर हुने गरी निर्णय भएको भन्ने कुरा निवेदनबाट स्पष्ट हुन्छ। विपक्षीले दावी लिएको विषयमा सक्षम न्यायिक निकायबाट विद्यमान कानूनको अवलम्बन गरी अन्तिम रूपमा निर्णय भइसकेकोले त्यसलाई अन्यथा गर्न र भन्न मिल्ने हुँदैन। सम्बन्धित निकायको लिखित जवाफबाट प्रस्तुत विषयमा अभू थप स्पष्ट हुने नै छ। निवेदन विषयसँग पूर्णतः असम्बन्धित यस कार्यालयको नाममा मागबमोजिमको आदेश जारी हुन सक्दैन। अतः उपरोक्त आधार र कारण समेतबाट विपक्षीको रिट निवेदन खारेजयोग्य हुँदा खारेज गरिपाउँ भन्ने प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालयतर्फबाट प्रस्तुत लिखित जवाफ।

जिल्ला धादिङ, खाल्टे गा.वि.स. वार्ड नं. ३ स्थायी ठेगाना भई हाल कारागार कार्यालय, जगन्नाथदेवलमा थुनामा रहेका निवेदक रमेश रिजाल यस कार्यालयमा सरकारी छाप दस्तखत कीर्ते मुद्दामा काठमाडौं जिल्ला अदालतको च.नं. ३५३४ मिति २०६८।१।२८ को कैद म्याद ठेकी पठाएको पत्रानुसार सोही मितिदेखि हालसम्म थुनामा रही आएका छन्।

निज २०६९।१।२ गतेसम्म कारागारमा रही मिति २०६९।१।३ गते थुना मुक्त हुने देखिन्छ। विपक्षीको दावी भूठा हुनाले खारेज गरी न्याय पाऊँ भन्ने कारागार कार्यालय जगन्नाथदेवलका तर्फबाट प्रस्तुत लिखित जवाफ।

यसमा, प्रतिवादीको हकमा पुनरावेदन अदालत पाटनबाट भएको मिति २०६२।८।२७ को फैसलासहितको रेकर्ड मिसिल भिकाई निवेदक थुनुवा भएको प्रस्तुत निवेदन अग्राधिकार प्राप्त भएको हुँदा एक हप्ताभित्रको पेसी तोकी नियमानुसार पेश गर्नु भन्ने यस अदालतबाट भएको मिति २०६८।६।२ गतेको आदेश।

नियमबमोजिम दैनिक पेसी सूचीमा चढी निर्णयार्थ इजलाससमक्ष पेश हुन आएको प्रस्तुत निवेदन समेतको मिसिल अध्ययन गरी निवेदक तर्फका विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ता हरिहर दाहाल तथा विद्वान अधिवक्ताद्वय प्रेमबहादुर खड्का र यदुनाथ खनाल समेतले पुनरावेदन अदालतका फैसलाअनुसार तामेल भएको जनाउ म्याद निवेदकको वास्तविक वतनमा तामेल भएको छैन। निवेदकको हुँदै नभएको ठेगानामा म्याद जारी गरी भएको तामेलीले कानूनी मान्यता पाउन सक्दैन। निवेदकका नाममा तामेल भएको उक्त म्याद बदर गरी पुनः जनाउ म्याद निजको वास्तविक वतनमा जारी गरी सुनुवाईको मौका प्रदान हुनुपर्दछ भनी तथा प्रत्यर्थी नेपाल सरकारको तर्फबाट विद्वान उपन्यायाधिवक्ता उद्धवप्रसाद पुडासैनीले निवेदकले उल्लेख गरेको स्थायी वतनमा म्याद जारी भइ तामेल भएको छ। रीतपूर्वक जारी भइ तामेल भएको म्याद बदर हुनपर्ने कानूनसंगत आधार समेत निवेदक तर्फबाट पेश गर्न सकेको नपाइँदा रिट खारेज होस् भनी गर्नु भएको वहस समेत सुनी निवेदन मागबमोजिम रिट जारी हुने नहुने के हो निर्णय दिन परेको छ।

यसमा, पुनरावेदक प्रतिवादी यी निवेदक रमेश रिजाल विपक्षी वादी क्षे.प्र.इ.का. को पत्रले नेपाल सरकार भएको २०६९ सालको फौ.पु.नं. ४१८।१०३३ समेतको सरकारी छाप दस्तखत कीर्ते मुद्दामा पुनरावेदन अदालत पाटनबाट भएको मिति २०६२।८।२७ को फैसलाको जनाउ प्रतिवादी यी निवेदक रमेश रिजालको नाममा सो अदालतबाट जारी भई मिति २०६२।१।२।२५ गते धादिङ्ग जिल्ला अदालतबाट तामेल

हुँदा गलत वतनमा जनाउ म्याद जारी भई तामेल भएकोले सो म्याद बदर गरी पुन मेरा नाममा निवेदनमा उल्लेख गरेको वतनमा म्याद जारी गरिपाऊँ भनी निवेदन गर्दा पुनरावेदन अदालतबाट समेत सो तामेली म्यादलाई सदर गरेको हुँदा सो म्याद समेतका सम्पूर्ण कामकारवाही उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर गरी पुनः मेरा नाममा निवेदनमा उल्लिखित वतनमा म्याद जारी गरिपाऊँ भन्ने समेत निवेदन दावी तथा निजको स्थायी वतनमा रीतपूर्वक म्याद तामेल भएकोले रिट निवेदन खारेज गरिपाऊँ भन्ने समेत प्रत्यर्थीहरूको लिखित प्रतिवाद भएको पाइन्छ।

२. निर्णयतर्फ विचार गर्दा क्षे.प्र.इ.का. वागमतीको पत्रले वादी नेपाल सरकार प्रतिवादी रमेश रिजाल समेतको सरकारी छाप दस्तखत कीर्ते मुद्दामा काठमाडौँ जिल्ला अदालतबाट प्रतिवादी रमेश रिजाललाई एक वर्ष कैद र रु.५० (पचास) जरीवाना हुने गरी भएको मिति २०६०।१।१९ गतेको फैसलाउपर पुनरावेदन परी पुनरावेदन अदालत पाटनबाट समेत सो फैसला सदर हुने ठहरी मिति २०६२।८।२७ मा फैसला भई फैसलाको जनाउ प्रतिवादी रमेश रिजाल समेतलाई दिनु भनी उल्लेख भएको प्रमाणको रूपमा पेश भएको पुनरावेदन अदालतको मिसिल संलग्न फैसला समेतबाट देखिन्छ।

३. उक्त फैसलाअनुसार प्रतिवादी यी निवेदक रमेश रिजालका नाममा जिल्ला धादिङ्ग, खाल्टे गा.वि.स. वडा नं. ३ मा जनाउ म्याद जारी भइ २०६२।१।२५ मा निजको घर दैलामा टाँस तामेल गरेको मिसिल संलग्न तामेली जनाउ म्याद समेतबाट देखिन आउँछ। निवेदकले प्रस्तुत निवेदनपत्रमा धादिङ्ग जिल्ला खाल्टे गा.वि.स. वडा नं. ३ मा मेरो बसोवास छैन। हाल काठमाडौँ जिल्ला काठमाडौँ महानगरपालिका वडा नं. १४ मा घर भई कारागार कार्यालय जगन्नाथ देवलमा थुनामा रहेकोले सोही वतनमा जनाउ म्याद तामेल गरिपाऊँ भन्ने समेत निवेदन जिकीर लिएको देखिन्छ। निवेदकको सो कीर्ते मुद्दामा उल्लिखित स्थायी वतन हेर्दा जिल्ला धादिङ्ग, खाल्टे गा.वि.स. वडा नं. ३ बस्ने भनी लेखिएको पाइन्छ। निजले सो मुद्दामा अदालतमा उपस्थित भइ वयान गर्दा पनि घर धादिङ्ग जिल्ला खाल्टे गा.वि.स. वडा नं. ३ मा हो। हाल संस्कृत

छात्रावासमा वस्छु र वाल्मिकी क्याम्पस प्रदर्शनी मार्गमा संस्कृत विषय पढ्दछु भनी लेखाएको छ । त्यस्तै निजले पुनरावेदन अदालतमा पुनरावेदन गर्दा समेत घर धादिङ जिल्ला खाल्ते गा.वि.स. वडा नं. ३ भई संस्कृत छात्रावास दरवार मार्गमा बस्ने भनी वतन उल्लेख गरेको पाइन्छ । अर्थात निजको स्थायी वतन धादिङ जिल्ला, खाल्ते गा.वि.स. वडा नं. ३ मा निजको नाममा जनाउ म्याद जारी भइ तामेल भएको मिसिल संलग्न तामेली म्याद समेतबाट देखिन आउँछ ।

४. प्रस्तुत निवेदन दावीअनुसार निजको घर वा स्थायी वतन जिल्ला काठमाडौँ, काठमाडौँ महानगरपालिका वडा नं. १४ मा रहेको भन्ने उक्त शुरु मिसिल वा पुनरावेदन पत्र समेतबाट देखिँदैन । निवेदकको मिसिलमा लेखिएको धादिङ जिल्ला खाल्ते गा.वि.स. वडा नं. ३ मा स्थायी घरद्वारा रहेकोमा पनि विवाद देखिँदैन । म्याद तामेल हुँदा समेत सोही वतनमा म्याद तामेल भएको पाइन्छ । त्यस्तै निवेदकले निवेदन जिकीरवमोजिम आफ्नो वतन परिवर्तन भएको लिखित जानकारी गराएको भन्ने पनि मिसिलबाट देखिन खुल्ल आउँदैन । छात्रावास वा अन्य कुनै अस्थायी वतन परिवर्तन भइ रहन सक्ने र यसरी अस्थायी ठेगाना परिवर्तन गर्दै बस्दै आएको भन्ने आधारमा मात्र स्थायी ठेगाना पनि परिवर्तन भएको भनी मान्न मिल्दैन । त्यस्तै आफूले दायर गरेको मुद्दामा के फैसला भएको छ वा कारवाही के भई रहेको छ भनी सामान्य जानकारी राख्ने दायित्व सम्बन्धित मुद्दाको पक्षको समेत हुनेमा सो केही नगरी बसेको देखिँन्छ । त्यस्तै घर भएको स्थायी वतनमा तामेल भएको म्यादलाई गलत वतनमा तामेल भएको म्याद भनी बदर गर्न माग गरी निजको मिसिलबाट नखुल्ने नदेखिने ठेगानामा म्याद तामेल गरिपाउँ भन्ने दावीलाई कानूनसंगत भन्न र निज सफा हात लिइ अदालत प्रवेश गरेको समेत मान्न मिल्ने देखिएन ।

५. तसर्थ, निवेदन दावीअनुसार निजले उल्लेख गरेको स्थानमा स्थायी वतन परिवर्तन भएको नदेखिएको, अस्थायी वतनमा हुने परिवर्तन वा फेरबदलबाट स्थायी ठेगाना परिवर्तन भएको मान्न वा सम्भन नमिल्ने तथा मिसिलमा उल्लिखित स्थायी वतन जिल्ला धादिङ खाल्ते गा.वि.स. वडा नं. ३ मा म्याद जारी भइ तामेल

भएको कानूनवमोजिमको काम कार्यबाट निवेदकको संविधान वा कानूनप्रदत्त हकाधिकारमा असर परेको समेत मान्न नमिल्ने हुँदा निवेदन मागवमोजिम रिट जारी गर्न मिल्ने । प्रस्तुत रिट खारेज हुने ठहर्छ । दायरीको लगत काटी मिसिल नियमानुसार गरी बुझाई दिनु । उक्त रायमा सहमत छु ।

न्या.भरतराज उप्रेती

इति संवत् २०६८ साल असोज ३० गते रोज २ शुभम् इजलास अधिकृत:- नारायणप्रसाद पराजुली

निर्णय नं. ८७१६

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री ताहिर अली अन्सारी
माननीय न्यायाधीश श्री भरतराज उप्रेती

०६५-CR-०४६४

फैसला मिति: २०६८।०२।२१।५

मुद्दा : बहुविवाह ।

पुनरावेदक प्रतिवादी: काठमाडौँ जिल्ला, का.म.न.पा.
वडा नं. ३४ बस्ने कमलमोहन चापागाई समेत
विरुद्ध

प्रत्यर्था वादी: देव चापागाईको जाहेरीले नेपाल सरकार

शुरु फैसला गर्ने :

मा.न्या.श्री शिवनारायण यादव

पुनरावेदन फैसला गर्ने :

मा.न्या.श्री कृष्णप्रसाद बस्थाल

मा.न्या.श्री हरिप्रसाद घिमिरे

- वस्तुतः नजीरको पालना र प्रयोग न्यायिक निरन्तरता, निश्चितता र न्यायिक अनुशासन कायम राख्नका लागि आवश्यक हुन्छ । तर यसमा सतर्कता अपनाउनु पनि उत्तिकै आवश्यक तत्व हुन्छ । समान तथ्य भएको कुनै विवादको विषयमा कायम भएको कानूनी सिद्धान्त त्यस्तै तथ्य भएको अर्को विवादको

विषयमा लागू हुन्छ । फरक तथ्य र फरक परिस्थितिको मुद्दामा कायम भएको नजीर विषयको समानता वा पछिल्लो मुद्दाको नामाकरणमा समानताको आधारमा मात्र पहिलाभन्दा विष्कुलै फरक तथ्य भएको मुद्दाको निर्णय गर्दा प्रयोग गर्न वा लागू गर्न मिल्ने होइन । यसकारण नजीरको पालना र प्रयोगमा पनि न्यायिक विवेकको प्रयोग गर्दै सतर्कता अपनाउनु पर्ने ।

(प्रकरण नं.८)

- बहुविवाह मुद्दा गर्नका लागि सीमित समयावधिको हदम्याद कानूनले निर्धारित गरेकोमा कुनै विवाद छैन । बहुविवाह मुद्दा दायर गर्ने खुल्ला वा असीमित हदम्याद वा जहिले पनि दायर गर्न सकिने भन्ने ऐनले व्यवस्था नगरेकोले सीमित हदम्यादभित्रै बहुविवाह मुद्दा दायर गर्नुपर्ने ऐनको व्यवस्था र उद्देश्य स्पष्ट छ । यसलाई एक वा अर्को तर्क वा कारणको आधारमा असीमित वा खुल्ला हदम्यादको रूपमा परिणत वा परिभाषित गर्न नमिल्ने ।

(प्रकरण नं.९)

- वैवाहिक सम्बन्धलाई समाजले मान्यता प्रदान गरिसकेको, छोरा, छोरी जन्मसकेको, तिनीहरूको जन्मदर्ता पनि गरिसकेको अवस्थामा पनि पहिलो पत्नी वा अनुसन्धान र मुद्दा गर्ने सरकारी निकायले थाहा नपाउनु भनेको सीमित हदम्यादसम्बन्धी कानूनी व्यवस्थाको बेवास्ता वा उपेक्षा हुन जान्ने ।

(प्रकरण नं.१०)

- बहुविवाहमा जहिले पनि नालिस लाग्छ भनी सोच्नु वा अर्थ गर्नु भनेको बिहावारी ऐनको हदम्यादसम्बन्धी कानूनी व्यवस्था र यसको उद्देश्यलाई र विधायिकाको मनसायलाई पनि पराजित गर्नु हो । जहिलेसुकै पनि अभियोग दावी गर्न सकिने भए बिहावारीको ११ नं. मा तीन महिने हदम्यादको सीमा नै उल्लेख गर्नुपर्ने अवस्था नआउने ।

(प्रकरण नं.११)

पुनरावेदक प्रतिवादी तर्फबाट: विद्वान अधिवक्ता
उत्तमप्रसाद सापकोटा
वादी तर्फबाट: विद्वान सहन्यायाधिवक्ता महेश शर्मा
पौडेल

अवलम्बित नजीर:

- नेकाप २०६३, अङ्क ५ नि.नं. ७६९४, पृ. ५५४ सम्बद्ध कानून:
- विहावारीको महलको ६, ७, ९ र ११ नं.

फैसला

न्या.ताहिर अली अन्सारी: पुनरावेदन अदालत, पाटनको मिति २०६५।२।३० को फैसलाउपर न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा १२ को खण्ड (१) को देहाय (क) र (ख) बमोजिम मुद्दा दोहोर्चाई पाऊँ भनी परेको निवेदनमा यस अदालतबाट मुद्दा दोहोर्चाई हेर्ने निस्सा प्रदान भै पुनरावेदनको रोहमा पेश हुन आएको प्रस्तुत मुद्दाको संक्षिप्त तथ्य एवं ठहर यस प्रकार रहेको छ :-

म जाहेरवालीको कमलमोहन चापागाईसँग २०२८ सालमा विवाह भै २ छोरा र १ छोरीको जायजन्म भएकोमा १ छोरा र १ छोरीको आफ्नै कालगतिले मृत्यु भएको श्रीमानले मलाई मादक पदार्थ सेवन गरी कुटपीट गरी खान लाउन नदिएकोले काठमाडौँ जिल्ला अदालतमा अंश मुद्दा दायर गरी विचाराधीन अवस्थामा छ । म २०५७ सालमा बिरामी परी काम गर्न नसकेपछि घरायसी काम गर्नको लागि मासिक रु.४००।- दिने शर्तमा राखेकी चन्द्रमाया धामीले काठमाडौँ जिल्ला अदालतमा अंश मुद्दा दायर गरी मिति २०६३।१।१५ गते मलाई म्याद बुझाउन ल्याउँदा विपक्षीहरू बीच वैवाहिक सम्बन्ध भएको थाहा भयो । विपक्षीहरू कमलमोहन चापागाई र चन्द्रमाया धामीलाई विहावारीको महलबमोजिम बहुविवाहमा कारवाही गरिपाऊँ भन्ने देबु चापागाईको जाहेरी दरखास्त ।

कमलमोहन चापागाईले मलाई २०४८ सालमा विवाह गरी मैतीदेवीस्थित कोठामा राख्नु भयो । २०५० सालमा र २०५५ सालमा दुई छोरीको जन्म भएपछि मिति २०५७ सालमा म र २ छोरीलाई निज पतिले घरमा ल्याउनु भयो । घरमा सासू तथा श्रीमान्को सेवा गरी बसेको करीव १ महिनापछि मेरो श्रीमान्को

पहिलेको श्रीमती देबु चापागाई पनि घरमा आउनु भयो । जाहेरवालीले दिएको अंश मुद्दामा अंशियारमा मेरो नाम उल्लेख नभएकोले श्रीमान् श्रीमतीले सल्लाह गरी मैले पनि अंश मुद्दा दायर गरें । २०६२ साल फागुन महिनातिर श्रीमान् कमलमोहन चापागाई र मेरो विवाह दर्ता भएको छ । बच्चाहरूको जन्म दर्ता पनि गरिसकेको छु । मैले प्रतिवादी कमलमोहन चापागाईसँग दोस्रो विवाह गरेको हो भन्ने प्रतिवादी चन्द्रमाया धामीले मौकामा अधिकार प्राप्त अधिकारीसमक्ष गरेको बयान कागज ।

प्रतिवादी कमलमोहन चापागाईलाई मिति २०६३।३।१४ गते पक्राउ गरी जिल्ला अदालतबाट म्याद थप समेत भै अनुसन्धानको क्रममा प्रहरी हिरासतमा रहेकोमा अदालतको आदेशानुसार निज प्रतिवादी कमलमोहन चापागाईलाई स्वास्थ्य परीक्षणको लागि वीर अस्पतालमा लिई गएकोमा निजको स्वास्थ्यमा खराबी भएकोले उपचारको लागि जमानीमा छाडेको कागज ।

जाहेरवालीको जेठी श्रीमती हुँदाहुँदै प्रतिवादी कमलमोहन चापागाईले चन्द्रमाया धामीसँग दोस्रो विवाह गरी बहुविवाह गरेको र प्रतिवादी चन्द्रमाया धामीले प्रतिवादी कमलमोहन चापागाईको जाहेरवाली जेठी श्रीमती छ भन्ने कुरा थाहा छँदाछँदै निज प्रतिवादीको कान्छी श्रीमती बनी बसेकोमा मलाई विश्वास लाग्छ भन्ने गंगाकुमारी के.सी. र लक्ष्मी मास्के समेतले गरेको एकै मिलानको कागज ।

मलाई घरमा श्रीमती हुँदाहुँदै अर्को दोस्रो श्रीमती विवाह गरी बहुविवाह गरेकोमा कारवाही हुन्छ भन्ने थाहा थियो तर जाहेरवालीले मेरो स्याहार सुसार नगर्ने, भनेको नमान्ने गरेको हुँदा मैले प्रतिवादी चन्द्रमाया धामीसँग दोस्रो विवाह गरेको हो भन्ने प्रतिवादी कमलमोहन चापागाईले मौकामा अधिकार प्राप्त अधिकारीसमक्ष गरेको बयान कागज ।

यसमा अनुसन्धानको सिलसिलामा संकलित जाहेरी दरखास्त, प्रतिवादीहरूले अधिकार प्राप्त अधिकारीसमक्ष गरेको बयान कागज, मौकामा बुभिएका गंगाकुमारी के.सी., लक्ष्मी मास्के समेतको कागज प्रमाणबाट प्रतिवादी चन्द्रमाया धामीसँग कमलमोहन चापागाईले दोस्रो विवाह गरेको र घरमा

कमलमोहनको जेठी श्रीमती छ भन्ने जानकारी हुँदाहुँदै प्रतिवादी चन्द्रमाया धामीले कमलमोहनसँग दोस्रो विवाह गरेको हुँदा प्रतिवादीहरूलाई मुलुकी ऐन, विहावारीको १० नं. विपरीतको कसूरमा सोही १० नं. बमोजिम सजाय गरिपाऊँ भन्ने समेतको अभियोग पत्र ।

जाहेरवालीसँग २०२८ सालमा विवाह भएकोमा २०४८ सालमा मलाई छोडी हिंडी कहाँ गई थाहा भएन । जाहेरवालीले छोडेपछि २०४८ सालमा नै मैले विवाह गरेको हुँ । चन्द्रमायालाई घरमा श्रीमती छ भन्ने कुरा भनेको थिइन । मैले चन्द्रमायालाई श्रीमती छैन भनी ढाँटी विवाह गरेको हुँ । जाहेरवालीले २०४८ सालमा नै मलाई छोडी गएको हुँदा मैले चन्द्रमायालाई विवाह गरेको हुँदा बहुविवाहमा सजाय हुन पर्ने होइन भन्ने समेत व्यहोराको प्रतिवादी कमलमोहन चापागाईले अदालतमा गरेको बयान ।

प्रतिवादी कमलमोहन चापागाईसँग २०४८ सालमा मेरो विवाह भएको हो । मेरो उहाँसँगको संसर्गबाट २ छोरीको जन्म भएको छ । जेठी छोरी १३ वर्ष र कान्छी ७ वर्षकी छन्, हामीहरू सँगै बस्छौं । कमलमोहन चापागाईको अर्को श्रीमती र छोराछोरी छन् भन्ने कुरा मैले २०५७ सालमा श्रीमान्को बानेश्वरस्थित घरमा आएपछि मात्र थाहा पाएको हुँ । मैले कमलमोहनको पहिलो श्रीमती छन् भन्ने थाहा नभई विवाह गरेको हुँदा मलाई सजाय हुनुपर्ने होइन, अभियोग दावीबाट सफाइ पाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको प्रतिवादी चन्द्रमाया धामीले अदालतमा गरेको बयान ।

आदेशानुसार जाहेरवाली देबु चापागाई, मौकामा बुभिएकी गंगाकुमारी के.सी., लक्ष्मी मास्के, प्रतिवादी कमलमोहन चापागाईको साक्षी सरस्वती खरेल, प्रतिवादी चन्द्रमाया धामीको साक्षी सञ्जु धामीको बकपत्र भै मिसिल सामेल रहेको ।

प्रतिवादीहरूले अभियोग दावीबमोजिम कसूर गरेको ठहर्छ । विहावारीको महलको तत्कालीन ९ र १० नं. आकर्षित हुने अवस्था हुँदा प्रतिवादी कमलमोहन चापागाई र चन्द्रमाया धामीलाई जनही १ महिना कैद र रु.१,०००/- जरीवाना हुने ठहर्छ भन्ने काठमाडौं जिल्ला अदालतबाट मिति २०६४।२।३ मा भएको फैसला ।

जाहेरवालीलाई २०५७ सालमै थाहा भएको विवाहलाई हदम्यादविपरीत ६ वर्ष पछाडि मात्र जाहेरी दरखास्त लिई कारवाही गरेको हदम्यादविहीन मुद्दाबाट इन्साफ गरी म पुनरावेदक प्रतिवादीलाई सजाय गर्ने गरेको शुरु फैसला त्रुटिपूर्ण हुँदा उक्त फैसला बदर गरी अभियोग दावीबाट सफाई दिलाई पाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको कमलमोहन चापागाईले पुनरावेदन अदालत पाटनमा दिएको पुनरावेदनपत्र ।

२०५७ सालमा थाहा भएको विवाहलाई ६ वर्षपछि मात्र जाहेरी लिई कारवाही गरेको र विवाह हुँदा म २२ वर्ष पुगिसकेकी हुँदा विवाहवारीको २ नं. को परिभाषाविपरीत अर्थ लगाई हचुवाको आधारमा म पुनरावेदिकालाई सजाय गर्ने गरेको शुरु फैसला त्रुटिपूर्ण हुँदा उक्त फैसला बदर गरी पूर्ण सफाई पाऊँ भन्ने समेतको प्रतिवादी चन्द्रमायाले पुनरावेदन अदालत, पाटनमा दिएको पुनरावेदन पत्र ।

यसमा शुरु फैसला फरक पर्न सक्ने हुँदा प्रत्यर्थी भिकाई नियमानुसार पेश गर्नु भन्ने पुनरावेदन अदालत, पाटनको मिति २०६४।८।१३ को आदेश ।

प्रतिवादीहरूले २०४८ सालमा बहुविवाह गरेको पुष्टि भएकोले विवाहवारीको ९ र १० नं. बमोजिम प्रतिवादीहरू कमलमोहन चापागाई र चन्द्रमाया धामीलाई जनही १ महिना कैद र रु.१,०००।- जरीवाना हुने ठहरी शुरु काठमाडौं जिल्ला अदालतबाट भएको २०६४।२।३ को फैसला मिलेकै देखिँदा सदर हुने ठहर्छ भन्ने पुनरावेदन अदालत पाटनको मिति २०६५।२।३० को फैसला ।

मैले जाहेरवाली देबु चापागाईसँग २०२८ सालमा विवाह गरेको हुँ । देबु चापागाई २०४८ सालमा घर छोडी गएपछि चन्द्रमाया धामीलाई विवाह गरेको हुँ । मैले चन्द्रमायासँग विवाह गर्दा मेरो श्रीमती छैन भनी विवाह गरेको हुँ । जाहेरवाली मेरो घर छोडी हिंडेको कारणबाट मैले चन्द्रमायासँग विवाह गरेकोले बहुविवाहको कसूरमा सफाई पाउनुपर्छ भन्ने प्रतिवादी कमलमोहन चापागाई एवं मलाई कमलमोहनले २०४८ सालमा विवाह गरी काठमाडौं मैतीदेवीस्थित कोठामा ल्याई राख्नु भयो । २०५० सालमा जेठी छोरी सिर्जना र २०५५ सालमा कान्छी छोरी अर्चना चापागाईको जायजन्म भएपछि उहाँले

मलाई २०५७ सालमा आफ्नो घर बानेश्वरमा ल्याएपछि कमलमोहनको दोस्रो श्रीमती रहिछन् भन्ने कुरा थाहा पाएको हुँ । मैले कमलमोहनको श्रीमती छुन् भन्ने कुरा थाहा नभई विवाह गरेकी हुँदा मलाई बहुविवाहमा सफाई दिनु पर्नेमा जनही १ महिना कैद र रु.१,०००।- जरीवाना हुने गरी शुरु काठमाडौं जिल्ला अदालतको फैसला सदर हुने ठहर्‍याई पुनरावेदन अदालत, पाटनबाट भएको फैसला त्रुटिपूर्ण हुँदा उल्टी गरी अभियोग दावीबाट सफाई पाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको प्रतिवादीहरूको तर्फबाट संयुक्त रुपमा यस अदालतमा मुद्दा दोहोर्‍याई पाऊँ भनी परेको निवेदन ।

यसमा प्रतिवादी चन्द्रमाया धामीले प्रतिवादी कमलमोहन चापागाईको घरमा जाहेरवाली अर्को श्रीमती रहे भएको भन्ने कुरा जानी जानी दोस्रो विवाह गरेको भन्ने कुरा मिसिल संलग्न सबूद प्रमाणबाट यकीन रुपले पुष्टि हुन नसकेको र २०५० र २०५५ सालमा छोरीहरूको जायजन्म समेत भएको सम्बन्धमा २०६३।३।७ मा दिएको जाहेरी दरखास्तको आधारमा कारवाही चलाई प्रतिवादीहरूलाई सजाय गर्ने गरेको पुनरावेदन अदालत पाटनको फैसलामा प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा ३, ५४ र विवाहवारीको ११ नं. समेतको व्याख्यात्मक प्रश्न उपस्थित भएकोले न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा १२(१)(क) को आधारमा प्रस्तुत मुद्दा दोहोर्‍याई हेर्ने निस्सा प्रदान गरिदिएको छ । नियमबमोजिम गर्नु भन्ने यस अदालतको मिति २०६५।११।६ को आदेश ।

नियमबमोजिम पेसी सूचीमा चढी इजलाससमक्ष पेश हुन आएको प्रस्तुत मुद्दामा पुनरावेदक प्रतिवादीहरूको तर्फबाट उपस्थित विद्वान अधिवक्ता श्री उत्तमप्रसाद सापकोटाले प्रतिवादी कमलमोहन चापागाईको पहिली श्रीमती देबु चापागाईले घर छोडी गएको हुँदा चन्द्रमाया धामीसँग २०४८ सालमा विवाह गरेको हो । कमलमोहन चापागाई र चन्द्रमायाबाट २०५० सालमा र २०५५ सालमा २ छोरीको जायजन्म भै जन्मदर्ता एवं विवाह दर्ता समेत भएको अवस्था छ । कमलमोहन र चन्द्रमायाबीच २०४८ सालमा विवाह भएको कुरा धेरै अगाडि थाहा पाए पनि जाहेरवाली देबु चापागाईले

प्रस्तुत बहुविवाहको जाहेरी २०६३ सालमा दिएको पाइन्छ। विवाहवारीको ११ नं. बमोजिमको हदम्यादभित्र प्रस्तुत मुद्दाको नालिस परेको छैन। यसको अतिरिक्त प्रतिवादी कमलमोहनको अर्की श्रीमती छन् भन्ने कुरा चन्द्रमाया धामीलाई जानकारी छैन। काठमाडौं जिल्ला अदालतमा जाहेरवाली देबु चापागाई र प्रतिवादीहरू बीच चलेको अंश मुद्दामा मिति २०६३।११।२७ मा मिलापत्र समेत भई २०४८ सालमा पति र चन्द्रमाया धामीबीच विवाह भएको कुरा देबु चापागाईले स्वीकार गरेकी छन्। हाल प्रतिवादी कमलमोहन चापागाईको मृत्यु समेत भइसकेको अवस्था छ। यस्तो स्थितिमा प्रतिवादीहरूलाई अभियोग दावीबमोजिम बहुविवाहमा कसूरदार ठहर्‍याई सजाय गर्ने गरी शुरु एवं पुनरावेदन अदालतबाट भएको फैसला त्रुटिपूर्ण हुँदा प्रतिवादीहरूले सफाइ पाउनु पर्छ भन्ने समेत व्यहोराको वहस प्रस्तुत गर्नुभयो।

वादी नेपाल सरकारको तर्फबाट उपस्थित विद्वान सहन्यायाधिवक्ता महेश शर्मा पौडेलले प्रतिवादी कमलमोहन चापागाईले अधिकार प्राप्त अधिकारी एवं अदालतमा आई गरेको बयानमा घरमा अर्की श्रीमती हुँदाहुँदै चन्द्रमायालाई विवाह गरेको हुँ भनी कसूरमा सावित रहेका छन्। त्यसै गरी प्रतिवादीमध्येकी चन्द्रमाया धामीले समेत अधिकार प्राप्त अधिकारीसमक्षको बयानमा आफूले कमलमोहन चापागाईसँग दोस्रो विवाह गरेको भनी कसूर स्वीकार गरेकी छन्। प्रतिवादी दीपक पाण्डे विरुद्ध वादी नेपाल सरकार भएको बहुविवाह मुद्दामा (नेकाप २०६३, नि.नं. ७६९४, पृ. ५५४) मिति २०५२।०८।१६ मा विवाह भएको व्यहोरा पहिले नै थाहा भएको भन्ने आधारमा विहावारीको ११ नं. को हदम्याद नघाई अभियोग पत्र दायर भएको मान्न नमिल्ने भनी सिद्धान्त प्रतिपादन भएको छ। अभियोक्ताले थाहा पाएको मितिलाई नै थाहा पाएको मिति कायम हनुपर्छ। थाहा पाएको मितिबाट हदम्याद शुरु हुने हुँदा प्रतिवादीहरूलाई बहुविवाहमा कसूरदार ठहर्‍याई शुरु एवं पुनरावेदन अदालतबाट भएको फैसला सदर कायम होस् भन्ने समेत व्यहोराको वहस प्रस्तुत गर्नुभयो।

विद्वान कानून व्यवसायीहरूले गर्नुभएको वहस सुनी पुनरावेदन सहितको मिसिल अध्ययन गरी हेर्दा प्रस्तुत अभियोग दावी ऐनको हदम्यादभित्र छ, छैन भन्ने प्रश्नको निरोपण गर्दै पुनरावेदन अदालत, पाटनको फैसला मिलेको छ, छैन, प्रतिवादीहरूको पुनरावेदन जिकीर पुग्न सक्छ, सक्दैन सो सम्बन्धमा निर्णय दिनु पर्ने देखिन आयो।

२. निर्णयतर्फ विचार गर्दा प्रतिवादी कमलमोहन चापागाईले घरमा श्रीमती हुँदाहुँदै प्रतिवादी चन्द्रमाया धामीसँग दोस्रो विवाह गरी मुलुकी ऐन, विहावारीको महलको ९ नं. विपरीतको कसूर गरेको हुँदा सोही महलको १० नं. बमोजिम सजाय हुन र प्रतिवादी चन्द्रमाया धामीले पनि प्रतिवादी कमलमोहनको घरमा श्रीमती छ भन्ने जानकारी हुँदाहुँदै निजसँग विवाह गरेको हुँदा निजलाई मुलुकी ऐन, विहावारीको १० नं. विपरीतको कसूरमा सोही १० नं. बमोजिम सजाय गरिपाउँ भन्ने अभियोग माग दावी रहेकोमा सर्वप्रथम हदम्याद तर्फ नै विचार गर्नुपर्ने देखियो।

३. प्रतिवादी कमलमोहन चापागाईको पहिलेको श्रीमती देबु चापागाईले आफू समेतलाई विपक्षी बनाई प्रतिवादी मध्येको चन्द्रमाया माया धामीले काठमाडौं जिल्ला अदालतमा अंश मुद्दा दायर गरी आफ्नो नाउँमा म्याद बुझाउन ल्याउँदा २०६३।१।१५ मा पति कमलमोहन चापागाई र निज चन्द्रमाया धामीबीच विवाह भएको थाहा पाएकोले २०६३।१।१५ लाई थाहा पाएको मिति कायम गराई २०६३।३।७ मा प्रस्तुत मुद्दाको जाहेरी दिएको देखिन्छ। मुलुकी ऐन, विहावारीको महलको ११ नं. ले “विहावारीको ६ र ७ नं. को कुरामा भए गरेको मितिले र अरुमा थाहा पाएको मितिले तीन महिनाभित्र नालिस नदिए लाग्न सक्दैन” भनी हदम्याद सम्बन्धमा कानूनी व्यवस्था गरेको पाइन्छ।

४. प्रतिवादी चन्द्रमाया धामीले अधिकार प्राप्त अधिकारी एवं अदालतमा आई गरेको बयानमा प्रतिवादी कमलमोहन चापागाईले आफूलाई २०४८ सालमा विवाह गरी काठमाडौं मैतीदेवीस्थित कोठामा राखेको र २०५० सालमा छोरी सिर्जना र २०५५ सालमा छोरी अर्चनाको जायजन्म भएपछि २०५७ सालमा पतिले आफ्नो वानेश्वरस्थित घरमा ल्याएको भनी

लेखाएको देखिन्छ। त्यसैगरी प्रतिवादी मध्येका कमलमोहन अधिकारीले समेत अनुसन्धान अधिकारी एवं अदालतमा आई गरेको बयानमा आफूले २०४८ सालमा नै चन्द्रमाया धामीसँग विवाह गरेको भनी लेखाएको मिसिलबाट देखिन्छ। मौकामा बुझिएकी गंगाकुमारी के.सी. ले प्रतिवादी कमलमोहन चापागाईले चन्द्रमाया धामीलाई छोरीसहित २०५७ सालमा घरमा ल्याएपछि कमलमोहनकी पहिलेकी श्रीमती देबु चापागाई अलग्गै बसेको भनी बकपत्र गरेको पाइन्छ। जाहेरवाली देबु चापागाईले यी प्रतिवादी कमलमोहन चापागाईउपर आफूलाई कुटपीट गरी घरबाट निकाला गरेकोले अंश पाऊँ भनी काठमाडौँ जिल्ला अदालतमा २०६२।१२।२३ मा अंश चलन मुद्दा दिएको प्रमाणमा प्राप्त मिसिलबाट देखिन आउँछ।

५. प्रतिवादी कमलमोहन चापागाई तथा श्रीमती चन्द्रमाया चापागाईको छोरी सिर्जना चापागाईको मिति २०५०।४।१ मा जन्म भएको र अर्चना चापागाईको २०५५।१२।१ मा जन्म भई मिति २०६२।१२।१५ मा जन्म दर्ता गर्नुको साथै कमलमोहन चापागाई र चन्द्रमाया धामीबीच मिति २०४८।६।३ मा सामाजिक परम्पराअनुसार विवाह भएको भनी मिति २०६२।१२।१७ मा विवाह दर्ता गरेको भन्ने पनि मिसिल संलग्न विवाह दर्ता प्रमाणपत्रको प्रमाणित प्रतिलिपिबाट देखिन्छ। यी सबै घटनाक्रम प्रस्तुत मुद्दाको जाहेरी दरखास्त पर्नुभन्दा पहिला नै सम्पन्न भइसकेको अवस्था छ। किनभने जाहेरी दरखास्त २०६३।३।७ मा दर्ता भई मिति २०६३।३।३० मा मात्र अभियोग पत्र दर्ता भएको रहेछ।

६. प्रत्यर्था वादी नेपाल सरकारको तर्फबाट उपस्थित विद्वान सहन्यायाधिवक्ताले बहसको क्रममा अभियोक्ताले थाहा पाएको मितिलाई थाहा पाएको मिति कायम हुनुपर्छ भनी पुनरावेदक प्रतिवादी दीपक पाण्डे समेत विरुद्ध वादी सरस्वती पाण्डे (अधिकारी) को जाहेरीले नेपाल सरकार भएको बहुविवाह मुद्दा (नेकाप २०६३, अङ्क ५ नि.नं. ७६९४, पृ. ५५४) मा व्याख्या भएको छ भनी जिकीर लिएको पाइन्छ।

७. यस्तो अवस्थामा उक्त नजीरसँग सम्बन्धित बहुविवाह मुद्दाका तथ्यहरू हेर्नु पर्ने सान्दर्भिक हुन आउँछ। उक्त नि.नं. ७६९४ सँग

सम्बन्धित पुनरावेदक प्रतिवादी दीपक पाण्डे विरुद्ध नेपाल सरकार भएको बहुविवाह मुद्दाका प्रतिवादी र जाहेरवाली सरस्वती पाण्डे (अधिकारी) बीच २०५१ साल फागुनमा विवाह सम्पन्न हुन्छ। त्यसपछि २०५२।८।१६ प्रतिवादी दीपक पाण्डेले उषा पाण्डेसँग दोस्रो विवाह गरेको देखिन्छ। उक्त दोस्रो विवाह सम्बन्धमा कारवाहीका लागि जेठी श्रीमती सरस्वती पाण्डेले २०५३।४।१० मा आफ्नो पतिले दोस्रो विवाह गरेको थाहा पाएको भनी २०५३।५।१७ मा जाहेरी दरखास्त दिएको पाइन्छ। दीपक पाण्डे र निजकी जेठी पत्नी सरस्वती पाण्डेबीच २०५३।२।१४ मा बण्डापत्रको एउटा घरसारमा लिखत खडा भएको भन्ने दीपक पाण्डेको भनाई रहेपनि त्यसको अस्तित्वलाई जाहेरवाली सरस्वती पाण्डेले इन्कार गरेको अवस्था छ। यसरी उक्त नि.नं. ७६९४ को मुद्दामा प्रतिवादीहरू बीच दोस्रो विवाह भएको मितिले लगभग ८ महिनाभित्र थाहा पाएको भनी नवौँ महिनामा जाहेरी दरखास्त दिएको र सोही मितिबाट विहावारीको ११ नं. को हदम्यादभित्र अभियोग पत्र दायर भएको रहेछ। यसमा दोस्रो विवाह दर्ता भएको छैन, दोस्रो श्रीमती भनिएकी उषा पाण्डेबाट अभियोग दायर हुँदासम्म कुनै सन्तानको जायजन्म भएको छैन। दोस्रो विवाह भएको एक वर्ष भित्र अभियोग पत्र दायर भैसकेको छ।

८. यसको विपरीत प्रस्तुत मुद्दामा यी प्रतिवादीहरू बीच विवाह भएको लगभग १५ वर्ष पछि जाहेरी दरखास्त दर्ता भएको छ। यस अवधिमा प्रतिवादीहरूका दुई सन्तान जन्मेर तिनीहरूको पनि जन्म दर्ता भइसकेको अवस्था छ। यस्तो अवस्थामा उक्त नि.नं. ७६९४ मा प्रतिपादित नजीरलाई निरपेक्ष ढंगले प्रत्येक बहुविवाह मुद्दामा लागू गर्दै जाने होइन। उक्त नजीर वा प्रतिपादित सिद्धान्तको यस्तो प्रयोजन पनि होइन। वस्तुतः नजीरको पालना र प्रयोग न्यायिक निरन्तरता, निश्चितता र न्यायिक अनुशासन कायम राख्नका लागि आवश्यक हुन्छ। तर यसमा सतर्कता अपनाउनु पनि उत्तिकै आवश्यक तत्व हुन्छ। समान तथ्य भएको कुनै विवादको विषयमा कायम भएको कानूनी सिद्धान्त त्यस्तै तथ्य भएको अर्को विवादको विषयमा लागू हुन्छ। फरक तथ्य र परिस्थितिको मुद्दामा कायम भएको नजीर विषयको समानता वा पछिल्लो मुद्दाको नामाकरणमा

समानताको आधारमा मात्र पहिला भन्दा विल्कूलै फरक तथ्य भएको मुद्दाको निर्णय गर्दा प्रयोग गर्न वा लागू गर्न मिल्ने होइन। यसकारण नजीरको पालना र प्रयोगमा पनि न्यायिक विवेकको प्रयोग गर्दै सतर्कता अपनाउनु आवश्यक छ।

९. प्रस्तुत मुद्दामा प्रतिवादी कमलमोहन चापागाई र प्रतिवादीमध्येको चन्द्रमाया धामीले २०४८ सालमा विवाह गरी २०५० सालमा र २०५५ सालमा दुई जना छोरीको जायजन्म भै २०५७ सालमा जाहेरवाली समेत बसी आएको पतिको घर बानेश्वरमा भित्र्याएको अवस्था छ। साथै छोरीहरूको मिति २०६२।१२।१५ मा जन्म दर्ता गर्नुको साथै प्रतिवादीहरूको २०६२।१२।१७ मा विवाह दर्ता समेत भएको पाइन्छ। यी तथ्यहरू र तथ्यसँग सम्बन्धित मितिको सम्बन्धमा कुनै विवाद छैन। विवाह भएको कुरा थाहा पाएको मितिको सम्बन्धमा मात्र विवाद रहेको पाइन्छ। यस सम्बन्धमा घटनाक्रम हेर्दा प्रतिवादी कमलमोहन चापागाईले प्रतिवादी चन्द्रमाया धामीलाई २०४८ सालमा विवाह गरी २०५७ सालमा २ जना छोरीसहित दोस्रो श्रीमतीलाई आफ्नो बानेश्वरस्थित घरमा ल्याएको अवस्थामा सोही घरमा बसी आएको जाहेरवालीले उसै बेला थाहा पाएको नै स्वाभाविक अनुमान गर्नुपर्ने देखिन्छ। तर त्यसको विपरीत २०६३।१।१५ लाई थाहा पाएको मिति कायम गरी २०६३।३।७ मा जाहेरी दरखास्त दिएको देखिन्छ। यस्तो स्थितिमा हदम्यादसम्बन्धी कानूनको उद्देश्य र आवश्यकतातर्फ विचार गर्नु पनि जरुरी देखिन्छ। कुन काम वा क्रियालाई फौजदारी कानून भनी मान्नुपर्ने हो, कुन कसूरको लागि कति सजाय गर्नुपर्ने हो र कुन कसूरको सम्बन्धमा कति समयवधि भित्र उजूरी वा अभियोग दायर गरी सक्नु पर्ने हो भन्ने समेतका कुराहरू विधायिकाले ऐनद्वारा निर्धारित गर्ने कुरा हुन्। कुनै कसूरको सम्बन्धमा मुद्दा वा दावी गर्ने हदम्याद सीमित नरहने गरी खुल्ला राख्न र कुनै वा केही कसूरका लागि सीमित हदम्यादको व्यवस्था पनि ऐनमा विधायिकाले नै गर्ने कुरा हो। यी सबै विधायिकी कार्यक्षेत्र (Legislative Function) भित्रका कुरा हुन्। तर ऐनले हदम्यादसम्बन्धी गरेको व्यवस्था सबैले मान्नु र लागू गर्नुपर्ने हुन्छ। बहुविवाहको

क्रियालाई बिहावारीको ऐनले सजायभागी फौजदारी कानूनको रूपमा परिभाषित गरी सो सम्बन्धमा अभियोग दावी गर्ने वा मुद्दा गर्ने समयवधिको सीमा पनि सोही महलको ११ नं. ले निर्धारित गरेको छ। अर्थात् बहुविवाह मुद्दा गर्नका लागि सीमित समयवधिको हदम्याद कानूनले निर्धारित गरेको छ। यसमा कुनै विवाद छैन। बहुविवाह मुद्दा दायर गर्ने खुल्ला वा असीमित हदम्याद वा जहिले पनि दायर गर्न सकिने भन्ने ऐनले व्यवस्था नगरेकोले सीमित हदम्यादभित्रै बहुविवाह मुद्दा दायर गर्नुपर्ने ऐनको व्यवस्था र उद्देश्य स्पष्ट छ। यसलाई एक वा अर्को तर्क वा कारणको आधारमा असीमित वा खुल्ला हदम्यादको रूपमा परिणत वा परिभाषित गर्न मिल्दैन।

१०. एउटा पुरुष र एक जना महिला लोग्नेस्वास्नी भएर बस्छन् वा आफ्नो सामाजिक रीत, परम्परानुसार वैवाहिक सम्बन्ध गाँसेर बस्दछन्; सो घटनाको अधिकार प्राप्त निकायमा दर्ता गराउँछन्; वैवाहिक सम्बन्धबाट एक वा अनेक सन्तानको जायजन्म हुन्छ, फेरि एक अर्काबीच मुद्दा मामिला हुन्छ। यी सब हुँदा गर्दा पनि न सँगै रहेकी पहिलो श्रीमतीले थाहा पाउँछिन् र न त अनुसन्धान गरी मुद्दा दायर गर्ने अख्तियारी पाएका सरकारी संयन्त्रले थाहा पाउँछ। यस्तो स्थितिको कल्पना बिहावारीसम्बन्धी कानूनले गरेको पाइँदैन। केही समयसम्म बहुविवाह गर्नेहरूले आफ्नो सम्बन्धलाई लुकाउन नसक्ने भन्ने पनि होइन। त्यसकारण केही समयसम्म थाहा नपाउन सक्ने पनि हुन्छ। केही समय भन्नाले केही दिन वा महिना हुन सक्दछ। वा एक दुई सालसम्म पनि हुन सक्दछ। तर त्यसको आडमा विवाह गर्नेहरूले अनिश्चितकालसम्म आफ्नाबीचको सम्बन्धलाई लुकाई राख्ने भन्ने कुराको कल्पना गर्दै निश्चित र सीमित हदम्यादलाई अनिश्चित वा असीमित बनाउन पाइने होइन। किनभने लोग्नेस्वास्नी भएर बस्नु वा विवाह गरी बस्नु भनेको समाजमा पति र पत्नीको रूपमा स्थापित हुनु पनि हो। वैवाहिक सम्बन्धलाई सामाजिक मान्यता प्राप्त गर्नु पनि हो। समाजले मान्यता प्रदान गरिसकेको, छोरा, छोरी जन्मी सकेको, तिनीहरूको जन्मदर्ता पनि गरिसकेको अवस्थामा पनि पहिलो पत्नी वा अनुसन्धान र मुद्दा गर्ने सरकारी निकायले थाहा

नपाउनु भनेको सीमित हदम्यादसम्बन्धी कानूनी व्यवस्थाको वेवास्ता वा उपेक्षा गर्नु हो ।

११. कुनै पति-पत्नीमाथि आजीवन बहुविवाहको अभियोग दायर हुन सक्ने भन्ने ऐनले व्यवस्था गरेको छैन । त्यसकारण बहुविवाहमा जहिले पनि नालिस लाग्छ भनी सोच्नु वा अर्थ गर्नु भनेको विहावारी ऐनको हदम्यादसम्बन्धी कानूनी व्यवस्था र यसको उद्देश्यलाई र विधायिकाको मनसायलाई पनि पराजीत गर्नु हो । जहिलेसुकै पनि अभियोग दावी गर्न सकिने भए विहावारीको ११ नं. मा तीन महिने हदम्यादको सीमा नै उल्लेख गर्नु पर्ने थिएन । यसर्थ यस अदालतबाट निर्णय नं. ७६९४ मा पूर्ण इजलासबाट हदम्याद सम्बन्धमा प्रतिपादित कानूनी सिद्धान्तलाई विहावारीको ११ नं. लाई निष्क्रिय वा निष्प्रयोजन गर्ने गरी अर्थ, व्याख्या वा प्रयोग गर्न मिल्ने देखिँदैन । उक्त नजीरसँग सम्बन्धित मुद्दामा यस अदालतले त्यस्तो हुने गरी फैसला गरेको पनि छैन । त्यसलाई आफूखुशी ऐनको उद्देश्य विपरीत हुने गरी व्याख्या गर्न मिल्दैन । प्रस्तुत मुद्दाको परिस्थिति र तथ्यहरू उक्त नजीरको मुद्दासँग बिल्कुल फरक रहेको देखिँदा हदम्याद सम्बन्धमा प्रतिपादित उपरोक्त नजीर प्रस्तुत मुद्दामा आकर्षित हुने वा प्रयोग हुने अवस्था देखिन आएन ।

१२. विहावारीको ११ नं. ले विहावारीको ६ र ७ नं. का कुरामा भए गरेका मितिले र अरुमा थाहा पाएको मितिले तीन महिनाभित्र नालिस नदिए लाग्न सक्दैन भन्ने कानूनी व्यवस्था गरेको परिप्रेक्ष्यमा प्रतिवादीहरू कमलमोहन चापागाई र चन्द्रमाया धामीबीच २०४८ सालमा विवाह भएको र २०५० र २०५५ सालमा दुई छोरीहरूको जायजन्म भई २०५७ सालमा बानेश्वरस्थित घरमा बसेको देखिन्छ । साथै छोरीहरूको जन्मदर्ता एवं आफूहरूको विवाह दर्ता समेत भैसकेको अवस्थामा तबसम्म सँगोलमा नै रहेको भनी दावी गर्ने जाहेरवालीलाई प्रतिवादीहरू बीच विवाह भएको कुरा २०६३।१।१५ मा थाहा पाएको भनी २०६३।३।७ मा जाहेरी दरखास्त दिएको र मिति २०६३।३।३० मा अभियोग दायर भएको देखिँदा उल्लिखित कानूनको हदम्यादभित्र प्रस्तुत अभियोगपत्र दायर भएको देखिन आएन ।

१३. अतः प्रतिवादीहरूमध्ये कमलमोहन चापागाईको मिति २०६७।७।७ मा मृत्यु भइसकेको देखिए पनि निज र चन्द्रमाया धामीबीच २०४८ सालमा विवाह भई २०५० सालमा र २०५५ सालमा दुई छोरीहरूको जायजन्म भै आफूहरूको विवाह दर्ता र छोरीहरूको जन्म दर्ता समेत भइरहेको देखिँदा हदम्याद नाघी दायर भएको प्रस्तुत अभियोग दावी खारेज गर्नुपर्नेमा नगरी प्रतिवादीहरू कमलमोहन चापागाई र चन्द्रमाया धामीलाई कसूरदार ठहर्‍याई जनही १ महिना कैद र रु.१,०००/- जरीवाना गर्ने गरेको काठमाडौं जिल्ला अदालतको फैसला सदर गरेको पुनरावेदन अदालत, पाटनको मिति २०६५।२।३० को फैसला नमिलेकोले उल्टी भई हदम्याद नाघी परेको प्रस्तुत अभियोग दावी खारेज हुने ठहर्छ । अरु तपसीलबमोजिम गर्नु ।

तपसील

प्रतिवादी कमलमोहन चापागाई र चन्द्रमाया धामीलाई बहुविवाहको कसूरमा जनही १ महिना कैद र रु.१,०००/- जरीवाना हुने गरी शुरु काठमाडौं जिल्ला अदालतको फैसलालाई सदर गर्ने गरी पुनरावेदन अदालत पाटनबाट भएको फैसला उल्टी भै अभियोग दावी खारेज हुने ठहरी फैसला भएकोले शुरु काठमाडौं जिल्ला अदालतमा प्रतिवादीहरूको नाउंको कैद र जरीवानाको लगत कायम नरहने हुँदा सो लगत कट्टा गर्नु भनी शुरु काठमाडौं जिल्ला अदालतमा लेखी पठाउनु ---- १

काठमाडौं जिल्ला अदालतको आदेशानुसार प्रतिवादी कमलमोहन चापागाईले रसिद नं. १००९, मिति २०६३।३।३० मा रु.५,०००/- (पाँच हजार रुपैयाँ) धरौटी राखेको मिसिलबाट देखिँदा धरौटी रकम फिर्ता पाऊँ भनी कानूनका म्यादभित्र निज प्रतिवादीको दरखास्त परे उक्त धरौटी रकम फिर्ता दिनु भनी शुरु काठमाडौं जिल्ला अदालतमा लेखी पठाउनु ----- २

पुनरावेदक प्रतिवादी चन्द्रमाया धामी चापागाईले पुनरावेदन अदालत पाटनमा पुनरावेदन गर्दा सो अदालतको आदेशानुसार र.नं. १३०३, मिति २०६४।४।२४ मा जरीवानाबापत रु.१०००/- (एक हजार रुपैयाँ) र कैदबापत र.नं. ०५१, मिति २०६४।४।२४ मा

रु.३५०।- (तीनसय पचास रुपैयाँ) धरौटी राखेको देखिँदा सो रकम फिर्ता पाऊँ भनी कानूनका म्यादाभिन्न निज प्रतिवादीको दरखास्त परे उक्त रकम फिर्ता दिनु भनी पुनरावेदन अदालत पाटनमा लेखी पठाउनु ----- ३ दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार गरी बुझाई दिनु --- ४ उक्त रायमा म सहमत छु ।

न्या.भरतराज उप्रेती
इति संवत् २०६८ साल मंसिर २२ गते रोज ५ शुभम्
इजलास अधिकृत : हरि कोइराला

निर्णय नं. ८७१७

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री ताहिर अली अन्सारी
माननीय न्यायाधीश श्री भरतराज उप्रेती
पुनरावेदन नं.०६६-CR-०७०७
पुनरावेदन नं.-०६७- CR-०५१८
फैसला मिति: २०६८।४।२५।४
मुद्दा : कर्तव्य ज्यान र ज्यान मार्ने उद्योग ।

पुनरावेक प्रतिवादी: दोलखा जिल्ला, खारे गा.वि.स.,
वडा नं. ६ घर भै काठमाडौं जिल्ला स्वयम्भू
बस्ने हाल कारागार कार्यालय, जगन्नाथ देवल
त्रिपुरेश्वरमा थुनामा रहेको उमेश गुरुङ्ग
विरुद्ध

प्रत्यर्था वादी: बरुण लिम्बू समेतको जाहेरीले नेपाल
सरकार

पुनरावेदक वादी: बरुण लिम्बू समेतको जाहेरीले नेपाल
सरकार

विरुद्ध

प्रत्यर्था प्रतिवादी: काठमाडौं जिल्ला, गोगबु गा.वि.स.,
वडा नं. ६ बस्ने साजन महर्जन दोलखा
जिल्ला, खारे गा.वि.स., वडा नं. ६ घर भै
काठमाडौं जिल्ला स्वयम्भू बालाजु बस्ने उमेश
गुरुङ्ग

शुरु फैसला गर्ने

मा.न्या.श्री तेजबहादुर कार्की
पुनरावेदन फैसला गर्ने :
मा.न्या.श्री तेजबहादुर के.सी.
मा.न्या.श्री मीरा खड्का

- तथ्यगत परिस्थितिले प्रतिवादीको घटनामा संलग्नता देखाइसकेको अवस्थामा त्यसको विपरीत साक्षीले गरेको बकपत्र सत्य कुरामा आधारित नदेखिएको अवस्थामा कसूरदारले सफाइ पाउन नसक्ने ।

(प्रकरण नं.९)

- तथ्यपरक र तर्कसंगत आधारबिना नै परेको प्रहरी कर्मचारीको प्रतिवेदनको आधारमा कसैउपर फौजदारी मुद्दामा अभियोग लगाउँदैमा अभियोजन पक्षको कर्तव्य पूरा भएको मान्न नमिल्ने ।
- एउटै नाम भएका धेरै व्यक्ति हुन सक्ने भएकोले कसूरमा संलग्न रहेको व्यक्ति पहिचान नगरी नाम मिलेकै आधारमा प्रमाणबिना अभियोग लगाउनु अभियोजन पक्षको दायित्व नहुने ।

(प्रकरण नं.१७)

- शंका, अनुमान र मनोगत विश्वासको आधारमा वारदातको स्थापना गरिँदैन । फौजदारी कानूनअनुसार कसूर गरेको भन्ने स्वतन्त्र प्रमाणबाट स्थापित भएमा मात्र सम्बन्धित कसूरदारलाई सजाय गर्न सकिने भएकोले प्रमाणबाट कसूर गरेको भन्ने स्थापित हुन नसकेको अवस्थामा कसैलाई पनि कसूरदार ठहराउन वा सजाय गर्न नमिल्ने ।

(प्रकरण नं.१८)

पुनरावेदक वादी तर्फबाट: विद्वान सहन्यायाधिवक्ता
कृष्णजीवी घिमिरे

पुनरावेदक प्रतिवादी तर्फबाट: विद्वान अधिवक्ताहरू
लभकुमार मैनाली, मोहनबहादुर बन्जारा,
डा. रजितभक्त प्रधानाङ्ग र निर्मला शाक्य
अवलम्बित नजीर:

सम्बद्ध कानून:

- मुलुकी ऐन, ज्यान सम्बन्धी महलको १ र १३(१)
- अदालती बन्दोबस्तको १९० नं.
- अ.बं. १८८ नं.

फैसला

न्या.ताहिर अली अन्सारी: न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा ९(१)(ख) बमोजिम पुनरावेदन अदालत, पाटनको फैसलाउपर पुनरावेदन परेको प्रस्तुत मुद्दाको संक्षिप्त तथ्य र ठहर निम्नबमोजिम छ :-

मेरो भाई राकेश लिम्बूले काठमाडौं जिल्ला, काठमाडौं महानगरपालिका, वडा नं. ११ सुन्दारामा बेबिलोन डिस्को सञ्चालन गर्दै आएका थिए । यसैगरी राजेन्द्रबहादुर गोर्खालीले पनि काठमाडौं जिल्ला, काठमाडौं महानगरपालिका १ स्थित दरबार मार्गमा द रोयल डिस्को सञ्चालन गर्दै आइरहेका थिए । दुवै जनाको एउटै व्यवसाय भएको र बेबिलोन डिस्को बढी मात्रामा चलेको र राजु गोर्खाली भन्ने राजेन्द्र गोर्खालीको द रोयल डिस्को कम चल्ने भएकोले बेबिलोन डिस्कोलाई बदनाम गराई बन्द गराउने उद्देश्य लिई राजु गोर्खालीले समय-समयमा आफ्नो व्यक्तिहरू लगाई डिस्कोमा भैँभगडा गरी गराई बन्द गर्ने षड्यन्त्र रची हुलदंगा गर्न पठाई रहेका थिए । मेरो भाइले राजु गोर्खालीलाई फोन गरी यसो नगर्न अनुरोध गर्दा निज राजु गोर्खालीले मेरो डिस्कोमा आऊ र यही छलफल गरौंला भनेकाले मेरो भाई सुनील कार्की समेतका साथीहरूसँगै डिस्कोमा पुगी छलफल गरिरहेको अवस्थामा सुनियोजित तरिकाले लुकाई राखेको धारिलो हतियारले राजु गोर्खालीले सोफामा खाली हात बसिरहेका भाई राकेश लिम्बू, सुनील कार्की, राजेश लेप्चा समेतलाई ज्यानै मार्ने उद्देश्यले टाउको तथा शरीरका विभिन्न ठाउँमा निर्ममता पूर्वक प्रहार गर्दा भाई राकेश लिम्बूको उपचार गर्न वीर अस्पताल लगी डाक्टरलाई देखाउँदा मुत्यु भइसकेको रहेछ । घाइते भएका राजेश लेप्चा र सुनील कार्कीको सोही अस्पतालमा उपचार भइरहेको अवस्था छ । राजु गोर्खाली भन्ने राजेन्द्रबहादुर गोर्खाली समेतका व्यक्तिहरूले पूर्व रिसइवि लिई ज्यानै मार्ने मनसायले

प्रेरित भई सुनियोजित तरिकाले धार भएको जोखिमी हतियार प्रयोग गरी ज्यान मारेकोले राजु गोर्खाली भन्ने राजेन्द्रबहादुर गोर्खाली समेतका व्यक्तिहरूलाई पक्राउ गरी मुलुकी ऐन, ज्यान सम्बन्धी महलअनुसार कारवाही गरी सजायसमेत गरिपाऊँ भन्ने व्यहोराको मिति २०५१।१०।४ को वरुण लिम्बूको जाहेरी दरखास्त ।

राकेश लिम्बूले डिस्कोमा भगडा भएको छ भनेपछि मिलापत्रको बारेमा कुरा गर्न भनी राकेश लिम्बू र म रोयल डिस्कोमा जाँदा राजु गोर्खालीसँग भेट भई के भयो भनी कुराकानी गर्न खोज्दा एक्कासी राजु गोर्खालीका मानिसहरूले धारिलो हतियार प्रहार गरी अन्धाधुन्ध राकेश र मलाई प्रहार गर्न थालेपछि मैले रोक्ने प्रयास गर्दा मेरो देब्रे हातको बुढी औंला, चोर औंला र माभी औंला समेतमा निजहरूको प्रहारबाट काटिई घाइते भई उपचारको लागि वीर अस्पतालमा आएको छु, निजहरू के कति जना थिए भन्न सक्तिन भन्ने समेत व्यहोराको राजेश लेप्चाको कागज ।

काठमाडौं जिल्ला, काठमाडौं महानगरपालिका, लालदरवारस्थित पूर्वमा याक एण्डेस यति होटेल, पश्चिममा निर्मल तुलाधरको घर, उत्तरमा याक एण्ड यति होटेलको कम्पाउण्ड, दक्षिणमा सिंघे होटल । यति चार किल्लाभिन्न रोयल डिस्को रहेको, डिस्को अगाडि रगतको छिर्का रहेको, बार्दलीमा रगतका छिटाहरू भएको, काठको बोर्ड राखे ठाउँमा रगतको आहाल रहेको, कोठामा यत्रतत्र कागज देखिएको र रगत लागेको, कोठाको कार्पेटमाथि सिसा तथा हिटर फुटी छरपस्ट देखिएको भन्ने समेत व्यहोराको घटनास्थल मुचुल्का ।

मृतक राकेश लिम्बूको लासमा दाहिने आँखाको आँखीभौँमाथि साढे दुई इञ्च लामो, दुई से.मी चौडाई र १ इञ्च गहिरो धारिलो हतियारले काटेको घाउ; तालुको भागमा एक-एक इञ्चको कपालको छाला ताछीएको; निधारको बीच भागदेखि माथि धारिलो हतियारले काटिएको ४ इञ्च लामो, १ से.मी. चौडाई, १ इञ्च गहिराईको घाउ देखिएको; टुप्पीतर्फ धारिलो हतियारले काटिएको ३ इञ्च लामो, १ से.मी. चौडाई, १ से.मी. गहिराईको घाउ; बाया कानदेखि माथि २

ईञ्च लामो, १ से.मी. चौडाइ, १ से.मी. गहिराईको धारिलो हतियारले काटेको घाउ रहेको; सो घाउमाथि ३ ईञ्च लामो, १ से.मी. चौडाई, १ ईञ्च गहिराईको धारिलो हतियारले काटेको घाउ रहेको; पेटको भागमा रगत लतपतिएको, बायाँ खुट्टाको पैतालादेखि माथि अगाडिको नली हाडको भाग काटिएर नली हाड देखिएको भन्ने समेत व्यहोराको मिति २०५९।१०।४ को लास जाँच मुचुल्का ।

मिति २०५९।१०।३ गतेको दिउँसो रोयल डिस्कोमा सञ्चालक राजु गोर्खालीले मेरो डिस्कोमा मनोरञ्जन गर्न आउनु भनी म तथा राकेश लिम्बू समेतलाई फोन गरी बोलाएका थिए । म, राकेश लिम्बू समेतका साथीहरू त्यहाँ आउँदा राजु गोर्खाली तथा निजका अन्य साथीहरू जम्मा भई बसेका थिए । हामी डिस्कोमा पुगनासाथ आउनुहोस् भित्र जाऊँ, कुरा गर्नु छ भनी अफिस कोठाको ढोका बन्द गरी लुकाई राखेको तरवारले हामीहरूलाई अन्धाधुन्ध प्रहार गर्न थाले । राजु गोर्खालीले एक्कासी तरवार प्रहार गर्न थालेपछि अरुले पनि हतियार प्रहार गर्न थालेका हुन् । म बाहिर निस्कनासाथ राकेश लिम्बूले हेल्प-हेल्प भनेकाले पुनः भित्र गई मेरा साथी दुई जनालाई बाहिर तानी चार जना भागी ट्याक्सी खोजी अस्पतालमा आएकोसम्म थाहा छ । उक्त घटना घटाउने मुख्य व्यक्ति राजु गोर्खाली नै हुन् । उक्त घटना हामीहरूलाई मार्ने नियतबाट घटाइएको हो । राजु गोर्खाली बाहेकका अन्य २।४ जनालाई देखेमा चिन्दछु भन्ने समेत व्यहोराको सुनील कार्कीको कागज ।

रोयल डिस्कोमा काम गर्ने केटा आई बेबिलोनमा भैँभगडा गर्न खोजेको रहेछ । राजु गोर्खालीले सोबारेमा कुरा गरौं, मेरो डिस्कोमा आउ भनी फोनबाट बोलाएकोले राकेश लिम्बूले म, राजु बोगटी, साम्राज्य श्रेष्ठ, राजेश लेप्चा, सुनील कार्कीलाई रोयल डिस्कोमा कुरा गर्न जाऊँ भनी भनेकोले त्यहाँ पुग्दा राजु गोर्खाली तथा निजका साथीहरूले एक्कासी कोठामा भएको तरवार हो वा खुँडा हो यकीन भएन, धारिलो हतियारले एक्कासी प्रहार गर्न खोजेकोले म, साम्राज्य श्रेष्ठ, राजेश लेप्चा त्यहाँबाट बाहिर भाग्यौं । राजु गोर्खालीले राकेश लिम्बूलाई टाउको समेतमा

धारिलो हतियार प्रहार गर्दा सो कार्यबाट बचाउन सुनील कार्की अफिस कोठामा जाँदा निज समेतलाई मरणासन्न अवस्थामा पुऱ्याएकोले म बेबिलोन गई खबर गरी वीर अस्पतालमा आउँदा राकेश लिम्बूको मृत्यु भई सकेको र सुनील कार्की र राजेश लेप्चा सख्त घाइते भई उपचार भइरहेको रहेछ, भन्ने समेत व्यहोराको राजु बोगटीको कागज ।

मिति २०५९।१०।३ गते राति म बेबिलोन डिस्कोमा जाँदा बाहिर राजेश लेप्चा भन्ने साथी भेट भयो । निज साथीले राकेश लिम्बू र सुनील कार्की कारमा दरवारमार्ग स्थित द रोयल डिस्कोमा छलफल गर्नका लागि राजु भन्ने राजेन्द्र गोर्खालीले बोलाएकोले त्यसतर्फ गएका छुन्, हामी मोटरसाइकलमा जाऊँ भनेकोले गर्यौं । राकेश लिम्बू र राजेश लेप्चासमेत रोयल डिस्कोको अफिस कोठामा राजु भन्ने राजेन्द्र गोर्खालीलगायत नाम थाहा नभएका अन्य ८ जना व्यक्तिहरूको साथमा थिए । राजु गोर्खाली र राकेश लिम्बूबीच बेबिलोन डिस्कोमा राजु गोर्खालीको मानिसले बबाल गरेको सम्बन्धमा डिस्कस हुँदै थियो । राजु भन्ने राजेन्द्र गोर्खालीले सोही अफिस कोठामा लुकाई राखेको लामो हतियार निकाली प्रहार गर्न लागेको देखें । मभन्दा अगाडि राजु बोगटी कोठाबाट निस्किएको र त्यसपछि म पनि कोठाबाट बाहिर निस्की चोकमा आउँदा निज राजु बोगटी कता गयो थाहा पाइन । राजेश लेप्चा मेरो हात गयो भनी कराउँदै चोकमा आएकोले मैले निजलाई ट्याक्सी खोजी वीर अस्पतालसम्म उपचारको लागि लगेको हुँ । त्यसको लगतै राकेश लिम्बू तथा सुनील कार्कीलाई उपचारको लागि वीर अस्पतालमा पुऱ्याई उपचार गराई रहेका थिए । राजेश लिम्बूको मृत्यु भई सकेको थियो भन्ने साम्राज्य श्रेष्ठको कागज ।

म राजु गोर्खालीले सञ्चालन गरेको रोयल डिस्कोमा १०।१५ दिन अगाडिदेखि वेटरको काम गर्न आएको थिएँ । मिति २०५९।१०।३ गते राति महेश्वर श्रेष्ठले डिस्को बन्द गर भनेपछि डिस्को बन्द भयो । बाहिर भगडा भयो भन्ने थाहा पाएपछि बाहिर निस्कँदा ग्राउण्डमा एकजना र अफिसको बार्दलीमा एकजना रगताम्य भई भूईँमा लडिरहेको देखेको हुँ । उमेश

गुरुङ्ग, धनबहादुर गुरुङ्ग, राजु गोर्खाली त्यहाँबाट छिटो-छिटो हिँड्दै कम्पाउण्ड बाहिर निस्केका थिए । त्यसको केही पछाडि प्रहरीको भ्यान आई घाइतेहरूलाई प्रहरीले लिई गएको हो । बुभुदा राजु गोर्खाली, धनबहादुर गुरुङ्गले धारिलो घातक हतियार प्रहार गरी राकेश लिम्बूको मृत्यु भएको हो भन्ने व्यहोराको अभिमन्यु भण्डारीको कागज ।

म द रोयल डिस्कोमा करीव ८ महिना अगाडिदेखि सुरक्षागार्ड पदमा काम गर्दै आएको थिएँ । मिति २०५९।१०।३ गते राति म डिउटीमै रहँदाको अवस्थामा डिस्को मेनेजरको निर्देशनमा डिस्को बन्द भएपछि सबैजना भागाभाग भयो । यसैक्रममा मलगायत मसँगै काम गर्ने राजु थपलिया र सन्तोष खत्रीसमेत ३ जना बाहिर निस्कँदा चोकमा एकजना मानिस रगताम्य अवस्थामा लडिराखेको र सो बाहिरपट्टि कार क्षतिग्रस्त अवस्थामा भई चोक तथा अफिसको भन्ज्याङ्ग समेतमा रगत लतपतिएको अवस्थामा देखी हामी तीनैजना गुप ४ को अफिसमा गै घटनाको बारेमा जानकारी गराएको हो भन्ने समेत व्यहोराको भोजराज विष्टको कागज ।

म द रोयल डिस्कोमा सुरक्षागार्ड पदमा करीव ४ महिना अधिदेखि काम गर्दै आएको हुँ । मिति २०५९।१०।३ गते डिउटीमै भएको अवस्थामा राजु गोर्खाली भन्ने राजेन्द्रबहादुर गोर्खाली, बन्सर धनबहादुर गुरुङ्ग र बन्सर उमेश गुरुङ्ग सो डिस्को हलभित्र जाने आउने गरिरहेका थिए । अन्दाजी २२.३५ बजेको समयमा डिस्को मेनेजर महेश्वरको निर्देशनमा म्यूजिक तथा बत्ती बन्द भैसकेपछि सबैजना भागाभाग गरेकोले मलगायत मसँगै ड्युटी गर्ने भोजराज विष्ट र सन्तोष खत्रीसमेत बाहिर निस्की हेर्दा चोकमा एकजना मानिस रगताम्य अवस्थामा लडिरहेको र सोही ठाउँमा एउटा कार क्षतिग्रस्त अवस्थामा रहेको देखेपछि गुप ४ को अफिसमा उक्त घटनाको बारेमा जानकारी गराएका हौं भन्ने समेत व्यहोराको राजु थपलियाको कागज ।

म द रोयल डिस्कोमा सुरक्षागार्ड पदमा काम गर्दै आएको व्यक्ति हुँ । मिति २०५९।१०।३ गते राति २२.३५ बजेको समयमा डिउटीमै भएको अवस्थामा राजु गोर्खाली भन्ने राजेन्द्रबहादुर गोर्खाली,

बन्सर धनबहादुर गुरुङ्ग र बन्सर उमेश गुरुङ्ग समेतका अन्य व्यक्तिहरू सो डिस्को हलभित्र तथा अफिस कोठाभित्र जाने आउने गरिरहेका थिए । अन्दाजी २२.३५ बजेको समयमा डिस्को मेनेजर महेश्वरको निर्देशनमा म्यूजिक तथा बत्ती बन्द भैसकेपछि सबैजना भागाभाग गरेकोले मलगायत मसँगै ड्युटी गर्ने तीनैजना बाहिर निस्की हेर्दा चोकमा एकजना मानिस रगताम्य अवस्थामा लडिरहेको र अफिस तथा चोकतिर रगत लतपतिएको अवस्थामा देखेपश्चात् गुप ४ को अफिसमा गई सो घटनाको जानकारी गराएको हुँ । घटना अवलोकन गर्दा धारिलो हतियार प्रहार गरी मानिसलाई काटेको जस्तो थियो । बुभुदे क्रममा राकेश लिम्बूको मृत्यु भएको र अन्य २ जना घाइते भएको थाहा भएको हो भन्ने समेत व्यहोराको सन्तोष खत्रीको कागज ।

काठमाडौँ जिल्ला, काठमाडौँ महानगरपालिका, दरवारमार्गस्थित रोयल डिस्कोको कोठाबाट फलामको खुँडा १, स्टीलको चक्कु १, फलामको पाइप १ समेत फेला परेको भन्ने व्यहोराको खान तलासी तथा बरामदी मुचुल्का ।

उक्त दिन म टिकट काउण्टर नजिक बसेको थिएँ । अन्दाजी १०:३० बजेको समयमा रातो रंगको गाडीमा र मोटरसाइकलमा मानिसहरू आई सरासर अफिस कोठामा जानुभयो । कोठामा भगडा परेजस्तो आवाजबाट जानकारी पाई गई हेर्दा राजु दाई, उमेश गुरुङ्ग, हेम गुरुङ्ग, साजन श्रेष्ठ समेतका व्यक्तिहरूको उपस्थितिमा हात काटी रगताम्य अवस्थामा देखेको हुँ । राकेश लिम्बूलाई राजु गोर्खाली, उमेश गुरुङ्ग, हेम गुरुङ्ग र साजन श्रेष्ठ समेतका व्यक्तिहरूले हत्या गरेको हो भन्ने सुनी थाहा पाएको हुँ भन्ने समेत व्यहोराको प्रदीप आचार्यको कागज ।

मिति २०५९।१०।३ गते मोवाइल गस्तीमा थिएँ । ड्युटीमा अधिकृतको आदेशअनुसार द रोयल डिस्कोमा पुग्दा एकजना व्यक्ति रातो रंगको कार नजिक रगताम्य अवस्थामा देखी कन्ट्रोलमा जानकारी दिई पीडितलाई तत्काल वीर अस्पतालमा लगेको हुँ । घटनाको बारेमा बुभुदा द रोयल डिस्कोका साहू राजु गोर्खाली र बेबिलोन डिस्कोका साहू राकेश लिम्बूबीच भगडा हुँदा राजु गोर्खालीलगायतका व्यक्तिहरूले धारिलो

हतियारबाट हमला गरेको हो भन्ने व्यहोरा खुल्न आएको हुँदा राजु गोर्खाली समेतका व्यक्तिहरूलाई कारवाही होस् भन्ने समेत व्यहोराको वासु खरेलको कागज ।

मिति २०५९।१०।३ गते म डिस्को हलमा आफ्नो काममा व्यस्त नै थिएँ । भगडा भएपछि उक्त स्थानबाट भागी ट्याक्सी चढी मूलपानी घरमा गएको थिएँ । भोलिपल्ट रोयल डिस्कोमा हत्या भयो भन्ने कुरा रेडियो सुनी थाहा पाएको हुँ । मैले थाहा पाएअनुसार राजु गोर्खाली, उमेश गुरुङ्ग, हेम गुरुङ्ग र साजन समेतले धारिलो हतियार प्रहार गरी कर्तव्य गरी मारेका हुँदा निजहरूलाई कारवाही होस् भन्ने समेत व्यहोराको श्याम वयलकोटीको कागज ।

मिति २०५९।१०।३ गते म रोयल डिस्कोमा राजु गोर्खालीसँग छोराको बरखीको लागि पैसा माग्न गएको थिएँ । डिस्को सकियोस् पैसा दिन्छु भनी भन्दा म डिस्को हलतिर नै गएँ । राजु गोर्खाली अफिसमै बस्नु भयो । एक्कासी राति २२:०० बजेको समयमा डिस्कोमा हो-हल्ला भई भागाभाग भयो । बाहिर के भयो भनी आएर हेर्दा रगतले लतपतिएको अवस्थामा उमेश गुरुङ्गको हातमा खुँडा, हेम गुरुङ्गको हातमा बम्पर, साजन श्रेष्ठको हातमा खुकुरी र राजु गोर्खालीको हातमा खुँडा देखें । मैले कुरा नबुझ्दै निजहरूले राकेश लिम्बू, राजेश लेप्चा र सुनील कार्की (हाल नाम थाहा पाएअनुसार) लाई निजहरूले बोकी रहेको हतियारले प्रहार गर्दा राकेश लिम्बू भूईँमा ढले अन्य २ जनालाई मैले देख्न सकिन । राजु गोर्खालीले डिस्को बन्द गर भनेपछि म ट्याक्सीमा चढी गएँ भन्ने समेत व्यहोराको ज्ञानबहादुर सार्कीको कागज ।

राजु गोर्खालीलाई १२ वर्षदेखि चिन्दछु । निजलाई ४।५ लाख सापटी पनि दिएको हुँ । राजु गोर्खाली समेतका व्यक्तिहरूले राकेश लिम्बू भन्ने व्यक्ति समेतलाई धारिलो हतियार प्रयोग गर्दा राकेश लिम्बूको मृत्यु भएको हो भन्ने कुरा एफ.एम. रेडियो तथा टि.भि.को समाचारबाट थाहा जानकारी हुन आएको हो । राजु गोर्खाली त्यस्तो आपराधिक गतिविधिमा संलग्न व्यक्ति हुन् भन्ने कुरा पछि मात्र थाहा पाएको हुँ । निज गोर्खालीले के कति कारण र रिसइवीले निज

राकेश लिम्बू समेतलाई धारिलो हतियार प्रहार गरी राकेश लिम्बूको हत्या गरे, थाहा जानकारी भएन भन्ने समेत व्यहोराको बन्दी निमा शेर्पाको कागज ।

मिति २०५९।१०।३ गते म रोयल डिस्कोमा स्पीकर लाईट र साउण्ड बिग्रिएको हुँदा मर्मतको लागि गएको थिएँ । बाहिर भगडा परेकोले साउण्ड बन्द गरी दिनुहोस् भनेपछि मैले साउण्ड सिष्टम बन्द गरी दिएको थिएँ । राकेश लिम्बूलाई खुँडाले प्रहार गरी राजु गोर्खाली, उमेश गुरुङ्ग, हेम गुरुङ्ग र साजन श्रेष्ठ समेतका व्यक्तिहरूले कर्तव्य गरी मारेको सुनी थाहा पाएको हुँ भन्ने समेत व्यहोराको रमेश थापाको कागज ।

एउटै टोलवासी राजु गोर्खालीलाई म चिन्दछु । मृतक राकेश लिम्बूलाई चिन्दिन । गुण्डागर्दी गर्दै हिँड्ने राजु गोर्खालीलगायत उमेश गुरुङ्ग, हेम गुरुङ्ग र साजन श्रेष्ठले धारिलो हतियार प्रहार गरी राकेश लिम्बूलाई मार्नुको साथै राजेश लेप्चा र सुनील कार्कीलाई सख्त घाइते बनाएको लाग्दछ भन्ने व्यहोराको विष्णु रंजितकारको कागज ।

मिति २०५९।१०।३ गतेको राति राजु गोर्खालीले कुरा गर्न राकेश लिम्बूलाई बोलाएकोमा राकेश लिम्बू, म जाहेरवाला, सुनील कार्की, साम्राज्य श्रेष्ठ, राजे वोगटी रोयल डिस्कोमा गएका थियौँ । त्यहाँ हामीलाई काट्ने मार्ने सुनियोजित तरिकाले तरवार, खुँडा राखी बसेका रहेछन् । हामी पुग्नासाथ राकेश लिम्बू सुब्बाले राजु गोर्खालीलाई तपाईँको मानिस बेबिलोनमा भगडा गर्न पठाउनु भएन भन्नासाथ तँलाई के मतलब भनी तरवार खुँडा लिएर ज्यानै मार्ने नियतले प्रहार गर्न थाले । राजु गोर्खालीले मेरो गर्धनमा ताकी तरवारले प्रहार गर्दा मैले बायाँ हातले छल्दा बायाँ हातको तीनवटा औँला छिनियो । म भागी बाहिर निस्किएँ । सुनील कार्कीलाई टाउकोमा धने, साजन र राजु गोर्खालीले प्रहार गर्दा चोट लागी बाहिर निस्किए । पछि राजु गोर्खालीले पटक-पटक प्रहार गरी लडाएपछि हल्ला भई प्रहरी आई उपचारको लागि वीर अस्पताल ल्याउँदा राकेश लिम्बूको मृत्यु भयो । निज राजु भन्ने राजेन्द्रबहादुर गोर्खालीले म समेतलाई बोलाई षडयन्त्रपूर्वक धारिलो हतियार प्रहार गरी सख्त

घाइते तुल्याई ज्यान मार्नेसम्मको उद्योग गरेकोले निज राजु गोर्खाली, धने भन्ने, साजन भन्नेलाई पक्राउ गरी ज्यानसम्बन्धी महलको १५ नं. बमोजिम कारवाही गरिपाउँ भन्ने समेत व्यहोराको राजेश लेप्चाको जाहेरी दरखास्त ।

मृतक राकेश लिम्बूको मृत्युको कारण Multiple (Sharp Force) Chop Wounds to the head भन्ने समेत व्यहोराको राकेश लिम्बूको शव परीक्षण प्रतिवेदन ।

मिति २०५९।१०।३ गते राति अं. २२:३५ बजेको समयमा राजु गोर्खाली, धन गुरुङ्ग, उमेश गुरुङ्ग, हेम गुरुङ्ग, साजन श्रेष्ठ र यादव श्रेष्ठ समेतका व्यक्तिहरूले राकेश लिम्बूलाई धारिलो हतियार प्रहार गरी ज्यान मार्नुको साथै राजेश लेप्चा र सुनील कार्कीलाई धारिलो हतियार प्रहार गरी मरणासन्न घाइते तुल्याएको भन्ने भोलिपल्ट सुनी थाहा पाएको हुँ भन्ने समेत व्यहोराको मधुकर गुरुङ्गको कागज ।

राजु गोर्खाली भन्ने राजेन्द्रबहादुर गोर्खालीले काठमाडौँबाट कवाडी सामान निकासी गर्ने ठेक्का पाएका थिए । सोही कामको सिलसिलामा निजसँग चिनाजान भएको हुँदा कामको सिलसिलामा रोयल डिस्कोमा बारम्बार जाने आउने गर्दथे । उक्त मिति २०५९।१०।३ गतेको दिन २ बजे रकम लिन आउनु भनी बोलाएकोमा जाँदा राति १२ बजेसम्म बस्नु, व्यापारबाट उठेको रकम लिई जानुहोला भनेबमोजिम म बाहिर फर्की डिस्कोमा पुग्दा निजको शरीरमा रगत लागेको थियो भन्ने समेत व्यहोराको सहदेव बस्नेतको कागज ।

मिति २०५९।१०।३ गते अं. राति १२ बजेको समयमा रोयल डिस्कोको मेनेजर महेश्वर डंगोलले रोयल डिस्कोमा भ्रगडा पत्थो, मलाई यहाँ बस्न देऊ अनि कपडामा लागेको रगत पनि धोई पखाली गरी दिनु भने । निज ४।५ दिनसम्म मेरो घर कोठामा बस्नु भएको हो । मलाई जानकारी भएअनुसार राकेश लिम्बूलाई राजु गोर्खाली, साजन महर्जन, हेम गुरुङ्ग, उमेश गुरुङ्ग र धनबहादुर गुरुङ्ग समेतका व्यक्तिहरूले मारेर फरार भएका हुन् भन्ने समेत व्यहोराको खेमकुमारी गुरुङ्ग भन्ने अनीता गुरुङ्गको कागज ।

म रोयल डिस्कोको एकाउण्टेण्ट हुँ । मिति २०५९।१०।३ गते म रोयल डिस्कोमा नै थिएँ । रातो रङ्गको वा.१.च ५०५ नं. को कारमा र मोटरसाइकलमा मानिसहरू आई सरासर राजु दाई, उमेश गुरुङ्ग, हेम गुरुङ्ग, साजन महर्जन र धनबहादुर गुरुङ्गसमेत भएको अफिस कोठामा पुग्दा हातमा खुकरी, खुँडा, फलामे छडले कुटपीट गरी भागाभाग भएको अवस्थामा १ जना केटा अचेत अवस्थामा भुईँमा लडेको देखे । कार्यालय कोठाको बार्दलीमा १ जना व्यक्ति रगताम्य भै मरणासन्न अवस्थामा देखे । म अनीता गुरुङ्गको घरमा राति १२ बजेको समयमा भागी रगत लागेको कपडासमेत धोई पखाली गरी ५।६ दिनसम्म बसेको हुँ । थाहा जानकारी भएअनुसार राकेश लिम्बूलाई राजु दाई, धन गुरुङ्ग, उमेश गुरुङ्ग, हेम गुरुङ्ग, साजन महर्जन समेतले धारिलो हतियारले हत्या गर्नुका साथै राजेश लेप्चा र सुनील कार्की समेतलाई घाइते बनाएको हो भन्ने समेत व्यहोराको महेश्वर डंगोलको कागज ।

काटेको घाउ कडा खालको भन्ने व्यहोराको राजेश लेप्चाको वीर अस्पतालबाट प्राप्त घाउ जाँच केश फाराम ।

राकेश लिम्बू समेतका व्यक्तिहरू रोयल डिस्कोमा आउनु भएकोमा निजहरूको कुराकानी नमिलेपछि राजु गोर्खाली, धनबहादुर गुरुङ्ग, हेम गुरुङ्ग, उमेश गुरुङ्ग समेतका व्यक्तिहरूले राकेश लिम्बूलाई एककासी धारिलो खुँडा प्रहार गरी हत्या गर्नुका साथै सुनील कार्की र राजेश लेप्चालाई घाइते बनाई फरार हुनुभएको भन्ने सुनी थाहा पाएको हुँ भन्ने समेत व्यहोराको राम प्रजापतीको कागज ।

रोयल डिस्कोमा काम गर्ने मैले मिति २०५९।१०।३ गते अं. ४ बजे दिउँसो तलव रु.५,०००।- लिई आफ्नो घर तर्फ फर्किँदा राजु गोर्खालीले फोन गरी हिजो बेलुका डिस्कोमा भ्रगडा भएकोले तिमीलाई प्रहरीले समाउन सक्छ, लुकेर बस भनेका हुन् । के कुन कुरामा रिस ईवी राखी राकेश लिम्बूलाई धारिलो हतियार प्रयोग गरी कर्तव्य गरी मारेका हुन् थाहा छैन भन्ने समेत व्यहोराको साजन महर्जनको कागज ।

मिति २०५९।१०।३ गते म रोयल क्यासिनोमा थिएँ । मैले आफ्नो वा.१२.प ९२७८ नं. को मोटरसाइकल लिन जाँदा डिस्को बन्द भैसकेपछि राजु गोर्खाली, हेम

गुरुङ्ग, धन गुरुङ्ग समेतले राकेश लिम्बूलाई कर्तव्य गरी मारेको र राजेश लेप्चा र सुनील कार्कीसमेत घाइते भएको कुरा थाहा पाएको हो भन्ने समेत व्यहोराको बाबा भन्ने ज्ञानेन्द्र श्रेष्ठको कागज ।

म समेतको टोलीले मोवाइल गस्ती गर्ने क्रममा वरुण लिम्बूको जाहेरी परेको हुलियासँग मेल खाने व्यक्ति देखी शंका लागि निजसँग सोधपुछ गर्दा उमेश गुरुङ्ग नाम बताएकोले पक्राउ गरी दाखिला गरेको भन्ने समेत व्यहोराको प्र.ना.नि. केशव सिंह थापा समेतको प्रतिवेदन ।

वरुण लिम्बूको जाहेरीमा अपराध गर्ने व्यक्तिको नाम, थरको महलको (३) मा उल्लिखित व्यक्ति यिनै हुन् । यिनी समेत जाहेरीमा उल्लिखित प्रतिवादीहरूले जाहेरवालाको भाई राकेश लिम्बूलाई खुँडा समेतले प्रहार गरेका हुन् । देखाउँदा देखें, चिनैं भन्ने समेत व्यहोराको राजु बोगटीले गरी दिएको सनाखत कागज ।

सो वारदातमा खुँडा प्रहार गरी राकेश लिम्बूको हत्या गर्ने तथा मसमेत सुनील कार्कीलाई घाइते बनाउने व्यक्ति यिनै हुन् । दायाँ कञ्चटमा खत तथा माथिल्लो अगाडिको छिचारी दाँत समेतको हुलियाले चिनैं भन्ने राजेश लेप्चाको सनाखत कागज ।

यी उभिएका उमेश गुरुङ्गले नै राकेश लिम्बू, राजेश लेप्चा र म समेतलाई धारिलो हतियार प्रहार गरी राकेश लिम्बूको हत्या भएको हो भन्ने सुनील कार्कीले गरेको सनाखत कागज ।

यी उभिएका उमेश गुरुङ्गले नै राकेश लिम्बू, राजेश लेप्चा र सुनील कार्की समेतलाई धारिलो हतियार प्रहार गरी राकेश लिम्बूको हत्या भएको हो । राकेश लिम्बूको कर्तव्य ज्यान वारदातमा धारिलो हतियार प्रहार गर्ने निज उमेश गुरुङ्गलाई देखाउँदा देखें, चिने भन्ने साम्राज्य श्रेष्ठले गरेको सनाखत कागज ।

मिति २०५९।१०।३ गते राति २२:३० बजेको समयमा रोयल डिस्कोमा राकेश लिम्बू, राजेश लेप्चा, राजु बोगटी, साम्राज्य श्रेष्ठ समेतका व्यक्तिहरू रातो गाडीमा आई अफिस कोठामा बसेकोमा निजहरूलाई मलगायत राजु गोर्खालीसमेत मिली हतियारले हिकार्एका हुँ । दुवैपक्षबीच हानाहान हुँदा मेरो शरीरमा समेत चोट लाग्न गएको हो । राकेश लिम्बूको मृत्यु म समेतको चोटबाट भएको हो भन्ने समेत व्यहोराको

प्रतिवादी उमेश गुरुङ्गको अधिकारप्राप्त अधिकारीसमक्ष भएको वयान ।

परीक्षण गर्न पठाइएका मध्ये परीक्षण नं. १, २, ३, ४, ५, ६, ७, ८, ९, १०, र ११ मा लागेको रगत मानवको हो । १, २, ३, ६, ७, ९, १० को रगत ग्रुपको हो भन्ने केन्द्रीय प्रहरी वैज्ञानिक प्रयोगशालाको परीक्षण प्रतिवेदन ।

राकेश लिम्बू, राजेश लेप्चा, सुनील कार्की, राजु बोगटी समेतका ४।५ जना मानिसहरू कुराकानी गर्न भनी रोयल डिस्को गएका थिए । राजु गोर्खालीले सुनियोजितरूपले धारिलो हतियार प्रहार गरी राकेश लिम्बूको हत्या गरेको र राजेश लेप्चा र सुनील कार्कीलाई सख्त घाइते बनाई दिएको कुरा राजु बोगटी समेतले भनेबाट थाहा पाएको हो । राजु गोर्खालीको नेतृत्वमा उमेश गुरुङ्ग समेतले वारदात घटाएका हुन् भन्ने केशव खड्काको कागज ।

राजेन्द्र गोर्खालीले राकेश लिम्बूलाई आफ्नो डिस्कोमा बोलाई उमेश गुरुङ्ग समेतका मानिसहरूले षडयन्त्रपूर्वक धारिलो हतियार प्रयोग गरी राकेश लिम्बूको हत्या गरेको तथा राजेश लेप्चा र सुनील कार्कीलाई ज्यान मार्नेसम्मको घाइते बनाएका हुन् भन्ने रामकुमार महर्जनको कागज ।

रोयल डिस्कोमा षडयन्त्रपूर्वक बसेका राजु गोर्खाली समेतका मानिसहरूले राकेश लिम्बूको हत्या गरेका हुन् । राजेश लेप्चा र सुनील कार्कीलाई सख्त घाइते तुल्याई दिएको कुरा राजु बोगटी आई बताएकोले थाहा पाएको हुँ । राजेन्द्र गोर्खाली, उमेश गुरुङ्ग समेतका व्यक्तिहरूले ज्यान मार्ने सम्मको कार्य गरेकोले कारवाही होस् भन्ने व्यहोराको सुवास पालुडेको कागज ।

उमेश गुरुङ्ग समेतका मानिसहरूले धारिलो हतियार प्रयोग गरी राकेश लिम्बूको हत्या गरेको र राजेश लेप्चा र सुनील कार्कीलाई ज्यान मार्ने उद्योग गरेका हुन् भन्ने व्यहोराको पशुपति ठाकुरले गरेको कागज ।

उक्त वारदातमा म थिएँ । दुई पक्षबीच भगडा भएपछि हाम्रो पक्षका मानिसहरूले धारिलो हतियार समेतले राकेश लिम्बू पक्षबाट आएका मानिसहरूलाई प्रहार गरी सख्त घाइते तुल्याई दिएको हो । सो वारदातमा सँगै आएका सुनील कार्की, राजेश

लेप्चासमेत घाइते भएको हुन् । राजु गोर्खाली र मसमेतले हतियारले राजेश लेप्चा, सुनील कार्कीलाई हिकार्एको हो । मसमेत भई वारदात घटाएको हो भन्ने व्यहोराको प्रतिवादी उमेश गुरुङको ततिम्वा वयान ।

मिसिलसंलग्न सबूत प्रमाणहरूबाट प्रतिवादी उमेश गुरुङ, राजु गोर्खाली भन्ने राजेन्द्रबहादुर गोर्खाली समेतका व्यक्तिहरू भै जाहेरवाला वरुण लिम्बूको भाई राकेश लिम्बूलाई जोखिमी हतियार प्रहार गरी कर्तव्य गरी मारेको तथा राजेश लेप्चा तथा सुनील कार्कीको ज्यान मार्ने उद्योगको वारदात गरेको स-प्रमाण स्थापित हुन आएकोले निज प्रतिवादीहरूले मुलुकी ऐन, ज्यान सम्बन्धी महलको १ र १३(१) नं. को कसूर गरेको हुँदा प्रतिवादीहरू राजेन्द्रबहादुर गोर्खाली र उमेश गुरुङलाई ऐ. ज्यान सम्बन्धी महलको १३(१) अनुसार सजाय हुन र निजै विरुद्ध खण्डका प्रतिवादीहरूसमेत भई राजेश लेप्चा र सुनील कार्कीको ज्यान मार्ने उद्योग गरी ऐ. महलको १ र १५ नं. को कसूर अपराध गरेकोले सोही ऐनको १५ नं. बमोजिम सजाय गरिपाऊँ भनी फेला परेका प्रतिवादी उमेश गुरुङलाई यसै अभियोगपत्र साथ पेश गरिएको छ । प्रतिवादी राजेन्द्रबहादुर गोर्खालीलाई सम्मानीत अदालतबाट म्याद पूर्ती जारी गरिपाऊँ र वारदातमा संलग्न देखिएको धने भन्ने धनबहादुर गुरुङ, हेम गुरुङ, साजन श्रेष्ठ, साजन महर्जन, यादव श्रेष्ठ समेतका व्यक्तिहरूको हकमा यकीन वतन खुली आएका बखत वा पक्राउ परी आएका बखत छुट्टै अभियोग दायर गरिने छ भन्ने समेत व्यहोराको मिति २०६०।१२।९ को अभियोगपत्र ।

मिति २०५९।१०।३ गते रोयल डिस्कोका सञ्चालक राजु भन्ने राजेन्द्रबहादुर गोर्खाली डिस्कोमा नभएकोले डिस्कोको हिसाब किताब सबै मैले नै हेरिरहेको थिएँ । राति करीव १०:३० बजेतिर करीव ८ जना जतिले एक्कासी गोर्खाली खोई भनी थर्काएर सोधे । मैले आदरपूर्वक राजु दाई २।३ दिनदेखि बाहिर जानु भएको छ, केही काम थियो कि भनी सोध्दा मलाई बेबिलोन डिस्कोमा दादागिरी देखाउने तै होइनस् भन्दै पछि मृतक भएका व्यक्तिले कुटपीट गर्न थाले । डिस्कोमा होहल्ला बढी भयो । मृतक स्वयम्ले स्थिति साम्य पार्नेतर्फ नलागी स्टाफ र ग्राहकहरू तिर पनि कुटपीट गर्न थाले । मलाई अगाडिबाट एकजनाले

खुकुरीबाट टाउकोमा प्रहार गर्दा मैले मेरो टाउको घुमाएर छलें । एकपटक छल्दा मलाई ताकेको खुकुरी राकेश लिम्बूको टाउकोमा लागेपछि निज त्यहीं ढले । अध्यारो भएकाले कसले कसलाई हान्यो, थाहा भएन । मसमेत भई राकेश लिम्बूलाई मार्नु पर्ने र सुनील कार्की र राजेश लेप्चाको ज्यान मार्ने उद्योग गर्नुपर्ने कुनै कारण, रिसइवि, मनसाय केही पनि थिएन र छैन । मृतकको मृत्यु हुनुमा र अन्य व्यक्ति घाइते हुनुमा मेरो कुनै संलग्नता छैन । को कसरी मर्यो, को कसरी घाइते भयो, मलाई केही पनि थाहा छैन । जाहेरीको व्यहोरा भूठा हो । राजु गोर्खाली वारदात स्थलमा थिएनन् । मैले कसैलाई कर्तव्य र ज्यान मार्ने उद्योग गर्नुपर्ने कुनै मनसाय नभएकोले अभियोग दावीबमोजिम सजाय हुनुपर्ने होइन भन्ने समेत व्यहोराको प्रतिवादी उमेश गुरुङले मिति २०६०।१२।९ मा अदालतमा गरेको वयान ।

मिति २०५९।१०।३ गतेका दिन म राजु दाईको डिस्कोमा जाँदा उक्त दिन वहाँ कहाँ जानु भएको थियो, मलाई थाहा भएन । उक्त दिन राजु गोर्खाली डिस्कोमा नभएकोले वहाँले मृतक तथा घाइतेहरूलाई कुटपीट गरेको भन्ने कुरा भूठो हो । कागजमा लेखिएको व्यहोरा मैले भनेअनुसार लेखिएको होइन । करीव रातको १० बजेतिर राजु गोर्खाली खोई भन्दै तीनवटा मोटरसाइकलमा आई अफिस कोठामा पसेर तोडफोड गर्न थाले । को कसको बीचमा कुटपीट भयो, मैले नचिनेको हुँदा भन्न सकिदैन । राजेन्द्र गोर्खाली दुई दिन अगाडि नै काठमाडौँ बाहिर जान्छु भनेर जानु भएको थियो । वहाँलाई कुटपीट भएको ठाउँमा देखिन भन्ने समेत व्यहोराको मौकामा कागज गर्ने ज्ञानबहादुर सार्कीको बकपत्र ।

को-कसबाट कसरी राकेश लिम्बूको मृत्यु तथा राजेश लेप्चा घाइते भए, सो कुरा मलाई थाहा भएन । कागजमा के व्यहोरा लेखिएको थियो, प्रहरीले मलाई पढी नसुनाई यो कागजमा सही गर, छाडी दिन्छौँ भनी कागजमा सही गराएका हुन् । मैले राजु गोर्खालीलाई भेटिन । वहाँले मसँग २।३ दिन बाहिर जान्छु भनी फोनमा भन्नु भएको थियो । भ्रगडा गर्ने मानिसहरू हान-हान भन्दै दोहोरो हानाहान गरिरहेको थिए । के विषयमा भ्रगडा गरे, सो कुरा मलाई थाहा

भएन भन्ने समेत व्यहोराको मौकामा बुझिएका मानिस सहदेव बस्नेतको बकपत्र ।

मिति २०५९।१०।३ गते म रोयल डिस्कोमा नै थिएँ । म त्यही डिस्कोको स्टाफ हुँ । राति करिब ९:३० बजेतिर करिब ३०, ३२ जना मानिसहरू गाडीबाट ओर्लेर अफिसतिर राजु गोर्खाली खोई भनी हातमा तरवार, खुँडा लिएर भित्र पसेको केही समयपछि हो हल्ला भयो । मार-मार भनेको हल्ला सुनियो । कसले कसलाई हान्यो, थाहा भएन । मिति २०५९।१०।२ देखि राजेन्द्रबहादुर गोर्खाली डिस्कोमा आउनु भएको थिएन । वहाँ ३ गतेको दिन डिस्कोमा नभएकोले वहाँले मृतकलाई कुटपीट गरेको भन्ने कुरा भूठा हो भन्ने व्यहोराको मौकामा बुझिएका मानिस बुद्ध पोडेको बकपत्र ।

पहिले म रोयल डिस्कोमा क्यासियर पदमा नोकरी गर्दथेँ । मिति २०५९।१०।३ गतेको राति त्यही रोयल डिस्कोमा नै थिएँ । राजेन्द्रबहादुर गोर्खालीले हामी काम गर्ने स्टाफहरूलाई म डिस्कोको लाइट किन्नको लागि एक हप्ताको लागि बाहिर जाँदैछु, तपाईंहरूले यहाँ राम्रोसँग काम गर्नुहोला भन्नु भएको थियो । वहाँ मिति २०५९।१०।१ गते राति नै बाहिर जानु भएकोले ३ गतेको रात डिस्कोमा हुनुहुन्न थियो । राकेश लिम्बूलाई मैले चिनेको छैन । हुलमुलमा कसले कसलाई कुटपीट गर्‍यो, मलाई थाहा भएन भन्ने व्यहोराको मौकामा बुझिएका मानिस पशुपति ठाकुरको बकपत्र ।

म रोयल डिस्कोमा काम गर्छु । घटना भएको राति म त्यही डिस्कोमा थिएँ । राजेन्द्रबहादुर गोर्खालीले हामी डिस्कोमा काम गर्ने स्टाफहरूलाई २, ४ दिनको लागि सामान लिन बाहिर जान्छु भनी जानु भएको थियो । त्यो दिन राजेन्द्रबहादुर गोर्खाली त्यहाँ हुनुहुन्नथ्यो । म राति त्यहाँभित्र काम गरिरहेको थिएँ । राति ११ बजेको समयमा बत्ती निभा भन्ने आवाज सुनियो । त्यसपछि बत्ती निभ्यो । डिस्कोमा आएका सबै गोष्टहरू बाहिर निस्कें । म पनि बाहिर चौकमा निस्कें । त्यहाँ के भयो मैले देखिन । कसको बीचमा कुटपीट भयो, सो सम्बन्धमा मलाई केही थाहा भएन भन्ने व्यहोराको मौकामा बुझिएका मानिस श्याम वयलकोटीको बकपत्र ।

मिति २०५९ माघ ३ गते शुक्रवारको रात रोयल डिस्कोमा भगडा भयो भन्ने कुरा मैले भोलिपल्ट

सुनेर थाहा पाएको हुँ । प्रतिवादी उमेश गुरुङ्ग त्यही डिस्कोमा काम गर्ने मानिस हुन् । प्रतिवादी राजेन्द्रबहादुर गोर्खाली समाजसेवी मानिस हुन् । मैले राजेन्द्रसँग फोनमा कुरा गर्दा १ गते सामान लिनको लागि बाहिर जाँदैछु भनेका थिए । त्यही १ गतेको बेलुका सामान लिन उनी बाहिर गएको कुरा मैले सुनेको हो । मृतक राकेश लिम्बू र डिस्कोमा आउने मानिसहरूबीच भगडा भएको कुरा सुनेको हुँ । दुई पक्षबीच कुटपीट हानाहान हुँदा मृतकको मृत्यु भएको भन्ने कुरा सुनेको हुँ भन्ने व्यहोराको मौकामा बुझिएका मानिस राम प्रजापतीको बकपत्र ।

सो रात डिस्कोमा नाचनको लागि गएको हो । घटना भएको देखेँ । ६, ७ जना केटाहरू हातमा तरवार लिई ४ जना माथि र २ जना तल उभिएको देखेको र उमेशलाई के भयो, के गरिरहेका होलान् भनी हेर्न जाँदा उमेशलाई ३, ४ जनाको समूहले धारिलो हतियारसमेत प्रयोग गरी हानी रहेका थिए । उमेश गुरुङ्गलाई मैले चिनेको ६, ७ वर्ष जति भयो । उसको आचरण, बानी व्यवहार, घरायसी वातावरण राम्रो भएको हुँदा सो घटनामा उसको कुनै पनि संलग्नता रहेको छैन । उमेश गुरुङ्गलाई उल्टै मार्ने नियतले आक्रमण गरेको देखेको हुँ भन्ने व्यहोराको प्रतिवादी उमेश गुरुङ्गको साक्षी दिनेश डंगोलको बकपत्र ।

म रोयल डिस्कोको अफिस कोठामा बसिरहेको थिएँ । त्यसै समयमा राजु गोर्खालीलाई देउ भनी फोन आयो । मैले राजु गोर्खाली त हुनुहुन्न, किन भन्नुस्, म भनी दिन्छु भन्दा हाम्रो बेबिलोन डिस्कोमा भैँ-भगडा गरेको छ, हामी त्यसलाई छाड्दैनौं, पछि थाहा पाउँछस् भनी फोन राखी दियो । घटना घट्नुभन्दा अगाडि नै राजेन्द्र गोर्खाली डिस्कोको सामान किन्नको लागि बाहिर जानु भएको थियो । ४।५ जना केटाहरू गाडीबाट हातमा हतियार लिएर राजु खोई भन्दै अफिस कोठामा पसेको ३, ४ मिनेटपछि भगडा भएको आवाज आएको थियो र भगडाले ठूलो रुप लियो । अर्को दिन विहान रेडियोमा रोयल डिस्कोमा घटना भएको सुन्दा मलाई दुःख लाग्यो भन्ने व्यहोराको मौकामा बुझिएका मानिस प्रदीप आचार्यको बकपत्र ।

मिति २०५९।१०।३ गते राति अं. १० बजेतिर गाडीबाट ३, ४ जना भररेर तेरो गोर्खाली खै कहाँ छ

भनेर मलाई हकारेर सोधे । मैले आदरपूर्वक दाई त हुनुहुन्न भनें । सोही समयमा तिनीहरू मध्येका दुईजनामा एकजनाले खुकरी र एकजनाले खुँडा निकाली अफिस कोठाभित्र छिरे । बाहिरबाट मैले डाडडुड भएको आवाज सुनें । त्यहाँभित्र दोहोरो भिडन्त भएछ । कसले कसलाई हान्यो, सबै कुरा मलाई थाहा भएन । प्रतिवादी उमेश गुरुङ समेतले मृतकलाई कर्तव्य गरी ज्यान मारेको र अन्यलाई ज्यान मार्ने उद्योग गरेको होइन भन्ने व्यहोराको मौकामा बुझिएका मानिस महेश्वर डंगोलको बकपत्र ।

मिति २०५९।१०।१७ को कागजमा भएको सही मेरो हो । तर, उक्त कागजमा लेखिएको व्यहोरा मैले भनेअनुसार लेखिएको होइन । प्रहरीले लेखेर तयार पारेको कागजमा व्यहोरा मलाई पढी नसुनाई सही गराएको हो । रोयल डिस्कोमा भगडामा राकेश लिम्बू भन्नेको मृत्यु भयो भन्ने कुरा सुनें । तर घटना कसरी भयो भन्ने मलाई थाहा भएन भन्ने व्यहोराको मौकामा बुझिएका मानिस विष्णु रंजितकारको कागज ।

मिति २०५९।१०।३ गते राति रोयल डिस्कोमा घटना घटेको रहेछ । मलाई प्रहरीले घटना भएको २३ दिन पछि सोधपुछको लागि हनुमानढोकामा लगेपछि मात्र थाहा भएको हो । मृतक पक्षको केही समूहहरू रोयल डिस्कोमा राजु गोर्खाली खोई भन्दै खोज्दै गएका रहेछन् । त्यहाँ उक्त दिनु राजु गोर्खाली नभएको थाहा पाएपछि अफिस कोठामा गई सामानहरू तोडफोड गरेका रहेछन् । सोही समयमा रोयल डिस्कोमा आएका ग्राहकहरू र मृतक पक्षका बीच हानाहान भई मृत्यु भएको भन्ने कुरा सुन्नामा आएको हो । घटना भएको दिन राजु गोर्खाली डिस्कोमा थिएनन् भन्ने व्यहोराको मौकामा बुझिएका मानिस मधुकर गुरुङको बकपत्र ।

उक्त घटनापछि उमेश गुरुङसँग देख भेट कुराकानी भएको हो । घटना घटेको दिन राति म उमेशको डेरा कोठामा गएको थिएँ । वहाँ रगताम्मे हुनु भएको थियो । मैले नै राति औषधि लिन गएर मलमपट्टि गरी दिएको हुँ । मृतकलाई उमेश गुरुङले मारेको भन्ने कुरा निराधार हो । उमेश गुरुङले मारेको होइन कि उसलाई नै मार्ने उद्देश्यले उसैमाथि लाठी र ईटा बर्साएका थिए । वादी दावी सरासर भूठा हो । मृतकको समूहले धारिलो हतियारको प्रयोग गरी

आक्रमण गरिरहेका थिए । उसले आफ्नो प्रतिरक्षा मेचले छेकेर गरेको थियो । उमेश गुरुङसमेत भई मृतक राकेश लिम्बूलाई कर्तव्य गरी मारेको र राजेश लेप्चा समेतको ज्यान मार्ने उद्योग गरेको भनी लाएको आरोप गलत हो । राकेश लिम्बूको कर्तव्य गरी ज्यान मार्ने कार्यमा निजको संलग्नता रहेको छैन भन्ने व्यहोराको प्रतिवादी उमेश गुरुङको साक्षी सुमन खड्गी र विष्णु क्षेत्रीको बकपत्र ।

वरुण लिम्बूको जाहेरीले वादी नेपाल सरकार प्रतिवादी राजेन्द्रबहादुर गोर्खालीसमेत भएको राकेश लिम्बूलाई मिति २०५९।१०।३ गते कर्तव्य गरी मारेको भन्ने ज्यान मुद्दामा हाल पक्राउमा परी लागू औषध मुद्दामा हिरासतमा रहेका गोगंबु ६ बस्ने साजन महर्जनको संलग्नता रहेको भन्ने बुझिएकाले निज प्रतिवादीउपर कर्तव्य ज्यान मुद्दामा अनुसन्धान गरिपाउँ भन्ने समेत व्यहोराको पूरक अभियोगसम्बन्धी कारवाहीको सम्बन्धमा प्र.ना.नि. दिलबहादुर थापाले मिति २०६४।३।२४ मा दिएको प्रतिवेदन ।

वरुण लिम्बूको जाहेरीले वादी नेपाल सरकार र प्रतिवादी राजेन्द्रबहादुर गोर्खालीसमेत भएको कर्तव्य ज्यान मुद्दामा हाल पक्राउ परेका साजन महर्जनलाई सनाखत गराउनु पर्ने भएकोले जाहेरवाला वरुण लिम्बू र घाइते राजेश लेप्चा, सुनील कार्कीलाई उपस्थित गराई दिनु भनी प्र.नि. यादवराज उप्रेतीले महानगरीय प्रहरी परिसर ललितपुरलाई मिति २०६४।४।२ मा लेखेको च.नं. १६ को पत्र ।

लागू औषध मुद्दामा पक्राउ परेका प्रतिवादी साजन महर्जन मिति २०५९।१०।३ गते राति रोयल डिस्कोमा धारिलो हतियारले काटी राकेश लिम्बूलाई कर्तव्य गरी मारेको ज्यान मुद्दा र ज्यान मार्ने उद्योग गरेको भन्ने मुद्दामा संलग्न व्यक्ति होइन भन्ने व्यहोराको घटनामा घाइते भएको राजेश लेप्चा र सुनील कार्कीको मिति २०६४।४।४ को छुट्टाछुट्टै सनाखत कागज ।

म रोयल डिस्कोमा काम गर्ने व्यक्ति भएकोले मिति २०५९।१०।३ गते तलव लिन गएको थिएँ । साँभ घरमा गएको हुँदा राजु गोर्खालीसमेतले धारिलो हतियारले काटी राकेश लिम्बूलाई मारेको र राजेश लेप्चालाई घाइते बनाएको कुरा भोलिपल्ट पत्रिका पढेर थाहा पाएको हुँ । म वारदातमा संलग्न थिइन ।

मैले राकेश लिम्बूलाई काटी मारेको र राजेश लेप्चालाई ज्यान मार्ने उद्देश्यले धारिलो हतियारले हानेको पनि होइन। उमेश गुरुङ्ग समेतले बयान कागजमा मेरो नाम किन लेखाए, थाहा भएन भन्ने समेत व्यहोराको प्रतिवादी साजन महर्जनले अधिकारप्राप्त अधिकारीसमक्ष मिति २०६४।४।१६ मा गरेको बयान।

अभियोजनार्थ पेश हुन आएको प्रस्तुत मुद्दामा प्रतिवादी उमेश गुरुङ्गको बयान र मिसिलसंलग्न प्रतिवादी साजन महर्जनले गरेको बयान समेतका आधार प्रमाणहरूबाट प्रतिवादी राकेश लिम्बूलाई कर्तव्य गरी मारेको र राजेश लेप्चा समेतलाई ज्यान मार्ने उद्योग गरेको वारदात पुष्टि भएको हुँदा प्रतिवादी साजन महर्जनको उक्त कार्य मुलुकी ऐन, ज्यान सम्बन्धी महलको १ नं. को ऐ. १३(१) र १५ नं. बमोजिमको कसूर अपराध हुँदा निज प्रतिवादी साजन महर्जनलाई ऐ. १३ (१) र १५ नं. बमोजिम सजाय हुन माग दावी लिइएको छ। प्रतिवादी साजन महर्जन लागू औषध मुद्दामा कारागार शाखा, जगन्नाथ देवलमा थुनामा रहेकोले त्यहाँबाटै भिकाई बयान गरिपाउँ भन्ने व्यहोराको मिति २०६४।४।१३ को पूरक अभियोगपत्र।

रोयल डिस्कोमा घटना भएको भन्ने मैले पत्रिका पढेर र सुनेर थाहा पाएको हुँ। के कसरी घटना भयो, के कसको मृत्यु भएको र घाइते भएको हो, सो सम्बन्धमा मलाई थाहा भएन। सो घटनामा म संलग्न नभएकोले त्यसबारे केही भन्न सकिदैन। मृतकलाई म चिन्दैन। मैले मिति २०५९।१२।१९ मा गरेको कागजमा त्यही बेला जो भएको सत्य व्यहोरा लेखाई दिएको छु। अरु व्यक्तिहरूले गरेको कागज व्यहोरा सम्बन्धमा मलाई केही थाहा छैन। राकेश लिम्बू भन्ने व्यक्तिलाई मार्ने, हत्या गर्ने कार्यमा मेरो संलग्नता छैन। मउपरको दावी गलत हो। मेरा साक्षी प्रमाणहरू बुझी अभियोग दावीबाट सफाई दिलाई पाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको प्रतिवादी साजन महर्जनले अदालतमा गरेको बयान।

साजन महर्जन रोयल डिस्कोमा काम गर्ने गर्दथे। रोयल डिस्कोबाट पाउनु पर्ने तलव दिनको करीव ४ बजेतिर बुझी सकेपछि उनले मलाई फोन गरी बोलाएको र अर्का साथी रामकृष्ण सेठाईसमेत र अन्य २, ३ जना साथीहरू भई खाजा खाँदै बाहिर बसेका थियौं। रामकृष्ण र साजन साथै गए। म र

अन्य साथीहरू पनि अलग्गियौं। निज साजन महर्जन घटनामा संलग्न नभएको हुँदा अभियोग दावीबाट सफाई पाउनुपर्छ भन्ने प्रतिवादी साजन महर्जनका साक्षी सानुकाजी प्रजापतीको बकपत्र।

मिति २०५९ माघ ३ गते तलव बुझी घर आई मैले डिस्को छोडे, आज बस्नु पर्छ भनी फोन गरेकोले साजन महर्जनसमेत हामी रातको ११ बजेसम्म खाना खाई बसिरहेका थियौं। मैले उनलाई उनको घरसम्म छाडी गएको हुँ। भोलिपल्ट पत्रिका पढी घटनाको बारेमा थाहा भयो। उक्त घटनामा साजनको कुनै संलग्नता छैन। निजमाथि लागेको आरोप भूठा हो भन्ने प्रतिवादी साजन महर्जनका साक्षी रामकृष्ण सेठाईको बकपत्र।

म्यादी पूर्जाँमा उपस्थित नभई फरार रहेको प्रतिवादी राजु गोर्खाली भन्ने राजेन्द्रबहादुर गोर्खालीको हकमा मुलुकी ऐन, अ.बं. १९० नं. बमोजिम मुद्दा मुलतवी राखी दिएको छ। प्रतिवादी उमेश गुरुङ्गउपरको अभियोग दावीसम्बन्धमा विचार गर्दा घटनास्थलको प्रकृति र मृतकको शरीरमा देखिएको चोटपटक समेतबाट यी प्रतिवादीउपर मृतकले वा अरु कसैले हतियार प्रहार गरेको भन्ने कुरा तथ्ययुक्त रूपबाट पुष्टि हुन नसकी प्रतिवादी उमेश गुरुङ्ग रहीं बसेको ठाउँमा निज मृतक लगायतका व्यक्तिहरू आई भगडा गरेको र सोहीक्रममा प्रतिवादी उमेश गुरुङ्गले पनि धारिलो हतियार चलाएको भन्ने कुरा अनुसन्धानको क्रममा खुल्न आएको देखिन्छ। सोही वारदातमा राकेश लिम्बूको टाउकोमा समेत धारिलो हतियारले चोट लागी मृत्यु भएको अवस्था मिसिलमा मौजूद Autopsy Report लगायतका कागजहरूबाट समर्थित भएको देखिएबाट प्रतिवादी उमेश गुरुङ्गले कर्तव्य गरी मारी मुलुकी ऐन, ज्यानसम्बन्धी महलको १ नं. १३ नं. को देहाय १ को कसूर गरेको ठहर्छ। सो ठहर्नाले निज प्रतिवादी उमेश गुरुङ्गलाई ऐ. १३(१) नं. बमोजिम सर्वश्वसहित जन्मकैदको सजाय हुने ठहर्छ। अपराधको अवस्था विचार गर्दा जाहेरीलगायतका कागजातहरूबाट मर्ने राकेश लिम्बू र यी प्रतिवादी उमेशबीच कुनै रिसइवी नभएको, निज लिम्बूलाई मार्नकै लागि प्रतिवादी उमेश गुरुङ्ग क्रियाशील नभई पिडीतपक्ष नै हुलहुज्जत गरी प्रतिवादी रहे बसेको ठाउँमा आई भगडा बखेडा

गरेको भन्ने कुरा कागज प्रमाणहरूबाट देखिएको र आत्मरक्षाको पूर्णतः पुष्टि नभए पनि त्यस्तो सम्भावना रहेको भन्ने कुरा मिसिल कागजहरूबाट देखिएकोले सर्वश्वसहित जन्मकैदको सजाय निजका हकमा चर्को पने चित्तले देखेको कारण निज प्रतिवादी उमेश गुरुङ्गको हकमा अपराधको परिस्थिति विचार गर्दा घटी सजाय गर्नु उपर्युक्त देखिएकोले प्रतिवादीलाई १०(दश) वर्ष कैद सजाय गर्न उचित हुने देखी साधक सदरको लागि अ.बं. १८८ नं. बमोजिम राय पेश गरेको छु । राजेश लेप्चालाई मार्ने प्रतिवादीको मनसाय रहेको भन्ने कुरा तथ्ययुक्तरूपमा पुष्टि हुन नसकेबाट ज्यान मार्ने उद्योगतर्फको अभियोग दावीबाट प्रतिवादी उमेश गुरुङ्गले सफाई पाउने ठहर्छ भन्ने काठमाडौं जिल्ला अदालतको मूल अभियोग दावी सम्बन्धमा मिति २०६४।१२।१३ मा भएको फैसला ।

अनुसन्धानक्रममा वारदातका प्रत्यक्षदर्शी एवं पिडितको रूपमा बुझिएको राजेश लेप्चाको मिसिलसंलग्न सनाखत कागज व्यहोरा हेर्दा देखाइएको साजन महर्जन घटनास्थलमा उपस्थित व्यक्ति होइनन् र मेरो जाहेरीमा उल्लेख भएको साजन भन्ने व्यक्ति अर्कै हो भनी व्यक्त गरेको र अर्का पीडित सुनील कार्कीले पनि निज प्रतिवादी साजन महर्जन घटना वारदातमा थिएनन् भनी अभियोजनकै विरुद्धमा प्रमाण लाग्ने गरी कागज गरिदिएको देखिँदा निज साजन महर्जनको विरुद्धमा अभियोजनपक्षले प्रमाणित गर्न नसकेबाट सबूत प्रमाणको अभावमा शंका र अनुमानको भरमा कसूरदार कायम गर्न नमिल्ने देखिँदा प्रतिवादी साजन महर्जनले सफाई पाउने ठहर्छ भन्ने व्यहोराको मिति २०६४।१२।१३ मा काठमाडौं जिल्ला अदालतबाट पूरक अभियोग सम्बन्धमा भएको फैसला ।

जिल्ला अदालतले कथित वारदातमा मेरो भूमिकाको सम्बन्धमा आत्मरक्षाको सम्भावना देखिएको कारणबाट अ.बं. १८८ नं. बमोजिम राय पेश गरिएको पाइन्छ । वादी पक्षबाट प्रस्तुत गरिएका प्रमाणहरूउपर अदालत स्वयंले शंका उठाएर फैसला गरिएको पाइन्छ । प्रस्तुत मुद्दाको वादी दावी मृतकलाई मसमेतले कर्तव्य गरी मारेको भन्ने भएको हुनाले अदालतले केवल सोमा मात्र सीमित रहेर मैले वादी दावीबमोजिम कसूर गरेको हो वा होइन भनी वादी पक्षबाट प्रस्तुत

ग्राह्य प्रमाणहरूको आधारमा फैसला गर्नुपर्नेमा घटनास्थलको प्रकृति र मृतकको शरीरमा देखिएको चोटपटकलाई आधार प्रमाणको रूपमा ग्रहण गरिएको छ । अर्कोतर्फ कथित वारदात भएको एक वर्ष पछाडि मलाई बयान गराउँदा आफूलाई लागेको घाउ चोटपटक र दाग सम्बन्धमा उल्लेख गरेकोमा विशेषज्ञबाट जाँच नगराई हचुवाको भरमा मेरो विरुद्धमा फैसला भएको छ । मेरो अधिकारप्राप्त अधिकारीसमक्षको बयानलाई समर्थित गर्ने कुनै पनि स्वतन्त्र र विश्वासनीय प्रमाण मिसिलमा छैन । तसर्थ अदालतले अनुसन्धानको क्रममा तयार पारिएका आधार प्रमाणहरूलाई मेरो विरुद्ध ग्रहण गरी मलाई कसूरदार कायम गरी गरेको फैसला प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा ९(२)क, १८, २३, सर्वोच्च अदालतबाट प्रतिपादित सिद्धान्त एवं फौजदारी न्यायका मान्य सिद्धान्त समेतको विपरीत भएको प्रष्ट छ । मृतकको शरीरमा परेका चोटहरू मेरो आपराधिक कार्यको परिणाम हो भन्ने प्रमाण वादी पक्षबाट पेश हुन सकेको छैन । कसूर प्रमाणित गर्ने भार वादीको हुने र दावी प्रमाणित नभएसम्म कसूरदार कायम गर्न नमिल्ने हुँदा ग्रहण गर्न नमिल्ने प्रमाणलाई ग्रहण गरी जिल्ला अदालतले गरेको फैसला मुद्दाको तथ्य, प्रचलित कानून, फौजदारी न्यायका मान्य सिद्धान्त, प्रमाण कानून एवं सर्वोच्च अदालतबाट प्रतिपादित सिद्धान्तहरू समेतको आधारमा बदर गरी मलाई सफाई दिलाई पाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको प्रतिवादी उमेश गुरुङ्गको मिति २०६५।७।१५ मा पुनरावेदन अदालतमा परेको पुनरावेदनपत्र ।

अदालतकै फैसलाले प्रतिवादी उमेश गुरुङ्ग वारदातमा संलग्न रहेको स्वीकार गरिसकेको छ । धारिलो हतियारको प्रयोग असल मनसायले गरेको भन्ने कल्पनासम्म पनि गर्न सकिँदैन । हातका औंलाहरू गुमाएका राजेश लेप्चाले तत्काल संयोगले उपचार पाई मात्र बाँचेको अवस्थामा मर्नेसम्मको अवस्था नरहेको, मार्ने मनसाय नरहेको भनी प्रतिवादीलाई ज्यान मार्ने उद्योगतर्फ सफाई दिने गरी भएको फैसला त्रुटिपूर्ण हुँदा सो फैसला बदर गरी प्रत्यर्थी प्रतिवादीलाई अभियोग माग दावीबमोजिम सजाय गरिपाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको वादी नेपाल सरकारको तर्फबाट प्रतिवादी उमेश गुरुङ्गलाई ज्यान मार्ने उद्योगमा सफाई

दिएउपर मिति २०६५।११।११ मा पुनरावेदन अदालतमा परेको पुनरावेदन ।

वारदातमा डिस्कोमा राकेश लिम्बूको मृत्यु र अन्य व्यक्तिहरू घाइते भएको कुरामा विवाद छैन । घटनाको केहीबेर अघिसम्म आफू र अर्का प्रतिवादी राजेन्द्र भन्ने राजु गोर्खाली घटनास्थलमा रहेको, त्यहाँको जागिर छोडी रकम बुझेको र सहप्रतिवादी राजु गोर्खालीले पटक-पटक फोन गरी घटनाका सम्बन्धमा प्रहरीले पक्रन सक्छ भनेको भनी घटनामा संलग्नता स्वीकार गरी प्रतिवादी साजन महर्जनले बयान गरेका छन् । यी प्रतिवादीउपर मौकामै किटानी जाहेरी परेको, सहअभियुक्त प्रतिवादी उमेश गुरुङ्गले वारदातमा यी प्रतिवादीको पूर्ण संलग्नता छ भनी लेखाई दिएको अवस्थासमेत हुँदा वारदात घटाई लुकी छिपि हिँडेर घटनामा घाइते व्यक्तिहरूलाई आफ्नो पक्षमा बोल लगाएको आधारमा पछि संकलित प्रमाणहरूको बेवास्ता गरी प्रतिवादीको भनाईलाई आधारमानी प्रतिवादी साजन महर्जनलाई सफाइ दिने गरी भएको फैसला त्रुटिपूर्ण हुँदा सो हदसम्म फैसला बदर गरी प्रत्यर्थी प्रतिवादीलाई अभियोग माग दावीबमोजिम सजाय गरिपाउँ भन्ने समेत व्यहोराको वादी नेपाल सरकारको तर्फबाट पूरक अभियोगका प्रतिवादी साजन महर्जनलाई सफाइ दिएको हकमा मिति २०६६।१।२० मा पुनरावेदन अदालतमा परेको पुनरावेदनपत्र ।

यसमा उमेश गुरुङ्गले ज्यान मार्ने उद्योगतर्फको अभियोग दावी नपुग्ने भनी पीडितको घाउ चोटको प्रकृतिबाट मर्नेसम्मको कुनै अवस्था नदेखिएको भनी फैसला भएको, तर घाउ चोटको के कस्तो प्रकृति रहेको र अदालत उक्त निष्कर्षलेमा पुगेको सो आधार खुलेको नदेखिई शुरु फैसला फरक पर्न सक्ने हुँदा छलफलको निमित्त प्रत्यर्थीलाई आदेशको प्रतिलिपि र पुनरावेदनपत्रको प्रतिलिपिसमेत पठाई नियमानुसार गरी पेश गर्नु भन्ने प्रतिवादी उमेश गुरुङ्गलाई सफाइ दिएको फैसलाउपर परेको वादी नेपाल सरकारको पुनरावेदनमा पुनरावेदन अदालतबाट मिति २०६६।६।२७ मा भएको आदेश ।

यसमा यसै लगाउको फौ.पु.नं. ११३५ र १३०९ मा प्रत्यर्थी भिकाउने आदेश भएको हुँदा उक्त मुद्दासँग प्रस्तुत मुद्दा अन्तरप्रभावी भएकोले प्रत्यर्थी भिकाई

आएपछि वा अवधि नाघेपछि नियमानुसार गरी पेश गर्नु भन्ने पुनरावेदन अदालतबाट प्रतिवादी साजन महर्जनको हकमा परेको पुनरावेदनमा मिति २०६६।६।२७ मा भएको आदेश ।

किटानी जाहेरी, मौकाको घटनास्थल प्रकृति मुचुल्का, पोष्टमार्टम रिपोर्ट, घटनाबाट पीडित व्यक्तिहरू सुनील र राजेशको मौकाको भनाईबाट प्रतिवादीको मौकाको अधिकारप्राप्त अधिकारीसमक्षको सावितीलाई समर्थन र पुष्टि गरेको हुँदा ती कागज र प्रमाणहरूको एक अर्काबीचको सामञ्जस्यताले मृतक राकेशको मृत्यु प्रतिवादीमध्ये उमेश गुरुङ्ग समेतको कर्तव्यबाट हुन गएको पुष्टि हुन आउँछ । निजलाई मुलुकी ऐन, ज्यान सम्बन्धी महलको १ नं. को कसूरमा ऐ. को १३(१) बमोजिम सर्वश्वसहित जन्मकैद सजाय हुने गरी शुरु काठमाडौं जिल्ला अदालतबाट भएको फैसलालाई अन्यथा मान्नु पर्ने अवस्था देखिन आएन । दोहोरो भडपबाट प्रतिवादी उमेश गुरुङ्गको उपस्थितिमा वारदात भै मृतक राकेशको मृत्यु भएको अपराध हुँदाको परिस्थिति समेतलाई ध्यानमा राखी निज प्रतिवादी उमेश गुरुङ्गलाई ठहर भएको उपरोक्तानुसार सर्वश्वसहित जन्मकैदको सजाय चर्को पर्ने चित्तमा लागी घटी सजाय गर्न उपयुक्त देखिँदा निजको हकमा अ.बं. १८८ बमोजिम १० वर्ष मात्र कैद गर्ने गरी काठमाडौं जिल्ला अदालतबाट प्रस्तुत गरिएको रायसमेत सदर हुने ठहर्छ । निज प्रतिवादी उमेश गुरुङ्गलाई मुलुकी ऐन, ज्यानसम्बन्धी महलको १५ नं. बमोजिम ज्यान मार्ने उद्योगतर्फको दावी सम्बन्धमा दोहोरो आक्रमण र भडप भएको हुँदा कुनै छेकवार गर्न पर्ने आवश्यकता नै देखिँदैन । तेस्रो पक्षको उपस्थितिले ज्यान मर्न नपाएको भन्ने कुनै अवस्थै छैन । घाइतेको घाउ चोट मर्नेसम्मको प्रकृतिको नदेखिएको अवस्थाबाट निज प्रतिवादी उमेश गुरुङ्गलाई ज्यान सम्बन्धी महलको १५ नं. बमोजिम ज्यान मार्ने उद्योगतर्फको अभियोग दावीबाट सफाइ दिने गरी शुरु काठमाडौं जिल्ला अदालतबाट भएको मिति २०६४।१२।१३ को फैसला मिलेकै देखिँदा सदर हुने ठहर्छ भन्ने पुनरावेदन अदालत, पाटनबाट प्रतिवादी उमेश गुरुङ्गको हकमा मिति २०६६।१।१८ मा भएको फैसला ।

कुनै पनि प्रत्यक्ष र अप्रत्यक्ष प्रमाणसमेतले यी प्रतिवादीले आरोपित कसूर गरेका हुन् भनी प्रमाणित

गर्न नसकेको अवस्थामा निजलाई ज्यान सम्बन्धी महलको दफा १ विपरीतको कसूरमा ऐ.को १३(१) बमोजिम कर्तव्य ज्यान र ऐ.को दफा १५ नं.बमोजिम ज्यान मार्ने उद्योगतर्फको अभियोग दावीको कसूरबाट सफाइ दिने गरी भएको शुरु काठमाडौं जिल्ला अदालतको मिति २०६४।१२।१३ को फैसला मिलेकै देखिँदा सदर हुने ठहर्छ। वादी नेपाल सरकारको पुनरावेदन जिक्कीर पुग्न सक्दैन भन्ने मिति २०६६।१।१९मा पुनरावेदन अदालत पाटनबाट प्रतिवादी साजन महर्जनका उपरमा परेको पुनरावेदनमा भएको फैसला।

पुनरावेदन अदालतले मेरो विरुद्ध निर्णयाधारको रूपमा लिइएका आधारहरू त्रुटिपूर्ण छन्। वारदातबाट पीडित भनिएका चश्मदिद सुनील कार्की र राजेश लेप्चाको मौकाको कागजबाट मेरो उपस्थिति देखाइएको पाइँदैन। निजहरूको कागजमा मेरो यस्तो आपराधिक कार्य थियो भन्ने उल्लेख हुन सकेको छैन। अधिकारप्राप्त अधिकारीसमक्षको बयान स्वेच्छाबाट भएको नहुँदा सो निश्चयात्मक प्रमाण हुन सक्तैन। मैले अपराध गरेको भन्ने तथ्य प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा २५ अनुसार वादीले प्रमाणित गर्नुपर्दछ। वादीले दफा २५ अनुसार दावी प्रमाणित गर्न नसकेको अवस्थामा सो ऐनको दफा २७ बमोजिम प्रतिवादीले प्रमाण पुऱ्याउनु पर्ने भार क्रियाशील हुँदैन। म प्रतिवादी वारदात स्थलमा उपस्थित हुनु नै अपराध गरेको भन्न मिल्दैन। अदालतमा गरेको बयानको केही अंशलाई प्रमाण ग्रहण गर्ने र बाँकी अंशलाई प्रमाणमा ग्रहण नगर्ने स्वविवेकीय अधिकार अदालतलाई हुँदैन। मृतकको टाउकोको चोटको संख्यासँग मेरो आत्मरक्षाको प्रयास तुलना गर्न मिल्दैन। घटनास्थल प्रकृति मुचुल्का र पोष्टमार्टम रिपोर्टले मेरो निर्दोषता प्रमाणित गरी दिएका छन्। वारदातस्थल सार्वजनिक स्थल डिस्को भएको र मृतकपक्षबाट हतियार प्रहार हुन थालेपछि हो-हल्ला भै डिस्कोमा आएका व्यक्तिहरू र मृतक पक्षबीच कुटाकुट र हानाहान भएको स्थिति मिसिलबाट देखिएको छ। पुनरावेदन अदालतको फैसलाअनुरूप उक्त वारदातमा म पुनरावेदकको आपराधिक कार्य प्रमाणित भएको खण्डमा पनि मनसायबिनाको कार्यलाई अपराधको संज्ञा दिन नमिल्ने हुँदा पुनरावेदन अदालतको

फैसला फौजदारी न्यायका प्रचलित सिद्धान्त, प्रचलित कानूनी व्यवस्था र सर्वोच्च अदालतबाट प्रतिपादित सिद्धान्त समेतको विपरीत हुनाले उक्त फैसला बदर गरी सफाइ दिलाई पाऊँ भन्नेसमेत व्यहोराको प्रतिवादी उमेश गुरुङको कारागार कार्यालय, जगन्नाथ देवल, त्रिपुरेश्वरमार्फत् यस अदालतमा मिति २०६७।२।२१ मा दर्ता भएको पुनरावेदन पत्र।

प्रतिवादी समेतले ढोका बन्द गरी रड तथा धारिलो हतियारद्वारा प्रहार गर्दा राकेश लिम्बूको मृत्यु भएको र सुनील कार्की घाइते भई राजेश लेप्चाको दाँया हातको औंलाहरू काटिएको छ। सह-अभियुक्तले आफू कसूरमा सावित भई यी प्रतिवादीसमेत भई घटनास्थलमा धारिलो हतियारले प्रहार गरेको भनी लेखाई दिएको समेतको आधारबाट प्रतिवादी साजन महर्जनलाई अभियोग दावीबाट सफाइ दिएको र प्रतिवादी उमेश गुरुङलाई ज्यान मार्ने उद्योगतर्फको दावीबाट सफाइ दिएको शुरु फैसलालाई सदर गरेको पुनरावेदन अदालत, पाटनको फैसला त्रुटिपूर्ण हुँदा सो हदसम्म बदर गरी अभियोग दावीबमोजिम सजाय गरिपाऊँ भन्ने वादी नेपाल सरकारको तर्फबाट मिति २०६७।८।२२ मा यस अदालतमा दर्ता भएको पुनरावेदनपत्र।

यसमा पुनरावेदक प्रतिवादीले अदालतमा कसूरमा इन्कार भई बयान गरेका र अदालतमा आई बकपत्र गर्ने प्रत्यक्षदर्शीहरूले यिनै प्रतिवादी उमेश गुरुङले हतियार प्रयोग गरी मारेको भनी किटानीसाथ बकपत्र गर्न नसकेको अवस्थामा कसूर ठहर गरेको पुनरावेदन अदालत, पाटनको फैसला फरक पर्न सक्ने हुँदा महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयलाई पेशीको सूचना दिई नियमानुसार गरी पेश गर्नु भन्ने पुनरावेदक प्रतिवादी उमेश गुरुङले दायर गरेको पुनरावेदनपत्रको रोहमा यस अदालतबाट मिति २०६७।५।२३ मा भएको आदेश।

यसमा घाइतेहरूलाई चोट लागेको तथा प्रतिवादीहरू वारदात स्थलमा उपस्थित भएको देखिएको, घाइतेलाई लागेको चोट अन्य कुनै कारणले लाग्न गएको भन्ने कतैबाट देखिएको अवस्था समेत नभएको स्थितिमा कुटपीटमा समेत परिणत नगरी सफाइ दिने गरी भएको पुनरावेदन अदालत, पाटनको मिति

२०६६।११।१८ को फैसला फरक पर्न सक्ने देखिँदा विपक्षी भिकाई पेश गर्नु भन्ने वादी नेपाल सरकारको पुनरावेदनपत्रको रोहमा यस अदालतबाट मिति २०६७।१२।२३ मा भएको आदेश ।

नियमबमोजिम पेसी सूचीमा चढी पेश भएको प्रस्तुत मुद्दाको मिसिल अध्ययन गरी पुनरावेदक वादीको तर्फबाट विद्वान सहन्यायाधिवक्ता कृष्णजीवी घिमिरेले, पुनरावेदक प्रतिवादी उमेश गुरुङ्गको तर्फबाट विद्वान अधिवक्ताहरू लभकुमार मैनाली र मोहनबहादुर बन्जाराले तथा प्रत्यर्थी प्रतिवादी साजन महर्जनको तर्फबाट विद्वान अधिवक्ताहरू डा. रजितभक्त प्रधानाङ्ग र निर्मला शाक्यले गर्नु भएको बहस सुनियो ।

विद्वान सहन्यायाधिवक्ताले मृतक र राजु गोर्खालीको बीचमा डिस्कोको कारण भगडा भएको तथ्य मिसिलबाट देखिन्छ । प्रतिवादीपक्षले मृतकपक्षलाई छलफलको निहुँमा बोलाई सांघातिक आक्रमण गरेको भन्ने देखिन्छ । दोहोरो भडप भए प्रतिवादीपक्षका व्यक्तिहरूलाई पनि चोटपटक लाग्नु पर्नेमा कसैलाई चोटपटक नलागेबाट प्रतिवादीपक्षले सुनियोजितरूपमा डिस्को सम्बन्धी विवादको इवि साधन गर्न छलफलको निहुँ गरी बोलाई आक्रमण गरेको पुष्टि हुन्छ । प्रतिवादी उमेश गुरुङ्गले मौकामा कसूर स्वीकार गरी सावित भएका छन् । निजको अनुसन्धानकै क्रममा घा जाँच गरिएकोमा निजलाई कुनै चोटपटक लागेको देखिँदैन । निज वारदातपश्चात भागेको स्पष्ट हुन आउँछ । अदालतमा कोरा इन्कारी बयान गरेकै भरमा कसूरबाट रिहाई दिन मिल्दैन । राजेश लेप्चा र सुनील कार्कीलाई पनि यी प्रतिवादी समेतले ज्यान मार्ने नियतले आक्रमण गरेको भन्ने कुरा निजहरूको सनाखत कागजले पुष्टि गर्दछ । घाइतेलाई तत्काल उपचारको लागि अस्पतालमा लगिएको हुँदा ज्यान बँच्न गएकोसम्म हो । प्रतिवादीहरूलाई ज्यान मार्ने उद्योगमा सफाई दिन नमिल्नेमा पनि कसूरबाट सफाई दिने ठहर्‍याइएको फैसला मिलेको नहुँदा उल्टी भई अभियोग दावी अनुसार सजाय हुनुपर्दछ भन्ने समेत गर्नु भएको बहस सुनियो ।

पुनरावेदक प्रतिवादी उमेश गुरुङ्गको तर्फका विद्वान अधिवक्ताहरूले लासको प्रकृतिबाट मृतकको मृत्यु कर्तव्यबाट भएको भन्ने देखिए पनि प्रतिवादी उमेश गुरुङ्गको कर्तव्यबाट भएको भन्ने स्थापित भएको छैन ।

वारदातस्थलमा दोहोरो भडप भएको छ । यी पुनरावेदक फरार रहेका प्रतिवादी राजु गोर्खालीको रोयल डिस्कोमा काम गर्ने सामान्य कामदारसम्म हुँदा उनी मृतक समेतका बेबिलोन डिस्कोका सञ्चालक समेतलाई छलफलमा बोलाई छलफल गर्ने हैसियतका व्यक्ति होइनन् । निजले मृतकपक्षलाई बोलाएको वा मृतकको घर, ठाउँमा गएको नभै मृतकपक्ष नै आई रोयल डिस्कोमा आक्रमण र तोडफोड गरेको भन्ने महेश्वर डंगोल, पशुपती ठाकुर लगायतका वादी पक्षका साक्षीहरूको बकपत्रबाट देखिन्छ । प्रतिवादीले अधिकारप्राप्त अधिकारीसमक्ष गरेको बयान पुष्टि गर्ने प्रमाणको अभाव छ । वादीका साक्षीहरूको बकपत्रबाट मृतकलाई पुनरावेदक प्रतिवादीले हतियार प्रहार गरेको देखिएको छैन । यी प्रतिवादीउपर नै आक्रमण गरिएकोले आफ्नो ज्यान बचाउनका लागि भागी गाउँमा गई उपचार गराएको अवस्था छ । यी पुनरावेदक प्रतिवादीले राजेश लेप्चाको ज्यान मार्ने उद्योग गरेको भन्ने कतैबाट पुष्टि भएको छैन । जसलाई ज्यान मार्ने उद्योग गरेको भनिएको छ, निजले नै यी प्रतिवादीले हतियार प्रहार गरेको भनी भनेका छैनन् । मिसिलबाट पुनरावेदक प्रतिवादी निर्दोष देखिएको अवस्थामा पनि कर्तव्य ज्यान मुद्दामा कसूरदार ठहर्‍याएको शुरु तथा पुनरावेदन अदालतको फैसला नमिलेको हुँदा सो हदसम्म उल्टी भई सफाई दिनुपर्छ र ज्यान मार्ने उद्योगबाट सफाई दिएको फैसलासम्म मिलेको हुँदा सदर हुनुपर्दछ भन्ने समेत बहस गर्नुभयो ।

त्यस्तै प्रत्यर्थी प्रतिवादी साजन महर्जनका तर्फबाट विद्वान अधिवक्ताहरू डा. रजितभक्त प्रधानाङ्ग र निर्मला शाक्यले यी प्रत्यर्थी प्रतिवादीको रोयल डिस्कोको घटनासँग कुनै सम्बन्ध छैन । यी प्रतिवादीउपर किटानी जाहेरी परेको छैन । यी प्रतिवादीले राजेश लेप्चा समेतलाई प्रहार गरेको होइन भनी निजले सनाखत कागज गरी दिएबाट साजन भन्ने नाम गरेका अन्य व्यक्तिहरू समेत भएको मिसिलबाट देखिएको अवस्थामा नाम मिलेको भन्ने आधारमा कसूर पनि गरेको भन्न मिल्दैन । प्रतिवादीको आपराधिक मनसाय र आपराधिक कार्य स्थापित भएको छैन । यी प्रतिवादीले अपराध गरेको पुष्टि हुने स्वतन्त्र प्रमाणको अभावमा अभियोग दावीबाट सफाई दिएको फैसला मिलेको हुँदा सदर हुनु पर्छ भन्ने समेत गर्नु भएको बहस सुनियो ।

दुवै पक्षका तर्फबाट प्रस्तुत भएको बहस सुनी मिसिलबाट देखिएको तथ्यलाई दृष्टिगत गर्दा, यी पुनरावेदक प्रतिवादी उमेश गुरुङलाई कर्तव्य ज्यानको अभियोगमा दावीबमोजिम कसूर गरेको ठहऱ्याएको र प्रतिवादी साजन महर्जनलाई सफाइ दिएको तथा ज्यान मार्ने उद्योगतर्फको दावीमा दुवै प्रतिवादीहरूलाई सफाइ दिएको शुरु फैसलालाई सदर गर्ने गरेको पुनरावेदन अदालतको फैसला मिलेको छ वा छैन भनी निर्णय दिनुपर्ने देखियो ।

यसमा, प्रतिवादीहरू राजु गोर्खाली भन्ने राजेन्द्रबहादुर गोर्खाली, उमेश गुरुङ तथा यकीन बतन नखुलेका फरार धने भन्ने धनबहादुर गुरुङ समेतले जोखिमी हतियार प्रहार गरी मृतक राकेश लिम्बूलाई कर्तव्य गरी मारेकोतर्फ प्रतिवादीहरू राजु गोर्खाली भन्ने राजेन्द्रबहादुर गोर्खाली र उमेश गुरुङसमेतले मुलुकी ऐन, ज्यान सम्बन्धी महलको १ र १३(१) नं. को कसूर गरेको पुष्टि भएको भनी निज प्रतिवादीहरूलाई सोही महलको १३(१) नं. अनुसार सजाय हुन माग दावी लिएको देखिन्छ । साथै निज प्रतिवादीहरूले नै राजेश लेप्चा र सुनील कार्कीको ज्यान मार्ने उद्योग समेत गरेको भनी सोही महलको १५ नं. बमोजिम सजाय हुन समेत माग दावी लिई अभियोगपत्र दायर भएको देखियो । त्यसैगरी सोही घटना वारदातमा कर्तव्य ज्यान र ज्यान मार्ने उद्योगमा प्रतिवादी साजन महर्जनसमेत संलग्न भएको भनी प्रतिवादी साजन महर्जनउपर पूरक अभियोगपत्रसमेत दायर भएको रहेछ ।

शुरु जिल्ला अदालतले कर्तव्य ज्यानतर्फ फरार रहेका प्रतिवादी राजु गोर्खाली भन्ने राजेन्द्रबहादुर गोर्खालीको हकमा मुलुकी ऐन, अदालती बन्दोबस्तको १९० नं. बमोजिम मुलतवी राखेको र पुनरावेदक प्रतिवादी उमेश गुरुङलाई ज्यान मार्ने उद्योगतर्फ सफाइ दिई कर्तव्य ज्यानमा अभियोग दावीबमोजिम कसूर गरेको भनी सर्वश्वसहित जन्मकैदको सजाय गरी अ.बं. १८८ नं. बमोजिम दश वर्ष मात्र कैद गर्न राय जाहेर गरेको तथा प्रतिवादी साजन महर्जनलाई कर्तव्य ज्यान र ज्यान मार्ने उद्योग दुवै अभियोगबाट सफाइ दिएको फैसलालाई पुनरावेदन अदालतले सदर गरेको पाइयो । प्रतिवादी उमेश गुरुङलाई ज्यान मार्ने उद्योगमा

र प्रतिवादी साजन महर्जनलाई कर्तव्य ज्यान र ज्यान मार्ने उद्योगमा सफाइ दिएउपर वादी नेपाल सरकारको र कर्तव्य ज्यान मुद्दामा पुनरावेदन अदालतले गरेको फैसलाउपर प्रतिवादी उमेश गुरुङको पुनरावेदन परी दुवै पुनरावेदनहरू निर्णयार्थ पेश भएको रहेछ ।

यसमा, प्रतिवादी राजु गोर्खाली भन्ने राजेन्द्रबहादुर गोर्खाली समेतका व्यक्तिहरूले छलफल गर्न भनी २०५९।१०।३ गते बोलाई सुनियोजित तरिकाले लुकाई राखेको धारिलो जोखिमी हतियारले प्रहार गरी भाई राकेश लिम्बू, सुनील कार्की, राजेश लेप्चा समेतलाई रगतपक्ष पारी प्रहार गर्न नछाडेकाले भाईसँग गएका व्यक्तिले तानी बाहिर ल्याई उपचारको लागि वीर अस्पतालमा ल्याई डाक्टरले जाँच परीक्षण गर्दा भाई राकेश लिम्बूको मृत्यु भएको घोषणा गरेको भनी वरुण लिम्बूको मिति २०५९।१०।४ मा जाहेरी परेको र तत्कालै प्रहरीलाई खबर भई अनुसन्धान प्रारम्भ भएको देखिन्छ । त्यस्तै राजु गोर्खाली भन्ने राजेन्द्रबहादुर गोर्खाली समेतका व्यक्तिले रोयल डिस्कोमा कुरा गर्न बोलाई राकेश लिम्बू, सुनील कार्की, साम्राज्य श्रेष्ठ र आफू समेतलाई तरवार, खुँडा समेतले आक्रमण गरेको, आफूलाई राजु गोर्खालीले प्रहार गरेकोमा बायाँ हातले छल्दा ३ वटा औंला छिनेको र सुनील कार्कीलाई टाउकोमा हानेकोमा पछि प्रहरी आई उपचारको लागि वीर अस्पतालमा लगदा राकेश लिम्बूको मृत्यु भएको हुँदा आफू समेतलाई ज्यान मार्न सक्ने सम्मको कार्य गरेको भनी मिति २०५९।१०।१६ मा ज्यान मार्ने उद्योगतर्फ समेत राजेश लेप्चाको जाहेरी परेको पाइन्छ । अभियोगपत्र दर्ता भैसकेपछि उक्त कर्तव्य ज्यान र ज्यान मार्ने उद्योगको वारदातमा प्रतिवादी साजन महर्जनको समेत संलग्नता रहेको भनी पूरक अभियोग दर्ता भएको पनि देखिन्छ ।

२. कर्तव्य ज्यानतर्फ विचार गर्दा मिसिलसंलग्न लास प्रकृति मुचुल्कामा मृतकको दाहिने हातको माथी औंलाको बीच आँखलाबाट धारिलो हतियारले काटी छलाले मात्र भुण्डिएको, चोरी औंलाको बीच आँखलामा १ ईञ्च गोलाइको धारिलो हतियारले काटेको घाउ भएको, बायाँ खुट्टाको पैतालाको जोर्नीभन्दा माथि नली हाडको भाग धारिलो हतियारले काटिएको, दाहिने आँखीभौं माथि साढे दुई ईञ्च लामो, दुई से.मी

चौडाई र १ ईञ्च गहिरो धारिलो हतियारले काटेको, तालुको भागमा एक-एक ईञ्चको कपालको छाला ताँछिएको, निधारको बीच भागदेखि माथि धारिलो हतियारले काटिएको ४ ईञ्च लामो, १ से.मी. चौडाई, १ ईञ्च गहिराईको घाउ देखिएको, टुप्पीतर्फ धारिलो हतियारले काटिएको ३ ईञ्च लामो, १ से.मी. चौडाई, १ से.मी. गहिराईको घाउ देखिएको, बाया कानदेखि माथि २ ईञ्च लामो, १ से.मी. चौडाई, १ से.मी. गहिराईको धारिलो हतियारले काटेको घाउ रहेको, सो घाउमाथि ३ ईञ्च लामो, १ से.मी. चौडाई, १ ईञ्च गहिराईको धारिलो हतियारले काटेको घाउ रहेको, पेटको भागमा रगत लतपतिएको भन्ने समेत मृतकको शरिरका अन्य विभिन्न भागमा काटिएको असामान्य प्रकृति देखिन आउँछ। शव परीक्षण प्रतिवेदनबाट मृत्युको कारणमा टाउकोमा धार भएको हतियारले काटिएका विभिन्न घाउँहरू बाट भएको भन्ने देखिएको छ। यसबाट राकेश लिम्बूलाई कर्तव्यबाट मारिएको भन्ने तथ्य स्थापित भएको र पुनरावेदक प्रतिवादीले यस तथ्यमा विवाद उठाएको नहुँदा मृतकको मृत्युको कारणको सम्बन्धमा थप विवेचना गरिरहनु पर्ने अवस्था रहेन। मृतकको मृत्यु कर्तव्यबाटै भएकोमा विवाद रहेन। साथै काठमाडौं महानगरपालिका, लालदरवारस्थित याक एण्ड यति होटल छेउको रोयल डिस्को सञ्चालन भएको घर वारदात स्थल भएको तथ्य पनि निर्विवाद छ।

३. प्रस्तुत मुद्दामा शुरु तथा पुनरावेदन अदालतले प्रतिवादी उमेश गुरुङ्गलाई कर्तव्य ज्यान मुद्दामा कसूरदार ठहर्‍याई ज्यान मार्ने उद्योग मुद्दाबाट सफाई दिएको र अर्का प्रतिवादी साजन महर्जनलाई दुवै अभियोगबाट सफाई दिएको हुँदा दुवै प्रतिवादीको सम्बन्धमा अलग-अलग विचार गर्नु उपयुक्त हुने देखिन्छ।

४. सर्वप्रथम प्रतिवादी उमेश गुरुङ्गको हकमा विचार गर्दा प्रस्तुत मुद्दाको वारदात मिति २०५९।१०।३ गते राति घटित भएको भन्ने देखिए पनि यी पुनरावेदक प्रतिवादी मिति २०६०।१।१२ मा हुलियाको आधारमा शंका लागी पक्राउ परेको भन्ने प्रहरीले दिएको प्रतिवेदनबाट देखिन्छ। पक्राउ परेपछि यी प्रतिवादीको प्रस्तुत मुद्दाको वारदातमा संलग्नता सम्बन्धमा

सुनिश्चितताको लागि सो वारदातमा घाइते भएका व्यक्तिहरूद्वारा सनाखत गराइएको भन्ने कुरा मिति २०६०।१।१३ र २०६०।१।१५ को सनाखत कागजबाट देखिन्छ। सनाखतको क्रममा यी प्रतिवादी समेतले मृतक राकेश लिम्बूलाई धारिलो हतियार खुँडाले प्रहार गरेका हुन् भनी राजु बोगटी, राजेश लेप्चा, सुनील कार्की र साम्राज्य श्रेष्ठले सनाखत गरिदिएको देखिन्छ। पुनरावेदक प्रतिवादीको अनुसन्धानको चरणमा भएको बयान हेर्दा, २०५९ साल माघ ३ गते राति २२:३० बजेको समयमा मृतक राकेश लिम्बू, राजेश लेप्चा, राजु बोगटी, साम्राज्य श्रेष्ठ समेतका व्यक्ति रातो गाडीमा र तीनवटा जति मोटरसाइकलमा रोयल डिस्कोमा आएका थिए, तिनीहरूबीच र हामीहरू बीच डिस्को अफिसभित्र भगडा भएको हो, मसमेत भई मेच, कम्प्युटरको भोल्टेज कभर, रड समेतले हिक्राई सकेपछि निजहरूसँग भएको हतियारसमेत खोसी हामीसँग भएको हतियार समेतले हिक्राएको हो, गुपमा भगडा भएकोले कस कसले कस कसलाई हिक्राए, यकीन भएन। मैले धारिलो हतियारले राकेश लिम्बू, राजेश लेप्चा समेतलाई हिक्राएको हो, दुवै पक्षबीच हानाहान हुँदा मेरो शरीरमा समेत चोट लाग्न गएको थियो, राकेश लिम्बूको गुपलाई धारिलो हतियार रड समेतले हिक्राएपछि घाइते बनाई भागेका हौं भन्ने उल्लेख गरेको देखिन्छ।

५. निजले अदालतमा गरेको बयानमा मिति २०५९।१०।३ गते राति करीव १०:३० बजे ३ वटा मोटरसाइकल र रातो गाडीमा करीव ८ जना जति अफिसमा आएका र अरु ५।६ जना तल नै पर्खि बसेका थिए, अफिसमा आएका आठ जनाले गोर्खाली खोई भनी थर्काई “बेबिलोन डिस्कोमा दादागिरी देखाउने तै होइनस्” भन्दै कुटपीट गर्न थाले, ४।५ जनाले धन गुरुङ्गलाई हान्न थाले, ४।५ जनाले मलाई ईटा, रड, छुरासहितका हतियारले प्रहार गर्न थाले, मैले कुर्सीको काठले उनीहरूको प्रहारको प्रतिरक्षा गर्दै थिएँ, मृतकले मलाई पछ्याडिबाट दुवै हात नचल्ने गरी समाई अर्का निजका साथीलाई “यसलाई हान्” भन्दै सिकाउँदै थिए, २।३ पटक मलाई अगाडिबाट एकजनाले खुकुरीले टाउँकोमा प्रहार गर्दा मैले मेरो टाउको घुमाएर छलें, एकपटक छल्दा मलाई ताकेको खुकुरी राकेश लिम्बूको

टाउकोमा लागेपछि निज त्यहीँ ढले, मलाई पनि कुटपीटबाट घाउचोट भएकाले ट्याक्सी चढी घरतर्फ लागेको भन्ने समेत उल्लेख गरेको पाइन्छ। यसरी यी प्रतिवादीले मृतक राकेश लिम्बू र निजसँगै आएको समूह तथा यी प्रतिवादी समेतको समूहबीच भगडा र हानाहान भएको कुरालाई स्वीकार गर्दै मृतकलाई मृतकको गृपमा आएका व्यक्तिले यी प्रतिवादीलाई गरेको खुकुरी प्रहार छल्दा राकेश लिम्बूलाई लागेको हो। आफूले राकेश लिम्बूमाथि कुनै साँघातिक हतियारले प्रहार नगरेकोले आरोपित ज्यान मार्ने अपराध नगरेको भनी सो हदसम्म इन्कारी बयान गरेको देखियो। तर निजले अधिकारप्राप्त अधिकारीसमक्ष भएको सावित्री बयानलाई प्रहरीले कुटपीट गरी पढ्नसमेत नदिई जबरजस्ती सहिष्णुप गराएको भन्ने उल्लेख गरेको भए पनि यी पुनरावेदकलाई प्रहरीले कुटपीट गरेको भन्ने तथ्य प्रमाणित हुन सकेको छैन। वारदातपछि निज भागी अन्यत्र गएको र पछि प्रहरीद्वारा पक्राउ परेको घटनाक्रम समेतले निजले अदालतमा गरेको आंशिक इन्कारी बयान खण्डित भइरहेको छ।

६. यी प्रतिवादीको मौकाको बयानबाट रोयल डिस्कोको अफिसमा प्रतिवादीको समूह र मृतक संलग्न रहेको बेबिलोन डिस्कोसँग सम्बन्धित समूहकाबीच दोहोरो झडप भएको भन्ने देखिन आउँछ भने अदालतमा गरेको बयानबाट बेबिलोन डिस्कोसँग सम्बन्धित मृतक संलग्न समूहले नै आफू समेतउपर आक्रमण गरेको भनेको पाइन्छ। मृतक बेबिलोन डिस्कोका सञ्चालक राकेश लिम्बूको मृत्यु भएको छ भने राजेश लेप्चा समेतका व्यक्तिहरू घाइते भएको भन्ने देखिन आउँछ। उक्त वारदातमा मृतकपक्षका व्यक्तिहरूले आफू र धनबहादुरउपर ४१५ जनाले खुँडा समेतका हतियारले आक्रमण गरेको र आफूलाई चोट परेको तथा आफूलाई प्रहार गरेको हतियार आफूले छलेको अवस्थामा मृतकलाई लागी ढल्न गएको भनी यी पुनरावेदक प्रतिवादीले अदालतमा आफ्नो बचाउ गरी बयान गरेको भए पनि मृतकको शरीरमा एउटै हतियारको चोट नभई मृतकको टाउको लगायतका भागमा १५ वटा चोटहरू रहेको शव परीक्षणबाट देखिन्छ। मृतकको शवमा देखिएका हतियारका चोटहरूको संख्या र प्रकृतिबाटै पुनरावेदक प्रतिवादीले अदालतमा गरेको

बयान खण्डित भैरहेको देखिन आउँछ। मृतकको समूहले हतियारसहित गरेको आक्रमणको एउटै प्रहार मृतकलाई लागेको भन्ने यी प्रतिवादीको भनाई वास्तविक भए मृतकको शरीरमा एउटा मात्र चोट हुनु पर्ने हो। तर त्यस्तो देखिन आएको छैन। वारदातमा यी प्रतिवादीले आत्मरक्षाको लागि मृतक समेतका उपरमा हतियार प्रहार गरेको भन्ने प्रतिवादीको बयानबाट देखिन आउँदैन। निर्दोषिताको जिकीर लिने यी पुनरावेदक प्रतिवादीले सो घटना वारदात सम्बन्धमा आफूलाई घाइते पार्नेउपर कारवाही गर्न प्रहरीलाई मद्दत गर्नुको सट्टा वारदातपश्चात् भागेको अवस्था देखिएको छ।

७. यसको साथै यी पुनरावेदकले आफ्नो बचाउको लागि राखेका साक्षीको वकपत्र हेर्दा विष्णु क्षेत्रीले वकपत्र गर्दा ४१५ जनाको समूहले धारिलो हतियारसमेतले आक्रमण गरिरहेका र मेचले छेकेर प्रतिवादीले प्रतिरक्षा गरिरहेको बेला अन्य ४१५ जना आई हामीलाई लखेटेको भन्ने उल्लेख गरेको देखिन्छ। प्रतिवादीका अर्का साक्षी दिनेश भिन्डे (डंगोल)ले पनि सोहीबमोजिम वकपत्र गरेको देखिन्छ भने निजको साला नाता पर्ने सुमन खड्गीले वकपत्र गर्दा भिनाजुलाई ४१५ जनाले रड, तलवारले हानिरहेका र भिनाजुले कुर्सीले टाउको छोपी बचाउ गर्नु भएको थियो, यत्तिकैमा ढोकातर्फ आएका मानिसलाई खेद्न थाल्यो, सोही समयमा त्यहाँ बत्ती गयो, भिनाजु कसरी बाहिर निस्कनु भयो, थाहा भएन, भिनाजुको टाउकोमा रगत बगेको, निधारमा पनि रगत देखिन्थ्यो, २०५९।१०।३ गते राति रोयल डिस्को थकमा मानिस मरेको भनी भोलिपल्ट थाहा पाएको र सो घटनालाई लिएर मेरो भिनाजु उमेश गुरुङलाई खोजेको भन्ने जानकारी पाई मैले भिनाजुलाई भनेको र सोही कारणले भिनाजु गाउँ घर जानु भएको हो भन्ने समेत उल्लेख गरेको पाइन्छ। यसबाट यी प्रतिवादीलाई वारदातको सम्बन्धमा प्रहरीले खोजेको भन्ने थाहा पाएपछि प्रहरीलाई मद्दत नगरी गाउँतर्फ भागेको देखिन्छ। यी प्रतिवादीलाई तरवार र रड समेतका हतियारले आक्रमण गरेको भन्ने निजको भनाई र निजलाई वारदात स्थलमा देख्ने र मलमपट्टि गर्ने सुमन खड्गीको भनाईअनुरूप प्रतिवादीको टाउको तथा निधारसमेतको भागमा चोट लागि रगत बगेको भए ती हतियार प्रहारबाट परेका चोटका खतहरू

तत्-तत् ठाउँमा रहेको हुनुपर्ने र निर्दोषिताको जिकीर लिनेले मौकामै घा जाँच केश फाराम गराई आफूउपर भएको अत्याचारउपर कानूनबमोजिम कारवाही चलाउन सक्नुपर्ने हो । तर, त्यस्तो केही भएको देखिएको छैन ।

८. यी पुनरावेदकलाई सनाखत गर्ने क्रममा वारदातमा घाइते भएका राजेश लेप्चाले यी प्रतिवादीको वारदातको अवस्थामा दायाँ कञ्चटमा खत रहेको हुलियाको आधारमा चिनेको भनी सनाखत गरेको देखिन्छ । पुनरावेदक पक्राउ परेपछि शारीरिक परीक्षण गर्न चिकित्सा विज्ञान राष्ट्रिय प्रतिष्ठान वीर अस्पतालमा पठाउँदा पनि दाहिने आँखी भौमाथि ५ सेन्टिमिटरको खत रहेको र अन्य खत नरहेको भन्ने शारीरिक परीक्षणको प्रतिवेदनमा उल्लेख भएको पाइन्छ । यी प्रतिवादीको भनाइअनुसार निजलाई धेरैजनाले तरवारसहितका हतियारले आक्रमण गरेको भन्ने छ तर धेरै जनाको हतियार प्रहारको घाउ चोटहरूको एउटा मात्र खत रहने अवस्था हुँदैन । फेरि सो खत पनि वारदातमा मृतकपक्षबाट प्रहार भएको हतियारले लाग्न गएको भन्ने तथ्यलाई पुष्टि गर्ने प्रमाण पेश गरेको देखिँदैन । वारदातको समयमा नै यी प्रतिवादीको निधारमा खत रहेको भन्ने सनाखत कागजबाट देखिएको छ । त्यसलाई प्रतिवादीको शारीरिक परीक्षणले पुष्टि गरेको भए पनि सो घाउ यसै वारदातमा आफूलाई लागेको भन्ने प्रमाण पेश गर्न नसकेको अवस्थामा सोही वारदातमा आफूलाई मृतकपक्षले हानेर पारेको घाउलाई काठमाडौँमा सुविधा सम्पन्न अस्पताल हुँदाहुँदै गाउँमा गई उपचार गराएको भनी प्रतिवादीले अदालतमा लिएको अपुष्ट जिकीर विश्वास गर्न नसकिने निराधार देखिन आयो । प्रतिवादीले अदालतमा गरेको बयानअनुरूप हतियार सहितका ५।५ जनाले आक्रमण गर्दा निःशस्त्र र निहत्था अवस्थामा रहेका यी प्रतिवादीलाई केही नहुनु तर हतियार बोकेका व्यक्तिहरू नै कोही मर्ने र कोही घाइते हुने भन्ने कुरा तर्कसंगत देखिएन ।

९. फौजदारी मुद्दामा प्रतिवादी पक्ष सबल र मुद्दामा आउने साक्षीहरूलाई आफू वा आफ्ना गठमेलका व्यक्तिमार्फत् सकारात्मक र नकारात्मक प्रभाव पार्न सक्ने अवस्थाको हुन्छ भने कतिपय अवस्थामा मौकामा

बुझिएका व्यक्तिहरू सोही प्रभावको कारण अदालतमा उपस्थित नहुने र उपस्थित भए पनि प्रतिवादी कै समर्थनमा बकपत्र गर्ने हुन्छन् । तर पनि मिसिलबाट देखिएको तथ्य र परिस्थितिले प्रतिवादीको दोषलाई देखाइरहेको हुन्छ । तथ्यगत परिस्थितिलाई तोडमोड गर्न नसकिने हुँदा तथ्यगत परिस्थितिले नै कतिपय अवस्थामा वास्तविकतालाई दर्शाई रहेको हुन्छ । प्रस्तुत घटनाक्रममा मौकामा बुझिएका व्यक्तिहरू कोही अदालतमा उपस्थित नभएका र उपस्थित भएकाहरूले पनि मौकामा व्यक्त गरेको कुराहरूको विपरीत प्रतिवादीको कसूरको गाम्भीर्यता (gravity) लाई कम गर्ने गरी बकपत्र गरेको देखिन्छ । मिसिलबाट देखिएको तथ्यगत परिस्थितिले प्रतिवादीको कसूरलाई देखाइरहेको र प्रतिवादीले अदालतमा गरेको बयानबाटै निजको भनाईमा सत्यता नरहेको भन्ने कुरा माथि विवेचित तथ्यहरूबाट पुष्टि भैसकेको देखिन्छ । तथ्यगत परिस्थितिले प्रतिवादीको प्रस्तुत घटनामा संलग्नता देखाई सकेको अवस्थामा त्यसको विपरीत साक्षीले गरेको बकपत्र सत्य कुरामा आधारित देखिएन । साक्षीहरूले गरेको भूठा बकपत्रको आधारमा कसूरदारले सफाई पाउन सक्ने हुँदैन ।

१०. तसर्थ मिसिल संलग्न तथ्य र परिस्थितिको समग्रतामा विश्लेषण र विवेचना एवम् उपलब्ध प्रमाणहरूको मूल्याङ्कन गरी हेर्दा प्रतिवादी उमेश गुरुङ्ग राकेश लिम्बूको ज्यान मार्ने कसूरदारमध्ये एक भएको पुष्टि भई सकेकोछ । निजको भनाई अनुसार निजकै जिम्मामा वारदात भएको दिन सञ्चालनमा रहेको रोयल डिस्कोभिन्ट ठूलो वारदात हुन्छ, त्यसमा मानिस मरेको छ, कतिपय मानिस घाइते भएका छन् त्यस वारदातबारे प्रहरीलाई खबर समेत नगरी वारदातमा लागेको घाउ निको गराउन गाउँमा बसी उपचार गराएको भन्ने उमेश गुरुङ्गको भनाई र निजमाथि गरिएको प्रहार एकपटक छल्दा राकेश लिम्बूलाई लागी निजको मृत्यु भएको भन्ने यी दुवै कुरा शत-प्रतिशत भूठा देखिन आएको समेतबाट निज उमेश गुरुङ्गले आरोपित कसूर गरेको शंकारहित ढंगबाट प्रमाणित भई रहेकोले निजले आरोपित कसूर गरेको ठहराई जिल्ला अदालत र पुनरावेदन अदालतबाट भएको फैसला निजको हकमा मुनासिव देखिँदा सदर हुन्छ ।

११. अब प्रस्तुत मुद्दाको घटनाक्रमलाई विचार गर्दा यी प्रतिवादीसमेत मृतक पक्षलाई आक्रमण गर्न आवश्यक तयारीका साथ मृतक भएको ठाउँमा गएको भन्ने मिसिलबाट देखिँदैन। मृतकपक्ष नै प्रतिवादी संलग्न रहेको रोयल डिस्कोमा रातको समयमा वार्तालापको लागि आएको र सोही क्रममा एक आपसमा विवाद भै घटना घटेको भन्ने तथ्य मिसिलबाट देखिन आएको छ। यी प्रतिवादीले राकेश लिम्बूलाई मार्नु पर्नेसम्मको पुरानो रिस्इवी भएको पनि देखिन आएको छैन। वारदातको स्वरूप हेर्दा मृतक एकलै नभई समूहमा आएको अवस्थामा दुई पक्षबीच भएको विवादको क्रममा दोहोरो झडप भएको रहेछ। सोही क्रममा प्रतिवादीले समेत हतियारको प्रयोग गरेबाट मृतकको मृत्यु भएको देखिन आएको छ। यसरी घटनाको अवस्था र प्रकृतिलाई विचार गर्दा यी पुनरावेदकलाई कानूनबमोजिमको सजाय गर्दा निजले गरेको कसूरको अनुपातमा र न्यायपूर्ण नभई चर्को पर्न जाने देखिन्छ। यस अवस्थामा शुरुले यी प्रतिवादीले अभियोग दावीबमोजिम कसूर गरेको ठहर गरी मुलुकी ऐन, ज्यान सम्बन्धी महलको १३(१) नं. बमोजिम सर्वस्वसहित जन्मकैदको सजाय हुने ठहराई अ.बं. १८८ नं. बमोजिम १० वर्ष कैदको सजाय गर्न उचित हुने भनी राय व्यक्त गरेकोलाई सदर गरेको पुनरावेदन अदालतको इन्साफ अन्यथा भन्न मिल्ने देखिन आएन। निज उमेश गुरुङलाई दश वर्ष कैद हुन्छ।

१२. अब यी प्रतिवादीउपरको ज्यान मार्ने उद्योगको कसूर सम्बन्धमा विचार गर्दा, यी प्रतिवादी उमेश गुरुङ समेतले सोही वारदातको क्रममा राजेश लेप्चा र सुनील कार्कीलाईसमेत जोखिमी हतियार प्रयोग गरी ज्यान मार्ने उद्योगको समेत कसूर गरेको भनी अभियोग लगाइएको देखिन आउँछ। घाइते भनिएका राजेश लेप्चाले मिति २०५९/१०/१६ मा ज्यान मार्ने उद्योगतर्फ दिएको जाहेरी हेर्दा "...राजु गोर्खालीको अफिस कोठामा राजु गोर्खाली, धने, साजन बसेका रहेछन्, हामी पुग्नासाथ राकेश लिम्बू सुब्बाले राजु गोर्खालीलाई तपाईंको मानिस बेबिलोनमा भ्रगडा गर्न पठाउनु भएन भनी अनुरोध गर्नासाथ तँलाई के मतलब भनी तरवार, खुँडा लिएर ज्यान मार्ने नियत लिई तरवार खुँडाले मलाई, राकेश लिम्बूलाई र सुनील

कार्कीलाई प्रहार गर्न थाले, राजु गोर्खालीले मेरो गर्दनमा ताकी तरवारले प्रहार गर्दा बायाँ हातले छलेकोमा बायाँ हातको ३ वटा औंला छिनियो, म भागी बाहिर निस्किएँ, सुनील कार्कीलाई टाउकोमा धने, साजन र राजु गोर्खालीले प्रहार गर्दा चोट लागी बाहिर निस्के...." भन्ने समेत उल्लेख गरेको देखिन्छ। सो जाहेरीमा यी प्रतिवादीले निजलाई के कस्तो चोट पारे भन्ने कुरा उल्लेख गरेको देखिँदैन। निजको घा जाँच केश फारामबाट निजको बायाँ हातका बीचका तीनवटा औंलाहरू काटिएको भन्ने देखिन्छ। निज घाइतेलाई निजको जाहेरीअनुसार फरार रहेका प्रतिवादी राजु गोर्खालीले प्रहार गरेको हतियारबाट हातका औंलाहरू काटिएपछि निज बाहिर भागेको भन्ने देखिएको र निज घाइतेका औंलाहरू काटिएबाहेक अन्य घाउ चोटहरू रहेको भन्ने देखिएको छैन। निजले अदालतमा उपस्थित भई वकपत्र गरेको समेत देखिएन।

१३. सोही वारदातमा घाइते भएका भनिएका सुनील कार्कीको मौकाको कागज व्यहोरामा राजु गोर्खालीले मेरो डिस्कोमा मनोरन्जन गर्न आउनु भनी दिउँसो भनेकाले राति ९:३० बजेको समयमा आफू, राकेश लिम्बू, राजेश लेप्चा तथा राकेशको साथीसमेत चारजना गएकोमा हामीलाई अफिस कोठामा लगी ढोका थुनी लुकाई राखेको तरवारले राजु गोर्खालीले अन्धाधुन्द प्रहार गर्न थाले, म बाहिर निस्कनसाथ राकेश लिम्बूले हेल्प-हेल्प भनी कराउन थालेपछि पुनः कोठामा छिरी साथीलाई बाहिर तानी भागी टेक्सी खोजी वीर अस्पताल आएको भन्ने उल्लेख गरेको पाइन्छ। निजले आफूलाई को-कसले के कुन हतियार कहाँ प्रहार गरे भन्ने खुलाएको देखिँदैन भने निज अदालतमा उपस्थित भई वकपत्र गरेको नदेखिनुको साथै निजको घा जाँच केश फाराम भएको भन्ने मिसिलबाट नदेखिएकोले निजलाई के कस्तो प्रकृतिको चोट लागेको थियो भन्ने नै स्पष्ट भएन।

१४. प्रस्तुत मुद्दाको घटनास्थलमा घाइते भनिएका व्यक्तिहरूको मौकाको जाहेरी तथा कागजबाट यी प्रतिवादीले पनि निजहरूलाई ज्यान मार्ने नियतले हतियार प्रहार गरेको भन्ने देखिन नआएको र यी प्रतिवादीले घाइतेहरूलाई ज्यान मार्ने नियतले हतियार प्रहार गरेको भनी अभियोजनपक्षका कुनै साक्षीहरूले

वकपत्र समेत गरेको पाइएन। घटना स्थलमा दुई समूहबीच भएको भ्रगडामा यी प्रतिवादीले कर्तव्य ज्यानतर्फ मृत्यु भएका राकेश लिम्बूलाई हतियार प्रहार गरी मारेको भनी सो हत्यामा देखाएको संलग्नताकै आधारमा निश्चयात्मक प्रमाणद्वारा पुष्टि नभई घाइते भनिएका व्यक्तिहरूलाई पनि ज्यान मार्ने उद्योग गरेको भन्न मिल्ने भएन। यस अवस्थामा यी प्रतिवादीलाई ज्यान मार्ने उद्योगतर्फ सफाइ दिने गरी भएको शुरु फैसला सदर गरेको पुनरावेदन अदालतको फैसला मिलेकै देखियो।

१५. अब प्रत्यर्थी प्रतिवादी साजन महर्जनलाई लगाइएको अभियोगको सम्बन्धमा विचार गर्दा, यी प्रतिवादी साजन महर्जन लागू औषध मुद्दामा पक्राउ परेको अवस्थामा बरुण लिम्बूको जाहेरीले वादी नेपाल सरकार र प्रतिवादी राजेन्द्रबहादुर गोर्खालीसमेत भएको ज्यान मुद्दामा निजको संलग्नता रहेको भन्ने बुझिएको भनी प्र.ना.नि. दिलबहादुर थापाले दिएको मिति २०६४।३।२४ को प्रतिवेदनबाट यी प्रतिवादीका उपरमा समेत छानवीन अगाडि बढेको र मृतक राकेश लिम्बूलाई ज्यान मारेको भन्ने कर्तव्य ज्यान र सोही वारदातमा घाइते भएकाहरूको ज्यान मार्ने उद्योग गरेको भनी दुवै कसूरमा संलग्न भएको अभियोग लगाएको देखियो।

१६. यी प्रतिवादीले अधिकारप्राप्त अधिकारीसमक्ष गरेको बयान कागज हेर्दा आफू रोयल डिस्कोमा शुक्रवार, शनिवार र आइतवार दिउँसो डिजे बजाउने काम गर्ने गरेको र मिति २०५९।१०।३ गते दिउँसो ४ बजेतिर तलव लिन उक्त डिस्कोमा गई राति ८:३० बजे तिर घर फर्केकोले वारदातको समयमा त्यहाँ नरहेको भनी इन्कारी रहेको देखिन्छ। निजले अदालतमा सोहीबमोजिम बयान गरेको पाइन्छ। वारदात घटनामा घाइते भनिएका राजेश लेप्चा र सुनील कार्कीलाई भिकाई मौकामा सनाखत गराउँदा उल्लिखित घटना भएको राति घटनास्थलमा भएको साजन भन्ने व्यक्ति यी प्रतिवादी नभएको भनी उल्लेख गरेको देखिन्छ। मिसिलबाट उल्लिखित वारदातको समयमा साजन श्रेष्ठ, साजन भन्ने व्यक्ति रहेको भन्ने देखिए पनि कर्तव्य ज्यान र ज्यान मार्ने उद्योगको वारदातमा सक्रिय भएको साजन भन्ने व्यक्ति यिनै

प्रतिवादी भएको भन्ने तथ्यलाई पुष्टि गर्ने स्वतन्त्र र विश्वासिलो प्रमाण अभियोजनपक्षले पेश गरेको देखिन आएन। अभियोजनपक्षले प्रस्तुत गरेका र अदालतमा उपस्थित गराएका कुनै पनि साक्षीहरूले यी प्रत्यर्थी प्रतिवादीको उक्त कसूरमा संलग्नता रहेको भनी भन्न सकेको देखिन आएन।

१७. प्रस्तुत मुद्दाको वारदातको सम्बन्धमा अनुसन्धानको क्रममा यी प्रतिवादीलाई अभियोजनपक्षले बुझेको र कागज गराई छोडेको देखिन्छ। सो कागजमा समेत यी प्रतिवादीले आफूले दिउँसो अं. ४ बजे तलव लिई आफ्नो घर तर्फ फर्केको भन्ने समेत व्यहोरा उल्लेख गरेको देखिन्छ। मिति २०५९।१०।३ को घटनालाई लिएर एकपटक आफैले बुझेर छाडेपछि पुनः लामो समयको अन्तरालपछि मिति २०६४।३।२४ मा यी प्रतिवादीको पनि उक्त घटनामा संलग्नता रहेको बुझिएको भनी तथ्यपरक र तर्कसंगत आधारबिना नै परेको प्रहरी कर्मचारीको प्रतिवेदनको आधारमा कसैउपर फौजदारी मुद्दामा अभियोग लगाउँदैमा अभियोजनपक्षको कर्तव्य पूरा भएको मान्न मिल्ने हुँदैन। एउटै नाम भएका धेरै व्यक्ति हुन सक्ने भएकोले कसूरमा संलग्न रहेको व्यक्ति पहिचान नगरी नाम मिलेकै आधारमा प्रमाणबिना अभियोग लगाउनु अभियोजन पक्षको दायित्व होइन।

१८. शंका, अनुमान र मनोगत विश्वासको आधारमा वारदातको स्थापना गरिँदैन। फौजदारी कानूनअनुसार कसूर गरेको भन्ने स्वतन्त्र प्रमाणबाट स्थापित भएमा मात्र सम्बन्धित कसूरदारलाई सजाय गर्न सकिने भएकोले प्रमाणबाट कसूर गरेको भन्ने स्थापित हुन नसकेको अवस्थामा कसैलाई पनि कसूरदार ठहराउन वा सजाय गर्न मिल्ने हुँदैन। कसैउपर कुनै अभियोग लगाउँदा सो अभियोगलाई पुष्टि गर्नलाई शंका रहित प्रमाण पेश गर्न सक्नु पर्दछ। विवादित वा अनुमानित आधारमा कसैलाई सजायभागी बनाउन मिल्दैन। तसर्थ यी प्रतिवादी साजन महर्जनउपर लगाइएको कर्तव्य ज्यान र ज्यान मार्ने उद्योगको अभियोग प्रमाणित नभएको अवस्थामा यी प्रतिवादीलाई कसूरदार ठहर्‍याउन मिल्ने नहुँदा निजलाई दुवै अभियोगबाट सफाइ दिएको पुनरावेदन अदालतको इन्साफलाई अन्यथा भन्ने देखिन आएन।

१९. अतः माथि प्रकरण प्रकरणमा विवेचना गरिएबमोजिम पुनरावेदक प्रतिवादी उमेश गुरुङ्गलाई ज्यान मार्ने उद्योगतर्फ सफाइ दिई कर्तव्य ज्यान सम्बन्धी अपराधमा निज प्रतिवादीलाई मुलुकी ऐन, ज्यान सम्बन्धी महलको १३(१) नं. बमोजिम सर्वश्वसहित जन्मकैदको सजाय हुने ठहराई अ.बं. १८८ नं. बमोजिम १० वर्ष कैदको सजाय गर्न उचित हुने भनी राय व्यक्त गरेको शुरु काठमाडौं जिल्ला अदालतको मिति २०६४।१२।१३ को फैसलालाई रायसहित सदर गरेको पुनरावेदन अदालत, पाटनको मिति २०६६।११।१८ को फैसला सदर हुन्छ। साथै पूरक अभियोग लगाई प्रतिवादी कायम गरिएका प्रत्यर्थी प्रतिवादी साजन महर्जनलाई कर्तव्य ज्यान तथा ज्यान मार्ने उद्योगमा लिइएको अभियोग दावीबाट सफाइ दिने गरी शुरु काठमाडौं जिल्ला अदालतबाट मिति २०६४।१२।१३ मा गरेको फैसलालाई सदर गरेको पुनरावेदन अदालत, पाटनको मिति २०६६।१२।१८को फैसला समेत मनासिव देखिँदा सदर हुन्छ। अभियोग दावीबाट सफाइ पाउँ भन्ने पुनरावेदक प्रतिवादी उमेश गुरुङ्गको र प्रतिवादी साजन महर्जनलाई कर्तव्य ज्यान तथा ज्यान मार्ने उद्योगमा र प्रतिवादी उमेश गुरुङ्गलाई ज्यान मार्ने उद्योगमा समेत सजाय गरिपाउँ भन्ने वादी नेपाल सरकारको पुनरावेदन जिकीर पुग्न सक्तैन। दायरीको लगत कट्टा गरी प्रतिवादी उमेश गुरुङ्गलाई सर्वश्वसहित जन्मकैदको सजाय हुने ठहर भए पनि अ.बं. १८८ नं. बमोजिम कैद वर्ष १० (दश) हुने ठहर भएकोले सोहीबमोजिम लगत कितावमा जनाई कैदमा राख्न कैदी पूर्जा संशोधन गरी कैद म्याद ठेकी सम्बन्धित कारागार शाखामा पठाउनु भनी शुरु जिल्ला अदालतमा लेखी पठाई मिसिल नियमानुसार बुझाई दिनु। उक्त रायमा सहमत छु।

न्या.भरतराज उप्रेती
इति संवत् २०६८ साल साउन २५ गते रोज ४ शुभम्
इजलास अधिकृत : दीपककुमार दाहाल

निर्णय नं. ८७१८

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री ताहिर अली अन्सारी
माननीय न्यायाधीश श्री भरतराज उप्रेती
०६५-CR- साधक ०७१
०६६- ०११२, ०११३
फैसला मिति: २०६८।१।७।४
मुद्दा :- कर्तव्य ज्यान।
वादी: शिवलाल न्यौपानेको जाहेरीले नेपाल सरकार
विरुद्ध
विपक्षी प्रतिवादी: रुपन्देही जिल्ला करहिया गा.वि.स.वडा
नं.६ घरभई हाल जिल्ला कारागार कार्यालय,
पाल्पामा थुनामा रहेकी इन्द्रा न्यौपाने जैसी
पुनरावेदक प्रतिवादी: रुपन्देही जिल्ला करहिया
गा.वि.स.वडा नं.६ घरभई हाल जिल्ला
कारागार कार्यालय, पाल्पामा थुनामा रहेकी
इन्द्रा न्यौपाने जैसी
विरुद्ध
विपक्षी वादी: शिवलाल न्यौपानेको जाहेरीले नेपाल
सरकार
पुनरावेदक प्रतिवादी: जिल्ला पाल्पा गा.वि.स. वौघा
पोखराथोक वडा नं. ५ घर भई हाल जिल्ला
कारागार कार्यालय पाल्पामा थुनामा रहेका
केशव भट्टराई
विरुद्ध
विपक्षी वादी: शिवलाल न्यौपानेको जाहेरीले नेपाल
सरकार
शुरु फैसला गर्ने :-
मा.न्या.श्री रामचन्द्र राई
पुनरावेदन फैसला गर्ने :-
मा.मु.न्या. श्री तर्कराज भट्ट
मा.न्या.श्री दुर्गाप्रसाद उप्रेती

- अनुसन्धान कारवाही र न्यायिक प्रक्रियाको दौरान केही सामान्य प्राविधिक त्रुटि हुन गए तापनि त्यस्तो समग्र अनुसन्धान र अभियोग-अभियोजनालाई कुनै विशेष असर पार्न नसक्ने ।
- प्रतिवादीहरू पहिला भागेर अन्यत्र गए पनि पछि फर्केर आफूलाई समर्पण गरेको भए पनि त्यत्तिकैबाट तिनीहरूले गरेको कसूरको गाम्भीर्यतामा कमी आउन सक्ने देखिँदैन । अदालतमा सावित्री वयान गर्ने प्रत्येक कसूरदारलाई अ.व.१८८ नं. को प्रयोग गरी सजायमा छुट दिन वा सजायमा कमी गर्न सकिँदैन । उक्त ऐनको यो मनसाय वा व्यवस्था होइन । वस्तुतः योजनावद्ध हत्याको वारदातमा अ.व. १८८ को प्रयोग हुन नसक्ने र गर्न नमिल्ने ।

(प्रकरण नं. ७)

वादी तर्फबाट:

विपक्षी प्रतिवादी तर्फबाट: विद्वान अधिवक्ताद्वय प्रकाश के.सी र यमुना भट्टराई

अवलम्बित नजीर:

सम्बद्ध कानून:

- ज्यान सम्बन्धी महलको १, १३(१), (४)

आदेश

न्या.ताहिर अली अन्सारी: न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा ९ बमोजिम पुनरावेदन तथा दफा १० बमोजिम साधकको रोहमा दायर हुन आएको प्रस्तुत मुद्दाको संक्षिप्त तथ्य एवं ठहर यस प्रकार छ :-

मेरो छोरा वर्ष २४ को राजु न्यौपाने अध्ययन र नोकरीको सिलसिलामा रुपन्देही जिल्लाको भलवाडीमा बस्दै आएकोमा मिति २०६४।१।२ गते पाल्पा दोभान गा.वि.स.वडा नं. ५ मा कर्तव्य गरी मारे फालेको अवस्थामा फेला परेकाले कर्तव्य गरी मार्ने व्यक्तिहरू पत्ता लगाई कारवाही गरिपाउँ भन्ने व्यहोराको मिति २०६४।१।२ गतेको शिवलाल न्यौपानेको जाहेरी दरखास्त ।

जिल्ला पाल्पा दोभान गा.वि.स.वडा नं. ५ स्थित कदमवास भन्ने स्थानको पूर्वमा सिद्धार्थ राजमार्ग,

पश्चिममा तिनाउ खोला, उत्तरमा माथिल्लो सिद्धवाबा मन्दिर, दक्षिणमा भोलुङ्गेपुल यति चार किल्लाभिन्न सिद्धार्थ राजमार्ग देखि ७० मिटर तल खोलामा जाने गोरेटो बाटो तथा भाडी, सो गोरेटो बाटोमा उत्तर टाउको दक्षिण खुट्टा हुने गरी उत्तानो अवस्थामा रहेको मृतक लास, सो रहेको ठाउँमा रगत बगिरहेको, पानी परी विदो अवस्था भएकोले पानीको भलसँग रगत पनि बगिरहेको सो लास देखि १० फिट दक्षिणमा दुङ्गामा रगतका छिटाहरू रहेको, सोदेखि २५ फिट पूर्व दक्षिणमा एउटा ठूलो दुङ्गा रहेको सोको तल कोपचेरामा पहेंलो भूईमा कालो धर्का भएको समेत लेखेको रगत लागेको अवस्थामा एउटा टि-सर्ट, कालो रातो खैरो समेत भएको पकेट रुमाल थान १ र बाहिर गातामा अप्सरा लेखेको गणितको हिसाव गरेको कापी थान १ रहेको टि-सर्ट रुमाल र कापी अनुसन्धानको लागि प्रहरीले लिई गएको भन्ने २०६४।१।२ गतेको घटनास्थल लास जाँच मुचुल्का ।

मेरो छोरा राजु न्यौपानेलाई मिति २०६४।१।२ गते धारिलो हतियारले काटी मारेको र को कसले मात्थो भन्ने एकिन नभएको र उक्त दिन विहान इन्द्रा न्यौपाने र राजुसँगै घरबाट हिडेकोमा राजुको पाल्पास्थित दोभानमा मृतक लास फेला परेको हुँदा पछि किटानी जाहेरी दिनेछु भन्ने शिवलाल न्यौपानेको जाहेरी र मेरो भाई राजु न्यौपानेलाई हत्या गर्ने व्यक्ति पत्ता लगाउदा इन्द्रा न्यौपाने, केशव भट्टराई र टुकलाल भट्टराईले कर्तव्य गरी मारेको भन्ने यकीन हुन आएको हुँदा कानूनबमोजिम गरिपाउँ भन्ने समेत व्यहोराको मिति २०६४।१।१० गतेको दुर्गाप्रसाद न्यौपानेको किटानी जाहेरी ।

केशव भट्टराईले बुटवलमा बसी पढ्ने नोकरी समेत गर्ने हुँदा निजले तपाईंलाई नोकरी लगाईदिन्छु भनी मलाई जानकारी गराए पश्चात म पाल्पाबाट बुटवल गएकोमा उक्त दिन हाम्रो राति होटलमा गफ गर्ने क्रममा निज केशव भट्टराईले मलाई काका एउटी केटी छ मलाई अति माया गर्छे, म पनि उसलाई माया गर्दछु, तर राजु न्यौपाने भन्ने अति रिस गर्दछ । बोलिस भन्ने ठीक पाछु समेत भन्ने गर्दछ । त्यो केटा राजुलाई मार्नुपर्छ काका अनि मेरो सपना साकार हुन्छ, भनी बताएकाले मैले पनि स्वीकार गरी हामी सुत्थौ । मिति

२०६४।५।१९ गते सुत्ने क्रममा निज केशवले काका हामीले सल्लाह गरेको काम भोलि गर्नुपर्छ मेरो फोनमा कुरा भई सकेको छ। केटीले निज राजु न्यौपानेलाई लिई आउछे भनी हामी दुवै जना सुती मिति २०६४।५।२२ गते विहान उठी हामी दुवै जना पैदल हिडी सिद्धबाबा मन्दिरसम्म आई बाटो बाटै सिद्धबाबा मन्दिरको दर्शन गरी भोलुङ्गे पुलतिर जाने बाटोबाट दुवै जना तल गयौं। केही तल जाँदा एउटा ठूलो ढुङ्गामुनि एउटा केटा र केटी बसी अङ्गमाल गरीरहेका थिए, सो ठाउँमा पुग्ना साथ केशव भट्टराईले काट्ने हतियार निकाली निज केटालाई टाउको समेतमा हाने मैले निज राजु न्यौपाने भन्ने केटाको हात समाउने तथा मुख थुन्ने काम गरे। निज केशवले हानेको चक्कुबाट मेरो हात समेत काटेको हो। सोपश्चात् निज राजु न्यौपानेको मृत्यु भए पश्चात् हामी तिनैजना माथि बाटोमा आई म घाइते भएको कारण बुटवलमा मलाई औषधि उपचार गर्न गई निज केशव तथा इन्द्रा न्यौपाने भन्ने केटी भैरहवातिर लागे। सोपश्चात् मलाई उपचारको क्रममा पाल्पास्थित अर्गली बजारमा प्रहरीले पक्राउ गरेको हो। यसरी घटना भयो भन्ने थाहा पाई मेरो दाजु नाता पर्ने टीकाराम भट्टराईले भाग्नको लागि मलाई रु.४,०००/- दिनु भएको हो भन्ने समेत व्यहोराको अनुसन्धान अधिकारीसमक्ष प्रतिवादी सुमित भन्ने टुकलाल भट्टराईले गरेको वयान।

जिल्ला रुपन्देही, करहिया गा.वि.स. वडा नं. ६ बस्ने इन्द्रा न्यौपाने बस्ने घर खानतलासी गर्दा बाहिर गातामा गगन लेखी फुलको बीच भएको भित्र अंग्रेजी अक्षरहरूले लेखिएको कपी थान १, बाहिरी गातामा गगन लेखिएको फूलको चित्र Indira Neupane भएको लेखेको भित्र पानामा गणितको हिसाव गरेको कापी थान १ बरामद भएको भन्ने मिति २०६४।५।१९ गतेको खानतलासी तथा बरामदी मुचुल्का।

जिल्ला पाल्पा दोभान गा.वि.स. वडा नं. ५ स्थित पूर्वमा सिद्धार्थ राजमार्ग, पश्चिममा तिनाउ खोला, उत्तरमा माथिल्लो सिद्धबाबा मन्दिर, दक्षिणमा भोलुङ्गेपुल यति चार किल्लाभित्र रहेको जंगल पाखोमा तिनाउ खोलामा जाने पाखो बाटो रहेको सो गोरेटो बाटोनेर ठूलो ढुङ्गा तथा गोरेटो बाटो देखि तल विडसहितको सेतो चक्कु बुट्यान भएको खोल्सामा फेला परेको, सो

चक्कु देखि २ मीटर पूर्वमा बुट्यानको भाडीमा विड नभएको सेतो रङको चक्कु अर्को फेला परेको भन्ने मिति २०६४।५।२७ गतेको घटनास्थल तथा बरामदी मुचुल्का।

मैले इन्जिनियररिङ्ग कलेज भैरहवामा अध्ययन गर्ने क्रममा सोही कलेजमा अध्ययनरत जिल्ला रुपन्देही, करहिया गा.वि.स. वडा नं. ६ बस्ने इन्द्रा न्यौपानेसँग चिनजान भई निजसँग गहिरो माया प्रेम बसेकोमा निज इन्द्रा न्यौपानेको दाजु नाता पर्ने राजु न्यौपानेले सधैं गाली गलौज गर्ने, धम्की दिने गरेको मसँग भन्दै आएकी थिइन्। यस्तैमा निज इन्द्राले राजु न्यौपानेलाई ठिक पार्नु पन्थो नत्र तिम्रो र मेरो माया प्रेम विग्रन सक्छ भनी मलाई भनेकोमा अब के गर्ने भनी हामी दुवै जना सल्लाह गरी मैले राजु न्यौपानेलाई मिति २०६४।५।२२ गते सिद्धबाबा मन्दिरमा लिएर जान्छु तिम्री त्यही आउनु निज राजुलाई मार्नु पर्छ भनी भनेकीले म निजको कुरामा खुशी भई मैले एकलै के कसो हुने हो एउटा साथी खोज्नु पन्थो भनी विचार गर्दा, गाउँका काका नाता पर्ने टुकलाल भट्टराईलाई बोलाई हामी दुवै जना मिति २०६४।४।२२ गते बुटवल आई होटलमा बास बसी मेरो र इन्द्राबीच भएको सम्पूर्ण योजनाको कुरा निज काकालाई बताई काकाले पनि हुन्छ भनी मिति २०६४।५।२२ गते विहान काका टुकलाल भट्टराई र म सिद्धबाबा मन्दिरमा पुगी बाटोबाटै दर्शन गरी हामी सिद्धबाबा मन्दिरको भोलुङ्गेपुलतिर जाने बाटो गई केही तल जाँदा उक्त बाटोमा रहेको ठूलो ढुङ्गामुनि निज राजु न्यौपाने र इन्द्रा न्यौपाने अङ्गमाल गरी बसिरहेकोदेखि म तथा टुकलाल सो ठाउँमा पुग्ने वित्तिकै मेरो साथमा रहेको चक्कु निकाली राजुको टाउकोमा हाने। निज राजुले प्रतिकार गर्न खोज्दा काका टुकलाल भट्टराईले हात समाती मुख समेत थुने मैले तथा इन्द्राले चक्कुले हानेको हानै गरियो। मैले चक्कु हान्दा टुकलाल घाइते भएको र निज राजु न्यौपानेको मृत्यु भएकोले हामी तिनै जना बुटवलमा आई निज काकाको उपचार गराई निज टुकलाललाई पाल्पा जानु भनी म तथा इन्द्रा भारी फरार भएको हो भन्ने समेत व्यहोराको अधिकार प्राप्त

अधिकारीसमक्ष प्रतिवादी केशव भट्टराईले गरेको वयान ।

मैले इन्जिनियररिङ्ग कलेज भैरहवामा अध्ययन गर्दै रहेको सोही क्याम्पसमा अध्ययन गर्ने केशव भट्टराईसँग चिनजान भई माया प्रेम बसी सँगै हिड्दा डुल्दा निज दाजु राजु न्यौपानेले मलाई गाली गलौज गर्ने, तथा धम्की दिने गरेकोमा निज राजुले मेरो र केशवबीचको प्रेम छुट्टाई दिन्छन् कि भनी अब राजुलाई ठीक नपारेसम्म हामीहरूको सपना साकार हुँदैन भनी मैले निज राजुलाई मिति २०६४।१।२ गते विहान सिद्धबाबा मन्दिरको नजिकै तल पुलमा भर्ने बाटोमा ल्याई आउँछु । तिमी त्यही आउनु भन्दा केशवले हुन्छ भने र दुवै जनाको सल्लाह अनुसार मैले निज राजु न्यौपानेलाई उक्त मितिमा सिद्धबाबा मन्दिर जाने भनी बोलाई लगे सिद्धबाबा मन्दिर नजिक पुगी मन्दिरको दर्शन गरी टिका लगाई निज राजुलाई डेम साईडतर्फ घुम्न जाउँ भनी भोलुङ्गे पुलतिर लगी केही तल पुगेपछि एउटा ठूलो ढुङ्गा थियो । सोही ढुङ्गाको मुनी म र राजु बसी रहेको बेला केशवले आफूसार्थ लिई आएको चक्कु निकाली टाउकोमा हान्न थाले, मैले पनि आफू सार्थ लिएको चक्कुले निजको छाती तथा कोखमा हानेँ, निज राजुले कराउने तथा प्रतिकार गर्न खोजे केशवसँग गएका निजका काकाले राजुको मुख थुन्ने तथा हात समाउने गरे । केशवले चक्कु प्रहार गरी रहँदा निजको काकालाई हातमा चोट समेत लाग्यो । निज राजुको मृत्यु भएपश्चात् हामी तिनै जना माथि सडकमा आई निज केशवको काकाको उपचारको लागि मेडिकलमा लगी म आफ्नो घरमा गए आफूलाई चाहिने कागजात लिई बुटवलमा आई निज टुकलालले उपचार गराएको पैसा समेत तिरी म तथा केशव भट्टराई भागी फरार भएको हो भन्ने समेत व्यहोराको अधिकार प्राप्त अधिकारीसमक्ष प्रतिवादी इन्द्रा न्यौपाने जैसीले गरेको वयान ।

मृतक राजु न्यौपाने मेरो नन्दको छोरा हुन । निज राजु मेरो घरमा बसी पढ्ने गरेकोमा निज १ वर्ष पहिलादेखि नोकरी गर्ने सिलसिलामा करहियामा बस्ने र पढ्ने गरेका, बेला बखतमा मेरो घरमा आउने श्रीमान मेरो घरमा नभएको कारण मेरो घर

व्यवहार समेत निजले हेर्ने गरेको तथा मेरो छोरी इन्द्रा न्यौपाने समेत सिमरा आई बसी इन्जिनियरिङ्ग क्याम्पसमा पढी रहेकी थिइन, निज राजु न्यौपानेले मिति २०६४।१।१ गते मलाई फोन गरी दिदी मेरो छुट्टी छ म आउँछु भनी भनेकोले आऊ भनी मैले निजलाई बोलाई निज उक्त दिन बेलुका आई सो दिन राति मेरो घरमा बसी मिति २०६४।१।२ गते विहान मेरो छोरी इन्द्रा क्याम्पस जान भनी हिडेकी र निज राजु पनि अफिस जान्छु भनी निज दुवै जनासँगै हिडेका हुन् । दिउसो ४ बजे निज राजुको घटना भएछ निज राजु न्यौपानेलाई धारिलो हतियारले काटी मारेका रहेछन् । मेरो छोरी हालसम्म घर गएकी छैनन् प्रहरीले पक्राउ गरेको कुरा थाहा पाएकी हुँ । मेरो भान्जा राजु न्यौपानेलाई कर्तव्य गरी मार्ने मेरो छोरी समेत हुन् भन्ने सुनेकी हुँ । अन्य को को हो मैले चिन्दैन भन्ने समेत व्यहोराको लक्ष्मी न्यौपानेले गरेको कागज ।

मृतक राजु न्यौपाने मेरो सानी आमाको छोरा मेरो दाजु नाता पर्दछन् । निज राजु न्यौपाने तथा म पढ्ने तथा नोकरी गर्ने सिलसिलामा द अनराग इन्टरनेशनल प्रा.लि.मंगलापूरको अफिसमा कोठा लिई घरमा जाने बस्ने गरेकोमा निज राजु न्यौपाने विदाको दिन आफ्नो मावली घर लक्ष्मी न्यौपानेको घरमा जाने बस्ने गरेको यस्तैमा निज राजु न्यौपाने मिति २०६४।१।१ गते लक्ष्मी न्यौपानेको घरमा गएका हुन् । मिति २०६४।१।२ गते विहान निज राजु न्यौपाने डेरा कोठामा आई नयाँ कपडा लगाई गएका हुन् । यस्तैमा सोही दिन अ.३.०० बजेका समयमा पात्प्याको सिद्धबाबा नजिकै राजु न्यौपाने भन्ने व्यक्तिलाई चिन्नु हुन्छ निजको हत्या भयो भन्ने मलाई फोन आएकोमा मैले निजलाई चिन्दछु भनी मैले मेरो भाउजू नाता पर्ने निज लक्ष्मी न्यौपानेलाई लिई सिद्धबाबा जाँदा निज राजुको लास देखी चिनी घरपरिवार समेतलाई खबर गरी निज राजु न्यौपानेलाई को कसले कर्तव्य गरी माया भनी पत्ता लगाउँदा, मामाकी छोरी इन्द्रा न्यौपाने, केशव भट्टराई र टुकलाल भट्टराई समेत मिली षडयन्त्र गरी उक्त सिद्धबाबामा लगी हत्या गरेको कुरा थाहा पाएको हुँ भन्ने समेत व्यहोराको बुझिएका भिमप्रसाद भण्डारीले गरेको कागज ।

मिति २०६४।१।२ गतेका दिन जिल्ला पाल्पा, दोभान गा.वि.स. वडा नं. ५ स्थित एक जना व्यक्तिलाई मारेका छन् भन्ने कुरा थाहा पाएको हो । निज मृतक स्याङजाका राजु न्यौपाने भन्ने व्यक्ति भएको भन्ने समेत थाहा पाएको हो, सो सम्बन्धमा बुझ्दा निज राजु न्यौपानेलाई निजको बहिनी नाताकी इन्द्रा न्यौपाने, केशव भट्टराई र टुकलाल भट्टराई समेतले षडयन्त्र गरी कर्तव्य गरी मारेको हो भन्ने समेत थाहा पाएको हो भन्ने समेत व्यहोराको एकै मिलानको वस्तुस्थितिमा बुझिएका कमलराज श्रेष्ठ समेतले गरेको मिति २०६४।६।२ को वस्तुस्थिति कागज ।

प्रतिवादी इन्द्रा न्यौपाने र केशव भट्टराईका बीच प्रेम सम्बन्ध रहेको थाहा पाएका राजु न्यौपानेलाई मारी आफ्नो प्रेम सम्बन्ध साकार हुन्छ भन्ने ठानी सोही बमोजिम राजु न्यौपानेलाई मार्नका लागि टुकलाल भट्टराईको सहयोग लिई वारदातस्थल जिल्ला पाल्पा दोभान गा.वि.स. ५ कदमवास भन्ने ठाउँमा लगि राजु न्यौपानेलाई आफ्नो साथमा रहेको धारिलो हतियार छुरी भिकी प्रहार गरी मारेको प्रतिवादी केशव भट्टराई र इन्द्रा न्यौपानेको कार्य मुलुकी ऐन ज्यान सम्बन्धीको १ नं. र १३(१) नं. ले परिभाषित कसूर भएबाट निजहरू दुवै जनालाई सोही ऐनको १३(१) नं. बमोजिम सजाय हुनु तथा प्रतिवादीमध्येका सुमित भन्ने टुकलाल भट्टराईले राजु न्यौपानेलाई मार्ने कुराको योजनामा सहमति जनाई केशव भट्टराई र इन्द्रा न्यौपानेले आफ्नो प्रेममा बाधक बनेका व्यक्तिलाई हात समाई, मुख थुनी मर्ने मानिसको ज्यूमा हातहाली मार्नको लागि संयोग पारिदिएको देखिंदा निज प्र.टुकलाल भट्टराईको सो कार्य मु.ऐन ज्यान सम्बन्धीको १ र १३(४) नं. ले परिभाषित कसूर अपराध भएबाट निजलाई सोही ऐनको १३(४) नं. बमोजिम सजाय हुन एवं उक्त घटनामा सरिक व्यक्ति प्र.टुकलाललाई रु.४,०००।- दिई भारततर्फ भाग भनी खर्च दिई अपराधी भगाउन वारदात छिपाउन खोजेको प्रतिवादी टिकाराम भट्टराईको सो कार्य मुलुकी ऐन ज्यान सम्बन्धीको २५ नं. ले परिभाषित कसूर अपराध भएबाट निजलाई सोही ऐनको सोही नं. अनुसार सजाय हुन मागदावी लिएको छ भन्ने समेत व्यहोराको अभियोग मागदावी ।

राजु न्यौपाने मेरो फुपुको छोरा नाता पर्दछ, उसले मलाई शारीरिक सम्बन्ध कायम गरौं भन्ने, सेक्स प्रस्ताव राख्ने, विवाहको प्रस्ताव गरी अनेक दुःख दिने गर्दथे । मिति २०६४।१।२ गते सिद्धबाबा जाउँ विवाह गरौं भनी प्रस्ताव राखी सल्लाह भएअनुसार उक्त दिन विहान ६.०० बजेतिर सिद्धबाबा मन्दिरमा गई टिका लगाई मलाई उसले निधारमा टिका समेत लगाई दिएको र पछि हामी भोलुङ्गेपुलतर्फ गई केही समय बस्दा राजुले मलाई शारीरिक सम्बन्ध राख्ने प्रस्ताव राखे । मैले मेरो भोलामा २ वटा चक्कु लिएर गएको थिए, उसले सेक्स गरौं भन्दा मलाई रिस उठी लिई गएको चक्कु भोलाबाट भिकी उसलाई सो चक्कुले पेटमा हानेको हो त्यस पछाडि टाउकोमा हानेको हो मैले हान्दा केशव भट्टराई समेत २ जना त्यहाँ पुगेका थिए । करीव १ हप्ता अगाडिदेखि त्यस्तो सोच बनाएकी थिए । घटनास्थलमा केशव भट्टराई र टुकलाल अङ्गल पुगेका थिए । उनीहरूले मृतक राजुलाई हाने हानेनन् सो मलाई केही थाहा छैन । पेश गरिएका चक्कु २ थान देखाउँदा हेरी चिने यो मैले घटनामा प्रयोग गरेको चक्कु हो मैले गल्ती गरेकाले कानूनबमोजिम सजाय भोग्न तयार छु भन्ने समेत व्यहोराको प्रतिवादी इन्द्रा न्यौपानेले शुरु अदालतमा गरेको वयान ।

मृतक राजु न्यौपाने र इन्द्रा न्यौपाने सिद्धबाबा तल खोलामा गएको र त्यहाँ हामी पनि घुम्न जाने क्रममा उनीहरूलाई देखेको हो । इन्द्राले पहिलो दिन मलाई फोनबाट म र राजु सिद्धबाबातर्फ आउँदै छौं निगरानी राख्नु होला भनी फोन गरेकी थिइन । सोही अनुरूप म पनि सिद्धबाबा गएको थिएँ । सिद्धबाबा तल खोलामा इन्द्रा र राजु चिच्चाएको सुनी हामी त्यहाँ जाँदा इन्द्राले चक्कुले राजुलाई हानेको र अर्को चक्कु त्यही थियो । केटाले केटीलाई हान्यो भनी सोची मैले सो चक्कुले राजुलाई हानेको हो । १/२ पटक लागेको थियो हान्दा अङ्गल टुकलालले रोक्नु भएको ख्याल भएन । हामी त्यहाँबाट हिड्दा राजु पल्टिरहेको थियो । मरेको, जीउँदो मलाई ख्याल भएन । म र इन्द्राबीच प्रेम सम्बन्ध रहेको थियो । त्यसैले मैले इन्द्राले भनेअनुसार सिद्धबाबा गएको हो मैले योजना बनाई गल्ती गरेको होइन संयोगवस घटनास्थल पुगी १/२

पटक हानेको हो कानूनबमोजिम सजाय भोग्न तयार छु भन्ने समेत व्यहोराको केशव भट्टराईले शुरु अदालतमा गरेको वयान ।

मिति २०६४।१।२ गते विहान अ.६/७ बजेतिर म र केशव भट्टराई समेत भई सिद्धबाबाको मन्दिरतिर लाग्यौ । केशव भट्टराई एक्कासी तल भरे म पनि केशव भट्टराईको पछि लागदा केशव भट्टराईले राजु न्यौपानेलाई चक्कुले एकचोटी हानेको देखे । यो के गरेको हो भनी केशवको हातको छुरी समात्न पुगेछु । मेरो दाँया बाँया हातको औलाहरू समेत र हातको पन्जाको कान्छी औलाको भागपट्टि गहिरो रूपबाट काट्यो । हातको रगत देखि म बेहोस भई लडेछु । प्र.केशवले नोकरी लगाइदिन्छु भनी बोलाएकोले म बुटवल गएको हो । म लुम्बिनी मेडिकल कलेजमा औषधि उपचारको लागि आएको बखत प्र.केशव भट्टराईको बुवालाई भनेको हुँ टिकाराम भट्टराई रु.३०००।- दिनु भएको हो सके सम्म भाग भन्नु भएको समेत हो । मैले अभियोग दावीअनुसार सजाय पाउनु पर्ने होइन, म निर्दोष हुँ, जसले घटना घटायो तिनीहरूले नै सजाय पाउनुपर्छ भन्ने समेत व्यहोराको प्र.सुमित भन्ने टुकलाल भट्टराईले शुरु अदालतमा गरेको वयान ।

प्रतिवादी केशव भट्टराई मेरो छोरा हो, टुकलाल भट्टराई र केशव भट्टराई मोटरसाइकल दुर्घटनामा परी घाइते भए भन्ने फोनबाट जानकारी भएको र लुम्बिनी मेडिकल कलेजमा आई खोज्दा टुकलाल भट्टराईलाई मात्र भेटी रु.३२००।- दिएको थिए । उसले मोटरसाइकल दुर्घटना भई हात काटेको हो भनी भनेको थियो । मैले घटना दवाउन छिपाउन खोजेको कुनै कुरा होइन, टुकलाल भट्टराईलाई भारततर्फ भाग भनी पैसा दिएको होइन र उपचारको लागि भनी दिएको हो मलाई अभियोग दावीबमोजिम सजाय हुनु पर्ने होइन भन्ने समेत व्यहोराको प्र.टिकाराम भट्टराईले शुरु अदालतमा गरेको वयान ।

आदेशानुसार वादी प्रतिवादीका साक्षीको बकपत्र भई मिसिल संलग्न रहेको ।

मृतक राजु न्यौपानेलाई प्रतिवादीहरू केशव भट्टराई र इन्द्रा न्यौपानेले चक्कु जस्तो धार भएको जोखिमी हतियारले पेट टाउको जस्तो संवेदनशिल अंगहरूमा प्रहार गरी सोही प्रहारको कारण मृतक

राजु न्यौपानेको मृत्यु भएको हुँदा प्र.केशव भट्टराई र इन्द्रा न्यौपानेलाई ज्यान सम्बन्धी महलबमोजिम सर्वश्वसहित जन्मकैद सजाय हुने ठहर्छ ।

जाहेरवालाहरूले प्र.टुकलालले मृतकको हात समातेको र मुख थुन्ने काम गरेको हो भनी लेखाई दिन नसकेको, प्र.टुकलालको अधिकार प्राप्त अधिकारीसमक्षको वयान स्वतन्त्र प्रमाणबाट पुष्टि हुन नसकेको र प्र.टुकलालले आरोपित कसूर गरेको हो भन्ने खम्बीर प्रमाण वादी पक्षबाट पेश भएको नदेखिँदा प्र.टुकलालले अभियोग पत्रबमोजिम कसूर गरेको भन्न मिल्ने नदेखिँदा प्र.टुकलाल भट्टराईलाई अभियोग दावीबमोजिम सजाय हुन सक्दैन सफाइ पाउने ठहर्छ ।

प्रतिवादी टिकाराम भट्टराईले मृतक राजु न्यौपाने वारदात समयमा मारिएको कुरा चाल पाएर पनि जाहेर नगरी कसूरदार भगाउने कसूर गरेको हो भन्ने खम्बीर हुने सबूद प्रमाण वादी पक्षले गुजार्न सकेको नदेखिँदा प्र. टिकाराम भट्टराई अभियोग पत्रबमोजिम कसूर गरेको भन्न मिलेन । प्र.टिकाराम भट्टराईले अभियोग पत्रबाट सफाइ पाउने ठहर्छ भन्ने पाल्पा जिल्ला अदालतको मिति २०६५।४।२९ को फैसला ।

मलाई हराई ज्यान सम्बन्धी महलको १३(१) नं. बमोजिम सर्वश्वसहित जन्मकैद हुने ठहर्छाई भएको शुरु फैसलामा चित्त बुझेन । म स्वयंले पनि परिहाल्यो भने प्रयोग गुरूला भनी छुरी भोलामा राखी गएको थिए । मृतक राजु न्यौपानेले फुपुको छोरा मसँग यौनजन्य कार्य गर्न खोजेको समेतका कारणले तत्काल आक्रोशित भई प्रहार गरेकी हुँ । परिस्थिति लाई न्यायोचित ढंगले विचार गरी मैले आत्म रक्षार्थ बल र उपाय प्रयोग गर्दा आवश्यक होस नपुऱ्याएको हदसम्म मात्र कसूरको दायित्व निर्धारण गर्दै न्यायपूर्ण इन्साफ पाऊँ भन्ने प्र.इन्द्रा न्यौपाने जैसीको पुनरावेदन जिकीर ।

मलाई हराई सर्वश्वसहित जन्मकैद सजाय गर्ने गरी भएको शुरु फैसलामा चित्त बुझेन । मैले राजुलाई मार्ने कुनै प्रयोजन र तयारी गरेको होइन र मार्नेसम्मको प्रहार मबाट भएको छैन । शुरु फैसलामा प्रमाणको मूल्याङ्कन गर्ने कुरामा न्यायिक मनको प्रयोग भएको छैन । शुरु अदालतको फैसलाबाट मलाई अन्याय परेकाले बदर गरी सफाइ पाऊँ भन्ने प्र.केशव भट्टराईको पुनरावेदन जिकीर ।

प्रतिवादीहरू सुमित भन्ने टुकलाल भट्टराई र टिकाराम भट्टराईलाई सफाइ दिने गरी भएको शुरुको सो हदसम्मको फैसलामा चित्त बुझेन । मृतक राजुलाई घटनास्थलमा ल्याउनुभन्दा अगाडि प्र.केशव भट्टराईले टुकलालसँग भेट गरी दुवै जना घटनास्थलमा आएको र केशव भट्टराईले छुरी प्रहार गर्दा प्र.टुकलाल भट्टराईले मृतकको हात खुट्टा समाउने मुख थुन्ने समेतका कार्य गरेको भन्ने प्र.केशव भट्टराई र इन्द्रा न्यौपाने समेतको वयानबाट पुष्टि भई मृतक राजु न्यौपानेलाई कर्तव्य गरी मार्नमा संलग्न रहेको मिसिल संलग्न प्रमाणबाट पुष्टि भई रहेको अवस्थामा प्रमाणको मूल्याङ्कन नगरी प्र.टुकलाल भट्टराईलाई सफाइ दिने गरी र प्र.टिकाराम भट्टराईले मृतक राजु न्यौपाने कर्तव्यबाट मरेको भन्ने चाल पाई जाहेर नगरी बसेको मिसिल संलग्न प्रमाणबाट पुष्टि भएको देखिँदा, देखिँदै पनि सफाइ दिने गरी भएको शुरु फैसला सो हदसम्म त्रुटिपूर्ण हुँदा बदर गरी प्र.टुकलाल र टिकाराम भट्टराईलाई अभियोग दावीबमोजिम सजाय गरिपाऊँ भन्ने वादी नेपाल सरकारको पुनरावेदन पत्र ।

यसमा मौकामा भएको टुकलाल समेतको वयानबाट निज समेतको संलग्नतामा घटना हुन गएको भन्ने र इन्द्राको अदालतको वयानबाट निजको मात्र कर्तव्यको स्थिति भन्ने रहेको अवस्थामा प्रमाणको विश्लेषण र मूल्याङ्कन गर्दा शुरुको फैसला फरक पर्न सक्ने भएकोले छलफलको लागि प्रत्यर्थीहरू फिकार्ई आए वा अवधि नाघेपछि नियमानुसार पेश गर्नु भन्ने पुनरावेदन अदालत बुटवलबाट मिति २०६५।१०।२० मा भएको आदेश ।

पुनरावेदक प्र.इन्द्रा न्यौपाने जैसी र केशव भट्टराईको हकमा हेर्दा राजु न्यौपानेले मलाई गाली गर्ने पिट्ने समेत गर्थे । सो कुरा केशवलाई भनी राजुलाई ठीक नपारेसम्म हाम्रो प्रेम सफल हुँदैन भनी मैले बताएपछि केशवसँग राजुलाई मार्ने सल्लाह भयो । सल्लाहअनुसार मिति २०६४।१।२ गते मैले राजुलाई सिद्धबाबा जाऊँ भनी लगी मन्दिरमा दर्शन गरी भुलुङ्गेपुल घुम्न जाऊँ भनी गई बसिरहेको बेला केशव र टुकलाल त्यही आए । मिसिल संलग्न कागजातहरूबाट प्र.इन्द्राले योजनावद्ध रूपमा भोलामा चक्कु लिई गई केशव र इन्द्राले पालैपालो मृतक

राजुको पेट, टाउकोमा धारिलो चक्कु प्रहार गरी मारेको देखिएको, घटनास्थलबाट चक्कु बरामद भएको र सोही चक्कुले राजुको टाउको पेटमा हानेको हो भनी प्र.इन्द्रा र केशव भट्टराई अदालतमा समेत कसूरमा सावित रहेको देखिँदा निज प्रतिवादी इन्द्रा न्यौपाने र केशव भट्टराईले आरोपित कसूर अपराध गरेको पुष्टि भएकोले निज प्रतिवादीहरूलाई ज्यान सम्बन्धी महलको १३(१) नं. बमोजिम सर्वश्व सहित जन्म कैद सजाय गर्ने ठहर्‍याएको शुरु फैसला मिलेकै देखिन आयो ।

सह प्रतिवादीहरू केशव भट्टराई र इन्द्रा न्यौपानेले अधिकार प्राप्त अधिकारीसमक्षको वयानमा राजु न्यौपानेलाई मार्ने योजना बनाउदा प्र.टुकलालसँग पनि सल्लाह गरेको, सोहीअनुरूप केशव र टुकलाल सँगसँगै घटनास्थलमा पुगेको र केशवले राजुलाई चक्कुले हान्दा टुकलालले राजुको हात समाउने र मुख थुन्ने काम गरेका हुन् भनी लेखाई दिएको पाइन्छ । मैले राजुलाई चक्कुले हान्दा टुकलालको हातमा लाग्न गएकोले बुटवलमा उपचार गराई इन्द्रा, म र टुकलाल भई नारायणघाट गई बसी अर्को दिन इन्द्रा र म पोखरा गएका हौं । टुकलाल घर जानु भएको हो भन्ने प्र.केशव भट्टराईको वयान र केशवले राजुलाई चक्कुले हान्दा टुकलालको हातमा लाग्न गएको हो भन्ने प्र.इन्द्रा न्यौपानेको वयान र स्वयं टुकलालले पनि केशवले राजुलाई चक्कुले हान्दा मेरो हातमा लाग्न गई घाइते भएका हुन भनी अदालतमा समेत वयान गरेबाट र हातमा लागेको घाउ अन्य कारणबाट लागेको भन्न नसकेबाट समेत यी प्रतिवादी वारदातस्थलमा उपस्थित भई राजुलाई मार्न संयोग पारिदिएको पुष्टि हुन आयो । त्यसै गरी प्र. इन्द्रा न्यौपाने, केशव भट्टराई र टुकलाल भट्टराई समेतले षडयन्त्र गरी राजु न्यौपानेलाई कर्तव्य गरी मारेका हुन् भन्ने समेतका मिसिल संलग्न कागज प्रमाण एवं सिलसिलेवार घटनाक्रमबाट यी प्रतिवादी टुकलाल भट्टराई राजु न्यौपानेलाई मार्ने क्रममा वारदातस्थलमा उपस्थित भई केशवले राजुलाई चक्कु प्रहार गर्दा मृतक राजुको हात समाउने र मुख थुन्ने जस्ता कार्य गरी राजुको जीउमा हात हाली मार्न संयोग पारिदिएको पुष्टि हुन आएकोले यी प्र.टुकलाल भट्टराईले अभियोग दावीबमोजिम कसूर गरेको देखिन आयो ।

प्र. टिकाराम भट्टराई उपरको पुनरावेदन जिकीर तर्फ हेर्दा, यी प्रतिवादी घटनास्थलमा गएको भन्ने मिसिल कागजातबाट देखिन नआएको र मृतक राजु न्यौपानेलाई मारिएको जानकारी पाएर पनि जाहेर नगरेको भन्ने स्वतन्त्र प्रमाणबाट वादी पक्षले पुष्टि गर्न सकेको नदेखिँदा प्र.टिकाराम भट्टराईले अभियोग दावीबमोजिम कसूर गरेको देखिन आएन।

तसर्थ मिसिल संलग्न कागज प्रमाण एवं माथि उल्लेख गरिएका आधारहरूबाट वारदात घटनामा संलग्न रही प्रतिवादी टुकलाल भट्टराईले पनि आरोपित कसूर गरेको देखिँदा देखिँदै पनि निजलाई सफाइ दिने गरी गरेको हदसम्म शुरु जिल्ला अदालतको मिति २०६५।४।२१ को फैसला त्रुटिपूर्ण देखिनाले सो हदसम्म केही उल्टी भई प्रतिवादी टुकलाल भट्टराईलाई अभियोग पत्र मागदावीबमोजिम ज्यान सम्बन्धी महलको १३ (४) नं. बमोजिम जन्मकैदको सजाय हुने ठहर्छ। प्रतिवादीहरू इन्द्रा न्यौपाने र केशव भट्टराईको हकमा शुरुले गरेको फैसला मनासिव नै देखिनाले आरोपित कसूरबाट सफाइ पाउनु पर्छ भन्ने, प्रतिवादी इन्द्रा न्यौपाने र प्र.केशव भट्टराईको पुनरावेदन जिकीर पुग्न सक्दैन। प्रतिवादी टिकाराम भट्टराईलाई सजाय गरिपाउँ भन्ने सम्मको वादी नेपाल सरकारको पुनरावेदन जिकीर पुग्न सक्दैन भन्ने पुनरावेदन अदालत बुटवलबाट मिति २०६६।३।१ मा भएको फैसला।

अदालतबाट भन्दा पनि अधिकारप्राप्त अधिकारीबाट लिइएको मेरो वयानलाई आधार मान्दै अन्य प्रमाण परिस्थितिहरूले त्यसको पुष्टि गरेको भन्ने अवधारणा बनाई फैसला भएको छ। म स्वयंले नै पनि परिहाल्यो भने प्रयोग गरुला भनी छुरी भोलाभा लिई गएको घटना स्थलमा मृतक राजुले आफ्नी फुपूकी छोरी बैनी नाताकी मसँग यौन कार्य गर्न खोजेका समेत कारणले तत्काल आक्रोशित भई प्रहार गरेकी छु। मार्ने नै मनसायले तय गरी प्रहार गरेको भन्ने तात्पर्य निकाली ज्यान सम्बन्धीको १३(१) जस्तो हदसम्मको कठोर सजाय गर्नु सर्वथा गलत भएको छ।

सिद्धबाबा घटनास्थल जाने योजना मेरो नभई स्वयं मृतक राजुकै थियो। यौन सम्बन्ध राखी विवाह समेत गर्ने र नगरेमा अपहरण समेत गर्ने धम्की दिएको र सिद्धबाबा मन्दिरमा गई यौन कार्य सम्पन्न

गर्दै विवाह समेत गर्ने दवाव दिएकोले बाध्य भई जानु पर्ने स्थिति भएको हदसम्मको बल प्रयोग गरेर पनि आत्मरक्षा गरूँला भनेर मात्र सो छुरी लिएर गएको थिएँ। मृतक राजुको जोरजुलुमी र जिद्धी स्वभाव र आचारणका कारण सो निर्णयमा पुगी इच्छा नहुँदा नहुँदै पनि निजको ज्यानै जानेसम्मको प्रहार गरेकी हुँ। मलाई कानून व्यवसायिसँग परामर्श गरी वयान गर्ने अवसर दिनुपर्थ्यो। जाहेरवाला र अन्य साक्षिका बकपत्रले सावितीको पुष्टि गरेको भन्ने समेत फैसलाको कथन छ लास जाँच मुचुल्का शव परीक्षण इत्यादी कुराले पनि पुष्टि गरेको भन्ने उल्लेख छ। राजु न्यौपानेको मृत्यु चक्कु प्रहारबाट भएकोसम्म पुष्टि भएको छ। सोभन्दा अधि गएर म लगायतमका अभियुक्तहरूले योजना बनाई हत्या गरेको भन्ने कसरी पुष्टि हुन्छ ?

तसर्थ उपर्युक्त परिस्थितिलाई न्यायोचित ढंगले विचार गरी, लगाइएको आरोपबाट अलग फर्सद गरी पुनरावेदनको त्रुटिपूर्ण फैसला उल्टी गरी, आत्मरक्षार्थ बल र उपाय प्रयोग गर्दा आवश्यक होश नपुन्याएको हदसम्म मात्र कसूरको दायित्व निर्धारण गर्दै त्यसमा समेत विचार गरी न्यायपूर्ण इन्साफ पाऊँ भन्ने निज इन्द्रा न्यौपाने जैसीको पुनरावेदन पत्र।

मेरो जति वयानहरू, बकपत्र भए ति अधिकार प्राप्त अधिकारीसमक्ष हुँदा कतिपय कुरामा जवरजस्ती साविती बनाइयो। ती बाध्यतामा पारी यातनामा पारी गराइएका हुन्। राजुले यौन क्रिया गर्न खोजेपछि टुकलाल सँगै गएकाले आलोपालो प्रहार गरेको घटना प्रारम्भ भई, आवाज आएपछि मात्र म त्यहाँ पुगी इन्द्रा न्यौपानेको रक्षार्थ मात्र दुवैलाई जोगाउने काम गरेको भन्ने इन्द्राको वयान नै छ। यसरी मेरो संलग्नताले मात्रै दोषी सावित गर्न नमिल्ने हुँदा आरोपित कसूरका सम्बन्धमा साविती सिद्धान्तलाई समेत फैसलाको ध्यान छैन। चक्कुहरू र रगत लागेको वण्डी इत्यादी केही कुराहरूका सम्बन्धमा सनाखत गराएको जस्तो देखिन्छ, यी वस्तुहरूमा रहेका औंठा छाप, रगत अभियुक्तहरूका शारीरिक मानसिक जाँच केही गराएको पाइँदैन यस्तो स्थितिमा अधिकार प्राप्त अधिकारीले गराइ लिएको वयानलाई निरपेक्ष रूपमा वैधता दिई मान्यता दिनु कति न्यायसंगत होला ? उपयुक्त ठहर फैसलामा

खासगरी प्रमाणको मूल्याङ्कन गर्ने कुरामा न्यायिक मनको प्रयोग भएको छैन । तसर्थ कानूनको विपरीत मलाई सर्वस्व सहित जन्म कैद गरेको पुनरावेदन अदालत बुटवलको फैसला उल्टी गरी भूठा अभियोग दावीबाट फुसैद पाउँ भन्ने समेत व्यहोराको प्रतिवादी केशवराज भट्टराईको पुनरावेदनपत्र ।

नियमबमोजिम आजको दैनिक मुद्दा पेसी सूचीमा चढी पेश हुन आएको प्रस्तुत मुद्दाको पुनरावेदन पत्र सहितको मिसिल कागजात अध्ययन गरियो ।

पुनरावेदिका इन्द्रा न्यौपाने र पुनरावेदक केशव भट्टराई समेतको तर्फबाट विद्वान अधिवक्ता प्रकाश के.सी र संस्थाको तर्फबाट उपस्थित विद्वान अधिवक्ता यमुना भट्टराईले मृतक राजु न्यौपानेले यी पुनरावेदिका इन्द्रा न्यौपानेलाई आफू दाजु नाता पर्ने व्यक्ति भइकन पनि पटक पटक यौन सम्पर्क राख्न प्रयास गर्ने गरेको भन्ने निज इन्द्राको वयानबाट देखिरहेको छ । सो वारदातको दिन पनि निज राजु न्यौपानेले विभिन्न डर धाक दिई सिद्धबाबा मन्दिर आउन बाध्य गरेको र भेट भएपछि पुन यौन सम्बन्ध राख्न प्रयत्न गरेपछि मात्र आत्मरक्षाको लागि आफूले राखेको चक्कु प्रहार गरेको भन्ने घटनाक्रमबाट देखिएको र अर्का पुनरावेदक प्रतिवादी केशव भट्टराईलाई अधिकार प्राप्त अधिकारीसमक्ष वयान गराउँदा डर, धाक, धम्की दिई सावित गराइएको छ । इन्द्रा न्यौपानेले बोलाएको कारणले घटनास्थल पुगेको देखिन्छ । इन्द्रा न्यौपानेसँग मृतकले यौन सम्बन्ध राख्न खोज्दा हात हालाहाल भई इन्द्राले चक्कुले प्रहार गरिसकेपछि मात्र केशव भट्टराई घटनास्थल पुगेको भन्ने प्रतिवादी इन्द्राले अदालतसमक्ष वयान गरेको निज केशव भट्टराईको प्रहारबाटै राजु न्यौपानेको मृत्यु भएको भन्ने स्पष्ट नदेखिँदा शंकाको सुविधा अभियुक्तले पाउने तथा इन्दिरा र केशव भट्टराई भागेर दिल्ली गए पनि पछि फर्की आएर आफू अनुसन्धान अधिकारीसमक्ष समर्पण गरी न्यायिक प्रक्रियामा सहयोग पुऱ्याएको हुँदा पुनरावेदन अदालत बुटवलले ज्यान सम्बन्धी महलको १३(१) नं. को कसूर ठहऱ्याएको फैसला न्यायपूर्ण नहुँदा उल्टी गरी पुनरावेदक प्रतिवादी इन्द्रा न्यौपाने र केशव भट्टराईलाई अ.व. १८८ को प्रयोग गरेर भए पनि

विल्कुल न्यून सजाय हुनु पर्छ भन्ने समेत गर्नु भएको बहस जिकीर सुनियो ।

यसमा पुनरावेदक तर्फका विद्वान अधिवक्ताहरूको बहसलाई दृष्टिगत गर्दै पुनरावेदक प्रतिवादीहरूले सफाइ पाउनु पर्छ वा अत्यन्त न्यून सजाय हुनुपर्छ भन्ने पुनरावेदन जिकीर पुन सक्छ, सक्तैन र पुनरावेदन अदालत बुटवलबाट मिति २०६६।३।१ मा भएको फैसला मिलेको छ, छैन ? सोही विषयमा निर्णय दिनुपर्ने देखियो ।

यसमा प्रतिवादीहरू इन्द्रा न्यौपाने र केशव भट्टराई बीचको प्रेममा बाधक बनेको राजु न्यौपानेलाई मार्ने योजना बनाई उक्त दुई जना र टुकलाल भट्टराईले राजु न्यौपानेलाई मारेको र टिकाराम भट्टराईले सहयोग पुऱ्याएको भन्ने अभियोग दावी रहेकोमा इन्द्रा न्यौपाने र केशव भट्टराईलाई कसूरदार ठहराएको तथा टुकलाल एवं टिकाराम भट्टराईलाई सफाइ दिएको जिल्ला अदालतको फैसला केही उल्टी गरी इन्द्रा न्यौपाने, केशव भट्टराई र टुकलाल भट्टराईलाई दावी अनुसार कसूरदार ठहराएको तथा टिकारामलाई सफाइ दिने गरी भएको पुनरावेदन अदालतको फैसलाउपर इन्द्रा न्यौपाने र केशव भट्टराईको पुनरावेदन परी निर्णयार्थ पेश भएको देखियो ।

२. अब निर्णयतर्फ विचार गर्दा राजु न्यौपानेको मृत्यु कर्तव्यबाटै भएकोमा विवाद रहेन वारदातमा प्रयोग गरिएको चक्कूहरू बरामद भएका छन् । रागत लागेका कपडाहरू समेत बरामद भएका छन् । मृतकको लास प्रकृति, मुचुल्का, शवपरीक्षण प्रतिवेदन र प्रतिवादीहरूको वयानबाट समेत यस तथ्यको पुष्टि भइसकेको छ । यी पुनरावेदक प्रतिवादीहरूले अनुसन्धान अधिकारी र अदालतमा सावित्री वयान दिएको पाइन्छ । पूर्व योजनाअनुसार वारदात भएको समेत पाइन्छ ।

३. बुटवलमा बसी एउटै कलेजमा पढ्ने क्रममा यी प्रतिवादीहरू इन्द्रा न्यौपाने र केशव भट्टराईबीच गहिरो प्रेम सम्बन्ध रहन गएकोमा सो प्रेम सम्बन्धलाई निज इन्द्रा न्यौपानेका दाजु नातापर्ने राजु न्यौपानेले मन नपराएको कारण विभिन्न धम्की समेत दिने गरेको र यी दुवै पुनरावेदक प्रतिवादीहरू बीचको प्रेम सम्बन्धमा निज मृतक राजु न्यौपाने बाधक बनिरहेको भन्ने

देखिन्छ । सो बाधालाई कसरी हटाउने भन्ने कममा यी पुनरावेदकद्वय इन्द्रा न्यौपाने, केशव भट्टराई र अर्का सहयोगी प्रतिवादी टुकलाल भट्टराईको सल्लाह र सहमतिले सदाको लागि राजु न्यौपानेलाई इन्द्रा न्यौपाने र केशव भट्टराईको प्रेम मार्गबाट हटाउने योजना बन्दछ । योजनाअनुसार इन्द्रा न्यौपानेले बोलाउँदा राजु आउँछ भन्ने विश्वासका साथ योजनाअनुसार इन्द्राले राजुलाई बोलाई निजलाई दोभान नजिक खोलाको छेउमा लगेकी र त्यसपछि सोही ठाउँमा अर्का दुई प्रतिवादीहरू केशव भट्टराई र टुकलाल पुग्दछन् । ती तीनै जनाको सहयोग र कार्यबाट राजु न्यौपानेलाई मार्नेकाम भएको देखिन्छ । वारदातस्थलमा यी तीन प्रतिवादी संयोगवश भेट भएका होइनन् । अपितु पूर्व नियोजित योजनाअनुरूप त्यहाँ पुगेका र मारिने व्यक्ति पनि त्यहाँ पुग्ने कुरा निश्चित गरेर त्यहाँ पुगेको देखिन्छ ।

४. इन्द्रा न्यौपानेले अधिकार प्राप्त अधिकारीसमक्ष वयान गर्दा, केशव भट्टराईसँग निज मृतक राजु न्यौपानेलाई ठीक पार्न पन्यो भनी सल्लाह मिलाएपछि सिद्धबाबाको मन्दिरबाट तल खोलाको छेउतर्फ भाडी भएको एकान्त ठाउँमा लगी दुवै जना मिली चक्कु जस्तो घातक हतियारले टाउको छाती, कोखा लगायतका यत्रतत्र अंगमा प्रहार गरेको र सो कममा प्रतिवादी टुकलालले मृतकलाई हात मुख समातेको र त्यसपछि निज राजु न्यौपाने मरेपछि तीनै जना आ आफ्नो गन्तव्यतर्फ गएको भनी सो घटनाक्रमलाई सिलसिलाबद्ध रूपमा तथ्यपरक ढंगले वर्णन गर्दै वयान गरेकी देखिन्छ ।

५. त्यस्तै गरी केशव भट्टराई र टुकलाल भट्टराईले शुरु अनुसन्धान अधिकारी तथा अदालतसमक्ष गरेको वयान बाट पनि इन्द्रा न्यौपानेले गरेको वयान व्यहोराको पुष्टि हुन्छ । आफ्नी प्रेमीका इन्द्रा न्यौपानेसँग आफ्नो प्रेमको मार्गमा बाधकको रूपमा रहेको राजु न्यौपानेलाई हटाउनको लागि सिद्धबाबाको मन्दिरमा निज इन्द्रा न्यौपानेले नै राजुलाई लिई आउने र त्यही निरको खोला छेउमा निज राजु न्यौपानेको जीवनलीला समाप्त गरिदिनेसम्मको यी पुनरावेदक प्रतिवादीहरू बीच सल्लाह भई सोहीअनुसार तयारी गरेको पनि

निजहरूको वयानबाट देखिन्छ । इन्द्रा न्यौपानेसँग राजु न्यौपानेलाई कुनै पनि तरहबाट समाप्त पार्ने पने सल्लाह भएपछि अर्का प्रतिवादी टुकलाल भट्टराईको सहयोग लिन पाल्पाबाट बुटवलसम्म बोलाई निजको सहमति पाइसकेपछि यी पुनरावेदक प्रतिवादीहरू इन्द्रा न्यौपाने र केशव भट्टराईको पूर्व सल्लाह र षडयन्त्र मुताविक निज इन्द्रा न्यौपानेले मृतकलाई सिद्धबाबाको मन्दिरसम्म मिति २०६४।१।२ गते विहान पुन्याई सिद्धार्थ राजमार्ग देखि तल भोलुङ्गेपुल जाने एकान्त स्थानमा लगी राखेपछि सोही स्थानमा केशव भट्टराई तथा टुकलाल भट्टराई पनि आइपुग्ना साथ आफू सँगै लगेको २ वटा चक्कुले निज इन्द्रा न्यौपाने र केशव भट्टराईले पालैपालो मृतकको शीर, पेट कोखालगायतको संवेदनशील अंगमा प्रहार गरेको र सो वखत प्र.टुकलाल भट्टराईले मृतकको हात मुख समाई दिएको देखिन्छ ।

६. यी पुनरावेदक केशव भट्टराईले आफूले पहिला प्रहार नगरेको भन्ने जिकीर अदालतसमक्ष लिए तापनि चक्कु प्रहार गरेको होइन भन्न सकेको पाइदैन । घटनास्थलबाट विडं भएको २ वटा सेतो चक्कु तथा रगत लागेको कपडा समेत बरामद भएको देखिन्छ भने सोही मिति २०६४।१।२ को घटनास्थल तथा लास प्रकृति मुचुल्काबाट यत्रतत्र रगतहरू रहेको र भदौ महिनामा पानी परेर रोकिएको भएपनि पानीको भलसँगै रगत पनि बगिरहेको चित्रण लास प्रकृति मुचुल्काले गरिरहेको अवस्था हुँदा यी पुनरावेदक प्रतिवादीहरूले मृतकलाई चक्कु प्रहार गरेका हुन् भन्ने तथ्यलाई घटनास्थल तथा लास प्रकृति मुचुल्काबाट पुष्टि भइरहेको देखिन्छ ।

७. यसरी प्रस्तुत वारदात प्रेम र यौन Love and Sex सँग सम्बन्धित एउटा यस्तो घटना देखिएको छ, जहाँ एक जोडी प्रेमी-प्रेमिकाले आफ्ना प्रेम-पथमा बाधक बन्दै गएको अर्को प्रेमीलाई मारेर दुई जनाको प्रेम-पथलाई निर्बाध बनाउन खोजिएको छ । यसरी यस त्रिकोणीय प्रेम प्रसङ्गमा एक केटी सँग दुई केटाले प्रेम गर्ने तर केटीले एक जनासँग मात्र प्रेम गर्ने हुनाले केटी र केटा मिलेर अर्को केटालाई सिध्याउने काम गरिएको छ । यस अपराध प्रकरणमा प्रतिवादीहरूले अनुसन्धान अधिकारी तथा

अदालतसमक्ष गरेको वयानमा केही भिन्नता र फरक अवश्य पाइएको छ । अनुसन्धान कारवाही र न्यायिक प्रक्रियाको दौरान केही सामान्य प्राविधिक त्रुटि हुन गए तापनि त्यस्तो समग्र अनुसन्धान र अभियोग-अभियोजनालाई कुनै विशेष असर पार्न सक्ने स्थिति छैन । प्रतिवादीहरू इन्द्रा र केशव पहिला भागेर अन्यत्र गएपनि पछि फर्केर आफूलाई समर्पण गरेको अवश्य देखिन्छ । तर त्यत्तिकैबाट तिनीहरूले गरेको कसूरको गम्भीरतामा कमी आउन सक्ने देखिदैन । अदालतमा सावित्री वयान गर्ने प्रत्येक कसूरदारलाई अ.वं.१८८ नं. को प्रयोग गरी सजायमा छूट दिन वा सजायमा कमी गर्न सकिदैन । उक्त ऐनको यो मनसाय वा व्यवस्था होइन । वस्तुतः योजनावद्ध हत्याको वारदातमा अ.वं. १८८ को प्रयोग हुन सक्दैन र गर्न मिल्दैन ।

८. तसर्थ यी पुनरावेदक प्रतिवादीहरू इन्द्रा न्यौपाने तथा केशव भट्टराईलाई मुलुकी ऐन ज्यान सम्बन्धी महलको १ नं.को कसूरमा सोही महलको १३(१) नं. बमोजिम सजाय हुने र प्रतिवादी टुकलाल भट्टराईलाई ज्यान सम्बन्धीको १३(४) नं. अनुसार सजाय गर्ने ठहर्‍याएको पुनरावेदन अदालत बुटवलको मिति २०६३।३।१ को फैसला मुनासिव देखिदा सदर हुने ठहर्‍छ । अभियोग दावीबाट उन्मुक्ति पाउँ भन्ने प्रतिवादीहरूको पुनरावेदन जिकीर पुग्न सक्तैन ।

९. पुनरावेदकहरू मध्ये इन्द्रा न्यौपानेको हकमा वादी नेपाल सरकारको तर्फबाट साधकको रोहमा प्रस्तुत हुन आएको भए पनि इन्द्रा न्यौपानेको यस अदालतमा पुनरावेदन परी सकेको र सो पुनरावेदनमा माथिका, प्रकरणहरूमा निर्णय भइसकेको अवस्था हुँदा सो साधकको लगत कट्टा गरी दिने समेत ठहर्‍छ । दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार गरी बुझाइदिनु ।

उक्त रायमा म सहमत छु ।

न्या.भरतराज उप्रेती

इजलास अधिकृत: बसन्तजंग थापा

इति संवत् २०६८ साल वैशाख ७ गते रोज ४ शुभम्

निर्णय नं. ८७१९

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री ताहिर अली अन्सारी
माननीय न्यायाधीश श्री कमलनारायण दास
संवत् २०६७ सालको रिट निवेदन नं.-WO-१०१२

आदेश मिति: २०६८।४।२२।

विषय : उत्प्रेषण समेत ।

निवेदक: जिल्ला बागलुङ्ग, बागलुङ्ग नगरपालिका वडा
नं. २ माभकोट बस्ने धनबहादुर बस्नेत
विरुद्ध

विपक्षी: पुनरावेदन अदालत बागलुङ्ग समेत

- बैंकको ऋणबापत रोक्का रहेको घर जग्गा लिलाम हुन नसक्ने भनी केही समयको लागि विगो भराउने कारवाही स्थगित रहेको कारणले त्यतिन्जेलसम्म सम्पन्न भए गरेका मूल्याङ्कनलगायतका कामकारवाही स्वतः बदर वा अस्तित्वहीन हुन नसक्ने ।
- पुनः लिलाम कारवाहीले निरन्तरता पाएमा सो सम्बन्धमा पहिले सम्पन्न गरी सकिएको सबै कामकारवाहीहरू पुनः दोहोर्‍याएर गर्नुपर्ने भन्ने जिल्ला अदालत नियमावली वा दण्ड सजायको महल वा अन्य कानूनले निर्देश नगरेको अवस्थामा सम्पन्न भैसकेको कारवाही प्रक्रियालाई अनावश्यक रूपमा पटक-पटक दोहोर्‍याउने र एउटा पक्षको इच्छानुसार कारवाही गर्दै जान नमिल्ने ।

(प्रकरण नं.५)

- फैसला कार्यान्वयनको सिलसिलामा डाँक लिलामको कार्य प्रचलित कानूनबमोजिम गरिएकोले आफ्नो कानूनी दायित्व पूरा नगरेको अवस्थामा कुनै पनि कानूनी वा संवैधानिक हकाधिकारमाथि आघात भएको देखिन नआउने ।

(प्रकरण नं.७)

निवेदकका तर्फबाट: विद्वान अधिवक्ता गोकर्णसिं थापा
विपक्षी तर्फबाट: विद्वान अधिवक्ता हरिप्रसाद शर्मा
अवलम्बित नजीर:
सम्बद्ध कानून:

- नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १९
- जिल्ला अदालत नियमावली, २०५२ को नियम ७४(३)(क)

आदेश

न्या.ताहिर अली अन्सारी: नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा ३२ र १०७(२) बमोजिम यस अदालतको क्षेत्राधिकारभित्रको प्रस्तुत रिट निवेदन सहितको संक्षिप्त तथ्य र आदेश यस प्रकार छ :-

प्रत्यर्थी मध्येकी गीताकुमारी खत्रीले म निवेदकका उपर साँवा रु.२,००,०००।-दुई लाख रुपैयाको साँवा व्याज दिलाई भराई पाऊँ भनी मिति २०६०।५।२३ मा बाग्लुङ्ग जिल्ला अदालतमा संवत् २०६० सालको दे.दा.नं. ३४।१९२ को लेनदेन मुद्दा दायर गर्नु भएकोमा वादी दावीबमोजिम साँवा रु.२,००,०००।- दुई लाख रहेको भरी भराउ मितिसम्मको हुने व्याज सहित साँवा व्याज वादीले प्रतिवादीबाट भराई लिन पाउने ठहर्छ भन्ने समेत व्यहोराको मिति २०६१।५।३० मा बाग्लुङ्ग जिल्ला अदालतबाट फैसला भएको थियो ।

प्रत्यर्थी गीताकुमारी खत्रीले बाग्लुङ्ग जिल्ला अदालतबाट मिति २०६१।५।३० का फैसलाले भरी पाउने ठहर भएको साँवा व्याज र कोर्ट फि समेत भराई पाऊँ भनी म प्रतिवादी धनबहादुर बस्नेतका नाममा दर्ता रहेको जिल्ला अदालत बाग्लुङ्गमा साविक कालिका गा.वि.स. हाल बाग्लुङ्ग नगरपालिका वडा नं. २ को फि.नं. ११८६ को क्षेत्रफल ०-३-३-१ जग्गा र सो जग्गामा बनेको १ तल्ले घर समेतको घर जग्गा जेथा देखाई मिति २०६१।१०।७ मा दरखास्त दिनुभएको रहेछ । म निवेदकले फैसलाबमोजिम विगो दाखेल गर्न नसकेपछि सो फैसला कार्यन्वयनको सिलसिलामा मेरा नामको घर जग्गा जायजात तायदातको लागि मिति २०६२।४।३० मा घर बाहेक ०-३-३-१ जग्गाको मात्र

रु.३,५०,०००।- पञ्चकृते मूल्य कायम गरिएको र घरको रु.१,९८,४५०।- मूल्याङ्कन गराइएको रहेछ ।

मिति २०६५।१२।९ गते दोस्रो पटक लिलाम बढाबढ भनी तारिख तोकिएकोमा मूल्य रु.४,४८,४५०।- मा वादी दरखास्तवाला गीताकुमारी खत्रीले डाँक सकार गरी लिलाम हुँदाका दिनसम्मको दरखास्तको विगो रु.३,५५,०३९।- कट्टी गरी बाँकी बढी हुन आएको रु.१,९३,४९१।- निवेदक धनबहादुरले फिर्ता पाउने गरी धरौटी खातामा जम्मा भएको व्यहोरा समेत उल्लेख गरी मिति २०६५।१२।२० मा तहसिलदारबाट तामेली आदेश भएको रहेछ । उक्त आदेश पछि म निवेदकले मिति २०६२।४।३० भन्दा पहिले तायदात गरी सो अवस्थामा गरिएको मूल्याङ्कनबाट लिलाम बढाबढको कार्य सम्पन्न नभई रा.वा.बैंकको ऋणबाट धितो रोक्का रहेको कारण तामेलीमा रही तामेलीबाट जागेपछि पुरानै तायदात मूल्याङ्कनलाई आधार मानी गरिएको लिलाम बढाबढमा वादी गीताकुमारी खत्रीले सकार गर्ने गरेको कार्यउपर दण्ड सजायको ६१ नं. बमोजिम मेरो निवेदन परेकोमा कानूनबमोजिम गर्नु भनी मिति २०६६।७।२३ मा बाग्लुङ्ग जिल्ला अदालतबाट आदेश भएको थियो । सो आदेश उपर अ.बं.१७ नं. बमोजिम म निवेदकको पुनरावेदन अदालत, बाग्लुङ्गमा निवेदन परेकोमा पुनरावेदन अदालत बाग्लुङ्गबाट कानूनबमोजिम गर्नु भन्ने मिति २०६६।१०।२८ मा आदेश भएको रहेछ । सो आदेश समेतको नक्कल मिति २०६६।१२।१५ मा सारी सराई थाहा पाएकोले उल्लिखित आदेश निर्णय समेतबाट म निवेदकको कानूनप्रदत्त सम्पत्तिसम्बन्धी हक गौरकानूनी एवं वेरीतको काम कार्यवाहीबाट अपहरण हुन गएकोमा उपचारको कुनै अन्य कानूनी वैकल्पिक व्यवस्था नहुँदा यो निवेदन लिई सम्मानीत अदालतको शरणमा आएको छु ।

मिति २०६२।४।३० को धितो मूल्याङ्कनलाई कायम गर्दै ३ वर्ष ८ महिनामा लिलाम गरिएको छ । यस्तो स्थितिमा विगो खाम्नेसम्म जेथा रोक्का राखी लिलाम गर्ने मौजुदा कानूनी व्यवस्था भएकोमा सोबमोजिम नगरी पूरै जेथा सम्पत्तिलाई लिलाम कार्यवाही चलाएको दण्ड सजायको ४२ नं. तथा

जिल्ला अदालत नियमावली २०५२ को नियम ७४(३) (क) विपरीत रहेकोबाट नेपालको अन्तरिम संविधान २०६३ को धारा १९ ले प्रत्याभूत गरेको हकबाट बञ्चित हुन गई अन्याय परेको छ । पटक पटक तामेली राखी जगाउने कार्य भएको र पुरानो मूल्याङ्कनलाई आधार मानी बाग्लुङ जिल्ला अदालतबाट मिति २०६५।१।२।९ मा गरिएको लिलाम कार्य गैरकानूनी एवं वेरीतको भएको कार्यलाई सदर गर्ने गरिएको बाग्लुङ जिल्ला अदालत र पुनरावेदन अदालत, बाग्लुङको आदेश उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर गरी जिल्ला अदालत नियमावली, २०५२ को नियम ७४, ७५ बमोजिम पुनः तायदात मूल्याङ्कन समेत गरी वादीको विगोले खाम्नेसम्मको घर जग्गा मात्र लिलाम गर्नु गराउनु भन्ने परमादेश समेत जारी गरिपाउँ भन्ने रिट निवेदन माग दावी ।

यसमा के कसो भएको हो ? निवेदकको मागबमोजिमको आदेश किन जारी हुन नपर्ने हो ? यो आदेशप्राप्त भएका मितिले बाटाका म्यादबाहेक १५ दिनभित्र सम्बन्धित मिसिल साथ राखी महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयमार्फत् लिखित जवाफ पठाउनु भनी रिट निवेदनको एकप्रति नक्कल साथै राखी विपक्षी नं. १ र २ नं. लाई सूचना पठाई त्यसको बोधार्थ महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयलाई दिनु । आफै वा आफ्नो प्रतिनिधिद्वारा उपस्थित हुनु भनी रिट निवेदनको १ प्रति नक्कल साथै राखी विपक्षी नं. ३ लाई सम्बन्धित जिल्ला अदालतमार्फत सूचना पठाई लिखित जवाफ आएपछि पेश गर्नु भन्ने यस अदालत एक न्यायाधीशको इजलासबाट मिति २०६७।१।२७ मा भएको आदेश ।

वादी गीताकुमारी खत्रीले प्रतिवादी धनबहादुर बस्नेतबाट भराई लिन पाउने ठहरेको साँवा व्याजको विगो रु.३५५०३९।- भराई पाउँ भनी वादीले प्रतिवादीको हक भोगको बाग्लुङ जिल्ला साविक कालिका गा.वि.स.हाल बाग्लुङ नगरपालिका वडा नं. २ को कि.नं. ११८६ क्षेत्रफल ०-३-३-१ जग्गा र सो जग्गामा बनेको १ तले घरसहितको जेथा देखाई दरखास्त दिएपछि सो विगो भरी भराउको लागि पनि कोही कसैले जग्गा लिलाममा लिन नआएकोले वादी दरखास्तवालाले मिति २०६५।१।२।९ गते वादी दरखास्तवाला गीताकुमारीले

मूल्य रु.४,४८,४५०।- मा डाँक सकार गरी आफूले भराई लिन ठहरेको विगो रु.३५५०३९।- कट्टी गरी बढी विगो रु.१,९३,४११।- दाखिल गरेकीले सो बढी विगो प्रतिवादी यी निवेदकले फिर्ता पाउने गरी धरौटीमा आम्दानी भएउपर मुलुकी ऐन, दण्ड सजायको ६१ नं. अनुसार जिल्ला न्यायाधीशसमक्ष धनबहादुर बस्नेतको निवेदन परेकोमा कानूनबमोजिम गर्नु भन्ने भएको आदेश उपर १७ नं. को आधारमा यस अदालतमा पर्न आएको निवेदन इजलाससमक्ष पेश हुँदा कानूनबमोजिम गर्नु भनी मिति २०६६।१।०।२८ मा यस अदालतबाट आदेश भई सम्बन्धित सक्कल मिसिल सहितका कागजातहरू बाग्लुङ जिल्ला अदालतमा चलान भई गएकोले रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने पुनरावेदन अदालत, बाग्लुङको लिखित जवाफ ।

फैसलाबमोजिम विगो भराउने कार्यका लागि विपक्षीले म्यादै गुजारी बसेकोले यस अदालतबाट जेथा जग्गा जायजात तायदातको लागि मिति २०६२।४।२१ मा डोर खटिई गई मिति २०६२।४।२३ मा विपक्षीका जेथा जग्गाको घर सहित रु.४,४८,४५०।- मूल्य समेत खुलाई तायदाती मुचुल्का गरी ल्याई मिति २०६२।४।३० मा घर बाहेक जग्गा ०-३-३-१ को मात्र रु.३,५०,०००।- पञ्चकूर्ते मूल्य कायम भएको र घरको हकमा बाग्लुङ नगरपालिकाबाट रु.१,९८,४५०।- मूल्याङ्कन भई आएको अवस्था रहेको ।

राष्ट्रिय वाणिज्य बैंकको साँवा व्याज विपक्षीले तिरी बुझाउनु भएको हुँदा मेरो तामेलीमा रहेको विगो दरखास्त जगाई विपक्षीको जेथा जग्गा रोक्का गरी विगो भराई पाउँ भनी वादी दरखास्तवाला गीताकुमारी खत्रीको मिति २०६५।१।०।१९ मा निवेदन परेकोमा मुद्दा तामेलीबाट जगाई फैसलाबमोजिम विगो भराई दिनुभनी मिति २०६५।१।०।१९ मा तहसीलदारबाट आदेश भएको ।

मिति २०६५।१।१।१५ गतेको लिलाम डाँक सकारमा कोही मानिसले पनि डाँक सकार नगरेको हुँदा पुनः मिति २०६५।१।२।९ गते दोस्रो पटक लिलाम बढाबढ हुने भनी तारिख तोकी सूचना प्रचार भई उक्त लिलाम बढाबढ सबैभन्दा बढी मूल्यमा रु.५,४८,४५०।- वादी दरखास्तवाला गीताकुमारी खत्रीले लिलाम डाँक सकार गरी लिलाम हुँदाका दिन सम्मको निजको साँवा व्याजको विगो रु.३,५५,०३९।- कट्टी गरी

बाँकी बढी हुन आउने विगो रकम रु.१,९३,४११।- प्रतिवादी धनबहादुर बस्नेतले फिर्ता पाउने गरी यस अदालतको धरौटी खातामा जम्मा भएको अवस्था रहेछ ।

मिति २०६५।१२।१९ मा लिलाम बढाबढ हुँदा कि.नं. ११८६ समेतको घर जग्गा सबैभन्दा बढी मूल्यमा वादी दरखास्तवाला गीताकुमारी खत्रीले बोली सकार गरेको हुँदा यसमा अन्य कारवाही गर्नु परेन । बढी हुन आएको रकम फिर्ता पाऊँ भनी प्रतिवादीले माग गरे कानूनबमोजिम फिर्ता दिने र दण्ड सजायको ६१ नं. बमोजिमको उजूर नपरे दा.खा.लाई लेखी पठाई दिने गरी यो मुद्दा तामेलीमा राखी दिएको छ । दायरीको लगत कट्टा गरी नियमानुसार गर्नु भनी यस अदालतका तहसीलदारबाट मिति २०६५।१२।२० मा तामेली आदेश भएको र सो आदेश बाग्लुङ्ग जिल्ला अदालत तथा पुनरावेदन अदालत समेतबाट सदर भै फैसला कार्यान्वयनको कार्य सम्पन्न भै वादी दरखास्तवालाले घर जग्गा समेत लिलाम मुचुल्काबमोजिम चलानी पूर्जा पाई दा.खा. नामसारी समेत भइसकेको अवस्था भएको हुँदा निवेदकको मागबमोजिमको आदेश जारी हुनुपर्ने होइन रिट निवेदन खारेजभागी हुँदा खारेज गरिपाऊँ भन्ने बाग्लुङ्ग जिल्ला अदालतको यस अदालतमा परेको लिखित जवाफ । बाग्लुङ्ग जिल्ला अदालतको मिति २०६१।५।३० को फैसलाबमोजिम विगो भरी पाउन बाग्लुङ्ग जिल्ला अदालतमा दरखास्तपत्र दर्ता गरेपछि सो विगो बुझाउन विपक्षीका नाउँमा ३५ दिने म्याद तामेल भएपश्चात् विगो रकम बुझाउन नल्याउनु भई चित्त बुझाई बसेपछि मिति २०६२।४।२७ का दिन तायदाती मुचुल्का भई आएको र सो मुचुल्का हुँदा कि.नं.११८६ क्षेत्रफल ०-३-३-१ को जग्गाको मूल्य रु.३,५०,०००।- एक तला घरको मूल्य रु.१,९८,४५०।- गरी जम्मा रु.५,४८,४५०।- कायम भई तहसील फाँटमा पेश भएको हो । सो तायदातीमुचुल्का अनुसार विपक्षीको घर जग्गाको मूल्य रकम घटी भएको भए दण्ड सजाय ६१ नं. बमोजिम १५ दिनभित्र उजुरी गर्नुपर्नेमा सो कुनै नगरी चित्त बुझाई बस्नुभएको छ । जिल्ला अदालत नियमावली, २०५२ को नियम ७५(८) बमोजिम

लिलाम विक्री गर्दा बाँकी असूल गर्न अदालतले आवश्यक ठानेको जति सम्पत्ति मात्र लिलाम गरिने छ भन्ने कानूनी व्यवस्था भई आएकोमा विपक्षीको नाममा रहेको कि.नं. ११८६ क्षे.फ.०-३-३-१ भित्र १४ फिट चौडाई ३३ फिट लम्बाईभित्र बनेको कच्ची घरलाई मूल्यको आधारमा कित्ता काट गरी लिलाम बढाबढ गर्न नमिल्ने भएको कारण नै पुरै कित्ताको लिलाम बढाबढ गरिएको हो । पुरै कि.नं. ११८६ को जग्गा समेत लिलाम गर्न आवश्यक ठानी दोस्रो पटक लिलाम बढाबढमा मात्रै मैले सकार गरी मेरो विगो रकमभन्दा बढी जिल्ला अदालत नियमावली २०५२ को नियम ७५(३)(६)(७) ७(क) अनुसार रु.१,९३,४११।- दाखिला गरी मिति २०६६।७।२७ को च.नं. ७०४ बाट जग्गा चलनी पुर्जा पाई सो बमोजिम मालपोत कार्यालय बाग्लुङ्गबाट मिति २०६६।७।२९ का दिन जग्गाधनी दर्ता प्रमाण पूर्जा समेत पाई तिरो तिरी आईराखेकी छु । मिति २०६५।१२।१९ को लिलाम बढाबढको मुचुल्का मिति २०६६।७।२६ को बाग्लुङ्ग जिल्ला अदालतको आदेश मिति २०६६।१०।२८ को पुनरावेदन अदालत बाग्लुङ्गको आदेश समेत सदर कायम राखी सोही अनुसार चलन पूर्जा पाई मेरो नामको कि.नं.११८६ को दर्ता सदर कायम राखी विपक्षीको रिट निवेदन खारेज गरिपाऊँ भन्ने गीताकुमारी खत्रीको तर्फबाट यस अदालतमा परेको लिखित जवाफ ।

नियमबमोजिम दैनिक पेसी सूचीमा चढी पेश हुन आएको प्रस्तुत रिट निवेदनमा निवेदन सहितको मिसिल अध्ययन गरी रिट निवेदकका तर्फबाट उपस्थित रहनुभएका विद्वान अधिवक्ता श्री गोकर्णसिं थापाले प्रस्तुत विवादमा २०६२ सालमा लिलाम गर्न जग्गाको मूल्याङ्कन गरियो । २०६५ सालमा सोही जग्गाको मूल्याङ्कन कायम गरी लिलाम गर्दा ३ वर्ष पुरानो मूल्याङ्कनलाई कायम गरिएकोले अन्याय पर्न गएको छ । स्थानीय जग्गाको मूल्यवृद्धि भएको कारणबाट पहिलाको मूल्याङ्कनलाई कायम गर्दा अन्याय पर्न गएको छ । जिल्ला अदालत नियमावली समेतले तोकेको कानूनी प्रक्रियागत त्रुटि गरी गरेको लिलामी कार्यलाई बदर गरिपाऊँ भन्ने समेत बहस प्रस्तुत गर्नुभयो ।

विपक्षी गीताकुमारीका तर्फबाट उपस्थित विद्वान अधिवक्ता श्री हरिप्रसाद शर्माले तायदात भए उपर विपक्षी निवेदकको कुनै उजूरी छैन । जग्गाको मूल्याङ्कन भएपछि राष्ट्रिय वाणिज्य बैंकको ऋण चुक्ता भएपछि वा अर्को जेथा देखाएपछि जगाउने गरी मुलतवी राखिएको हो । फैसला कार्यान्वयनको प्रक्रिया निरन्तर छ । पटक पटक मूल्याङ्कन गर्नुपर्ने होइन । लिनुपर्ने रकम नबुझाएको कारणबाट जग्गा लिलाम गरिएको हो । अ.बं. १७ नं. समेतको नियमित प्रक्रिया पूरा गरी लिलामी कार्य सदर कायम भैसकेको अवस्था समेत हुँदा रिट खारेज गरिपाउँ भन्ने समेत बहस प्रस्तुत गर्नुभयो ।

उल्लिखित कानून व्यवसायीहरूले गर्नुभएको बहस जिकीर समेत सुनी हेर्दा रिट निवेदकको माग दावीबमोजिम आदेश जारी हुनुपर्ने हो, होइन ? भनी निर्णय गर्नुपर्ने भएको छ ।

२. निर्णयतर्फ विचार गर्दा, प्रत्यर्थी मध्येकी गीताकुमारी खत्रीले म निवेदकउपर दिएको लेनदेन मुद्दामा बाग्लुङ जिल्ला अदालतबाट मिति २०६१।५।३० मा भएको फैसलाबमोजिम साँवा व्याज भरी पाउँ भनी मेरो नाम दर्ताको कि.नं. ११८६ को जग्गा र सो मा बनेको घर समेत देखाई दरखास्त दिनुभएको रहेछ । फैसला कार्यान्वयनको सिलसिलामा घर जग्गाको मिति २०६२।४।३० मा पञ्चकृते मूल्याङ्कन गरी मूल्य कायम गरिएको तर राष्ट्रिय वाणिज्य बैंकको ऋणबाट धितो रोक्का रहेको कारणबाट निवेदन तामेलीमा रही तामेली जागेपछि पुरानै तायदाती मूल्याङ्कनलाई आधार मानी मिति २०६५।१२।१९ मा दरखास्तवाला गीताकुमारी खत्रीले लिलाम सकार गरेकीले मिति २०६२।४।३० को पुरानो मूल्याङ्कनलाई कायम गर्दै गरिएको सो लिलामी कार्यले जिल्ला अदालत नियमावली, २०५२ को नियम ७४(३)(क) र नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १९ समेतको विपरीत भएकोले बदर गरी पुनः तायदात मूल्याङ्कन गरी विगोले खाम्नेसम्म लिलाम गर्नु भन्ने आदेश जारी गरिपाउँ भन्ने रिट निवेदन माग दावी रहेको छ ।

३. यी रिट निवेदकको नामदर्ताको कि.नं.११८६ को जग्गा बाग्लुङ जिल्ला अदालतको

मिति २०६१।५।३० को फैसलाबमोजिम विगो भरी भराउ गर्ने सिलसिलामा मिति २०६५।१२।१९ मा अरु कसैले डाँक बढाबढ गरी नलिएकोले लेनदेन मुद्दाका वादी प्रस्तुत रिट निवेदनको विपक्षी गीताकुमारी खत्रीले सकार गरी लिएकोमा विवाद छैन । सो विगो भरी भराउ गर्ने सिलसिलामा अदालतबाट यी निवेदकले तोकिएको म्यादभित्र विगो नबुझाएबापत प्रचलित कानूनले तोकेबमोजिम लिलाम गरिने जग्गाको मिति २०६२।४।३० मा पञ्चकृते मूल्याङ्कन भएकोमा सो मूल्याङ्कन हुँदाका बखत वेरीतपूर्वक भयो भन्ने जिकीर रहेको पाइदैन । सो पञ्चकृते मूल्याङ्कन भैसकेपछि कानूनबमोजिम डाँक लिलामको कार्य सम्पन्न गर्नुभन्दा अगावै सोही जग्गा राष्ट्रिय वाणिज्य बैंकको ऋण बापत धितोमा रहेको कारणबाट प्रस्तुत मुद्दाको विगो असूली कारवाही तामेलीमा रहन गएको देखिन्छ । उल्लिखित बैंकको ऋण रकम चुक्ता भएपछि प्रस्तुत मुद्दाको विगो असूलीको करवाही पुनः प्रारम्भ भई सो तायदाती मूल्याङ्कनलाई नै आधार मानी विगो लिलामको कार्य अगाडि बढाई लेनदेन मुद्दाका वादी यस रिट निवेदनको विपक्षी गीताकुमारी खत्रीले विगोबापत मिति २०६५।१२।१९ मा डाँक सकार गरेको देखिन्छ ।

४. राष्ट्रिय वाणिज्य बैंकको ऋणबापत सो धितोको जग्गा रोक्का रहेबाट केही समय लिलामी कार्य सम्पन्न नभई विगो भराई पाउँ भन्ने गीताकुमारीको निवेदन तामेलीमा रहे पनि सोही कारवाहीको सन्दर्भमा पुनः विगो भराउने कारवाहीले निरन्तरता पाएको देखिन्छ । विद्यमान कानूनी व्यवस्थाबमोजिम लिलामी कारवाही केही समय स्थगित हुन पुगेपछि पुनः सो कारवाही शुरुदेखि नै प्रारम्भ गर्नुपर्छ भन्ने होइन ।

५. मिति २०६२।४।३० मा भएको मूल्याङ्कन मुचुल्का वेरीतको भयो भनी यी निवेदकले उजूर गरी बदर गराउन सकेको पनि पाइदैन । बैंकको ऋणबापत रोक्का रहेको घर जग्गा लिलाम हुन नसक्ने भनी केही समयको लागि विगो भराउने कारवाही स्थगित रहेको कारणले त्यतिन्जेलसम्म सम्पन्न भए गरेका मूल्याङ्कन लगायतका कामकारवाही स्वतः बदर वा अस्तित्वहीन हुन सक्ने होइन । पुनः लिलाम

कारवाहीले निरन्तरता पाएमा सो सम्बन्धमा पहिले सम्पन्न गरी सकिएको सबै कामकारवाहीहरू पुनः दोहोर्‍याएर गर्नुपर्ने भन्ने जिल्ला अदालत नियमावली वा दण्ड सजायको महल वा अन्य कानूनले निर्देश गरेको पाइदैन । यसरी रीतपूर्वक कारवाही भैरहेको अवस्थामा पनि सम्पन्न भैसकेको कारवाही प्रक्रियालाई अनावश्यकरूपमा पटक पटक दोहोर्‍याउने र एउटा पक्षको इच्छाअनुसार कारवाही गर्दै जाने होइन । फैसला कार्यान्वयनको कार्यमा मुद्दाका पक्षको पनि उत्तिकै जिम्मेवारी र सहयोगी भूमिका अपेक्षित हुन्छ । विगो बुझाउनु पर्ने अन्तिम फैसला भइसकेपछि, सोअनुसारको विगो दिनुपर्ने कानूनी दायित्व यी निवेदकको हो । विगो भरी पाउनेले भरी भराउमा दरखास्त दिए वा पुनः मुद्दा दिए मात्र विगो बुझाउने वा जग्गा लिलाम गराएर असूलउपर गरोस् भन्ने धारणा राख्नु उचित होइन । धेरै समय पुरानो पञ्चकृते मूल्याङ्कनलाई कायम गरी लिलामी कार्य गर्दा अन्याय पर्न गएको भन्ने निवेदन जिकीर भए पनि आफूलाई दिइएको म्यादमा अदालतमा उपस्थित भै फैसलाबमोजिम तिर्नु बुझाउनु पर्ने सावाँ व्याज बुझाउनेतर्फ यी निवेदक सजग भएको देखिएन । बरु तीन तीन वर्षसम्म पनि निजले बुझाउनु पर्ने फैसलाबमोजिमको विगो रकम बुझाउन निजलाई समय प्राप्त भएपनि निजले विगो रकम नबुझाएको कारणबाट नै प्रस्तुत जग्गा लिलाम गर्नुपर्ने अवस्था आएको देखिन्छ भने पहिलाको विगो भराउने कारवाही नै निरन्तर चलिरहेको देखिन आउँछ । यसरी लिलामी प्रक्रिया निरन्तर चलिरहेको अवस्थामा पुनः पंचकीर्ते मूल्याङ्कन गर्ने भन्ने प्रश्न नै उठ्दैन । पहिलाको मूल्याङ्कनको आधारमा पछि लिलाम गर्न पाउने होइन भन्ने निवेदन जिकीर र निजतर्फका विद्वान अधिवक्ताको बहससँग सहमत हुन सकिएन ।

६. विगोले खाम्नेभन्दा बढी जग्गा लिलाम गर्ने गरी गरेको कार्य कानूनसंगत छैन भनी रिट निवेदकले उठाएको अर्को जिकीरका सम्बन्धमा विचार गर्दा, फैसलाले तोकेको विगो भराउनेको लागि यी निवेदकको नाम दर्ताको कि.नं. ११८६ को जग्गा लिलाम गरेको भन्ने देखिन्छ । सो जग्गाको क्षेत्रफल ०-३-३-१ रहेको र सो जग्गामा १ तले टिनको छाना

भएको घर रहेको भन्ने देखिन आउँछ । चार आनाभन्दा पनि कम क्षेत्रफलमा निर्माण भएको टिनको घर लिलाम गर्दा बाहिरी व्यक्ति कसैले नसकारे पछि, विपक्षी गीताकुमारीले सकार गरेको देखिन्छ । वास्तवमा बढी मोल पर्ने भए घर जग्गा लिन अरु व्यक्ति पनि अग्रसर हुन सक्नेमा सो घर जग्गा सकारी लिन अन्य कोही अग्रसर भएको देखिदैन । यस्तो अवस्थामा धेरै मूल्य पर्ने जग्गा थोरैमा सकार गराइएवाट अन्याय पत्र्यो भन्ने निवेदकको जिकीर मिथ्या र आधारहीन देखिन आउँछ ।

७. अर्कोतिर निवेदन दावीको जग्गा विगोले खाम्ने र भोग गर्न सकिने गरी टुक्रा पार्ने अवस्था नभएर नै घर सहितको पूरै कित्ताको मूल्याङ्कन गरी डाँक लिलाम गरिएको रहेछ भन्ने देखिन आउँछ, भने विगोभन्दा बढी हुन आउने रु.१,९३,४९१- निवेदकले पाउने गरी अदालतमा धरौटीमा राखिएको पाइन्छ । यसरी फैसला कार्यान्वयनको सिलसिलामा डाँक लिलामको कार्य प्रचलित कानूनबमोजिम गरिएकोले आफ्नो कानूनी दायित्व पूरा नगरेको यी रिट निवेदकको कुनै पनि कानूनी वा संवैधानिक हकधिकारमाथि आघात भएको देखिन आउँदैन । यसरी फैसला बमोजिमको विगो भराउने सम्बन्धमा भएको प्रचलित कानूनी प्रक्रिया (Due Process of Law) पूरा गरी गरिएको कारवाहीबाट निवेदकलाई सम्पत्तिसम्बन्धी संवैधानिक हकबाट बञ्चित गरियो भन्न सकिने अवस्था पनि रहँदैन ।

८. तसर्थ, माथि विश्लेषण गरिएका कानूनी आधार र कारणबाट फैसला कार्यान्वयन गर्ने सिलसिलामा कानूनबमोजिम गरिएको कारवाहीमाथि प्रश्न उठाई दायर भएको रिट निवेदन दावी कानूनमा आधारित र औचित्यपूर्ण देखिन नआएकोले मागबमोजिमको आदेश जारी गर्नु परेन । प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज हुने ठहर्छ । दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार बुझाई दिनु ।

उक्त रायमा सहमत छु ।

न्या. कमलनारायण दास

इति संवत् २०६८ साल साउन २२ गते रोज १ शुभम्
इजलास अधिकृत : चुरामन खड्का

निर्णय नं. ८७२०

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री प्रेम शर्मा
माननीय न्यायाधीश श्री गिरीश चन्द्र लाल
संवत् २०६७ सालको रिट नं. ०६७-WO-०४७७
आदेश मिति: २०६८।४।३१।३

विषय : परमादेश समेत ।

निवेदक: भोजपुर जिल्ला, मूलपानी गा.वि.स.वडा नं.७
घर भई हाल शान्ति तथा पुनर्निमाण मन्त्रालय
अन्तर्गत द्वन्द्व विश्लेषक तथा नीति निर्माणमा
उपसचिव पदमा कार्यरत नरेशकुमार
चापागाई समेत

विरुद्ध

विपक्षी: प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालय
समेत

- बहुवासम्बन्धी व्यवस्था निर्धारण गर्न बनेको निजामती सेवा ऐनले नै न्याय सेवा र लेखापरीक्षण सेवा तथा सो बाहेकका अन्य सेवाको राजपत्रांकित विशिष्ट श्रेणीको सचिव वा सो सरहको पदको बहुवा सम्बन्धमा बेग्ला-बेग्लै कानूनी व्यवस्था गरेको अवस्थामा कानूनानुसारको सो व्यवस्था अवलम्बन गरी बहुवा गर्दा विभेदकारी व्यवहार गरेको भन्न नमिल्ने ।

(प्रकरण नं.६)

- निजामती सेवाको विशिष्ट श्रेणीमा कानूनले निर्धारित गरेको बहुवा हुने समय तालिकाभित्र बहुवा नगरिएको भनी जिकीर लिने दायित्व निवेदकहरूको नभई विशिष्ट श्रेणीमा उम्मेदवार हुनसक्ने हैसियत भएका सहसचिवको हुने हुँदा निवेदकहरूले लिएको जिकीरको भरमा त्यस्तो विषयमा प्रस्तुत निवेदनको रोहमा विचार हुने विषय नहुने ।

(प्रकरण नं.७)

- सहसचिवको पदमा हुने बहुवाको उम्मेदवार भएको, सहसचिवमा रिक्त रहेको संख्याअनुसार

विज्ञापन भएको, सो आ.व.मा उक्त पदमा कति संख्या खाली हुन्छ भन्ने यकीन नभएको अवस्थामा सोभन्दा माथिल्लो विशिष्ट श्रेणीका पद रिक्त हुने र ती पदमा सहसचिव बहुवा हुने हुँदा त्यसरी रिक्त हुने पद समेत समावेश गरी विज्ञापन गरिनु पर्छ भन्ने तर्क ऐन, नियमावली समेतका आधारमा तर्कसंगत नहुने ।

- कुनै कर्मचारीको पद अवकाशद्वारा रिक्त हुने भएमा मात्र त्यस्तो रिक्त हुने संख्या यकीन हुनसक्छ । तर, निवेदकको सरोकारको पदभन्दा माथिल्ला पदहरू रिक्त हुन्छन् अनि त्यसमा सहसचिवहरू बहुवा हुन्छन् र त्यसरी रिक्त हुने पद पनि विज्ञापनमा समावेश गर्नुपर्छ भन्नु स्वयंमा अनुमानित विषय हुँदा यस्तो अनुमानमा टिकेर अदालतले आदेश गर्नु उचित नहुने ।

(प्रकरण नं.८)

- राजपत्रांकित विशिष्ट श्रेणीको सचिव पदमा प्रशासन सेवाको राजपत्रांकित प्रथम श्रेणीको सहसचिव पदबाट कतिजना व्यक्ति राजपत्रांकित विशिष्ट श्रेणीमा बहुवा हुन्छन् भनी पहिल्यै यकीन गर्न सकिने अवस्था नदेखिँदा अनुमानको भरमा रिक्त हुने पद यकीन गरी विज्ञापन गर्न तथा प्रकाशित भई सकिएको सूचनामा त्यस्तो पद समावेश गर्न नमिल्ने ।

(प्रकरण नं.९)

निवेदक तर्फबाट: विद्वान अधिवक्ता चन्द्रकान्त ज्ञवाली
विपक्षीक तर्फबाट: विद्वान सहन्यायाधिवक्ता महेश
शर्मा पौडेल
अवलम्बित नजीर:
सम्बद्ध कानून:

- निजामती सेवा ऐन, २०४९ को दफा ६(१क), ७क(३), १९(२)(ख), (ड)

आदेश

न्या.प्रेम शर्मा: नेपालको अन्तरिम संविधान,
२०६३ को धारा ३२ र धारा १०७(२) अन्तर्गत पर्न

आएको प्रस्तुत रिट निवेदनको संक्षिप्त तथ्य एवं निर्णय यस प्रकार रहेको छ :-

हामी निवेदकहरू नेपाल निजामती सेवा, सामान्य प्रशासन समूहको राजपत्रांकित द्वितीय श्रेणी उपसचिवको पदमा कार्यरत छौं। लोकसेवा आयोगबाट २०६७।२७ मा सूचना नं.१८१।२०६७।०६८ बाट नेपाल प्रशासन सेवा, सामान्य प्रशासन समूह, रा.प.प्रथम श्रेणी सहसचिव पद संख्या १४ मा कार्यक्षमताको मूल्याङ्कनद्वारा बहुवा गर्नुको लागि सूचना प्रकाशित भएकोमा हामी निवेदकहरू पनि सम्भाव्य उम्मेदवार भएकोले तोकिएको समयावधि मै दरखास्त फारम भरेका थियौं। निजामती सेवा ऐन, २०४९ (दोस्रो संशोधन, २०६४) को दफा ७ मा निजामती सेवाको पदपूर्ति गर्दा रिक्त पदको प्रतिशत निर्धारण गरी खुल्ला प्रतियोगिता, कार्यक्षमताको मूल्याङ्कन, आन्तरिक प्रतियोगितात्मक परीक्षा र कार्यसम्पादन तथा अनुभवको मूल्याङ्कनबाट हुने बहुवाको समायोजनद्वारा पूर्ति गरिने पदहरूको लोकसेवा आयोगबाट विज्ञापन प्रकाशित गरी पदपूर्ति गर्नुपर्ने व्यवस्था छ। त्यस्तै ऐनको दफा ७(क) मा निजामती सेवाको कुनै पद रिक्त भएमा त्यसको सूचना पद रिक्त भएको एक महिनाभित्रमा सम्बन्धित निकायले लोकसेवा आयोगलाई दिई सोको जानकारी सामान्य प्रशासन मन्त्रालयलाई दिनु पर्ने र ऐ.ऐनको दफा ७(क) मा निजामती सेवाको पदपूर्तिको लागि माग गर्दा सो अवधिसम्म रिक्त हुन आएका पद र चालु आर्थिक वर्षभित्रमा अवकाश तथा बहुवाबाट रिक्त हुने पद समेत यकीन गरी माग गर्न सकिनेछ भन्ने कानूनी व्यवस्था रहेको छ।

उक्त कानूनी व्यवस्थाअनुसार विज्ञापन गर्दाको बखत रिक्त रहेका र चालु आर्थिक वर्षभित्रमा अवकाश वा बहुवाबाट रिक्त हुन आउने पद समेतको माग गर्नुपर्नेमा मिति २०६७।२७ मा प्रकाशित सूचना नं.१८१।०६६।०६७ मा सो व्यवस्थालाई पालना गरिएको छैन। किनकी चालु आ.व.को हालसम्म विभिन्न निकायमा गरी ६ पद निजामती सेवाको विशिष्ट श्रेणीमा रिक्त रहेको छ। त्यसैगरी मिति २०६७।७।१० मा अवकाशबाट ३ पद विशिष्ट श्रेणीको सचिव पद रिक्त रहेका र चालु आ.व.०६७।०६८ को असार मसान्तभित्रमा विभिन्न निकायमा गरी ५ वटा विशिष्ट श्रेणीको सचिव

पदहरू अवकाशबाट रिक्त हुने अवस्थामा रहेको छ। यसरी विज्ञापन हुँदाका बखत रिक्त रहेका १४ वटा रा.प.प्रथम श्रेणी सहसचिवको पद तथा विज्ञापन भएको चालु आ.व.०६७।०६८ सम्ममा रिक्त भएका र अवकाशबाट रिक्त हुन आउने गरी कुल १४ पद विशिष्ट श्रेणीको सचिव पदहरू रिक्त रहेको छ। ती पदहरू समेत जोडी सूचना नं. १८१ को बहुवा सूचना प्रकाशित गर्नुपर्नेमा सोबमोजिम माग नभएको कारण विपक्षीको त्यस्तो काम कारवाहीबाट निजामती सेवा ऐन, २०४९ को दफा ७(क) द्वारा प्रदत्त कानूनी हक तथा संवैधानिक हक अधिकारमा घोर उल्लंघन भएको अवस्था छ।

यसरी सामान्य प्रशासन मन्त्रालयले प्रशासन सेवाको रा.प.प्रथम सहसचिव पदको पदपूर्तिको लागि माग गर्दा विज्ञापन हुँदाका बखत रिक्त रहेको सहसचिव पद तथा सो विज्ञापन भएको चालु आ.व.मा सिर्जना भएको नयाँ दरवन्दी तथा अवकाशबाट रिक्त हुन आउने १४ जना विशिष्ट श्रेणीको सचिव पदहरू मध्ये नेपाल प्रशासन सेवा सामान्य प्रशासन समूह रा.प.प्रथम श्रेणी सहसचिव पदबाट बहुवा भई उक्त पदमा रिक्त हुन आउने पद यकीन गर्दा ६ पद हुनेमा सो ६ पद समेत गरी २० पद माग गरी विज्ञापन निकाल्नु पर्नेमा सो बमोजिम गरिएको छैन। त्यसैगरी निजामती सेवाको राजपत्रांकित विशिष्ट श्रेणीमा बहुवाको लागि कारवाही गर्दा निजामती सेवा ऐन, २०४९ को दफा १९ को उपदफा (२)(ड) अनुसार हरेक वर्ष आर्थिक वर्षको पुस मसान्त र असार मसान्त गरी वर्षको २ पटक बहुवाको कारवाही गर्नुपर्ने बाध्यात्मक कानूनी व्यवस्थाको पालना पनि गरिएको छैन। मिति २०६७।१।२८ मा लेखापरीक्षण सेवाको रा.प.प्रथम श्रेणीका नायव महालेखा परीक्षकको रिक्त पदपूर्ति गर्ने क्रममा माग गर्दा सो सेवाको विशिष्ट श्रेणीमा रिक्त रहेको २ पद समेतमा रा.प.प्रथम श्रेणीबाट बहुवा हुने भै यसरी उक्त पद रिक्त हुने अनुमान गरी ५ पद माग गरेको देखिएको छ। तर प्रशासन सेवाको रा.प.प्रथम सहसचिव पदको विज्ञापन माग गर्दा सो बमोजिम पद यकीन गरिएन। यसबाट विपक्षीबाट एक त बाध्यात्मक रूपमा पालन गर्नुपर्ने कानूनी व्यवस्थाको पालना गरिएको छैन भने अर्कोतर्फ एकै कानूनको पालना गर्दा कर्मचारीबीच विभेदपूर्ण व्यवहार

गरी लेखापरीक्षण सेवाको रा.प.प्रथम श्रेणी नायव महालेखा परीक्षकको रिक्त पदको पदपूर्ति गर्दा र हामी उम्मेदवार भएको प्रशासन सेवा रा.प.प्रथम सहसचिव पदको पदपूर्ति गर्दा फरक-फरक मापदण्ड अपनाई कानूनको भेदभावपूर्ण व्यवहार गरिएको छ । विपक्षीहरूको यस्तो स्वच्छेचारीपूर्ण काम कारवाहीबाट बहुवा हुन पाउने, रोजगारी समेतको हाम्रो हकमा आघात पर्न गएको छ । सबै नागरिक कानूनको अगाडि समान हुने र कानूनको समान संरक्षणबाट बञ्चित नगरिने संविधानबाट प्रत्याभूत समानताको हकबाट पनि बञ्चित हुन परेको छ ।

तसर्थ विपक्षीबाट मिति २०६७।६।२७ मा प्रकाशित विज्ञापनमा निजामती सेवा ऐन, २०४९ को दफा ७क(३) बमोजिम आ.व.०६७।०६८ मा अवकाश वा नयाँ दरवन्दी थप हुँदा रिक्त हुन आउने विशिष्ट श्रेणीको १४ पदमध्ये उक्त पदमा निजामती सेवा ऐन, २०४९ को दफा १९(२)(ड) अनुसार समयमा नै पदपूर्ति भएको भए नेपाल प्रशासन सेवाको रा.प.प्रथम श्रेणीमा ६ पद रिक्त हुन आउने थियो । उक्त ६ पद समेत जोडी विज्ञापन भएको भए हामीले बहुवा पाउने थियौं । यसरी रिक्त हुन आउने ६ पदसमेत उक्त सूचना नं.१८१।०६७।०६८ मा समावेश गर्नु गराउनु भनी परमादेश जारी गरिपाउँ । प्रस्तुत निवेदनको टुङ्गे नलागेसम्म विपक्षीहरूद्वारा मिति २०६७।६।२७ मा प्रकाशित सूचना नं.१८१।०६७।०६८ को विज्ञापनबमोजिम रा.प.प्रथम श्रेणीको सहसचिव पदमा कार्यक्षमताको मूल्याङ्कनबाट बहुवा पदपूर्ति नगर्नु नगराउनु भनी अन्तरिम आदेश जारी गरी वृत्तिविकाससँग सम्बन्धित मुद्दा हुँदा प्रस्तुत रिट निवेदनलाई अग्राधिकारको प्राथमिकतामा राखी हेरी पाउँ भन्ने निवेदन दावी ।

यसमा के कसो भएको हो, निवेदकको मागबमोजिमको आदेश किन जारी हुन नपर्ने हो, यो आदेश प्राप्त भएको मितिले बाटाको म्यादबाहेक १५ दिनभित्र सम्बन्धित मिसिलसाथ राखी महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयमार्फत् लिखित जवाफ पठाउनु भनी रिट निवेदनको १ (एक) प्रति नक्कल साथै राखी विपक्षीहरूलाई सूचना पठाई त्यसको बोधार्थ महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयमा पठाई लिखित जवाफ

आएपछि वा अवधि नाघेपछि नियमबमोजिम पेश गर्नु भन्ने मिति २०६७।६।१५ को आदेश ।

यसमा निवेदकले निजामती सेवा ऐन, २०४९ को दफा ७क(३) बमोजिम रा.प.प्रथम श्रेणीको रिक्त हुन सक्ने पद समेतको विज्ञापन प्रकाशित गर्नुपर्नेमा नगरेको भन्ने दावी लिएको देखिएको तर उक्त दफा ७क(३) मा “चालु आर्थिक वर्षभित्रमा अवकाश तथा बहुवाबाट रिक्त हुने पदसमेत यकीन गरी माग गर्न सकिनेछ” भन्ने व्यवस्था भएबाट सो दफा ७क(३) को व्यवस्था बाध्यात्मक नभएको स्थितिमा मागबमोजिम अन्तरिम आदेश हुन उपयुक्त देखिन नआएकोले अन्तरिम आदेश जारी गर्न परेन । अन्य कारवाहीको लागि मिसिल नियमबमोजिम पेश गर्नु भन्ने यस अदालतको मिति २०६७।६।१५।४ को आदेश ।

निजामती सेवा ऐन, २०४९ को दफा ७क बमोजिम पद रिक्त भएको एक महिनाभित्र सम्बन्धित निकायले आयोगलाई सूचना दिई सामान्य प्रशासन मन्त्रालयलाई जानकारी दिनु पर्ने कानूनी व्यवस्था भएकोमा सोहीबमोजिम अख्तियारवालाबाट रिक्त पदपूर्तिको माग भई आएकोले आयोगले निर्धारित कार्यतालिका अनुसार रिक्त पदपूर्तिको लागि विज्ञापनसम्म गरेको हो । ऐनको दफा ७क(३) बमोजिम रिक्त हुने पदहरूको संख्या यकीन गर्ने निकाय लोकसेवा आयोग नभएको हुँदा उक्त विषयमा असंलग्न यस आयोगसमेतलाई विपक्षी बनाई दिएको रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ । अर्कोतर्फ रिट निवेदकको जिकीरबमोजिम सचिव पदमा चालु आ.व.मा रिक्त हुन आउने पदमा अनुपातको आधारमा विभिन्न सेवाबाट बहुवा हुने नभई विभिन्न सेवाका रा.प.प्रथम श्रेणीका सहसचिवहरू मध्येबाट विशिष्ट श्रेणीमा बहुवा हुने भएकोले पहिले नै पद संख्या यकीन गर्न सकिने अवस्था नहुँदा समेत रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने लोकसेवा आयोगको लिखित जवाफ ।

निजामती सेवा ऐन, २०४९ को दफा ६ को उपदफा (१क) अनुसार नेपाल न्याय सेवा र नेपाल लेखापरीक्षण सेवाको पदमा बाहेक अन्य सेवाको राजपत्रांकित प्रथम श्रेणीभन्दा माथि सेवा समूह वा उपसमूह रहने कानूनी व्यवस्था रहेको पाईदैन । त्यस्तै, ऐ.दफा ७ र १९ अनुसार राजपत्रांकित विशिष्ट श्रेणीको

सचिव वा सो सरहको पदमा बहुवा समितिले सम्भाव्य उम्मेदवारहरू मध्येबाट उपलब्ध भएसम्म रिक्त पदको तेब्वर संख्यामा कार्यसम्पादन मूल्याङ्कनको आधारमा सबैभन्दा बढी अङ्क प्राप्त गर्नेलाई सिफारिश गर्ने र त्यसरी सिफारिश गरिएका उम्मेदवारहरू मध्येबाट नेपाल सरकारले जेठता र कार्यकुशलताको आधारमा उपयुक्त ठहर्‍याएको उम्मेदवारलाई बहुवा गर्ने गरिन्छ । अब उपरोक्त व्यवस्थाअनुसार भविष्यमा सचिव पदमा बहुवा हुँदा कुन सेवा समूहको राजपत्रांकित प्रथम श्रेणीको सहसचिव वा सो सरहको पद रिक्त हुन्छ वा को सचिव हुन्छ भनी अहिले नै अनुमान गर्न सकिने स्थिति हुँदैन । संविधानद्वारा व्यवस्थित संवैधानिक अंग र कानूनद्वारा स्थापित निकायले आफ्नो क्षेत्राधिकारभित्र रही कानूनसम्मत तवरबाट गरेको काम कारवाहीलाई विपक्षीले अन्यथा भन्न मिल्ने होइन भन्ने विपक्षी नेपाल सरकार प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रपरिषद्को कार्यालयको लिखित जवाफ ।

निजामती सेवा ऐन, २०४९ को दफा ७क को उपदफा (३) मा रहेको “चालु आ.व.भित्रमा अवकाश तथा बहुवाबाट रिक्त हुने पदसमेत यकीन गरी माग गर्न सकिनेछ” भन्ने शब्दले सो व्यवस्था कर्मचारीको अधिकारको रूपमा रहेको भन्ने होइन । सो प्रावधानअनुसार जस्तो कुनै अवस्थामा समेत गर्नुपर्ने भन्ने नभई सम्बन्धित सेवा समूह वा उप-समूहमा रिक्त हुने पद यकीन हुन सक्ने अवस्था भएका पदमा सरकारले आवश्यक ठानेमा माग गर्न सकिने कुरालाई इंगित गर्छ । सो व्यवस्थाको आधारमा यकीन नै गर्न नसकिने पदहरूमा समेत अनुमानको आधारमा पद रिक्त मानी पदपूर्तिको कारवाही अगाडि बढाउन सकिँदैन । राजपत्रांकित विशिष्ट श्रेणीको पदमा अन्य सेवाको राजपत्रांकित प्रथम श्रेणीका कर्मचारीसमेत बहुवा हुन सक्ने भएकोले सो पदमा नेपाल प्रशासन सेवाका कति जना कर्मचारी बहुवा हुन्छन् भन्ने तथ्य पहिला नै यकीन हुन सक्ने अवस्था हुँदैन ।

विशिष्ट श्रेणीको सचिव पद वा सो सरहको अन्य पदमा कुनै सेवा समूह र उपसमूह नरहने र सो पदमा न्याय सेवा र लेखापरीक्षण सेवाका कर्मचारी बाहेक अन्य सेवाका कर्मचारी उम्मेदवार हुन सक्ने व्यवस्था छ । त्यस्ता पदमा निजामती सेवाका अन्य ८

वटा सेवाका कर्मचारीहरू पनि सम्भाव्य उम्मेदवार हुन पाउँछन् । निजामती सेवा ऐन, २०४९ को दफा १९ को उपदफा (२) को खण्ड (ख) मा राजपत्रांकित विशिष्ट श्रेणीको पदमा बहुवा गर्दा रिक्त पदको तेब्वर संख्यामा कार्यसम्पादन मूल्याङ्कनको आधारमा सबैभन्दा बढी अङ्क प्राप्त गर्नेहरूलाई बहुवा समितिले सिफारिश गर्ने र यसरी सिफारिश गरिएका उम्मेदवारहरू मध्येबाट नेपाल सरकारले जेठता र कार्यकुशलताको आधारमा उपयुक्त ठहर्‍याएको उम्मेदवारलाई बहुवा गर्ने व्यवस्था रहेको छ । उक्त व्यवस्थाबमोजिम बहुवा गर्दा नेपाल सरकारले कुनै पनि सेवाको लागि संख्या वा कोटा निर्धारण गरेको छैन । त्यस्तोमा कुन सेवाको कति कर्मचारीको बहुवा हुने हो र कति पद कुन सेवाको रिक्त हुने हो भन्ने भविष्यको कुरा अहिले नै यकीन गर्न नसकिने हुँदा उक्त दफा ७क को उपदफा (३) बमोजिम भविष्यमा रिक्त हुन आउने पदको यकीन गर्न सकिने अवस्था रहँदैन । नेपाल न्याय सेवा र लेखापरीक्षण सेवाको विशिष्ट श्रेणीमा समेत आफ्नो सेवा रहने र सो पदमा तत् तत् सेवाबाहेक अन्यत्रबाट बहुवा नहुने हुँदा पहिला नै रा.प.प्रथम श्रेणीको पद रिक्त हुने कुरा यकीन गर्न सकिने अवस्था भएकोले उक्त नजीर न्याय सेवा र लेखापरीक्षण सेवा बाहेकको विशिष्ट श्रेणीको सचिव वा सो सरहको पदको बहुवाको हकमा लागू हुँदैन । अतः यस मन्त्रालयको काम कारवाहीबाट निवेदकको कुनै हक अधिकार हनन् भएको अवस्था नहुँदा रिट निवेदन खारेजभागी छ भन्ने सामान्य प्रशासन मन्त्रालय एवं सामान्य प्रशासन मन्त्रालय ऐन, नियम तथा व्यवस्थापन परीक्षण शाखाको एकै मिलानको व्यहोराको अलग-अलग लिखित जवाफ ।

नियमानुसार दैनिक पेसी सूचीमा चढी यस इजलाससमक्ष पेश हुन आएको प्रस्तुत रिट निवेदनको मिसिल अध्ययन गरी निवेदक तर्फबाट उपस्थित विद्वान अधिवक्ता चन्द्रकान्त ज्ञवालीले विपक्षीहरूले सूचना नं.१८१/२०६७/६८ को विज्ञापन प्रकाशित गर्दा निजामती सेवा ऐन, २०४९ को दफा ७क(३) बमोजिम पदपूर्तिको लागि माग गर्दा सो अवधिसम्म रिक्त हुन आएको पद र चालु आ.व.भित्रमा अवकाश तथा बहुवाबाट रिक्त हुन आउने पद समेत यकीन गरी माग गर्नुपर्नेमा विज्ञापन हुँदाका बखत रिक्त १४ पदको

मात्र विज्ञापन प्रकाशित गरी चालु आर्थिक वर्ष भित्रमा रिक्त हुने पदको यकीन नगरी विज्ञापन प्रकाशित गरेबाट उक्त कानूनी व्यवस्थाको बाध्यात्मक रूपमा पालना गरिएको छैन । किनकी उक्त कानूनी व्यवस्थाबमोजिम हाल निजामती सेवाको विशिष्ट श्रेणीमा विभिन्न निकायमा गरी रिक्त रहेको ९ पद र आ.वं. २०६७/६८ सम्ममा रिक्त हुन आउने ५ वटा गरी १४ पद रिक्त हुन आउने स्पष्ट देखिन्छ । उक्त १४ वटा विशिष्ट श्रेणीको पदमा सहसचिवबाट बहुवा भई जाँदा प्रशासन सेवा सहसचिवबाट कुल दरवन्दीको अनुपातमा हिसाव गर्दा ४१.८६ प्रतिशतका अनुपातले ६ सिट प्राप्त हुने र उक्त ६ पद रिक्त हुने अवस्था प्रष्ट छ । यसरी बहुवा भई जाँदा उक्त पदमा रिक्त हुन आउने ६ पद समेत यकीन गरी माग गरी विज्ञापन प्रकाशित गर्नुपर्नेमा सोबमोजिम माग गरेको छैन । लेखापरीक्षण सेवा सहसचिव पदको विज्ञापन प्रकाशित गर्दा विपक्षीहरूबाट उक्त दफा ७क(३) अनुसार बहुवा वा अवकाशबाट उक्त पदमा खाली हुने संख्या समेत यकीन गरी विज्ञापन प्रकाशित गरेको छ । तर प्रशासन सेवाको सहसचिव पदमा विज्ञापन प्रकाशित गर्दा सोबमोजिम यकीन नगरी फरक तरिकाले व्यवहार गरी कानूनको समान व्यवहार र प्रयोग नगरेको स्पष्ट छ । अतः नेपाल प्रशासन सेवाको सहसचिव पदमा रिक्त रहेको संख्या १४ र विशिष्ट श्रेणीको सचिव पदमा चालु आ.व. भित्र बहुवा वा अवकाशबाट रिक्त हुन आउने १४ पदमध्येमा प्रशासन सेवाको सहसचिव पदबाट ६ पदपूर्ति हुने हुँदा सो ६ पद समेत जोडी विज्ञापन गर्नुपर्नेमा सो ६ पद समावेश नगरेकोले सो पद समेत सूचना नं.१८१/०६७/०६८ को विज्ञापनमा समावेश गरी पदपूर्ति गर्न परमादेशको आदेश जारी हुनुपर्छ भन्ने बहस गर्नुभयो ।

त्यस्तै विपक्षीको तर्फबाट उपस्थित विद्वान सहन्यायाधिवक्ता महेश शर्मा पौडेलले निजामती सेवा ऐन, २०४९ को दफा ७क(३) को प्रावधान बाध्यात्मक नभई स्वैच्छिक हो भन्ने कुरा उक्त वाक्यांशमा प्रयोग भएको शब्द संयोजन “सकिनेछ” भन्ने पदावलीबाट स्पष्ट हुन्छ । अर्कोतर्फ यो कानूनी व्यवस्थाअनुसार चालु आ.व. भित्र बहुवा वा अवकाशबाट रिक्त हुने पदको यकीन गर्न सकिने अवस्थामा मात्र यसको

प्रयोग हुन्छ । निवेदकले उल्लेख गरेको विशिष्ट श्रेणीको सचिव पदमा न्याय सेवा र लेखापरीक्षण सेवा बाहेकका सबै सेवा समूहबाट बहुवाबाट पदपूर्ति हुन सक्ने तथा उक्त पदमा बहुवा सिफारिश गर्दा रिक्त पदभन्दा तेव्वर संख्यामा सिफारिश गर्नुपर्ने र सो मध्ये कार्यक्षमता र कार्यकुशलताको आधारमा उपयुक्त ठहराएका व्यक्तिलाई मात्र नेपाल सरकारले बहुवा नियुक्ति गर्ने हुनाले अन्य पदको जस्तो विशिष्ट श्रेणीको पदमा बहुवा हुँदा प्रशासन सेवाको सामान्य प्रशासन समूहबाट कति जना बहुवा भई कति पद खाली हुन्छ भनी एकिन गर्न सकिने अवस्था हुँदैन । त्यस कारण यो व्यवस्था सचिव पदको बहुवाको लागि बाध्यात्मक रूपमा लागू गर्न सकिदैन । निवेदकले भने जस्तो सम्पूर्ण सेवाको सहसचिवको दरवन्दीको अनुपातमा विशिष्ट श्रेणीको सचिव पदमा प्रशासन सेवाको रा.प.प्रथम श्रेणी सहसचिवबाट ४१.८६ प्रतिशत पदपूर्ति गर्नुपर्ने भन्ने कुनै कानूनी व्यवस्था, नीतिगत व्यवस्था हालसम्म भइरहेको बहुवासम्बन्धी अभ्यास समेतसँग असंगत रहेको हुँदा प्रशासन सेवाको सहसचिव पदबाट ४१.८६ प्रतिशतका हिसावले विशिष्ट श्रेणीमा बहुवा हुन्छन् भनी यकीन साथ भन्न सकिने अवस्था छैन । विशिष्ट श्रेणीको सचिव पदमा वर्षको दुई पटक पदपूर्ति गर्नुपर्ने कानूनी व्यवस्थाअनुसार बहुवा गरिदिएको भए निवेदकहरू बहुवा हुने थियौं भन्ने तर्क यथार्थपरक नहुनुको साथै अनुमानित भएको र उक्त विषय प्रस्तुत रिट निवेदनको रोहबाट विचार गर्ने विषय समेत नभएको हुँदा निवेदक मागबमोजिमको आदेश जारी हुने अवस्था नहुँदा रिट खारेज हुनुपर्छ भनी गर्नु भएको बहस समेत सुनियो ।

मिति २०६७/६१/२७ मा प्रशासन सेवा रा.प.प्रथम सहसचिव पदमा कार्यक्षमताको मूल्याङ्कनद्वारा हुने बहुवाको सूचना नं.१८१/२०६७/०६८ बाट लोकसेवा आयोग केन्द्रीय कार्यालयले सूचना प्रकाशित गरेअनुसार नेपाल प्रशासन सेवा सामान्य प्रशासन समूह, रा.प.प्रथम श्रेणी सहसचिवको लागि कार्यक्षमताको मूल्याङ्कनबाट हुने बहुवाको प्रकाशित सूचना अनुसार माग भएको रिक्त १४ पदमा दरखास्त फारम भरेका थियौं । उक्त विज्ञापनमा माग भएको १४ सिट आ.वं.२०६७/०६८

मा रिक्त भएको तथा सो आ.व. भित्रमा अवकाशबाट रिक्त हुन आउने पद समेतको समावेश भएको देखिन्छ। तर सो आ.व. भित्रमा दरबन्दी थप तथा रिक्त रहेको गरी विशिष्ट श्रेणीको सचिव पद १४ रिक्त रहेकोमा सो पदमा प्रशासन सेवाको सहसचिव पदबाट ४१.८६ प्रतिशतका हिसावले हुन आउने ६ पद बढुवा भई सो सहसचिव पद ६ रिक्त हुने यकीन हुँदाहुँदै उक्त दफा ७क(३) अनुसार सो आ.व.भित्र बढुवाद्वारा रिक्त हुन आउने उल्लिखित ६ पद समेत यकीन गरी विज्ञापन नं.१८१/०६७/०६८ को बढुवा सूचनामा थप समावेश गरी विज्ञापन प्रकाशित गर्नुपर्नेमा सोअनुसार विज्ञापन प्रकाशित नगरेकोले उक्त ६ पद समेत सो विज्ञापनमा समावेश गर्नु गराउनु भन्ने परमादेशको आदेश जारी गरिपाउँ भन्ने निवेदन दावी रहेको देखिन्छ।

विपक्षी मध्येको सामान्य प्रशासन मन्त्रालयको तर्फबाट पेश भएको लिखित जवाफ व्यहोरा हेर्दा निवेदनमा लेखापरीक्षण सेवाको रा.प.प्रथम श्रेणीको सहसचिव रिक्त पद माग गर्दा सो सेवाको विशिष्ट श्रेणीमा रिक्त रहेको पद समेतमा रा.प.प्रथम श्रेणीको सहसचिव पदबाट बढुवा हुँदा रिक्त हुने पद समेत हिसाव गरी रिक्त हुने गरी माग गरेको तर प्रशासन सेवाको सहसचिव पदमा विज्ञापन गर्दा सो मापदण्ड नअपनाइएको भनी निवेदनमा जिकीर लिएको पाइन्छ। निजामती सेवा ऐन, २०४९ को दफा ६(१क) अनुसार राजपत्रांकित विशिष्ट श्रेणीमा समेत लेखापरीक्षण सेवा कायम रहने र सो सेवाको राजपत्रांकित विशिष्ट श्रेणीमा बढुवा हुँदा लेखापरीक्षण सेवाकै राजपत्रांकित प्रथम श्रेणी सहसचिव कर्मचारी मध्येबाट बढुवा हुने निश्चित भएकोले सो सेवाका हकमा राजपत्रांकित विशिष्ट श्रेणीको रिक्त पद समेतलाई आधार मानी राजपत्रांकित प्रथम श्रेणीको सहसचिवको पदको माग गर्न सकिने अवस्था रहन्छ। तर लेखापरीक्षण र न्याय सेवा बाहेकको अन्य राजपत्रांकित विशिष्ट श्रेणीको पदमा कुन सेवाको कर्मचारी बढुवा हुने हो भनी पहिले नै निश्चित गर्न नसकिने भएकोले सोबमोजिम अनुमानको आधारमा पदपूर्तिको माग गर्न सकिने अवस्था रहँदैन। तसर्थ राजपत्रांकित विशिष्ट श्रेणीको पदमा प्रशासन सेवाको अलवा अन्य विभिन्न सेवाका सहसचिवहरू पनि उम्मेदवार बन्न सक्ने र प्रशासन सेवाका रा.प.श्रेणीको

सहसचिव मध्येबाट के कति सहसचिव विशिष्ट श्रेणीमा बढुवा हुन्छन् भन्ने कुरा पहिले नै यकीन गर्न नसकिने विषय भएकोले निजामती सेवा ऐन, २०४९ को दफा ७क(३) बमोजिम प्रशासन सेवाका सहसचिव पद पछि के कति पद रिक्त हुन्छ भनी पहिल्यै अनुमानको आधारमा यकीन गर्न सकिने अवस्था हुँदैन। साथै यसरी बढुवा गर्नको लागि कुनै पनि कानूनले कुनै पनि सेवाको लागि सिट संख्या नछुट्याएकोले निवेदकले जिकीर लिएको ४१.८६ प्रतिशतका हिसावले प्रशासन सेवाका सहसचिवहरू सचिवमा बढुवा हुन्छन् भनी अनुमानको भरमा हाल प्रतिशत छुट्टाई पदपूर्ति गर्न सकिने स्थिति नहुँदा निवेदन दावी खारेजभागी छ भन्ने समेत व्यहोरा उल्लेख गरेको पाइयो।

उपरोक्तानुसारको दुवै पक्षका विद्वान कानून व्यवसायीहरूले गर्नु भएको बहस सुनी मिसिल संलग्न रिट निवेदन तथा लिखित जवाफ समेत अध्ययन गरी निर्णयतर्फ विचार गर्दा यसमा देहायको विषयमा निर्णय दिनुपर्ने देखिन आयो:

- (१) चालु आर्थिक वर्षभित्रमा विशिष्ट श्रेणीको पदमा प्रशासन सेवाको सहसचिव पदबाट के कति पद बढुवा भई के कति सहसचिवको पद रिक्त हुन्छ भनी निजामती सेवा ऐन, २०४९ को दफा ७क(३) अनुसार रिक्त हुने पद पहिले नै यकीन गरी बढुवाको विज्ञापन गर्नुपर्ने हो होइन ?
- (२) निवेदकको मागबमोजिम रिट जारी हुने अवस्था छ वा छैन ?

२. पहिलो प्रश्नको सम्बन्धमा विचार गर्दा सर्वप्रथम निजामती सेवाको राजपत्रांकित विशिष्ट श्रेणीको पदमा बढुवाद्वारा पदपूर्ति गर्ने तथा सहसचिव लगायतका पदमा बढुवाको संख्या यकीन गर्ने सम्बन्धमा निजामती सेवा ऐन तथा नियमावलीमा भएको कानूनी व्यवस्थालाई हेर्न आवश्यक देखियो। निजामती सेवा ऐन, २०४९ को दफा ६ को उपदफा १क मा नेपाल न्याय सेवा र नेपाल लेखापरीक्षण सेवाको पदमा बाहेक अन्य सेवाको राजपत्रांकित प्रथम श्रेणी भन्दा माथि सेवा समूह वा उपसमूह नरहने व्यवस्था गरेको छ। यसबाट राजपत्रांकित विशिष्ट श्रेणीको सचिव पदमा नेपाल न्याय सेवा र लेखापरीक्षण सेवा बाहेक निजामती सेवाको अरु विभिन्न सेवाका सहसचिवहरू बढुवाको

लागि उम्मेदवार हुनसक्ने स्पष्ट देखिन्छ। निजामती सेवा ऐन, २०४९ को दफा १९(२)(ख) मा राजपत्रांकित विशिष्ट श्रेणीको सचिव वा सो सरहको रिक्त पदमा बहुवा गर्न बहुवा समितिले सम्भाव्य उम्मेदवारहरू मध्येबाट उपलब्ध भएसम्म रिक्त पदको तेव्वर संख्यामा कार्यसम्पादन मूल्याङ्कनको आधारमा सबैभन्दा बढी अङ्क प्राप्त गर्नेहरूलाई सिफारिश गर्नेछ र त्यसरी सिफारिश गरिएका उम्मेदवारहरू मध्येबाट नेपाल सरकारले जेठता र कार्यकुशलताको आधारमा उपयुक्त ठहराएको उम्मेदवारलाई बहुवा नियुक्ति गर्ने व्यवस्था उल्लेख भएको पाइन्छ। यसबाट निजामती सेवाको राजपत्रांकित विशिष्ट श्रेणीको सचिव पदमा न्याय सेवा र लेखापरीक्षण सेवा बाहेकका अन्य सेवामा सहसचिवहरू सम्भाव्य उम्मेदवार हुन सक्ने र ती उम्मेदवार मध्येबाट बहुवा समितिबाट तेव्वर संख्यामा सिफारिश गरिने तथा सिफारिश भएका मध्येबाट नेपाल सरकारले सचिव पदमा बहुवा नियुक्ति गर्ने व्यवस्था रहेको देखिन्छ।

३. त्यस्तै निजामती सेवा ऐन, २०४९ को दफा ७क(३) मा निजामती सेवाको पदपूर्तिको लागि माग गर्दा सो अवधिसम्म रिक्त हुन आएका पद र चालु आर्थिक वर्षभित्रमा अवकाश तथा बहुवाबाट रिक्त हुने पद समेत यकीन गरी माग गर्न सकिनेछ भन्ने व्यवस्था गरेको देखिन्छ। निवेदन व्यहोरा हेर्दा निवेदकको मुख्य माग दावी आ.व.०६७/०६८ मा राजपत्रांकित विशिष्ट श्रेणीमा १४ पद रिक्त हुन आउने भएकाले ती पदमा नेपाल प्रशासन सेवा प्रशासन समूहबाट कुल दरवन्दीको अनुपातमा ४१.८६ प्रतिशतको हिसावले ६ जना बहुवा हुने भएबाट त्यसरी बहुवाबाट रिक्त हुन आउने पद समेत समावेश गरी बहुवा सूचना प्रकाशित गर्नुपर्नेमा सो बमोजिम विज्ञापन नभएको भन्ने जिकीर रहेको र नेपाल न्याय सेवा र लेखापरीक्षण सेवाको राजपत्रांकित विशिष्ट श्रेणीको पदमा सम्बन्धित सेवाबाट मात्र बहुवा हुने तर सो सेवा बाहेकको विशिष्ट श्रेणीको अन्य पदमा ती सेवा बाहेक अन्य सेवाका सहसचिव पनि उम्मेदवार हुने भई सो मध्येबाट रिक्त पदको तेव्वर संख्यामा बहुवा समितिबाट सिफारिश भएका उम्मेदवारहरू मध्ये नेपाल सरकारले जेठता र कार्यक्षमता समेतलाई विचार गरी नियुक्ति गर्ने हुनाले

अमुक सेवाको सहसचिवमध्ये कतिले विशिष्ट श्रेणीको सचिव पदमा बहुवा नियुक्त पाउँछन भनी पहिल्यै ऐनको दफा ७क(३) अनुसार यकीन गर्न नसकिने हुँदा अनुमानको भरमा सहसचिव पदको रिक्त हुने संख्या यकीन गर्न नसकिने अवस्था भएबाट कति पद रिक्त हुन्छ भनी पहिले नै यकीन गर्न नसकिने हुँदा सो सिट विज्ञापन नं.१८१ को विज्ञापनमा समावेश गर्न नमिलेको भन्ने विपक्षी सामान्य प्रशासन मन्त्रालयको लिखित जवाफ रहेको देखिन्छ। निवेदकले उल्लेख गरेअनुसार सम्पूर्ण सहसचिवको दरवन्दीको हिसावले ४१.८६ प्रतिशतका हिसावले प्रशासन सेवाको सहसचिवले विशिष्ट श्रेणीमा बहुवा पाउँछन भन्ने व्यवस्था निजामती सेवा ऐन, नियममा नरहेको, सो सम्बन्धी सरकारको कुनै नीतिगत व्यवस्था समेत नरहेको र हालसम्मको बहुवा अभ्यासमा पनि त्यस्तो मापदण्डलाई अवलम्बन नगरिएकोले उक्त जिकीर आधारहीन रहेको भन्ने व्यहोरा उल्लेख गरेको पाइन्छ।

४. निवेदकहरू निजामती सेवाको प्रशासन सेवाको प्रशासन समूहका राजपत्रांकित द्वितीय श्रेणीबाट सोही सेवा समूहको सहसचिव पदमा बहुवामा उम्मेदवार रहेको र सोबमोजिम दरखास्त पेश गरेको भन्ने देखिन्छ। निजामती सेवा ऐन, २०४९ को दफा ७क(३) मा प्रयुक्त भएको “चालु आर्थिक वर्षभित्रमा अवकाश तथा बहुवाबाट रिक्त हुने पदसमेत यकीन गरी माग गर्न सकिनेछ” भन्ने वाक्यको बनोट हेर्दा उक्त व्यवस्था वाध्यात्मक प्रकृतिको देखिँदैन।

५. निवेदकले आ.व.०६७/०६८ भित्रमा सहसचिवको के कति पद कसरी रिक्त हुन्छन भनी यकीन साथ भन्न नसकी सहसचिवबाट विशिष्टमा बहुवा भई रिक्त हुन आउने समेत संख्या उल्लेख गरेको देखिन्छ। निवेदकहरू नेपाल सरकारका कर्मचारी भए पनि पद रिक्त हुने नहुने बहुवा हुने नहुने संख्या यकीन गर्ने पदाधिकारी समेत होइनन्। रा.प.विशिष्ट श्रेणीको सचिव पदमा विभिन्न सेवाको सहसचिव मध्येबाट तेव्वर संख्यामा बहुवा सिफारिश हुने र ती सिफारिश भएका मध्येबाट नेपाल सरकारले बहुवा नियुक्ति गर्ने हुँदा प्रशासन सेवाबाट के कति सहसचिव विशिष्ट श्रेणीमा बहुवा हुन्छन भनी पहिले नै स्वभाविक रूपमा भन्न सकिने अवस्था रहँदैन।

अर्कोतर्फ विशिष्ट श्रेणीको पदमा प्रशासन सेवाको सहसचिवबाट कुल दरवन्दीको अनुमानमा ४१.८६ प्रतिशतको हिसावले बहुवा हुने व्यवस्था रहेको भन्ने सम्बन्धमा निवेदकले कुनै कानूनी आधार दिन सकेको पाइँदैन। यस्तो स्थितिमा बिना आधार र कारण भविष्यमा रिक्त हुने सहसचिवको पदको यकीन गर्न सकिने अवस्था रहेको देखिएन।

६. त्यसैगरी लेखापरीक्षण सेवाको राजपत्रांकित प्रथम श्रेणी सहसचिव पदको विज्ञापन प्रकाशित गर्दा चालु आर्थिक वर्षभित्रमा सहसचिव पदबाट विशिष्ट श्रेणीमा बहुवा हुने पद समेत यकीन गरी त्यस्तो सिट समेत विज्ञापनमा समावेश गरी सूचना प्रकाशित गरेकोमा प्रस्तुत विज्ञापनमा सोसम्बन्धी मापदण्ड नअपनाई विभेदकारी नीति अख्तियार गरेकोले समानताको सिद्धान्त समेतबाट सो विज्ञापन त्रुटिपूर्ण रहेको भन्ने निवेदन जिकीर सम्बन्धमा हेर्दा बहुवासम्बन्धी व्यवस्था निर्धारण गर्न बनेको निजामती सेवा ऐनले नै न्याय सेवा र लेखापरीक्षण सेवा तथा सो बाहेकका अन्य सेवाको राजपत्रांकित विशिष्ट श्रेणीको सचिव वा सो सरहको पदको बहुवा सम्बन्धमा बेगला-बेगलै कानूनी व्यवस्था गरेको हुँदा कानून अनुसारको सो व्यवस्था अवलम्बन गरी बहुवा गर्दा विभेदकारी व्यवहार गरेको भन्न मिल्ने अवस्था देखिएन।

७. निवेदकहरूले निजामती सेवा ऐन, २०४९ को दफा १९(२)(ड) मा राजपत्रांकित विशिष्ट श्रेणीको रिक्त पदमा बहुवाको कारवाही गर्दा प्रत्येक वर्षको पुस महिनाभित्र एकपटक र असार महिनाभित्र एकपटक गरी वर्षको दुईपटक गरिनेछ भन्ने उल्लेख भएकोमा नेपाल सरकारले त्यसरी वर्षको दुईपटक विशिष्ट श्रेणीको बहुवा गर्ने व्यवस्था अनुसार २०६७ पुस महिनाभित्र बहुवा गरेको भए उतिबेला नै राजपत्रांकित श्रेणीको सहसचिव पद रिक्त हुने थियो र यसरी रिक्त हुन आउने सहसचिव पद समेत समावेश भई विज्ञापन प्रकाशित हुने र हामी निवेदकहरू सहसचिव पदमा बहुवा हुने थियौं भन्ने निवेदन जिकीर लिएको देखियो। निजामती सेवाको विशिष्ट श्रेणीमा कानूनले निर्धारित गरेको बहुवा हुने समय तालिकाभित्र बहुवा नगरिएको भनी जिकीर लिने दायित्व निवेदकहरूको नभई विशिष्ट श्रेणीमा उम्मेदवार हुन सक्ने हैसियत भएका

सहसचिवको हुने हुँदा निवेदकहरूले लिएको जिकीरको भरमा त्यस्तो विषयमा प्रस्तुत निवेदनको रोहमा विचार हुने विषय देखिएन। यसरी बहुवा समितिले २०६७ साल पुस महिनाभित्र विशिष्ट श्रेणीमा रिक्त पदमा बहुवा कारवाही प्रारम्भ गरेको भए मात्र निवेदकहरूले जिकीर लिएबमोजिमको सहसचिव पद रिक्त हुन आउने भई सो पद यकीन गर्न सकिने स्थिति हुन आउँदथ्यो भनी निवेदकहरूले नै उल्लेख गरेको देखिएबाट यस्तो अनिश्चित अवस्थामा रिक्त पदको यकीन गर्न सकिने स्थिति भएन। निवेदकहरूले नै समय मै सरकारले विशिष्ट श्रेणीको बहुवा प्रक्रिया थालनी नगरेबाट सहसचिव पद रिक्त हुन नसकेको उल्लेख गरेको देखिएकोले र त्यस्तो अनिश्चित अवस्थामा चालु आर्थिक वर्षभित्र यति नै सिट सहसचिव पद रिक्त हुने भनी यकीन गर्न सकिने अवस्था विद्यमान नदेखिँदा त्यस्तो पदसमेत विज्ञापन नं.१८१ को सूचनामा समावेश गर्न वा बहुवा कार्यवाही गर्दा सो सिट समेत समावेश गरी बहुवा गर्नु भन्न मनासिव देखिएन।

८. यसप्रकार यी रिट निवेदकहरू सहसचिवको पदमा हुने बहुवाको उम्मेदवार भएको, सहसचिवमा रिक्त रहेको संख्याअनुसार विज्ञापन भएको, सो आ.व.मा उक्त पदमा कति संख्या खाली हुन्छ भन्ने यकीन नभएको अवस्थामा सो भन्दा माथिल्लो विशिष्ट श्रेणीका पद रिक्त हुने र ती पदमा सहसचिव बहुवा हुने हुँदा त्यसरी रिक्त हुने पद समेत समावेश गरी विज्ञापन गरिनु पर्छ भन्ने तर्क ऐन, नियमावली समेतका आधारमा तर्कसंगत देखिन आएन। कुनै कर्मचारीको पद अवकाशद्वारा रिक्त हुने भएमा मात्र त्यस्तो रिक्त हुने संख्या यकीन हुनसक्छ। तर निवेदकको सरोकारको पद भन्दा माथिल्ला पदहरू रिक्त हुन्छन् अनि त्यसमा सहसचिवहरू बहुवा हुन्छन् र त्यसरी रिक्त हुने पद पनि विज्ञापनमा समावेश गर्नुपर्छ भन्नु स्वयंमा अनुमानित विषय हुँदा यस्तो अनुमानमा टिकेर अदालतले आदेश गर्नु उचित हुन आएन।

९. अब दोस्रो प्रश्नको सम्बन्धमा विचार गर्दा निजामती सेवा ऐन, २०४९ को दफा ७क(३) मा चालु आर्थिक वर्षभित्रमा अवकाश तथा बहुवाबाट रिक्त हुने पद समेत यकीन गरी माग गर्न सकिने छ भन्ने व्यवस्था भए पनि उक्त व्यवस्था अनिवार्य रूपमा पालना गर्नुपर्ने बाध्याकारी व्यवस्था नभएको अवस्था एकातिर देखिन्छ

भने अर्कोतर्फ माथि गरिएको विश्लेषण र विवेचनाबाट राजपत्रांकित विशिष्ट श्रेणीको सचिव पदमा प्रशासन सेवाको राजपत्रांकित प्रथम श्रेणीको सहसचिव पदबाट कतिजना व्यक्ति राजपत्रांकित विशिष्ट श्रेणीमा बहुवा हुन्छन् भनी पहिल्यै यकीन गर्न सकिने अवस्था नदेखिँदा अनुमानको भरमा रिक्त हुने पद यकीन गरी विज्ञापन गर्न तथा प्रकाशित भई सकिएको सूचनामा त्यस्तो पद समावेश गर्न मिल्ने देखिँदैन भनी व्याख्या भइसकेको छ। तसर्थ, माथि उल्लिखित आधार र कारणबाट निवेदकको मागबमोजिमको आदेश जारी हुनेसक्ने अवस्था विद्यमान नहुँदा मागबमोजिम रिट जारी गर्न मिलेन। प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज हुने ठहर्छ।

१०. तर निजामती सेवा ऐन, २०४९ को दफा १९(२)(ड) मा निजामती सेवाको राजपत्रांकित राजपत्रांकित विशिष्ट श्रेणीको रिक्त पदमा बहुवाको कारवाही गर्दा प्रत्येक वर्ष पुस महिनाभित्र एक पटक र असार महिनाभित्र एक पटक गरी वर्षमा २ पटक गरिने व्यवस्था उल्लेख गरेको देखिन्छ। मिसिल संलग्न विपक्षी सामान्य प्रशासन मन्त्रालयको लिखित जवाफबाट रिक्त हुन आएका पदमा ऐनले तोकेको समय तालिकाअनुसार पदपूर्ति भएको नदेखिएको एवं सोसम्बन्धी काम ऐनले तोकेको समय तालिकाअनुसार हुन नसकेको भन्ने सम्बन्धमा पनि कुनै मुनासिव कारण खुलाएको देखिएन। बहुवासम्बन्धी कारवाही समयमै नगर्दा कर्मचारीको वृत्तिविकासको सवालमा हौसला वृद्धि हुनुको सट्टा मनोबलमा ह्रास आई समग्र प्रशासन यन्त्रमा नकारात्मक असर पर्ने सम्भावनालाई इन्कार गर्न सकिँदैन। तसर्थ निजामती सेवाको रिक्त पदमा बहुवाको माध्यमबाट पदपूर्ति गर्दा ऐनले तोकेको समय तालिकाभित्र बहुवासम्बन्धी कारवाही प्रारम्भ गर्नु भनी विपक्षीको नाममा यो निर्देशनात्मक आदेश जारी गरिदिएको छ। सोको जानकारी महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयमार्फत् विपक्षीहरूलाई लेखी पठाई दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार अभिलेख शाखामा बुझाइ दिनु। उक्त रायमा म सहमत छु।

न्या.गिरीश चन्द्र लाल

इति संवत् २०६८ साल साउन ३१ गते रोज ३ शुभम्
इजलास अधिकृत : कमलराज विष्ट

निर्णय नं. ८७२१

सर्वोच्च अदालत संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री प्रेम शर्मा
माननीय न्यायाधीश श्री प्रकाश वस्ती
पुनरावेदन नं.०६३- -०९६४
फैसला मिति: २०६८।७।२३
मुद्दा:- निर्णय दर्ता बदर।

पुनरावेदक वादी: काठमाडौं जिल्ला, काठमाडौं
महानगरपालिका, वडा नं. ३४ बस्ने गंगाप्रसाद
चालिसे समेत

विरुद्ध

प्रत्यर्थी प्रतिवादी: जनकपुर चुरोट कारखाना लिमिटेड,
जनकपुरधाम, धनुषा समेत

शुरु फैसला गर्ने :-

मा.जि.न्या.श्री कुमारप्रसाद पोखरेल

पुनरावेदन फैसला गर्ने-

मा.न्या.श्री ज्ञानेन्द्रबहादुर कार्की

मा.न्या.श्री अलीअकबर मिकरानी

- विवादित बाटो २०४४ सालको नापीको समयमा अस्तित्वमा रही बाटोकै रुपमा नापी भएको भन्ने देखिइरहेको र सो बाटो छाडी प्रतिवादीले आफ्नो घर जग्गामा पर्खाल लगाएको भन्ने देखिएबाट प्रतिवादीले सो बाटोमा आफ्नो मात्र निजी भोगाधिकार नराखी अन्य व्यक्तिको उपभोगमा समेत राखेको प्रत्यर्थीको आचरणबाटै देखिन आएको छ। आफ्नो जग्गामा पर्खाल लगाई घेरेको अवस्थामा विवादित बाटो निजी जग्गा दर्तामा भए पनि सो बाटो प्रयोग गर्नबाट रोक्न नमिल्ने।
- विवादित बाटोको रुपमा रहेको जग्गा दर्ता गर्दा बाटोको प्रयोगलाई यथावत् प्रयोग गर्ने गरी दर्ता गरेको देखिएको र एकभन्दा बढी व्यक्तिको उपभोगमा रहेको बाटो जे जसको

नाममा दर्ता भएको वा दर्ता गराइएको भए पनि त्यसको उपभोगको प्रकृतिमा फरक नपर्ने ।

(प्रकरण नं.६)

पुनरावेदक वादी तर्फबाट: विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ताहरू हरिहर दाहाल र बद्रीबहादुर कार्की तथा विद्वान अधिवक्ताहरू उष्णमोहन भट्टराई र सरोजकुमार शर्मा

प्रत्यर्थातर्फबाट विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ता श्री सीताराम तिवारी तथा विद्वान अधिवक्ताहरू हिरा रेग्मी र विजयकुमार मिश्र

अवलम्बित नजीर:

सम्बद्ध कानून:

फैसला

न्या.प्रकाश वस्ती: न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा १२(१) को खण्ड (क) को आधारमा पुनरावेदन अदालत, पाटनको मिति २०६१।१।२६ को फैसलाउपर दोहोर्‍याई हेर्ने निस्सा प्रदान भएको प्रस्तुत मुद्दाको संक्षिप्त तथ्य र ठहर निम्नबमोजिम छ :-

काठमाडौं जिल्ला, काठमाडौं महानगरपालिका, वडा नं. १०, सि.नं.१०२-११४६-२४ को कि.नं. २ को क्षे.फ. ०-५-२-० को बाटो कित्ताकाट भई कायम हुन आएको कि.नं. २५३ अरनिको राजमार्गमा परी श्री ५ को सरकारको नाममा गएको र सोबाहेक बाँकी रहेको कि.नं. २५४ को बाटो हाम्रो समेत हकभोगको साभा स्वामित्वको हो । उक्त साभा बाटो विपक्षीको नाममा एकलौटीरूपमा दर्ता गर्ने गरी मालपोत कार्यालय, काठमाडौंबाट भएको मिति २०५५।४।५ को निर्णय र सोको आधारमा भएको दर्ता बदर गरी कि.नं. २५४ को मूल्य रु.१२५००१- पर्ने बाटो साविकबमोजिम साभा कायम गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको फिरादपत्र ।

साविक भीमसेनगोला गा.वि.स., वडा नं. ५(ख), कि.नं. ३३५ कित्ताकाट भई कायमी कि.नं. २५४ को बाटोको जग्गामा स्वामित्व जनकपुर चुरोट कारखानाको राखी बाटोको रूपमा प्रयोग गर्ने गरी भएको मिति २०५५।४।५ को निर्णय र दर्ता बदर हुनसक्ने अवस्था छैन । सदर कायम राखी भ्रूडा उजूर

गर्ने विपक्षीलाई नै हदैसम्म सजाय गरी न्याय पाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको जनकपुर चुरोट कारखाना लिमिटेडको प्रतिउत्तरपत्र ।

साविक भीमसेनगोला गा.वि.स., वडा नं. ५(ख), कि.नं. ३३५ मध्येको हाल नापीमा काठमाडौं महानगरपालिका, वडा नं. १०, कि.नं. २ कित्ताकाट भई कायम भएको कि.नं. २५४ को बाटोको जग्गा साविकमा खरीद गरेको भई जनकपुर चुरोट कारखानाको हो । स्वामित्व जनकपुर चुरोट कारखानाको राखी बाटोको रूपमा प्रयोग गर्ने गरी भएको मिति २०५५।४।५ को निर्णय र दर्ता बदर हुन सक्ने अवस्था छैन । सदर कायम राखी भ्रूडा उजूर गर्ने विपक्षीलाई नै हदैसम्म सजाय गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको जनकपुर चुरोट कारखाना लिमिटेड क्षेत्रीय कार्यालय नयाँ बानेश्वर र ऐ. का प्रबन्धकको प्रतिउत्तरपत्र ।

शुरु जिल्ला अदालतको आदेशानुसार मिति २०५७।२।९ मा विवादित पर्खालसमेतको नाप नक्सा भई शुरु मिसिल सामेल रहेको ।

दर्ता हक हुने आधिकारिक प्रमाणको अभावमा वादी दावी पुग्न नसक्ने ठहर्छ भन्नेसमेत व्यहोराको काठमाडौं जिल्ला अदालतको मिति २०५७।१।२४ को फैसला ।

विपक्षी जनकपुर चुरोट कारखानाले २०५३ सालमा कि.नं. २२४ को जग्गा दर्ता गराएको र सो कि.नं. २२४ को पूर्वतर्फको बाउन्डी पर्खाल देखिएको स्थितिमा सो पर्खालभन्दा पूर्वको विवादित साभा बाटोसमेत साविकको कि.नं. २२५ भित्रको जग्गा देखिएको भनी साभा बाटोलाई एकलौटी कायम गरिएको शुरु फैसलामा न्यायिक मनको प्रयोग नहुनुको साथै कानूनी त्रुटिपूर्ण हुँदा बदर गरिपाउँ भन्ने वादीको पुनरावेदन अदालतमा परेको पुनरावेदनपत्र ।

यसमा यसै लगाउको दे.पु.नं. २५४३ मा आजै यसै इजलासबाट प्रत्यर्था भिकाउने आदेश भएकोले सोही आधार कारणबाट यसमा पनि छलफलको लागि प्रत्यर्थालाई भिकाई पेश गर्नु भन्ने पुनरावेदन अदालतको आदेश ।

विवादित बाटो वादीलाई प्रयोग गर्न दिएकै देखिँदा प्रतिवादीको नाममा कायम भएको जग्गाको

दर्तामा वादीको नाम समावेश गर्न नमिल्ने हुँदा वादी दावी पुग्न नसक्ने ठहर्छ भनी शुरु काठमाडौँ जिल्ला अदालतबाट मिति २०५७।१।२४ मा भएको फैसला मिलेकै देखिँदा सदर हुने ठहर्छ भन्ने पुनरावेदन अदालत पाटनबाट मिति २०६१।१।२६ मा भएको फैसला ।

नापी नक्सामा कि.नं. २ को जग्गा बाटो जनिई नापनक्सा भएको छ । बाटोसम्म जनिई नापनक्सा भएको तर कोही कसैको निजी हक स्वामित्वको बाटो भनी जनिएको समेत होइन, छैन । २०५० सालमा विपक्षीको साविकको भन्दा घटी क्षेत्रफल कायम गरी आफ्ना सम्पूर्ण कित्ता एकै कित्ता कायम भएको भनी निर्णय गराई पूजासमेत लिए पाएपछि पुनः नापीमा नै बाटो जनिई बाटोको रुपमा भोगचलन भइआएको कित्ता दर्ता गर्ने कार्य उक्त अन्तिम भइरहेको मालपोत कार्यालयको निर्णयको प्रतिकूल हुन्छ । विवादित बाटोमाथिको हाम्रो भोगाधिकारलाई विपक्षीहरूले निषेधाज्ञा मुद्दामा लिखितजवाफ र यस मुद्दामा प्रतिउत्तर फिराउँदा अन्यथा भन्न सकेको अवस्था छैन । बाटो कायम गर्ने विषयमा भएको २०३१ सालको लिखत, साविक र हालको नापी नक्सा एवं अदालतबाट भएको नक्सा समेतबाट बाटो साभा रहेछ भन्ने तथ्य अकाट्य रुपमा पुष्टि हुन आउँदछ । वस्तुतः विवादित बाटो साभा हो भन्ने कुरा स्पष्ट रुपमा दर्शाई फिरादपत्रमा लिइएको जिकीरलाई विपक्षीहरूले खण्डन गर्न नसकी स्वीकारेको अवस्था छ । जग्गा नाप जाँच ऐन, २०१९ ले बाटोलाई सार्वजनिक जग्गाको रुपमा परिभाषित गरेको छ । यस अवस्थामा बाटोलाई एकलौटी दर्ता गराउने निर्णय र दर्ता बदर गरी साविकबमोजिम साभा नै कायम गरिपाऊँ भनी परेको मुद्दालाई गलत रुपमा व्याख्या गरिएको छ । २०३१ सालदेखि साभा रुपमा भोगी आएको बाटोलाई विपक्षीको नाममा एकलौटी दर्ता गर्ने मालपोत कार्यालयको निर्णय बदरभागी हुँदाहुँदै पनि सो निर्णयलाई बदर नगरेको शुरुको फैसलालाई मनासिब ठहर्‍याई भएको पुनरावेदन अदालत पाटन ललितपूरको मिति २०६१।१।२६ को फैसलामा न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा १२ को उपदफा (१) को खण्ड (क) र (ख) को अवस्था विद्यमान हुँदा प्रस्तुत मुद्दा दोहोर्‍याई हेरी ईन्साफ पाऊँ भन्ने वादीहरूको यस अदालतमा परेको निवेदन ।

यसमा दो.नि.नं. ३८८८ मा पुनरावेदन अदालत पाटनको मिति २०६१।१।२६ को फैसलामा हदम्यादसम्बन्धी प्रश्नमा नबोली इन्साफमा प्रवेश गरेको देखिई जग्गा पजनीको १७ नं., अ.बं. १८४क, प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा ३ र ५४ को व्याख्यात्मक त्रुटि भएको देखिएकोले न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा १२ (१)(क) को आधारमा मुद्दा दोहोर्‍याउने निस्सा प्रदान गरिएको हुँदा प्रस्तुत निवेदन सोही मुद्दासँग अन्तरप्रभावी भएको हुँदा प्रस्तुत मुद्दामा सोही आधार कारणमा न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा १२(१) (क) बमोजिम दोहोर्‍याई हेर्ने निस्सा प्रदान गरिएको छ । नियमानुसार गरी पेश गर्नु भन्ने यस अदालतको मिति २०६३।१।२९ को आदेश ।

नियमबमोजिम पेसी सूचीमा चढी पेश भएको प्रस्तुत मुद्दामा पुनरावेदन जिकीर सहितको मिसिल अध्ययन गरी पुनरावेदकतर्फबाट विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ताहरू श्री हरिहर दाहाल र श्री बद्रीबहादुर कार्की तथा विद्वान अधिवक्ताहरू श्री उष्णमोहन भट्टराई र श्री सरोजकुमार शर्माले र प्रत्यर्थीतर्फबाट विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ता श्री सीताराम तिवारी तथा विद्वान अधिवक्ताहरू श्री हिरा रेग्मी र श्री विजयकुमार मिश्रले गर्नुभएको बहस सुनियो ।

पुनरावेदकतर्फका विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ता तथा अधिवक्ताहरूले विवादित कि.नं. २५४ को बाटो २०४४ सालको नापीको समयमा विपक्षीको नाममा नापी भएको छैन । प्रत्यर्थीले विवादित बाटो छाडेर नै आफ्नो जग्गामा पर्खाल लगाएको हुँदा विवादित बाटो विपक्षीको एकलौटी भन्न र कायम गर्न मिल्दैन । विवादित बाटो प्रत्यर्थीको घरजग्गा र पुनरावेदकको घरजग्गाको बीचमा रहेको साभा भोगचलनको बाटो हुँदा पुनरावेदन अदालतको फैसला मिलेको छैन भन्नेसमेत बहस गर्नुभयो । त्यस्तै प्रत्यर्थीतर्फका विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ता र अधिवक्ताहरूले विवादित बाटो जनकपुर चुरोट कारखानाले आफ्नो जग्गामा निजी रुपमा बनाएको हुँदा फिराद दावीबमोजिम साभा बाटो कायम हुन सक्तैन । साभा बाटो भन्ने देखिने पुनरावेदकको लिखत प्रमाण पनि छैन । पुनरावेदकलाई निजी बाटोमा हिँडनसम्म दिएको हो । निजी रुपमा बनाएको बाटोको स्वामित्व छाडेको होइन ।

२०४४सालको नापीमा विवादित बाटो साभ्रा भनी नापी भएको पनि छैन। पुनरावेदन अदालतले दावीबमोजिम बाटो कायम नगरेको इन्साफ मिलेको हुँदा सदर हुनुपर्छ भन्नेसमेत बहस गर्नुभयो।

दुवैपक्षका तर्फबाट विद्वान कानून व्यवसायीहरूले गर्नु भएको बहस सुनी मिसिलबाट देखिएको तथ्यलाई दृष्टिगत गरी विवादित कि.नं. २५४ मा भएको बाटो साभ्रा कायम गरिपाऊँ भन्ने वादीको दावी नपुग्ने ठहर्‍याएको शुरु जिल्ला अदालतले गरेको फैसला सदर गर्ने गरेको पुनरावेदन अदालतको फैसला मिलेको छ वा छैन भन्ने सम्बन्धमा निर्णय दिनुपर्ने देखियो।

२. यसमा फिरादीहरूले पश्चिम उत्तरका साँधियार प्रतिभा राणा समेतसँग छलफल गरी घरसारको लिखत गरी चारैथरिलाई हुने गरी करीब १२ फीट चौडा बाटो २०३१ सालमा निर्माण गरी भोगचलन गरी आएको हो। सो बाटो नयाँ नापीमा कि.नं. २ मा क्षेत्रफल ०-५-२-० कायम भएकोमा सो बाटोको केही भाग अरनिको राजमार्गमा परी कित्ताकाट हुँदा कि.नं. २५३ सरकारको नाममा र कि.नं. २५४ बाटोकै रूपमा रही फिरादीहरूले पनि आफ्नो घर जग्गालाई छुट्याउने पर्खालमा मूलगेट निर्माण गरेकोमा उक्त साभ्रा बाटोलाई विपक्षीको एकलौटी कायम गर्ने गरी मिति २०५५।४।५ मा मालपोत कार्यालयबाट निर्णय गराएकाले उक्त निर्णय र सो निर्णयको आधारमा भएको दर्ता बदर गरी कि.नं. २५४ को बाटो साभ्रा कायम गरिपाऊँ भन्ने फिराद दावीको निचोड देखियो। शुरु जिल्ला अदालतले वादी दावी नपुग्ने ठहर्‍याएको फैसलालाई पुनरावेदन अदालतले सदर गरेउपर परेको निवेदनमा यस अदालतबाट दोहोर्‍याई हेर्ने निस्सा प्रदान भई निर्णयार्थ पेश भएको अवस्था रहेछ।

३. विवादित बाटो २०४४।४।१७ को नापीमा जोताहा तथा जग्गाधनीको नाम खाली रही कि.नं. २ मा क्षेत्रफल ०-५-२-० (पाँच आना दुई पैसा) कायम भई नापी भएको फिल्डबुक उतारबाट देखिन्छ। प्रत्यर्थी जनकपुर चुरोट कारखानाले आफ्नो साविक भीमसेनगोला गा.वि.स., वडा नं. ५(ख), कि.नं. ३३३, ३३४, ३३५, ३० र ३१ का जग्गाहरू २०४४ सालको नापीमा काठमाडौँ नगर पञ्चायत, वडा नं. १०ल, सिट नं. १०२-११४६-२४ मा कि.नं. ३९ तथा कि.नं. २ समेत

भई नापी नक्सा भएकोमा कि.नं. ३९ ट्रयाकमा परी कित्ताकाट भई कायम भएको कि.नं. २२४ को घर तथा गोदाममा जाने कि. नं. २ बाटो भएको हुँदा छुट दर्ता गरी जग्गाधनी प्रमाण पूर्जा पाऊँ भन्ने निवेदन मिति २०५५।३।१६ मा मालपोत कार्यालय काठमाडौँमा दिएपछि विवादित बाटोको दर्तासम्बन्धी कारवाही अगाडि बढेको प्रमाणको सम्बन्धित फायलबाट देखियो। उक्त बाटोको रूपमा रहेको जग्गा सम्बन्धमा नापी शाखासँग लेखा पढी हुँदा सो कि.नं. २ बाट ०-१-२-२ जग्गा अरनिको राजमार्गमा परेको भन्ने देखिई नापी शाखा, काठमाडौँबाट मिति २०५५।४।१ मा कि.नं. २ कित्ताकाट गर्दा कि.नं. २५३ मा ज.रो ०-१-२-२ उत्तरतर्फ अरनिको राजमार्गमा परेको र कि.नं. २५४ मा बाँकी ज.रो.०-३-३-२ जग्गा विवादित कि. नं २५४ को बाटोमा परेको पाइयो। उक्त कि.नं. २५४ साविक जनकपुर चुरोट कारखानाको स्वामित्व रहेको कि.नं. ३३५ मध्येबाट भिड्ने भन्ने नापी शाखाको प्रतिवेदनबाट देखिएकोले बाटो यथावत् प्रयोग गर्ने गरी जनकपुर चुरोट कारखानाको नाममा हाल साविक गरी सेस्ता तयार गर्ने भनी मालपोत कार्यालयबाट २०५५।४।५ मा निर्णय भएको देखिन आयो। विवादित कि. नं. २५४ प्रत्यर्थी प्रतिवादीको नाममा दर्ता गर्ने गरी गरिएको निर्णयबाटै उक्त बाटोको जग्गालाई बाटोकै रूपमा प्रयोग गरिने भन्ने स्पष्ट हुन आउँछ।

४. विवादित बाटो रहेको जग्गा साविकमा भीमसेनगोला ५(ख), कि.नं. ३३५ रहेको भन्ने मिसिलबाट देखिन आउँछ। उक्त कि.नं. ३३५ समेतका जग्गाहरू प्रतिभा राणाबाट मिति २०४१।८।२६ मा जनकपुर चुरोट कारखाना लिमिटेडले खरीद गरेको भन्ने तथ्यलाई यी पुनरावेदक वादीले स्वीकार गरेको अवस्था छ। तर, विवादित बाटो उक्त साविक कि.नं. ३३५को जग्गा नभई अन्य जग्गा भएको भनी पुनरावेदकले दावी लिएको देखिँदैन। बाटोको रूपमा प्रयोग भएको हालको कि. नं. २५४को जग्गा जनकपुर चुरोट कारखाना लिमिटेडले खरीद गरी लिएको र २०४४ सालको नापीमा बाटो देखिएको भए पनि सो बाटो साविक नक्सामा नभएको भन्ने नापी शाखा, काठमाडौँले मालपोत कार्यालय, डिल्लीबजारलाई मिति २०५५।३।२१ मा पठाएको च.नं. ३२८३ को पत्राचारमा उल्लेख गरेको देखिएवाट उक्त बाटो पछि बनाएको

भन्ने तथ्यमा विवाद देखिन आएन । पुनरावेदकले उक्त बाटो २०३१ सालमा साभा रूपमा निर्माण गरेको उल्लेख गरेको भए पनि बाटो साभा कायम भएको भन्ने देखिने कानूनबमोजिमको प्रमाण पेश गरेको पाइँदैन ।

५. विवादित बाटोको प्रयोगलाई यथावत् प्रयोग गर्ने गरी मात्र मालपोत कार्यालयले कि. नं. २५४ को जग्गा दर्ता गरेको भन्ने देखिएको र अदालतको आदेशानुसार मिति २०५७।२।१९ मा भैआएको नक्सामा नं. ६ को विवादित बाटोलाई बाहिरपट्टि पारी छोडी सोको पश्चिमतर्फ रहेको न.नं. ८ को प्रतिवादीको साविक कि.नं. ३३५ हाल कि.नं. २२४ को घर जग्गालाई घेरेर पर्खाल लगाएको देखिन्छ । उक्त कि.नं. २२४ समेतको घरजग्गा प्रत्यर्थी जनकपुर चुरोट कारखाना लिमिटेडबाट मिति २०६७।४।४ मा र.नं. १३घ बाट नागरिक लगानी कोषले राजीनामा पारीत गरी लिएको रहेछ । प्रत्यर्थीले पूर्वतर्फको विवादित बाटोलाई छोडी कि. नं. २२४ को आफ्नो घर जग्गामा पर्खाल लगाएको अवस्था र कि. नं २५४ को जग्गा दर्ता गर्ने निर्णयमा उल्लिखित “बाटो यथावत् प्रयोग गर्ने गरी” भन्ने व्यहोराले विवादित बाटोको उपभोग प्रत्यर्थी प्रतिवादीले मात्र निजी रूपमा गरेको भन्ने देखिन आउँदैन ।

६. यसको साथै तत्कालीन श्री ५ को सरकार (विभागीय मन्त्रिस्तर)बाट मिति २०६२।१०।१३ मा गरेको निर्णयको प्रकरण (ख) मा “यस अगाडिका नक्सामा बाटो नदेखाई राजीनामाको आधारमा जग्गामा बाटो खोली प्रयोग गरी आएको वा नक्सामा बाटो कित्ताकाट गरी व्यक्तिको स्वामित्वमा रहेको निजी बाटोलाई हाल सार्वजनिक प्रयोजनमा रहेको कारण सार्वजनिक कायम गरिपाऊँ भनी कसैको सम्बन्धित मालपोत कार्यालयमा निवेदन पर्न आएमा मालपोत कार्यालयले सम्बन्धित व्यक्ति बुझी जग्गाको यथार्थ स्थिति देखिने प्राविधिक प्रतिवेदनसमेतको आधारमा व्यक्तिको नाममा रहेको त्यस्तो बाटोको स्रेस्ता खारेज गरी सार्वजनिक बाटो कायम गर्ने” भन्नेसमेतको निर्णय गरिसकेको देखिन्छ । विवादित बाटो २०४४ सालको नापीको समयमा अस्तित्वमा रही बाटोकै रूपमा नापी भएको भन्ने देखिइरहेको र सो बाटो छोडी प्रतिवादीले आफ्नो घर जग्गामा पर्खाल लगाएको भन्ने देखिएबाट प्रतिवादीले

सो बाटोमा आफ्नो मात्र निजी भोगाधिकार नराखी अन्य व्यक्तिको उपभोगमा समेत राखेको प्रत्यर्थीको आचरणबाटै देखिन आएको छ । विवादित बाटो प्रत्यर्थी एकैलेको मात्र उपभोगमा नरही पुनरावेदक समेतको प्रयोगमा रहेको भन्ने कुरालाई स्वीकार गरी प्रत्यर्थीले आफ्नो जग्गामा पर्खाल लगाई घेरेको अवस्थामा विवादित बाटो निजी जग्गा दर्तामा भए पनि विवादित बाटोको प्रयोग गर्नबाट यी पुनरावेदक समेतलाई प्रत्यर्थीले रोक्न सक्ने देखिन आएन । विवादित बाटोको रूपमा रहेको जग्गा दर्ता गर्दा बाटोको प्रयोगलाई यथावत् प्रयोग गर्ने गरी दर्ता गरेको देखिएको र एकभन्दा बढी व्यक्तिको उपभोगमा रहेको बाटो जे जसको नाममा दर्ता भएको वा दर्ता गराइएको भए पनि त्यसको उपभोगको प्रकृतिमा फरक पर्ने देखिन आएन । पुनरावेदन अदालतको फैसलाउपर प्रतिवादी यस अदालतमा निवेदन गर्न नआएको समेतबाट सो बाटो वादी समेतले भोगचलन गर्न पाउने कुरामा प्रत्यर्थी प्रतिवादीलाई कुनै आपत्ति रहेको पाइँदैन ।

७. अतः माथि विवेचित तथ्यहरूबाट विवादित कि.नं. २५४को मिति २०५७।२।१९ मा भैआएको नक्सामा न.नं. ६ को बाटो माथि विवेचना गरिएबमोजिम वादीसमेत जोसुकैले प्रयोग गर्नसक्ने नै देखिएकोले उक्त बाटो भएको जग्गा प्रत्यर्थीको नाममा दर्ता हुँदा यी पुनरावेदक वादीलाई सो बाटोको प्रयोग गर्नमा प्रतिकूल असर पर्ने नदेखिँदा वादी दावीबमोजिम उल्लिखित कि.नं. २५४ को जग्गा प्रतिवादीको नाममा दर्ता गर्ने गरेको मालपोत कार्यालय, डिल्लीबजार काठमाडौँको मिति २०५५।४।१५ को निर्णय र सोको आधारमा भएको दर्ता बदर गरी विवादित बाटो साभा कायम गरिपाऊँ भन्ने फिराद दावी पुग्न नसक्ने ठहर्‍याएको शुरु काठमाडौँ जिल्ला अदालतको मिति २०५७।१।२४ को फैसला सदर गर्ने गरेको पुनरावेदन अदालत पाटनको मिति २०६१।१।२६ को फैसला मिलेकै देखिँदा सदर हुन्छ । पुनरावेदन जिकीर पुग्न सक्तैन । दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार बुझाई दिनु । उक्त रायमा सहमत छु ।

न्या.प्रेम शर्मा

इति संवत् २०६८ साल कात्तिक ८ गते रोज ३ शुभम्..
इजलास अधिकृत: दीपककुमार दाहाल

निर्णय नं. ८७२२

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री सुशीला कार्की
माननीय न्यायाधीश श्री तर्कराज भट्ट

फौ.पु.नं. ०६४-०२३७

फैसला मिति: २०६८।१।१९।३

मुद्दा: गैरकानूनी सम्पत्ति आर्जन गरी भ्रष्टाचार गरेको ।
पुनरावेदक वादी: अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगका
अनुसन्धान अधिकृत चेतनाथ घिमिरेको प्रतिवेदनले
नेपाल सरकार

विरुद्ध

प्रत्यर्थी प्रतिवादी: सप्तरी जिल्ला, धरमपुर गा.वि.स.वार्ड
नं.६ बस्ने जयप्रकाश प्रसाद गुप्ता समेत

शुरु फैसला गर्ने:

अध्यक्ष श्री भूपध्वज अधिकारी
सदस्य श्री कोमलनाथ शर्मा
सदस्य श्री चोलेन्द्र शम्शेर ज.ब.रा.

- खुद खर्च भै जाने विविध शीर्षकको रकमलाई आयमा समावेश गर्न कुनै कानून र विवेकसम्मत आधार नदेखिने ।

(प्रकरण नं.१३)

- स्वयं प्रतिवादीले जिकीर लिन नसकेको विषयमा कुनै निजी संस्था विशेषले पछिबाट लेखेको पत्रका भरमा त्यस्तो रकमलाई आयमा समावेश गर्न नमिल्ने ।

(प्रकरण नं.१७)

- परियोजना प्रस्तावमा उल्लिखित लागत अनुमानित भएकाले त्यस्तो प्रस्तावमा केही घटबढ हुनु अस्वाभाविक हुँदैन । तर स्वलगानीको कति पनि अंश लगानी नगरी परियोजना निर्माण गरेको भन्न नमिल्ने ।

(प्रकरण नं.२५)

- सार्वजनिक जिम्मेवारीको पदमा रहेका व्यक्तिहरूलाई राज्यले भन्सार छुटको सुविधा दिई खरीद भएको गाडी आफूले प्रयोग नगरी

अन्यत्र भाडामा लगाई आय प्राप्त गरेको भन्ने कुरा प्रथमदृष्टिमा नै कानूनसम्मत नदेखिने ।

- गैरकानूनी रूपमा सम्पत्ति आर्जन गरी भ्रष्टाचार गरेको भन्ने मुद्दामा यो यस वैधानिक स्रोतबाट आय आर्जन गरेको हो भनी पुष्टि गर्ने दायित्व प्रतिवादीउपर रहने ।
- सार्वजनिक पदीय हैसियतका कारण राज्यले विशिष्ट व्यक्तिलाई भन्सार छुट दिई प्रदान भएको सुविधा जे जुन प्रयोजनका लागि दिइएको हो सोहीअनुरूप प्रयोग हुनु कानूनसम्मत र वाञ्छनीय हुन्छ । सार्वजनिक पदीय हैसियतलाई दिइएको सुविधाको गाडी ब्यापारीले जस्तो भाडामा लगाएर आय आर्जन गरेको कुरा कानूनसम्मत मान्न नमिल्ने हुँदा आयको स्रोत नै कानूनसम्मत नभएको आर्जनलाई मान्यता दिन नमिल्ने ।

(प्रकरण नं.३९)

- आयस्रोतका सम्बन्धमा सरकारी कार्यालयले पठाएको तलवी विवरणका आधारमा आयको मान्यता प्राप्त हुन्छ । त्यसरी नै व्ययका सम्बन्धमा आर्जित सम्पत्ति, शिक्षा, स्वास्थ्यमा भएको खर्च र बैंक स्टेटमेण्टबाट प्रमाणित भएको कारोवारको अङ्कलाई मान्यता प्रदान गर्नुपर्ने ।

- वैध स्रोतबाट हासिल हुन सक्ने आयको तुलनामा आर्जित सम्पत्ति उच्च र अमिल्दो देखिन्छ, जीवनयापन र रहनसहनमा गरिएको खर्च अस्वाभाविक देखिन्छ, आर्थिक कारोवार स्वाभाविक देखिँदैन भने सार्वजनिक पदको दुरुपयोग गरी गैरकानूनी रूपमा आर्जन गरेको भन्ने अनुमान स्वतः पुष्टि हुने ।

(प्रकरण नं.४४)

प्रतिवादी तर्फबाट: विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ता श्री हरिहर दाहाल तथा विद्वान अधिवक्ताद्वय श्री रामकृष्ण निराला र श्री पशुराम कोइराला
पुनरावेदक वादी तर्फबाट: विद्वान सहन्यायाधिवक्ता श्री कृष्णप्रसाद पौडेल

अवलम्बित नजीरः

- नेकाप २०६७, न.नं. ८५१९, पृ. २००७
- नेकाप २०६८, नि.नं. ८६३०, पृ. ९१७

सम्बद्ध कानूनः

- भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ को दफा २०, २०(१), २४ र ४७
- भूमिसम्बन्धी ऐन, २०२१ को दफा ३३(ग)

फैसला

न्या.सुशीला कार्की: विशेष अदालत काठमाडौंको मिति २०६४।२।२८ को फैसलाउपर विशेष अदालत ऐन, २०५९ को दफा १७ बमोजिम वादी नेपाल सरकारको तर्फबाट यस अदालतमा पुनरावेदन दायर भै पेश हुन आएको प्रस्तुत मुद्दाको संक्षिप्त तथ्य एवं ठहर यस प्रकार रहेको छ :-

पूर्व मन्त्री जयप्रकाश प्रसाद गुप्ताले आफ्नो हैसियतभन्दा बढी सम्पत्ति आर्जन गरी उच्च जीवनयापन गरेको र मन्त्री पदको आडमा गैरकानूनी कार्य गरी भ्रष्टाचार गरेको भन्ने व्यहोराको उजुरी दर्ता नं.२२५२ मिति २०५९।५।२४ मा अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगमा पर्न आएको उजुरी ।

आयोगमा पेश भएको व्यक्तिगत विवरण मैले पेश गरेको हो । मेरो नाममा रहेको तथा मेरो श्रीमतीको नाममा रहेको जग्गाहरूको विवरण र कागजातहरू यस आयोगसमक्ष पेश गरिसेकेको छ । राजीनामामा उल्लिखित मूल्यमा नै ती जग्गाहरू खरीद गरिएको हो । सो जग्गाहरू मेरो स्वार्जन पारिश्रमिक आदिको बचत रकम तथा पैतृक आय र पैतृक सम्पत्तिको बिक्री आदिबाट प्राप्त रकमहरूबाट खरीद गरिएको हो । सप्तरी जिल्ला, धरमपुर गा.वि.स.वडा नं.क.कि.नं.१४ को जग्गा मेरो व्यक्तिगत उपभोगको लागि नभै सामाजिक कार्यको लागि खरीद गरिएको हो । हाम्रो पैतृक सम्पत्ति सगोलमा रहेको छ । हामी दाजुभाइहरू स्वतन्त्र रूपमा आ-आफ्ना व्यवहार चलाई आएका छौं । मैले आफूले गरेको घर निर्माण तथा कोल्ड स्टोरको व्यवसाय आदि प्रयोजन समेतका लागि पैतृक जायजैथाको बिक्रीबाट आएको रकम प्रयोग गरेको हुँ ।

काठमाडौं सिनामंगल स्थित घरमा प्रयोग भएका काठ तथा केही निर्माण सामग्री गृह जिल्ला पैतृक घरबाट ल्याएको हो यसमा ढुवानी खर्चमात्र लागेको हो । यस

अतिरिक्तको लागत मेरो पूर्व व्यवसायको आम्दानी पारिश्रमिकको बचत, विदेश भ्रमण आदिबाट भएको बचत, पैतृक सम्पत्तिबाट आएको रकम र ऋण सापटी समेतबाट निर्माण गरेको छु ।

वा.३.च.७७३९ को ल्याण्डरोभर जीप रु.अठार लाखमा सेकेण्डह्याण्ड खरीद गरेको हो । यस अघि सांसद सुविधाअन्तर्गत खरीद गरेको निशान डिजेल कार रु.१५ लाखमा बिक्री गरी सो मा आफूसँग रहेको बाँकी रकम थप गरी सो जीप खरीद गरेको हो । सांसद सुविधामा खरीद गरको वा.अ.त्र.९६०२ नं. को कार १० हजार यू.एस.डलरमा खरीद गरेको हो । यसको भन्सार महसूलबापत लगभग ९० हजार तिरेको हुँ । यो कार ऋण सापटी, स्वार्जन, पारिश्रमिक र पैतृक सम्पत्तिबाट खरीद गरेको हो । यो कार रु.१५ लाखमा अविनाश पन्तलाई बिक्री गरिएको हो । यथा समयमा नामसारी गरिने, नगरिएमा लिखतबाट उसले नामसारी गर्न पाउने कागज गरेको हुँ । मेरा दुवै भाईहरू स्वतन्त्र रूपमा आफ्ना घर व्यवहार सञ्चालन गर्दै आएका छन् । यसरी सञ्चालन गर्ने क्रममा मेरो कुनै लगानी छैन । निजहरूको नाममा कुनै जग्गा जमिन खरीद भएको भए पैतृक सम्पत्ति प्रयोग भएको हुन सक्छ । यस विषयमा मलाई कुनै जानकारी छैन ।

सप्तकोशी कोल्ड स्टोरलाई कृषि विकास बैंकले ऋण दिने क्रममा उल्लेख गरेको चालुपूजी लिइएको छैन । ऋण स्वीकृत हुँदाका बखत तयार गरिएको अध्ययनमा निर्माण कार्यमा खर्च हुने भनी प्रक्षेपण गरिएको रकमभन्दा निकै कम खर्च भयो । यसको कारण निर्माण सामग्रीहरूको स्थानीय मूल्य र उपलब्धता तथा श्रममूल्य प्रक्षेपणभन्दा निकै कम रह्यो । यसको निर्माण कार्य ठेकामा नगराई आफ्ने रेखदेखमा आफैले गराएकोमा पनि लगत निकै कम पर्न गयो । पहिले १४ कठ्ठा जग्गा प्रयोग गर्ने भनिएकोमा पछि २ विघा जति प्रयोग हुन थाल्यो । उपरोक्तअनुसार स्वीकृत ऋणमध्येबाट गर्नुपर्ने निर्माणको सम्पूर्ण लागत मूल्य निकै कम परेको हो । लिइएको कुल ऋणबाट निर्माण कार्य सम्पन्न भई केही रकम समेत बचत भै कम्पनी सञ्चालनमा आएको छ । मेरो र मेरो परिवारको स्वामित्वमा रहेको बाँस, काठ, सावेल जस्ता निर्माण सामग्री खरीद गर्नु परेन । आफ्नै ट्याक्टर र ट्रक समेत प्रयोग गरियो । उपरोक्त यथार्थ कारणहरूले गर्दा निर्माणमा मैले व्यहोर्नुपर्ने स्वलागत खर्च गर्नु परेन ।

अहिले मलाई मेरो कारोबार वर व्यवसायको यकीन जानकारी स्मरण छैन । मेरो र श्रीमतीको बैंक

खाताहरू बन्द रहेकोले सबै तथ्यहरूबाट यथार्थ विवरण मलाई प्राप्त छैन । तसर्थ अहिले सबै तथ्यपरक विवरणहरू स्मरणको आधारमा यहाँ उल्लेख गर्नु सम्भव नहुनु अस्वाभाविक होइन । राजनीतिका अतिरिक्त स्थानीय तहमा मैले आफू स्वयं र साभेदारमा केही वर व्यवसायहरू गर्दै आएको विवरण आयोगलाई उपलब्ध गराइसकेको छु । यसै सन्दर्भमा बेलामौकामा घर घरायसी रूपमा ऋण सापटसमेत लिने गरेको हुँ । पैतृक सम्पत्तिबाट आएका तथा स्थानीय तहमा मैले सञ्चालन गरी आएका वर व्यवसायबाट आउने रकमहरू पनि सुरक्षाको दृष्टिकोणबाट राजधानीकै बैंकहरूमा आफ्नो तथा श्रीमतीको नाममा खाता खोली विभिन्न खाताहरूमा जम्मा गर्ने गरेको तथा अवश्यकताअनुसार खर्च लगानी एवं भुक्तानी गर्ने गरेको हुँ । घर आदि निर्माण गर्दा पनि यस्तै खाताहरू विभिन्न प्रयोजनका लागि चेकको माध्यमबाट भुक्तानी गर्ने गरिएको हो । मैले सम्भन्धेअनुरूप २०५२ सालतिर बैंक अफ काठमाडौं आदिमा खाता खोलेको हुँ । यसै गरी मैले विभिन्न माध्यमबाट जम्मा रहेको नगद रकम, नगदको सुरक्षा समेतलाई विचार गरी यथासमयमा आवश्यक काममा खर्च लगानी गर्ने गरी श्रीमती समेतको नाममा बैंक खाता खोलिएको हो । समय समयमा मेरो नाममा मैले लिएको ऋण सापट तथा गर्नुपर्ने भुक्तानीहरूको लागि समय समयमा भाइ दीपक समेतबाट आवश्यक रकम लिने गरेको हुँ । वि.स.२०५८ सालको भदौ असोजतिर पनि ठूलै रकम लिएको हुँ । तिथि मिति यकीन जानकारी स्मरण भएन । भाइ दीपक कोल्ड स्टोरेजको काम समेत हेर्ने भएकोले मलाई आवश्यक परेको बेला त्यहाँबाट समेत रकमहरू दिने गरेको हुनुपर्दछ ।

सामान्यतः बैंकमा भएको सबै डिपोजिटहरू सोभैं कुनै बैंक वा संगठित निकायबाट नआई विभिन्न समयहरूमा आफ्ना विभिन्न वर व्यवसायहरूबाट जम्मा हुँदै आएका रकमहरू संकलन भई एकमुष्ट भिकी आवश्यकता अनुसार खर्च गर्ने गरिएकोले सबै कुराको एक प्रकारको पुष्टि हुन कठिनाई भएको अनुरोध गर्दछु ।

मेरो लागि खाता राख्न व्यावहारिक नभएकाले र रकम चाहिएकोले कृषि विकास बैंक बैकिङ कार्यालयको बैंक खाता बन्द गरेको हो । बैंक अफ काठमाडौंको खातामा जम्मा भएका रकमहरू एकमुष्ट रूपमा जम्मा गरिएको तथा मेरा अन्य आयस्रोतहरूबाट संकलित रकमहरू स्टाण्डर्ड चार्टर्ड बैंकको खाता क्रेडिटकार्ड प्रयोग गर्न खोलिएको हो ।

सो खातामा जम्मा भएका रकम मेरो आयस्रोतको हो । मैले सार्वजनिक पदधारण गर्नुभन्दा अघि छापाखाना सञ्चालन गरेको थिएँ । पछि त्यसैमा केही सामग्रीहरू भाई विनयकुमार गुप्ताले प्रयोग गरी कारोवार सञ्चालन गरेका हुन् । मैले त्यो काम सार्वजनिक पदधारण गर्नु अगावै छोडी सकेको थिएँ । भाइको हालको कारोवारमा मेरो लगानी छैन । चल र अचल सम्पत्ति कसैलाई राख्न दिएको छैन । व्यक्तिगत विवरणमा पेश गरेको तथा बयानमा सोधिएका मेरो र श्रीमतीको नामको सम्पत्ति बाहेक अन्य सम्पत्ति छैन । भएका विवरणहरू स्पष्ट गरिसकेको छु भन्ने समेत व्यहोराको जयप्रकाश प्रसाद गुप्ताले अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगसमक्ष गरेको बयान ।

हामी सबैजनाको आ-आफ्नै कारोवार छ । पैतृक सम्पत्ति बण्डा भएको छैन । मैले अस्थाई रूपमा २०४९ सालदेखि विभिन्न ठाउँमा जागिर गरेको थिएँ । २०५० सालदेखि स्थाई ओ.सी.भई हाल सडक डिभिजन लाहानमा ओ.सी.पदमा कार्यरत छु । जागिर समयपछि बाँकी समयमा सगोलमा रहेको सप्तकोशी कोल्ड स्टोरेजको रेखदेख गर्ने गरेको छु । मेरो नामको सप्तरी धरमपुर ढोलिया पोर्ताहाको जग्गा पैतृक र कोल्डस्टोरेजको पैसाबाट दिएर किनेको जग्गा हो । मोरङ जतुवा कठुवार कंचनवारी स्थित जग्गा पैतृकआयस्रोत, बुबाले दिएको र जागिरबाट आर्जन गरेको रकमले किनेको हो । मेरो शुभ श्री को अपरेटिभमा रु.२०,०००/- को शेयर छ । मेरो आय स्रोतमा सरकारी जागिर खानुभन्दा पहिले प्राइभेट जागिरबाट भएको आम्दानी, सरकारी जागिरबाट प्राप्त तलब, टैक्टरबाट हुने आय, खरीद बिक्री कारोवारबाट प्राप्त आय हुन् । सप्तकोशी कोल्ड स्टोरेज प्रा.लि. जयप्रकाश प्रसाद गुप्ता र उज्वल शर्माको नाममा दर्ता रहेको छ । उक्त प्रा.लि.ले ऋण लिँदा संगोलको तथा बुबा दाई भाउजू भाइ र मेरा नामका जग्गाहरू धितो राखेको छ । मेरो प्रवन्धकको हैसियत छ । सो कोल्ड स्टोरेजको नाममा सप्तरीको ने.बै.लि. कंचनपुर शाखा र राष्ट्रिय वाणिज्य बैंक राजविराजमा खाता रहेको छ । सो बैंक खातामा मेरो दस्तखत चल्दछ । उक्त कोल्ड स्टोरेज २०५८ साउन भदौबाट परीक्षणका लागि सञ्चालन भएको र पूर्ण सञ्चालन २०५८ चैत्रदेखि भएको हो । मेरो नामको विराटनगर स्थित एस.वि.आई बैंक खातामा भएका रकम ने.बै.लि.कंचनपुर शाखा स्थित सप्तकोशी कोल्ड स्टोरेज खाताबाट भिकेका रकम हुन् । सो एस.वि.आई

बैंकबाट भिकेका रकम कोल्ड स्टोरेजको काममा खर्च गर्नुका साथै रा.वा.बैंक राजविराज स्थित कोल्ड स्टोरेजको खातामा जम्मा गरेको छु। मेरो नामको रा.वा.बैंक राजविराजको बन्द भएको खातामा जम्मा भएको रकम सोही बैंकको कोल्ड स्टोरेजको खाताबाट भिकेको रकम जम्मा गरेको र सो खातामा बन्द गरी व्याज सहितको सम्पूर्ण रकम सोही कोल्ड स्टोरेजको खातामा जम्मा गरेको छु। कोल्ड स्टोरेजलाई व्याज फाइदा होस् भनेर यसो गरेको हो। मेरो नामको ने.बैं.लि.कन्चनपुर शाखास्थित बचत खातामा कोल्ड स्टोरेज प्रयोजनकै रकम राख्ने भिके गरेको हो। व्याज आउने हुनाले सो खाता खोलेको हो। सो खातामा रहेको रकम कोल्ड स्टोरेज कै हो। दाजु जयप्रकाश प्रसाद गुप्ताले कोल्ड स्टोरेजको रकम समय समयमा लिने गरेको हो। मैले दाजु जयप्रकाश प्रसाद गुप्तालाई सानातिना लेनदेन बाहेक कुनै रकम दिएको छैन। दाजुलाई आवश्यकताअनुसार कोल्ड स्टोरेज सम्बन्धी सामान खरीद वा अन्य कामको लागि कोल्ड स्टोरेजको रकम लिने दिने गर्थे कहिले कहिले दिएको यकीन थाहा छैन भन्ने समेत व्यहोराको दीपककुमार गुप्ताले अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगसमक्ष गरेको बयान।

मैले आफ्नो व्यवसाय १०-१२ वर्षदेखि गरिआएको छु। दाजुभाइको आफ्नै कारोबार छ। पैतृक सम्पत्ति सगोलमा छ। दाजुभाइको ऋण धन आ-आफ्नो हो। मेरो नामको सप्तरी कन्चनपुर वडा नं.८ स्थित कि.नं. २७६ र २७८ को जग्गा शुभ श्री सहकारी संस्थाबाट ऋणलाई सो रकम सुधीर सिजापतिलाई ऋण स्वरूप दिई निजले सो ऋण नफर्काएसम्मको लागि मलाई पास गरिदिएको हो। मेरी श्रीमती रेखा गुप्ताको नाममा रहेको ललितपुर सुनाकोठी गा.वि.स वडा नं. ८(क) कि.नं. ७३४ को ०-१०-०-१ जग्गा मेरो श्रीमतीको माइती तर्फबाट किनिदिएको हो। सो जग्गामा बनेको घर शुभ श्री को अपरेटिभबाट ऋण लिएर बनाएको हो। घर बनाउने क्रममा लिएको ऋण पुनः सो घर धितो राखी रु.३०,००,०००।- ऋण लिई तिरेको छु। हाल पनि सो ऋण बाँकी छ। मेरो नाममा रहेको कन्चनपुर गा.वि.स. वडा नं. ७ स्थित कि.नं. २५३ र २५९ को जग्गा बुवाले खरीद गरेको हो र सो मा बनेको घर दाजु दीपककुमार गुप्ता र मेरो आय स्रोतबाट बनाएको हो। मेरो आयका मुख्य स्रोतहरूमा २०४६ सालतिर सगोलमा खरीद गरी घरेलु विभागमा दर्ता रहेको नेपाल प्रिन्टिङ

सपोर्ट नामक प्रेसबाट प्राप्त हुने आय, शुभश्री कोअपरेटिभ मा सञ्चालक पदमा रहेको हुँदा त्यहाँबाट प्राप्त हुने भत्ता, सुविधा, संयुक्त ऋण लिई गरिने शेयर कारोवारबाट प्राप्त रकम र कहिले काहीँ बुवाबाट लिने दिने रकम हुन्। शुभश्री कोअपरेटिभमा मेरो बुवाको रु.२०,०००।- आमाको रु.२०,०००।- दाजु दीपककुमार गुप्ताको रु.२०,०००।- मेरो रु.२०,०००।- को र थप ८०,०००।- को शेयर रहेको छ। मेरो दाजु जयप्रकाश प्रसाद गुप्ताको नामको कृषि विकास बैंक बैंकिङ कार्यालय रत्नपार्क र बैंक अफ काठमाडौँबाट विभिन्न मितिमा म मार्फत् जम्मा गरेको र भिकेको रकमहरू दाजुले भने बमोजिम राखेको र भिकेको हो। सो को स्रोत र प्रयोजनका बारेमा दाजुलाई नै थाहा होला, मलाई थाहा छैन। मलाई मेरो दाजु जयप्रकाश प्रसाद गुप्ताले कुनै चल अचल सम्पत्ति र नगद राख्न दिनु भएको छैन। मैले शुभश्री कोअपरेटिभ र प्रिन्टिङ सपोर्टको आम्दानी दाजुलाई दिएको छैन भन्ने समेत व्यहोराको विनयकुमार गुप्ताले अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगसमक्ष गरेको बयान।

म पहिले श्रृगार व्यवसाय गर्दथेँ। हाल घर व्यवहार हेरेर बस्छु। मेरो नामको सप्तरी धरमपुर गा.वि.स. वडा नं. ८ स्थित जग्गा २०५०।१०।२० मा खरीद गरेको हो। स्रोत पतिलाई थाहा छ। मेरो नामको भक्तपुर दुवाकोट स्थित जग्गा श्रीमानले किनिदिनु भएको हो। स्रोत मलाई थाहा छैन। मेरो नामको नेपाल बंगलादेश बैंक स्थित खातामा जम्मा भएको रु.६,००,०००।- विक्रीबाट प्राप्त भएको रकम हो। जम्मा भएको रु.१०,००,०००।- रकम श्रीमानले दिनु भएको हो। स्रोत वहाँलाई नै थाहा छ। त्यस्तै जम्मा भएको १४,००,०००।- सोही बैंकको मेरो नामको मुद्ती खाताबाट सरेर आएको हो। सो बचत खाताबाट रु.३५,९०,०००।- श्रीमानले मागेबमोजिम भिकेर दिएको हो। मुद्ती खातामा जम्मा भएको रु.१४,००।०००।- को स्रोत श्रीमानलाई थाहा छ, भन्ने समेत व्यहोराको सरस्वती पुरीले अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगसमक्ष गरेको बयान।

अनुसन्धानको क्रममा देखिएको सम्पत्ति:

जिल्ला: सप्तरी

सम्बन्धित ज.घ.का.नाम र अभियुक्तसँगको नाता: श्यामसुन्दर प्रसाद रौनियार (बाबु)

नेपाल कानून पत्रिका, २०६८, फागुन

जिल्ला: सप्तरी, रुपनगर गा.वि.स			
वार्ड नं.	कि.नं.	क्षे.फ. (विगाहा)	मिति
७	५२३	०-१-१५	*२०४३।७।११
धरमपुर गा.वि.स			
८(ग)	६०	११-१४-१८	२०३८
१	६४५		२०३८।११।१५
१	५८८	०-६-०२	२०३८।११।१५
भरुवाखाल गा.वि.स			
२	३१	०-१-१६	२०३८।११।१२
फत्तेपुर गा.वि.स			
३	१४	०-१-१६	
जम्मा		१२-८-१३	

*कि.नं. ४१९ बाट कायम भएको नयाँ कित्ता ।

पैतृक सम्पत्तिबाट प्राप्त हुने आय:

प्रतिवादी जयप्रकाश प्रसाद गुप्ताको परिवारमा पैतृक सम्पत्तिका हकवालाहरू बाबु, आमा, आफू तथा श्रीमती, सगोलका भाई र बुहारीहरू गरी ८ जनाको रहेको छ। भाई सबै आ-आफ्नो व्यवसाय गरी छुट्टै बसेका तर पैतृक सम्पत्तिको अंशबण्डा नभएको र पैतृक सम्पत्ति सगोलमा रहेको देखिन्छ। जयप्रकाश प्रसाद गुप्ताले सार्वजनिक पदधारण गर्नु पूर्व कृषि विकास बैंक, रत्नपार्क शाखा कार्यालयमा

बचत खाता नं. २५२४९० मात्र रहेको छ। खातामा सर्वाजनिक पदधारण गर्नुपूर्व मिति २०४६।५।८ देखि २०४८।३।३२ सम्म करिव २ बर्षको अवधिमा रु.२२ हजार मात्र जम्मा भएको देखिएको छ। निजको पैतृक सम्पत्तिबाट हुने आय तथा निजको स्वआर्जनको आय नगण्य रूपमा रहेको र केवल जिविकोर्पाजन मात्र हुने आय रहेको हुँदा निजको सार्वजनिक पदधारण गर्नु पूर्वको आर्थिक हैसियत सामान्य रहेको देखिन्छ। सार्वजनिक पदधारण गर्नु पूर्वको लामो समयावधिभित्र चल अचल सम्पत्ति आर्जन गरेको देखिएको छैन। सो कुरा निजको बयान कथनबाटसमेत पुष्टि भएको छ। यस प्रकार निजको पैतृक सम्पत्तिबाट प्राप्त हुने सीमित कृषिको आय घर व्यवहारमा नै खर्च भै जाने भएकोले बचत हुने स्थिति समेत नदेखिँदा पैतृक सम्पत्तिबाट हुने आयले कुनै प्रकारको चल अचल सम्पत्ति बढे बढाएको हुन सक्ने आधार स्थापित हुन सक्ने अवस्था छैन।

पैतृक सम्पत्ति बिक्रीबाट भएको आय :-

मालपोत कार्यालय, सप्तरीबाट प्राप्त जग्गा बिक्रीको विवरण: प्रतिवादीका बाबु श्यामसुन्दर प्रसाद रौनियारले देहायका विभिन्न व्यक्तिहरूलाई देहायका मितिमा बिक्री गरेको जग्गाको विवरण यस प्रकार छ।

खर्चदारको नाम	विक्रि मिति	स.वि.स.नं. वा वार्ड नं.	मिति		मिति	क्षे.फ.	सर्विला मिति
			खरिद	बिक्री			
सन्तोषकान्त तिमिल्सिना	२०२९।०६।०८	धरमपुर ग.स	२०२९	११-११-२०	२०२९	०-२-०३	११,०००।००
सन्तोषकान्त तिमिल्सिना	२०२९।०६।०९	धरमपुर ग.स	२०२९	०२-०२-१९	२०२९	०-१-१९	१,३३,०००।००
सन्तोषकान्त तिमिल्सिना	२०२९।०६।०९	धरमपुर ग.स	२०२९	०२-११-१९	२०२९	०-०२-१९	१०,०००।००
सन्तोषकान्त तिमिल्सिना	२०२९।०६।०९	धरमपुर ग.स	२०२९	०२-०२-१९	२०२९	०-०२-१९	१०,०००।००
सन्तोषकान्त तिमिल्सिना	२०२९।०६।०९	धरमपुर ग.स	२०२९	०२-०२-१९	२०२९	०-०२-१९	१०,०००।००
सन्तोषकान्त तिमिल्सिना	२०२९।०६।०९	धरमपुर ग.स	२०२९	०२-०२-१९	२०२९	०-०२-१९	१०,०००।००
सन्तोषकान्त तिमिल्सिना	२०२९।०६।०९	धरमपुर ग.स	२०२९	०२-०२-१९	२०२९	०-०२-१९	१०,०००।००
सन्तोषकान्त तिमिल्सिना	२०२९।०६।०९	धरमपुर ग.स	२०२९	०२-०२-१९	२०२९	०-०२-१९	१०,०००।००
सन्तोषकान्त तिमिल्सिना	२०२९।०६।०९	धरमपुर ग.स	२०२९	०२-०२-१९	२०२९	०-०२-१९	१०,०००।००
सन्तोषकान्त तिमिल्सिना	२०२९।०६।०९	धरमपुर ग.स	२०२९	०२-०२-१९	२०२९	०-०२-१९	१०,०००।००
सन्तोषकान्त तिमिल्सिना	२०२९।०६।०९	धरमपुर ग.स	२०२९	०२-०२-१९	२०२९	०-०२-१९	१०,०००।००
सन्तोषकान्त तिमिल्सिना	२०२९।०६।०९	धरमपुर ग.स	२०२९	०२-०२-१९	२०२९	०-०२-१९	१०,०००।००
सन्तोषकान्त तिमिल्सिना	२०२९।०६।०९	धरमपुर ग.स	२०२९	०२-०२-१९	२०२९	०-०२-१९	१०,०००।००
सन्तोषकान्त तिमिल्सिना	२०२९।०६।०९	धरमपुर ग.स	२०२९	०२-०२-१९	२०२९	०-०२-१९	१०,०००।००
सन्तोषकान्त तिमिल्सिना	२०२९।०६।०९	धरमपुर ग.स	२०२९	०२-०२-१९	२०२९	०-०२-१९	१०,०००।००
सन्तोषकान्त तिमिल्सिना	२०२९।०६।०९	धरमपुर ग.स	२०२९	०२-०२-१९	२०२९	०-०२-१९	१०,०००।००
सन्तोषकान्त तिमिल्सिना	२०२९।०६।०९	धरमपुर ग.स	२०२९	०२-०२-१९	२०२९	०-०२-१९	१०,०००।००
सन्तोषकान्त तिमिल्सिना	२०२९।०६।०९	धरमपुर ग.स	२०२९	०२-०२-१९	२०२९	०-०२-१९	१०,०००।००
सन्तोषकान्त तिमिल्सिना	२०२९।०६।०९	धरमपुर ग.स	२०२९	०२-०२-१९	२०२९	०-०२-१९	१०,०००।००
सन्तोषकान्त तिमिल्सिना	२०२९।०६।०९	धरमपुर ग.स	२०२९	०२-०२-१९	२०२९	०-०२-१९	१०,०००।००
सन्तोषकान्त तिमिल्सिना	२०२९।०६।०९	धरमपुर ग.स	२०२९	०२-०२-१९	२०२९	०-०२-१९	१०,०००।००
सन्तोषकान्त तिमिल्सिना	२०२९।०६।०९	धरमपुर ग.स	२०२९	०२-०२-१९	२०२९	०-०२-१९	१०,०००।००
सन्तोषकान्त तिमिल्सिना	२०२९।०६।०९	धरमपुर ग.स	२०२९	०२-०२-१९	२०२९	०-०२-१९	१०,०००।००
सन्तोषकान्त तिमिल्सिना	२०२९।०६।०९	धरमपुर ग.स	२०२९	०२-०२-१९	२०२९	०-०२-१९	१०,०००।००
सन्तोषकान्त तिमिल्सिना	२०२९।०६।०९	धरमपुर ग.स	२०२९	०२-०२-१९	२०२९	०-०२-१९	१०,०००।००
सन्तोषकान्त तिमिल्सिना	२०२९।०६।०९	धरमपुर ग.स	२०२९	०२-०२-१९	२०२९	०-०२-१९	१०,०००।००

८७२२- नेपाल सरकार वि.जयप्रकाश गुप्ता समेत

प्रतिवादीहरूले सप्तरीको जग्गा बिक्रीको आम्दानी जम्मा रु.१४,३९,५००।- देखाएकोमा निजहरूको सगोलमा रहेको जग्गाहरू मध्ये २०३८ साल यता जम्मा ४-८-९ विगाहा जग्गा बिक्री गरेको र त्यसै बेला निजका कान्छा भाई विनयकुमार गुप्ताका नाउँमा जिल्ला सप्तरी कञ्चनपुर गा.वि.स.वडा नं.७ हालको मूल्याङ्कन अनुसार रु.३,७६,०००।- मूल्य पर्ने ०-२-६ विगाहा घडेरी जग्गा किनी मूल्य रु.१७,८२,४३२।- पर्ने आधुनिक पक्की घर निर्माण गरेको र सो समयसम्म निजहरूको काठमाडौंमा घर घडेरी केही नभएको अवस्था देखिन्छ। सप्तरीको उक्त जग्गा खरीदको स्रोतका सम्बन्धमा निज विनयकुमार गुप्ताले सो जग्गा खरीद पैतृक सम्पत्तिबाट भएको र २०४८ सालमै घर

बनाउन शुरु गरी २०५० सालतिर घर बनाई सकिएको भन्ने कुरा बयानमा उल्लेख गरेको छ। घर निर्माण गर्दा गर्दैको अवस्थामा समेत सोही धरमपुर गा.वि.स.को केही जग्गा बिक्री भएको र सोबाट प्राप्त रकम समेत त्यसै घरको निर्माणमा खर्च भएको देखिन्छ। यसैगरी निजहरूको फत्तेपुर ३ स्थित विटौरीको जग्गामा रहेको पुरानो घर भएको ठाउँमा समेत रु.११,५२,०४५।- मूल्य पर्ने नयाँ घर निर्माण भएको देखिन्छ। उक्त घर निर्माण गर्दा समेत निजहरूको पैतृक सम्पत्ति खर्च भई निर्माण भएको बयानबाट देखिन्छ।

मालपोत कार्यालय, सुनसरीबाट प्राप्त जग्गा बिक्रीको विवरण:

सप्टरीको स्थान	बिक्री मिति	सप्टरी	बिक्री गर्दाको मिति	बिक्री मूल्य	प्रतिवादीले पैसा बाँकेको विवरणका लागि उल्लेखित मूल्य रु.		
सप्टरी चारो	०६/११/९२	२९१	८-१०-९	२६२	०-११-०	१,०००।-	२०,०००।-
सप्टरीचारेरी चारु	०६/११/९२	२९१	८-१०-९	२९१	०-११-०	१३,३००।-	७०,०००।-विक्रयका हुने सप्टरी चारु भनेको
सप्टरीचारेरी चारु	०६/११/९२	२९१	८-१०-९	२९१	०-१०-०	१३,०००।-	३०,०००।-
सप्टरीचारेरी चारु	०६/११/९२	२९१	८-१०-९	२९१	०-१०-०	१३,०००।-	३०,०००।-
सप्टरी चारु	०६/११/९२	२९१	८-१०-९	२९१	०-११-०	१,०००।-	२०,०००।-
सप्टरी चारु	०६/११/९२	२९१	८-१०-९	२९१	०-१०-०	१३,०००।-	सप्टरी ०-११-३, सि.नं.२६४ सप्टरी चारु २०,०००।-विक्रय बाँकीरहेको भनेको
सप्टरी चारु	०६/११/९२	२९१	८-१०-९	२९१	०-१०-०	१३,०००।-	३०,०००।-
सप्टरी चारु	०६/११/९२	१	८-८-९	२९०	२-११-०	११,०००।-	२३५,०००।-
सप्टरी चारु	०६/११/९२	१	८-८-९	२९०	०-१०-०	२,१००।-	सप्टरी चारु ८-१०-९ सि.नं.२९१, सप्टरी (३९,०००।-)
सप्टरी चारु	०६/०६/९१	२९४	०-११-९	२९४	१-११-	२,१००।-	१,००,०००।-
सप्टरी चारु	०६/०६/९१	२९४	२-११-९	२९४	१-११-	१५,३	१,३५,१००।-
सप्टरी चारु	०६/०६/९१	२९४	२-११-९	२९४	१-११-०	१३,०००।-	१,३०,०००।-
सप्टरी चारु	०६/०६/९१	२९४	२-११-९	२९४	०-११-०	१३,०००।-	३३५,०००।-
सप्टरी चारु	०६/०६/९१	२९४	२-११-९	२९४	०-११-०	२,०००।-	३०,०००।-
सप्टरी चारु	०६/०६/९१	२९४	२-११-९	२९४	०-११-०	१३,०००।-	३३,०००।-

प्रतिवादी जयप्रकाश गुप्ताका बाबुको नाममा रहेका पैतृक सम्पत्ति २०५३ सालमा २ पटक र २०५७ सालमा १ पटक प्रतिवादीकै बयानबमोजिम रु.११,०३,०६२।-मा बिक्री गरिएको छ। जग्गा बिक्रीबाट प्राप्त आयबाट भएको खर्चतर्फ हेर्दा सोही अवधिभित्र निजका एकाघर सगोलका भाई विनयकुमार गुप्ताको नाममा सप्तरी जिल्लाको कञ्चनपुर गाउँ विकास समिति स्थित रु.३२,०२,०००।- को जग्गा र दीपककुमार गुप्ताको नामको मोरङ जिल्ला साविक जत्वा कठकुरया स्थित रु.२,८०,०००।-को जग्गा खरीद भएको छ। सगोलको जग्गा बिक्रीबाट

प्राप्त गरेको रकमको दामासाही हिस्साको केही रकम जयप्रकाश गुप्ताले पनि प्राप्त गरेको हुन सक्ने व्यावहारिक परिस्थिति समेत देखिदा उक्त रु.११,०३,०६२।५० दामासाही हिस्सावले ४ जना अंशियारहरूमा भाग लगाउँदा हुने २,७५,७६५।६२ प्रतिवादी जयप्रकाश गुप्ताले पाएको हुन सक्ने आधार स्थिति भएको छ। सो रकम निजले सप्तकोशी कोल्ड स्टोरेज प्रा.लि को शेयरमा लगाएको हुन सक्ने भएकाले रु.२,७५,७६५।६२ लाई उक्त प्रा.लि स्थापना गर्दा निजले स्वलागत पूँजी (Equity Capital) मा लगाएको रकममा समायोजन गरी स्रोत नखुलेको रकम मात्र दावीमा लिइएको छ। एकाघर

नेपाल कानून पत्रिका, २०६८, फागुन

सार्वजनिक सञ्चालन गर्नु र वीथी विस्थापनमा गरेको खर्चको अनुमानमा विवरण :-

सञ्चालन इकाय कृष्णको सार्वजनिक सञ्चालन गर्नु पर्ने बाबतको खर्च सम्बन्धी र सार्वजनिक सञ्चालन संशोधनबाट खर्चको अनुमानको खर्चको विवरण तलका तालिकाबाट खर्चको अनुमानको अनुमान गर्दा निम्नानुसार देखिएको छ।

क्र. सं.	विवरणको नाम	आवक्यको नाम	आवक्य सं.	खर्चको अनुमानको विवरण	सार्वजनिक सञ्चालन गर्नु पर्ने	सार्वजनिक सञ्चालन गर्नेछैन
१	वृद्धि विवरण विस्तारबाट	सञ्चालन इकाय कृष्ण	२०११/१०	२०११/१० र २०१२/१० खर्च	१०,०००/-	१०,०००/-
२	विचार सार्वजनिक विचार वि.	सम्बन्धी पूर्ण कृष्ण	२०१०/१०	२०१०/१० र २०११/१० खर्च	-	१०,०००/-
३	विचार सार्वजनिक विचार वि.	सञ्चालन इकाय कृष्ण	२०१०/१० र २०११/१०	२०१०/१० र २०११/१० खर्च	-	१०,०००/-
४	सञ्चालन सार्वजनिक विचार वि.		२०१०/१० र २०११/१०	२०१०/१० र २०११/१० खर्च	-	१०,०००/-
जम्मा					१०,०००/-	१०,०००/-

यस बाहेकमा खर्चको अनुमानको बाँकी बाँकीको रूपमा खर्चको अनुमानको विवरण तलका तालिकाबाट देखिएको छ। खर्चको अनुमानको विवरण तलका तालिकाबाट देखिएको छ।

सार्वजनिक सञ्चालनबाट खर्चको अनुमानको विवरण तलका तालिकाबाट देखिएको छ। खर्चको अनुमानको विवरण तलका तालिकाबाट देखिएको छ। खर्चको अनुमानको विवरण तलका तालिकाबाट देखिएको छ। खर्चको अनुमानको विवरण तलका तालिकाबाट देखिएको छ।

स्रोत खुलेको सम्पत्ति- सार्वजनिक सञ्चालनबाट खर्चको अनुमानको विवरण तलका तालिकाबाट देखिएको छ।

विवरण	विवरणको विवरण	रुपैयाँ	विवरण
सञ्चालन इकाय कृष्ण	सञ्चालन इकाय कृष्ण र २०११/१० को विवरण १-१०-११	१०,०००/-	सञ्चालन इकाय कृष्ण र २०११/१०
"	सञ्चालन सार्वजनिक विचार विचारको विवरण	१०,०००/-	सञ्चालन सार्वजनिक विचार विचारको विवरण
"	वृद्धि विवरण विस्तारबाट खर्चको अनुमानको विवरण २०११/१० र २०१२/१०	१०,०००/-	वृद्धि विवरण विस्तारबाट खर्चको अनुमानको विवरण
सञ्चालन इकाय कृष्ण	२०१०/१० खर्चको विवरणको विवरण	१०,०००/-	सञ्चालन इकाय कृष्ण र २०१०/१०
विचार सार्वजनिक विचार वि.	२०१०/१० खर्चको विवरणको विवरण	१०,०००/-	विचार सार्वजनिक विचार वि. र २०१०/१०
सञ्चालन इकाय कृष्ण	२०१०/१० खर्चको विवरणको विवरण	१०,०००/-	सञ्चालन इकाय कृष्ण र २०१०/१०
जम्मा		१०,०००/-	

विवरणको विवरण तलका तालिकाबाट देखिएको छ।

स्रोत खुलेको सम्पत्ति सम्बन्धी विश्लेषण :-

(१) प्रतिवादी जयप्रकाश प्रसाद गुप्ताका नाममा २०५६/१०/२५ मा खरीद भएको क्र.सं.१ को १० कट्टा १९ धुर जग्गा निजले बयानमा सो जग्गा शहीदको स्मृतिमा सामाजिक कार्यको लागि उपयोगमा ल्याउन विभिन्न व्यक्तिहरूबाट रकम संकलन गरी खरी गरेको भन्ने तापनि त्यस्तो सामाजिक उद्देश्य राखी खरीद गरिएको जग्गा भए

अन्य व्याक्त समतका नाममा वा सस्थाका नाममा खराद गर्नुपर्नेमा निजले आफ्नै नाममा खरीद गरेको देखिएको र निजले बयानमा उल्लेख गरेअनुसार पुष्टि गर्न सक्ने कुनै सबूद प्रमाण समेत पेश हुन सकेको छैन। निज २०५९ सालदेखि २०५९ सालसम्म सांसद पदमा रहिरहेको र त्यसपछि बीच बीचमा संसदीय समितिको सभापति, कोशी टप्पु वन्यजन्तु आरक्षणको जग्गा समाधान समितिको अध्यक्ष र पटक पटक मन्त्री भएको देखिएको हुँदा सो अवस्था

निजले तलब, भत्ता र सुविधास्वरूप प्राप्त गरेको आयबाट आफ्नो परिवारको पालनपोषणमा हुने खर्च, राजनैतिक नेताका रूपमा रही कार्यकर्ता परिचालनमा हुने खर्च, बीच बीचमा भएका निर्वाचनमा सहभागी हुँदा त्यसमा हुने खर्च, औषधोपचारमा हुने खर्च समेतका लागि ठूलो परिमाणमा प्रतिफल प्राप्त हुन नसक्ने खर्च हुने भएकोले निजको तलब भत्ता सुविधाबाट प्राप्त हुने रकममा बचत गरी चल अचल सम्पत्ति आर्जन हुन सक्ने अवस्था छैन । तापनि निजको सगोल परिवारमा रहेको कृषिउपजको सानोतिनो हिस्सा र अन्य काममा लगाई बाँकी रहन गएको जमिन बिक्रीको केही हिस्सा रकम समेत जोडजम्मा गरी एकत्रित भएको सम्पत्तिबाट सो जग्गा खरीद गरेको हुन सक्ने अवस्थालाई विचार गर्दा निजको सो जग्गा खरीदमा खर्च भएको सम्पत्तिको स्रोत खुलेको मान्न सकिने अवस्था हुँदा रु.२,१९,०००/- बराबरको मूल्य पर्ने सो जग्गालाई स्रोत खुलेको सम्पत्तिको रूपमा गणना गरिएको छ ।

(२) क्र.सं. २ मा उल्लेख भएको स्टार्ड चार्टर्ड बैंकमा रहेको खाताको कारोबारको प्रकृति सामान्य नै देखिएको र निजले सार्वजनिक सेवाको पदधारण गरेको अवधिमा विभिन्न मुलुकको भ्रमण गरेको देखिएको, त्यसरी भ्रमणमा जाँदा प्राप्त हुने नेता भत्ता, लुगा भत्ता, फुटकर खर्च (Pocket money) आदिको रूपमा प्राप्त हुने रकम सामान्यतः जुन प्रयोजनको लागि भ्रमणकर्तालाई प्राप्त हुने हो सोही काममा खर्च भएर जाने पनि त्यसको नगण्य बचत पनि विस्तारै जम्मा हुँदै जाँदा केही देखिन सक्ने र परिश्रमिकबाट प्राप्त हुने आयमा पनि केही बचत हुन सक्ने स्वाभाविकतालाई विचार गरी सो बैंकमा जम्मा भएको रकम रु.२०,५,४९३६८ लाई विदेश भ्रमण गरी प्राप्त गरेको रकम तथा पारिश्रमिक एवं भत्ताको बचत रकम हुन सक्ने देखिएकोले स्रोत खुलेको सम्पत्तिको रूपमा गणना गरिएको छ ।

(३) क्र.सं.३ मा उल्लिखित छोरा अनुस्क आनन्दलाई बुढानीलकण्ठ आवासीय माध्यमिक विद्यालयमा पढाउँदाको समयमा निज मन्त्री पदमा बहाल रहेको देखिन्छ । सो विद्यालयलाई विभिन्न शुल्कबापत हालसम्म बुझाएको रु.१,९५,३८५/- निजको पारिश्रमिक, भत्ता,विदेश भ्रमण आदिको बचत रकमबाट खर्च भएको हुनसक्ने भएकोले स्रोत खुलेको सम्पत्तिको रूपमा गणना गरिएको छ ।

(४) क्र.सं.४ र ५ मा उल्लिखित जिल्ला सप्तरी कन्चनपुर गा.वि.स. वडा नं.७ स्थित घर र सोही जिल्लास्थित

फत्तेपुर ३ स्थित घरहरूका सम्बन्धमा उक्त कन्चनपुर स्थित घर २०४८ सालबाट बनाउन प्रारम्भ गरी २०५० सालमा निर्माण कार्य पूरा भएको भन्ने विनयकुमार गुप्ताको बयान कथन रहेको छ । त्यसैगरी फत्तेपुर स्थित निजहरूको कब्जामा रहेको विटौरी जग्गामा निर्मित साविक पुरानो घरको सट्टा २०५० सालमा नयाँ घर निर्माण भएको पाइन्छ । यसरी २०५० सालसम्ममा सगोल परिवारका बाबु र भाईका नाममा बनेको घरको निर्माणमा परेको लागत हेर्दा कन्चनपुर स्थित घरको मूल्य रु.१७,८२,४३९।९३ र फत्तेपुर स्थित घरको मूल्य रु.८,४६,६२०।९७ मूल्य बराबरको रहेको कुरा मूल्याङ्कन प्रतिवेदनबाट देखिएको छ । ती घर निर्माणका क्रममा खर्च भएको रकमको स्रोततर्फ हेर्दा निजहरूको बयानबाट पैतृक सम्पत्ति खर्च गरी बनाएको भनी बयान गरेको र २०४८ सालमा निजका बाबु श्यामसुन्दर प्रसाद रौनियारका नाममा रहेको जिल्ला सप्तरी धरमपुर गाउँ विकास समिति वडा नं.७ अन्तर्गतका विभिन्न जग्गा बिक्री भएका देखिन्छन् । ती जग्गाका लिखत बिक्री मूल्य भनी मालपोत कार्यालय सप्तरीबाट प्राप्त रेकर्ड हेर्दा २०४८ र २०४९ सालमा बिक्री भएको उक्त विभिन्न कित्ताहरूको जम्मा बिक्री मूल्य रु.२,६३,३००।- देखिन आएको । तर प्रतिवादी जयप्रकाश प्रसाद गुप्ताले बयानको क्रममा आफ्नो आम्दानीका स्रोत देखाउने क्रममा पेश गरेको कागजबाट जम्मा रु.१४,३९,५००।- मूल्य बराबरको जग्गा बिक्री गरेको भनी उल्लेख गरेको पाइन्छ ।

सो अवस्थासम्म निजहरूको संगोल परिवारमा निजका बाबु श्यामसुन्दर प्रसाद रौनियारका नाममा लगभग १० विगाहाभन्दा केही बढ्ता जग्गा सुन्सरी जिल्लास्थित बसन्तपुर गा.वि.स. वडा नं. ९ मा देखिन्छ । सो जग्गा खेतीयोग्य जग्गा भए पनि सो समयमा निजको परिवारको स्थायी बसोबास सप्तरी जिल्लाको फत्तेपुर स्थित पुरानो घरमा रहेको निज त्यस अवधिमा २०४८ सालदेखि २०५१ सालसम्म प्रधानमन्त्रीको प्रेस सल्लाहकारको रूपमा कार्यरत रहेको अभिलेखबाट देखिन्छ । प्रतिवादीका भाईहरू दुवै अध्ययन गर्दै गरेको अवस्था छ । यसबाट सुनसरी जिल्लास्थित करीब (१०) विगाहा जग्गामा निजहरूले कृषकको हैसियतले कृषिकार्य नगरेको र अर्को व्यक्तिद्वारा खेतीको काम गराइएबाट “जो हात सो साथ” गरी प्राप्त गरेको कृषि उपजको एउटा सीमित अंश मात्र निजहरूले पाउने देखिन्छ । सो बाहेकका सप्तरीस्थित जग्गाहरूमध्ये २०४८ साल र २०४९ सालमा

स्रोत नखुलेको सम्पत्ति-सम्बन्धी विश्लेषण :-

(१) क्र.सं १ मा उल्लिखित का.जि.का.म.न.पा. ९ कि.नं.२२५,४६३ र ३७९ का जग्गाहरू २०५२ र २०५९ सालमा खरीद गरेको देखिएको छ। आधुनिक घर २०५३ सालमा निर्माण भएको छ। स्रोतको सम्बन्धमा घर जग्गाधनी जयप्रकाश प्रसाद गुप्ताले आफ्नो स्वआर्जन, पारिश्रमिकको बचत, पैतृक सम्पत्तिको आय आदिबाट जग्गा खरीद गरेको र सोमा निर्माण गर्दा पैतृक आय, ऋण सापटी र विदेश भ्रमणको आयबाट बनेको भनी बयान कथनमा उल्लेख गरेको पाइन्छ।

तर निजले सार्वजनिक पदधारण गर्नु पूर्व निजको एकमात्र बैंक खाता रहेको कृषि विकास बैंक, रत्नपार्क शाखामा रु.२२ हजार मात्र जम्मा गरेको देखिएकोबाट निजको पैतृक सम्पत्तिबाट हुने आयको बचत नगण्य हुने भई सामान्य जीविकोपार्जनका लागि मात्र पुग्ने देखिएकोले पैतृक सम्पत्तिको आयको बचतबाट समेत जग्गा खरीद गरी घर निर्माण गरेको भन्ने जिकीरमा कुनै सत्यता पाइन्न।

पैतृक सम्पत्तिको आय आर्जनको लामो समयवधिभित्र कुनै प्रकारको सम्पत्ति खरीद गरेको नदेखिनु तर, सार्वजनिक पदधारण गरेपश्चात् सम्पत्ति आर्जन गरेको देखिएको छ। श्रीमतीको नाममा जग्गा खरीद गर्ने कार्य आफ्नो नाममा दर्ता भएको जग्गामा आधुनिक घर निर्माण कार्य एकलौटी भएका छन्। जग्गा खरीद गर्न र घर निर्माण गर्न रकम उपलब्ध गराउन सक्ने पैतृक सम्पत्तिको आम्दानी पनि देखिँदैन। निजका एका घरको कान्छा भाई विनयकुमार गुप्ताको बयान कथनअनुसार ललितपुर जिल्ला सुनाकोठी गाउँ विकास समिति ढोलाहिटी स्थित निजको घर जग्गाको स्रोतमा जग्गा ससुरालीतर्फबाट पाएको भनी जिकीर गरेको र घर फाइनान्स कम्पनीको ऋणबाट निर्माण गरेको भनी पैतृक सम्पत्तिको कुनै पनि आय स्रोत त्यसमा लागेको कुरा उल्लेख नगरेबाट पनि पैतृक सम्पत्तिको आय बचत रहन नसक्ने स्पष्ट छ।

एकै सगोल परिवारका छोराहरूमध्ये मन्त्री पदसमेतको जिम्मेवारी पाएका जयप्रकाश प्रसाद गुप्तालाई मात्र जग्गा खरीद गर्न र घर निर्माण गर्न पैतृक सम्पत्ति उपलब्ध हुने र निजको तुलनामा अरु भाईहरूलाई त्यस्तो सम्पत्ति प्राप्त नहुने भन्ने कुरामा विश्वास गर्न सकिँदैन। जयप्रकाश प्रसाद गुप्ताको पारिश्रमिक र अन्य वैध स्व-आर्जनबाट नगद सम्पत्ति बचत भई सो सम्पत्ति आर्जन हुन सक्ने

देखिँदैन। अतः यस्तो वैधानिक स्रोत खुल्न नसकेको रु.४५,२७,९६९। लाई माग दावी लिइएको छ।

(२) क्र.सं २ र ३ मा उल्लिखित श्रीमती सरस्वती पुरी (गुप्ता) को नाममा रहेको क्रमशः जि.सप्तरी धरमपुर गाउँ विकास समिति वडा नं. ८ र जिल्ला भक्तपुर दुवाकोट गाउँ विकास समिति वडा नं. १ (घ) कि.नं. १२०९ को एउटै मितिमा जग्गा खरीद गर्दाको स्रोत पनि स्वआर्जन, पैतृक सम्पत्ति आदिलाई देखाएको र सोको स्रोतका सम्बन्धमा आफ्ना पति जयप्रकाश प्रसाद गुप्तालाई नै जानकारी रहेको आफूलाई थाहा नभएको भनी निज पुरीको बयान कथन रहेको छ। प्रतिवादी जयप्रकाश प्रसाद गुप्ताको बयान कथन भने सो जग्गा खरीदको स्रोत पनि आफ्नो स्वआर्जन नै हो भन्ने छ। त्यस्तो स्वआर्जनको स्रोत के हो देखाउन सकेको छैन। जग्गाधनी भनिएकी सरस्वती पुरी (गुप्ता) ले आफ्नो नाममा खरीद गरेको उक्त सम्पत्तिको स्रोतको विषयमा अनभिज्ञता प्रकट गर्नु तथा निजका श्रीमान् जयप्रकाश प्रसाद गुप्ताको पैतृक सम्पत्तिको आय र निजको स्वआर्जनको नगद प्रवाहबाट मौद्रिक बचत भै थप सम्पत्ति खरीद गर्न सक्ने स्थिति पनि देखिँदैन। वैधानिक स्रोत नखुलेको रु.११,१०,०५००।- मूल्य बराबरको जग्गालाई स्रोत नखुलेको सम्पत्ति भएकोले दावीमा लिएको छ।

(३) क्र.सं ४ र ५ मा उल्लिखित प्रतिवादीको नामका मोटर गाडीहरूका सम्बन्धमा स्वआर्जन, पारिश्रमिक, पैतृक सम्पत्ति आदिबाट खरीद गरेको भन्ने बयान कथन छ। निजकै बयानअनुसार पनि ती दुवै मोटर गाडीको मूल्य क्रमशः १८ लाख र १५ लाख रहेको पाइन्छ। तीमध्ये मिति २०५८।१।२२ मा बा.३ च. ७७३९ नं. को ल्याण्ड रोभर जीप खरीद गर्दा आफूसँग सो अधि साँसद सुविधाअन्तर्गत खरीद गरेको बा.अ.त्र.९६०२ नं. को कार रु.१५ लाखमा बिक्री गरी प्राप्त रकममा आफूसँग रहेको रकम थप गरी सो जीप खरीद गरेको भनी बयान गरेको भए पनि निजले बिक्री गरेको भनेको उक्त कार निजले आफ्नै नाममा राखी राखेको स्वीकारेबाट सो कार बिक्री गरेको मान्ने अवस्था छैन। त्यसैगरी राज्यले सांसदहरू कर्तव्यप्रति सचेत र उत्तरदायी समेत हुन सक्नु भन्ने उद्देश्यले नब्बे प्रतिशत भन्सार छुट गरिदिएको मान्न सकिन्छ। यसरी भन्सार सुविधाबाट खरीद गरेको गाडी आफ्नो मर्यादित पद माथि प्रतिकूल असर पर्ने गरी भाडामा लगाई आय आर्जन समेत गरेको भनी निजले बयानमा जिकीर लिई प्रमाण समेत पेश गर्ने प्रयास भएको

छ। यस्ता काल्पनिक भनाइबाट आफूले गरेका गैरकानूनी कार्य ढाकछोप गरी नभएको स्रोतलाई वैधानिक स्रोत हो भन्ने देखाउने प्रयास गरिएको स्पष्ट नै छ। यस्तो भाडामा लगाएको भनिएको गाडी खरीद गर्दाको रकमको नै स्रोत खुल्न सकेको छैन।

सांसद सुविधाअन्तर्गत रु.६,६३,०१५।२५ मा खरीद गरेको बा.अ.त्र.९६०२ नं. सन्ती कारको स्रोतको सम्बन्धमा स्वआर्जन, पारिश्रमिक र पैतृक सम्पत्ति भनी प्रतिवादीले बयानमा उल्लेख गरेको छ। सो समयसम्मको पारिश्रमिक वा स्वआर्जन भने पनि निजले २०४८ साल असारदेखि २०५० भाद्रसम्म प्रधानमन्त्रीको प्रेस सल्लाहकारका हैसियतमा रु.१,७५,०६८।८० आर्जन गरेको देखिन्छ। त्यसैगरी २०५१।२०५२ देखि २०५८।२०५९ सम्मको पूरै अवधिमा सांसदको नाताले प्राप्त गरेको कुल रु.१३,०३,२७५।-र कोशीटप्पु जग्गा समस्या समाधान आयोगको अध्यक्षको हैसियतले काम गरेको १ वर्ष ७ महिनाको जम्मा आय रु.१,०२,७१०।- समेत गरी जम्मा रु.१४,०५,९८५।-प्राप्त गरेको देखिन्छ। आ.व.२०५१।५२ देखि आ.व.२०५८।५९ गरी जम्मा रु.१४,०५,९८५।-लाई ९ वर्षले भाग लगाउँदा प्रति वर्ष रु.१,५६,२२०।५६ हुन आउँछ। उक्त गाडी खरीद गरेको आ.व.२०५३।५४ (२०५३ चैत्र) सम्म प्राप्त हुने रकम रु.४,६८,६६१।६८ र प्रधानमन्त्रीको सल्लाहकार हुँदा प्राप्त गरेको रकम रु.१,७५,०६८।८० गरी जम्मा रु.६,४३,७३०।४८ प्राप्त गरेको देखिन्छ।

निजले सो रकमबाटै आफ्नो र आफ्ना आश्रित परिवारको पालन पोषणमा खर्च गरेको, निर्वाचन प्रक्रियाद्वारा सार्वजनिक पदधारण गर्ने सिलसिलामा कानूनबमोजिम वैधानिक रूपमा आर्जन गरी बचत गरेको नगद सम्पत्तिको ठूलो हिस्सा चुनावको समयमा खर्च भै जाने र सो समयमा निजको उल्लिखित आयस्रोत बाहेक अर्को कुनै आय आर्जन हुने वैधानिक स्रोत रहेको पुष्टि भएको छैन। सांसद सुविधाबाट प्राप्त भएको पूरै रकम रु.६,६३,०१५।२५ खर्च गरी कार किन्न सक्ने आर्थिक हैसियत पनि देखिन्छ। निजले आफ्नो आयको सम्पूर्ण रकम खर्च गरेको भनी मान्न सकिने अवस्था छैन।

त्यसै गरी मिति २०५८।१।२२ मा रु.१८ लाख खर्च गरी बा.इ.च.७७३९ नं. को बेलायतमा निर्मित ल्याण्डरोवर जीप र मिति २०५३।१।१६ मा रु.६,६३,०१५।२५ खर्च गरी बा.अ.त्र.९६०२ नं. को कार समेत गरी दुवै गाडी खरीद

गर्दाको वैधानिक स्रोत खुल्न नसकेकोले जम्मा रु.२४,६३,०१५।२५ को स्रोत नखुलेको सम्पत्तिको रूपमा गणना गरी दावीमा लिइएको छ।

(४) क्र.सं ६ मा उल्लिखित प्रतिवादीका नाममा रहेको बैंक अफ काठमाडौंको खाता नं.०१००००००४६०९ मा मिति २०५३।१।३० देखि २०५६।६।२६ सम्म रु.१७,२८,०००।- जम्मा गरेको रकममध्ये मिति २०५६।६।२६ मा एकै दिन एउटै बैंक भौचरबाट वैधानिक स्रोत नखुलेको रु.१५ लाख बैंकमा जम्मा गरेको देखिन्छ। उपरोक्त जम्मा गरेको रकममध्ये हाल भिक्किन बाँकी बैंक मौज्जात रु.४,५८,०५५।- को वैधानिक स्रोत खुल्न नसकेकोले दावीमा समावेश गरिएको छ।

त्यसै गरी क्र.सं ७ मा उल्लिखित जयप्रकाश प्रसाद गुप्ताका नाममा उक्त बैंक खातामा २०५६।६।२६मा रु.१५,००,०००।- निजका भाई विनयकुमार गुप्ताले जम्मा गरेको छ। सो सम्बन्धमा विनयकुमार गुप्ताको दाजु जयप्रकाश प्रसाद गुप्ताले राख्न दिएको नगदै रुपैयाँ जम्मा गरेको हो, स्रोतको विषयमा थाहा छैन भन्ने विनयकुमार गुप्ताको बयान कथन रहेको छ। यसमा प्रतिवादीले वैधानिक स्रोत खुलाउन सकेको देखिँदैन। स्रोत खुल्न नसकेको उक्त रकम भिक्की केमा खर्च भएको हो ? सो पनि खुलाउन सकेको छैन उक्त नगद सम्पत्ति बैंकबाट भिकेपश्चात् सो कार्य मात्र गरेको देखिन्छ। अतः उक्त खातामा गैरकानूनी रूपमा आर्जन गरेको नगद सम्पत्ति एकै दिन एकमुष्ट जम्मा गरेको रु.१५ लाख नगद सम्पत्तिमध्ये लुकाउने छिपाउने दुराशय राखी विभिन्न व्यक्तिहरूको नाममा चेक काटी भिकेको रु.१०,४४,४४५।-(१५ लाखमध्ये ४,५८,०५५।- हालसम्म मौज्जात रहेकोले मौज्जात रकममा नै दावी लिई बाँकी रहेको) को स्रोत नखुलेकोले सम्पत्तिको रूपमा दावीमा लिइएको छ।

सोही खातामा मिति २०५३।१।३० मा खाता खोल्दाको बचत जम्मा गरेको रु.७८,०००।- र मिति २०५४।१।२३ मा जम्मा गरेको रु.१,५०,०००।- समेत कुल रु.२,२८,०००।- स्वाभाविक पारिश्रमिक वा प्रतिवादीले भनेका अन्य आम्दानीबाट बचत भएको रकम नै हुनसक्ने भएकोले खर्च रकमलाई दावीमा लिइएको छैन।

(५) क्र.सं ८ मा उल्लिखित श्रीमती सरस्वती पुरी (गुप्ता) को नेपाल बंगलादेश बैंक खाता नं.००८८२१ बैंक खाताहरूमा मिति २०५६।६।६ देखि २०५८।६।१२ नगद

सम्पत्ति उक्त बैंकमा रु.३६,००,०००/- जम्मा गरेको रकमको स्रोतका सम्बन्धमा प्रतिवादी गुप्ताले घरायसी सरसापट, व्यवसायबाट आउने रकम, पैतृक सम्पत्ति समेतबाट आएको भन्ने बयान कथन रहेको छ । तर रु.३६ लाख ठूलो परिमाणको नगद सम्पत्ति भएकोले कोबाट सापट लिएको, कुन कुन व्यवसाय गरी आर्जन गरेको, सो खुलाउन नसकेको हुँदा वैधानिक स्रोत खुल्न नआएको उक्त रकम रु.३६ लाखको स्रोत खुल्न सकेको पाइदैन । उपरोक्त जम्मा गरेको रकममध्ये बैंक मौज्जात बाँकी रु.३६,७०३५८ रकम स्रोत खुल्न सकेको छैन । अतः यो भिन्न बाँकी मौज्जात रकमलाई स्रोत नखुलेको सम्पत्ति भएकोले दावीमा लिइएको छ । भिन्की सकिएको रकमका हकमा छुट्टै दावी लिइएको छ ।

क्र.सं ९ मा उल्लिखित श्रीमती सरस्वती पुरी (गुप्ता) को नाममा रहेको उक्त बैंक खातामा वैधानिक स्रोत नखुलेको रु.३६ लाख नगद सम्पत्तिमध्ये २०५८।६।१२ मा एकै पटक निकालेको रु.३५,९०,०००/- रकम आयको स्वेच्छक घोषणा कार्यक्रम लागू हुने समयमा लुकाउने, छिपाउने उद्देश्य राखी भिकिएको देखिन्छ । उक्त रकम भिकेपछि निजले कुनै प्रकारको चल अचल सम्पत्ति संग्रह गरेको देखिँदैन । खातावाला भनिएकी सरस्वती पुरी (गुप्ता) को नाममा रहेको उक्त बैंक खातामा वैधानिक स्रोत नखुलेको रु.३६ लाख नगद सम्पत्तिमध्ये २०५८।६।१२ मा एकै पटक निकालिएको रु.३५,९०,०००/- रकम आयको स्वेच्छक घोषणा कार्यक्रम लागू हुने समयमा लुकाउने, छिपाउने उद्देश्य राखी भिकिएको देखिन्छ । उक्त रकम भिकेपछि निजले कुनै प्रकारको चल अचल सम्पत्ति संग्रह गरेको देखिँदैन । खातावाला भनिएकी सरस्वती पुरी (गुप्ता) र निजका श्रीमान् जयप्रकाश प्रसाद गुप्ताले समेत सोको स्रोत र सो रकम केमा प्रयोग गरियो भनी खुलाउन सकेको छैन । स्पष्ट रूपमा लुकाउन भिकिएको सो रकमलाई स्रोत नखुलेको सम्पत्तिको रूपमा दावी लिइएको छ ।

(६) क्र.सं १० मा उल्लिखित प्रतिवादी गुप्ताको नाममा रहेको कृषि विकास बैंक, रत्नपार्क स्थित खाता नं. २५२४९० मा निज सार्वजनिक जवाफदेहीको पदमा नियुक्त हुनु पूर्व खुलेको भए तापनि निजले सार्वजनिक जवाफदेहीको पद सम्हालेपछि गैरकानूनी तवरबाट आर्जन गरेको नगद सम्पत्ति रु.३८,६९,८००/- रकम पटक पटक जम्मा गरेको देखिन्छ । तत्कालीन मन्त्री परिषद्को सदस्यको हैसियतले सम्पत्ति न्यायिक छानबीन आयोग गठन गर्न संलग्न रहेका प्रतिवादीले

आयोग गठन मिति २०५८।१।२४ मा भएपछि बैंक खातामा मौज्जात रहेको रु.९,२२,३०६।९७ रकम भिन्की एकाएक उक्त बैंक खाता मिति २०५९।१।२३ मा बन्द गरी आफ्नो कसूर लुकाउने प्रयत्न गरी सार्वजनिक पदको समेत अवमूल्य गरेको देखिन्छ । निजले उक्त रकम लुकाउने दुराशय राखी बेपत्ता पारेको सो रकमलाई स्रोत नखुलेको सम्पत्तिको रूपमा गणना गरी दावीमा लिइएको छ ।

त्यसै गरी उक्त बैंक खातामा सार्वजनिक पदधारण गरेपश्चात् पटक पटक गरी जम्मा गरेको ३८,६९,८००/- रकम मध्ये २९ लाख ३९ हजार भन्दा बढी रकम विभिन्न मितिमा भिकेको देखिएको र सो समयमा प्रतिवादीले काठमाडौँमा जग्गा खरीद गरी घर निर्माण गरेको देखिएको हुँदा उक्त भिकेको रकम समेत घर जग्गामा प्रयोग गरेको हुन सक्ने भएकोले सोही नगद सम्पत्ति स्थीर सम्पत्तिमा परिणत गरेको घर जग्गा नै दावीमा लिइएको हुँदा उक्त रु.२९ लाख ३९ हजार रकमलाई यहाँ उल्लेख मात्र गरिएको छ ।

जयप्रकाश प्रसाद गुप्ताले आफ्नो र आफ्नी श्रीमतीको बैंक खाताहरूमा निजले सार्वजनिक पदधारण गरेपश्चात् करिव ९२ लाख रकम जम्मा गरेको विषयमा विभिन्न समयमा व्यापार व्यवसाय गरी आर्जन गरेको भनी बयान कथनमा उल्लेख गरेको पाइन्छ । तर, निजले सार्वजनिक पदधारण गरेपछि कुनै व्यापार व्यवसाय गरेको प्रमाण पेश गर्न नसकेको र आर्जन गरेको सम्पत्तिमध्ये रु.९२ लाख बचत गरी बैंकमा जम्मा गरेको रकमको कर तिरेको समेत नदेखिएको हुँदा २०४८ सालभन्दा पछि एकदशकको अवधिमा गैरकानूनी कार्य गरी कसूर ढाकछोप गर्ने दुराशय राखी भूठा बयान दिएको देखिन्छ । प्रतिवादीले वैधानिक व्यापार व्यवसायमा संलग्न रही सार्वजनिक पदधारण गरेको एकदशकको अवधिभित्र सम्पत्ति संग्रह गरेको भए संग्रह भएको रु.९२ लाख (रु.६ लाख रकम बाहेक) रकमको चेक ड्राफ्टबाट रकम जम्मा हुनु पर्ने, सो गरिएको छैन । ठूला परिमाणको अचानक स्रोत नखुलेको नगद सम्पत्ति निज र निजकी श्रीमतीको बैंक खातामा जम्मा भएबाट वैधानिक आय नभएको थप पुष्टि मिल्दछ ।

(७) क्र.सं.११ मा उल्लिखित सप्तकोशी कोल्ड स्टोरेज कम्पनी प्रा.लि. नम्बर १३३००/०५७५८ बाट मिति २०५७।३।२८ मा दर्ता भएको देखिन्छ । उक्त कम्पनीको अधिकृत पूँजी २ करोड र जारी पूँजी २ करोड रहेको

देखिन्छ । कम्पनीको संस्थापक शेयरधनीमा जयप्रकाश प्रसाद गुप्ता र उज्ज्वलप्रसाद शर्मा सापकोटा रहेका देखिन्छन् । कम्पनीको शेयर संरचनामा प्रतिशेयर रु.१०००-का दरले ३,००,०००- थान साधारण शेयरमध्ये जयप्रकाश प्रसाद गुप्ताले लिन कबूल गरेको शेयर संख्या १,८०,००० थान र अर्का शेयरधनी उज्ज्वलप्रसाद शर्मा सापकोटाको ४००० थान शेयर रहेको छ । यसरी कबूल गरिएका शेयरहरू मध्ये जयप्रकाश प्रसाद गुप्ताको ९७.७८ प्रतिशत र उज्ज्वलप्रसाद शर्मा सापकोटाको २.२२ प्रतिशत रहेको देखिन्छ ।

कम्पनीलाई कृषि विकास बैंकको सञ्चालक समितिको मिति २०५७/७/२८ को बैठकले ऋण/स्वलागत अनुपात ७१:२९ हुने गरी स्थीर पूँजीतर्फ रु.१,९५,००,०००- र चालू पूँजी तर्फ १९,४२००००- गरी जम्मा रु.२,१४,४२,००००- कर्जा स्वीकृत भएको देखिन्छ । कृषि विकास बैंकबाट प्राप्त प्रमाण कागजातको आधारमा जयप्रकाश प्रसाद गुप्ताको स्वलागत पूँजी गणना गर्दा रु.६९,३९,६२४।२० लगानी गरेको देखिन्छ ।

सप्तकोशी कोल्ड स्टोरेज प्रा.लि.ले कृषि विकास बैंकबाट बैंक कर्जा लिँदा ऋणी भनिएको उक्त कम्पनीको तर्फबाट संस्थापक शेयरधनी जयप्रकाश प्रसाद गुप्ताले पेश गरेको परियोजनाको वित्तीय विश्लेषणको आधारमा बैंकले निर्धारण गरेको ऋण/स्वलागत पूँजी अनुपात ७१:२९ ले स्वलागत पूँजी रु.८१,९२,००००- मध्ये आफ्नो पैतृक जग्गा बापत रु.११,०३,००००- उल्लेख भएको हुँदा सो स्वलागत पूँजीमा घटाई आउने रु.७०,८९,००००- मध्ये बाँडफाँड गरिएको शेयरबमोजिम ९७.७८ प्रतिशत शेयर हिस्सा जयप्रकाश प्रसाद गुप्ताको रहेबाट निजको स्वलागत पूँजी रु.६९,३९,६२४।२० रहेको देखिन्छ ।

स्वलागत पूँजीको स्रोतको विषयमा २०५३ सालदेखि २०५७ सालसम्म विक्री भएको पैतृक सम्पत्तिको आय रु.११,०३,०६२।५० का हिस्सेदारहरूमा चार भाग लगाउँदा हुने रु.२,७५,७६५।६२ प्रतिवादिले पाएको हुनसक्ने देखिएको छ । उक्त कुरा प्रतिवादीका भाईहरूको नाममा खरीद गरिएको जग्गाको स्रोतमा पैतृक सम्पत्तिको विक्रीबाट भएको आम्दानीबाट समेत खरीद गरेको भनी बयानमा उल्लेख गरेबाट सो कुरा पुष्टि हुन आउँछ । उक्त रकम कम्पनी स्थापना गर्दा स्वलागत पूँजीमा लगाएको हुनसक्ने भएकोले स्वलागत पूँजी रु.६९,३९,६२४।२० मा जग्गा विक्रीगरी प्राप्त भएको रु.२,७५,७६५।६२ घटाउँदा हुन आउने

रु.६६,५५,८५८।५८ को स्रोत नखुलेकोले दावीमा लिइएको छ ।

सप्तकोशी कोल्ड स्टोरेज कम्पनीलाई कृषि विकास बैंक, कञ्चनपुर शाखाबाट मिति २०५८।६।१९ सम्ममा २,०१,३८५।- कर्जा प्रवाह भएको देखिन्छ । प्रतिवादीका भाई दीपककुमार गुप्ताको बयान कथनमा उक्त कम्पनी २०५८ साउनदेखि परीक्षणको रूपमा सञ्चालन भएको र २०५८ चैत्रदेखि व्यवसायिक रूपमा सञ्चालन गरेको भन्ने भनाई रहेको छ । यस कम्पनीले कर्जा लिएपश्चात् कुनै पनि रकम साँवा किस्ता भुक्तानी नगरेको र २०५९ साल पौष मसान्तसम्ममा रु.१२,०४,९९३।- व्याज भुक्तानी गर्न बाँकी देखिएको हुँदा निजले उक्त कम्पनीबाट आय आर्जन गरी सम्पत्ति बढे बढाएको देखिँदैन ।

प्रतिवादी जयप्रकाश प्रसाद गुप्ताको कसूरको भूलकहरू :-

- (१) निजले सार्वजनिक पदधारण गर्नु पूर्वको २ वर्षको अवधिभित्रमा कृषि विकास बैंक रत्नपार्क शाखामा रु.२२ हजार मात्र जम्मा गरेको ,तर २०४८।३।३३ देखि २०५१।३।३० सम्म रु.४,०४५.०००- नगद जम्मा गरेको ।
- (२) २०५४।८।१८ देखि २०५९।६।१८ सम्म अर्थात् ३ वर्ष ९ महिना ८ दिनको अवधिमा सूचना तथा सञ्चार राज्यमन्त्री, मन्त्री कृषि तथा सहकारी मन्त्री रहेको समयमा करीव ८५ लाख ५५ हजारभन्दा बढी मूल्य बराबरको अचल सम्पत्ति भ्रष्टचार गरी गैरकानूनी ढंगले आर्जन गरेको ।
- (३) २०५१।८।१ देखि २०५४।८।१७ सम्म अर्थात् ३ वर्ष १६ दिनको अवधिमा जननिर्वाचित प्रतिनिधिसभाको सदस्य हुँदा करीव रु.५३ लाख मूल्य बराबरको घर जग्गा र गाडी खरीद गरेको ।
- (४) मिति २०५१।८।१ देखि २०५९।६।१८ सम्म अर्थात् ७ वर्ष १० महिना १७ दिनको अवधिमा सार्वजनिक पदधारण गरेका बखत आफू र आफ्नी श्रीमतीका नाममा रहेका बैंक खाताहरूमा रु.८७,८५,३००।- नगद सम्पत्ति जम्मा गरेको ।

प्रतिवादी जयप्रकाश प्रसाद गुप्तालाई देश र जनताप्रति निभाउनु पर्ने पदीय उत्तरदायित्व जति जति बढ्दै गएको छ, त्यति नै सम्पत्ति आर्जन गर्ने कार्यमा पनि तीव्रता देखिन्छ ।

पेश गरेको अमिल्दो सम्पत्ति विवरण:

प्रतिवादीले आमदानीका स्रोत भनी आयोगसमक्ष पेश गरेको विवरण हेर्दा देहायबमोजिम देखिएको छ ।

- (१) प्रधानमन्त्री सल्लाहकार, प्रतिनिधिसभा सदस्य, परराष्ट्र तथा मानव अधिकार समितिको सभापति र विभिन्न समयमा मन्त्री पदमा बहाल रहँदा तलबभत्ता र विदेश भ्रमणका लागि तोकिएको खर्च र हवाई टिकटको रकम समेत जम्मा रु.३८,८६,३१२।४१ निजले बुझी लिएको भनी सम्बन्धित कार्यालयहरूबाट लेखी आएको र कोशी टप्पू बन्धजन्तु आरक्षण जग्गा समस्या समाधान समितिको अध्यक्षको हैसियतले प्राप्त गरेको पारिश्रमिक भत्तालगायतका निजले उल्लेख गरेबमोजिमका रकम रु.१,८२,७००।- समेत जम्मा रु.४०,६९,०१२।४१ देखिन्छ । उक्त रकमहरू मध्ये विदेश भ्रमणका रकममा हवाई टिकट समेतको रकम उल्लेख हुनुबाट सोबापत प्राप्त रकम त्यसै प्रयोजनमा खर्च भएको भन्ने स्पष्ट छ । सो बाहेकका रकम घर व्यवहार, जनसम्पर्क निर्वाचनमा उम्मेदवार हुँदा भएको खर्च, चाडपर्व, स्वदेशदेखि विदेश (बैंकक) मा भएका उपचार खर्च समेतलाई दृष्टिगत गर्दा ती सबै खर्च भई बचत हुन सक्ने नदेखिँदा सोलाई खर्च भई गएको सम्पत्तिको रूपमा लिइएको छ ।

त्यसैगरी राजनैतिक क्षेत्रका व्यक्तिहरूले सार्वजनिक पदधारण गर्न सामान्यतः निर्वाचन प्रक्रियाबाट चुनिनु पर्दा उम्मेदवारीको प्रचार प्रसार, कार्यकर्ता तथा जन परिचालन, सञ्चार तथा यातायात इत्यादिमा खर्च भई सार्वजनिक पदधारण गरेको अधिल्लो कार्यकालबाट प्राप्त गरेको आमदानीबाट हुने बचतले त्यसरी निर्वाचन प्रक्रियामा खर्च भई जाने अवस्था हुँदा निजहरूले प्राप्त गर्ने तलब, भत्ता सुविधामा अत्यन्त न्यून रकम मात्र बचत हुन सक्ने देखिन्छ ।

- (२) जग्गा भाडाबापत आएको भनिएको रु.६३,५००।- प्राप्त गर्दाको समयमा निजको एकाघर संगोलको सप्तरी जिल्लाको कञ्चनपुर र फत्तेपुरमा जम्मा रु.३५,२९,०५२।१० मूल्य बराबरको घर निर्माण भईरहेको र सो रकम सोही प्रयोजनार्थ खर्च भएको हुनसक्ने देखिएको छ ।

- (३) गाडी भाडाबापत रु.७,६८,००।- पाएको भनी निजले उल्लेख गरेको सम्बन्धमा भाडामा दिएको भनिएको गाडी सासंद सुविधा अन्तर्गत खरीद भएको र सो गाडी खरीद गरेपश्चात् निज लगातार सांसद मन्त्रीपदमा पदासिन रहेको देखिएको छ । राज्यले तत्कालीन मन्त्री र सांसदलाई मुलुकको आवश्यकताअनुसार उत्तरदायी बन्न सक्न भनी राजश्वमा ठूलो हिस्सा छुट दिई गाडी सुविधा पाउने पदाधिकारीका हैसियतले सुविधाको गाडी खरीद गरिसकेपछि सांसद र मन्त्री जस्तो मर्यादित पदको छविमा प्रतिकूल असर पर्नेगरी सांसदले पाउने सुविधामा खरीद गरेको गाडीलाई नै भाडामा लगाई भाडाबापत रकम संकलन गरेको वैधानिक स्रोत भनी मान्न मिल्ने अवस्था देखिन्छ । यसको साथै गाडी खरीद गर्दाको सम्पत्तिको नै स्रोत खुल्न नआएको अबैध आयबाट खरीद भएको हुँदा सो गाडीलाई स्रोत नखुलेको आयको रूपमा दावी लिइएको छ ।
- (४) पैतृक सम्पत्तिको रूपमा रहेको घर भाडाबापत प्राप्त गरेको भनिएको कूल रु.७,०१,१००।- निजको पैतृक सम्पत्तिको (जग्गा बिक्रीगरेको रकम) बाट निर्मित घरहरू र ती घर मध्ये एउटामा निजका बाबु आमाको बसोबास रहेको र अर्कोमा निजको माइलो भाई दीपककुमार गुप्ता आफ्ना पत्नी, छोराछोरी सहितको परिवार लिएर बाबु आमाबाट अलग्गै बसेको निजहरूको बयानबाटै देखिनाले भाडामा लगाएको कुरा एकातिर पत्यारलायक देखिएन भने अर्को तर्फ उक्त घरहरूमध्ये भाडामा लगाएको भए पनि सो भाडाबापत प्राप्त हुने सीमित मासिक आय निजका बाबु आमाको भरण पोषणमा खर्च भै जाने अवस्था देखिँदा उक्त आयबाट मौद्रिक बचत हुने अवस्था देखिँदैन ।
- (५) निसान गाडी बिक्रीबाट रु.१५,००,०००।- आएको भनी निजले खुलाएको स्रोतका सम्बन्धमा सो गाडी निजले सांसदको हैसियतले भन्सार सुविधामा प्राप्त गरेको देखिएकोले ५ वर्षसम्म बिक्री गर्न नै नपाउने, सो पछि बिक्री गरेको गाडीको नामसारी हुनु पर्नेमा सो भएको छैन । सांसद सुविधाबापत खरीद गरिएको निजको सो गाडी खरीद गर्दा लगानी गरेको सम्पत्तिकै स्रोत खुल्न नसकेको स्रोत खुलेको वैधानिक आयको

बचतको सम्पत्तिले मात्र गाडी खरीद गर्न सक्ने देखिंदैन। तसर्थ सांसद सुविधावापत खरीद गरेको गाडीको स्रोत खुल्ने आधार नरहेबाट उक्त गाडी जफतको दावी लिई सकिएको अवस्थामा आफ्नै नाम र स्वामित्वमा रहेको सम्पत्ति विक्री भएको र सोबाट प्राप्त रकमले अर्को गाडी खरीद गरेको भनेर मान्न सक्ने अवस्था छैन।

- (६) सुन्दरी पोल्ट्री फर्मबाट आ.व.२०४५।४६ देखि आ.व.२०५८।५९ सम्ममा कुल रु.२०,६२,४७६- प्राप्त गरेको भन्ने सम्बन्धमा सो सुन्दरी पोल्ट्री फर्म जि. सप्तरी कञ्चनपुर गा.वि.स. वडा नं. ६ बस्ने हेमराज तातेडको श्रीमती जयश्री तातेडको प्राईभेट फर्मको रुपमा दर्ता भएको देखिन्छ। ८०० कुखुरा पालन गरी मासु उत्पादन गर्ने उद्देश्य राखी दर्ता भएको सो फर्मको प्रोपाइटर जयश्री तातेडको आफ्नै नाममा सप्तरी कञ्चनपुर गा.वि.स वडा नं. ८(ख) को कि.नं.७७, १०१ र १०२ को जग्गा विगाहा १-१०-० र विलेती गोइतका नामको जग्गा समेत धितो राखी कृषि विकास बैंक कञ्चनपुर सप्तरी शाखाबाट मिति २०५२।५।२६ मा रु.१,००,००० ऋण लिएको र सो ऋण प्राप्त गर्ने समेतका कामको लागि निज जयश्री तातेडले आफ्ना पति हेमराज तातेडका नाममा कर्जा लिने प्रयोजनका लागि धितो सुरक्षण बैंकमा राख्न मञ्जूरनामा दिएको देखिन्छ। उक्त ऋण तिर्न नसकी ऋण वापत राखेको जयश्री तातेडका नामको उक्त धितो सुरक्षणमा रहेको जग्गा बैंकले मिति २०५८।६।१५ मा लिलाम विक्रीगर्दा कसैले लिलाम सकार नगरेपछि स्वयं बैंकले नै धितो सकार गरेको अवस्थामा सम्म पनि निज जयप्रकाश प्रसाद गुप्ताको सो फर्ममा कुनै प्रकारको व्यावसायिक संलग्नता रहेको देखिंदैन।

जुन फर्मले ऋणवापत लिएको रकमको साँवा बुझाउन नसकी धितो लिलाम भई धितो सुरक्षण नै बैंकको नाममा आइसकेको अवस्थामा त्यस्ता फर्म नाफामा सञ्चालन भएको थियो भनेर विश्वास गर्ने कुनै आधार भेटिंदैन। यसरी लिलाम भैसकेको उक्त फर्ममा निजको कुनै व्यवसायिक संलग्नता नरहेकोले निजले रु.२० लाखभन्दा बढीको आय प्राप्त गरेको भनी उल्लेख गरेको कुरा अत्यन्त भ्रामक र कपोलकल्पित रहेको प्रष्ट हुन्छ।

- (७) आफ्नो वैधानिक आम्दानीको स्रोत देखाउने प्रसंगमा प्रतिवादी जयप्रकाश प्रसाद गुप्ताले २०४८ सालदेखि २०५९ सालसम्मको आँप बगैचाबाट भएको खूद आम्दानी भनी रु.७,३५,०००।- देखाइएको छ। एक वर्षको खुद आँप १,००,०००।- सम्मको आँपको विक्री हुन कति जग्गा आवश्यक पर्छ। त्यो बढी विचारणीय प्रश्न छ। निजका बाबु श्यामसुन्दर प्रसाद रौनियारका नाममा रहेको सबै जग्गाहरूको स्थिति र अवस्था हेर्दा जम्मा डेढ (१.५) कट्टा जग्गामा बगैचा जनिएको पाइन्छ। त्यसै बगैचालाई आँपको बगैचा भनी मान्ने हो भन्ने पनि बगैचाबाट सरदर प्रति वर्ष ६६,८१८।- को खुद आँप हुने कल्पनासम्म पनि गर्न सकिन्न। सो बाहेक खेतीपातीको कारोबार निजका बाबु श्यामसुन्दर प्रसाद रौनियारले गर्ने गरेको भन्ने निज र निजका भाईहरूको बयान कथनअनुसार आँप बेचेको कुनै सीमित रकम प्राप्त हुने भए निजका बाबु श्यामसुन्दर प्रसाद रौनियारलाई प्राप्त भई निजले नै खर्च गर्ने अवस्था देखिँदा निजको सो कथन पनि प्रतितलायक छैन।

- (८) खेतीको आम्दानी भनी प्रतिवादी जयप्रकाश प्रसाद गुप्ताद्वारा देखाइएको सुनसरीको जग्गाबाट खेतीको आम्दानीमा २०४० सालदेखि २०५२ सालसम्म भनी उल्लेख गरेको गहुँ २०२१ मनको हुने ४,७६,४१०।- र सोही जग्गाको धान मन ४९९२ हुने रु.१०,६४,१८१। गरी जम्मा रु.१५,४०,५९१।- उल्लेख गरेको पाइन्छ।

उक्त कुरा निजले सार्वजनिक पदधारण गर्नु पूर्वको निजको बैंक खातालगायतका अन्य सम्पत्तिहरूसँग आवद्ध गरी हेर्दा भ्रूठा देखिएको छ। २०४० सालदेखि २०५२ सालसम्म जम्मा १३ वर्षको खेतीको आय रु.१५,४०,५९१।- भन्ने निजको भनाईतर्फ हेर्दा वार्षिक रुपमा प्राप्त हुने खेतीको आयस्थालाई अङ्कमा उल्लेख भएअनुसार एकमुष्ट हुने होइन। जयप्रकाश प्रसाद गुप्ता र निजका भाईहरूले विद्यार्थी जीवन समाप्त गर्नासाथ आ-आफ्नो छुट्टाछुट्टै पेशा र रोजगार गरेको देखिनाले खेतीमा बसी कृषकको हैसियतले खेती गरेको देखिंदैन। अरु व्यक्तिद्वारा खेती गराइएको स्थितिमा त्यति मूल्य बराबरको खाद्यान्न वाली प्राप्त गर्न सक्ने अवस्था हुँदैन। त्यसमा पनि कृषिमा लाग्ने मल,बिउ मानवीय श्रम आदिको हिसाब गर्दा अत्यन्त सीमित रुपमा मात्र आय आर्जन हुन्छ।

सप्तरीको जग्गाको आम्दानीको सन्दर्भमा हेर्दा निजका बाबु श्यामसुन्दर प्रसाद रौनियारका नाममा रहेको जग्गा मध्येबाट २०३८ सालमा १-०-० विगाहा २०४० सालमा १-६-१२ विगाहा २०४१ सालमा १-१६-८ विगाहा र २०४२ सालमा ०-०-१९ विगाहा जग्गा विक्री गरेको देखिन्छ । त्यसैगरी २०४८ सालमा आएर १-३-१० विगाहा २०४९ सालमा ०-१-१३,२०५३ सालमा ०-०-१४ विगाहा जग्गा विक्रीगरेको देखिन्छ । यसरी एकातिर प्रतिवर्ष ती जग्गा विक्रीहुँदै जाने, अर्कोतर्फ माथि उल्लेख गरे बमोजिम जयप्रकाश प्रसाद गुप्ता र निजका भाईहरू विद्यार्थी जीवनपछि छुट्टाछुट्टै पेशा गरी छुट्टाछुट्टै रुपमा बस्दै आएको भन्ने बयान कथनबाट देखिँदा ती जग्गाहरूमा गरिएका खेती आफू स्वयंले नगरी अरु व्यक्तिहरूबाट गराइएको अवस्थामा प्रतिवादी जयप्रकाश प्रसाद गुप्ताले उल्लेख गरेबमोजिमको लागत र प्रतिफलको हिसाबले आय हुन सक्ने अवस्था नभै केही सीमित कृषि आम्दानी भएको हुनसक्ने र त्यसै आयबाट निजका बाबु आमा र परिवारका अन्य सदस्यहरूको पालन पोषण चाड पर्व आदिमा खर्च भई जान सक्ने देखिएको छ ।

यस प्रकार कृषि व्यवसायबाट प्राप्त गरे भनिएको मौद्रिक आय स्थानीय बैंक वा वित्तीय संस्थामा कुनैपनि रकम जम्मा नभएको हुँदा निजहरूका परिवारलाई चाहिने जति मात्र कृषिबाट खाद्यान्न बाली उत्पादन भएको प्रष्ट हुन्छ । यसरी आय आर्जन गरे भनिएको कुनैपनि आय निज जयप्रकाश प्रसाद गुप्ता र निजकी श्रीमतीको काठमाडौँस्थित बैंक खाताहरूमा ड्राफ्ट/चेकमार्फत् रकम जम्मा भएको छैन । यदि, त्यस्तो रकम आम्दानी गरेको भएपनि हाल खर्च भइसकेको स्थितिमा पाइएकोले सार्वजनिक पदधारण गरेपछि आर्जन गरेको सम्पत्तिमा समाविष्ट हुन सक्ने अवस्था देखिएन । त्यसैगरी निजले धरमपुर प्रिप्रा पूर्व र धरमपुर सप्तरीका जग्गाबाट भएको आम्दानी हेर्दा निजले उल्लेख गरेबमोजिमको आय आर्जन हुन सक्ने अवस्था नदेखिएको र त्यसरी आय आर्जन भएको प्रमाण पेश पनि भएको नदेखिँदा प्रतिवादीका ती सबै कथनहरू कपोलकल्पित र भुट्टा देखिन्छन् ।

(९) कृषि आयबाट २०४० देखि २०५८ सालसम्म कुल रु.२०,५२,८२८ आम्दानी भएको भनी प्रतिवादीले आयोगसमक्ष पेश गरेको विवरणमा खुलाएतापनि सो बराबरको आम्दानी हुने जग्गाहरू देखिँदैनन् । निज वा निजको परिवारका अन्य सदस्य खेतीपातीमा प्रत्यक्षरूपमा

संलग्न रहेको नदेखिएको, कानूनबमोजिम तिर्नु बुझाउनु पर्ने दै दस्तूर समेत कहिँ कतै नबुझाएको सन्दर्भमा सगोलको खेतीपातीबाट हुने आयस्ता निजको सगोलको परिवारका सदस्यहरूको भरण पोषणमा खर्च भई जाने वास्तविकतालाई विचार गर्दा निजलाई त्यति ठूलो रकम आय प्राप्त भएको मान्न सक्ने तार्किक आधार छैन ।

अतः उपरोक्त आधार एवं पृष्ठभूमिमा हेर्दा प्रतिवादीले सार्वजनिक पदधारण गर्नु पूर्व पैतृक सम्पत्तिमा रहेको खेतीपातीबाट कुनै प्रकारको चल अचल सम्पत्ति खरीद गर्न सक्ने हैसियत नरहेको कुरा निजको बैंक खातामा रु.२२ हजार मात्र जम्मा भएको कुराले स्पष्ट गर्दछ । प्रतिवादीले सार्वजनिक पदधारण गरेपश्चात् निज र निजकी श्रीमतीका बैंक खाताहरूमा ठूलो परिमाणको रकम जम्मा हुँदै जानु, दुईवटा गाडी खरीद गर्नु, काठमाडौँको सिनामंगलमा जग्गा खरीद गरी आधुनिक घर निर्माण गर्नु, रु.६६ लाखभन्दा बढी स्वलागत पूँजी लगानी गरी कोल्ड स्टोरेज स्थापना गर्नु, सप्तरी जिल्लास्थित धरमपुर गाउँ विकास समितिमा आफ्नी श्रीमती सरस्वती पुरी (गुप्ता) को नाममा जग्गा खरीद गर्ने कार्यगरी करिव एक दशकको अवधिभित्र रु.२ करोड ८ लाख मूल्यभन्दा बढी रकमको सम्पत्ति आर्जन गरेको देखिएको छ । प्रतिवादीले मिति २०५१।३।३० देखि २०५१।८।१ (४ महिना १ दिन) सम्म सार्वजनिक पदमा नरहेको अवधिमा निजले बैंक खातामा नगद जम्मा गर्न तथा अन्य सम्पत्ति आर्जन गर्न नसकेको तर सार्वजनिक पदधारण गरेपछि मात्र आफू र आफ्नी श्रीमतीको नाममा चल अचल श्रीसम्पत्ति आर्जन गर्ने कार्य तीव्र रुपमा गरेको देखिएकोले राज्यले सुम्पेको मन्त्री र अन्य महत्वपूर्ण सार्वजनिक पदको अवधि र प्रतिवादीले आर्जन गरेको सम्पत्तिबीच सोभो सम्बन्ध स्थापित भएको छ ।

सार्वजनिक पदधारण गरेपश्चात् प्रतिवादीले तालिका नं. ५ देखि ९ सम्म उल्लिखित कुल सम्पत्ति रु.२,४३,३२,६६४।७८ आर्जन गरेको देखिएको छ । उक्त सम्पत्तिमध्ये तालिका नं.११ मा उल्लेख भएबमोजिम रु.३५,२४,६१८,४० को मात्र स्रोत खुल्ल सकेको छ भने तालिका नं.१२ मा उल्लेख भएको चल अचल श्रीसम्पत्ति रु.२,०८,०८,०४६।३८ को वैधानिक स्रोत खुल्ल सकेको छैन ।

उल्लिखित संकलित तथ्य विवरणका मूल्याङ्कन समेतका आधारमा प्रतिवादी जयप्रकाश प्रसाद गुप्ताको

तालिका नं.१२ मा उल्लिखित स्रोत नखुलेको अस्वाभाविक सम्पत्ति गैरकानूनी आर्जन हो भन्ने कुरा निर्विवाद स्थापित हुन्छ। भ्रष्टाचार जस्तो आर्थिक अपराधका चरित्रगत पक्षलाई विचार पुऱ्याएर साविक भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०१७ को दफा १५ ले अनुमानित कसूर सम्बन्धी व्यवस्था गरी ऐ.ऐनको दफा १६ग ले जफत सम्बन्धी तथा दफा ७(१) ले दण्ड सजाय सम्बन्धी व्यवस्था गरेको थियो भने सोही कानूनी व्यवस्था एवं अवधारणालाई अझ बढी प्रभावकारी र क्रियात्मक बनाउने उद्देश्यले भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ को दफा २०(१) ले यस्ता गैरकानूनी रूपमा आर्जन गरेको सम्पत्तिलाई भ्रष्टाचार गरी प्राप्त गरेको कसूर मान्दै ऐ.ऐनको दफा २०(२) र दफा ४७ समेतले जफत समेतका दण्डनीय प्रावधानलाई स्पष्ट रूपमा व्यवस्था गरेको छ।

यसरी प्रतिवादी जयप्रकाश प्रसाद गुप्ताले भ्रष्टाचार गरी गैरकानूनी रूपमा आर्जित सम्पत्तिमध्ये आरोपत्रको तालिका नं.७ को क्र.सं.४,५ र ६ मा उल्लिखित रकम आफू मन्त्रिपरिषदको सदस्य रहेकै अवस्थामा सम्पत्ति न्यायिक छानबीन आयोग गठन गरेपछि रु.९,२२,३०६।९७, आर्थिक ऐन, २०५८ को व्यवस्थाअनुसार आयको स्वेच्छिक घोषणा कार्यक्रमको निर्णय गरेपछि रु.३५,९०,०००। र बैंक अफ काठमाडौंको बैंक खाताबाट रु.१०,४४,४४५। समेत बैंकबाट भिकी हाल लुकाई छिपाई सकेको जम्मा रु.५५,५६,७५१।२६ को सम्पत्ति समेतको विगो रकम कायम गरी सो बराबरको रकम जरीवाना र जफतको माग गरिएको छ। स्रोत खुलेको तथा अन्य सम्पत्तिबाट यो विगो बराबरको सम्पत्ति जफत हुन र सोबाट नपुग देखिएमा कानूनबमोजिम हुन र स्रोत खुल्ला नसकेको हालसम्म प्राप्त सम्पत्तिको मूल्याङ्कन गराई तदनुरूप जफतको लागि दावी लिइएको छ।

अतः प्रतिवादी जयप्रकाश प्रसाद गुप्ता र श्रीमती सरस्वती पुरी (गुप्ता) का नाममा रहेको आरोप पत्रको तालिका नं.५ देखि ९ सम्म उल्लिखित कुल रु.२,४३,३२,६६४।७८ बराबरको चल अचल श्रीसम्पत्तिमध्ये आरोप पत्रको तालिका नं.१२ मा उल्लिखित रु.२,०८,०८,०४६।३८ बराबरको चल अचल श्रीसम्पत्ति भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ को दफा २०(१) बमोजिम प्रतिवादी जयप्रकाश प्रसाद गुप्ताले गैरकानूनी रूपमा आर्जन गरेको उल्लिखित आधार प्रमाणबाट पुष्टि हुन आएकोले भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०१७ को दफा ७(१) र दफा १५ अनुसार कसूर भई त्यसैलाई निरन्तरता प्रदान गरिएको

प्रचलित नेपाल कानून भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ को दफा २०(१) बमोजिम प्रतिवादी जयप्रकाश प्रसाद गुप्ताले कसूर गरेको देखिन आयो। सो सम्पत्ति निज प्रतिवादी, जयप्रकाश प्रसाद गुप्ताले आफ्नी श्रीमती सरस्वती पुरी (गुप्ता) को नाममा समेत राखेकोले प्रतिवादी जयप्रकाश प्रसाद गुप्ताको सम्पत्ति तत्कालीन भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०१७ को दफा ७(१), दफा १५ तथा दफा १६ग तथा हाल प्रचलित भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ को दफा २०(१) को कसूरमा ऐ.दफा २०(२) बमोजिम रु.२,०८,०८,०४६।३८ विगोबमोजिम जरीवाना गरी हर्दैसम्म कैद र निजको गैरकानूनी रूपमा आर्जित तालिका नं.१२ मा उल्लिखित आर्जनको वैधानिक स्रोत नखुलेको चल अचल श्रीसम्पत्ति जफत गरिपाउँ।

प्रतिवादी जयप्रकाश प्रसाद गुप्ता २०४८ सालदेखि २०५१ सालसम्म प्रधानमन्त्रीको सल्लाहकार, २०५१ सालदेखि २०५९ सालसम्म प्रतिनिधिसभा सदस्य र बीच बीचमा विभिन्न मन्त्रालयको मन्त्री समेत भए रहेकोले साविक भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०१७ को दफा १४क बमोजिम र हाल प्रचलित भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ को दफा २४ बमोजिम थप सजाय समेत गरिपाउँ।

साथै प्रतिवादी श्रीमती सरस्वती पुरी (गुप्ता) का नाममा रहेको सोही आरोप पत्रको तालिका नं.१२ मा उल्लिखित अवैध आर्जनको सम्पत्ति साविक भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०१७ को दफा १५ तथा दफा १६ग हाल प्रचलित भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ को दफा ४७ तथा अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग ऐन, २०४८ को दफा २९(ख) बमोजिम जफत हुने हुँदा यसका निमित्त ऐ.ऐनको दफा ३० बमोजिम कारवाही भई यो सम्पत्ति जफत गरिपाउँ भन्ने व्यहोराको अभियोग माग दावी।

उजुरीकर्ता केदार कोइरालाले उजुरीमा उल्लेख गरेबमोजिमको मैले कुनै भ्रष्टाचार गरेको छैन। आरोप पत्रमा वैध र अवैध भनेका मेरा सम्पत्ति तथ्यहीन रूपमा देखाइएको छ। सम्पत्तिको मूल्याङ्कन वास्तविकता भन्दा बढी छ। मेरो सम्पत्तिको सृष्टिको मिति नै गलत छ। मेरो विक्री भएको सम्पत्तिको समेत मूल्याङ्कन गरिएको छ। म सार्वजनिक पदमा रहँदा ऐन नियमबमोजिम पाएको तलब भत्तालाई मेरो आयमा समावेश गरिएको छैन। सरकारी कामबापत विदेश जाँदा प्राप्त भत्ताबाट स्वाभाविक रूपमा जोगिने रकमलाई समेत आयमा समावेश गरिएको छैन।

मेरो जे जति सम्पत्ति छन् ती सबै पैतृक सम्पत्तिबाट जोडिएको वैध सम्पत्ति हो । पैतृक सम्पत्ति सगोलमा छ । हामी तीन दाजुभाइ छुट्टाछुट्टै व्यवहार गरी बसेका छौं । हाम्रो ठूलो संख्यामा जग्गा बिक्रीको रकम र कृषि आयको रकमलाई आयमा समावेश गरिएको छैन । मेरो आय आम्दानीका स्रोतहरू वि.सं.२०४८ साल असारदेखि विभिन्न सार्वजनिक पद तथा ओहोदामा रही नियमबमोजिम प्राप्त गरेको तलवभत्ता तथा अन्य रकमहरू हुन् । मेरो पैतृक सम्पत्तिमध्येका जग्गा तथा जिल्ला सप्तरी, फत्तेपुर गा.वि.स.वडा नं.३ मा रहेको घरबाट आएको बहाल मेरो आय हो । यसै गरी मैले मेरो निजी गाडी भाडामा दिएबापत आएको रकम, गाडी बिक्रीबाट आएको रकम, पोल्ट्री फर्मबाट भएको आय रकम, आँपको बगैँचाबाट आएको आय रकम साथै खेतीबाट आएको आय रकम तथा जग्गा बिक्रीबाट आएको रकमहरू मेरो आयका स्रोतहरू हुन् । मैले निम्नबमोजिम आम्दानी गरेको छु :-

- (१) मिति २०४८।३।३ देखि २०५१।३।३० सम्म प्रधानमन्त्रीको सल्लाहकार पदमा रहँदा तलवभत्ताबापत प्राप्त रु.३,९०,०००।
- (२) २०५१ पुसदेखि २०५२ असारसम्म, २०५२ साउनदेखि २०५२ मंसिरसम्म, २०५६ साउनदेखि २०५६ फागुनसम्म, २०५७ जेठदेखि २०५७ असारसम्म, २०५८ वैशाखदेखि २०५८ असारसम्म प्रतिनिधिसभाको सदस्य पदमा रहँदा तलव र भत्ताबाट प्राप्त रु.५,५२,६६२।,
- (३) प्रतिनिधिसभाको परराष्ट्र तथा मानव अधिकार समितिको सभापति पदमा रहँदा तलव र भत्ताबापत प्राप्त रु.४,९९,५९४।,
- (४) राज्यमन्त्री पदमा रहँदा मासिक तलवबाट प्राप्त रु.४०,०००।,
- (५) प्रथम पटक मन्त्री पदमा रहँदा मासिक तलवबापत प्राप्त रु.५१,०००।,
- (६) पुनः मन्त्री पदमा रहँदा प्राप्त मासिक तलवबाट प्राप्त रु.१,५३,०००।-
- (७) यसै गरी कोशी टप्पु वन्यजन्तु आरक्ष जग्गा समस्या समाधान समितिको अध्यक्ष पदमा रहँदा तलव र भत्ताबापत प्राप्त रु.१,८२,७००।

यसरी मैले सार्वजनिक जवाफदेहीको पदमा बहाल रहेको अवधिमा तलव र भत्ताबापत मात्र रु.१७,८८,९५६। प्राप्त गरिसकेको छु । यसमा नियमानुसारका प्राप्त हुने

अन्य भत्ताहरू समावेश गरेको छैन । यसै गरी मन्त्री भएको बखत नेपाल सरकारबाट प्राप्त हुने अन्य भत्ताहरू समावेश गरेको छैन । यसै गरी म नेपाल सरकारबाट गठित भारत नेपालबीच सन् १९५० को सन्धि पुनरावलोकन गर्ने उच्च स्तरीय समितिको सदस्यमा कार्यरत रहँदा प्राप्त रकम यसमा समावेश गरेको छैन । यसै गरी नेपाल सरकारको तर्फबाट गठित नागरिकता समस्या समाधान उच्च स्तरीय समितिको सदस्य पदमा कार्यरत रहँदा प्राप्त गरेको रकम यसमा समावेश गरेको छैन ।

उक्त रकमहरूको तथ्याङ्क नेपाल सरकारबाट भिकाई प्रमाण लगाई पाउँ । यसैगरी इरकोन रेल्वे कम्पनीलाई जग्गा भाडामा दिँदा प्राप्त गरेको रु.७३,५००। सोको प्रमाण समेत पेश गरेको छु । यसैगरी मेरो निजी कार लुम्बिनी एयरवेज, काठमाडौँलाई बहालमा दिँदा प्राप्त आय रु.७,६८,०००। मेरो निजी कार बा.अ.ज ९६०२ नं.को काठमाडौँ धापासी बस्ने अविनास पन्तलाई रु.१५,००,०००। मा बिक्री गरी समयानुकूल पारी नामसारी गर्ने शर्त थियो । मेरो पैतृक सम्पत्तिको रूपमा रहेको सप्तरी जिल्लामा करिव १४ विघा र सुनसरी जिल्लामा करिव १० विघा जग्गा विभिन्न मितिमा विभिन्न व्यक्तिलाई बिक्री गरी प्राप्त रु.२५,६८,०६२। सोको राजीनामाको केही कागजहरू यसै साथ पेश गरेको छु । अन्य राजीनामाका कागजहरू पछि पेश गर्ने छु । मेरो सप्तरी फत्तेपुरको घरको २०५७ फागुनसम्मको भाडा रु.६,२७,६००। मेरो काठमाडौँ सिनामंगलको घर बिक्री गर्ने भनी बैना लिएको रु.२०,००,०००। मेरो आफ्नो जग्गामा निर्माण भएको पोल्ट्री फर्मबाट प्राप्त रु.२०,६२,४७६।- आँपको बगैँचाबाट प्राप्त रु.७,३५,०००। पैतृक जग्गाको खेतीबाट प्राप्त रु.३०,५२,८२५। र विभिन्न समयमा विदेश भ्रमण गर्दा प्राप्त रु.६,६०,८०६,६४। मेरो आय हो । त्यसैगरी सार्वजनिक पदधारण गर्नु अगाडि विभिन्न प्रकाशनसंग आवद्ध भई आम्दानी गरेको थिएँ । अभियोग पत्रको तालिका नं.१२ को सि.नं.७ को बैक खाता मुलुकको शान्ति सुरक्षाको स्थिति विग्रदै गएकोले मेरो गाउँको घरमा नगद पैसा राख्न असुरक्षित भएकोले र गाउँका बैकहरूमा नगद राख्दा गोपनीयता हुन नसक्ने भएकोले आफ्नो परिवारसंगै भएका बाबुआमाका रकम रूपैया समेत सुरक्षाको दृष्टिकोणले राजधानीको बैकमा मेरो तथा श्रीमतीको नाउँमा विभिन्न प्रकारका खाता खोली रु.१५ लाख जम्मा भएको हो । यो

रकम मेरा भाई विनय गुप्ताले राख्न भनेको हुँदा निजकै हस्ते मेरो खातामा राखिएको हो । यो रकम पछि समय समयमा आवश्यकअनुसार आफ्ना तथा घरघरायसी आवश्यक खर्चहरूका लागि बैंकबाट भिकिएको हो । यसैगरी क्र.सं.८ को सम्बन्धमा नेपाल बंगलादेश बैंक, लिमिटेडको खाता नं. ००८८२१ एस.बचत खातामा रहेको रकम सोही बैंकमा रहेको मेरी श्रीमतीको अर्को मुद्दी खाताबाट सरी आएको समेतको रकम हो । यो स्रोत नखुलेको रकम होइन । मेरो वैध आर्जनको रकम हो । आरोप पत्रको तालिका नं.१२ को सि.नं.९ को सम्बन्धमा मैले आर्थिक ऐन, २०५४ लागू हुनुभन्दा पहिले पनि मन्त्री भएको बखत मन्त्रपरिषद् सचिवालयमा आयको स्वेच्छिक घोषणा गरिसकेको छु । नेपाल बंगलादेश बैंकबाट भिकिएको रु.३५ लाख ९० हजार रकम एकमुष्ट जम्मा गरेको नभई केही रकम मुद्दी खातामा २ वर्षको लागि जम्मा गरिएको हो । सोही खातामा मैले बिक्री गरेको निसान कारवाट प्राप्त भएको नगद र चेकबाट जम्मा हुन आएको रकम पनि यसमा समावेश छ । निसान कारको खरीदकर्ताले नै सोभै चेकबाट केही रकम जम्मा गरेको हो । मुद्दी खाताबाट प्राप्त व्याजको राम्रो रकम पनि सोही बैंकको बचत खातामा सरेको छ । साथै यस खातामा मेरो र मेरो परिवारमार्फत् आर्जन भएको आयका अन्य रकम पनि समावेश भएका छन् ।

यी रकमहरू पटकपटक विभिन्न समयमा भिकिएको र आवश्यक कार्यहरूमा खर्च भएको हो । आरोप पत्रमा उल्लेख गरे जस्तो लुकाउने उद्देश्यले भिकिएको छैन । आरोप पत्रको तालिका १२ को क्र.सं.१० को सम्बन्धमा कृषि विकास बैंक, रत्नपार्क शाखामा मैले खोलेको बचत खाता विभिन्न प्रकाशन कार्य गर्दाको समयमा खोलेको खाता हो । यसमा सोही समयदेखि रकम समावेश भई आएको छ । यस खाताको सम्बन्धमा मैले न्यायिक सम्पत्ति जाँचबुझ आयोगलाई बुझाएको सम्पत्ति विवरणमा पनि उल्लेख गरेको छु । पछि मेरो असुविधालाई विचार गरी यसबाट रकम भिकी यो खाता बन्द गरिएको हो । यसबाट भिकाएको रकम आवश्यकताअनुसार विभिन्न कार्यमा खर्च भएको हो । यो रकम मेरो वैध आर्जन हो । आरोप पत्रको तालिका नं.१२ को क्र.सं.११ को सम्बन्धमा अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगले सप्तकोशी कोल्ड स्टोरेज प्रा.लि.मा मैले रु.६५,५५,८५८।३८ पैसा शेयरवापत लगानी

गरेको भन्ने व्यहोरा सरासर भुट्टा छ । सप्तकोशी कोल्ड स्टोरेज प्रा.लि. स्थापनाका बखत मैले अत्यन्तै न्यून रकम शेयरबाट लगानी गरेको छु । मैले कृषि विकास बैंकबाट कोल्ड स्टोरेजको लागि लगानी गरेको हो भन्ने समेत व्यहोराको प्रतिवादी जयप्रकाश प्रसाद गुप्ताले विशेष अदालतमा गरेको बयान ।

विशेष अदालतको मिति २०५९।१०।१०।२ को आदेशबमोजिम रु.२,०२,५०,०००।- (दुई करोड दुई लाख पचास हजार) धरौटीवापत जेथा जमानत दिई प्रतिवादी जयप्रकाश प्रसाद तारिखमा रहेको ।

मेरो नाममा रहेको सबै सम्पत्ति वैध स्रोतबाट आर्जित भएको हो । सो सम्पत्तिहरू जफतको मागदावी लिनुपर्ने होइन । घर परिवारको प्रायः सबै व्यवहार मेरो श्रीमानबाट चल्ने हुनाले, मेरो श्रीमानको पैतृक सम्पत्तिबाट हुने आम्दानी, कृषि आम्दानी र जायजेथा बिक्री गरी आएको रकमहरू साथै उहाँको घर व्यवहारको आम्दानी ऋण सापटी, सगोलका अन्य परिवारले आर्जित गरेको रकम, मलाई दाइजोबाट आएको सुनचाँदी समेत बिक्री गरी मेरो नाउँमा रहेको अचल सम्पत्ति खरीद गरी दिनु भएको हो । मेरो श्रीमान राजनीतिमा लागेको र घुमफिर गरी रहने हुनाले हाम्रो पैतृक आम्दानी समेतको रकम सुरक्षाको लागि तथा खर्च आदि गर्ने सहूलियतको लागि मेरो नाउँमा बैंक खाता खोलिएको हो । सो बैंक खातामा मेरो सञ्चित रकम, पैतृक आम्दानी, गाडी भाडा, गाडी बिक्रीको रकम समेतबाट बैंकमा खाता खोली रकम जम्मा गरिएको हो । उक्त सम्पत्तिहरू बैंक स्रोतहरूबाट जम्मा भएकोले जफत हुन पर्ने होइन भन्ने समेत व्यहोराको प्रतिवादी सरस्वती पुरीले विशेष अदालतमा गरेको बयान । विशेष अदालतको आदेशबमोजिम प्रतिवादी सरस्वती पुरी (गुप्ता) साधारण तारिखमा रहेको ।

प्रतिवादीका साक्षी देबेन्द्र जोशी, हेमराज तातेड, अविनास पन्त र मूल्याङ्कनकर्ता ईन्जिनियर नवराज प्याकुरेल, ई.जागेश्वर महासेठ, पुष्करप्रसाद पोखरेल, फर्निचर तथा फर्निचरको मूल्याङ्कनकर्ता जयन्तकुमार राजवंशीको समेत बकपत्र मिसिल सामेल रहेको ।

जिल्ला सप्तरी कन्चनपुर गा.वि.स.वडा नं.८ कि.नं.२७६ को क्षेत्रफल ०-१-२५ जग्गा बुवाले किनी दिनु भएको हो । सो जग्गामा भाई विनयकुमार गुप्ता र अर्का भाई दीपककुमार गुप्ताको आय आर्जनले घर बनाएका हुन्

भनी दाजुले दिएको निवेदनमा उल्लिखित वतन उक्त घर बनेको जग्गाको नभई मेरै नाउँमा रहेको अर्को जग्गाको हो । घर बनेको जग्गा जिल्ला सप्तरी कन्चनपुर गा.वि.स.वडा नं.७ कि.नं.२५३ को ज.०-२-६ हो । उक्त कुरालाई सच्चाई पाऊँ । साथै मेरो नाउँमा रहेको उक्त जग्गा जसमा घर बनेको छ, सो जग्गा मेरो बुवाले २०४८ सालमा खरीद गरी दिई मेरा नाउँमा राखेको हो । घर चाँही माइला दाजु दीपककुमारले २०४१ सालदेखि ओभरसियरको काम गरी गरेको आय आर्जन र मैले २०४६ सालदेखि जय नेपाल अफिस सपोर्टमा काम गरी प्राप्त तलव सुविधा तथा सोही अवधि देखि जग्गा जमिन खरीद बिक्रीको काम गरी प्राप्त हुने कमिशनको आयबाट २०५० सालमा करिब ४।५ लाख रुपैयाँमा घर बनाएको हो । सो घर बनाउँदा वा जग्गा जोड्दा दाजु जयप्रकाश प्रसाद गुप्ताको कुनै लगानी वा संलग्नता रहेको थिएन । उक्त घर जग्गा दाजु जय प्रकाश गुप्ताको हो भनी लिएको दावी मिलेको छैन गलत छ भन्ने समेत व्यहोराको अ.बं.१३९ नं. बमोजिम बुझिएका विनयकुमार गुप्ताको बयान ।

प्रतिवादी जयप्रकाश प्रसाद गुप्ता मेरो जेठा दाजु हुनुहुन्छ । प्रतिवादीहरूसंग एका सगोलमा छौं । अंशवण्डा भएको छैन । दावीको सम्पत्ति दाजुको आफ्नै आर्जनको भएको हुनाले त्यसमा मेरो कुनै हकदावी लाग्ने होइन । २०५० सालमा बनेको घर भएको जग्गा जिल्ला सप्तरी कन्चनपुर गा.वि.स.वडा नं.७ कि.नं.२५३ को ज.०-२-६ हो । सो जग्गामा मैले २०४१ सालदेखि विभिन्न प्राइभेट कम्पनीहरूमा ओभरसियर पदमा काम गरी २०४९ सालसम्म कमाएको सम्पत्तिमा भाई विनयको आय समेत जोडि घर बनाएको हो । उक्त घर बनेको जग्गा बुवाले २०४८ सालमा खरीद गरी भाईको नाउँमा राखेको हो । सो घर जग्गामा जेठा दाजु जयप्रकाश प्रसाद गुप्ताको कुनै लगानी छैन । उक्त घर बनेको जग्गाको ठेगाना २०६१।६।१२ मा दाजु जयप्रकाश प्रसाद गुप्ताले दिएको निवेदनमा वडा नं.७ को कि.नं.२७६ क्षेत्रफल ०-१-२.५ भनी भाई विनयको नाउँमा रहेको कन्चनपुरको अर्को छुट्टै जग्गा उल्लेख भएकाले सो समेत सच्चाई पाऊँ भन्ने व्यहोराको अ.बं.१३९ नं. बमोजिम बुझिएका दीपककुमार गुप्ताले गरेको बयान ।

जिल्ला सप्तरी फत्तेपुर गा.वि.स.वडा नं.३ को बिटौरी जग्गामा बनेको पुरानो जस्ताको घर ६।०।७० वर्ष पहिला बनेको हो । मेरो बुवा र मेरो बुवाको काकाहरूको

बीचमा २०१० सालमा अंशवण्डा हुँदा समेत सो घर उल्लेख भएको छ । उक्त बिटौरी जग्गामा २ वटा घर जोडिएर बनेका छन् । सोमध्ये जस्ताको छाना भएको घर माथि नै उल्लेख गरेको छु । जोडिएको आर.सी.सी.ढलानको घर जसलाई २०५२ सालमा बनेको भनी दावी लिइएको छ, उक्त घर म आफैले २०३२ सालमा निर्माण गरेको हुँ । उक्त बिटौरी जग्गामा अरु घर छैन । हाल मेरो परिवारमा म र मेरो श्रीमती तथा छोराहरू जयप्रकाश, दीपक र विनय समेत सगोलमै छौं । दावीको सम्पत्ति सम्बन्धमा छोरा आफैले आय आर्जन गरी जोडेको हुँदा मेरो हक लाग्ने होइन । जिल्ला सप्तरी, कन्चनपुर गा.वि.स.वडा नं.८ कि.नं.२७६ क्षेत्रफल ०-१-२.५ को जग्गा मैले २०४८ सालमा किनी दिएको हुँ र त्यसमा छोराहरू विनय र दीपकले आफ्नो आय आर्जनबाट घर निर्माण गरेका हुन । छोरा जयप्रकाश प्रसाद गुप्ताले आर्जन गरेको घर जग्गा होइन । तर मैले किनी दिएको जग्गा जिल्ला सप्तरी कन्चनपुर गा.वि.स.वडा नं.७ कि.नं.२५३ को ज.०-२-६ हो । जसमा २०५० सालमा घर बनेको हो । उक्त जग्गा मैले २०४८ सालमा किनी कान्छा छोरा विनयको नाउँमा राखी निज छोरा विनय र अर्को छोरा दीपककुमारले घर बनाएको हो । जयप्रकाश प्रसाद गुप्ताले सो घर जग्गा जोडेको हो भनेको मिलेको छैन । मैले २०३२ सालमा बनाएको भनी उल्लेख गरेको घर कृषि आय आर्जन एवं व्यवसायले निर्माण गरेको थिए भन्ने समेत व्यहोराको अ.बं.१३९ नं. बमोजिम बुझिएका श्यामसुन्दर प्रसाद रौनियारले गरेको बयान ।

प्रतिवादीले उल्लेख गरेको आयको स्रोत र पेश भएको प्रमाणपत्रमा विश्लेषणबाट देहायका स्रोतबाट देहाय बमोजिमको आय भएको देखिन्छ । आयोगले आयका ती स्रोतमध्ये केही स्रोत स्वीकारेको भए पनि स्वीकारेको स्रोतसमेतमा सबैमा आयको रकम कितान गरेको पाईदैन । तर पनि देखाइएको स्रोत र विश्लेषणबाट प्रतिवादीको आयको स्रोत देहायबमोजिम भएको कुरा देखिन आउँछ:

पारिश्रमिक	४४,३८,०६२।-
विदेश भ्रमण	५,८९८७६।-
जीप बिक्री	४,२५०००।-
कार भाडा	७,६८,०००।-
कार बिक्री	८,३६,९८४।-
जग्गा भाडा	८३,१२५।-
घर भाडा	४,२२,७००।-

जग्गा बिक्री	२,७५,७६६-
कृषि आय	९,४७,६२०-
आँप खेती	७,३५,०००-
बैंक ब्याज	१०,३५,१०८-
जम्मा	१,०५,५७,२४१-

यी उल्लिखित आयको स्रोतहरू बाहेकमा अरु आयका स्रोतहरू पनि रहेको र ती स्रोतबाट अरु पनि आय भएको भन्ने प्रतिवादीको जिकीर रहेको छ। साभेदारीमा पोल्ती फर्म रहेको त्यस पोल्तीबाट रु.२०,६२,४७६- आय भएको काठमाडौँ सिनामंगलस्थित घर बिक्रीको लागि वैनावापत लिएको रकम रु.२०,००,०००- समेत आफ्नो आयमा जोडिनु पर्ने भन्ने निजको भनाई रहेको छ। प्रतिवादीले देखाएको आयका स्रोतको व्यहोराअनुसार रकम प्राप्त नभएको भनी अस्वीकार गर्न नसकिने भए पनि सो रकमको प्राप्तिको स्रोतको रूपमा रहेको फर्म निजको नाममा नरहेको हुँदा त्यसको कानूनी हैसियत र वैनावापत प्राप्त गरेको भनेको रकम कुन प्रयोजनमा उपयोग भएको भने कुरा स्पष्ट नहुँदा त्यसलाई सम्पत्ति जोड्ने प्रयोजनको लागि उपयोग भएको मान्न सकिने। आपसी व्यवहार र सहमतिको आधारमा पनि आय आर्जन गर्न सकिने भए पनि सो रकमलाई प्रतिवादीको आयमा समावेश गर्न सकिने अवस्था उल्लिखित कारणबाट नरहेकोले सो आयलाई निजको समग्र आयमा समायोजन हुन सक्ने स्थिति देखिएन।

प्रतिवादी जयप्रकाश प्रसाद गुप्ताउपर भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ को दफा २०(१) मा उल्लेख भएको मनासिव कारण विना अमिल्दो र अस्वाभाविक उच्च जीवनस्तर यापन गरेको भन्ने आरोप लगाइएको छ। सो आरोप प्रतिवादीको आर्थिक पक्षसँग जोडी आयका स्रोत र मौजूदा सम्पत्ति र खर्चसँग सम्बन्धित भएको भनी देखाइएको छ। जीवनस्तरको मापदण्ड निर्धारणमा पारिवारिक पृष्ठभूमि, पैतृक सम्पत्ति, सामाजिकस्तर, पदीय हैसियत, आर्थिक कारोवार जस्ता कुराहरूको महत्वपूर्ण भूमिका रहेको हुन्छ। यिनै कुराले निजको जीवनयापनको स्तर निर्धारण हुन्छ। ऐनको सो व्यवस्था पनि मनासिव कारण विना अमिल्दो र अस्वाभाविक उच्च जीवनयापन गरेको प्रमाणित भएमा आरोपित कसूर स्थापित हुने देखिन्छ। आरोप पत्रमा प्रतिवादीको आर्थिक पक्षसँग सम्बन्धित व्यवहारलाई आधार बनाइएको छ। निजको आर्थिक सम्पत्तिलाई अवैधानिक स्रोतबाट आर्जन गरेको भनी सम्पत्तिको विश्लेषण समेत

गरिदिएको छ। आयोगको सो विश्लेषण र देखाइएको सम्पत्तिको हालको मोलको आधारमा बढी देखिएको भए पनि त्यसलाई माथि प्रकरणमा उल्लेख भएअनुसार आधिकारिक प्रमाणको आधारमा पाइएको यथार्थ मूल्य र भएको खर्चको हिसाबबाट माथि उल्लेख भएबमोजिम निजले वैधानिक आयस्रोत पुष्टि गर्नुपर्ने कुल सम्पत्ति र खर्च रु.१,१२,६३,३८०- देखिएको र माथि उल्लेख भएबमोजिमको वैध आयका स्रोतबाट निजलाई रु.१,०५,५७,२४१- प्राप्त भएको देखिँदा रु.७,०६,१३९- को सम्पत्तिसम्म आयको निजको स्रोतबाट पुष्टि नभएको देखिन आउँछ। सो रकम निजको कुल सम्पत्तिको ७ प्रतिशत भन्दा कम रहेको छ।

आय र व्ययको हिसाब गर्दा घरायसी व्यवहारलाई कानूनी मान्यताप्राप्त हुने प्रचलन आय र व्ययको लेखा राख्न नपर्ने परम्परा, सामाजिक प्रचलन र आयको स्रोत र खर्च भएर जाने विषयको लामो समयसम्म स्मरण नहुने तथा आधिकारिक रेकर्ड समेत नरहने भएबाट यथार्थ रूपमा आयको स्रोत र खर्चको रकमको यकीनरूपमा किटान हुन सक्ने स्थिति पनि रहदैन। सामाजिक यथार्थतालाई अस्वीकार गर्न पनि नहुने र त्यसलाई प्रमाणबाट पुष्टि पनि गर्न नसकिने आयका स्रोत र खर्चहरूलाई न्यायोचित अनुमानको भरमा त्यस विषयको सम्बद्धतालाई हेरेर आय र व्ययको निर्धारण गर्नुपर्ने अवस्था रहेको छ। व्ययको लेखा जोखा अनुसन्धानको क्रममा पनि हुन नसकी अनुमान र अड्कलको आधारमा निष्कर्षमा पुगेको यस स्थितिले सबै कुराको प्रमाणको परिधिभित्र आउन नसकेको र आउन नसक्ने कुरा माथि उल्लेख भएका तथ्य विश्लेषणबाट देखिएको छ। यसै परिवेशमा आय र व्ययको बीचमा देखिएको यो अन्तर न्यायोचित अनुमान, सामाजिक परिवेश र प्रचलनको आधारमा स्वाभाविक हो होइन भनी विचार गर्नु पर्दा प्रमाणको अभावमा यी प्रतिवादीले जिकीर लिएको आयको स्रोत र रकम आयमा गणना हुन नसके पनि आयको सम्भावित स्रोत हुन नसक्ने भने होइनन् तर पनि समुचित कारण र प्रमाणको अभावमा आयमा समावेश गर्न नसकिएको कारणबाट ऐनको सो व्यवस्थाको अमिल्दो र अस्वाभाविक जीवनस्तर निर्धारण गर्ने मापदण्ड प्रतिवादीको सामाजिक र आर्थिक पक्ष रहेको र जाँच अवधिमा देखिएको प्रतिवादीको आर्थिक कारोवार, निजको पारिवारिक पृष्ठभूमि पैतृक सम्पत्तिको आधारमा माथि उल्लेख भएअनुसारको आय व्ययको हिसाब गर्दा देखिएको अन्तर स्वाभाविक नै रहेको

र यो अन्तरले ऐनले व्यवस्था गरेको अमिल्दो र अस्वाभाविक जीवनस्तर यापन गरेको कुरा देखिन नआएकोले प्रतिवादीउपरको सो आरोपको पुष्टि हुन आएन ।

तसर्थ उल्लिखित आधार र कारण तथा मिसिल संलग्न सबूद प्रमाणबाट प्रतिवादी जयप्रकाश प्रसाद गुप्ताले वैध आयस्रोतको अनुपातमा अमिल्दो र अस्वाभाविक सम्पत्ति आर्जन गरेको पुष्टि हुन नआएको हुँदा निज प्रतिवादीले दावीको कसूर गरेको नठहरी प्रस्तुत आरोपबाट सफाई पाउने ठहर्छ भन्ने समेत व्यहोराको विशेष अदालत काठमाडौंको मिति २०६४।२।२८ को फैसला ।

विशेष अदालत, काठमाडौंले प्रतिवादी जयप्रकाश प्रसाद गुप्तालाई अभियोग मागदावीबाट सफाई दिंदा निजको आय र व्ययको लगत निकाली केही रकमसम्म आयस्रोतले नपुग हुने देखाइएको पाइन्छ । कुल आयव्ययबाट ५ प्रतिशतभन्दा कम रहेको भन्ने देखाई निजको आर्थिक हैसियत सामान्य रहेको पाइन्छ, भन्ने आधारमा सफाई पाएको देखिन्छ । यसरी निज प्रतिवादीको सार्वजनिक पदमा प्रवेशपछिका प्रत्येक सम्पत्ति र खर्चका सम्बन्धमा तत्तत् अवस्थाका आय र व्ययलाई सूक्ष्म किसिमले विश्लेषण गरेर फैसला गरेको देखिँदैन । तत्कालीन अवस्थाको आयले उक्त सम्पत्ति या खर्चलाई धान्न सक्ने अवस्थाको छ, छैन भनेर हेरिनु पर्ने हो तर त्यसतर्फ कुनै विश्लेषण भएको देखिँदैन । गोलमटोलरूपमा एकमुष्ट आय र व्ययलाई आधार बनाई फैसला गरिएको छ । जसले कुन सम्पत्ति तथा खर्चको कस्तो अवस्था छ त्यसलाई तत्कालीन आयले पुष्टि गर्न सक्छ, सक्दैन भन्ने कुरालाई देखाउन सक्दैन । पछाडिको आयले अगाडिको सम्पत्ति तथा खर्चलाई आयस्रोतको अवस्था देखाउन मिल्ने हुँदैन । स्रोतर्फ प्रस्तुत फैसलाले कुनै विश्लेषण गरेको देखिँदैन । यसरी गोलमटोल रूपमा समग्र आय र व्ययको योगलाई आधार बनाई भएको फैसला न्यायसंगत, कानूनसंगत तथा तर्कसंगत नहुँदा वदरभागी छ ।

प्रतिवादीको आयस्रोतको मूल्याङ्कन गर्दा विशेष अदालत काठमाडौंले कुनै तथ्यगत प्रमाणको आधारमा निश्चित मापदण्ड बनाई विश्लेषण नगरी प्रतिवादीको भनाइलाई आधार मानी आयस्रोतको मूल्याङ्कन गरेको देखिन्छ । प्रतिवादीले आफूलाई कसूरबाट जोगाउने उद्देश्यले बढीभन्दा बढी आयस्रोतहरू देखाउनु स्वाभाविक नै हुन्छ । यसलाई कतिसम्म मान्ने भन्ने कुरालाई आयसम्बद्ध ठोस प्रमाणहरूसँग साक्षेपरूपमा हेरिनु पर्छ । निश्चित मापदण्डको

आधारमामात्र आयस्रोतको यकीन हुनपर्ने देखिन्छ । तर प्रस्तुत फैसलामा प्रतिवादीले भनेको कुरालाई मात्र आधार मानी कतिपय आयस्रोतहरू निर्धारण गरिएको देखिन्छ । प्रतिवादीको कृषि आयकोरूपमा बगैँचाको आय, विदेश भ्रमणको आय समेतका आयहरूलाई प्रतिवादीको बयानलाई आधार मानी निकालिएको देखिन्छ । निज प्रतिवादीको आफ्नै निजी आर्जनको खेती जग्गा नभई पैतृक सगोलको जग्गा देखिएकोले सो खेतीको आयलाई सबै अशियारहरूमा बाँडफाँड गरी निजको भागमा पर्न आउने अंशलाई मात्र कायम गरिनु पर्नेमा सो समेत गरेको नदेखिएको साथै निजले आफू खेती नगर्ने हुँदा मिति २०२८।१।१४ मा राजपत्रमा प्रकाशित सूचनाबमोजिम मोहीबाट जग्गाधनीलाई बुझाउनुपर्ने कुतको मात्रालाई कायम गरिनु पर्ने तथा कृषि विकास कार्यालयले दिएको मूल्यको दररेटलाई आधार कायम गरिनुपर्ने देखिन्छ । सरकारी कागजातमा उल्लिखित कुरालाई समेत आधार कायम नगरी हचुवाको भरमा प्रतिवादीले भनेको आयको रकमलाई कायम गरिएको बगैँचाको आयलाई समेत यथार्थपरकरूपमा विश्लेषण नभएको, वैदेशिक आयको सम्बन्धमा पनि तथ्यलाई एकातिर पन्छाएर प्रतिवादीकै भनाइलाई कायम गरिएको, सप्तरी फत्तेपुरको घर निर्माणको स्रोतलाई समेत प्रतिवादीकै भनाइलाई कायम गरिएको, गाडी बिक्री गरिएकोलाई आयमा देखाई आय कायम गरिएको तर ती गाडीहरू खरीदको स्रोत नहेरिएको र खर्चमा समेत कायम नगरिएको समेतबाट प्रतिवादीलाई सफाई दिने नियोजित आशयले मनोगत ढंगले प्रतिवादीकै भनाइलाई आधार बनाई आय-व्ययको रकम निर्धारण गरिएको पाइन्छ । अदालतले फैसला गर्दा लिएको आधारमा “यथार्थरूपमा आयको स्रोत र खर्चको रकम यकीनरूपमा किटान हुन सक्ने स्थिति नहुने हुँदा आयको स्रोत र खर्चलाई न्यायोचित अनुमानको आधारमा निर्धारण गर्नुपर्ने” भन्ने उल्लेखभएबाट समेत तथ्यगत विश्लेषणमा आधारित छैन ।

प्रतिवादीको अमिल्दो र अस्वाभाविक जीवनस्तर निर्धारण गर्ने मापदण्ड निश्चयरूपमा निजको सामाजिक र आर्थिक पक्ष रहेको हुन्छ । सार्वजनिक पदमा रहेका अवधिमा देखिएको प्रतिवादीको आर्थिक कारोवार, निजको पारिवारिक पृष्ठभूमि समेतलाई सूचकको रूपमा लिन सकिन्छ । अदालतले समेत सो कुरालाई स्वीकार गरेको अवस्था छ । तर प्रतिवादीको सार्वजनिक पदमा प्रवेश अघिको आर्थिक हैसियत र पछिको अवस्थालाई विश्लेषण गरेर निजको जीवनस्तर

निर्धारण गर्नुपर्नेमा सो तर्फ कुनै व्याख्या विश्लेषण भएको पाइदैन । निज २०४८ सालदेखि २०५९ सालसम्म विभिन्न सार्वजनिक जवाफदेहीको पदमा रहेको देखिन्छ । सोही अवधिमा निजको आर्थिक हैसियत पनि एक्कासी बृद्धि भएको अवस्था छ । जुन निजको आयस्रोतको तुलनामा स्वाभाविक देखिदैन । निज सार्वजनिक पदमा प्रवेश पूर्वसम्म बैंक मौज्जात रु.२२,०००/- रहेकोमा सार्वजनिक पदमा प्रवेश गरेपछि बैंक मौज्जात रु.९९,९९,८००/- पुगेको देखिन्छ । जुन आयको तुलनामा स्वभाविक मान्न सकिदैन । सार्वजनिक पदमा प्रवेश पूर्वसम्म निजको नाममा सगोलको घर जग्गादेखि बाहेक कुनै अचल सम्पत्ति घरजग्गा रहेको देखिदैन । सार्वजनिक पदमा प्रवेशपछि काठमाडौं तथा सप्तरीमा घरजग्गा खरीद तथा निर्माण गरेको देखिएको सप्तकोशी कोल्ड स्टोरेजमा लगानी गरेको २ वटा गाडी खरीद गरेको देखिएको बैंक मौज्जात उल्लेख रहेको लगायतका साम्पत्तिक विवरणहरूले समेत निजको आर्थिक हैसियतमा द्रुत गतिले वृद्धि भएको स्पष्ट देखिन्छ । ती सम्पत्तिका मूल आयस्रोतकोरूपमा पैतृकआयलाई देखाएको पाइन्छ । पछि पैतृक आयले ती सम्पत्तिहरू आर्जन भएको थियो भने सार्वजनिक पदमा प्रवेश पूर्व पनि हुनुपर्ने थियो । तर त्यस्तो देखिदैन । सार्वजनिक पदमा प्रवेश पछिको आर्जित सम्पत्ति र खर्चको प्रकृतिलाई हेर्ने हो भने निजको तत्कालीन वैधानिक आयले धान्न सक्ने देखिदैन । तसर्थ निजको आयको तुलनामा आर्जित सम्पत्ति र खर्च उल्लेखनीय रूपमा वृद्धि भएको देखिँदा प्रतिवादीले आयस्रोतको तुलनामा अमिल्दो र अस्वाभाविक जीवनस्तर बिताइरहेको भन्ने स्पष्ट हुन्छ । सोतर्फ कुनै पनि विश्लेषण नै नगरी अदालतबाट प्रतिवादीहरूलाई सफाई दिई भएको फैसला आफैमा वदरभागी छ ।

प्रतिवादीले लुकाउने छिपाउने उद्देश्यले बैंकबाट भ्रिकिएका भनिएका बैंक कारोवारका रकमको सम्बन्धमा प्रस्तुत फैसलामा सो रकमको स्रोतका सम्बन्धमा केही उल्लेख गरेको पाइदैन । प्रतिवादी जयप्रकाश प्रसाद गुप्ताकी पत्नीको नाममा रहेको नेपाल वंगलादेश बैंकमा रहेको खाता नं. ००८८२९ मा २०५६।६।६ देखि २०५८।६।९ सम्मको अवधिमा रु.३६,००,०००/- जम्मा गरेको सोमध्ये २०५६।६।९ मा रु.३५,९०,०००/- एकैपटकमा निकालेको देखिन्छ । सो रकम के कुन प्रयोजनको लागि निकालिएको हो वा केमा लगानी भएको हो सो को कुनै हिसाब किताब

देखिदैन । प्रतिवादीको नाममा रहेको कृषि विकास बैंक स्थित खाता नं. २५२४९० मा सार्वजनिक पदमा प्रवेशपछि पटक पटक गरेर रु.३८,६९,८००/- जम्मा भएको र सोही रकममध्ये विभिन्न मितिमा भ्रिकी वाँकी रहेको रु.९,२२,३०६।९७ मिति २०५९।९।२३ मा भ्रिकी खाता बन्द गरेको देखिन्छ । प्रतिवादीकै नाममा रहेको बैंक अफ काठमाडौंको खाता नं ०९००००००४६०९ मा मिति २०५६।६।२६ मा रु.९५,००,०००/- जम्मा भई विभिन्न व्यक्तिका नाममा सोमध्ये रु.९०,४४,४४५।-भ्रिकिएको देखिन्छ । उल्लिखित भ्रिकिएका रकम तथा जम्मा हुँदाको रकमलाई सो स्रोतको प्रसंग सापेक्षिक ढंगले विश्लेषण गरेको पाइदैन । हचुवाको भरमा प्रतिवादीको समग्र आयव्ययको योगलाई जोड घटाउको रूपमा कायम गरी फैसला गरिएको पाइन्छ, जुन न्याय तथा कानूनसंगत छैन । विशेष अदालतले मिति २०६४।२।२८ मा गरेको फैसला वदर गरी अभियोग माग दावीबमोजिम सजाय गरिपाउँ ।

यसमा पुनरावेदक प्रतिवादी ईश्वर पोखरेल प्रत्यर्थी वादी नेपाल सरकार भएको भ्रष्टाचार मुद्दा पूर्ण इजलासबाट फैसला भएपछि सो फैसलाको नक्कल साथ राखी पेश गर्नु । यसमा विशेष अदालतको फैसलाको पृष्ठ ४९ मा प्रतिवादीले वैधानिक स्रोत देखाएको बाहेक रु.७,०६,९३९।-को वैधानिक आयस्रोत पुष्टि नभएको भन्ने उल्लेख भएको देखिँदा सो सम्बन्धमा उक्त अदालतको इन्साफ फरक पर्नसक्ने देखिँदा छलफलका निमित्त विपक्षी भ्रिकाई नियमानुसार पेश गर्नु साथै यसमा शुरु विशेष अदालतको फैसलामा रु.७,०६,९३९।-को सम्पत्तिसम्म आयको निजको स्रोतबाट पुष्टि नभएको र सो रकम निजको कुल सम्पत्तिको ७ प्रतिशतभन्दा कम रहेको भन्ने उल्लेख भएको साथै यस अदालतबाट प्रत्यर्थी भ्रिकाउने क्रममा समेत प्रतिवादीले वैधानिक स्रोत देखाएको बाहेक रु.७,०६,९३९।- को वैधानिक आयस्रोत पुष्टि नभएको भनी ९० प्रतिशतभन्दा कम आयस्रोत नखुलेको सम्पत्तिमा भ्रष्टाचारजन्य कसूर ठहर्‍याउन नमिल्ने भनी नेपाल सरकार वादी र प्रतिवादी कल्याण तिमिल्सिना भएको २०६३।५।२७ को प्रतिवादी किरण गौतम भएको २०६३।५।९२ को र प्रतिवादी बसन्तराज कुर्वर भएको २०६३।९।२६ को फैसलामा उल्लेख भएको र सोउपर पुनरावेदन नपरी सोलाई सिद्धान्ततः स्वीकारेको भनी जिकीर लिएकोसमेत पाईदा उक्त फैसला सहितको सक्कल मिसिल

विशेष अदालतबाट भिकाई नियमानुसार पेश गर्नु भन्ने यस अदालतको अदेश ।

पुनरावेदक वादी नेपाल सरकारको तर्फबाट विद्वान सहन्यायाधिवक्ता श्री कृष्णप्रसाद पौडेलको बहस :

प्रस्तुत मुद्दामा प्रतिवादीहरूको नाउँमा रु.७,०६,१३९।- वरावरको सम्पत्ति अवैध देखिएको भनी विशेष अदालतको फैसलामा उल्लेख छ । प्रचलित नेपाल कानूनबमोजिम फैसलाले नै स्वीकार गरेको रु.७,०६,१३९।- लाई वैधको मान्यता दिन सकिने स्थिति देखिँदैन । प्रस्तुत मुद्दामा अनुसन्धान तहकीकात हुँदा प्रचलित कानूनले जग्गाको मूल्याङ्कन गर्न सक्ने ईन्जिनियरबाट मूल्याङ्कन गरी दिएको प्रतिवेदनका आधारमा विगो कायम भएको देखिन्छ । विपक्षीहरूले मूल्याङ्कन गर्ने ईन्जिनियरबाट लिइएका आधारहरूका सम्बन्धमा खण्डन गरेको पाईँदैन । तसर्थ घर जग्गाको मूल्य अभियोगपत्र भन्दा फरक हुन सक्दैन ।

विश्वका जुनसुकै कानून प्रणालीले पनि भ्रष्टाचारलाई अपराधको रूपमा परिभाषित गरी नियन्त्रण र निवारणका लागि कानूनी र संस्थागत संयन्त्रको व्यवस्था गरेको हुन्छ । नेपालमा सर्वप्रथम भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २००९ बाट प्रारम्भ भै राष्ट्रसेवकहरूको (भ्रष्टाचार निवारण) ऐन, २०१३, भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०१७ र भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ ले भ्रष्टाचारलाई अपराधको कोटीमा राखेको छ । अमिल्दो र अस्वाभाविक जीवनस्तर यापन गरेको विषयलाई साविक देखि नै निरन्तर भ्रष्टाचार को अपराध हो भनी सम्मानीत सर्वोच्च अदालतबाट इश्वरप्रसाद पोखरेल विपक्ष नेपाल सरकार भएको भ्रष्टाचार मुद्दामा व्याख्या भैसकेको पाइन्छ ।

भ्रष्टाचारलाई Cool minded Crime को रूपमा हेरिन्छ । यस्तो अपराधको नियन्त्रण र निवारणका विभिन्न उपायमध्ये भ्रष्टाचार गर्ने वा गराउने व्यक्तिले समाजका हर क्षेत्रमा खतराको महसूस गरोस् भनी यस्तो अपराधलाई उच्च खतराको सिद्धान्त (High risk approach) बाट हेर्ने विधिशास्त्रको विकास भएको छ । यो अवधारणाअर्न्तगत भ्रष्टाचारजन्य कार्य कहीं कतैबाट पनि सुरक्षित र संरक्षित हुन हुँदैन र त्यस्तो कार्यले कुनै पनि आवरणमा उन्मुक्ति पाउनु हुँदैन भन्ने मान्यता रहेको हुन्छ ।

मुद्दाको पक्षले कुनै कुरा स्थापित गर्न वा दायित्वबाट उन्मुक्ति लिन प्रमाणित गर्नुपर्ने कानूनी दायित्वलाई नै

प्रमाणको भार भन्ने गरिन्छ । Peter Murphfy ले आफ्नो पुस्तकमा Murphfy on evidence मा “In the language of the law of evidence, a party who must prove something in order to establish or escape liability is said to have the burden of proof” भनेका छन् । को सामान्य सिद्धान्तअनुसार फौजदारी मुद्दामा अभियोग दावी पुष्टि गर्नुपर्ने दायित्व वादीको हुन्छ । कानूनतः प्रतिवादीमाथि प्रमाणको भार रहेकोमा रूपमा प्रतिवादीबाट कसूर भएको देखिएमा त्यस्तो कसूर प्रतिवादीबाट गरे भएको होइन भनी जिकीर लिने वा अभियोग(कसूर) भन्दा कम गम्भीर स्तरको कसूर गरेको भनी दावी लिने वा कसूर नै गरेको होइन । कसूरबाट उन्मुक्ति पाउनु पर्दछ भन्ने प्रतिवादीले जिकीर लिएको अवस्थामा त्यस्तो जिकीर लिने प्रतिवादीले त्यस कुराको प्रमाण अदालतसमक्ष पेश गर्नुपर्ने दायित्व प्रतिवादीउपर रहेन कानूनी र न्यायिक सिद्धान्त रहेको छ । Common Law System अपनाउने राष्ट्रहरूले केही विशेष प्रकृतिका कसूर अपराधमा विशेष कानूनद्वारा प्रमाणको भार प्रतिवादीमाथि सुम्पन सक्ने गरी राज्यले कानून निर्माण गर्नसक्ने सर्वमान्य सिद्धान्त अंगीकार गरेको देखिन्छ ।

नेपालमा मानव वेचबिखन तथा ओसारपसार, लागू औषध सञ्चय तथा कारोवार, सम्पत्ति शुद्धीकरण गरेको कार्य, सार्वजनिक पदमा बसी आय स्रोतको अनुपातमा अस्वाभिक सम्पत्ति आफ्नो वा परिवारका सदस्यका नाममा जम्मा गरेको तथा उच्च जीवनस्तर पुऱ्याउनु पर्नेगरी मानव वेचबिखन तथा ओसारपसार (नियन्त्रण) ऐन, २०३३ को दफा १२, सम्पत्ति शुद्धीकरण (मनी लाउण्डरिङ्ग) निवारण ऐन, २०६४ को दफा २८, भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ को दफा २०(१)(साविक भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०१७ को दफा (१५) ले प्रतिवादीउपर नै सुम्पेको पाइन्छ । सम्मानीत सर्वोच्च अदालत, विशेष इजलासबाट “प्रमाणको भार” को कसले कुन अवस्थामा पुऱ्याउन उचित हुन्छ, भन्ने कुरा विधायिकी नीति भित्रको कुरा हो ।

कृषि आय कायम गर्दा भूमी सम्बन्धी ऐन, २०३३ को दफा ३३ मा कुत सम्बन्धी कानूनी व्यवस्था भै उक्त दफा र सोबमोजिमको सूचित आदेशमा कुन प्रकृतिको जग्गा कमाउने मोहिले के कति कुत बुझाउनु पर्ने भन्ने कुराहरू उल्लेख भएको देखिन आउँछ । खासगरी मुख्य वार्षिक उब्जनीको आधारमा नबढ्ने गरी मोही लागेको जग्गाको

कुत जग्गाधनीलाई प्राप्त हुने कानूनी व्यवस्था रहेको देखिन्छ। त्यसरी कुत निर्धारण गर्दा सो जग्गामा मोहीको तर्फबाट पर्न जाने श्रम मोल वीउ लगायतका लगानी समेतलाई विचार गरी बचत हुने खुद आयलाई कुत प्रयोजनको लागि कायम गरिएको अनुमान गर्नुपर्ने हुन्छ। त्यसरी प्राप्त हुने खुद कृषि आयबाट श्रम गर्ने मोहिलाई आधा र सम्बन्धित जग्गाको धनीलाई आधा कृषि आय बाँडिने भन्ने नै भूमिसम्बन्धी ऐनको उद्देश्य र भावना रहेको देखिन आउँछ। मोही लागेको जग्गाको कृषि आय निर्धारण गर्दा भूमिसम्बन्धी ऐनबमोजिम कुत प्रयोजनका लागि तोकिएको उब्जनीको आधारलाई अवलम्बन गरिनु कानूनसम्मत र न्यायोचित हुने देखिन आउँछ। त्यसै गरी जग्गाधनीले नै जग्गा कमाएको भन्ने जिकीर रहेको अवस्थासमेत कृषि उत्पादनको क्रममा मल वीउ श्रमलगायत हुन जाने उपरोक्त मनासिव खर्चहरू कटाई मुख्य वार्षिक उब्जनीबापत कुत प्रयोजनकोलागि तोकिएको उब्जनीको दोब्बर खुद आय निर्धारण गर्नु उचित विवेकसम्मत हुने देखिन्छ साथै सिँचाई आदिको तोकिएको मुख्य वार्षिक उब्जनीको आधा हिउँदै वाली बापत खुद आय निर्धारण गर्नु न्यायोचित देखिन्छ। अतः प्रस्तुत मुद्दामा कृषिआय कायम गर्दा माथिको उल्लिखित आधारहरूवारे कुनै कुरा उल्लेख गरिएको छैन साथै कृषि आयको रकम अशियारहरू बीच बाँडफाँड गरिएको पनि देखिँदैन।

प्रतिवादी जयप्रकाश प्रसाद गुप्तालाई मन्त्रपरिषद्को मिति २०५३।०१।०३ को निर्णय समेतको आधारमा १० वर्ष सम्म पुनः सुविधा नमिल्ने शर्तमा लाग्ने महसूलमा ९० प्रतिशतमा छुट हुने गरी अमेरिकी डलर १० हजार को ने.रु.५,७३,३५०।- पर्ने सवारी साधन आयात गर्न सुविधा दिएको देखिन्छ। सो गाडी निजले मिति २०५४।०३।१० मा लुम्बिनी एयरवेज प्रा.लि.लाई भाडामा दिई त्यसपछि अविनास पन्तलाई बिक्री गरेको भनाई देखिन्छ। यसरी सांसद सुविधाअर्न्तगत प्राप्त गरेको सवारी साधन निजले व्यक्तिगत प्रयोगमा लगाउनु पर्नेमा भाडामा दिएको कार्य कानूनसम्मत नहुँदा सो शीर्षकमा भएको आम्दानीलाई मान्यता दिएको कानूनसम्मत छैन। साथै नामसारी भई नसकेको सवारी साधन बिक्री भएको पनि मानिँदैन।

प्रतिवादीको गैरकानूनी आर्जन वा भ्रष्टाचारको सन्दर्भमा उच्च जीवनस्तर यापन गरेको भन्ने प्रश्न उठेकोमा निःसन्देह रुपमा त्यसको प्रत्यक्ष सम्बन्ध अन्य कुरामा भन्दा भौतिक

वा आर्थिक गतिविधि वा क्रियाकलापसँग जोडिएको भौतिक विषयसँग रहेको मान्नुपर्ने हुन्छ। कुनै राष्ट्रसेवकले वैध आयस्रोतको तुलनामा अमिन्दो र नसुहाउने तथा धान्न नसक्ने जीवनस्तर यापन गर्ने वा गरेको कुरालाई इंगित गरेको सम्झनु पर्दछ। कुनै पनि राष्ट्रसेवकसँग रहेको चल अचल सम्पत्ति निजले शिक्षा, स्वास्थ्य आदिमा गरेको लगानी सार्वजनिक जवाफदेही पदमा रहँदा गरेको आर्थिक कारोवार, विभिन्न प्रकृतिका खर्च, रहन सहन आदि तत्वहरूको समष्टिमा नै जीवनस्तरको मापन गरिन्छ। उच्च जीवनयापन गर्ने क्रममा विगतमा अस्वाभाविक रुपमा खर्च गरेको देखिन्छ भने हल विद्यमान नरहेकै कारणबाट त्यस्तो खर्च वा लगानीको स्रोत प्रमाणित गर्नु पर्दैन भन्ने अर्थ गर्न मिल्दैन। प्रतिवादी जयप्रकाश प्रसाद गुप्ताले सार्वजनिक जवाफदेही पदधारण गर्नु पूर्व र सार्वजनिक पदधारण गरेपछिको मौद्रिक आय स्वाभाविक देखिँदैन।

प्रतिवादी तर्फका विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ता श्री हरिहर दाहाल तथा विद्वान अधिवक्ताद्वय श्री रामकृष्ण निराला र श्री पशुराम कोइरालाको बहस :

सम्मानित अदालतबाट मिति २०६७।३।८ मा प्रस्तुत मुद्दाको भ्रगडिया भिकाउंदा मूलतः शुरु विशेष अदालतले अन्य केही मुद्दाहरूमा आफूले भारतीय सर्वोच्च अदालतबाट (Krishnananda Aganihotri, Appellant V. State of M.P (AIR 1997 Sc 796) को मुद्दामा प्रतिपादन गरेको न्यायिक सिद्धान्तको आधारमा रु.७,०६,१३९।- को वैधानिक आयस्रोत पुष्टि नभएको भएतापनि सो रकम समग्रः सम्पत्तिको ७ प्रतिशतभन्दा कम रहेको भनी इंगित गरेकोले सो रु.७,०६,१३९।- को हकमा इन्साफ फरक पर्न सक्ने कुरालाई आधार लिएकाले गर्दा उक्त भारतीय सर्वोच्च अदालतबाट भएको फैसला हाम्रो हकमा अनुशरणीय (Persuasive) हो।

हाम्रो भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ को दफा २०(१)ले समेत भारतमा जस्तै यसै Disproportionate Property सम्बन्धी व्यवस्थालाई सिद्धान्ततः अंगीकार गरेको देखिन्छ। तर भारतमा सम्पत्तिको Possession (Existence) लाई आधार मानी महत्व दिएको छ भने हाम्रो कानूनी व्यवस्थामा राष्ट्रसेवकको Life Style समेतलाई शंकाको घेरामा राखेको पाइन्छ र उक्त दफा २०(१) को Ambit लाई हेर्दा भारतमा भन्दा हाम्रोमा राष्ट्रसेवकलाई ज्यादा जिम्मेवार बनाइएको देखिन्छ।

यसरी हेर्दा भारतमा र हाम्रोमा गरी दुवै तर्फ के कतिसम्मको सम्पत्तिलाई Disproportionate Property को तहमा राख्ने भनी सम्बन्धित कानून एवं दफामा निर्दिष्ट नगरेकोले उक्त (Krishnanda Agnihotri, Appellant V. State of M.P. (AIR 1997, Sc, 796) को मुद्दामा भारतीय सर्वोच्च अदालतले यस्तो कानूनमा निर्दिष्ट नगरेको अवस्थामा अदालतले व्याख्या गर्न सक्दछ भन्दै समग्रमा व्यक्तिको आय र व्यको हिसाव राख्ने परिपाटी नभएको र कतिपय दावी गरिएको पत्यारलायक आयलाई समेत ठोस सबूद प्रमाणको अभावमा स्वीकार नसकिने भन्दै Benefit of doubt को रोहमा liberal view अपनाउँदै आय र व्यको विचमा केवल १० प्रतिशतसम्मको फरक रहेको अवस्थामा सोलाई Disproportionate Property नमानिने भन्दै फैसला गरेको हो र सो फैसलापश्चात् पनि उक्त १० प्रतिशतको फरकलाई मान्यता प्रदान (Upheld) गर्दै यदि उक्त १० प्रतिशतभन्दा बढी फरक भयो भनेमात्र Disproportionate मान्ने भनी फैसला भएकोमा उक्त १० प्रतिशतभन्दा माथिको हदलाई मात्र Disproportionate मान्ने भनी फैसला भएकोमा कुनै विवाद छैन ।

यस प्रकार हाम्रो नेपालमा भारतमा जस्तो भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ को दफा २०(१) को सन्दर्भमा कुनै व्याख्या नभएको र अन्य कुनै पनि मुलुकको सर्वोच्च अदालतबाट भए गरेको फैसला हामीकहाँ अन्यथा व्याख्या भई सकेको अवस्थामा बाहेक हाम्रो लागि वाध्यात्मक (Mandatory) नभए तापनि अनुशरणीय (Persuasive) रहने भएकाले हाम्रो सम्मानीत अदालतले सोलाई मान्यता दिँदै कतिपय मुद्दाहरूमा अंगीकार गर्दै आएबमोजिम As a reference Foreign Precedent को रूपमा उक्त भारतीय नजीरलाई यो मुद्दामा अनुशरणार्थ अंगीकार गर्नुपर्ने सुस्पष्ट छ ।

सम्मानीत शुरु विशेष अदालतले आफूकहाँ परेको मुद्दामा उक्त १० प्रतिशतको सुविधा दिँदा सो भित्र परेकालाई सफाई दिँदै एकरूपतापूर्ण (Uniform) फैसला गर्दै आएतापनि त्यस्तो १० प्रतिशतको आधारमा फैसला भएकामध्ये प्रतिवादी बसन्तराज कुँवर समेतका अन्य मुद्दाका प्रतिवादीहरूको हकमा विपक्षी वादीले कुनै पुनरावेदन नगरी सम्मानीत शुरु विशेष अदालतको सोही नजीरको आधारमा भएको फैसलामा चित्त बुझाई सो नजीरलाई

शीरोधार्य गरी बसेको छ । जबकि हाम्रो पक्ष प्रतिवादीको हकमा भने सोही एउटै आधारमा भएको फैसलालाई अस्वीकार गर्दै सम्मानीत अदालतसमक्ष पुनरावेदनपत्र दायर गरेको छ । यसप्रकार एउटै आधारमा भएको फैसलालाई आफूखुशी व्याख्यागर्ने विपक्षी पुनरावेदकको पुनरावेदन पत्र जिकीर निराधारपूर्ण र दुराशययुक्त भावनाले अभिप्रेरित हुनुको अलावा नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १३ बमोजिम एउटै अवस्थाका प्रतिवादीका हकमा फरक फरक व्यवहार गरी कानूनको असमान व्यवहार गरेको प्रष्ट छ ।

प्रतिवादीको सम्पत्ति शुरु अदालतले गरेको मूल्याङ्कनबमोजिम पनि रु.१,१२,६३,३८०/- रहेको छ भने प्रतिवादीको कुल आय रु.१,०५,५७,२४१/- रहेको छ र फरकको रूपमा रु.७,०६,१३९/- देखिएको छ । जबकि जम्मा सम्पत्तिमा बैंकबाट भिक्री हाल लुकाई छिपाई सकेको भनी वादीले दावी लिएको रकम रु.५५,५६,७५१।२६, जुन मुद्दा पनुभन्दा र वर्तमान ऐजन दफा २०(१) को प्रादुर्भाव हुनभन्दा धेरै वर्ष अघिदेखि सञ्चालित खातामा विभिन्न समयमा जम्मा हुँदै कारोवारको क्रममा निस्कदै खर्च भए गरेको रकम भई मुद्दा पनु अघिदेखि नै अस्तित्व (Existence) मा नरहेको सम्पत्तिलाई न्यायोचित् एवं ऐजन दफा (२)(१) र समग्रतः उक्त भ्रष्टाचार निवारण ऐनको भावना र मनसायबमोजिम अस्तित्वमै नरहेको मानी अन्यथा जुनसुकै अवस्थामा देखिएको सम्पत्ति वर्तमानमा नभए नरहे पनि विगो बनाउन मिल्ने भन्ने अर्थ लाग्न पुग्दछ, मौजुदा सम्पत्तिबाट घटाउने हो भने प्रतिवादीको सम्पत्ति कुल रु.५७,०६,६२८।७४ मात्र रहे भएको निश्चित् छ जसबाट शुरु अदालतको फैसलाको आधारमा आयभन्दा सम्पत्तिको जोड(योग) कम रहेको छर्लङ्ग छ ।

यस विश्लेषणको आधारमा विपक्षीको पुनरावेदनपत्रमा कहिकतै पनि शुरु विशेष अदालतले यो यसरी सम्पत्तिको मूल्याङ्कन वा आय निकाल्नु पर्ने भनी Specific रूपमा प्रतिवादीको आय यकीन रूपमा यति हुनुपर्ने र यति आयको हिसाव गरेको मिलने भन्ने केही पनि तथ्यगत कुराको उल्लेखन नभई अर्मुत (Abstract) रूपमा आफ्नो आरोप पत्र जस्तै गरी शुरु अदालतले नै आय र व्यलाई सूक्ष्म रूपमा विश्लेषण नगरेको भनी गोलमटोलरूपमा परेको पुनरावेदन पत्रको रोहमा एकपटक शुरु अदालतले न्यायोचित

तवरले प्रमाणको यथोचित मूल्याङ्कन गरी विश्लेषण गरी सकेको अवस्थामा पुनः वादीको हचुवाको पुनरावेदन दावीको भरमा विश्लेषण गर्नुपर्ने अवस्था नरहेको तथ्य मुलुकी ऐन अदालती बन्दोवस्तको १८४ क एवं १८५ नं. समेतको रोहमा स्पष्ट छ ।

शुरु विशेष अदालतले आफ्नो फैसलाको पृष्ठ संख्या ३६ मा विश्लेषण गरेबमोजिम प्रतिवादीको पारिश्रमिकको कुल जम्मा रु.४७,००,४००।१५ हुनुपर्ने देखिन्छ । यसरी उक्त फैसलामा भएको Mathematical Error को कारणले प्रतिवादीको पारिश्रमिक आयमा रु.२,६२,३३८।१५ पुनः थप हुन्छ र यस्तो हिसाव गल्ती सच्याउन सम्मानीत अदालतले सक्तछ, जसले गर्दा प्रतिवादीको फैसलाबमोजिमको कुल आयमा यो रकम थप हुनु पर्दछ ।

यसैगरी सम्मानीत शुरु अदालतले फैसलाको सोही पृ.सं.३६ मा भ्रमण भत्ता सम्बन्धमा हिसाव गरी आय निक्कौल गरेको सम्बन्धमा हेर्दा हाम्रो पक्ष प्रतिवादीले आफू थुनाबाट मुक्त भएपछि मुद्दाको फैसलाको क्रममा पेश गरेको बहसनोटसाथ आफू विदेश गएको यकीन समय, प्राप्त गरेको विदेशी मुद्रा एवं सोको तत् तत् अवस्थामा कायम रहेको विनिमय दरको आधारमा हिसाव गरी जम्मा विदेशी मुद्रा राहदानीमा तोकिएबमोजिम नै एकिन रुपमा कितान गरी यु.एस.डलर २०,७४३।०० देखाई सो बमोजिमको नेपाली रकम रु.१४,२२,९३२।६३ भई सो रकमलाई वादी समेतले मानी आएको विदेश भ्रमणबाट ७० प्रतिशतसम्म बचत हुनसक्ने भन्ने निर्विवाद रकमको रुपमा सोही आधारमा सो विदेश भ्रमणबाट जम्मा रु.९,९६,०५२।८४ बचत भएको भनी सप्रमाण दावी गरेकोमा सोहीबमोजिम विदेश भ्रमणवापतको आय तोकित्नु पर्नेमा थुनामा रही विना कुनै कागज प्रमाण अनुमानको भरमा भए गरेको बयानको आधारमा जम्मा रु.५,८९,८७६।मात्र विदेश भ्रमणबाट बचत आय भनी हुनुपर्ने वास्तविक बचत रु.९,९६,०५२।८४ भन्दा कम कायम भएको रु.४,०६,१७६।८४ प्रतिवादीको आयमा थप हुने कुरा केवल हिसाव किताबको जोडमा फरक भएकै आधारमा निर्विवाद छ ।

यसप्रकार यसरी हिसाबमा छूट भएका तत्तत् रकमहरू क्रमशः रु.२,६२,३३८।१५, रु.६३,०३०।- , रु.९५,०७४।०७ र रु.४,०६,१७६।८४ समेत जोडदा हुने जम्मा रु.८,२६,६९९।०६ पैसा समग्रतः प्रतिवादीको सम्मानीत शुरु अदालतले कायम

गरी दिएको रु.१,०५,५७,२४१।- मा जोडिन गई सकेपश्चात् प्रतिवादीको आय जम्मा रु.१,१३,८३,८६०।०६ (एक करोड तेह लाख त्रियासी हजार आठसय साठी पैसा छ, मात्र) कायम हुन गई यो रकम उक्त फैसलाको प्रतिवादीको दाँजोमा बढी नै भएवाट समेत प्रतिवादीको कुल कायमी सम्पत्ति प्रतिवादीको कायम हुने कुल आयबाट कम नै रहेको सु-स्पष्ट छ ।

यसरी प्रतिवादी पक्षले समग्रमा आफूले सफाई पाउने ठहर भएको शुरु फैसलाउपर केही रकमको हकमा पुनरावेदन नगरेको व्यावहारिक अवस्था भएतापनि विपक्षीको पुनरावेदनउपर प्रत्यर्थी भिकाई प्रतिवादीलाई आफ्नो कुरा राख्ने मौका सम्मानीत अदालतबाट प्रदान भइसकेपश्चात् प्रचलित कानूनकै आधारमा समेत संकलित सबूद प्रमाणबाट देखिएका त्रुटिहरू सच्याउन सम्मानीत अदालत सक्षम रहेको छ ।

यसै सन्दर्भमा कुनै पनि मुद्दामा कुनै पनि एक पक्षको पुनरावेदनपत्र प्रस्तुत भएपनि स्वाभाविक रुपमा पुनरावेदन गर्ने पक्षको जिकीरको मात्र विश्लेषण र निरुपण गरिने नभई समग्रमा दुवै पक्षको जिकीरको वस्तुनिष्ठ न्याय निरुपण गरिएको हुन्छ । त्यसमा पनि फौजदारी मुद्दामा विपक्षी वादीद्वारा आरोपित पक्ष प्रतिवादीउपर पुनरावेदन पत्र प्रस्तुत भएको स्थितिमा प्रतिवादीले सफाई प्राप्त गर्नको निमित्त गर्ने जिकीरको पनि उत्तिकै सुनुवाई गरी न्याय निरुपण गरिनु पर्ने हुन्छ । यथार्थमा प्रतिवादीले पुनरावेदन गरेको छैन भनेर प्रतिवादीको जिकीरको परिप्रेक्ष्यमा शुरु विशेष अदालतले गरेको फैसलाको समग्रतामा प्रवेश गर्न मिल्दैन भन्ने कुरा तर्कसंगत एवं न्यायपूर्ण हुन सक्तैन । वस्तुतः मातहतका अदालतका फैसलाबाट सजाय पाएका प्रतिवादीहरूमध्ये कुनै प्रतिवादीको पुनरावेदन पत्रउपर माथिल्लो तहको अदालतले फैसला गर्दा सो प्रतिवादीले सफाई पाउने ठहरिएमा पुनरावेदन नगर्ने प्रतिवादीले पनि सफाई पाउन सक्ने कानूनी व्यवस्था मुलुकी ऐन,अ.व.को २०५ नं. मा गरिएको पाइन्छ । अतः शुरु विशेष अदालतले फैसला गर्दा गरेको Mathematical Error का बुंदाहरू र आयमा समावेश गरिनुपर्ने तर फैसला गर्दा समावेश नगरिएका आय रकमहरूको वारेमा न्याय निरुपण गरिनुपर्ने तथ्यतर्फ सम्मानीत इजलासको ध्यानाकर्षण हुनु पर्दछ ।

विपक्षी वादीले प्रचलित भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ को दफा २०(१) बमोजिम मुद्दा चलाउनका लागि प्रतिवादीले प्रचलित कानूनबमोजिम पेश गरेको सम्पत्ति विवरण अस्वाभाविक देखिन आएको वा निजले मनासिव कारणविना अमिल्दो र अस्वाभाविक उच्च जीवनस्तर यापन गरेको वा आफ्नो हैसियत भन्दा बढी कसैलाई दान, दातव्य, उपहार, सापटी, चन्दा वा बकस दिएको अवस्थाको विद्यमानता हुनुपर्दछ। यस दफाअनुसार उक्त ३ वटा अवस्थामा कुन चाँही आधारमा मुद्दा चलाइएको हो स्पष्ट हुनु पर्दछ। तर प्रस्तुत मुद्दामा विपक्षी वादीले उक्त कुन चाँही आरोपमा मुद्दा चलाएको हो भनी आफ्नो आरोप पत्रमा किटान नगरी फगत गोश्वारा रुपमा मात्र दफा २० (१) बमोजिम भनी मुद्दा चलाएकोमा वादीको तत् दफाअर्न्तगतको आरोप केवल अनुमानमा आधारित रहेको र वादी स्वयं कसूरको हकमा अनभिज्ञ रहे भएकोबाट समेत वादी दावीबमोजिम हुन नपर्ने प्रष्ट छ।

प्रतिवादी जयप्रकाश प्रसाद गुप्ताको घर परिवारमा पिता, माता एवं आफू स्वयं र दुईजना भाईहरू क्रमशः दीपककुमार गुप्ता र विनयकुमार गुप्ता रही परिवारमा हालसम्म पनि कुनै किसिमको अंशवण्डा नभई सम्पूर्ण सम्पत्तिहरू सगोलमा नै रही रहेको छ। पैतृक सम्पत्ति वेचबिखन र कृषिलगायतका आयका सम्बन्धमा प्रतिवादी जयप्रकाश प्रसाद गुप्ताले आवश्यकता परेको बखत पैतृक सम्पत्ति प्रयोग गर्ने गरिन्छ भनी अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगसमक्ष बयान गर्दै (स.ज.७, ८) आफ्नो आयको स्रोतमा पैतृक आयसमेत रहेको भनेको, त्यस्तै भाई विनयकुमार गुप्ताले पनि अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगसमक्षको बयानमा (स.ज.७) पैतृक सम्पत्तिबाट आम्दानी काम परे लिइन्छ भनी भनेको त्यस्तै अर्का भाई दीपककुमार गुप्ताले पैतृक सम्पत्तिबाट आवश्यकताअनुसार दाजुभाइमा सहयोग गरिन्छ भन्दै सोहीबमोजिमकै बयान प्रतिवादीले अदालतसमक्ष समेत गरेको हुनाले स्वयं अंशियारहरूले नै भाग लगाई लिने नगरेको छर्लङ्ग हुँदाहुँदै हचुवाको भरमा ५ भाग लाग्नु पर्ने भन्ने विपक्षी वादीको तर्क निराधार र कपोलकल्पित छ।

यसका अतिरिक्त संवत् २०४०-२०४१ सालदेखि स्वतन्त्ररूपले आ-आफ्नो कारोवार नोकरी गर्दै आय आर्जन गर्दै आएका प्रतिवादीका भाईहरूको उक्त बयानबाट प्रतिवादीले आफूले पैतृक सम्पत्तिबाट समेत समय समयमा

आवश्यकता अनुसार रकम लिने गरेको कुरा निजहरूको पारिवारिक बनोट र आयको सदुपयोग गर्ने पृष्ठभूमिबाट प्रष्ट रहेको स्थिति र अर्कोतिर निजको पारिवारिक वातावरण र अंशवण्डा समेत नभएकोमा उक्त पैतृक आय सगोलका अंशियार जो जसले प्रयोग गरेपनि अन्ततः प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा ६(क) बमोजिम सगोलकै मानिने भएकोले उक्त खेती समेतको पैतृक आय ५ अंशियारमा भाग लगाई प्रतिवादीलाई सो को १ भागमात्र दिई निजको आयको निक्यौल हुन्छ पर्दछ भन्ने उक्त पुनरावेदन जिकीर विल्कुलै तथ्य र प्रमाण विरुद्धको छ।

भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ को दफा २०(२) ले स्पष्ट रुपमा गैरकानूनी रुपमा आर्जन गरी राखेको सम्पत्ति (Existing property) लाई इंगित गरेको छ भने अर्कोतर्फ ऐजन दफा ४७ ले त्यस्तो सम्पत्ति आफ्नो वा अन्य कसैको नाममा राखेको प्रमाणित भएमा त्यस्तो सम्पत्ति जफत हुनेछ भनी व्यवस्था गरेकोमा वादीले दावी गरी लुकाए छिपाएको भनी कारोवारको दौरानमा विभिन्न ३ वटा बैकमा राख्ने र भिक्ने गरेकोले स्वभाविक रुपमा आफ्नो नै नरहेको र अनुसन्धान हुँदा अस्तित्वमा नै नरहेको जम्मा रु.५५,६७,१९६।९७ को रकमलाई समेत गैरकानूनी विगो कायम गरी मुद्दा चलाएको भएतापनि उक्त रकम दफा ४७ को कानूनी व्यवस्थाको मागबमोजिम यो ठाउँमा यसरी लुकाएको भनी वादीले प्रमाणित समेत गर्नुपर्नेमा सो गर्न नसकेको अवस्थामा पुरानो कारोवारको रोहमा देखिएको र अस्तित्वमा नै नरहेको रकमलाई जफत गर्ने वा विगो कायम गर्न मिल्ने नै नभएकोले उक्त रकम रु.५५,६७,१९६।९७ लाई विगोमा देखाएको र माग गरेको वादी दावी स्पष्टतः गैरकानूनी हुँदाहुँदै सो अस्तित्वमा नरहेको र यो यसको नाममा रहेको भनी नदेखिएको अवस्थामा सो रकमलाई कुल सम्पत्तिमा जोडी भएको शुरुको फैसला विल्कुलै अन्यायिक छ। उक्त रकम कुल सम्पत्तिमा जोडिने नै होइन। यसमा पनि समग्रतः न्यायको रोहमा हेर्दा प्रतिवादीको अचल पैतृक सम्पत्ति Check Period को समयमा करिव १२-४-१-० जति बिक्री भएको छ भने त्यो बीचमा प्रतिवादीका सगोलका दाजुभाइहरू समेतका नाउँमा जम्मा जग्गातर्फ जम्मा लिखत मूल्य रु.२,२७,३००।- बराबरको ६-१०-१६-० मात्र खरीद भएकोले समेत जाँच अवधिभन्दा अघि र जाँच अवधिको दौरानमा प्रतिवादीहरूको अचल सम्पत्तिमा द्वस

आएको देखिएकोबाट समेत प्रतिवादीको सम्पत्ति पहिलेभन्दा बढेको भनी लगाइएको आरोप निराधार रहेको प्रष्ट छ भन्ने समेत बहस प्रस्तुत गर्नुभयो ।

साथै पुनरावेदक नेपाल सरकारको तर्फबाट तथा प्रत्यर्थी प्रतिवादीको तर्फबाट विद्वान कानून व्यवसायीहरूले लिखित बहसनोट समेत पेश गर्नुभएको रहेछ ।

आज निर्णय सुनाउन तारिख तोकिएको प्रस्तुत मुद्दामा पक्ष विपक्षका कानून व्यवसायीहरूले गर्नु भएको उपरोक्त बहस जिकीर मननु गरी पेश भएको लिखित बहसनोट र पुनरावेदन पत्रसहितको मिसिल कागजात अध्ययन गरी हेर्दा मूलतः देहायका प्रश्नहरूमा निर्णय दिनु पर्ने हुन आएको छ :-

१. प्रत्यर्थी/प्रतिवादीको स्रोत खुलेको र नखुलेको सम्पत्तिको अवस्था के कस्तो देखिन्छ, त्यस सम्बन्धमा विशेष अदालतले गरेको विश्लेषणमा कुनै त्रुटि विद्यमान रहेको छ वा छैन ?
२. प्रत्यर्थी/प्रतिवादीको स्रोत खुलेको र नखुलेको सम्पत्तिको विश्लेषणबाट गैरकानूनी रूपमा सम्पत्ति आर्जन गरी आफ्नो हैसियतसँग अमिल्दो र उच्चस्तरको जीवनयापन गरेको भन्ने स्थिति देखिन्छ वा देखिँदैन ?
३. पुनरावेदक वादी नेपाल सरकारको पुनरावेदन जिकीरअनुसार विशेष अदालतको फैसला उल्टी भई प्रतिवादीलाई सजाय हुनु पर्ने अवस्था हो वा होइन ?

२. निर्णय निरोपणको लागि तय गरिएका उपरोक्त प्रश्नहरूको विषयवस्तुभित्र प्रवेश गर्नु अघि प्रस्तुत मुद्दाको तथ्यगत अवस्थाको संक्षिप्त रूपमा सिंहावलोकन गर्नु प्रासंगिक हुने देखिन्छ । मूलतः प्रतिवादी जयप्रकाश प्रसाद गुप्ता र निजको श्रीमती सरस्वती पुरी (गुप्ता) समेतको तालिका नं. ५ देखि ९ सम्म उल्लिखित कुल आर्जित सम्पत्ति रु.२,४३,३२,६६४।७८ मध्ये तालिका नं. ११ मा उल्लेख भएबमोजिम रु.३५,२४,६९८।४० बराबरको सम्पत्तिको मात्र स्रोत खुलेको हुँदा स्रोत पुष्टि हुन नसकेको जम्मा रु.२,०८,०८,०४६।३८ बराबरको चल अचल सम्पत्ति गैरकानूनी रूपमा आर्जन गरेको पुष्टि हुन आएको र सो सम्पत्ति निजले आफ्नो श्रीमती सरस्वती पुरी (गुप्ता) को नाममा समेत राखेकोले प्रतिवादी जयप्रकाश प्रसाद गुप्तालाई भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०१७ को दफा ७(१), दफा १५ र दफा १६ग. तथा हाल प्रचलित भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ को दफा २०(१) को कसूरमा ऐजन दफा २०(२)

बमोजिम रु.२,०८,०८,०४६।३८ विगोबमोजिम जरीवाना र हदैसम्म कैद सजाय गरी निजको गैरकानूनी रूपमा आर्जित तालिका नं.१२ मा उल्लिखित वैधानिक स्रोत नखुलेको चल अचल सम्पत्ति भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ को दफा ४७ बमोजिम जफत गरी निज प्रतिवादी जयप्रकाश प्रसाद गुप्ता प्रधानमन्त्रीको सल्लाहकार, प्रतिनिधिसभा सदस्य र मन्त्री समेत भएकोले साविक भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०१७ को दफा १४क.र हाल प्रचलित भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ को दफा २४ बमोजिम थप सजाय गरिपाउँ भन्ने समेत आरोप पत्र माग दावी रहेको देखिन्छ ।

३. उक्त दावीका सम्बन्धमा प्रतिवादी जयप्रकाश प्रसाद गुप्ता समेतले गरेको बयानमा आरोप पत्रलाई अस्वीकार गर्दै संसद सदस्य, मन्त्री र विभिन्न सरकारी पदमा रहँदा प्राप्त गरेको तलब भत्ता र विदेश भ्रमणमा जाँदा प्राप्त गरेको दैनिक भ्रमणभत्ता, पैतृक सम्पत्तिबाट प्राप्त कृषि आय, जग्गा विक्रीबाट प्राप्त आय, पोल्डी फर्म, आँप बगैचा, गाडी भाडा र गाडी विक्री समेतबाट प्राप्त आयबाट सम्पत्ति आर्जन भएको र आयको तुलनामा आर्जित सम्पत्ति बढी नभएको हुँदा गैरकानूनी रूपमा आर्जन गरेको र आफ्नो हैसियतसँग अमिल्दो जीवनयापन गरेको छैन भन्ने समेत जिकीर लिएको पाइन्छ ।

४. उपरोक्त दावी र जिकीरका सम्बन्धमा विशेष अदालतबाट प्रत्यर्थी जयप्रकाश प्रसाद गुप्ता समेतका प्रतिवादीहरूसँग कुल मौजुद सम्पत्ति रु.१,१२,६३,३८०। बराबर रहेको देखिएको र त्यसमध्ये रु.१,०५,५७,२४१।- बराबरको सम्पत्तिको स्रोत पुष्टि भएको हुँदा रु.७,०६,१३९।- बराबरको सम्पत्तिसम्मको स्रोत पुष्टि नभएको भन्ने निष्कर्ष निकालेको देखिन्छ । साथै उक्त रकम प्रतिवादीको कुल सम्पत्तिको ७ प्रतिशतभन्दा कम रहेकोले निजको आर्थिक कारोवार, पारिवारिक पृष्ठभूमि, पैतृक सम्पत्तिको आधार समेतबाट उक्त अन्तर स्वाभाविक देखिन आई प्रतिवादीले अमिल्दो र अस्वाभाविक जीवनस्तर यापन गरेको देखिन नआई निजउपरको आरोप पुष्टि नभएकोले दावीको कसूर गरेको ठहर्दैन भनी प्रतिवादीलाई आरोपबाट सफाई दिई फैसला भएको देखियो । अभियोग दावीमा उल्लेख भएको प्रतिवादीको कुल सम्पत्तिका सम्बन्धमा गरिएको विषयगत विश्लेषणबाट देहायबमोजिमको भिन्नता भएको भन्ने ठहर निष्कर्षमा विशेष अदालत पुगेको देखिन्छ :-

८७२२- नेपाल सरकार वि.जयप्रकाश गुप्ता समेत

सम्पत्तिको विवरण	आरोप पत्रको मूल्याङ्कन	अदालतको मूल्याङ्कन	फरक रकम
अचल सम्पत्ति			
जग्गा	२३,८८,८७१।-	३,४३,४३०।-	२०,४५,४४१।-
घर	४१,१३,६४७।-	२३,८०,४११।-	१७,३३,२३६।-
जम्मा	६४,०२,५१८।-	२६,२३,८४१।-	३७,७८,६७७।-
चल सम्पत्ति			
सवारी साधन	२४,६३,०१६।-	१८,००,०००।-	६,६३,०१६।-
फर्निचर	८,०१,१९१।-	४,००,५९५।-	४,००,५९६।-
वित्तीय सामान	१,८२,०००।-	१,८२,०००।-	-
लगानी	६९,२१,६२४।-	-	६९,२१,६२४।-
बैंक मौज्जात	७,००,१७२।-	७,००,१७२।-	-
बैंकबाट निकालिएको	४४,४६,७४९।-	४३,६९,३६४।-	१,९७,३८५।-
जम्मा	१,६६,३४,७४९।-	८४,४४,१३३।-	८१,९०,६१६।-
घर			
पढाई खर्च	१,९४,३८७।-	१,९४,३८७।-	-
जम्मा	१,९४,३८७।-	१,९४,३८७।-	-
कुल जम्मा	२,४३,३२,६६४।-	१,९२,६३,३८०।-	५,४०,६९,२८४।-

त्यसै गरी विशेष अदालतबाट भएको फैसलामा जाँच अवधिमा प्रतिवादीको वैधानिक आयस्रोत देहाय बमोजिम रहेको निष्कर्ष निकालिएको देखिन्छ:-

पारिश्रमिक	रु.४४,३८,०६२।-
विदेश भ्रमण	रु.५,८९,८७६।-
जीप बिक्री	रु.४,२५,०००।-
कार भाडा	रु.७,६८,०००।-
कार बिक्री	रु.८,३६,९८४।-
जग्गा भाडा	रु.८३,१२५।-
घर भाडा	रु.४,२२,७००।-
जग्गा बिक्री	रु.२,७५,७६६।-
कृषि आय	रु.९,४७,६२०।-
आँप खेती	रु.७,३५,०००।-
बैंक ब्याज	रु.१०,३५,१०८।-

कुल रु.१,०५,५७,२४१।-

५. यसरी प्रतिवादीको कुल मौजुद सम्पत्ति रु.१,१२,६३,३८०। बराबर रहेको र त्यसमध्ये रु.१,०५,५७,२४१।- बराबरको सम्पत्तिको स्रोत पुष्टि भई रु.७,०६,१३९।- बराबरको सम्पत्तिको स्रोत पुष्टि नभएको भन्ने विशेष अदालतको ठहर निष्कर्ष रहेको पाइन्छ।

६. विशेष अदालतबाट भएको फैसलाउपर प्रतिवादी पक्षले पुनरावेदन गरेको नदेखिँदा उक्त विश्लेषण

सहितको फैसलालाई स्वीकार नै गरेको मान्नुपर्ने हुन्छ। पुनरावेदक वादी नेपाल सरकारको पुनरावेदन पत्रमा मूलतः सम्पत्तिको मूल्याङ्कनका सम्बन्धमा गलत आधार ग्रहण गरेको, प्रतिवादीको जिकीरभन्दा पनि बढी पारिश्रमिक र भ्रमणभत्ता कायम गरिएको, सगोलको पैतृक जग्गाबाट बचत नै हुन नसक्ने नगण्य कृषि आयलाई खर्च समेत नकटाई पूरै प्रतिवादीको एकलौटी आय कायम गरिएको, बँगैचाको आयको यथार्थपरक विश्लेषण नभएको, सप्तरी फत्तेपुरको घर निर्माणको स्रोत प्रतिवादीकै भनाइलाई कायम गरिएको, गाडी खरीदको स्रोत वा खर्चका सम्बन्धमा कुनै विश्लेषण नै नगरी बिक्रीबाट प्राप्त आयलाई मात्र मान्यता दिइएको, सप्तकोशी कोल्ड स्टोरेजमा गरेको लगानीलाई छुट्टा दिएको, बैंकबाट निकालिएको अस्वाभाविक रकमको स्रोतका सम्बन्धमा विवेचना नभएको, आय र व्ययको अन्तर वा अनुपातका सम्बन्धमा वस्तुगत विश्लेषण नगरी गोलमटोल रूपमा पछिबाट प्राप्त हुने आयलाई अघि नै आर्जन गरेको सम्पत्तिको स्रोतका रूपमा मान्यता दिएको समेत कारणबाट विशेष अदालतको फैसला त्रुटीपूर्ण रहेको हुँदा बदर गरी अभियोगपत्र माग दावीबमोजिम सजाय गरिपाऊँ भन्ने समेत जिकीर लिएको पाइयो। साथै यस अदालतबाट प्रतिवादीको साथमा रहेको सम्पत्तिमध्ये रु.७,०६,१३९।- को स्रोत पुष्टि नभएको भन्ने सम्बन्धमा विशेष अदालतको फैसला फरक पर्न सक्ने देखिएको भन्ने समेत आधारमा प्रत्यर्थी भिकाउने आदेश भएको देखियो।

७. उल्लिखित तथ्यगत र कानूनी पृष्ठभूमिका आधारमा निर्णय दिनु पर्ने हुन आएको उपरोक्त पहिलो प्रश्नका सम्बन्धमा विचार गर्दा, आरोप पत्रको तालिका नं. १२ मा उल्लेख गरिएको सम्पत्तिको प्रतिवादीले स्रोत पुष्टि गर्न नसकेको हुँदा सोही सम्पत्ति गैरकानूनी रूपमा आर्जन गरी आरोपित कसूर गरेको भन्ने नै पुनरावेदक वादी पक्षको मुख्य अभियोग दावी रहेको छ। साथै सम्पत्तिको मूल्याङ्कनका सम्बन्धमा ग्रहण गरिएको आधार त्रुटिपूर्ण भएको भन्ने पनि जिकीर रहेको पाइन्छ। खास गरी सम्पत्ति प्राप्त गर्दाको समयको मूल्यलाई आधार मानी गरिएको विशेष अदालतको फैसला त्रुटिपूर्ण रहेको भन्ने पुनरावेदन जिकीर रहेको देखिन्छ। परन्तु उक्त विषयमा यस अदालतबाट यसअघि नै सिद्धान्त कायम भैसकेको अवस्था छ। यस्तै प्रकृतिको समान कानूनी प्रश्न उठाइएको पुनरावेदक/वादी

नेपाल सरकार विरुद्ध चिरञ्जिवी वाग्ले समेत प्रतिवादी भएको गैरकानूनी सम्पत्ति आर्जन गरी भ्रष्टाचार गरेको भन्ने मुद्दामा अनुसन्धानको क्रममा गरिएको मूल्याङ्कनको आधारमा नभई लिखत मूल्य अर्थात् सम्पत्ति आर्जन गर्दाको मूल्यको आधारमा नै विगो कायम गर्नु मनासिव हुने भनी (नेकाप २०६७, नि.नं.८५१९, पृष्ठ २००७) सिद्धान्त कायम भएको देखिन्छ। त्यस्तै पुनरावेदक वादी नेपाल सरकार विरुद्ध रामाज्ञा चतुर्वेदी समेत प्रतिवादी भएको भ्रष्टाचार मुद्दामा उपरोक्त सिद्धान्तलाई अंगीकार गर्नुका साथै भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ को दफा २० र ४७ को अन्तरसम्बन्ध प्रष्ट गर्दै भ्रष्टाचारजन्य कार्यबाट आर्जन गरेको गैरकानूनी सम्पत्तिको विगो कायम गर्ने र जफत गर्ने सम्बन्धमा ऐनले पृथक पृथक मापदण्ड अवलम्बन गरेको, गैरकानूनी रूपमा आर्जन गरेको सम्पत्तिको विगो कायम गरी सजाय गर्ने तथा बढे बढाएको सम्पत्तिलाई आर्जन गरेको विगो कायम नगरी जफत मात्र गर्ने विधायिकाको मनसाय रहेको, बढे बढाएको सम्पत्तिको पनि विगो कायम गर्ने ऐनको उद्देश्य रहेको भए दफा २० बाट सो कुरालाई बाहेक गर्नुपर्ने र बढेबढाएको सम्पत्ति जफत हुने विषय दफा ४७ मा छुट्टै समावेश गर्नुपर्नाको कुनै विवेकसम्मत र मनासिव आधार नदेखिएकोले हालको मूल्याङ्कन आधार मानी विगो कायम गर्नुपर्ने भन्ने वादी पक्षको पुनरावेदन जिकीर आधारहीन भई लिखत मूल्य र तत्कालीन कारोवार मूल्याङ्कन आधार मानी विगो कायम गरेको विशेष अदालतको फैसला अन्यथा देखिएन भन्ने समेत व्याख्या (नेकाप २०६८, नि.नं.८६३०, पृष्ठ ९१७) भएको देखिएको छ। यसरी सम्पत्तिको मूल्याङ्कनका सम्बन्धमा यस अदालतबाट प्रतिपादन भएका उपरोक्त सिद्धान्तहरूबाट एक निश्चित न्यायिक दृष्टिकोण स्थापित भएको र तिनलाई अनुशरण गर्नु नपर्ने कुनै विवेकसम्मत कारण नदेखिएको हुँदा सम्पत्ति आर्जन गर्दाको लागत मूल्यका आधारमा सम्पत्तिको मूल्याङ्कन गरी विगो कायम गरेको विशेष अदालतको फैसला अन्यथा देखिन आएन।

८. प्रतिवादीको जाँच अवधिको सम्पत्तिको मूल्याङ्कन हालको मूल्यबाट नभई सम्पत्ति आर्जन गर्दाको वास्तविक मूल्यबाट गरेको विशेष अदालतको आधार मनासिव देखिएको यस स्थितिमा अब विभिन्न शीर्षकअन्तर्गत विशेष अदालतले दिएको आय र सम्पत्तिको विश्लेषण कानूनसम्मत छ, छैन भन्ने विषयमा पृथक-पृथक विश्लेषण गर्नुपर्ने हुन आएको छ :-

पारिश्रमिक सुविधा:

९. अभियोगपत्र हेर्दा प्रतिवादी जयप्रकाश प्रसाद गुप्ताले प्रधानमन्त्रीको सल्लाहकार छुँदा २०४८ असारदेखि २०५० भाद्रसम्म रु.१,७५,०६८।८०, मिति २०५१।०५.२ देखि २०५८।०५.९ सम्मको पूरै अवधिमा सांसदको हैसियतले कुल रु.१३,०३,२७५। र कोशी टप्पु जग्गा समस्या समाधान आयोगको अध्यक्षको हैसियतले काम गरेको १ वर्ष ७ महिनाको रु.१,०२,७१०।०१ समेत गरी जम्मा रु.१४,०५,९८५। प्राप्त गरेको भएपनि प्रतिवादीको सार्वजनिक र राजनैतिक हैसियत समेतका कारण सो रकम बचत हुन नसक्ने भन्ने उल्लेख गरेको देखिन्छ। तथापि स्टाण्डर्ड चाटर्ड बैकमा रहेको रु.२,०५,४१३।६८ लाई प्रतिवादीको पारिश्रमिक, सुविधा र विदेश भ्रमण समेतबाट प्राप्त भई बचत भएको रकमका रूपमा मानेको देखिन आउँछ।

१०. निज प्रतिवादीले अनुसन्धानको क्रममा गरेको बयान साथ पेश गरेको २०४८ असारदेखि २०५९ असोजसम्मको आमदानी भनिएको चार पृष्ठको विवरणमा उल्लेख भएको विभिन्न शीर्षकमध्ये सि.नं.१ देखि ७ सम्म क्रमशः प्रधानमन्त्रीको सल्लाहकारको रूपमा रु.३,९०,०००।, प्रतिनिधिसभा सदस्य छुँदा रु.५,५२,६६२।-, परराष्ट्र तथा मानव अधिकार समितिको सभापति रहँदा रु.४,१९,५९४।, राज्यमन्त्री छुँदा रु.४०,०००।, मन्त्री हुँदा रु.५१,०००।, दोस्रो पटक मन्त्री हुँदा रु.१,५३,०००। र कोशी टप्पुको अध्यक्ष रहँदा रु.१,८२,७००। समेत कुल रु.१७,८८,९५६। प्राप्त गरेको भनी शीर्षकगत रूपमा स्पष्ट विवरण उल्लेख गरी जिकीर लिएको पाइन्छ। निज प्रतिवादीले विशेष अदालतमा गरेको बयानमा समेत पारिश्रमिक आयका स्रोतहरूका सम्बन्धमा अनुसन्धानको क्रममा जिकीर लिएअनुरूप नै शीर्षकगत रूपमा उल्लेख गरी जिकीर लिएको पाइएकोले तलवभत्ताबापत प्रतिवादीले कुल रु.१७,८८,९५६। मात्र प्राप्त गरेको भन्ने निजको भनाइबाटै स्वीकार भएको देखिन आयो। तर विशेष अदालतले प्रतिवादीले विभिन्न पद र हैसियतमा पारिश्रमिक र सुविधाबापत कुल रु.४४,३८,०६२। प्राप्त गरेको देखिएको भनी सो रकमलाई निजको आयमा जोडेको देखिएकोले प्रतिवादीको प्रतिउत्तरपत्र सरहको बयान जिकीर भन्दा पनि बढी आय प्रदान गरेको देखियो।

११. विशेष अदालतबाट प्रतिवादीको बयान जिकीरभन्दा बाहिर गई के कसरी बढी आय दिइएको

रहेछ भनी आय दिइएका शीर्षकहरूका सम्बन्धमा विषयगत रुपमा मिसिल संलग्न कागज प्रमाणहरू अवलोकन गरी हेर्दा, मन्त्रपरिषद् सचिवालयको मिति २०५९।८।२५ को पत्रानुसारको रु.१,७५,०८६।८० पूरै रकमलाई पारिश्रमिक आयमा समावेश गरेको देखिन्छ। मिसिल संलग्न उक्त पत्र हेर्दा जयप्रकाश प्रसाद गुप्ताले प्रधानमन्त्रीको सल्लाहकार छुँदा मिति २०४८।३।६ देखि २०५० साल भाद्रसम्म पारिश्रमिक, टेलिफोन र घरभाडाबापत जम्मा रु.१,७५,०८६।८० भुक्तानी भएको भन्ने उल्लेख भएको पाइन्छ। साथै सो बाहेक निजले कुनै सुविधा नलिएको र २०५० साल आश्विनदेखि प्रधानमन्त्रीको कार्यालय छुट्टै स्थापना भएकोले यस सचिवालयमा अन्य लगत नदेखिएको भन्ने उल्लेख गरेको देखिन्छ। उक्त पत्रमा उल्लेख भएबमोजिम नै प्रतिवादीले २०५० साल असोजदेखि २०५१ साल भदौसम्म सल्लाहकारको रुपमा बुझेको रकमका सम्बन्धमा मिसिल संलग्न प्रधानमन्त्रीको कार्यालयको मिति २०५९।८।२५ को पत्रबाट विवरण पठाइएको देखिन्छ। उक्त पत्रमा पनि प्रतिवादीले पारिश्रमिकका अतिरिक्त अन्य सुविधाबापत मासिक रुपमा भुक्तानी भएको रकमका बारेमा उल्लेख गरिएको देखिए तापनि विशेष अदालतले सो पत्र बमोजिमको रकमका सम्बन्धमा कुनै विश्लेषण गरेको देखिएन। प्रतिवादीले प्रधानमन्त्रीको सल्लाहकारको रुपमा २०४८ सालदेखि २०५१ सालसम्मको आय रु.३,९०,०००। प्राप्त भएको भनी बयान जिकीर लिएको हुँदा मिसिल संलग्न पत्रबाट समर्थित भएको उक्त रकम समावेश नहुनु पर्ने कुनै कारण देखिँदैन। तर विशेष अदालतले कायम गरेको पारिश्रमिक आय प्रतिवादीले सो शीर्षकबाट प्राप्त गरेको भनी बयानमा जिकीर लिएको समग्र आयको दोब्बरभन्दा बढी भएकोले उक्त पत्रबमोजिमको रकम समावेश गर्दा पनि कुल पारिश्रमिक आयमा परिवर्तन आउने स्थिति छैन।

१२. त्यसै गरी संसद सचिवालयको मिति २०५९।८।१८ को पत्र साथ संलग्न विवरण अनुसार प्रतिवादी जयप्रकाश प्रसाद गुप्ताले सांसद र सभापतिको हैशियतले रु.१३,०३,२७५। प्राप्त गरेको भनी उल्लेख भएको र सो सम्पूर्ण रकमलाई विशेष अदालतले प्रतिवादीको आयमा जोडेको देखिन्छ। अनुसन्धान मिसिल साथ संलग्न संसद सचिवालयको उक्त मितिको पत्र हेर्दा सो पत्रसाथ संलग्न

विवरणअनुसार सांसद र सभापतिको हैसियतले रु.१३,०३,२७५। पारिश्रमिक र सुविधाबापत बुझी लिएको रेकर्डबाट देखिएको भन्ने उल्लेख भएको भए तापनि सो पत्र साथ संलग्न रकम बुझी लिएको विभिन्न शीर्षकहरूको विषयगत विवरण हेर्दा पिए सहितको तलब, पत्र पत्रिका, धारा विजुली, टेलिफोन, दशैँ खर्च, कार्यालय सम्बन्धी खर्च, भाडा, परिवहन, अधिवेशन आतेजाते, निर्वाचन क्षेत्र भ्रमण, घर सफाई लगायतका खर्चहरू समावेश भएको देखिन्छ। सम्बन्धित प्रयोजनमा तत्काल खर्च भै जाने र प्रतिवादीको आयमा समावेश हुने नसक्ने निजी सचिवको तलब समेतका सम्पूर्ण रकम सो पत्रमा समावेश भएकोमा विशेष अदालतले उक्त सबै रकमलाई प्रतिवादीको आयको रुपमा मान्यता दिएको पाइयो। प्रत्यर्थी प्रतिवादी स्वयंले सो शीर्षकबाट जम्मा रु.९,७२,२५६। मात्र प्राप्त गरेको भनी बयानमा जिकीर लिएको र सम्बन्धित निकायबाट प्राप्त पत्रमा उल्लेख भएको विवरणलाई आधार मानी तत्काल खर्च भई जाने रकम कटाउँदा जिकीर बमोजिमको आय पाउने विषय समेत विचारणीय देखिएकोमा प्रतिवादीको जिकीरभन्दा बाहिर गई अदालतले नै पक्षको स्थान ग्रहण गरी पत्रमा उल्लिखित पूरै रु.१३,०३,२७५। रकमलाई प्रतिवादीको आयमा समावेश गरेको फैसला त्रुटिपूर्ण देखियो। त्यसैले सो शीर्षकबाट प्रतिवादीलाई निजको बयान जिकीरमा स्वीकार भएको रु.९,७२,२५६। भन्दा बढी आय प्रदान गर्न मिल्दैन।

१३. यसका साथै अर्थ मन्त्रालयको मिति २०५९।८।२४ को पत्र साथ संलग्न विवरणअनुसार मन्त्री पदमा बहाल रहँदा पारिश्रमिक र अन्य सुविधाबापत रु.१४,७०,९७५।०९ बुझेको देखिएको भनी सो सम्पूर्ण रकमलाई विशेष अदालतले प्रतिवादीको पारिश्रमिक आयमा समावेश गरेको पाइयो। मिसिल संलग्न उक्त पत्र साथ संलग्न जयप्रकाश प्रसाद गुप्तालाई २०५४ साउनदेखि २०५९।६।२४ सम्म भुक्तानी गरिएको जम्मा रकम विशेष अदालतले उल्लेख गरेबमोजिम देखिए तापनि उक्त विवरणमा निजको पारिश्रमिक अर्थात् तलब र भत्ताको रकम मात्र समावेश भएको नदेखिँदै तत्काल खर्च भै जाने धारा, विजुली, टेलिफोन, इन्धन, घरभाडा र मसलन्द खर्च लगायतका विविध शीर्षकको उल्लेख्य रकम समेत समावेश भएको देखिन्छ। त्यस्तो खुद खर्च भै जाने विविध शीर्षकको रकमलाई प्रतिवादीको आयमा समावेश गर्न मिल्ने कुनै कानून र विवेकसम्मत आधार देखिँदैन। त्यस्तै संसद

सदस्य र सभापति रहेकै अवधिमा प्रतिवादी मन्त्री पदमा समेत आसिन रहेको हुँदा कतिपय सुविधाहरू दोहोरो रूपमा प्राप्त गरेको समेत देखिन्छ। त्यसैले प्रतिवादी स्वयंले उक्त दोहोरो सुविधा र खर्च भै जाने रकमहरूलाई आयमा समावेश नगरी राज्यमन्त्री हुँदा रु.४०,०००। पहिलो पटक मन्त्री हुँदा रु.५१,०००। र दोस्रो पटक मन्त्री हुँदा रु.१,५३,०००। समेत मन्त्री हुँदा तलव र भत्ताबापत कुल रु.२,४४,०००। प्राप्त गरेको भनी वास्तविक आय प्राप्त गरेको रकमको मात्र बयानमा जिकीर लिएको पाइन्छ। तर प्रतिवादीको बयान जिकीरविपरीत अदालत स्वयंले पक्षको स्थान ग्रहण गरी सांसद र मन्त्री हुँदा लिएको दोहोरो सुविधा, धारा, टेलिफोन, विजुली र इन्धन समेतका भैपरी आउने र नियमित खर्चलाई समेत प्रतिवादीको वैध आयमा समावेश गरी जिकीर नै नभएको र खर्च भै जाने सम्पूर्ण रकमहरूलाई वचत हुने आयमा गणना गरेको मिलेको देखिएन। विभिन्न समयमा मन्त्री र राज्यमन्त्री पदमा रहँदा तलव र भत्ताबापत कुल रु.२,४४,०००। प्राप्त गरेको भनी प्रतिवादीले बयानमा जिकीर लिए बमोजिम नै सो शीर्षकबाट प्रतिवादीको आय कायम हुन्छ।

१४. यसका अतिरिक्त सूचना तथा सञ्चार मन्त्रालयको मिति २०५९।८।१७ को पत्र अनुसार रु.४,२८,३९९।५६ र कृषि तथा सहकारी मन्त्रालयको मिति २०५९।८।१८ को पत्रअनुसार रु.३,५०,३५२।४५ प्राप्त गरेको भनी सो रकमलाई विशेष अदालतले प्रतिवादीको पारिश्रमिक आयमा समावेश गरेको देखिन्छ। कृषि तथा सहकारी मन्त्रालयको मिति २०५९।८।१८ को पत्रमा उल्लेख भएको रकममध्ये रु.१,८२,९९९।४० हवाई भाडाबापत बुभुकेको भन्ने देखिन्छ। उक्त दुवै पत्र बमोजिमको रकम विभिन्न मितिमा विदेश भ्रमणको क्रममा दैनिक भत्ताबापत भुक्तानी लिएको भन्ने उल्लेख भएको र वैदेशिक भ्रमणबापत प्राप्त गरेको रकमका सम्बन्धमा विशेष अदालतबाट छुट्टै शीर्षकमा आय कायम गरेको देखिँदा सो एउटै शीर्षक अन्तर्गत प्राप्त भएको रकमलाई दोहोरो पर्ने गरी पारिश्रमिक आयमा समावेश गरेको फैसला मिसिल संलग्न कागजातहरूको प्रतिकूल, प्रत्यक्ष र गम्भीर त्रुटिपूर्ण देखियो। वैदेशिक भ्रमण बापत प्रतिवादीलाई छुट्टै शीर्षकबाट आय दिएको देखिँदा हवाई भाडा समेतका सोही सम्पूर्ण रकमलाई समावेश गरी उक्त पत्रबमोजिम रु.७,७८,६७२।०९ पारिश्रमिक आय कायम गरेको गम्भीर त्रुटिपूर्ण देखियो।

१५. त्यस्तै भौतिक योजना तथा निर्माण मन्त्रालय, भवन निर्माण तथा सम्भार डिभिजन कार्यालयको मिति २०६१।१२।१९ को पत्रानुसार रु.२,३९,९५६।२५ र गृह मन्त्रालयको पत्रानुसार रु.५०,०००। बुभुकेको देखिएको भनी विशेष अदालतले उक्त रकमलाई पनि प्रतिवादीको पारिश्रमिक सुविधाको आयअन्तर्गत समावेश गरेको देखिन्छ। विशेष अदालतको फैसलामा उल्लेख गरिएको भवन निर्माण सम्भार डिभिजन कार्यालयको पत्र हेर्दा फर्निसिङ्ग सुविधाबापत रु.५०,०००। र घरभाडा सुविधाबापत रु.१,८९,९५६।२५ गरी प्रतिवादीले जम्मा रु.२,३९,९५६।२५ बुभुकेको भन्ने देखिन्छ। साथै गृह मन्त्रालयको मिति २०६२।२।१९ को पत्र अनुसार रु.५०,०००। फर्निसिङ्ग बापत नै बुभुकेको देखिन्छ। मन्त्री छुँदा प्राप्त हुने मर्मत सम्भार तथा निर्माणसम्बन्धी खर्चलाई आफ्नो आयमा समावेश गरेको छैन भनी प्रतिवादी स्वयंले आफ्नो बयानमा प्रष्ट रूपमा उल्लेख गरेकोमा प्रतिवादीले नै आय नमानेको त्यस्तो रकमलाई समेत पारिश्रमिक आयमा समावेश गरेको विशेष अदालतको फैसला प्रतिवादीको बयान जिकीरविपरीत प्रत्यक्ष त्रुटिपूर्ण देखिएकोले सो रकम निजको आयमा समावेश हुन सक्दैन।

१६. यसका अतिरिक्त कोशी टप्पुको अध्यक्ष रहँदा रु.१,८२,७००। मात्र बुभुकेको भनी प्रतिवादीको बयानमा उल्लेख भएको देखिन्छ, भने अभियोग पत्रमा सो शीर्षकअन्तर्गत १ वर्ष ७ महिनाको रु.१,०२,७९०। प्राप्त गरेको भन्ने उल्लेख छ। विशेष अदालतले उल्लेख गरेको मिति २०६३।९।१४ को पत्र र सो पत्र साथ संलग्न कागजातहरूबाट विशेष अदालतले ठहर गरेबमोजिम वा प्रतिवादीले बयानमा उल्लेख गरेबमोजिमको रकम बुभुकेको भन्ने खुल्न नआई उक्त समितिको अध्यक्षले पाउने पारिश्रमिक सुविधाका सम्बन्धमा मात्र उल्लेख भएको देखिन्छ। सो समितिको अध्यक्षको हैसियतले प्रतिवादीले कति रकम प्राप्त गरेको हो भन्ने पुनरावेदक वादी पक्षले ठोस आधारसहित खुलाउन नसकेको स्थितिमा प्रतिवादीले बयानमा उल्लेख गरेबमोजिम नै रु.१,८२,७००। निजले कोशी टप्पु वन्यजस्तु आरक्षअन्तर्गतको जग्गा समस्या समाधान समितिअन्तर्गत कार्यरत रहँदा प्राप्त गरेको मान्नु पर्ने हुन आउँछ।

१७. प्रत्यर्थी प्रतिवादीले सगरमाथा टेम्निकल इन्स्टिच्यूटको मिति २०६३।१।२९ को पत्रानुसार पारिश्रमिक र बैठक भत्ताबापत रु.४,७७,०००। प्राप्त गरेको भनी सो रकमलाई पनि विशेष अदालतले निजको पारिश्रमिक आयमा

समावेश गरेको देखिन्छ। तर सगरमाथा टेक्निकल इन्स्टिच्यूटको सञ्चालकका हैसियतले आफूले यो यति रकम पारिश्रमिक र भत्ताबापत प्राप्त गरेको हुँदा आयमा समावेश हुनुपर्ने भनी प्रतिवादीले अनुसन्धानको क्रममा तथा विशेष अदालतसमक्ष गरेको बयानमा समेत कुनै जिकीर लिन सकेको पाइदैन। स्वयं प्रतिवादीले जिकीर लिन नसकेको विषयमा कुनै निजी संस्था विशेषले पछिबाट लेखेको पत्रका भरमा त्यस्तो रकमलाई आयमा समावेश गर्न नमिल्ने हुँदा सो सम्बन्धमा भएको विशेष अदालतको विश्लेषण पनि त्रुटिपूर्ण देखियो।

१८. उपरोक्त विश्लेषणका आधारमा प्रतिवादीले प्रधानमन्त्रीको सल्लाहकार, सांसद र समितिको सभापति, मन्त्री एवं कोशी टप्पु वन्यजन्तु आरक्ष अन्तर्गतको जग्गा समस्या समाधान समितिअन्तर्गत कार्यरत रहँदा निजको बयानअनुसार नै कुल रु.१७,८८,९५६। सम्म पारिश्रमिक र सुविधाबापत आय प्राप्त गरेको मान्नुपर्ने हुन आएकोले यस शीर्षकमा विशेष अदालतले त्रुटिपूर्ण ढंगबाट प्रदान गरेको रु.४४,३८,०६२। आय कायम रहन नसक्ने भई रु.१७,८८,९५६। मात्र आय कायम हुन्छ।

वैदेशिक भ्रमणबापत प्राप्त भत्ता

१९. विभिन्न सरकारी कार्यवस २२ पटक विदेश भ्रमणमा जाँदा कुल अमेरिकी डलर २०,९७०।- पाएकोमा सोमध्ये १२,५८२। बचत भएको र सोको नेपाली रुपैया रु.६,६०,८०६।६४ हुने भनी विदेश भ्रमणबापत प्राप्त आयका सम्बन्धमा पनि प्रतिवादीले जिकीर लिएको देखिन्छ। विदेश भ्रमणबाट प्राप्त भएको आयका सम्बन्धमा अनुसन्धानका क्रममा भएको बयानलाई नै समर्थन गरी प्रतिवादीले विशेष अदालतसमक्षको बयानमा समेत व्यहोरा लेखाएको पाइन्छ। विशेष अदालतले प्रतिवादीको जिकीरलाई नै मान्यता दिई जिकीर लिइएको रकममध्ये ३० प्रतिशत रकम भ्रमण प्रयोजनमा खर्च भै जाने र बचत हुने ७० प्रतिशतको रु.५,८९,८७६। हुने भनी विदेश भ्रमणबापतको आय कायम गरेको पाइयो। प्रथमतः रु.६,६०,८०६।६४ को ७० प्रतिशत रु.४,६२,५६४।६५ मात्र हुने हुँदा विशेष अदालतको उक्त विश्लेषण प्रथम दृष्टिमा नै त्रुटिपूर्ण देखिन्छ। अर्को तर्फ प्रतिवादीले विदेश भ्रमणबापत आय प्राप्त गरेको स्रोतका सम्बन्धमा मिसिल संलग्न कागजातहरू हेर्दा सूचना तथा सञ्चार मन्त्रालयको मिति २०५९।८।१७ को पत्र अनुसार जम्मा रु.४,२८,३९९।५६ दैनिक भ्रमण भत्ताबापत बुझी

लिएको भन्ने उल्लेख भएको देखिन्छ। त्यस्तै कृषि तथा सहकारी मन्त्रालयको मिति २०५९।८।१८ को पत्र अनुसार हवाई भाडा रु.१,८२,९९९।४० सहित जम्मा रु.३,५०,३५२।४५ भुक्तानी लिएको भन्ने उल्लेख भएको पाइन्छ। हवाई भाडाको रकम सोही प्रयोजनमा खर्च भै जाने हुँदा आयमा गणना गर्न नमिल्ने भएकोले सो पत्रमा उल्लिखित रु.३,५०,३५२।४५ मध्ये रु.१,६७,४४९।०५ सम्म भ्रमण भत्ताबापतको आय मान्नुपर्ने देखिन्छ। साथै संसद सचिवालयको मिति २०५९।८।१८ को पत्र साथ संलग्न विवरणमा रु.६३,०३०। विदेश भ्रमण भत्ताबापत पाएको भन्ने उल्लेख भएको देखियो। सो बाहेक निजले विदेश भ्रमण बापत कुनै आय प्राप्त गरेको भन्ने ठोस आधार मिसिल संलग्न कागजातबाट देखिएको छैन। यसरी हेर्दा प्रतिवादीले वैदेशिक भ्रमण बापत हवाई भाडा बाहेक जम्मा रु.६,५८,७९०।६९ प्राप्त गरेको देखिन्छ। उक्त रकम प्रतिवादीले विदेश भ्रमणबाट पाएको बचत भएको भनी बयानमा लिएको जिकीरसँग मिल्दोजुल्दो नै देखिएकोले त्यसबाट ३० प्रतिशत खर्च कटाई बचत हुनसक्ने ७० प्रतिशतबाट हिसाव गर्दा रु.४,६९,९५३।४३ सम्म निजको वैदेशिक भ्रमण भत्ताबापतको वैध आय कायम हुन्छ।

सप्तकोशी कोल्डस्टोर

२०. अभियोग पत्र हेर्दा सप्तकोशी कोल्ड स्टोरेज कम्पनी प्रा.लि.मा प्रतिवादीको ९७.७८ प्रतिशत शेयर लगानी देखिएको र ऋण र स्वलागत पूँजिको अनुपात ७९:२९ हुने गरी स्थीर पूँजीतर्फ रु.१,९५,००,०००। र चालु पूँजीतर्फ १९,४२,०००। गरी कृषि विकास बैंकबाट कुल रु.२,१४,४२,०००। कर्जा स्वीकृत भएकोले स्वलागत पूँजी रु.८९,९२,०००। मध्ये प्रा.लि. अवस्थित जग्गाबापतको रु.१९,०३,०००। घटाई शेयर अनुपातअनुसार ६९,३९,६२४।२० हुनेमा। स्पैतृक जग्गा विक्रीबाट प्राप्त रकम मध्ये रु.२,७५,७६५।६२ त्यसैमा लगानी गरेको हुन सक्ने भै बाँकी रु.६६,५५,८५८।५८ को स्रोत नखुलेको भन्ने दावी लिएको देखिन्छ। प्रतिवादीले अनुसन्धानको क्रममा र अदालतमा गरेको बयान हेर्दा ऋण लिनको लागि तयार पारिएको परियोजना प्रस्ताव अनुमानित मात्र हो, ठेकामा नभई आफ्नै तर्फबाट काम लगाई निर्माण गरिएकोले अनुमान गरिएबमोजिम खर्च भएन, त्यसै भएर स्वीकृत भएको सम्पूर्ण ऋण नलिई स्थीर पूँजी अन्तर्गत स्वीकृत रकम मात्र कर्जा लिएको छु। शुरुमा परियोजनाको लागि १४ कठ्ठा

जग्गा समावेश गरिएकोमा पछिबाट २ विगाह थप गरिएको र कच्चा सामग्री आफ्नो तर्फबाट प्रयोग गरेको कारणबाट स्वलगानी घटेको हो, कृषि विकास बैंक र स्वयं अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको मूल्याङ्कनबाट समेत प्रवाह भएको कर्जा रकम भित्रैबाट कोल्ड स्टोर निर्माण भै मेशिनरी खरीद भएको पुष्टि भै रहेको हुँदा स्वलागत अत्यन्त न्यून रहेकोले अभियोग दावी असत्य छ भन्ने समेत जिकीर लिएको पाइन्छ ।

२१. विशेष अदालतबाट प्रतिवादीले लिएको उपरोक्त जिकीरलाई मान्यता दिँदै आयोग स्वयंको मूल्याङ्कनबाट जग्गा बाहेक सप्तकोशी कोल्ड स्टोरको निर्माण लागत रु.१,८८,८७,६८९। देखिएको र सोही कार्यको लागि कृषि विकास बैंकबाट लगानी गर्नुपर्ने रु.१,९५,००,०००। भित्रैबाट निर्माण भएको हुँदा प्रतिवादीको स्वलगानी नपरेको भन्ने ठहर निष्कर्ष निकालेको देखिन्छ ।

२२. अधिकृत पूँजी ३ करोड र जारी पूँजी २ करोड रहने गरी मिति २०५७।३।२८ मा दर्ता भएको सप्तकोशी कोल्ड स्टोरेज प्रा.लि.का संस्थापक शेयरधनीमा प्रतिवादी जयप्रकाश प्रसाद गुप्ता र उज्ज्वलप्रसाद शर्मा सापकोटा रहेको र रु.१०० दरका ३,००,०००। थान साधारण शेयरमध्ये १,८०,००० थान प्रतिवादी र ४,००० थान अर्का शेयरधनीले लिन कबुल गरेको देखिन्छ । त्यस हिसावले उक्त कम्पनीमा प्रतिवादीको शेयर लगानी ९७.७८ प्रतिशत रहेको भन्ने देखिन आउँछ । उक्त कोल्डस्टोर निर्माणका लागि कम्पनीको तर्फबाट तयार पारिएको परियोजना प्रस्तावमा ऋण र स्वलागत पूँजिको अनुपात ७१:२९ हुने गरी कृषि विकास बैंकबाट स्थीर पूँजीतर्फ रु.१,९५,००,०००। र चालू पूँजीतर्फ रु.१९,४२,०००। गरी कुल रु.२,१४,४२,०००। कर्जा स्वीकृत भएको देखिन आउँछ । स्वीकृत कर्जामा स्वलागत रु.८१,९२,०००। हुनेमा प्रतिवादीको हिस्सा र निजको जग्गाबापतको लगानी घटाउँदा रु.६९,३१,६२४।२० हुने र पैतृक जग्गा बिक्रीबाट आएको रु.२,७५,७६५।६२ समेत प्रतिवादीले त्यसमा लगानी गरेको अनुमान गरी जम्मा रु.६६,५५,८५।५८ प्रतिवादीको स्वलागत परेको भन्ने आरोप पत्र माग दावी रहेको देखिन आउँछ ।

२३. कृषि विकास बैंकबाट प्राप्त ऋण लगानीसम्बन्धी विवरण उल्लेख भएको मिति २०५९।१।१८ को पत्र हेर्दा परियोजनाको स्कीमअनुसार कुल लागत रु.२,७६,९६,०००। भई सोमध्ये स्वलागत रु.८६,७७,०००। र

बैंकबाट माग भएको कर्जा रु.२,१४,४६,०००। मध्ये स्थायीतर्फ रु.१,९५,००,०००। र सञ्चालनतर्फ रु.१९,४२,०००। स्वीकृत भई बैंकसँग माग भएको र स्वीकृत ऋण रकममध्ये स्थायी तर्फ रु.१,९५,००,०००। मात्र लगानी भएको र सञ्चालन तर्फको रु.१९,४२,०००। लिन बाँकी रहेको भन्ने देखिन्छ । त्यस्तै कोल्ड स्टोरेज भवनको मूल्याङ्कन रु.१,१३,०३,३०३। तथा मेशिनरीको रु.६३,५०,०००। समेत कुल लागत रु.१,७६,५३,३०३। भन्ने उल्लेख भएको देखिन्छ ।

२४. त्यस्तै अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगबाट खटाइएका इन्जिनियर पुस्करप्रसाद पोखरेल तथा कृषि विकास बैंकका तर्फबाट रहेका इ.मोहन के.सी. र यादवराज गिरीसहितको टोलीले मिति २०५९।१।२ मा आयोगमा दिएको प्रतिवेदनमा पनि कोल्ड स्टोरको निर्माण लागत निर्माण समयको मूल्याङ्कनमा रु.१,८७,४६,०३२। र हालको रु.१,८८,८७,६८९। रहेको भन्ने उल्लेख गरेको पाइन्छ ।

२५. वस्तुतः परियोजना प्रस्तावमा उल्लिखित लागत अनुमानित नै हो । त्यसैले त्यस्तो प्रस्तावमा केही घटबढ हुनु अस्वाभाविक हुँदैन । तर स्वलगानीको कति पनि अंश लगानी नगरी परियोजना निर्माण गरेको भन्ने जिकीर तर्कसम्मत हुन सक्दैन । अर्कोतर्फ स्थीर सम्पत्तिको मूल्याङ्कनबाट मात्र परियोजनाको सम्पूर्ण लागत नदेखिन सक्दछ । परियोजना निर्माणको क्रममा हुन जाने प्रशासकीय र व्यवस्थापकीय खर्च तथा परियोजनाको सुरक्षणको लागि बीमालगायतमा भएको खर्च परियोजनाको स्थीर सम्पत्तिमा देखिँदैन । उपरोक्त मूल्याङ्कनहरूमा पनि त्यस्तो खर्च समावेश गरिएको भन्ने देखिएको छैन । परियोजना प्रस्ताव, कम्पनीको संस्थापक सञ्चालकको हैसियतले लिन कबुल गरेको संस्थापक शेयर तथा कृषि विकास बैंकसँग ऋण संभौता गर्दा स्वीकार गरेको स्वलगानीबापतको कुनै पनि रकमको उपयोग नगरी शत प्रतिशत ऋण रकमबाट मात्र उक्त कोल्ड स्टोरको निर्माण भएको तथा कम्पनी सञ्चालन गरिएको भन्ने जिकीर विवेकसम्मत देखिँदैन । प्रचलित कम्पनी ऐनबमोजिम दर्ता भएको प्रा.लि.कम्पनीमा संस्थापक सञ्चालकको हैसियतले प्रवन्धपत्र एवं नियमावलीअनुरूप लिन कबुल गरेको शेयर लगानी नगरेको तर त्यस्तो कम्पनीको चल अचल सम्पत्ति तथा दायित्वमाथि सोअनुरूपको हैसियत भने कायम रहिरहेको भन्ने प्रतिवादीको जिकीर स्वयंमा विरोधाभाषपूर्ण भई आधारहीन देखिन्छ । अर्कोतर्फ

परियोजनाको लागि ऋण लगानी गर्ने बैकले ऋणीका तर्फबाट गर्ने भनिएको लगानी नगरी वा आधारभूत निर्माण कार्य सम्पन्न नभई वा कुनै दायित्व निर्वाह नगरी स्वीकृत सीमाको सम्पूर्ण कर्जा एकै पटक प्रवाह गर्ने अवस्था समेत हुँदैन । कृषि विकास बैकबाट प्राप्त ऋण लगानीसम्बन्धी कागजात हेर्दा पनि एकै पटक स्थायी तर्फ स्वीकृत भएको कर्जा प्रवाह भएको नदेखिई पटक पटक कर्जा प्रवाह भएको देखिन आएको समेतबाट यो तथ्य पुष्टि हुन्छ । उक्त कोल्डस्टोरको निर्माण भएको अवधिमा नै प्रतिवादीले बैक खाताको उल्लेख्य रकम निकालेको देखिँदा सो रकम त्यसमा लगानी गरेको हुन सक्ने सम्भावना पनि देखिन्छ । तर त्यस्तो सम्भावित कुरालाई आधार बनाई प्रतिवादीले नभनेको कुरा अदालत स्वयंले अनुमान गरी अनुमानित कसूरमा आधारित प्रस्तुत मुद्दामा ज्यादै कठोर दृष्टिकोण अवलम्बन गर्नु पनि न्यायोचित हुँदैन । त्यसैले उपरोक्त बमोजिम कृषि विकास बैकबाट स्थीर पूँजी तर्फ लगानी भएको रु.१,९५,००,०००/- पूँजीभित्रबाटै सो कोल्डस्टोरको निर्माण भई मेशिन औजार खरीद भएकोले स्वलगानी नपरेको भनी प्रतिवादीले लिएको जिकीरलाई मान्यता दिएको विशेष अदालतको फैसला अन्यथा गर्नु परेन ।

कृषि आय:

२६. सगोलको पैतृक जग्गाको कृषि आयमा सबै अंशियारहरूको समान हक लाग्नेमा पुरै आय प्रतिवादीको कायम गरिएको त्रुटिपूर्ण छ भन्ने पुनरावेदन जिकीर रहेको देखिन्छ । त्यस्तै भूमिसम्बन्धी ऐनको प्रयोजनको लागि तोकिएको उब्जनीका आधारमा दररेट कायम गरिनु पर्दछ भन्ने पनि पुनरावेदनमा जिकीर लिइएको पाइन्छ । यद्यपि अभियोग पत्रको तालिका नं.३ समेतमा उल्लेख भएको जग्गाहरूबाट भूमिसम्बन्धी ऐनअनुरूप प्रतिवादीले के कति कृषि आय प्राप्त गर्ने अवस्था थियो भन्ने सम्बन्धमा कुनै विश्लेषणसहितको दावी पेश नभई यस शीर्षकबाट निजले नगण्य आय पाएको भनी आरोपत्रमा आय दिइएको देखिँदैन । प्रतिवादीले अनुसन्धानको क्रममा र अदालतमा गरेको बयानमा सप्तरी र सुनसरी जिल्ला अन्तर्गतका विभिन्न ठाउँमा रहेका पैतृक खेतियोग्य जग्गाबाट करिब रु.३०,५२,८२८। कृषि आय प्राप्त गरेको भन्ने जिकीर लिएको देखिन्छ । विशेष अदालतले प्रतिवादीले कृषि आयबाट जम्मा रु.९,४७,६२०। प्राप्त गरेको निष्कर्षमा पुगेको देखिन्छ ।

२७. खास गरी प्रत्यर्थी प्रतिवादीले कृषि आयको माग गर्दा सुनसरी नरसिंह (वसन्तपुर) गा.वि.स.को जम्मा ज.वि.१०-२-१६.५ जग्गाको २०४० सालदेखि २०५३ सालसम्मको धानतर्फ रु.१०,६४,१८१। र गहुँतर्फ २०४० सालदेखि २०५२ सालसम्मको रु.४,७६,४१०। गरी सुनसरी तर्फको कुल कृषि आय रु.१५,४०,५९१।-माग गरेको देखिन्छ । त्यस्तै सप्तरी धरमपुर गा.वि.स.को सम्पूर्ण पैतृक ज.वि.१२-८-६ को २०४० सालदेखि २०५८ सालसम्मको धानतर्फ रु.७,७९,८७५।- र गहुँतर्फ सोही अवधिमा रु.५,७६,७४२।- गरी कुल रु.१३,५६,६१७।- धरमपुर पिप्रा पूर्वको १ विगाहा जग्गाको २०५५ सालदेखि २०५८ सालसम्मको धान र गहुँ गरी रु.१,२७,७७०। र निजकै नामको सप्तरी धरमपुरको १० कठ्ठा जग्गाको २०५७ सालदेखि २०५८ सालसम्मको धान र गहुँको गरी रु.२७,८५०।- समेत कुल जम्मा रु.३०,५२,८२८। कृषि आय माग गरेको देखिन्छ । प्रतिवादीले सुनसरीको नरसिंह गा.वि.स.मा प्रति हेक्टर धान ३.६ मे.टन र गहुँ १.५ तथा सप्तरी धरमपुर ८ मा धान प्रति कठ्ठा ३ मन र गहुँ २ मन फल्ले भन्ने सम्बन्धित कृषि विकास कार्यालयका सिफारिशपत्र र प्रतिमनको वार्षिक बिक्री मूल्य कायम भएको विवरण समेत प्रमाणस्वरूप पेश गरेको देखिन्छ ।

२८. प्रथमतः २०४० सालदेखिको कृषि आयको हिसाव गरी प्रतिवादीले कृषि आयको माग गरेको हुँदा जाँच अवधि अर्थात् २०४८ असारभन्दा अघिको कृषि आयको गणना हुन सक्ने भएन । सुनसरी तर्फका जग्गाको २०५२ सालसम्मको आय माग भएको देखिँदा २०४८ सालदेखि २०५२ सालसम्मको कृषि आय मात्र गणना हुनसक्ने देखिन्छ । त्यसमा पनि प्रतिवादीको सुनसरीतर्फको उक्त पैतृक जग्गाको किसिम सीम भन्ने देखिन्छ । जिल्ला कृषि विकास कार्यालयबाट प्रतिवादीको सीम जग्गाको स्थलगत वस्तुस्थिति मूल्याङ्कन गरी उब्जनीको सिफारिश दिएको भन्ने देखिँदैन । उक्त जग्गा रहेको गा.वि.स.को प्रतिहेक्टर उत्पादनका सम्बन्धमा कृषि विकास कार्यालयले दिएको भनिएको जानकारीले सीम जग्गामा हुने उत्पादनलाई समेत जनाएको मानी अभियोग पत्रमा उल्लेख भएवमोजिम आय प्रदान गर्न मिल्दैन ।

२९. त्यसै गरी सप्तरी धरमपुर तर्फको पैतृक ज.वि.१२-८-१३ जग्गाको २०४० सालदेखि २०५८ सालसम्मको धान र गहुँको कृषि आय माग गरेको देखिन्छ । तर जाँच अवधि २०४८ देखि २०५८ सालसम्मको आय

मात्र गणना गर्न मिल्ने हुन्छ। उपरोक्त जग्गामध्ये कि.नं.६० को एउटै कित्तामा ज.वि. ११-१४-१८ क्षेत्रफल देखिई पर्ति जनिएको सो जग्गामा आँपको बगैँचा भएको भनी आँपतर्फको छुट्टै आय दावी गरिएको पाइन्छ। आँपको बगैँचा भएको भनी आँप तर्फ आय माग गरिएको पर्ति जग्गाको समेत धान र गहुँतर्फको दोहोरो कृषि आय माग गरेको देखिएकोले सो दिन मिल्ने स्थिति हुँदैन। त्यस बाहेक अन्य कित्ताहरूमा एक विगाहाभन्दा पनि कम क्षेत्रफल हुने देखिन्छ। त्यसमा पनि कि.नं.१४ को क्षे.फ.०-०-१-१६ जग्गामा घर रहेको भन्ने देखिन आएकोले कृषि आय पाउने अवस्था देखिँदैन। साथै प्रतिवादीका नाउँमा २०५६ सालमा खरीद भएको सप्तरी धरमपुरको कि.नं.१४ को ज.वि. ०-१०-१९ जग्गा पनि भीठ भन्ने देखिएकाले खासै कृषि उब्जनी हुने प्रकृतिको देखिँदैन। यस आधारमा प्रतिवादीले माग गरेअनुरूपको कृषि आय प्राप्त हुनसक्ने अवस्था नभएवाट विशेष अदालतले उपरोक्त सबै अवस्थाहरू दृष्टिगत गरी रु.९,४७,६२०। मात्र कृषि आय प्रदान गरेको पाइयो।

३०. कृषि आय कायम गर्ने सम्बन्धमा यस अदालतबाट पुनरावेदक प्रतिवादी रामाज्ञा चतुर्वेदी समेत विरुद्ध नेपाल सरकार वादी भएको संवत् २०६२ सालको फौ.पु.नं. ३६१७ समेतको गैरकानूनी रूपमा सम्पत्ति आर्जन गरी भ्रष्टाचार गरेको भन्ने यस्तै प्रकृतिको मुद्दामा कृषि विकास कार्यालयको पत्रलाई भन्दा पनि भूमि सम्बन्धी ऐन बमोजिम कृत प्रयोजनका लागि तोकिएको उब्जनी र मूल्याङ्कनलाई मापदण्डका रूपमा ग्रहण गर्नु न्यायोचित हुने भन्दै प्रतिवादी आफैले कमाएको जग्गामा वर्षे वालीको हकमा कुत प्रयोजनमा तोकिएको उब्जनीको दोवर, सिचाई सुविधा भई दुई वाली लाग्ने जग्गामा हिउँदे वाली बापत वर्षे वालीको आधा र मोही लागेको जग्गामा भूमि सम्बन्धी ऐन बमोजिम जग्गाधनीले पाउन सक्ने भाग हिस्सालाई कृषि आयका रूपमा कायम गर्नु उचित र न्यायसम्मत हुने भन्ने सिद्धान्त (नेकाप २०६८, नि.नं. ८६३०, पृ.९१७) कायम भएको देखिन्छ। त्यसैले प्रस्तुत मुद्दामा कृषि उब्जनी बापत आय कायम गर्दा समेत सोही मापदण्ड अवलम्बन हुनु बाञ्छनीय हुन्छ।

३१. सो सिद्धान्त समेतको पृष्ठभूमिमा प्रतिवादीले माग गरेको कृषि आयका सम्बन्धमा विशेष अदालतबाट भएको विश्लेषण मनासिव छ, छैन भनी हेर्नुपर्ने हुन्छ। भूमिसुधार कार्यालय सप्तरीको मिति २०६३।१।९ को

पत्रअनुसार विभिन्न सालको धानको मूल्य निर्धारण भएको विवरण प्रतिवादीले नै प्रमाणको रूपमा पेश गरेको देखिन्छ। सो विवरण हेर्दा प्रति मन २०४८ सालमा रु.१९२।- र २०५८ सालमा रु.३२०।- उल्लेख भएको पाइन्छ। बीचको अवधिमा सोही न्यूनतम र अधिकतम दरभित्रै मूल्य कायम गरिएको देखिन आएको छ। प्रतिवादीको पैतृक जग्गाको किसिम सीम, पर्ति देखिएको हुँदा पर्ति जग्गाको कृषि आय कायम हुन नसक्ने र सीम जग्गाको प्रति विगाहा उत्पादनका सम्बन्धमा भूमि सम्बन्धी ऐन, २०२१ को दफा ३३(ग) बमोजिम नेपाल राजपत्रमा तोकिएको उब्जनी र कुतको उल्लिखित दर दृष्टिगत गर्दा विशेष अदालतले ठहर गरेको रु.९,४७,६२०। कृषि आय समेत अधिकतम नै हुने देखिएको छ। तर पुनरावेदक वादी पक्षले विशेष अदालतले कायम गरेको कृषि आय यो यस आधारमा बढी भयो भनी प्रष्ट र यकीन साथ दावी लिन सकेको नदेखिएकोले त्यसलाई अन्यथा गर्न आवश्यक देखिएन।

३२. तथापि सगोलका पैतृक जग्गाहरूको आय विशेष अदालतले के कसरी दिएको हो भन्ने प्रश्न विचारणीय देखियो। प्रतिवादीले अनुसन्धानको क्रममा गरेको र विशेष अदालतसमक्ष गरेको वयान हेर्दा सगोलको पैतृक जग्गाबाट निजको भाग हिस्सामा पर्ने जतिमात्र कृषि आय माग गरेको देखिँदैन। प्रतिवादीले सुनसरी र सप्तरी दुवै जिल्लाका सम्पूर्ण पैतृक जग्गाहरूको क्षेत्रफल समेत उल्लेख गरी त्यसबाट वार्षिक रूपमा हुने पूरै उब्जनीको २०४० सालदेखिको कुल कृषि आय बापत रु.३०,५२,८२८। माग गरेको पाइन्छ। विशेष अदालतबाट पनि सगोलको पैतृक जग्गाको कृषि आयबाट प्रतिवादीले पाउन सक्ने भाग हिस्साको आंकलन गरी कुल उब्जनी यति हुने भनी प्रतिवादीको भागमा पर्ने आउने आय मात्र प्रदान गरेको भन्ने देखिँदैन। प्रतिवादीले माग गरेको कुल आयको अङ्कवाटै निजले आफ्नो भाग हिस्साको आयको मात्र जिकीर नलिएको अवस्था देखिन्छ भने सगोलका अंशियारको अवस्था विचार गर्दा विशेष अदालतले ठहर गरेको कृषि आयको अङ्क प्रतिवादीको भागहिस्साको मात्र आय हुन सम्भव र व्यवहारिक देखिँदैन। त्यसैले अन्यथा प्रमाणित नभएसम्म सगोलको पैतृक जग्गाबाट प्राप्त आयमा सगोलका सबै अंशियारको समान हक रहेको अनुमान गर्नु कानूनसम्मत हुने हुँदा पैतृक जग्गाको कृषि आयबाट प्रतिवादीले निजको हक हिस्सामा पर्ने जतिमात्र आय पाउने हुन्छ। अभियोगपत्रबाट

प्रतिवादीका पिता, माता र दुई भाई समेतका पाँच अंशियार रहेको भन्ने देखिए तापनि पैतृक जग्गा बिक्रीबाट प्राप्त भएको आयलाई वादी पक्षले नै अभियोग पेश गर्दा चारभागको एक भाग प्रतिवादीले पाउने भनी जग्गा बिक्रीको आय दिएको पाइन्छ । विशेष अदालतले जग्गा बिक्री तर्फ कायम गरेको आयको स्थिति हेर्दा अभियोगपत्रको सो आधारलाई मानेको पनि देखिन्छ । पैतृक जग्गा बिक्रीका सम्बन्धमा वादी पक्षले अभियोगपत्रमा अवलम्बन गरेको तथा विशेष अदालत स्वयंले पनि मानेको आधार भन्दा बाहिर गई सोही प्रकृतिको पैतृक सम्पत्तिबाट प्राप्त कृषि आयका सम्बन्धमा भने पृथक आधार लिई पूरै कृषि आय अंशियारमध्येका एक प्रतिवादी जयप्रकाश प्रसाद गुप्ताको मात्र कायम गरेबाट पैतृक सम्पत्तिको आय प्रदान गर्ने सम्बन्धमा प्रत्यक्षतः दुई प्रकारको मापदण्ड अवलम्बन हुन पुगेको देखिँदा त्रुटिपूर्ण देखियो ।

३३. रीतपूर्वक छुट्टी भिन्न नभएको कारणले सगोलको सम्पूर्ण आय प्रतिवादीले पाउने हो कि भन्नको लागि पनि स्वयं प्रतिवादी र निजका पिता तथा भाईहरूको अनुसन्धानको क्रममा तथा अदालतमा भएको वयान हेर्दा रीतपूर्वक बण्डा नभए पनि सबै दाजुभाइहरूले स्वतन्त्र रूपमा अलग-अलग कारोबार र वरव्यवसाय गर्दै आएको र आआफ्ना नाममा जग्गा जमीन जोड्ने र घर समेत निर्माण गरेको भन्ने व्यहोरा उल्लेख गरेको पाइन्छ । प्रतिवादी जयप्रकाश प्रसाद गुप्ताका भाईहरूले आफ्नो भागको पैतृक आयस्ता समेतबाट विभिन्न स्थानमा जग्गा खरीद गरेको र घर बनाएको भन्ने निजहरूको वयानमा नै उल्लेख भएको देखिन्छ । अभियोग दावीमा समेत भाई र बुहारीहरूका नाममा खरीद भएका जग्गा र त्यसमा बनाएका घरलाई सगोलको सम्पत्तिमा समावेश गरेको देखिँदैन भने सम्पत्ति रहेका अंशियारहरूलाई प्रतिवादी बनाएको पनि देखिँदैन । प्रतिवादीले निजको र निजको श्रीमतीका नाउँमा काठमाडौं, भक्तपुर र सप्तरीमा खरीद भएका जग्गा तथा निर्माण गरेको घर भाईहरूको समेत अंशहक लाग्ने सगोलको हो भनेको देखिँदैन भने सोही अवस्था निजका भाईहरूले प्राप्त गरेको सम्पत्तिका सम्बन्धमा देखिन आएको छ । त्यसैले पैतृक सम्पत्तिबाट प्राप्त हुने आयस्ता कुनै एक अंशियारले पूरै पाउने वा लिएको भन्ने नदेखिएको यस स्थितिमा अभियोग पत्रमा अवलम्बन गरिएअनुरूपको मापदण्डबमोजिम गर्नु न्यायोचित हुन्छ ।

३४. उपरोक्त विश्लेषणको आधारमा पैतृक जग्गाको कुल कृषि उब्जनीबाट चार भागको एक भागसम्म प्रत्यर्थी प्रतिवादीले आय पाउन सक्ने देखिएको हुँदा विशेष अदालतबाट कायम गरिएको सम्पूर्ण कृषि आय प्रतिवादीको ठहर गर्न नमिली सुनसरीतर्फको पैतृक जग्गाबाट प्राप्त रु.७,९२,०००। र सप्तरीस्थित पिप्रा पूर्वको जग्गाको रु १,२७,७७०। गरी पैतृक जग्गाबाट प्राप्त कुल कृषि आय रु.९,१९,७७०।- को चार भागको एक भाग अर्थात रु.२,२९,९४२।५० प्रतिवादीले संगोलको पैतृक कृषि उब्जनीबाट आय प्राप्त गर्ने देखियो । साथै प्रतिवादीको नाममा खरीद भएको सप्तरी धर्मपुरको कि.नं.१४ को ज.वि. ०-१०-१९ जग्गाको पूरै कृषि आय रु.२७,८५०।- निजले पाउने हुँदा पैतृक र निजीहकको जग्गाको गरी कुल रु.२,५७,७९२।५० सम्म प्रतिवादीको कृषि आय कायम हुन्छ ।

आँप बिक्रीको आयस्ता:

३५. आँप बिक्रीबाट प्राप्त भएको भनी प्रतिवादीले जिकीर लिएको पूरै रु.७,३५,०००।- लाई आय कायम गरेको विशेष अदालतको फैसला पनि त्रुटिपूर्ण रहेको भन्ने वादी पक्षको पुनरावेदन जिकीर देखिन्छ । यस सम्बन्धमा प्रतिवादीले अनुसन्धानको क्रममा गरेको वयान साथ पेश गरेको आम्दानी विवरणमा आँप बिक्रीबाट रु.७,३५,०००। आय भएको भन्ने उल्लेख गरेको पाइन्छ । त्यस्तै अदालतमा भएको वयानमा सप्तरी धर्मपुर गा.वि.स. को आदर्श टोलमा रहेको पैतृक बगैँचा र सोही गा.वि.स. वडा नं.८ मा रहेको पैतृक सम्पत्तिको ४ विगाहा बगैँचाको आँप बिक्रीबाट २०४८ सालदेखि २०५९ सालसम्म रु.७,३५,०००।- आय प्राप्त गरेको भन्ने जिकीर लिएको देखिन्छ । प्रतिवादीले अनुसन्धानको क्रममा नै लिएको सो जिकीरका सम्बन्धमा वादी पक्षबाट ठोस अनुसन्धान गरी अन्यथा प्रमाणित गर्न सकेको पनि पाइँदैन । उक्त वयान जिकीरको समर्थनमा प्रतिवादी पक्षबाट सप्तरी, धर्मपुर गा.वि.स. वडा नं. १ को कि.नं. ५३८ र ६३९ को ०-७-६ जग्गामा ५ वटा आँपका रुख र सोही वडा नं. ८(ग) कि.नं. ६० को ज.वि. ११-१४-१८ मा २१४ वटा आँपका रुख भएको बुझिएको भन्ने सम्बन्धित गा.वि.स.को मिति २०५९।१२।६ को सिफारिश पत्र पेश गरेको देखिन आउँछ । कि.नं. ६० को जग्गाको श्रेस्तामा पर्ति जनिएको देखिँदा त्यस्तो जग्गामा आँप खेती रहेको अनुमान गर्नु स्वाभाविक नै हुने भई गा.वि.स.को

उक्त पत्रबाट आँपको बगैचाको अवस्थिति प्रमाणित भएको मान्नुपर्ने हुन्छ। प्रतिवादीले जिल्ला कृषि विकास कार्यालय सप्तरीबाट आँपको उत्पादन र दररेटका सम्बन्धमा दिएको जानकारी पत्र समेत प्रमाणस्वरूप पेश गरेको देखिन्छ। यसको विपरीत वादी पक्षले सो जग्गामा आँपको बगैचा नै थिएन भन्ने कुरा पुष्टि गर्न सकेको समेत नदेखिएबाट आँप बिक्रीबाट भएको भनिएको आयस्तालाई पनि आयमा समावेश गरेको विशेष अदालतको फैसला अन्यथा देखिँदैन। तर संगोलको पैतृक जग्गामा आँप खेती रहेको भन्ने हुँदा माथि कृषि आयका सम्बन्धमा ग्रहण गरिएको आधारबमोजिम नै आँप तर्फको आय कायम हुनुपर्ने देखिएकोले सम्पूर्ण आँप बिक्रीको आय प्रतिवादीले पाएको ठहर गरेको विशेष अदालतको फैसला नमिली चार भागको १ भाग अर्थात् रु.१,८३,७५०।- सम्म आँप बिक्री तर्फको आय कायम हुन्छ।

जग्गा भाडा:

३६. इण्डियन रेल्वे कन्स्ट्रक्सनलाई जग्गा भाडामा दिई रु.७३,५००।- आय प्राप्त गरेको भनी प्रतिवादीले बयानमा जिकीर लिएकोमा प्रतिवादीको जिकीरभन्दा करीव १०,०००। बढी अर्थात् जग्गा भाडाबापत रु.८३,९२५। आयलाई मान्यता दिएको विशेष अदालतको ठहर प्रारम्भिक रूपमा नै त्रुटिपूर्ण देखिन्छ। साथै भाडामा दिइएको भनिएको सो जग्गा प्रतिवादी जयप्रकाश प्रसाद गुप्ताको निजी वा एकलौटी हकको हो भन्ने नदेखिई निजका पिता श्यामसुन्दर गुप्ताको नाउँ दर्ताको भएको कारण भाडा सम्झौता समेत निजकै नाउँमा भएको देखिन्छ। यस स्थितिमा सगोलको पैतृक जग्गा भाडामा लगाई प्राप्त गरेको आय पनि अन्य पैतृक आय सरह चार भाग लाग्ने हुँदा रु.१८,३७५।-सम्म प्रतिवादीको आयमा समावेश हुन्छ।

घरभाडा:

३७. प्रत्यर्थी प्रतिवादीले फत्तेपुरको पैतृक घरभाडाबापत २०४० साल साउनदेखि २०५७ साल फागुनसम्म रु.६,२७,६००। आय प्राप्त गरेको भन्ने जिकीर लिएको पाइन्छ। प्रतिवादीले भाडाको जिकीर लिएको गाउँको सो घर भाडामा लाग्ने अवस्था नभएको, लागेकै भएपनि जिकीर लिएबमोजिमको आय प्राप्त गर्न सक्ने अवस्था नभएको र प्राप्त हुने सानोतिनो रकम घरखर्च भै जाने हुँदा आयमा समावेश गर्न नमिल्ने भन्ने अभियोगपत्रमा उल्लेख भएको देखिएको छ। विशेष अदालतले जाँच अवधि अर्थात्

२०४८ असारदेखि २०५७ फागुनसम्म रु.४,२२,७००।- घर भाडाबाट आय प्राप्त गरेको भनी सो पूरै रकमलाई प्रतिवादीको आयमा समावेश गरेको पाइन्छ। कञ्चनपुरको घरमा बसोबास रहेको भन्ने हुँदा सडकसँग जोडिएको फत्तेपुरको घर भाडामा लागेको भन्ने जिकीर अन्यथा देखिँदैन। घर भाडाबापत प्राप्त आयको आयकर तिरेको आदि प्रमाण प्रतिवादी पक्षबाट पेश हुन सकेको नदेखिए तापनि विनोद जैनलाई भाडामा दिएको सम्झौता पेश भएको देखिएको छ। यस स्थितिमा घरभाडाबापत कुनै आय नै प्राप्त नभएको निष्कर्षमा पुग्न नमिल्ने हुँदा रु.४,२२,७००।-आय कायम गरेकोसम्म विशेष अदालतको फैसला अन्यथा देखिँदैन। तर प्रतिवादीका पिता श्यामसुन्दर गुप्ताका नाउँको सगोलको घरबाट प्राप्त आय पनि सगोलको नै हुने भई माथि अन्य पैतृक सम्पत्तिका सम्बन्धमा ग्रहण गरिएको आधार बमोजिम नै हुने हुँदा पूरै आयलाई समावेश गरेको मिलेको देखिएन। त्यसैले घर भाडाबापत प्राप्त भएको भनिएको रु.४,२२,७००।- बाट चार भागको एक भाग अर्थात् रु.१,०५,६७५।- प्रतिवादीको घर भाडाबापतको आय कायम हुन्छ।

जग्गा बिक्री

३८. सुनसरी तर्फको पैतृक जग्गा बिक्रीबाट प्राप्त कुल आयमध्ये प्रतिवादीलाई चारभागको एक भाग रु.२,७५,७६६।-आय प्राप्त भएको भन्ने कुरा अभियोग पत्रमा नै स्वीकार भई कुनै विवाद भएको नदेखिँदा विवाद नभएको सो विषयमा थप विश्लेषण गर्न आवश्यक देखिएन। प्रतिवादीले सप्तरी तर्फका पैतृक जग्गाबाट रु.१४,३९,५००। प्राप्त गरेको भनी बयानमा जिकीर लिएको र पेश भएका पारीत लिखतबाट जग्गाहरू बिक्री भएको देखिए तापनि सो पैतृक आयस्ताबाट आरोप पत्रको तालिका नं.११ को क्रमसंख्या ५ मा उल्लिखित कञ्चनपुरको घर निर्माण भएको भन्ने विश्लेषणसहित विशेष अदालतले सो तर्फको छुट्टै आय प्रदान नगरेको फैसला अन्यथा देखिँदैन। त्यसमा पनि वादी पक्षको पुनरावेदनबाट सो तर्फ विचार गर्न मिल्ने देखिएन।

कार भाडा:

३९. प्रतिवादीले सांसद सुविधाबापत लिएको बा अ ज ९६०२ नं. को निसान कार भाडामा लगाई रु.७,६८,०००।-आय प्राप्त गरेको भन्ने जिकीर लिएको देखिन्छ। सांसद सुविधाअन्तर्गत लिएको गाडी भाडामा लगाई आय प्राप्त गरेको भन्ने जिकीर कानूनसम्मत नभएकोले

सो शीर्षकमा आय दिन नमिल्ने भन्ने अभियोग पत्रमा उल्लेख भएको पाइन्छ। विशेष अदालतले प्रतिवादीको जिकीर बमोजिम नै गाडी भाडावापत रु.७,६८,०००/- आय प्रदान गरेको देखिन आएको छ। तत्काल प्रतिनिधिसभाको सदस्य रहेका प्रतिवादी समेतका विशिष्ट व्यक्तिहरूलाई भन्सार महसूल छुट दिई, पाँच वर्षसम्म हक हस्तान्तरण गर्न नपाउने शर्तमा २०५३ सालमा गाडी खरीदको सुविधा दिएको भन्ने कुरा प्रतिवादीको वयानमा नै उल्लेख भएको देखिन्छ। यसरी सार्वजनिक जिम्मेवारीको पदमा रहेका व्यक्तिहरूलाई राज्यले भन्सार छुटको सुविधा दिई खरीद भएको गाडी आफूले प्रयोग नगरी अन्यत्र भाडामा लगाई आय प्राप्त गरेको भन्ने प्रतिवादीको जिकीर प्रथम दृष्टिमा नै कानूनसम्मत देखिँदैन। साथै सार्वजनिक नैतिकताको दृष्टिकोणबाट समेत त्यस्तो जिकीरलाई उचित मान्न सकिँदैन। गैरकानूनी रूपमा सम्पत्ति आर्जन गरी भ्रष्टाचार गरेको भन्ने यस प्रकृतिको मुद्दामा यो यस वैधानिक स्रोतबाट आय आर्जन गरेको हो भनी पुष्टि गर्ने दायित्व प्रतिवादीउपर रहन्छ। पाँच वर्षसम्म हक हस्तान्तरण गर्न नपाउने गरी सार्वजनिक पदीय हैसियतका कारण राज्यले विशिष्ट व्यक्तिलाई भन्सार छुट दिई प्रदान भएको सुविधा जे जुन प्रयोजनका लागि दिइएको हो सोहीअनुरूप प्रयोग हुनु कानूनसम्मत र वाञ्छनीय हुन्छ। सार्वजनिक पदीय हैसियतलाई दिइएको सुविधाको गाडी ब्यापारीले जस्तो भाडामा लगाएर आय आर्जन गरेको भनी लिइएको दावीलाई कानूनसम्मत मान्न नमिल्ने हुँदा आयको स्रोत नै कानूनसम्मत नभएको आर्जनलाई मान्यता दिन मिल्दैन।

गाडी बिक्री

४०. त्यस्तै सांसद सुविधा अन्तर्गतको उक्त गाडी अविनास पन्तलाई मिति २०५७।१२।५ मा रु.१५,००,०००/- मा बिक्री गरेकोले सो रकम आयमा समावेश हुनुपर्ने भन्ने प्रतिवादीको वयान जिकीर रहेको देखिन्छ। उक्त गाडी खरीद गर्दाको रु.६,६३,०९६। को स्रोत नै प्रतिवादीले पुष्टि गर्न नसकेकोले गाडी बिक्रीबाट आएको भनिएको उक्त रकमलाई आयका रूपमा कायम गर्न नमिल्ने भन्ने वादी पक्षको आरोप माग दावी रहेको पाइन्छ। विशेष अदालतले उक्त गाडी खरीद गर्दा प्रतिवादीले गरेको भनेको लगानी रकम कटाई गाडी बिक्रीबाट रु.८,३६,९८४।- प्राप्त गरेको भनी त्यसलाई आयमा समावेश गरेको देखिन्छ। सांसद सुविधावापतको

उपरोक्त गाडी मिति २०५३।१।६ मा खरीद भएको र पाँच वर्षसम्म हक हस्तान्तरण गर्न नपाउने शर्तमा सो सुविधा प्राप्त भएको भन्ने तथ्यमा विवाद देखिँदैन। पाँच वर्षसम्म रीतपूर्वक नामसारी गर्न नमिल्ने भएको कारणबाटै मिति २०५७।१२।५ को घरायसी कागजका आधारमा उक्त बा.अ.त्र ९६०२ नं. को निशानकार अविनास पन्तलाई बिक्री गरेको भन्ने प्रतिवादीको जिकीर रहेको छ। गाडी खरीद गर्ने भनिएका अविनास पन्तले अदालतसमक्ष गरेको वकपत्रको स.ज.७ मा पनि मैले खरीद गर्दा सांसद सुविधामा प्राप्त गाडी बिक्री गर्ने म्याद पूरा नभएकोले कागज गरी खरीद गरेको भनी र स.ज.८ मा ५ वर्ष अगावै नामसारी हुन नसक्ने भएकोले पछि नामसारी गर्ने गरी गाडी खरीद गरेको हो भन्ने व्यहोरा उल्लेख गरेको पाइन्छ। पाँच वर्षसम्म सांसद सुविधावापतको गाडी बिक्री हुन नसक्ने कुरा स्वयं प्रतिवादी र गाडी खरीद गर्ने भनिएका अविनास पन्तको वयान/वकपत्रमा स्वीकार भैरहेकोबाट सो कार्य कानूनसम्मत नहुने कुरा दुवै पक्षलाई मौकैमा थाहा भएको मान्नुपर्ने हुन्छ। त्यसमा पनि कानूनबमोजिम रीतपूर्वक गाडी बिक्री तथा नामसारी भएको नदेखिएको स्थितिमा जसको नाममा दर्ता रहेको छ गाडीको स्वामित्व पनि उसैको भएको अनुमान गर्नु स्वाभाविक र कानूनसम्मत हुन्छ। पाँच वर्ष नपुगी कानूनबमोजिम बिक्री हुनै नसक्ने सांसद सुविधाको गाडी घरसारमा बिक्री गरी आय प्राप्त गरेको भन्ने प्रतिवादीको जिकीर स्वयंमा गैरकानूनी देखियो। कानूनबमोजिम बिक्री भएको तथा नामसारी भएको प्रमाणको अभावमा घरसारको लिखत र बीमा तिरेको भन्ने जस्ता असान्दर्भिक आधार ग्रहण गरी रु.८,३६,९८४।- गाडी बिक्रीको आय प्रदान गरेको विशेष अदालतको फैसला मिलेको देखिएन।

जीप बिक्री:

४१. यसैगरी प्रतिवादी जयप्रकाश प्रसाद गुप्ताको नाममा दर्ता रहेको स.१च.१८९ नं. को जीप मिति २०५७।८।२० मा किशोरकुमार गुप्ताको नाममा नामसारी भएको र सवारी नामसारी गर्दा दिइने दरखास्तमा जीपको मूल्य रु.४,२५,०००। उल्लेख भएको देखिएको भनी उक्त रकमलाई विशेष अदालतले प्रतिवादीको आयमा समावेश गरेको देखिन्छ। जाँच अवधिभित्रै सो गाडी खरीद भएको आधार पुनरावेदक वादी पक्षबाट पेश हुन सकेको नदेखिँदा खरीदको स्रोत पुष्टि नभएको भन्न पनि मिलेन। त्यसैले

जीप बिक्रीबाट प्राप्त आय वैध नै देखिएकोले आय प्रदान गरेको मनासिव देखियो ।

बैंकबाट भिकेको रकम

४२. आरोप पत्रको तालिका नं. ७ को क्रम संख्या ४, ५ र ६ मा क्रमशः कृषि विकास बैंक रत्नपार्कबाट निकालेको रु.९,२२,३०६।९७, नेपाल बङ्गलादेश बैंकबाट भिकेको रु.३५,९०,०००। र बैंक अफ काठमाडौँबाट भिकेको रु.१०,४४,४४५। समेत बैंक खाताबाट प्रतिवादीले जम्मा रु.५५,५६,७५२।- लुकाउने छिपाउने उद्देश्यले भिकेको भनी सो रकमलाई पनि विगोमा समावेश गर्नुपर्ने भन्ने आरोप पत्र माग दावी रहेको देखिन्छ । उक्त रकम के कसरी खर्च भएको हो भन्ने सम्बन्धमा प्रतिवादीले मौकामा तथा विशेष अदालतमा गरेको बयानमा ठोस जिकीर लिन नसकी आवश्यकताअनुरूप निकाली खर्च गरेको भन्ने उल्लेख गरेको पाइन्छ । विशेष अदालतबाट दावी गरिएको रकममध्ये रु.१,९५,३८७।- छोराको पढाई खर्चमा उपयोग भएको मानी रु.५३,६१,३६५।- रकमलाई प्रतिवादीले स्रोत पुष्टि गर्नुपर्ने सम्पत्तिको रूपमा राखेको देखिन्छ । स्रोतपुष्टि हुन नसकेको बैंक खाताबाट निकाली लुकाई छिपाई राखेको उक्त रकम अवैध ठहर हुनु पर्ने भन्ने वादी पक्षको पुनरावेदन जिकीर रहेको देखिन्छ । प्रतिवादीको पुनरावेदन परेको अवस्था नभए तापनि प्रतिवादी तर्फका विद्वान कानून व्यवसायीहरूले अनुसन्धान प्रारम्भ हुनु अगावै भिकी खर्च भएको हाल साथमा नरहेको उक्त रकम रामाज्ञा चतुर्वेदीको मुद्दामा प्रतिपादित सिद्धान्त समेतका आधारमा प्रतिवादीको सम्पत्तिमा गणना गर्न मिल्दैन भन्ने बहस जिकीर लिएको अवस्था छ ।

४३. यस परिप्रेक्ष्यमा पुनरावेदक प्रतिवादी रामाज्ञा चतुर्वेदी भएको गैरकानूनी आर्जन गरी भ्रष्टाचार गरेको भन्ने मुद्दामा हाल साथमा नरहेको (Non-possession) सम्पत्तिका सम्बन्धमा के कसरी व्याख्या भएको रहेछ भन्ने सन्दर्भलाई दृष्टिगत गर्नुपर्ने हुन आएको छ । उक्त मुद्दामा खास गरी भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ को दफा २०(१) को कानूनी व्यवस्थाको व्याख्या गर्दै, सो दफाले राष्ट्रसेवकले पेश गरेको सम्पत्ति विवरण अमिल्दो तथा अस्वाभाविक देखिन आएको तथा मनासिव कारण बिना अमिल्दो तथा अस्वाभाविक उच्च जीवनस्तर यापन गरेको समेतलाई गैरकानूनी रूपमा सम्पत्ति आर्जन गरेको मानिने अनुमानित कसूर सम्बन्धी व्यवस्था गरेको, अस्वाभाविक तथा उच्च जीवनस्तर यापन गरेको भनी ऐनमा प्रयुक्त भएको उक्त

वाक्यांशले कुनै राष्ट्रसेवकले प्राप्त गर्ने वैध आय स्रोतको तुलनामा अमिल्दो वा नसुहाउने तथा धान्न नसक्ने जीवनस्तर यापन गर्ने वा गरेको कुरालाई ईगित गरेको सम्भन्नु पर्दछ । खास गरी कुनै पनि राष्ट्रसेवकसँग रहेको चल अचल सम्पत्ति, निजले शिक्षा स्वास्थ्य आदिमा गरेको लगानी, सार्वजनिक जवाफदेहीताको पदमा रहँदा गरेको आर्थिक कारोवार, विभिन्न प्रकृतिका खर्च, रहनशहन आदि तत्वहरूको समष्टिमानै उच्च जीवनशैलीको मापन गर्नुपर्ने हुन आउँछ । एकै पटक कसैको पनि जीवनस्तर उच्च हुने वा भएको भन्ने कुरा स्वाभाविक मान्न सकिदैन । विगतमा गरिएको विभिन्न प्रकृतिका स्रोत साधनको लगानी वा खर्चको परिणामस्वरूप नै उच्च जीवनस्तर हासिल हुने कुरा अनुमान गर्नु स्वाभाविक हुन्छ । त्यसैले उच्च जीवनयापन गर्ने क्रममा विगतमा अस्वाभाविक रूपमा खर्च गरिएको देखिन्छ, भने हाल विद्यमान नरहेकै कारणबाट त्यस्तो खर्च वा लगानीको स्रोत प्रमाणित गर्नु पर्दैन भन्ने अर्थ गर्दा उच्च जीवनयापन गरेको कुरालाई गैरकानूनी आर्जनको आधारका रूपमा लिइएको ऐनको व्यवस्था नै निश्चक्र बन्न जाने हुन्छ, भन्दै हाल साथमा नरहेको (Non-possession) भन्ने सम्मकै आधारमा विगतमा अस्तित्व प्रमाणित भई राष्ट्रसेवकको आयको तुलनामा अमिल्दो र अस्वाभाविक तथा निजको जीवनस्तर उच्च बनाउने स्रोतहरूको खोजी गर्न नमिल्ने भन्ने प्रतिवादीको पुनरावेदन जिकीर आधारहीन देखिन आउँछ, भन्ने समेत सिद्धान्त कायम भएको (नेकाप २०६८, नि.नं.८६३०, पृ.९१७) देखिन्छ ।

४४. वस्तुतः गैरकानूनी आर्जन गरी भ्रष्टाचार गरेको भन्ने यस प्रकृतिको मुद्दामा सार्वजनिक पदमा रहेको जाँच अवधिको वैधानिक आयस्रोत र आर्जित सम्पत्ति एवं गरेका खर्चहरूको तुलना गरी वैध आमदानीको दायराभित्र सम्पत्ति आर्जन वा खर्च गरिएको देखिन्छ वा देखिँदैन भन्ने कुराको निष्कर्षमा पुग्ने गरिन्छ । जाँच अवधिमा प्राप्त गरेका वैध आयलाई त्यसरी प्राप्त गरिएको आय हालसम्म मौजुद रहेको कारणले मान्यता दिइएको होइन । जाँच अवधिमा वैध स्रोतबाट प्राप्त पारिश्रमिकलगायतका रकम नगर्दै मौजुद रहन सक्ने कुरा पनि होइन । विगतमा आय प्राप्त गरेको स्रोत पुष्टि भएको र त्यस्तो स्रोत वैध समेत भएको कारण मान्यता दिइएको हो । उक्त मान्यता विगतमा गरिएका र हालसम्म प्रमाणित भएका खर्च रकमका सम्बन्धमा पनि समान रूपमा लागू हुन नपर्ने कुनै विवेकसम्मत कारण

छैन । जसरी आयस्रोतका सम्बन्धमा सरकारी कार्यालयले पठाएको तलवी विवरणका आधारमा आयको मान्यता प्राप्त हुन्छ त्यसरी नै व्ययका सम्बन्धमा आर्जित सम्पत्ति, शिक्षा, स्वास्थ्यमा भएको खर्च र बैंक स्टेटमेण्टबाट प्रमाणित भएको कारोबारको अङ्गलाई मान्यता प्रदान गर्नुपर्ने हुन्छ । वैधानिक आयको अनुपातमा नै सम्पत्ति आर्जन भएको र खर्च गरिएको प्रमाणित भएको अवस्थामा गैरकानूनी आर्जनको अनुमानमा लगाइएको आरोप स्वतः खण्डित हुन पुग्दछ । तर वैध स्रोतबाट हासिल हुन सक्ने आयको तुलनामा आर्जित सम्पत्ति उच्च र अमिल्दो देखिन्छ, जीवनयापन र रहनसहनमा गरिएको खर्च अस्वाभाविक देखिन्छ, आर्थिक कारोबार स्वाभाविक देखिँदैन भने सार्वजनिक पदको दुरुपयोग गरी गैरकानूनी रूपमा आर्जन गरेको भन्ने अनुमान स्वतः पुष्टि हुन जान्छ । भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ को दफा २०(१) मा निहित विधायिकी आशय वा भावना पनि यही नै हो । त्यसैले जाँच अवधिमा अस्तित्वमा देखिएको सम्पत्ति वा कारोबारका सम्बन्धमा प्रश्न उठछ भने प्रतिवादीले त्यसको स्रोत पुष्टि गर्न सक्नुपर्ने हुन्छ । यस दृष्टिकोण समेतका आधारमा उपरोक्त सिद्धान्तसँग असहमत हुनुपर्ने कुनै कारण नभएकोले प्रतिवादीले विगत जाँच अवधिभित्रै बैंकबाट निकालेको प्रमाणित भएको सो रकमको स्रोत खुलाउन नपर्ने भन्ने मिल्दैन ।

४५. त्यसमा पनि तत्कालीन मन्त्रिपरिषद्बाट सम्पत्ति जाँचबुझ उच्चस्तरीय न्यायिक आयोग गठन गर्ने निर्णय भैसकेपछि उक्त रकम निकालिएको भन्ने देखिएको र मन्त्रिपरिषद्बाट सो निर्णय हुँदा प्रतिवादी स्वयं बहालवाला मन्त्रीको पदमा आसिन रहेको भन्ने आरोप रहेकोमा प्रतिवादीले अदालतसमक्ष गरेको बयानमा समेत सो आरोपलाई ठोस आधारसहित खण्डन गर्न सकेको नदेखिएको हुँदा गैरकानूनी आर्जन लुकाउने उद्देश्यबाटै सो रकम निकालेको निष्कर्षमा पुग्नु पर्ने हुन्छ ।

४६. तसर्थ जाँच अवधिमा गरिएको आम्दानी तथा प्रमाणित भएको खर्चको हिसाव कितावबाट नै आय र आर्जनको सामाञ्जस्यता भए नभएको हेरिने र सो मापदण्ड आयस्रोतका सम्बन्धमा समेत समान रूपमा लागू हुने हुँदा अनुसन्धान प्रारम्भ हुनु अगावै भिक्तिएको भन्ने आधारमा मात्र जाँच अवधिमा बैंक खाताबाट निकालेको प्रमाणित भएको उक्त रु.५३,६९,३६५।- रकमको स्रोत प्रतिवादीले पुष्टि गर्नु नपर्ने भनी छूट दिन नमिल्ने हुँदा सो

रकमलाई प्रतिवादीको सम्पत्तिमा गणना गरेको विशेष अदालतको फैसला मनासिव देखिन्छ ।

बैंक खाताबाट प्राप्त ब्याज:

४७. विशेष अदालतबाट प्रतिवादीले रकम निकालेको कृषि विकास बैंक रत्नपार्क स्थित निजको उपरोक्त खाता तथा नेपाल बंगलादेश बैंकको निजको श्रीमती सरस्वती पुरीको नाममा रहेको बैंक खाताबाट रु.१०,३५,१०८। ब्याज प्राप्त भएको देखिएको भनी सोलाई प्रतिवादीको आयमा समावेश गरेको देखिन्छ । स्रोत नखुलेको बैंक खाताबाट निकाली लुकाएको भनिएको उक्त रकम तथा त्यसबाट प्राप्त भएको ब्याज गैरकानूनी भएकोले आयमा समावेश गर्न नमिल्ने भन्ने वादी पक्षको पुनरावेदन जिकीर रहेको देखिन्छ ।

४८. यस सम्बन्धमा प्रतिवादीले अनुसन्धानको क्रममा गरेको बयान तथा सो बयान साथ पेश गरेको ४ पृष्ठको आय विवरणमा बैंक व्याजबाट आय प्राप्त गरेको भन्ने कुराको कुनै जिकीर लिएको पाइँदैन । त्यस्तै अदालतसमक्षको बयानमा समेत व्याजबाट आय प्राप्त भएको भन्ने जिकीर लिन सकेको अवस्था देखिन आउँदैन । यसरी एकातर्फ बैंक व्याजलाई आयमा समावेश गरिनु पर्ने भन्ने प्रतिवादीको जिकीर नै नभएको र अर्कोतर्फ व्याज प्राप्त भएको भनिएको बैंक खाताको रकमको स्रोत नै प्रतिवादीले पुष्टि गर्न नसकेको स्थितिमा बैंकबाट निकाली लुकाए छिपाएको रकमबाट प्राप्त व्याजलाई वैध स्रोतबाट प्राप्त आय मानी प्रतिवादीको आयमा समावेश गर्न मिल्ने देखिएन । त्यसैले बैंक व्याज तर्फको आय कायम हुन सक्दैन ।

अन्य:

४९. सप्तरी जिल्लाको कञ्चनपुर र फत्तेपुरमा क्रमशः २०५० र २०५२ सालमा घर निर्माण गर्दा भएको खर्चको विश्लेषण नगरी प्रतिवादीकै जिकीरलाई मान्यता दिएको विशेष अदालतको फैसला त्रुटिपूर्ण रहेको भन्ने पनि पुनरावेदन जिकीर रहेको पाइन्छ । प्रतिवादीका पिता श्यामसुन्दर गुप्ता समेतका नामको घर अधि नै निर्माण भएको र अर्को घर सप्तरीतर्फका पैतृक सम्पत्ति विक्रीबाट प्राप्त आय समेतबाट सो घरहरू निर्माण गरेको भन्ने देखिँदा प्रतिवादीले सो घरहरूको स्रोत पुष्टि गर्नुपर्ने देखिएन । त्यस्तै प्रतिवादीले अदालतमा गरेको बयानमा सुन्दरी पोल्टी फर्मबाट प्राप्त आय र काठमाडौँ सिनामंगल स्थित घर

बिक्री गर्न लिएको बैना रकमलाई पनि आयमा समावेश गर्नुपर्ने जिकीर लिएको देखिन्छ। सुन्दरी पोल्ट्रीफर्ममा प्रतिवादीको कानूनी संलग्नता पुष्टि हुन नआएको भनी विशेष अदालतबाटै आय प्रदान गरेको देखिँदैन। त्यस्तै आफैँ बस्दै आएको घर बिक्रीको लागि बैना गरेको भनी लिएको जिकीरलाई पनि मान्यता दिएको देखिएन। प्रतिवादीले लिएका ती जिकीरहरू प्रमाणित नभएको भनी विशेष अदालतले नै आय प्रदान नगरेकोमा वादी पक्षको पुनरावेदनको रोहबाट उक्त विषयमा प्रवेश गरी थप विश्लेषण गर्न मिल्ने अवस्था नभएकोले अन्यथा भनिरहन परेन।

प्रतिवादीको कुल आर्जित सम्पत्ति

५०. उपरोक्त विश्लेषणका आधारमा प्रतिवादीको कुल मौजूद सम्पत्तिका सम्बन्धमा विशेष अदालतबाट गरिएको विश्लेषण अन्यथा देखिन नआए तापनि प्रतिवादीले सांसद सुविधाअन्तर्गत प्राप्त गरेको र हालसम्म रीतपूर्वक अन्य कसैका नाउँमा हक हस्तान्तरण भै नगएको निजको नाउँमा नै दर्ता रहेको निसान गाडी बिक्री भएको मानी सो गाडिलाई प्रतिवादीको सम्पत्ति कायम नगरेको हदसम्म मिलेको नदेखिँदा प्रतिवादीसँग अभियोग माग दावीबमोजिम नै रु.२४,६३,०९६- बराबरको सवारी साधन रहेको देखियो। यसबाट प्रतिवादीको कुल सम्पत्तिका सम्बन्धमा विशेष अदालतको फैसलामा देहाय बमोजिमको भिन्नता आउने देखियो:

सम्पत्तिको विवरण	आरोप पक्षको मूल्याङ्कन रु.	विशेष अदालतको मूल्याङ्कन रु.	यस अदालतबाट कायम भएको मूल्याङ्कन रु.
अचल सम्पत्ति			
जग्गा	२३,८८,८७६।- ४९,९३,६४४।-	३,४३,४४०।- २२,८०,४९९।-	भिन्ला नबार्ने भिन्ला नबार्ने
जम्मा	७३,०२,५२०।-	२६,२३,८६९।-	भिन्ला नबार्ने
चल सम्पत्ति			
सवारी साधन	२४,६३,०९६।- ८,०९,९९९।-	९८,००,०००।- ४,००,४९४।-	२४,६३,०९६।- भिन्ला नबार्ने
परिष्कार	१,८२,०००।-	१,८२,०००।-	भिन्ला नबार्ने
विद्युतीय सामान	६९,३९,६२४।-	मान्यता नदिएको	भिन्ला नबार्ने
नगानी	७,००,९०२।-	७,००,९०२।-	भिन्ला नबार्ने
बैंक मौज्जात			
वैकबाट			
निकासिएको	४४,४६,७४७।-	४३,६९,३६४।-	भिन्ला नबार्ने
जम्मा	९९,६३,४४४।-	८४,४४,९५२।-	९९,०७,९८८।-
पढाई खर्च	९,९४,३८७।-	९,९४,३८७।-	भिन्ला नबार्ने
जम्मा	९,९४,३८७।-	९,९४,३८७।-	भिन्ला नबार्ने
कुल जम्मा	२,४३,३२,६६४।-	९,९२,६३,३८०।-	९,९२,६३,३८०।- ४६,६३,०९६।- ९,९९,२६,३९६।-

उपरोक्त विश्लेषणका आधारमा जाँच अवधिमा प्रतिवादीको कुल आर्जित सम्पत्ति रु.९,९९,२६,३९६- बराबरको रहेको देखिन आयो।

प्रतिवादीको वैधानिक आय स्रोत:

त्यस्तै माथि प्रकरण प्रकरणमा गरिएको विश्लेषणका आधारमा प्रतिवादीको स्रोत पुष्टि भएको जाँच अवधिको वैधानिक आय स्रोत देहायका शीर्षकहरूमा देहायबमोजिम कायम हुन आउने देखियो :-

आयस्रोतको विवरण	विशेष अदालत	यस अदालत
पारिश्रमिक	रु. ४४,३८,०६२।-	रु. ९७,८८,९५६।
विदेश भ्रमण	रु. ५,८९,८७६।-	रु. ४,६९,९५३।४३
जीप बिक्री	रु. ४,२५,०००।-	फरक नपर्ने
कार भाडा	रु. ७,६८,०००।-	मान्यता दिन नमिल्ने
कार बिक्री	रु. ८,३६,९८४।-	मान्यता दिन नमिल्ने
जग्गा भाडा	रु. ८३,९२५।-(७३,५००)	रु. ९८,३७५।-
घरभाडा	रु. ४,२२,७००।-	रु. ९,०५,६७५।-
जग्गा बिक्री	रु. २,७५,७६६।-	फरक नभएको
कृषि आय	रु. ९,४७,६२०।-	रु. २,५७,७९,२।५०
आँप खेती	रु. ७,३५,०००।-	रु. ९,८३,७५०।-
बैंक ब्याज	रु. ९०,३५,९०८।-	मान्यता दिन नमिल्ने
कुल	रु. ९,०५,५७,२४९।-	रु. ३५,९६,४६७।९३

५१. उपरोक्त विश्लेषणका आधारमा जाँच अवधिमा प्रतिवादीको कुल आर्जित सम्पत्ति एवं खर्च रु.९,९९,२६,३९६-बराबर देखिन आएको छ। साथै रु.३५,९६,४६७।९३ बराबरको स्रोत पुष्टि भएको पाइएको छ। यसप्रकार प्रतिवादीको कुल आर्जित सम्पत्तिमा स्रोत पुष्टि भएको वैध आय घटाउँदा रु.८४,०९,९२८।०७ बराबरको चल अचल सम्पत्तिको स्रोत पुष्टि गर्न सकेको पाइएन।

५२. अब, दोस्रो प्रश्नका सम्बन्धमा विचार गर्दा माथि पहिलो प्रश्नका सम्बन्धमा गरिएको विश्लेषणबाट प्रतिवादीको जाँच अवधिको कुल आर्जित सम्पत्ति एवं खर्च रु.९,९९,२६,३९६-बराबर हुन आई त्यसमध्येबाट स्रोत पुष्टि हुन आएको रु.३५,९६,४६७।९३ बराबरको सम्पत्ति घटाउँदा जम्मा रु.८४,०९,९२८।०७ बराबरको सम्पत्तिको स्रोत पुष्टि गर्न सकेको देखिएन। स्रोत पुष्टि हुन नसकेको उपरोक्त सम्पत्ति स्रोत पुष्टि भएको सम्पत्तिको करीव दुई गुणाभन्दा बढी हुने देखिन्छ। उपरोक्त आधारबाट विशेष अदालतले रु.७,०६,९३९। अर्थात् प्रतिवादीको कुल सम्पत्तिको सात प्रतिशत सम्पत्तिको मात्र स्रोत पुष्टि नभएको र सो अन्तरलाई अस्वाभाविक र अमिल्दो जीवनयापनको स्तर मान्न नमिल्ने

भनी गैरकानूनी रुपमा सम्पत्ति आर्जन गरेको नदेखिएको भनी आरोप माग दावीबाट सफाई दिन अवलम्बन गरिएको निर्णयाधारमा मिसिल संलग्न तथ्य प्रमाणको मूल्याङ्कनमा प्रत्यक्ष त्रुटि हुनुका साथै कानूनी दृष्टिकोणबाट समेत गम्भीर त्रुटिपूर्ण फैसला भएको देखियो ।

५३. प्रतिवादी जयप्रकाश प्रसाद गुप्ताले सार्वजनिक पद ग्रहण गर्नु अघिदेखि नै निजले प्रकाशन र छापाखाना सम्बन्धी व्यवसाय गर्दै आएको हुँदा ती वरव्यवसाय समेतबाट उल्लेख्य आय प्राप्त भएको तथा २०४० सालदेखि पैतृक जग्गाको कृषि आयस्ता र जग्गा बिक्रीबाट पनि ठूलै परिमाणमा आय प्राप्त गरेको हुँदा सोही वैधानिक आयस्रोतहरूबाट सम्पत्ति आर्जन गरिएको र बैकमा रकम जम्मा भएको हो, सम्पूर्ण सम्पत्ति वैध आयस्रोतबाट प्राप्त गरेको हुँदा गैरकानूनी आर्जन गरेको तथा आयस्रोतको तुलनामा अमिल्दो र अस्वाभाविक उच्च शैलीको जीवनयापन गरेको छैन भन्ने समेत जिकीर लिएको देखिन्छ । सार्वजनिक पदधारण गर्नुअघि निजको नाममा खोलिएको कृषि विकास बैक रत्नपार्कको बैक खातामा २०४६ सालदेखि २०४८ सालसम्म कुल रु.२२,०००। रकम मात्र जम्मा भएको देखिएको हुँदा पैतृक सम्पत्ति र वरव्यवसायबाट बयानमा उल्लेख गरे बमोजिम आय प्राप्त भएको भन्ने निजको जिकर विश्वासप्रद देखिन आउँदैन । सार्वजनिक पदधारण गर्नुअघि त्यति ठूलो परिमाणको रकम आर्जन भएको भए तत्समयमा नै खोलिएको बैक खातामा सो रकम जम्मा हुनु स्वाभाविक हुनेमा सो समयमा घरसारमै राखेको र सार्वजनिक पदधारण गरेपछि मात्र सुरक्षाको कारणले बैकमा जम्मा गरिएको भनी प्रतिवादीले लिएको जिकीर तर्कसम्मत हुन सक्दैन । अर्को तर्फ सोही बैक खातामा सार्वजनिक पदधारण गरेपछि रु.३८,६९,८००। जम्मा भएको देखिएको छ । साथै प्रतिवादी तथा निजको श्रीमती सरस्वती पुरी (गुप्ता) का नाममा विभिन्न बैकमा रहेका खाताहरूमा जाँच अवधिमा कुल रु.९०,९९,८००। रकम जम्मा भएको भनी अभियोगपत्रको तालिका नं. १० मा उल्लेख भएको व्यहोरालाई प्रतिवादीले अदालतसमक्षको बयानमा अन्यथा हो भनी खण्डन गर्न सकेको पनि पाइदैन । उल्लिखित बैक खाताको रकममध्ये अस्वाभाविक रुपमा निकालेको रु.५५,५६,७५२। रकमलाई मात्र अभियोगमा दावीको विषय बनाइएको देखिन्छ । सार्वजनिक पदधारण गर्नु अघि र पछिको प्रतिवादीको बैकमा रकम जम्मा गर्ने, निकाल्ने समेतका कारोबारको

अवस्था, स्थिति र प्रवृत्ति हेर्दा स्वाभाविकताको अंश ज्यादै न्यून पाइएको छ । साथै सार्वजनिक पदधारण गरेपछि निजले वैध स्रोतबाट प्राप्त गर्न सक्ने आयको तुलनामा पनि उक्त बैक कारोवार अस्वाभाविक र अमिल्दो देखिन आएको छ । त्यसै गरी सार्वजनिक पदधारण गरेको छोटो अवधिमा नै निजले काठमाडौँमा जग्गा खरीद गरी पक्की घर बनाएको तथा श्रीमती सरस्वती पुरी (गुप्ता) तथा निजका नाउँमा सप्तरी तथा भक्तपुरमा जग्गा खरीद गरेको र दुई दुईवटा गाडी खरीद गरेको देखिएको छ । यी खर्च, आर्जित सम्पत्ति र कारोवार निजको सार्वजनिक पदबाट प्राप्त हुने सीमित आयसँग अमिल्दो र अस्वाभाविक देखिनुका साथै यसबाट उच्च र अमिल्दो जीवनयापन गरेको तथ्य पनि पुष्टि हुन्छ ।

५४. प्रतिवादीले सार्वजनिक पदमा रहँदा वैध स्रोतबाट पाएको भनी जिकीर लिएको पारिश्रमिक सुविधा लगायतका कतिपय शीर्षकमा जिकीरअनुरूप आय प्राप्त गरेको नदेखिएता पनि समग्रमा निजले बयानमा जिकीर लिए बमोजिमको रकमलाई नै आयको मान्यता दिइएको छ । त्यस्तै सगोलको पैतृक जग्गाको कृषि आय, पैतृक जग्गा बिक्री, घरभाडा र जग्गा भाडा तथा आँप बिक्री समेतबाट भएको भनिएका आयलाई पनि वैध आयस्रोतमा समावेश गरिएको छ । यी शीर्षकमध्येका कतिपय आय शीर्षक विचारणीय हुँदाहुँदै पनि ज्यादै कठोर दृष्टिकोण अवलम्बन नगरी मान्यता दिइएको हो । त्यस्तै प्रतिवादी जयप्रकाश प्रसाद गुप्ता समेत संस्थापक सञ्चालक भएको सप्तकोशी कोल्डस्टोर प्रा.लि.मा कम्पनीको प्रबन्धपत्र, नियमावली, परियोजना प्रस्ताव तथा ऋण सम्झौता समेतबाट निजको स्वलगानी भएको हुनसक्ने भनी स्वाभाविक रुपमा अनुमान गर्न सकिने रकमलाई पनि बयान जिकीर अनुरूप नै लगानी नपरेको भनी छूट दिइएको छ । अर्को तर्फ घर जग्गा समेतका सम्पत्तिका सम्बन्धमा तत्कालीन लिखत र लागत मूल्यका आधारमा नै मूल्याङ्कन गरिएको छ । यसरी अनुमानित कसूरमा आधारित मुद्दाको प्रकृति भएको कारण धेरै विषयहरूमा ज्यादै कठोर दृष्टिकोण अवलम्बन नगरी प्रतिवादीको जिकीरलाई नै मान्यता दिई जाँच अवधिमा निजको पारिवारिक भरणपोषणमा हुनसक्ने नियमित प्रकृतिका खर्च र सार्वजनिक पदमा आसिन राजनैतिक व्यक्ति भएको कारण राजनीतिक परिचालन र सम्बन्ध कायम गर्न, हुन सक्ने स्वाभाविक खर्च नकटाउँदा समेत प्रतिवादीको वैध आर्जनभन्दा दुई गुणाभन्दा पनि बढी अर्थात्

रु.८४,०९,९२८।०७ बराबरको चल अचल सम्पत्तिको स्रोत खुलाउन नसकेको हुँदा सो सम्पत्ति निजले गैरकानूनी रूपमा आर्जन गरेको तथ्य स्वतः प्रमाणित हुन आएको देखियो ।

५५. यस प्रकार माथि विभिन्न सन्दर्भमा गरिएको कानूनी एवं तथ्यगत विश्लेषणबाट प्रतिवादीको जाँच अवधिको आयस्रोत र सो समयमा आर्जन गरेको सम्पत्ति र खर्चहरू बीच तादात्म्यता देखिन नआई रु.८४,०९,९२८।०७ बराबर सम्पत्तिको स्रोत पुष्टि गर्न नसकेको भन्ने निष्कर्षमा यो इजलास पुगेको हुँदा प्रत्यर्थी प्रतिवादी जयप्रकाश प्रसाद गुप्ताले भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ को दफा २०(१) बमोजिमको कसूर अपराध गरेको तथ्य शंकाहीन तवरबाट पुष्टि हुन आएकोले आरोपित कसूर ठहर नगरी सफाई दिएको विशेष अदालतको फैसला मिलेको देखिएन ।

५६. अब के कुन सम्पत्तिको स्रोत पुष्टि भएको र के कुन सम्पत्तिको स्रोत पुष्टि हुन नसकेको हो भन्ने सम्बन्धमा विचार गर्नुपर्ने हुन आएको छ । खासगरी आरोप पत्रको तालिका नं. ११ मा उल्लिखित रु.३५,२४,६९८।४० बराबरको चल अचल सम्पत्तिको स्रोत खुलेको र तालिका नं. १२ मा उल्लेख गरिएको रु.२,०८,०८,०४६।३८ बराबरको चल अचल सम्पत्तिको स्रोत नखुलेको भन्ने अभियोग दावी भएको पाइन्छ । यस प्रकार स्रोत खुलेको र नखुलेको गरी प्रतिवादीसँग कुल आर्जित सम्पत्ति रु.२,४३,३२,६६४।७८ बराबरको रहेकोमा स्रोत खुलेको रु.३५,२४,६९८।४० कटाउँदा स्रोत खुल्ल नसकेको रु.२,०८,०८,०४६।३८ बराबरको चल अचल सम्पत्ति हुने भई सो सम्पत्ती निजले गैरकानूनी रूपमा आर्जन गरेको भनी विगो कायमका साथै जफत गरिनु पर्ने भन्ने माग दावी रहेको देखिन्छ । खास गरी अभियोग पत्रको तालिका नं.११ मा उल्लिखित सम्पत्तिको स्रोत खुलेको र तालिका नं. १२ मा उल्लिखित सम्पत्तिको स्रोत नखुलेको भन्ने दावी भए पनि सम्पत्तिका मूल्याङ्कनका सम्बन्धमा अभियोगपत्रमा लिइएको आधारमा भिन्नता आई स्रोत नखुलेको भनिएका कतिपय सम्पत्तिको स्रोत खुलेको र खुलेका भनिएका सम्पत्तिको स्रोत नखुले अवस्था देखिएकोले सोही आधारबाट सम्पत्तिको वर्गीकरण गर्नुपर्ने हुन आएको छ ।

५७. जफत प्रयोजनका लागि स्रोत खुलेका र स्रोत नखुलेका चल अचल सम्पत्तिका सम्बन्धमा यकीन हुनु

वाञ्छनीय हुन्छ । आरोप पत्रको तालिका नं.१२ मा उल्लेख भएको प्रतिवादीले स्रोत पुष्टि गर्न नसकेको भनी दावी लिइएको सप्तकोशी कोल्डस्टोर प्रा.लि.मा गरेको भनिएको रु.६६,५५,८५८।३८ को स्वलगानी नपरेको भनी विशेष अदालतले छूट दिएकोलाई यस अदालतबाट पनि सदर कायमै राखिएको हुँदा सो विषयमा स्रोत खुलेको वा नखुलेको भनी विश्लेषण गर्नुपर्ने अवस्था देखिएन । सो बाहेक प्रतिवादीको नाममा रहेको का.जि.का.म.न.पा. वडा नं.९ कि.नं.२२५ को क्षे.फ.०-४-०-३, ऐ. कि.नं.४६३ को क्षे.फ.०-१-१-२ र ऐ. कि.नं.३७९ को क्षे.फ.०-१-२-० जग्गा र सो जग्गामा निर्मित घर, सप्तरी धर्मपुरको कि.नं.१४ को ज.वि. ०-१०-१९ जग्गा र निजको श्रीमती सरस्वती पुरी (गुप्ता) का नाममा सप्तरी जिल्ला धरमपुर गा.वि.स. वडा नं. ८ (ग) अन्तर्गत खरीद गरिएका कि.नं.४९, ३५, ५२, ५३ र ५० को क्षे.फ.२-१-३ र भक्तपुर दुवाकोट गा.वि.स वडा नं.१ (घ) कि.नं.१२०९ को क्षे.फ.०-४-० जग्गाको लिखतमा उल्लिखित र वास्तविक लागत रु.२६,२३,८६९। को स्रोत पुष्टि भएको देखियो । त्यस्तै रु.४,००,५९५। का फर्निचर तथा रु.१,८२,०००। का विद्युतीय सामानको पनि स्रोत खुलेको पाइयो । साथै प्रतिवादीको छोराको पढाईमा खर्च भएको भनिएको रु.१,९५,३८७।को स्रोत पुष्टि हुने देखिन्छ । यसका अतिरिक्त प्रतिवादी जयप्रकाश प्रसाद गुप्ताका नाउँको स्टाण्डर्ड चार्टर्ड बैंकको खाता नं.१८००९३७७०१ मा रहेको नगद मौज्जात रु.२,०५,४९३।६८ मध्ये रु.१,९४,६२५। को समेत स्रोत पुष्टि भएको पाइयो ।

५८. उपरोक्त चल अचल सम्पत्ति बाहेक प्रतिवादी जयप्रकाश प्रसाद गुप्ताका नाउँमा दर्ता भएको वा.३ च ७७३९ को ल्याण्ड रोभर जीपको रु.१८,००,०००। र वा.अ.त्र.९६०२ को सन्नी निसान कारको रु.६,६३,०९६। समेत गरी गाडी तर्फको विगो रु.२४,६३,०९६। को स्रोत खुलेको पाइएन । साथै प्रतिवादीमध्येको सरस्वती पुरी (गुप्ता) का नाउँको बैंक अफ काठमाडौँको खाता नं.४६०९ मा रहेको बैंक मौज्जात रु.४,५८,०५५।- र निजकै नामको नेपाल बंगलादेश बैंक लि.को खाता नं. ००८८२९ एस. मा रहेको नगद मौज्जात रु.३६,७०३।५८ र प्रतिवादी जयप्रकाश प्रसाद गुप्ताका नाउँको स्टाण्डर्ड चार्टर्ड बैंकको खाता नं. १८००९३७७०१ मा रहेको नगद मौज्जात रु.२,०५,४९३।६८ मध्ये रु.९०,७८८। को समेत स्रोत पुष्टि हुन सकेको देखिएन । यसका अतिरिक्त विभिन्न बैंक

खाताबाट प्रतिवादीले निकाली लुकाई छिपाई राखेको भनिएको रु.५५,५६,७५२। मध्ये छोराको पढाइमा खर्च भएको देखिएको रु.१,९५,३८७ बाहेक रु.५३,६१,३६५। को पनि स्रोत पुष्टि भएको पाइएन।

५९. अब, विशेष अदालतको फैसला मिलेको छ, छैन र प्रतिवादीलाई सजाय हुनु पर्ने हो होइन भन्ने निर्णय दिनु पर्ने हुन आएको अन्तिम प्रश्नका सम्बन्धमा विचार गर्नुपर्ने हुन आएको छ। पहिलो र दोस्रो प्रश्नका सन्दर्भमा माथि प्रकरण प्रकरणमा सम्बद्ध कानूनी व्यवस्था, प्रतिपादित सिद्धान्त र तथ्य एवं प्रमाणहरूका सम्बन्धमा गरिएको विश्लेषण समेतको आधार कारणबाट प्रतिवादी जयप्रकाश प्रसाद गुप्तालाई सफाई दिएको विशेष अदालत काठमाडौंको मिति २०६४।२।२८ को फैसला नमिली त्रुटिपूर्ण देखिन आएकोले सो फैसला उल्टी भई निज प्रतिवादी जयप्रकाश प्रसाद गुप्ताले रु.८४,०९,९२८।०७ बराबरको चलअचल सम्पत्ति गैरकानूनी रूपमा आर्जन गरी भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ को दफा २०(१) बमोजिमको कसूर गरेको ठहर्छ। सो ठहर्नाले स्रोत पुष्टि हुन नसकेको उक्त चल अचल सम्पत्ति र सोबाट बढे बढाएको सम्पत्ति समेत भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ को दफा २०(२) तथा दफा ४७ बमोजिम जफत भई दफा २०(२) अनुसार विगो बमोजिम रु.८४,०९,९२८।०७ जरीवाना र छ महिना कैद तथा प्रतिवादीले संसद सदस्य र मन्त्री जस्तो जिम्मेवारी पूर्ण पदमा रहेको अवस्थामा सो कसूर गरेको हुँदा दफा २४ बमोजिम थप एक वर्ष कैद समेत जम्मा एक वर्ष छ महिना (१।६) कैद भई विभिन्न बैंकबाट निकाली लुकाई छिपाई राखेको रकम रु.५३,६१,३६५। प्रतिवादीको स्रोत खुलेको अन्य सम्पत्ति समेतबाट भराउने ठहर्छ। अरुमा तपसिलबमोजिम गर्नु।

तपसिल

माथि इन्साफ खण्डमा उल्लेख भएबमोजिम विशेष अदालतको फैसला उल्टी भई प्रत्यर्थी प्रतिवादी जयप्रकाश प्रसाद गुप्तालाई एक वर्ष छ महिना (१।६) कैद हुने ठहर भएकोले निजलाई ठहर भएको उक्त कैद सजायमा निज हिरासतमा बसेको दिन कटाई बांकी कैदको लगत कसी कानूनबमोजिम असूल गर्नु गराउनु भनी प्रस्तुत फैसलाको प्रतिलिपिसहित काठमाडौं जिल्ला अदालतमा लगत दिनु..१

विशेष अदालत काठमाडौंको फैसला उल्टी भई प्रत्यर्थी प्रतिवादी जयप्रकाश प्रसाद गुप्तालाई रु.८४,०९,९२८।०७ जरीवाना हुने ठहर भएको हुँदा निजलाई लागेको उक्त जरीवानाको लगत कसी असूलउपर गरी सर्वसञ्चित कोषमा दाखिला गर्न जेथा जमानतको विवरणसहित काठमाडौं जिल्ला अदालतमा लगत दिनु.. २

विशेष अदालतको फैसला उल्टी भै प्रत्यर्थी प्रतिवादी जयप्रकाश प्रसाद गुप्ताले निज तथा निजको श्रीमती सरस्वती पुरी (गुप्ता) का नाउंका बैंक खाताबाट निकाली लुकाई छिपाई राखेको रु.५३,६१,३६५।-प्रतिवादीको स्रोत खुलेको अन्य सम्पत्ति समेतबाट भरी भराउ हुने ठहरी फैसला भएकोले सो रकम निजको स्रोत खुलेको अन्य सम्पत्ति एवं सोबाट नपुग भएमा जेथा जमानत दिएको सम्पत्ति समेतबाट कानूनबमोजिम जफत गरी सर्वसञ्चित कोषमा दाखिल गर्न काठमाडौं जिल्ला अदालतमा लगत दिनु

३
विशेष अदालतको फैसला उल्टी भई माथि इन्साफ खण्डमा लेखिए बमोजिम निम्न लिखित प्रतिवादीहरूका नाममा रहेका निम्नबमोजिमको सम्पत्ति र सोबाट बढेबढाएको सम्पत्ति समेत भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ को दफा २०(२) र दफा ४७ अनुसार जफत हुने ठहर भएकोले कानूनबमोजिम जफत, लिलाम तथा विक्री गरी सर्वसञ्चित कोषमा दाखिल गर्न काठमाडौं जिल्ला अदालतमा लगत दिनु

- (क) प्रतिवादी सरस्वती पुरी (गुप्ता) का नाममा नेपाल बंगलादेश बैंक लि.को खाता नं. ००८८२१ एस.मा रहेको नगद मौज्जात रु.३६,७०३।५८,
- (ख) प्रतिवादी सरस्वती पुरी (गुप्ता) का नामको (आरोप पत्रको तालिका नं. १२ को क्र.सं.६ मा उल्लेख भएको) बैंक अफ काठमाडौंको खाता नं. ४६०९ मा रहेको रु.४,५८,०५५।,
- (ग) प्रतिवादी जयप्रकाश प्रसाद गुप्ताका नाउंको स्टाण्डर्ड चार्टर्ड बैंकको खाता नं. १८००९३७७०१ मा रहेको नगद मौज्जात रु.२,०५,४१३।६८ मध्ये रु.९०,७८८।,
- (घ) प्रतिवादी जयप्रकाश प्रसाद गुप्ताका नाउंमा दर्ता रहेको (आरोप पत्रको तालिका नं. १२ को क्र.सं.४ र ५ मा उल्लेख भएको) वा.३च ७७३९ को

ल्याण्डरोभर जीप-१ र बा.अ.ज.९६०२ को निसान सन्नी कार १ समेत मूल्य रु.२४,६३०९६। बराबरका गाडी थान-२।

प्रत्यर्थी प्रतिवादी जयप्रकाश प्रसाद गुप्तालाई प्रस्तुत फैसलाबमोजिम लागेको कैद, जरीवाना र निजले बैंकबाट निकाली लुकाई छिपाई राखेको ठहर भएको रकम समेत निजको स्रोत खुलेको अन्य सम्पत्ति तथा सोबाट नपुगे जेथा जमानतबाट जफत, असूलउपर र भरी भराउ भई प्रस्तुत फैसला पूर्ण रुपमा कार्यान्वयन भएपछि विशेष अदालतबाट रोक्का रहेको बाँकी सम्पत्ति फुकुवा गरिपाउँ भनी प्रतिवादीको कानूनका म्यादभित्र दरखास्त परे नियमानुसार फुकुवा गर्न सम्बन्धित कार्यालयमा लेखी पठाउनु भनी विशेष अदालत काठमाडौंमा लेखी पठाउनु ५

माथि ठहर खण्डमा उल्लेख भएबमोजिम विशेष अदालतको फैसला उल्टी भई प्रतिवादीलाई सजाय हुने ठहरी फैसला भएको र विशेष अदालतमा फैसला गर्ने न्यायाधीशहरूले मिसिल संलग्न प्रमाणको मूल्याङ्कनमा गम्भीर लापरवाही र त्रुटि गरी जसरी भए पनि प्रतिवादीलाई सफाई दिने भावनाबाट ग्रसित भई प्रतिवादीले बयानमा जिकीर लिएभन्दा बढी तथा बयानमा जिकीर नै नलिएका शीर्षकहरूबाट पारिश्रमिक आयलाई मान्यता दिएको, वैदेशिक भ्रमणभत्ताको रकमलाई पनि दोहोरो हिसाव गरी आयलाई मान्यता प्रदान गरेको, वैदेशिक भ्रमण भत्ताबापत आय दिएको रकममध्येबाट बचत हुने ७० प्रतिशतको गणना गर्दा समेत प्रतिवादीलाई लाभ पुग्ने गरी अङ्क कायम गरेको, जग्गा भाडाबाट आय प्राप्त भएको भनी प्रतिवादीले बयानमा जिकीर लिएभन्दा बढी आयलाई मान्यता दिएको समेतबाट न्याय सम्पादनको कार्यमा विचलित भएको प्रष्ट देखिएको हुंदा प्रचलित कानूनबमोजिम आवश्यक कारवाहीको लागि यो फैसलाको प्रतिलिपिसहित न्याय परिषद् सचिवालयमा लेखी पठाउनु ६

प्रस्तुत मुद्दाको दायरीको लगत कटा गरी मिसिल नियमानुसार गरी बुझाई दिनु ७

उक्त रायमा म सहमत छु।

न्या.तर्कराज भट्ट

इति संवत् २०६८ साल फागुन ९ गते रोज ३ शुभम्.....

इजलास अधिकृत: रामप्रसाद भट्टराई

निर्णय नं. ८७२३

सर्वोच्च अदालत संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री प्रकाश वस्ती
माननीय न्यायाधीश डा.श्री भरतबहादुर कार्की
संवत् २०६६ सालको CR-०६८७
आदेश मिति: २०६८।१।१२।२
मुद्दा :- ज्यान मार्ने उद्योग।
पुनरावेदक प्रतिवादी: गण्डकी अञ्चल कास्की जिल्ला,
हेमजा गा.वि.स. वडा नं. ६ बस्ने पदमलाल
त्रिपाठीको छोरा वर्ष २३ को जीतेन्द्र त्रिपाठी
विरुद्ध
प्रत्यर्थी वादी: श्रीराम त्रिपाठीको जाहेरीले नेपाल सरकार

शुरु फैसला गर्ने:

मा.न्या.श्री पवनकुमार शर्मा

पुनरावेदन फैसला गर्ने:

मा.न्या.श्री खेमराज शर्मा

मा.न्या.श्री चोलेन्द्र शम्शेर ज.ब.रा.

- ज्यान मार्ने उद्योगको अपराधका लागि पनि ज्यान मार्ने सरहकै सवै तत्व विद्यमान देखिनु पर्दछ। केवल तेस्रो पक्षको हस्तक्षेपलगायतका कुनै कारणले ज्यान भने मर्न नपाएको अवस्थामा सो अपराध उद्योग मात्र हुने।
- मनसायको निर्धारण कार्यको प्रकृतिका आधारबाटै हुने।
- अरूलाई मार्ने मात्र मनसाय राख्ने व्यक्तिले आफूलाई पनि सोही स्थानमा सोही रुपमा मार्ने प्रयास गर्दैन। अपराध गर्नेले सो उद्देश्य पूरा पनि होस् र आफू कानूनका आँखा छल्ल सफल पनि हुन सकियोस् भन्ने सोचाइ राख्छ भन्ने अपराध मनोविज्ञानको सामान्य सिद्धान्त हो भन्ने कुरा बिर्सेर न्याय गर्न नसकिने।
(प्रकरण नं.४)
- आफू समेत मर्ने मनसाय र आफू बाहेक अरूलाई मार्ने मनसायमा आधारभूत अन्तर

हुन्छ । चोटको गाम्भीर्यता नै मार्ने मनसायको चोटक हुन नसक्ने ।

- आत्महत्या वा आत्महत्याको प्रयासका सम्बन्धमा आत्महत्या घोषणापत्रको विशेष प्रामाणिक महत्त्व हुन्छ । आत्महत्या घोषणा पत्रलाई प्रमाणमा लिनु पूर्व सो उद्घोषकर्ताले नै लेखेको, निजले आफूखुशी लेखेको र त्यसमा कसैको कुनै षडयन्त्र नभएको कुरा भने यकीन हुनुपर्ने ।
- पत्रमा अपराध छल्ल षडयन्त्र भएको शंका गर्ने ठाउँ नहुनु, मर्नुपर्ने नैराश्यता प्रकट हुनु, नैराश्यका घोषणापत्रमा दर्शाइएका कारण भूठा हुनु भन्ने नदेखिनु, सम्बन्धित व्यक्तिले नै सो घोषणापत्र लेखेकोमा विवाद नहुनु र सम्बन्धित व्यक्तिले स्वेच्छाले लेखेको होइन कि भन्ने शंका गर्नुपर्ने ठाउँ नभएमा त्यो पत्रलाई आत्महत्या घोषणाका रूपमा ग्रहण गर्नुपर्ने ।

(प्रकरण नं.५)

- शरीरमा रहेको घाउहरूको प्रकृतिले मात्र मार्ने मनसाय रहेको प्रमाणित हुँदैन । सामूहिक आत्महत्याको प्रयास भन्ने प्रमाणित हुने अवस्थालाई ज्यान सम्बन्धी महलको १५ नं. को कसूर भनी सजाय गर्न न्यायोचित नहुने ।

(प्रकरण नं.१०)

पुनरावेदक प्रतिवादी तर्फबाट: विद्वान अधिवक्ता सरोज प्याकुरेल

प्रत्यर्थी वादी तर्फबाट: विद्वान उपन्यायाधिवक्ता मदनबहादुर धामी

अवलम्बित नजीर:

सम्बद्ध कानून:

- ज्यानसम्बन्धी महलको १५ नं.

फैसला

न्या.प्रकाश बस्ती: न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा १२(१)(क)(ख) बमोजिम निस्सा प्रदान भई यस अदालतको अधिकारक्षेत्रभित्र पर्ने प्रस्तुत मुद्दाको संक्षिप्त तथ्य र ठहर यस प्रकार रहेको छ:-

जिल्ला कास्की हेम्जा गा.वि.स. वडा नं. ६ स्थित जीतेन्द्र त्रिपाठीको घर कोठामा प्रतिवादी जीतेन्द्र त्रिपाठीले जीवन त्रिपाठीलाई छुरा हानेको भनी देखाइएको घटनास्थल कोठामा ८ ईञ्च लम्बाईको "KIWI" लेखिएको चक्कु र "BoLom" लेखिएको डिब्बा फेला परेको, उक्त डिब्बाबाट विषादिको गन्ध आइरहेको, खाटको सिरानीमुनि अन्तिम पत्र लेखेको चिट्ठी फेला परेको, सिरकको खोलमा रगतका टाटाहरू देखिएको भन्ने व्यहोराको घटनास्थल मुचुल्का ।

जीतेन्द्र त्रिपाठीले मलाई निजको घर कोठामा बोलाई मासु, पेप्सी खान दिएका, सो खाने कुरामा मडितेल जस्तो गन्ध आएको थियो, मलाई सो खाने कुरा खाएपछि वाकवाक भई रिंगटा समेत लागेकोले म आफ्नै घरमा जान्छु भन्दा निजले म तिमिले पछि, घरमा पुऱ्याई दिउँला भनेको हुँदा म जीतेन्द्रको खाटमा सुतेँ, म निदाएको जस्तो भएको अवस्थामा निज जीतेन्द्रले मेरो पेटको भागको कपडामाथि सारी मेरो पेटमा चक्कु प्रहार गरेका हुनु, मैले सो चोट सहन नसकी हारगुहार गर्दा निजले सिरकले मेरो मुख थुनी कागज समेत मेरो मुखमा कोची दिएका थिए भन्ने समेत व्यहोराको घाइते जीवन त्रिपाठीको कागज ।

मिति २०६३।७।१३ गते साँझ ६.३० वजेको समयमा हेम्जा गा.वि.स. वडा नं. ६ हनुमान चोकस्थित जीतेन्द्र त्रिपाठीको घर कोठामा निज जीतेन्द्र त्रिपाठीले मेरो छोरा जीवन त्रिपाठीलाई पेटमा छुरा हानी ज्यान मार्ने उद्योग गरेको भन्ने समेत व्यहोराको श्रीराम त्रिपाठीको जाहेरी ।

घाइते जीवन त्रिपाठीलाई वारदातपश्चात् उपचारको लागि मणिपाल अस्पताल लैजाने क्रममा म समेत घाइते संगै रहेको अवस्थामा मैले जीवन त्रिपाठीलाई घटनाको बारेमा सोध्दा जीतेन्द्रले मलाई निजको घरमा बोलाई मासु र पेप्सी खान दिएका, सो खाने कुरा खाएपछि मलाई भुम्म बनाएको, रिंगटा लागेको थियो त्यसपछि म जीतेन्द्रको खाटमा सुतेको अवस्थामा निज जीतेन्द्रले मलाई मेरो पेटमा छुरा प्रहार गरेका हुनु भनी घाइते जीवन त्रिपाठीले बताएका थिए, निजको समयमा नै उपचार व्यवस्था मिलाएको कारण ज्यान बच्न सफल भएको हो भन्ने समेत व्यहोराको पिताम्बर त्रिपाठी र शोषमणि त्रिपाठीको कागज ।

घटनास्थलबाट उठाइएको "Revofolie" लेखिएको सिसीको पदार्थ, स्प्राइटको प्लाष्टिकको बोतल, डायरी, रातो मसीले लेखेको चिठी, विषादि समेत देखाउँदा उक्त सामानहरू घटनास्थलबाट बरामद भएको देखेको चिनो । म र जीवन त्रिपाठी दुवै जनाले सँगै आत्महत्या गर्ने भन्ने सल्लाहबमोजिम थोरै थोरै विषादि खाई मैले जीवनको पेटमा चक्कु प्रहार गरें, त्यसपछि जीवनले मलाई चक्कु प्रहार गरेका हुन् भन्ने समेत व्यहोराको जीतेन्द्र त्रिपाठीको कागज ।

जीवन त्रिपाठीलाई मैले जीतेन्द्र त्रिपाठीको कोठामा घाइते अवस्थामा देखेको हुँ । निजको अवस्था अत्यन्तै गम्भीर भएकोले मुकुन्द त्रिपाठी, शिवमणि त्रिपाठी र दामोदर त्रिपाठी समेतले काठको फल्याक समेतको टेवा दिई उपचारको लागि मणिपाल अस्पताल लगेका हुन् । अस्पताल लैजाने क्रममा जीवनले मलाई जीतेन्द्रले छुरी हानेको हो भनी बताएका थिए । निज जीवनको आन्द्रा भुँडीबाहिर निस्केको थियो । समयमा उपचार पाएको कारण जीवन त्रिपाठीको ज्यान बचन सफल भएको हो भन्ने समेत व्यहोराको बुझिएका गम्बर सिंह खड्का, दामोदर त्रिपाठी र मुकुन्द त्रिपाठीको कागज ।

जीवन त्रिपाठी र जीतेन्द्र त्रिपाठी दुवै जनालाई जीतेन्द्र त्रिपाठीको घर कोठामा घाइते अवस्थामा देखेको हुँ । घटनाको सम्बन्धमा मलाई थाहा भएन भन्ने समेत व्यहोराको शिवमणि त्रिपाठीको कागज ।

मिति २०६३।७।१३ गते साँझ अं. ६.३० बजेको समयमा म भान्सा कोठामा रहेको अवस्थामा जीवनले कराएको आवाज सुनी म माथि कोठामा जाँदा कोठा बन्द अवस्थामा थियो । जवर्जस्ती ढोका खोलीभित्र प्रवेश गरी हेर्दा जीवन त्रिपाठी र जीतेन्द्र त्रिपाठीलाई एउटै खाटमा घाइते अवस्थामा देखेको हुँ । जीवनको आन्द्राभुँडी बाहिर निस्केको थियो । सोपश्चात् मैले हारगुहार गरी टोल छिमेकी भेला जम्मा भई निजहरू दुवै जनालाई उपचारको लागि अस्पताल लगेका हुन् भन्ने समेत व्यहोराको घनश्याम त्रिपाठीको कागज ।

प्रतिवादीहरूको समान प्रकृतिको घा जाँच केश फाराम हेर्दा पूर्व सल्लाहबमोजिम एक अर्कालाई ज्यान मार्ने मनसायले नै मिति २०६३।७।१३ गते प्रतिवादी जीतेन्द्र त्रिपाठीको घरमा कोही नभएको

मौका पारी दुवै प्रतिवादीले वियर, मासु र विषादि समेत खाई पहिला जीतेन्द्र त्रिपाठीले जीवन त्रिपाठीलाई चक्कुले पेटमा हानेको र सोही चक्कुले जीवनले सोही वखत जीतेन्द्र त्रिपाठीको पेटमा हानेको भन्ने प्रतिवादी जीतेन्द्र त्रिपाठीको अनुसन्धानको क्रममा वयान, घा जाँच केश फाराममा उल्लिखित पेटमा लागेको दुवै घाइतेको चोट मर्ने अवस्थासम्मको भएको र बेलैमा उपचार पाएका कारण यी प्रतिवादी बाचन सफल भएको हो भन्ने तथ्य मिसिल संलग्न प्रमाणहरूबाट पुष्टि हुन आयो । तर, प्रतिवादी जीवनले कागज गरेमुताविक निजलाई जीतेन्द्रले चक्कुले हानेपछि, सोही चक्कुले आफूलाई समेत आफैँले जीवनले हानेको हो भनी गरेको कागज अन्य प्रत्यक्षदर्शीहरूको अभावमा पुष्टि हुन सकेन र प्रतिवादी जीतेन्द्रले जीवनलाई चक्कु हानेपछि, सोही चक्कुले आफूलाई हान्न पर्ने अवस्था समेत नदेखिँदा र यी प्रतिवादीहरूले एकअर्कालाई बिना रिसइवी मार्नेसम्मको कार्य पूर्व सल्लाहबमोजिम गरेको तथ्य मिसिल संलग्न प्रतिवादी जीतेन्द्र त्रिपाठीले लेखेको अन्तिम पत्र समेतको कागजातबाट पुष्टि हुन आएकोले निज प्रतिवादीद्वयको सो कार्य मुलुकी ऐन ज्यानसम्बन्धीको १ र १५ नं. मा वर्णित कसूर अपराध भएको पुष्टि हुन आएकोले सोही महलको १५ नं. बमोजिम प्रतिवादी जीतेन्द्र त्रिपाठी र जीवन त्रिपाठीलाई सजाय गरिपाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको अभियोगपत्र ।

म र जीवन मिल्ने साथी भएको, ऊ एस. एल. सी. फेल भएको म आफ्नै श्रीमतीका कारण विरक्त भएका थियौँ । हामी दुवै जनाले एकआपसमा सल्लाह गरी आत्महत्या गरी मर्ने योजना बनाएका थियौँ । सोही योजनाबमोजिम मिति २०६३।७।१३ गतेका दिन ४ बजेको समयमा सँगै बसी मासु वियर खायौँ, स्प्राइटमा विष मिसाएर दुवै जनाले खायौँ । त्यसपछि, दुवै जनालाई वमीट भयो । हाम्रो मर्ने स्थिति देखिएन । भाई स्कूलबाट आएर दाई भोक लाग्यो भनी बोलाउन थाल्यो । बाँकी रहेको मासु भाईलाई देऊ र चक्कु लिएर आइजा भनी जीवनले भनेकाले मैले भाईलाई मासु खान दिएँ र पसलतिर पठाएँ । कोठाबाट तरकारी काट्ने छुरी लिएर कोठामा आएँ । त्यसपछि उक्त चक्कुले जीवनले खाटमा सुतेर टीसर्ट माथि सारेर

आफैले आफ्नो पेटमा हान्यो । मैले त्यस्तो देखेपछि बाँकी विष सबै पियर मैले पनि जीवन सुतेको खाटमा गएर म आफैले जीवनको पेटमा गाडेको छुरी तानेर मेरो पेटमा हानेको हुँ । मैले अभियोग माग दावीबमोजिमको कुनै कसूर अपराध गरेको होइन । म निर्दोष छु सफाइ पाऊँ भन्ने समेत प्रतिवादी जीतेन्द्र त्रिपाठीले शुरु अदालतमा गरेको बयान ।

मिति २०६३ कार्तिक १३ गते म मेरो अङ्गलको घरमा काम गरिरहेको बेलामा जीतेन्द्र त्रिपाठी आएर उसले मलाई आफ्नो घरमा जाऊँ भनी बोलाएर लगे । निजले मलाई मासु खाऊँ भनी भने र मैले १ पीस मात्र खाएको थिएँ । त्यो मासुमा निकै मट्टितेल गनाएको थियो र मैले उसलाई त्यो मासु खाँदिन भन्दा खाऊँन केही पनि हुँदैन भन्दै आफूले भिक्दै खाउँ गयो र मैले १/२ पीस मात्र खाएको थिएँ । टाउको दुख्न थाल्यो । मैले स्प्राइट खाऊँ भन्दा उसले मलाई वियर पनि खाऊँ भनेर दियो र मलाई वान्ता भयो । मैले घर जान्छु भन्दा म लगिदिउँला भनी भन्यो र उसको खाटमा सुतेको थिए । त्यसैबेला उसले मेरो टिसर्ट माथि तान्यो त्यतिवेला मलाई घुमाइरहेको थियो र मेरो पेटमा छुरी हान्यो र मैले तलाई के गरेको थिएँ र तैले मलाई यसो गरिस् भनी सोध्दा उसले मलाई तिमी र म सँगै मर्ने भनेर यसो गरेको हुँ भनी उसले मलाई भन्यो र आफ्नो पेटमा छुरी हानेछ र विष खाएछ र फेरि माथि खाटमा आएर मेरो कानमा विष हालिदियो र मलाई मेरो हात समाती भन्यो तिमी र म सँगै मर्ने त्यसैले मैले पनि छुरी मेरो पेटमा हानेको छु, छामत भनी मेरो हात उसको पेटमा लग्यो र मैले छाम्दिन भनी हात तल झारो र ऊ जव नबोल्ने भयो तव मैले उसको घरमा तल उसका परिवारको आवाज सुनेको थिएँ । मैले जीतेन्द्रलाई ज्यान मार्ने उद्देश्यले छुरी हानेको होइन । मैले कुनै अपराध गरेको छैन । अभियोग दावीबमोजिम सजाय पाउनु पर्ने होइन भन्ने समेत व्यहोराको जीवन त्रिपाठीले कास्की जिल्ला अदालतमा गरेको बयान ।

प्रतिवादी जीतेन्द्र त्रिपाठीले जीवन त्रिपाठीलाई धारिलो हतियार प्रयोग गरी ज्यान मार्ने उद्देश्यले प्रहार गरेको र मौकामा उपचार पाएकै कारण ज्यान बचेको

पाइँदा प्रतिवादी जीतेन्द्र त्रिपाठीले अभियोग मागदावीको कसूर गरेको ठहर्छ । निज जीतेन्द्र त्रिपाठीलाई ज्यानसम्बन्धीको १५ नं.बमोजिम ५ वर्ष कैद हुने ठहर्छ र प्रतिवादी जीवन त्रिपाठीले छुरी हानेको भन्ने पुष्टि हुन नआएकोले निजले अभियोग मागदावीबाट सफाइ पाउने ठहर्छ भन्ने समेत व्यहोराको शुरु कास्की जिल्ला अदालतको मिति २०६५।५।२३ को फैसला ।

यी प्रतिवादीहरू दुवै जना आपसी सहमतिबाट मार्ने मर्ने सहमत भै विष सेवन र छुरा प्रहारको घटना घटाएको पुष्टि भैरहेको अवस्थामा जीतेन्द्र त्रिपाठीलाई मात्र सजाय गरी प्रतिवादी जीवन त्रिपाठीलाई सफाइ दिने गरी भएको फैसला त्रुटिपूर्ण हुँदा प्रतिवादी जीवन त्रिपाठीलाई पनि अभियोग मागदावीबमोजिमको सजाय गर्नुपर्नेमा नगरेको हकमा चित्त बुझ्न तसर्थ जीवन त्रिपाठीलाई सफाइ भएको फैसला सो हदसम्म बदरभागी हुँदा बदर गरी अभियोग मागदावीबमोजिम नै सजाय गरिपाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको वादी नेपाल सरकारको पुनरावेदन अदालतमा परेको पुनरावेदन पत्र ।

हामी जीवन त्रिपाठी र जीतेन्द्र त्रिपाठीले आत्महत्या गर्न खोजी घटेको घटनामा मलाई दोषी करार गरी ५ वर्ष कैद सजाय हुने गरी गरेको कास्की जिल्ला अदालतको मिति २०६५।५।२३ को फैसला न्यायिक मनको अभावबाट भएको हुँदा फैसला बदर गरी मलाई टस्सफाइ दिलाई पाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको प्रतिवादी जीतेन्द्र त्रिपाठीले पुनरावेदन अदालतमा गरेको पुनरावेदन पत्र ।

प्रतिवादी जीतेन्द्र त्रिपाठीले जीवन त्रिपाठीलाई छुरा प्रहार गरी मृत्युको मुखमा पुऱ्याएको अवस्थामा तत्काल उपचार पाएकै कारणले मात्र बाच्न सफल भएको हुँदा प्रतिवादी जीतेन्द्र त्रिपाठीको कार्य मुलुकी ऐन ज्यानसम्बन्धीको १ र १५ नं. बमोजिम कसूर कायम गरी सजाय हुन मागदावी भएको प्रस्तुत मुद्दामा जाहेरी व्यहोरा, प्रतिवादी जीवन त्रिपाठीको बयान, मौकामा भएको घनश्याम त्रिपाठीको कागज समेतबाट प्रतिवादी जीवन त्रिपाठीले तत्काल उपचार पाएकै कारणले मात्र ज्यान बच्न सकेको, एकआपसमा मर्ने सल्लाह भएको भनी प्रतिवादीहरूले मिति २०६३।७।१३ मा लेखेको अन्तिम पत्रमा खुलाइएको भए तापनि प्रतिवादी जीतेन्द्र त्रिपाठीले प्रहार गरेको छुरा प्रहारबाट

जीवन त्रिपाठी घाइते भएका र मौकामा उपचार पाएकै कारणले बाच्न सफल भएको देखिएको छ । आत्महत्याको सामूहिक प्रयास भनी निजहरूको अन्तिम पत्रमा जनिए तापनि प्रतिवादी जीतेन्द्रको प्रहारबाट जीवन त्रिपाठीको मरणासन्न अवस्था बनेको प्रतिवादी जीवनले उक्त प्रयासमा सक्रियता जनाएको मिसिलबाट नदेखिएको अवस्थामा प्रतिवादी जीतेन्द्रउपर ज्यान मार्ने उद्योगमा जाहेरी परी कारवाही चलेको र अनुसन्धानबाट जाहेरीअनुसार प्रतिवादी जीतेन्द्रले प्रहार गरेको छुरा प्रहारबाट जीवन त्रिपाठीको मरणासन्न अवस्था सिर्जना भै तत्काल उपचार पाएकै कारणले मात्र बाच्न सफल भएको देखिएको अवस्थामा शुरु कास्की जिल्ला अदालतले मिति २०६५।५।२३ मा फैसला गर्दा प्रतिवादी जीतेन्द्र त्रिपाठीलाई मुलुकी ऐन ज्यानसम्बन्धीको १ र १५ नं. को कसूर ठहर गरी ५ वर्ष कैदको सजाय हुने गरी गरेको फैसलालाई अन्यथा भन्न मिल्ने । शुरु कास्की जिल्ला अदालतको मिति २०६५।५।२३ को फैसला मिलेकै देखिँदा सदर हुने ठहर्छ । प्रतिवादी जीवन त्रिपाठीको पनि जीतेन्द्र त्रिपाठीलाई मार्ने मनसाय देखिएको भनी प्रतिवादी जीवन त्रिपाठीलाई सजाय हुनुपर्छ भनी गरेको पुनरावेदन जिकीर पुग्न सक्दैन भन्ने समेत व्यहोराको पुनरावेदन अदालत पोखराको फैसला ।

म निवेदकको प्रतिवादी जीवन त्रिपाठीलाई मार्ने मनसाय थिएन । मनसायरहित र दुवै जनाको आत्महत्या गर्ने योजनालाई गुमराहमा पारी बिना रिसइवी मैले चक्कु प्रहार गरेको भन्नु सर्वोच्च अदालतबाट नैकाय २०५१, अङ्क १२ नि.नं. ५०१७ पृष्ठ ९४५ मा प्रतिपादित सिद्धान्तप्रतिकूल हुँदा प्रस्तुत फैसला बदर गरिपाउँ । प्रस्तुत घटनाको प्रत्यक्षदर्शी हामी प्रतिवादी दुई जनाबाहेक अन्य कोही छैनन् । बुझिएका व्यक्तिले घटना घटी दुवै जना वेहोस भएपश्चात् देखेको अवस्था हो । हाम्रो होस घटनापश्चात् हस्पिटलमा मात्र आएको हो । चोट दुवैको समान छ, जुन तथ्य घा जाँच केश फारामले प्रष्ट पारेको छ । दुवैले विष खाएका छौं, जुन प्रमाणमा ग्रहण गरिएन । दुवै जनाले तत्काल उपचार नपाएको भए दुवै जना मर्ने थियौं । जीवन ३ दिनपछि वयान गर्न सक्षम भएका छन् । मेरो ८/९ दिनमा होस आएको छ । यी मिसिलबाट पुष्टि

भएको तथ्य एकआपसमा आ-आफूलाई हानेको विषयमा प्रतिवादी जीवनलाई सफाइ र मलाई दोषी करार हुने गरी भएको शुरु एवं पुनरावेदन अदालतको फैसला त्रुटिपूर्ण छ । समान रूपको घटनाक्रम, समान केश फाराम, मेरै घरमा घटना घटेको, घटनाको प्रकृति, बुझिएका व्यक्ति प्रत्यक्षदर्शी नभएका, सुनी जान्ने प्रमाण प्रमाणको रूपमा नरहने, मेरो कलिलो उमेर भएको समेतको स्थितिमा प्रमाण, कानून र नजीरको मूल्याङ्कन नभई कास्की जिल्ला अदालतले ५ वर्ष कैद हुने गरी गरेको फैसलालाई सदर गरेको पुनरावेदन अदालत पोखराको फैसला त्रुटिपूर्ण हुँदा उक्त त्रुटिपूर्ण फैसला बदर गरी निवेदन जिकीरवमोजिम गरी इन्साफ गरिपाउँ भन्ने समेत व्यहोराको प्रतिवादी जीतेन्द्र त्रिपाठीले यस अदालतमा प्रस्तुत गरेको मुद्दा दोहोर्न्याई पाउँ भन्ने निवेदन पत्र ।

यसमा प्रतिवादी जीतेन्द्र त्रिपाठीले प्रतिवादी जीवन त्रिपाठीसमेत भई सँगै आत्महत्या गर्ने प्रयास गरेको भनी अदालतमा समेत वयान गरेको र पुनरावेदन अदालत पोखराको फैसलामा समेत प्रतिवादीहरूले मिति २०६३।७।१३ का दिन सामूहिक आत्महत्याको प्रयास असफल भएको भन्ने उल्लेख गरेको देखिन्छ । प्रतिवादी जीवन त्रिपाठीको भनाईमा निजलाई प्रतिवादी जीतेन्द्र त्रिपाठीले छुरा प्रहार गरेको भनेको र जीतेन्द्र त्रिपाठीले प्रतिवादी जीवन त्रिपाठीले आफैँ छुरा हानेको भनेको भई कसले प्रहार गरेको भन्ने कुराको सबूद प्रमाणको मूल्याङ्कनमा यकीन निर्णय गरेको नदेखिएको र सामूहिक आत्महत्या असफल प्रयास गरेको भए प्रतिवादीमध्येका एक जनालाई सफाइ दिई निवेदक प्रतिवादी जीतेन्द्र त्रिपाठीको हकमा मात्र कसूर कायम गरी सजाय गर्ने गरेको निर्णयमा मुलुकी ऐन अ. वं. १८४, १८५ नं. प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा ३, ५४ को त्रुटि विद्यमान देखिएकोले न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा १२(१) को खण्ड (क) र (ख) बमोजिम दोहोर्न्याई हेर्ने निस्सा प्रदान गरिएको छ भन्ने मिति २०६७।१।१० को यस अदालतको आदेश ।

नियमबमोजिम दैनिक पेसी सूचीमा चठी पेश हुन आएको प्रस्तुत मुद्दामा पुनरावेदक प्रतिवादी जीतेन्द्र त्रिपाठीको तर्फबाट रहनु भएका विद्वान अधिवक्ता श्री सरोज प्याकुरेलले जीवन त्रिपाठीको वयान

बाभिएको कारण प्रमाणयोग्य नभएको, प्रतिवादीहरू जीवन र जीतेन्द्र दाजुभाइ र सहपाठी भएका, अपराध देख्ने चशमदिद गवाह कोही नभएको, समान अपराध गरेकोमा प्रतिवादी जीतेन्द्रलाई मात्र सजाय गर्नु न्यायसंगत नहुँदा पुनरावेदन अदालतको फैसला उल्टी भै प्रतिवादी जीतेन्द्र त्रिपाठीले सफाइ पाउनु पर्छ भनी गर्नु भएको बहस र प्रत्यर्था वादी नेपाल सरकारको तर्फबाट उपस्थित विद्वान उपन्यायाधिवक्ता श्री मदनबहादुर धामीले वारदात जीतेन्द्रको घरमा भएको छ। अपराध को कसले गरेको हो भन्ने तर्फ हेर्दा सो प्रतिवादी जीतेन्द्रले गरेको भन्ने देखिएको हुँदा पुनरावेदन अदालतबाट भएको फैसला सदर हुनुपर्छ भनी गर्नुभएको बहस समेत सुनियो।

यसमा दुवै जना प्रतिवादीबीच पूर्व रिसइवी नभएको, मार्ने मनसाय नभएको, समान स्थितिका प्रतिवादीमध्ये एकलाई सजाय र अर्कालाई सफाइ दिइनु अन्यायिक रहेको, प्रत्यक्षदर्शी कोही नभएको अवस्थामा कानून र नजीरको मूल्याङ्कन नभई भएको पुनरावेदन अदालतको फैसला उल्टी हुनुपर्ने भन्ने मुख्य पुनरावेदन जिकीर रहेको प्रस्तुत मुद्दामा पुनरावेदन अदालत पोखराले गरेको फैसला मिलेको छ, छैन र पुनरावेदकको पुनरावेदन जिकीर पुग्न सक्ने हो, होइन भन्ने सम्बन्धमा नै निर्णय दिनुपर्ने देखियो।

२. निर्णयतर्फ विचार गर्दा यस मुद्दामा रहेका केही निर्विवाद तथ्यहरूमा ध्यान केन्द्रित गर्नुपर्ने अवस्था छ। यहाँ दुवै प्रतिवादी जीतेन्द्र र जीवनको घा जाँचबाट दुवैको अवस्था मर्नेसम्मको छ, दुवैका शरीरमा गम्भीर घाउहरू छन्, दुवै बन्द कोठाभित्र एउटै खाटबाट घाइते अवस्थामा अपस्पताल पुऱ्याइएका छन्, निजहरू घाइते अवस्थामा रहेको कोठाबाट चक्कु (छुरी) विषादिको डिब्बा र सिरानीको मुन्तिरबाट अन्तिम पत्र लेखिएको चिठी वरामद भएको छ। दुवैको घाउको प्रकृति लगभग समान छ। दुवै साथी हुन् र एकले अर्कालाई मार्नुपर्ने कारण केही छैन। जीवनलाई सफाइ दिए विरुद्ध वादीको यस अदालतमा कुनै चुनौती छैन। निर्विवाद तथ्यहरूको यस पृष्ठभूमिमा प्रतिवादीहरू जीवन र पुनरावेदक जीतेन्द्रलाई ज्यानसम्बन्धी महलको १५ नं. को मूल अभियोग रहेको छ।

३. ज्यानसम्बन्धी महलको १५ नं. को व्यवस्था हेर्दा, “ज्यान मार्ने मनसायले गोली चलाउने वा बम हान्ने वा घातक हतियारले काट्ने वा मार्नका लागि अरु जुनसुकै उद्योग गरी मर्नेसम्मको काम गरेकोमा कुनै कारणले ज्यान मर्न पाएको रहेनछ भने त्यस्तो काम गर्ने र गर्न लगाउने तथा सो ठाउँमा गै बचन दिने वा मद्दत गर्नेलाई पाँच वर्षदेखि बाह्र वर्षसम्म कैद गर्नुपर्छ” भन्ने कानूनी व्यवस्था भएको पाइन्छ। यही कानूनी व्यवस्थाका सन्दर्भमा प्रतिवादी जीतेन्द्र त्रिपाठीको अर्का सफाइ पाएका प्रतिवादी जीवन त्रिपाठीको ज्यान मार्ने मनसाय सबूद प्रमाणको रोहमा रहे नरहेको निर्योक्त गर्नुपर्ने अवस्था छ।

४. मनसाय अपराधको महत्वपूर्ण कडी हो। मनसायकै आधारमा अपराध निर्योक्त हुन्छ। ज्यान सम्बन्धी महलको १५ नं. ले पनि कसैको ज्यान मार्ने मनसायले गरिने उद्योगलाई अपराध घोषित गर्दै त्यस्तो अपराध गर्नेलाई सजायको व्यवस्था गरेको छ। ज्यान मार्ने उद्योगको अपराधका लागि पनि ज्यान मार्ने सरहकै सबै तत्व विद्यमान देखिनु पर्दछ। केवल तेस्रो पक्षको हस्तक्षेपलगायतका कुनै कारणले ज्यान भने मर्न नपाएको अवस्थामा सो अपराध उद्योग मात्र हुने हो। मनसायको निर्धारण कार्यको प्रकृतिका आधारबाटै हुने हो। प्रस्तुत विवादको प्रकृति हेर्दा सो कार्य एक प्रतिवादीले अर्को प्रतिवादीलाई ज्यान मार्ने मनसाय राखी भएको छ वा दुवै जनाले आत्महत्या गर्ने उद्देश्यले अभिप्रेरित छ भन्ने कुराको निरोपण गर्नुपर्ने भएको छ। यसतर्फ विचार गर्दा जीवन त्रिपाठीलाई मार्ने नै मनसायले पेटमा छुरी प्रहार भएको भए पुनरावेदक प्रतिवादी जीतेन्द्रलाई पनि सोही प्रकृतिको चोट लाग्नु पर्ने कुनै कारण वादीले देखाउन सकेको छैन। यी पुनरावेदक समेतलाई पनि पेटमा छुरी प्रहारकै मर्ने सम्मको चोट रहेको तथ्य मिसिलबाट पुष्टि हुन्छ। व्यक्तिले भूठो बोल्न सक्दछ, तर चोटले भूठो वर्णन गर्न जान्दैन। यस अवस्थामा प्रतिवादीहरू मध्ये कसको कुन भनाई प्रमाणबाट सत्यको निकट छ भन्ने कुरा निर्णयकर्ताले निधो गर्नुपर्ने हुन्छ। आत्महत्या गर्ने उद्देश्यले नै योजना बनाई मासु र विषादि सेवन गरिएको कुरा आत्महत्या गर्ने तैयारीका

रुपमा रहेको कुरा घटनास्थलबाट वरामद आत्महत्या घोषणा (Suicidal Note) ले पुष्टि गरिरहेको छ। विषादि सेवन अप्रभावकारी भएपछि चक्कु (छुरी) प्रहार भई दुवै जना गम्भीर अवस्थामा घाइते भएको कुरा सफाई पाएका प्रतिवादी जीवन त्रिपाठीको अदालत समेतमा व्यक्त भएको कथनबाट पुष्टि हुन्छ। जीवन त्रिपाठीलाई लागेको घाउचोटलाई मुख्य रूपमा आधार मानेर प्रतिवादीमध्येका यी पुनरावेदकलाई ज्यान मार्ने उद्योग ठहर भएको छ तर सोही प्रकृतिको घाउ पुनरावेदक जीतेन्द्र त्रिपाठीलाई पनि सोही बेला लागेको छ भन्ने कुरालाई निर्णय गर्दा जानकारीमा लिइएको पाइन्छ। अरूलाई मार्ने मात्र मनसाय राख्ने व्यक्तिले आफूलाई पनि सोही स्थानमा सोही रूपमा मार्ने प्रयास गर्दैन। अपराध गर्नेले सो उद्देश्य पूरा पनि होस् र आफू कानूनका आँखा छल्न सफल पनि हुन सकियोस् भन्ने सोचाइ राख्दछ भन्ने अपराध मनोविज्ञानको सामान्य सिद्धान्त हो भन्ने कुरा बिर्सेर न्याय गर्न सकिँदैन।

५. आफू समेत मर्ने मनसाय र आफू बाहेक अरूलाई मार्ने मनसायमा आधारभूत अन्तर हुन्छ। चोटको गाम्भीर्यता नै मार्ने मनसायको द्योतक हुन सक्दैन। प्रस्तुत विवादमा यी पुनरावेदकको कार्यमा रहेको मनसाय तत्व निर्धारण गर्न अन्तिम पत्र भनी लेखिएको पत्रको विश्लेषण गर्नुपर्दछ। आत्महत्या वा आत्महत्याको प्रयासका सम्बन्धमा आत्महत्या घोषणापत्रको विशेष प्रामाणिक महत्व हुन्छ। आत्महत्या घोषणा पत्रलाई प्रमाणमा लिनु पूर्व सो उद्घोषकर्ताले नै लेखेको, निजले आफूखुशी लेखेको र त्यसमा कसैको कुनै षडयन्त्र नभएको कुरा भने यकीन हुनु पर्दछ। यो पत्र कृत्रिम हो भन्न सकिने अवस्था छैन। यो घाइतेहरूको कोठाभित्र सिरानीमुनिबाट वरामद भएको छ। यो पत्र जीवन त्रिपाठीको ज्यान लिई आत्महत्याको रूपमा भ्रम सिर्जना गर्ने उद्देश्यले पुनरावेदक प्रतिवादी जीतेन्द्र त्रिपाठीबाट षडयन्त्रपूर्वक तयार भएको मान्न सकिने अवस्था पनि छैन। कारण एउटा प्रतिवादीले अर्को प्रतिवादीको ज्यान लिनुपर्ने कुनै कारण छैन। यति मात्र नभई पत्रमा एकजना प्रवेशिकामा दुईपटक अनुत्तीर्ण भएको

र अर्को प्रतिवादीको श्रीमतीसँग पारिवारिक समस्या रहेको तथ्य बनावटी हो भन्ने कतैबाट देखिँदैन। पत्रको व्यहोराले नै यो स्वाभाविक र सहज देखा पर्दछ। पत्रमा अपराध छल्न षडयन्त्र भएको शंका गर्ने ठाउँ नहुनु, मर्नुपर्ने नैराश्यता प्रकट हुनु, नैराश्यका घोषणापत्रमा दर्शाइएका कारण भूठा हुनु भन्ने नदेखिनु, सम्बन्धित व्यक्तिले नै सो घोषणापत्र लेखेकोमा विवाद नहुनु र सम्बन्धित व्यक्तिले स्वेच्छाले लेखेको होइन कि भन्ने शंका गर्नुपर्ने ठाउँ नभएमा त्यो पत्रलाई आत्महत्या घोषणाका रूपमा ग्रहण गर्नुपर्ने हुन्छ। यी सबै कसैको विद्यमानताले प्रस्तुत मुद्दामा अन्तिम पत्र भनिएको लिखतले आत्महत्या घोषणा (Suicidal Note) को रूपमा हुनुपर्ने सबै प्रकृतिलाई समेटेको छ। आत्महत्या सफल नहुनु अर्को कुरा हो, तर यो पत्रको प्रामाणिक महत्त्वलाई स्वीकार नगर्नु प्रमाणको मूल्याङ्कनमा देखिएको गम्भीर कमजोरी हो।

६. चार पृष्ठको उक्त पत्र “हामी दुवै जना सल्लाह गरेर आफैँ आत्महत्या गरेका हौं, यसमा कसैलाई शङ्का मान्नु पर्दैन। आफूखुशी आत्महत्या गर्छौं” भनी शुरु भएको छ। पत्रका केही अनुच्छेद निम्नानुसार छन्:-

“आमा बुवा छरछिमेकका दाजुभाइ दिदी बहिनी एवं साथीहरूमा हामि अभागी भनौं कि पापि (जीवन, जीतेन्द्र) दुइ जनाको तर्फबाट सबैलाई अन्तीम सम्झना, हामि मोर्नुको कारण फरक फरक छ तर दुवै जनाको हृदयमा चोट लागेर हामिले सल्लाह गरेर यो वाटो अंगालेका हौं त्यसको लागि हामी दुवैको आमा बुवासँग माफी माग्न चाहन्छौं। आज हामि जस्ता आफ्नै चाहना र आफ्नै कारणबाट आफ्नो प्राण फाल्ने नालायकलाई सम्झिएर रुन वेकाम छ। के गर्नु विवशताले गर्दा नालायक बन्नु पयो अनि नचाहँदा नचाहँदै आत्महत्या गर्न बाध्य हुनु पयो। हामि के कारणले गर्दा आत्महत्या गर्न बाध्य भयौं भन्ने कुरा त दुवै जनाको आमा बुवाहरूलाई थाहा छ हामिलाई कस्तो कस्तो पिर परेको छ भन्ने कुरा त यथावत् सबै गाउँलेलाई थाहा छ। एउटालाई विवाह गरेर निस्किएको पिर एउटालाई दुइ दुइ चोटी मा फेल भएको पिर यस्तै यस्तै कारण अनि समाजमा

तिरष्कृत र वेइजती भएर वाँचन नसक्ने अवस्था भएपछि हामिले यो अवस्था अगाल्न पुगेका हौं । विन्ती छ सवैलाई हामि दुवै जनालाई एउटै चितामा जलाउनु होला किनभने हामि एक साथ प्राण फालेपछि एकैसाथ सँगै जलन चाहन्छौं यदि छुट्टै जलाउनु भयो भने तपाइहरूलाई जस्तो ठूलो पाप कसैलाई पनि लाग्ने छैन । हाम्रो इच्छा पूरा नभय पनि यो इच्छा पूरा गरिदिनुहोस् विन्ती छ ।

जीवन: अहिले त दुइ दुइ पटक फेल भए अब म कहिल्यै पनि S.L.C. पास हुन सक्ने भइन् किनकी अहिले एउटा विषय दिदा फेल भएको अर्को वर्ष सवै दिंदा हुनि भन्ने मलाई आँसै छैन न पढ्न सके न केही काम जान्दछु न पढाइ न काम मेरो जिन्दगी बेहाल अनि डुले वाहेक केही भएन भन अहिले त वरिपरिका सबै Campus जाने अफू भन्दा सानी बहिनी Campus जाने मलाई त भन धिक्कार लाएर आयो । त्यही भएर आत्महत्या गर्न पुगे त्यसको लागी म आफै विवश छु ।

जीतेन्द्र : "सानो उमेरमा विवाह गर्नाले अनी भने जस्ती र सोचे जस्ती श्रीमती नपर्नाले आज यो हालतमा पुग्नु पन्थो । आमा यति सानो उमेरमा समाज अनि साथिहरूका अगाडि वेइज्जत बनाउने कलङ्किनी श्रीमती भएको कारण निर्दोष भएर पनि समाजमा दोषि हुन पुगे सवै सामु नराम्रो हुन पुगे एउटी इज्जत नभएकी अनी सोचाइ नभएकी छोटो चित्त भएकी आइमाइले गर्दा, यो आइमाइलाई मेरो क्रिया पनि गर्न नलगाउनु त्यसले पहिले नै मलाई मारिसकेकी छ ।"

७. उपरोक्त पत्रांसले वारदातलाई विशुद्ध आत्महत्याको लागि भएको प्रयास देखाउँछ । ज्यान मार्ने उद्योगको तत्व यस पत्रबाट सो घटनामा देखा पर्दैन । एकलो पत्रमात्र प्रस्तुत भएको नभई सोमा वर्णित तथ्यहरू पुष्टि हुने आधार प्रमाण पनि भए सो घातणाले प्रमाणहरूको समूहमा महत्वपूर्ण स्थान ओगट्दछ ।

८. प्रस्तुत विवादमा एकलो पत्र मात्र नभएर सोलाई पुष्टि गर्ने पुनरावेदक समेतलाई लागेका चोटहरू घा जाँचमा उल्लिखित छन् । यी चोटहरू भूठा हुन सक्दैनन् । पुनरावेदक जीतेन्द्रका शरीरका चोटलाई विशेषज्ञ डाक्टरले निम्नानुसार उल्लेख गरिदिएको पाइन्छ:

घाउको प्रकार:- "4.5 Cm. Size"

Type of injury:- "अङ्गभङ्ग"

प्रयोग गरिएको हतियार:- "Sharp single edged weapon (Knife)"

विरामीको अवस्था:- "Unconscious and in shock" मर्ने वा नमर्ने:- "Fatal"

जीवन त्रिपाठीको चोटको प्रकृति पनि निम्नानुसार छ:- घाउको प्रकार:- "4.5 Cm."

Type of injury:- "अङ्गभङ्ग"

प्रयोग गरिएको हतियार:- "Sharp single edged weapon (Knife)"

विरामीको अवस्था:- "Pt. was Unconscious and in shock"

मर्ने वा नमर्ने:- "Fatal"

९. पुनरावेदकलाई लागेका चोट जीवन त्रिपाठीको प्रहारबाट भएका हुन् वा होइनन् भन्ने कुराले महत्व राख्दैन । ती चोटको प्रकृतिले नै वारदातको उद्देश्य र प्रकृतिका विषयमा प्रकाश पार्दछ ।

१०. पुनरावेदक जीतेन्द्र त्रिपाठीको शरीरमा रहेको उपरोक्त घाउहरूको प्रकृतिले निजको जीवन त्रिपाठीलाई मात्र मार्ने मनसाय रहेको प्रमाणित हुँदैन । पुनरावेदक स्वयं पनि मर्न उद्यत रहेको उल्लिखित पत्रका अतिरिक्त निजको शरीरका यी चोटहरूले समेत प्रकट गर्दछ । तसर्थ सामूहिक आत्महत्याको प्रयास भन्ने प्रमाणित हुने अवस्थालाई ज्यान सम्बन्धी महलको १५ नं. को कसूर भनी पुनरावेदकलाई सजाय गर्न न्यायोचित देखिएन ।

११. जहाँसम्म जिल्ला र पुनरावेदन अदालतले जीवन त्रिपाठीलाई प्रहार गर्ने व्यक्ति यी पुनरावेदक रहेको भनी निजलाई मात्र ज्यान मार्ने उद्योगको कसूरदार मानी सजाय गरिएको अवस्था छ, त्यो प्रमाणसंगत देखिँदैन । प्रहार गरिएको भनिएको हतियारको विँडको हस्तरेखा परीक्षण भई त्यो जीतेन्द्र त्रिपाठीसँग मात्र मिल्ने देखिएको अवस्था छैन । वारदात हुँदा अन्य प्रत्यक्षदर्शी कोही छैनन् । जीवन त्रिपाठीको भनाईमा एकरूपता पाइन्छ । जीवन त्रिपाठीलाई पनि वादीले प्रतिवादीका रूपमा अभियोग लगाएवाट निजको हैसियत सहअभियुक्तको हुन पुगेको छ । सहअभियुक्तको

कथन अन्य स्वतन्त्र प्रमाणबाट पुष्टि नभएसम्म कुनै पनि मूल्यको प्रमाण हुन सक्दैन । अनुसन्धान अधिकारी तथा अदालतसमक्ष जीवन त्रिपाठीका कथनमा देखिएको आधारभूत अन्तर नै ती सत्यभन्दा आवेग र वनावटीपनको प्रतीक देखा परेका छन् । अनुसन्धान अधिकारी र अदालतसमक्ष भएको निज जीवन त्रिपाठीको कथनमा देखा परेका अन्तर विरोधले ती दुवैलाई अविश्वसनीय बनाएको छ । पुनरावेदक जीतेन्द्र त्रिपाठी अदालतमा समेत सामूहिक आत्महत्याको प्रयासमा सावित रहेको पाइन्छ । घटनाका पछाडि रहेका कारणले नै अपराधको प्रकृति निर्धारण गर्दछ । मिसिल संलग्न आत्महत्या घोषणा पत्र र दुवै प्रतिवादीका शरीरमा रहेका घाउ चोटको प्रकृति र अनुसन्धानकर्ताले जीतेन्द्र र जीवन दुवैलाई समान रूपमा कसूरदार रहेको मानी अभियोग पत्र दायर गरिरहेको अवस्था समेतमा विचार गर्दा पुनरावेदक जीतेन्द्र त्रिपाठीले ज्यान सम्बन्धी महलको १५ नं. को कसूर गरेको ठहर गर्न न्यायसंगत देखिएन । तसर्थ पुनरावेदन अदालतबाट भएको मिति २०६६।३।८ को फैसलामा प्रतिवादी जीवन त्रिपाठीलाई सफाइ दिइएविरुद्ध नेपाल सरकारको कुनै चुनौती नरहेबाट सोतर्फ केही बोलिरहन परेन । प्रतिवादी जीतेन्द्र त्रिपाठीका हकमा सो फैसला उल्टी भै पुनरावेदक प्रतिवादी जीतेन्द्र त्रिपाठीले अभियोग दावीबाट सफाइ पाउने ठहर्छ । अरु तपसील बमोजिम गर्नु ।

तपसील

माथि इन्साफ खण्डमा लेखिएवमोजिम शुरु कास्की जिल्ला अदालतले गरेको फैसला सदर हुने ठहर्‍याएको पुनरावेदन अदालत पोखराको फैसला केही उल्टी भई प्रतिवादी जीतेन्द्र त्रिपाठीले सफाइ पाउने ठहरी फैसला भएकोले प्रतिवादी जीतेन्द्र त्रिपाठीलाई ५ वर्ष कैद हुने ठहराई कास्की जिल्ला अदालतले राखेको कैदको लगत कट्टा गरी दिनु भनी शुरु कास्की जिल्ला अदालतमा लेखी पठाई दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार बुभाई दिनु ।

उक्त रायमा म सहमत छु ।

न्या.प्रा.डा.भरतबहादुर कार्की

इति संवत् २०६८ साल भदौ १२ गते रोज ६ शुभम्
इजलास अधिकृत: विष्णु अवस्थी

निर्णय नं. ८७२४

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री भरतराज उप्रेती
माननीय न्यायाधीश प्रा.डा.श्री भरतबहादुर कार्की
संवत् २०६५ सालको रिट नं.०८६०
आदेश मिति: २०६८।१।८।६
विषय : उत्प्रेषण ।

निवेदक: बारा जिल्ला, लिपनीमाल, चैनपुर गा.वि.स.स्थित
नारायणी आयल रिफाइनरी उद्योग प्रा.लि.को
तर्फबाट ऐ.का अधिकारप्राप्त सञ्चालक
श्रवणकुमार चाचान
विरुद्ध

विपक्षी: एकद्वार समिति, मार्फत् उद्योग विभाग समेत

- निर्यातमूलक उद्योग आफैले उत्पादन गरेको वस्तु निर्यात गरेको अवस्थामा मात्र भन्सार महसूल वा अन्य शुल्कको रूपमा भुक्तानी गरेको रकम फिर्ता पाउन सक्ने तर अन्य उद्योगका उत्पादनहरू स्थानीय बजारमा खरीद गरी यस्ता वस्तु निर्यात गर्ने उद्योगले उक्त सुविधा नपाउने भएपछि निर्यात गरेका वस्तुमा प्रयोग भएको वस्तुको कच्चा पदार्थ तथा प्याकिङ्ग म्याटेरियलमा तिरेको भन्सार महसूल फिर्ता लिन चाहने उद्योगले निर्यात गरेको वस्तु उत्पादन गर्ने क्षमता आफूमा छ भन्ने कुरा पनि शंकारहित ढंगले प्रमाणित गर्न सक्नुपर्ने ।

(प्रकरण नं.३)

- औद्योगिक व्यवसाय ऐन, २०४९ को दफा १५(प) को सुविधा केवल आफ्नो उत्पादन निर्यात गर्ने उत्पादनमूलक उद्योगले मात्र पाउने र उक्त ऐनको दफा १० अनुसार यस्तो उद्योगहरू अनिवार्य रूपमा उद्योग विभागमा दर्ता हुनैपर्ने र यसरी उद्योग दर्ता हुँदा उद्योगको निर्धारण गरिएको एक शर्तको रूपमा वार्षिक उत्पादन क्षमता पनि अनिवार्य रूपमा उल्लेख गर्नुपर्ने हुँदा उक्त ऐनको दफा

१५(प) अनुसार भन्सार महसूललगायतका शुल्क फिर्ता पाउने अधिकार स्वतः प्राप्त हुने नभई यसको लागि उद्योग विभागमा रहेको अभिलेख र तथ्याङ्कको आधारमा उद्योग विभागको स्वीकृति आवश्यक पर्ने ।

(प्रकरण नं.११)

- निर्यातकर्ता उद्योगको उत्पादन क्षमता कति थियो, यसले आयात गरेका भनेको कच्चा पदार्थ आफैले प्रयोग गरी वस्तु उत्पादन गर्ने क्षमता थियो थिएन भन्ने कुरा सम्बन्धित सरकारी निकायमा रहेको अभिलेखबाट समर्थित हुनुपर्ने भएकोले उद्योगको उत्पादन क्षमताको विषय उद्योग विभागको एकद्वार समितिको सरोकारको विषय नै होइन र कच्चा पदार्थमा तिरेको भन्सार/ शुल्क फिर्ता दिने रकम यकीन गर्दा सम्बन्धित उद्योगको उत्पादन क्षमता सान्दर्भिक हुँदैन भन्न नमिल्ने ।

(प्रकरण नं.१४)

निवेदक तर्फबाट: विद्वान अधिवक्ता अनीलकुमार सिन्हा

विपक्षी तर्फबाट: विद्वान सहन्यायाधिवक्ता श्री महेश थापा

अवलम्बित नजीर:

सम्बद्ध कानून:

- आद्यौगिक व्यवसाय ऐन, २०४९ दफा १०(१क), १०(३), ११, १५(क), (ज), (ण), (प), १८, २५(१)

आदेश

न्या.भरतराज उप्रेती: नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा ३२ र १०७(२) अनुसार यस अदालतमा परेको प्रस्तुत रिट निवेदनसहितका सम्पूर्ण कागजातहरूको संक्षिप्त तथ्य र आदेश यसप्रकार छ:-

निवेदक उद्योगबाट उत्पादन भएको वस्तुको गुणस्तर तथा विश्वसनीयताको कारण व्यवसाय तथा बजारमा भएको विस्तार, निर्यातमा वृद्धि, उद्योगको उत्पादनको मागमा भएको वृद्धि जस्ता कारण उद्योगको उत्पादन क्षमतालाई बढाई व्यवसायलाई विस्तार एवं

सवल बनाउन अपरिहार्य एवं अत्यन्त आवश्यक भएकोले उद्योगको स्थापनाको समयमा कायम रहेको स्थीर पूँजी रु.१,९१,०१,५४०।- लाई मिति २०५५।२।२६ देखि वृद्धि गरी रु.४,७९,१८,०४०।- पुऱ्याइएको, साबिकमा प्रशोधित तेल उत्पादन गर्ने उद्देश्य मात्र रहेकोमा सो मितिदेखि वार्षिक ४,६८० मे.टन प्रशोधित घ्यू उत्पादन गर्ने उद्देश्यसमेत थप गरी उद्योग सञ्चालन गरिआएको र उद्योगको उत्पादनको देशभित्र तथा देश बाहिर बढ्न गएको मागलाई मध्यनजर राखी उद्योगले आफ्नो उत्पादन वृद्धि गर्न ३ सिफ्टमा उद्योग सञ्चालन शुरु गरी सोको जानकारी विपक्षी उद्योग विभागलाई मिति २०५५।७।२४ (द.नं.२१९) मा जानकारी गराएका थियौं । उद्योगको उत्पादनको गुणस्तर तथा विश्वसनीयता हासिल गरेकोले उद्योगको उत्पादनको मागमा भएको वृद्धिको कारण मिति २०५८।५।११ देखि प्लाष्टिक कन्टेनर र टिन कन्टेनर उत्पादन गर्ने उद्देश्य थप तथा स्थीर पूँजीलाई पुनः वृद्धि गरी रु.६,४५,८२,६४०।- एवं चालू पूँजी रु.५,६२,८२,४६०।- पुऱ्याई उद्योग सञ्चालन गरिआएका थियौं ।

औद्योगिक व्यवसाय ऐन, २०४९ को दफा १५ ले उद्योगहरूले पाउने सुविधा तथा सहूलियतको सम्बन्धमा विवेचना गरिएको पाइन्छ भने दफा १६ ले दफा १५ मा उल्लिखित सुविधा तथा सुहूलियतका अतिरिक्त थप सुविधा तथा सहूलियत उपभोग गर्न पाउने गरी विधायिकाले कानूनमार्फत् प्रत्याभूत गरेको छ । दफा १५(प) ले “उद्योगले आफ्नो उत्पादन वा उत्पादनमा प्रयोग गरेको कच्चा पदार्थ, सहायक कच्चा पदार्थ आदिमा तिरेको भन्सार, विक्रीकर, अन्तशुल्क तथा प्रिमियम निकासी गरेको परिमाणको आधारमा फिर्ता गरिनेछ ...” भन्ने व्यवस्था गरेको छ ।

निवेदक उद्योग वनस्पति घ्यू, तेललगायत टिन कन्टेनर उत्पादन गर्ने उद्योग भएको र उद्योगको अधिकांश उत्पादन भारतमा निकासी हुने तथ्य एवं प्रमाणको हकमा निवेदक उद्योगले उत्पादन गरेको विवरण, आयात गरिएको कच्चा पदार्थ, विक्री वितरण तथा सम्बन्धित निकायबाट निर्यात प्रमाणित गरिदिएका पत्रहरूबाट स्पष्ट छ । यसरी निवेदकबाट उत्पादन भएका अधिकांश उत्पादन भारतमा निकासी विक्री गरेको हुँदा आद्यौगिक व्यवसाय ऐन, २०४९ को दफा

१५(प) ले प्रदान गरेको सुविधा तथा सहूलियत उपभोग गर्नको लागि विपक्षी उद्योग विभागसमक्ष निवेदक उद्योगले उत्पादनमा प्रयोग गरेको कच्चा पदार्थ, सहायक कच्चा पदार्थ आदिमा तिरेको भन्सार महसूल लगायत कानूनबमोजिम तिरेको करहरू निकासी गरेको परिमाणको आधारमा फिर्ता माग गरेकोमा विपक्षीहरूबाट समय व्यतीत भएपछि मिति २०६४।४।१७ को पत्रबाट रु.४०,१९,२९५।- मात्र फिर्ता दिई मिति २०६५।४।२१ को पत्रबाट "... एकद्वार समितिको मिति २०६१।१।२१ मा बसेको २२२ औं बैठकबाट वनस्पति घ्यू उद्योगहरूले उद्योग दर्ता प्रमाणपत्र वा सम्बन्धित निकायबाट लिएको स्वीकृति पत्रमा उल्लिखित क्षमतासम्मको निर्यात भएको वस्तु उत्पादन गर्दा प्रयोग भएको कच्चा पदार्थ, सहायक कच्चा पदार्थ र माध्यमिक वस्तुमा लागेको भन्सार महसूल मात्र औद्योगिक व्यवसाय ऐन, २०४९ (संशोधन सहित) को प्रावधानअनुसार फिर्ता दिने... " भनी केही फायलहरूको हकमा मात्र फिर्ता दिने निर्णय गरियो । त्यस्तै मिति २०६५।५।१२ को पत्रबाट रु.३१,४८,९००।- मात्र फिर्ता दिइएको तर केहीको हकमा उद्योगको क्षमताभन्दा बढी निकासी भएको भन्ने आत्मनिष्ठ आधारमा निर्यात भएको सम्पूर्ण परिमाणको आधारमा सोको कच्चा पदार्थ, सहायक कच्चा पदार्थ र माध्यमिक वस्तुमा तिरेको भन्सार महसूललगायत अन्य कर रकमहरू फिर्ता नदिने निर्णय गरिएबाट औद्योगिक व्यवसाय ऐन, २०४९ को दफा १५(प) प्रदत्त हक अधिकार सुविधाबाट बञ्चित गरिएको छ ।

निवेदक उद्योगले भारतमा निकासी गरेको परिमाणको आधारमा आफूले तयारी माल उत्पादन गर्न प्रयोग गरेको कच्चा पदार्थ, सहायक कच्चा पदार्थ आदिमा तिरेको भन्सार महसूल फिर्ता माग गरेकोमा विपक्षीबाट औद्योगिक व्यवसाय ऐन, २०४९ को दफा १५(प) बमोजिम निकासी गरेको परिमाणको आधारमा फिर्ता दिनुपर्नेमा आफैले शर्त थप गरिएको आत्मनिष्ठ आधारमा "स्वीकृति पत्रमा उल्लिखित क्षमतासम्मको निर्यात भएको वस्तुको मात्र भन्सार महसूल फिर्ता दिने" भनी विधायिकाले कानूनमार्फत् प्रदान गरेको सुविधा तथा सहूलियत उपभोग गर्नबाट बञ्चित गरिएको छ । विपक्षीलाई विधायिकाबाट निर्मित कानूनको

कार्यान्वयन गर्ने गराउने सम्मको लागि अधिकार प्राप्त छ तर भएका कानूनी व्यवस्थालाई संकुचित तवरबाट व्याख्या गरी कानूनको गलत कार्यान्वयन गर्ने एवं ऐनले नतोकेको शर्त थप गर्ने अधिकार विपक्षीसँग छैन । वास्तवमा औद्योगिक व्यवसाय ऐन, २०४९ को दफा १५(प) ले क्षमता भन्दा बढी उत्पादन वा क्षमताभन्दा घटी उत्पादन भन्ने कुरासँग कुनै सार्थक सम्बन्ध राखेको पाईदैन । उक्त दफा अनुसार कच्चा पदार्थ, सहायक कच्चा पदार्थहरूमा तिरेको राजश्व फिर्ता पाउनको लागि राजश्व तिराएको कच्चा पदार्थ, सहायक कच्चा पदार्थ उत्पादनमा प्रयोग गरी निकासी गरेको प्रमाणित हुनुपर्ने हुन्छ । यसरी निकासी गरेको पुष्टि वा प्रमाणित छ भने दफा १५(प) अनुसार कच्चा पदार्थ, सहायक कच्चा पदार्थमा तिरेको राजश्व फिर्ता पाउनु पर्ने प्रष्ट छ । यसरी कानूनले नै स्पष्ट रूपमा प्रदान गरेको सुविधा पूर्णरूपमा उपभोग गर्न नदिइएको कारण निवेदकले मिति २०६५।७।२१ (द.नं.१८०९) मा औद्योगिक प्रवर्द्धन बोर्डसमक्ष ऐनले प्रदान गरेको सुविधा उपभोग गर्न पाऊँ भनी दिइएको निवेदनका आधारमा पनि फिर्ता नपाएकोले सम्मानित अदालतसमक्ष न्यायको लागि यो निवेदन गर्नु परेको छ ।

औद्योगिक व्यवसाय ऐन, २०४९ ले क्षमता भन्दा घटी वा बढी उत्पादन गरेमा सोको वैधानिक मान्यता शून्य हुने व्यवस्था गरेको पाईदैन । दफा १५(प) को अद्योपान्त अध्ययन गरेमा क्षमता भन्दा कम वा क्षमताभन्दा बढी उत्पादन भन्ने कुनै कुरासँग सार्थक सम्बन्ध राखेको पाईदैन । उक्त दफाले उत्पादनमा प्रयोग गरेको कच्चा पदार्थ, सहायक कच्चा पदार्थ आदिमा तिरेको राजश्व फिर्ता प्राप्त गर्नको लागि के कति मात्रामा निकासी भएको भन्ने परिमाणसँग मात्र सार्थक सम्बन्ध राखेको देखिन्छ, उक्त दफाको प्रयोजनको लागि सो नै महत्वपूर्ण कुरा हो । यसै परिप्रेक्ष्यमा विपक्षी विभागबाट निम्न आ.व.हरूको हकमा निकासी गरेको परिमाणको आधारमा भन्सार महसूल फिर्ता दिइसकेको छ ।

विपक्षी उद्योग विभागले आ.व.०५८।०५९ र मिति २०६४।०६५ मा उत्पादन क्षमतासम्बन्धी कुनै प्रश्न उठान नगरी औद्योगिक व्यवसाय ऐन, २०४९ को दफा १५(प) बमोजिम निकासी गरेको सम्पूर्ण

परिमाणको आधारमा भन्सार महसूल फिर्ता फुकुवा गरिसकेको छ । तर आ.व.०५७०५८, ०६२१०६३ र ०६३१०६४ को हकमा निवेदक उद्योगले निकासी गरेको परिमाणको आधारमा भन्सार महसूल फिर्ता दिइएको छैन । उल्लिखित आ.व.हरूमा निकासी गरेको परिमाणबापत जम्मा रु.४४,३६,९६९।६९ फिर्ता नदिएको कारण निवेदक कम्पनीले औद्योगिक व्यवसाय ऐन, २०४९ को दफा १५(प) ले प्रदान गरेको सुविधा पूर्णरूपमा उपभोग गर्नबाट बञ्चित भई निवेदक कम्पनीले कानूनबमोजिम फिर्ता पाउनु पर्ने रकम फिर्ता नपाई निवेदक कम्पनीको तरल पूँजी त्यतिकै अनुचित तवरबाट निष्क्रिय रहिरहेको छ । यसबाट विपक्षीहरूको काम कारवाही मनोगत एवं आत्मनिष्ठ प्रकृतिको देखिएको स्पष्ट छ । Doctrine of Pleasure को सिद्धान्तअनुसार पनि यसो गर्न मिल्दैन । एक पटक उत्पादनको क्षमता प्रश्न नउठाई निकासी परिमाणको आधारमा औद्योगिक व्यवसाय ऐन, २०४९ को दफा १५(प) बमोजिम पूरै भन्सार महसूल फिर्ता दिने अनि फेरि अर्को आ.व.हरूको हकमा उत्पादन क्षमताको प्रश्न उठान गरी नदिने कार्यले विपक्षीहरूले कानूनको प्रयोग आफूखुश कार्यान्वयन गरी सरकारलाई अन्यायिक समृद्धि (Doctrine of Unjust Enrichment) तर्फ अग्रसर हुन उन्मुख गराइएको छ यसबाट सम्मानीत अदालतबाट प्रतिपादित भएको Doctrine of Legitimate Expectation को समेतका प्रतिकूलको काम कारवाही एवं निर्णय हुन गएको प्रष्ट देखिन्छ, जुन कानूनका मानय सिद्धान्तले समर्थन गर्न नसक्ने स्पष्ट छ ।

तसर्थ, उल्लिखित आधारबाट निवेदक उद्योगले आफ्नो उत्पादन क्षमतालाई भरपुर प्रयोग गरी अधीक उत्पादन गरी सोही आधारमा स्थानीय तथा निर्यात बिक्रीमा उल्लेख्य वृद्धि गरी स्वदेशी तथा विदेशी मुद्रा आय आर्जन गरी सोही आधारमा सरकारले राजश्व रकम समेत असूलउपर गरिसकेको छ । कामदार कर्मचारीलाई सिफ्ट वा बढी समय काम गर्न प्रोत्साहित गरी त्यसको जानकारी पनि विपक्षीलाई मिति २०५५।७२४ (द.नं.२१९) बाट गराई सकेको छ । यसका अतिरिक्त विपक्षी उद्योग विभागले आ.व.०५८।०५९ र ०६४।०६५ मा निकासी गरेको सम्पूर्ण परिमाण (जुन विपक्षी विभागले हाल विवादमा उठाउनु भएको

“उत्पादन क्षमता” भन्दा बढी नै निकासी छ) को आधारमा औद्योगिक व्यवसाय ऐन, २०४९ को दफा १५(प) बमोजिम निकासी परिमाणको आधारमा भन्सार महसूल फिर्ता दिइसकेको भएता पनि आ.व.०५७०५८, ०६२१०६३ र ०६३१०६४ को हकमा उत्पादन क्षमताको प्रश्न उठाई निवेदकले निकासी गरेको परिमाणको आधारमा भन्सार महसूल फिर्ता नदिने गरी भएको एकद्वार समितिको मिति २०६१।१।३१ मा बसेको २२२ औं बैठकको निर्णय, मिति २०६५।४।१६ को २८१ औं बैठकको निर्णय तथा मिति २०६५।५।११ को २८२ औं बैठकबाट निवेदकलाई निकासी गरेको परिमाणको आधारमा भन्सार महसूल फिर्ता नदिई उत्पादन क्षमतासम्मको मात्र भन्सार महसूल फिर्ता दिने गरी भएको निर्णयको हदसम्मको एकद्वार समितिको उक्त निर्णयहरू तथा सो निर्णयको जानकारी दिइएको विपक्षी उद्योग विभागको मिति २०६५।४।१७, मिति २०६५।४।२१ तथा मिति २०६४।५।१२ को पत्र तथा सो सँग सम्बन्धित अन्य काम कारवाही औद्योगिक व्यवसाय ऐन, २०४९ को दफा १५(प), २० तथा नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १२(३)(च), १३, १९, ८९ तथा साविकको नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा ११, १२(२)(ड), १७ तथा धारा ७३ र सम्मानीत अदालतबाट प्रतिपादित सिद्धान्तहरूको समेत विपरीत हुँदा उत्प्रेषणको आदेशबाट बदर गरी निवेदकले आफूले निकासी गरेको परिमाणको आधारमा औद्योगिक व्यवसाय ऐन, २०४९ को दफा १५(प) बमोजिम कच्चा पदार्थ, सहायक कच्चा पदार्थमा तिरेको भन्सार महसूललगायतका कर रकमहरू अविलम्ब फिर्ता दिनु भनी विपक्षीहरूको नाममा परमादेशको आदेश जारी गरिपाउँ भन्ने निवेदन दावी ।

यसमा के कसो भएको हो ? निवेदकको मागबमोजिमको आदेश किन जारी हुन नपर्ने हो ? यो आदेशप्राप्त भएका मितिले बाटाका म्यादबाहेक १५ दिनभित्र सम्बन्धित मिसिलसाथ राखी महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयमार्फत् लिखित जवाफ पठाउनु भनी रिट निवेदनको एकप्रति नक्कल साथै राखी विपक्षीहरूलाई सूचना पठाई त्यसको बोधार्थ महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयमा पठाई दिनु । लिखित जवाफ आएपछि वा अवधि नाघेपछि नियमबमोजिम

पेश गर्नु भन्ने यस अदालतको मिति २०६६।२।२७ गतेको आदेश ।

विपक्षी उद्योगले आर्थिक वर्ष २०५७।०५८ मा निकासी गरेको वनस्पति घ्यू उत्पादन गर्न लागेको कच्चा पदार्थ आयात गर्दा लागेको भन्सार महसूल र आर्थिक वर्ष २०६२।०६३ मा घ्यू प्याकिङ्ग गर्न प्रयोग भएको प्लाष्टिक जार उत्पादन गर्न लागेको कच्चा पदार्थ आयात गर्दा लागेको भन्सार महसूलबापतको रकम फिर्ता पाउन उद्योग विभागमा विभिन्न मितिमा निवेदन गरेको र विभिन्न वनस्पति घ्यू उद्योगहरूले वनस्पति घ्यू उत्पादन गर्न प्रयोग भएको कच्चा पदार्थ (क्रुड आयल) मा तिरेको महसूल फिर्ता माग गरेको सम्बन्धमा उद्योग विभागबाट प्रस्तुत भएबमोजिम एकद्वार समितिको मिति २०६१।१।३१ मा बसेको २२२ औं बैठकबाट वनस्पति घ्यू उद्योगहरूले उद्योग दर्ता प्रमाणपत्र वा सम्बन्धित निकायबाट लिएको स्वीकृति पत्रमा उल्लिखित क्षमतासम्मको निर्यात भएको वस्तु उत्पादन गर्दा प्रयोग भएको कच्चा पदार्थ, सहायक कच्चा पदार्थ र माध्यमिक वस्तुमा लागेको भन्सार महसूल रकम मात्र औद्योगिक व्यवसाय ऐन, २०४९ (संशोधन सहित) को प्रावधानअनुसार फिर्ता दिने भनी निर्णय भएबमोजिम विपक्षी उद्योगले आर्थिक वर्ष २०५७।०५८ र आ.व. २०६२।०६३ मा स्वीकृत उत्पादन क्षमताभन्दा बढी निकासी गरेको आधारमा भन्सार महसूल फिर्ता दिन नमिल्ने भनी गरेको एकद्वार समितिको मिति २०६५।४।१६ मा बसेको २८१ औं बैठक र मिति २०६५।५।११ मा बसेको २८२ औं बैठकले गरेको निर्णय औद्योगिक व्यवसाय ऐन, २०४९ को दफा १८ बमोजिम उक्त एकद्वारा समितिलाई प्राप्त अधिकारबमोजिम नै निर्णय भएको छ । नेपाल र भारतबीच सन् २०३२।००२ ई. (संवत् २०५८।१।१८) मा भएको वाणिज्य सन्धिको प्रोटोकलको परिशिष्ट "ग" (Annexure "C") मा नेपालबाट भारत निकासी गरिने उत्पादनमध्ये वनस्पति घ्यूमा वार्षिक एकलाख मेट्रिक टन विना भन्सार भारतमा प्रवेश दिएको र सो परिमाणलाई स्वीकृत उद्योगको उत्पादन क्षमतालाई आधार मानेर नेपालमा वनस्पति घ्यू उत्पादन गर्ने उद्योगहरूलाई कोटा निर्धारण गरी सोही आधारमा एकद्वार समिति उद्योग विभागले भन्सार महसूल फिर्ता दिने गरी गरेको निर्णय कानूनसम्मत नै

भएको र यस मन्त्रालयको कुनै पनि काम कारवाहीबाट निवेदकको संवैधानिक एवं कानूनी हकमा आघात नपुगेको र विनाकारण यस मन्त्रालयलाई विपक्षी बनाइएको हुँदा उक्त रिट निवेदन खारेजभागी भएकोले खारेज गरिपाउँ भन्ने उद्योग मन्त्रालयको लिखित जवाफ ।

एकद्वार समितिको २८१ औं बैठकको निर्णय "बारा स्थित श्री नारायणी आयल रिफाइनरी उद्योग प्रा.लि.ले आफ्नो उत्पादन वनस्पति घ्यू विदेशी मुद्रामा भुक्तानी हुने गरी बिक्री निकासी गरेको घ्यू उत्पादन गर्न लागेको कच्चा पदार्थ आयात गर्दा लागेको भन्सार महसूलबापतको रकम फिर्ता पाउन निवेदन दिइएकोमा उद्योगको वार्षिक उत्पादन क्षमता ४६८० मे.टन भएको र सो उद्योगले आ.व. २०५७।०५८ मा निकासी गरेको ३२९६.७२ मे.टन वनस्पति घ्यूमा प्रयोग भएको कच्चा पदार्थमा तिरेको भन्सार स्महसूल फाइल नं.२६८३ लगायत ७ वटा फाइलबाट पहिले नै पाइसकेको देखिँदा र स्वीकृत उत्पादन क्षमतामा नपुग हुने १३८३.२८ मे.टनमा प्रयोग भएको कच्चा पदार्थमा तिरेको भन्सार महसूल फाइल नं.३१०७ लगायत ५ वटा फाइलहरूबाट फिर्ता दिने गरी यसै बैठकबाट निर्णय भएको हुँदा सो उद्योगले देहायको फाइलबाट फिर्ता माग गरेको भन्सार महसूलको हकमा उद्योगको क्षमताभन्दा बढी निकासी भएको देखिएको र एकद्वार समितिको मिति २०६१।१।३१ मा बसेको २२२ औं बैठकबाट वनस्पति घ्यू उद्योगहरूले उद्योग दर्ता प्रमाणपत्र वा सम्बन्धित निकायबाट लिएको स्वीकृति पत्रमा उल्लिखित क्षमतासम्मको निर्यात भएको वस्तु उत्पादन गर्दा प्रयोग भएको कच्चा पदार्थ, सहायक कच्चा पदार्थ र माध्यमिक वस्तुमा लागेको भन्सार मात्र औद्योगिक व्यवसाय ऐन, २०४९ (संशोधन सहित) को प्रावधान अनुसार फिर्ता दिने भनी भएको निर्णयका आधारमा फिर्ता दिन नदेखिएको व्यहोरा एकद्वारा समितिलाई सिफारिश गर्ने भनी एकद्वार उप-समितिलाई सिफारिश भई आएको विषयमा छलफल हुँदा यस समितिको पूर्व निर्णय (मिति २०६१।१।३१ को २२२ औं बैठकबाट भएको) को आधारमा निम्न फाइलहरूबाट माग भएको भन्सार महसूल फिर्ता दिन नमिल्ने व्यहोरा सो उद्योगलाई जानकारी गराउन भनी विभिन्न ८ वटा फाइलहरूको रकमलाई स्वीकृत क्षमताभन्दा बढी

निकासी गरेको आधारमा फिर्ता दिन नमिल्ने भनी निर्णय भएको र सोही जानकारी निवेदकलाई दिइएको थियो ।

एकद्वार समितिको २८२ औं बैठकको निर्णयमा “बारा स्थित श्री नारायणी आयल रिफाइनरी उद्योग प्रा.लि.ले आफ्नो उत्पादन वनस्पति घ्यू विदेशी मुद्रामा भुक्तानी हुने गरी बिक्री/निकासी गरेको घ्यू प्याकिङ्ग गर्न प्रयोग भएको प्लाष्टिक जार उत्पादन गर्न लागेको कच्चा पदार्थ आयात गर्दा लागेको भन्सार महसूलबापतको रकम फिर्ता पाउन देहायका फाइलहरूबाट माग गरेको आयात गर्दा लागेको भन्सार महसूल बापतको रकम फिर्ता पाउन देहायका फाइलहरूबाट माग गरेको सम्बन्धमा गणना गर्दा उद्योगको प्लाष्टिक जार उत्पादन गर्ने वार्षिक उत्पादन क्षमता १५० मे.टन भएको र सो उद्योगले आ.व.०६२।०६३ मा निकासी गरेको प्लाष्टिक जारमा प्रयोग भएको कच्चा पदार्थमा तिरेको भन्सार महसूल फाइल नं.४६६० लगायत ३ वटा फाइलहरूबाट पहिले नै पाइसकेको देखिँदा स्वीकृत उत्पादन क्षमताभन्दा देहायका फाइलहरूबाट फिर्ता माग गरेको भन्सार महसूलको हकमा उद्योगको क्षमताभन्दा बढी निकासी भएको देखिएको र एकद्वार समितिको मिति २०६१।१।३१ मा बसेको २२२ औं बैठकबाट सम्बन्धित वस्तु उत्पादन गर्दा प्रयोग भएको कच्चा पदार्थ सहायक कच्चा पदार्थ र माध्यमिक वस्तुमा लागेको भन्सार मात्र औद्योगिक व्यवसाय ऐन, २०४९ (संशोधन सहित) को प्रावधानअनुसार फिर्ता दिने गरी हिसाव गर्ने भनी निर्णय भएको हुँदा मागबमोजिम भन्सार महसूल फिर्ता दिन नमिल्ने व्यहोरा एकद्वार समितिलाई सिफारिश गर्ने भनी एकद्वार उप-समितिलाई सिफारिश भई आएको विषयमा छलफल हुँदा निम्न फाइलहरूबाट माग भएको भन्सार महसूल फिर्ता दिन नमिल्ने व्यहोरा सो उद्योगलाई जानकारी गराउने” भनी विभिन्न ५ वटा फाइलहरूको रकमलाई स्वीकृत क्षमता भन्दा बढी निकासी गरेको आधारमा फिर्ता दिन नमिल्ने भनी निर्णय भएको, एकद्वार समितिको उक्त निर्णय निवेदकलाई जानकारी गराइएको थियो ।

उद्योग विभाग एकाद्वार समितिको उल्लिखित निर्णयले निवेदकले औद्योगिक व्यवसाय ऐन, २०४९

को दफा १५(प) अनुसार पाउनु पर्ने कच्चा पदार्थ, सहायक कच्चा पदार्थमा तिरेको भन्सार महसूललगायत रकमहरू फिर्ता गर्नुपर्नेमा सो नदिएकोले फिर्ता पाउँ भनी मिति २०६५।७।२१ मा औद्योगिक प्रवर्द्धन बोर्डसमक्ष दिएको निवेदनउपर निर्णय भएको छैन । त्यस्तै भारत निकासी गरिने वस्तुमध्ये वनस्पति घ्यूमा समेत परिमाणात्मक बन्देज लगाइएको नेपाल भारतबीच सन् २०३२।००२ ई. (संवत् २०५८।१।१८) मा भएको वाणिज्य सन्धिको प्रोटोकलको परिशिष्ट “ग” (Annexure “C”) मा नेपालबाट भारतमा निकासी गरिने नेपाली उत्पादनमध्ये वनस्पति घ्यूमा वार्षिक १ लाख मे.टन बिना भन्सार भारतमा प्रवेश गरेको र सो परिमाणलाई नेपाल वनस्पति घ्यू उत्पादन गर्ने उद्योगहरूलाई कोटा निर्धारण गर्दा त्यस्ता उद्योगको इजाजत पत्रमा उल्लिखित उत्पादन क्षमतालाई आधार मानेर कोटा निर्धारण गरी त्यसै अनुसार एकद्वार समिति उद्योग विभागले भन्सार महसूल फिर्ता दिने निर्णय गर्ने गरेको हुँदा रिट खारेज गरिपाउँ भन्ने औद्योगिक प्रवर्द्धन बोर्ड, उद्योग विभाग र एकद्वार समितिसमेतको लिखित जवाफ ।

नियमबमोजिम दैनिक मुद्दा पेसी सूचीमा चढी इजलाससमक्ष पेश हुन आएको प्रस्तुत रिटको निवेदनसहितका सम्पूर्ण कागजातहरूको अध्ययन गरियो । निवेदक तर्फबाट उपस्थित विद्वान अधिवक्ता श्री अनीलकुमार सिन्हाले निवेदक उद्योग वनस्पति घ्यू तेल उत्पादन गर्ने ठूलो उद्योगको रूपमा औद्योगिक व्यवसाय ऐन, २०४९ बमोजिम स्थापित उद्योग हो । औद्योगिक व्यवसाय ऐन, २०४९ ले देशमा स्थापित उद्योगलाई विभिन्न सुविधा तथा सुहलियतको प्रत्याभूति गरेको छ । निवेदकले उत्पादित समान देश भित्र तथा बाहिर बिक्री वितरण गरेको हुँदा ऐ ऐनको दफा १५ (प) ले प्रदान गरेको सुविधा तथा सुहलियतपूर्ण रूपमा उपभोग गर्न पाउनु पर्नेमा विपक्षी उद्योग विभागले आ.व.०५८।०५९ र ०६४।०६५ मा निकासी परिमाण जे जति छ सोको आधारमा महसूल फिर्ता दिई सकेको तर आ.व.०५७।०५८, ०६२।०६३ र ०६३।०६४ को हकमा उत्पादन क्षमताको प्रश्न उठाई निवेदकले निकासी गरेको परिमाणको भन्सार महसूल फिर्ता नदिने गरी भएको विपक्षी एकद्वार समितिको मिति

२०६१।१।३१ मा बसेको २२२ औं बैठकको निर्णय, मिति २०६५।४।१६ को २८१ औं बैठकको निर्णय तथा मिति २०६५।५।११ को २८२ औं बैठकको निर्णयले निवेदकलाई निकासी गरेको परिमाणको आधारमा भन्सार महसूल फिर्ता नदिई उत्पादन क्षमतासम्मको मात्र भन्सार महसूल फिर्ता दिने गरी भएको निर्णय र सो निर्णयको जानकारी पत्रहरू कानूनसम्मत नभएकोले बदर गरी निवेदकले निकासी गरेको परिमाणको आधारमा ऐनको दफा १५(प) बमोजिम कच्चा पदार्थ समेतमा तिरेको भन्सार महसूल लगायतका रकमहरू फिर्ता दिनु भनी विपक्षीहरूका नाउँमा मागबमोजिमको रिट जारी हुनुपर्छ, भनी बहस प्रस्तुत गर्नुभयो ।

त्यसै गरी विपक्षी नेपाल सरकारको तर्फबाट उपस्थित विद्वान सहन्यायाधिवक्ता श्री महेश थापाले विपक्षी निवेदक उद्योगले आ.व.२०५७।०५।८ मा निकासी गरेको वनस्पति घ्यू उत्पादन गर्न लागेको कच्चा पदार्थ आयात गर्दा लागेको भन्सार महसूल र आ.व.०६२।०६३ र ०६३/०६४ मा घ्यू प्याकिङ गर्न प्रयोग भएको प्लाष्टिक जार उत्पादनमा लागेको कच्चा पदार्थ आयात गर्दा लागेको भन्सार महसूलबापतको करम फिर्ता पाउन उद्योग विभागमा विभिन्न मितिमा निवेदन गरेको र विभिन्न वनस्पति घ्यू उद्योगहरूले वनस्पति घ्यू उत्पादन गर्न प्रयोग भएको कच्चा पदार्थमा तिरेको महसूल फिर्ता माग गरेको सम्बन्धमा उद्योग विभागबाट प्रस्तुत भएबमोजिम एकद्वार समितिको मिति २०६१।१।३१ मा बसेको २२२ औं बैठकबाट वनस्पति घ्यू उद्योगहरूले उद्योग दर्ता प्रमाणपत्र वा सम्बन्धित निकायबाट लिएको स्वीकृति पत्रमा उल्लिखित क्षमतासम्मको निर्यात भएको वस्तु उत्पादन गर्दा प्रयोग भएको कच्चा पदार्थ, सहायक कच्चा पदार्थ र माध्यमिक वस्तुमा लागेको भन्सार महसूल रकम मात्र औद्योगिक व्यवसाय ऐन, २०४९ को प्रावधानअनुसार फिर्ता दिने भनी निर्णय भएअनुसार विपक्षी उद्योगले आ.व.०५७।०५।८, आ.व.०६२।०६३ र आ.व.०६३।०६४ मा स्वीकृत उत्पादन क्षमता भन्दा बढी निकासी गरेको आधारमा भन्सार महसूल फिर्ता दिन नमिल्ने भनी गरेको एकद्वार समितिको मिति २०६५।४।१६ मा बसेको २८१ औं बैठक र मिति २०६५।५।११ मा बसेको २८२ औं बैठकले गरेको निर्णय ऐनको दफा १८ बमोजिम

एकद्वार समितिलाई प्राप्त अधिकारबमोजिम नै भएको हुँदा रिट खारेज गरिपाउँ भनी बहस जिकीर प्रस्तुत गर्नुभयो ।

उपर्युक्त विद्वान कानून व्यवसायीहरूको बहस जिकीर समेत सुनी इन्साफतर्फ विचार गर्दा आज मिति २०६८।१।८ मा निर्णय सुनाउन तोकिएको प्रस्तुत मुद्दाको सम्बन्धमा हेर्दा रिट निवेदकले मूल रूपमा निकासीको वास्तविक परिमाणको आधारमा भन्सार महसूल फिर्ता दिनु पर्ने र यसको लागि विपक्षी एकद्वार समितिले निर्णय गर्दा उद्योगको स्वीकृति क्षमतालाई आधार मान्नुपर्ने वाध्यात्मक कानूनी व्यवस्था नभएकोले स्वीकृत उत्पादन क्षमतालाई आधार मानी उक्त क्षमताभन्दा निकासीको भन्सार महसूल फिर्ता नदिने निर्णय औद्योगिक व्यवसाय ऐन, २०४९ को दफा १५(प) को विपरीत भएकोले बदर गरिपाउँ भन्ने दावी लिएको देखिन्छ भने विपक्षी उद्योग विभागको निर्णय र लिखित जवाफको व्यहोरा हेर्दा उद्योग दर्ता प्रमाण पत्रमा उल्लिखित क्षमतालाई नै आधार मान्नुपर्ने र सोही क्षमता नबढ्ने गरी निर्यात भएको परिमाणको उत्पादित वस्तुमा प्रयोग हुने कच्चापदार्थ लगायतका वस्तुको आयातमा लागेको भन्सार महसूलको रकम मात्र फिर्ता गराई लिने अधिकार औद्योगिक व्यवसाय ऐन, २०४९ को दफा १५(प) ले उद्योगहरूलाई प्रदान गरेको उत्पादन क्षमता भन्दा बढी निर्यातको परिमाणमा लागेको भन्सार महसूल फिर्ता नहुने भन्ने आधार नै विपक्षी विभागको निर्णयको आधार रहेको देखिन्छ । यसैले निवेदकको मागअनुसार भन्सार महसूल फिर्ता गर्नुपर्ने हो वा होइन भन्ने विषयमा निर्णय गर्नु पूर्व निम्न प्रश्नहरूको निराकरण गर्नुपर्ने देखियो :-

- (क) औद्योगिक व्यवसाय ऐन, २०४९ को दफा १५(प) अन्तर्गतको सुविधा कुनै उद्योगले निर्यात गरेको सबै वस्तुमा प्राप्त हुने हो वा सम्बन्धित उद्योग आफैले उत्पादन गरेको वस्तुको निर्यातमा प्राप्त हुने हो ?
- (ख) कुनै उद्योगको उत्पादन क्षमता र यस्तो उद्योगले निर्यात गरेको वस्तुको उत्पादनको परिमाणको बीचमा तार्किक सम्बन्ध हुन आवश्यक छ कि छैन र औद्योगिक व्यवसाय ऐन, २०४९ को दफा १० अनुसार उद्योग दर्ताको प्रमाणपत्रमा

शर्त निर्धारण गर्दा उत्पादन क्षमता तोकने कानूनी आधार छ वा छैन र यसरी निर्धारित शर्तहरू तथा उत्पादन क्षमताको सीमा कुनै उद्योगले पालना गर्नुपर्ने हो वा होइन ?

- (ग) कुनै उद्योगले औद्योगिक व्यवसाय ऐन २०४९ को दफा १५(प) को सुविधा स्वतः प्राप्त गर्ने हो वा यस्तो सुविधा प्राप्त गर्न विपक्षी उद्योग विभागको सिफारिश/अनुमति वा स्वीकृति चाहिने हो ?
- (घ) उक्त ऐनको दफा १५(प) अनुसारको सुविधा प्राप्त गर्न विपक्षी उद्योग विभागको स्वीकृति/सिफारिश वा अनुमति अनिवार्य पर्ने भए यस्तो स्वीकृति सिफारिश वा अनुमति दिँदा उद्योग विभागले लिनुपर्ने आधार के हुन ?
- (ङ) निवेदकको मागअनुसार आदेश जारी हुन पर्ने हो वा होइन ?

२. पहिलो प्रश्नको सम्बन्धमा विचार गर्दा, औद्योगिक व्यवसाय ऐन, २०४९ को दफा १५ मा गरिएको सामान्य व्यवस्था र उक्त ऐनको दफा १५(प) मा गरिएको विशेष व्यवस्थाको उद्देश्य र मनसाय के हो भन्ने कुरा हेर्नु पर्दछ। दफा १५ ले समग्रमा उद्योगहरूलाई दिने सुविधा र सहूलियतको बारेमा सामान्य व्यवस्था गरेको देखिन्छ। उद्योगले पाउने सहूलियत तथा सुविधाको बारेमा उक्त दफा १५ मा गरिएको व्यवस्था र अन्य प्रचलित नेपाल कानूनमा गरिएको कुनै प्रावधान बाभिएको अवस्थामा उक्त दफा १५ को व्यवस्थाले मान्यता पाउने भन्ने उक्त दफा १५ ले स्पष्ट व्यवस्था गरेको देखिन्छ। यसै सन्दर्भमा उक्त ऐनको दफा १५(प) मा उद्योगले पाउने अन्य धेरै सुविधा तथा सहूलियतको अतिरिक्त कुनै उत्पादन निर्यातमूलक उद्योगले आफ्नो उत्पादन निकासी गरेमा यसरी निर्यात गरिएको उत्पादन वा वस्तुमा प्रयोग हुने कच्चा पदार्थ तथा प्याकिङ्ग म्याटेरियल आदिमा तिरेको भन्सार महसूललगायतका शुल्कहरू सम्बन्धित उद्योगलाई फिर्ता दिने व्यवस्था गरेको देखिन्छ। उपरोक्त दुवै दफाहरूमा गरिएको प्रावधानको उद्देश्य हेर्दा भन्सार महसूल फिर्ता पाउने सुविधा निरुपेक्ष रुपमा कुनै उद्योगको नाममा निर्यात भएको वस्तुमा दिइएको सुविधा नभई निर्यातकर्ता उद्योग आफैले

उत्पादन गरेका वस्तु निर्यात गरेको अवस्थामा यस्तो वस्तु उत्पादन गर्दा प्रयोग हुने कच्चा पदार्थ वा प्याकिङ्ग म्याटेरियल आयात गर्दा भुक्तानी गरेको भन्सार महसूललगायत अन्य शुल्कहरूको रकम फिर्ता पाउने अधिकार त्यस्ता उद्योगहरूलाई मात्र प्रत्याभूति गरेको भन्ने कुरा उक्त दुवै दफाहरूमा गरिएको व्यवस्थाको समग्र उद्देश्य र प्रयोग भएको शब्दहरूबाट स्पष्ट भएको देखिन्छ।

३. अब दोस्रो प्रश्नको सम्बन्धमा विचार गर्दा, यसरी निर्यातमूलक उद्योग आफैले उत्पादन गरेको वस्तु निर्यात गरेको अवस्थामा मात्र भन्सार महसूल वा अन्य शुल्कको रुपमा भुक्तानी गरेको रकम फिर्ता पाउन सक्ने तर अन्य उद्योगका उत्पादनहरू स्थानीय बजारमा खरीद गरी यस्ता वस्तु निर्यात गर्ने उद्योगले उक्त सुविधा नपाउने भएपछि निर्यात गरेका वस्तुमा प्रयोग भएको वस्तुको कच्चा पदार्थ तथा प्याकिङ्ग म्याटेरियलमा तिरेको भन्सार महसूल फिर्ता लिन चाहने उद्योगले निर्यात गरेको वस्तु उत्पादन गर्ने क्षमता आफूमा छ भन्ने कुरा पनि शंकाहित ढंगले प्रमाणित गर्न सक्नुपर्ने देखियो।

४. यस्तो अवस्थामा उक्त रकम फिर्ता लिन चाहने उद्योगले आफूले उत्पादन गरी निर्यात गरेको वस्तुको परिमाणसँग यसमा प्रयोग भएका कच्चा पदार्थ तथा सहायक कच्चा पदार्थ र प्याकेजिङ्ग म्याटेरियल बीच तार्किक मात्र होइन वास्तविक सम्बन्ध रहेको कुरा पनि पुष्टि गर्न सक्नु पर्दछ भन्ने कुरामा विवाद नहुन सक्दछ। यी दुई बीचको वास्तविक सम्बन्धको निर्धारण सम्बन्धित उद्योगको उत्पादन क्षमताको आधारमा मात्र निर्धारण हुन सक्दछ भन्ने कुरा स्वाभाविक अनुमानको विषय हो। उदाहरणको लागि कुनै उद्योगको वार्षिक उत्पादन क्षमता हजार मेट्रिक टन छ भने उक्त हजार मेट्रिक टन उत्पादन गर्न आवश्यक पर्ने वा वास्तवमा प्रयोग भएको वास्तविक परिमाणको (मुनासिव माफिकको जर्ती कटाई हुन आउने) कच्चा पदार्थ तथा प्याकेजिङ्ग म्याटेरियलको आयातमा तिरेको भन्सार शुल्क वा कर फिर्ता पाउने भन्ने कुरा मात्र न्यायिक अनुमानको विषय हुन सक्तछ।

५. अब कुनै उद्योगको वार्षिक उत्पादन क्षमता कति हुने हो भन्ने कुरा कसरी यकीन गर्ने र यसको

विवादरहित आधार के हुन सक्तछन भन्ने कुरा पनि प्रस्तुत विवादमा निक्यौल हुन पर्ने विषयको रूपमा प्रस्तुत भएको छ। यस सम्बन्धमा औद्योगिक व्यवसाय ऐन, २०४९ को दफा १० तथा दफा ११ मा गरिएका व्यवस्थाहरूको विवेचना गर्नु सान्दर्भिक देखिन्छ। उक्त ऐनको दफा १०(१क) तथा १०(३) मा गरिएको व्यवस्था अनुसार सबै उद्योगले उद्योगको प्रकृति, प्रयोग हुने मेशिन तथा कच्चा पदार्थ, कोरा माल, उद्योग रहने स्थान जस्ता विवरण खुलाई उद्योग दर्ताको लागि निवेदन दिनु पर्ने, यही विवरणको आधारमा उद्योग दर्ताको प्रमाणपत्र प्राप्त हुने र उद्योग दर्ता गर्न पर्ने बारेमा अनिवार्य व्यवस्था गरेको देखिन्छ भने सोही ऐनको दफा ११ ले यसरी उद्योग दर्ता गर्दा उद्योग विभागले आवश्यक शर्तहरू निर्धारण गर्न सक्ने र यस्ता शर्तहरू उद्योगले पालना गर्नुपर्ने भन्ने व्यवस्था भए रहेको देखिन्छ। उक्त कानूनी व्यवस्थाअनुरूप यी रिट निवेदकले पनि सर्वप्रथम मिति २०४९।६।४ मा उद्योग दर्ता गराएको त्यस बखत दर्ता हुँदा उद्योगको उत्पादन क्षमता वार्षिक २८२० मेट्रिक टन रहेको र त्यसपछि उद्योगको क्षमता विस्तार भएपश्चात् मिति २०५५।१।२६ र २०५८।५।१८ मा पटक-पटक आफ्नो क्षमता वृद्धि गरी उद्योग दर्ता गराएको र उक्त मितिको दर्ता प्रमाणपत्र अनुसार उद्योगको वार्षिक उत्पादन क्षमता वनस्पति घ्यू ४६८० मेट्रिक टन र वनस्पति तेल २८२० मेट्रिक टन रहेको कुरा मिसिल संलग्न प्रमाण पत्रहरूबाट देखियो।

६. उपरोक्त कानूनी व्यवस्था र तथ्यहरूको विश्लेषणबाट सबै प्रकारका उद्योगहरूले अनिवार्य रूपमा उद्योग विभागमा उद्योग दर्ता गराउन पर्ने र यसरी उद्योग दर्ताको प्रमाणपत्र दिँदा विभिन्न शर्तहरू उल्लेख गरिएको यस्ता शर्तहरूमध्ये वार्षिक क्षमता, प्रमाणपत्रमा उल्लिखित उत्पादन क्षमता, उद्योग दर्ता प्रमाणपत्रको अभिन्न शर्तको रूपमा रहने र क्षमता बढाउन विभागको पूर्व स्वीकृति लिनु पर्ने साथै उद्योगले आफ्नो उत्पादन क्षमता विस्तार गरेमा वा विविधिकरण गरेमा यस्तो वृद्धि भएको उत्पादन क्षमता उद्योग दर्ता प्रमाणपत्रमा समावेश गराउन पर्ने र यसरी दर्ता भएको उद्योगहरूको उत्पादन क्षमता कति हो भन्ने कुराको अभिलेख उद्योग विभागमा रहने तथा उक्त अभिलेखको आधारमा वृद्धि

भएको उत्पादन क्षमता उल्लेख गरी उद्योग दर्ताको प्रमाण पत्र दिने र यो कुरा उद्योग दर्ता प्रमाणपत्रको शर्तको रूपमा रहने भन्ने कुरा निवेदक उद्योगले मिति २०४९।६।४, २०५५।१।२६ र २०५८।५।१९ मा प्राप्त गरेको उद्योग दर्ता प्रमाणपत्रबाट स्पष्ट देखिने हुँदा कुनै उद्योगको वार्षिक उत्पादन क्षमता कति थियो भन्ने कुरा उद्योग दर्ता प्रमाणपत्र र उद्योग विभागमा रहेको अभिलेखबाट पुष्टि हुन पर्ने भन्ने कुरामा विवाद रहेन। उद्योग दर्ताको प्रमाणपत्रमा नै उद्योगको वार्षिक उत्पादन क्षमता कति हुने भन्ने कुरा एक शर्तको रूपमा उल्लेख भएपछि यस्तो शर्त उद्योगले पालना गर्नुपर्ने र यस्तो शर्त पालना नभएमा नेपाल सरकारले उद्योगको दर्ता प्रमाणपत्र नै खारेज हुन सक्ने भनी उक्त औद्योगिक व्यवसाय ऐन, २०४९ को दफा २५ (१) मा व्यवस्था गरेको देखिन्छ। यसरी उत्पादन क्षमता कति हुने भन्ने कुरा उद्योग दर्ताको शर्तको रूपमा रहने, यस्तो शर्त उद्योगले पालन गर्नुपर्ने र पालन नगर्ने उद्योगले पाँच लाख रुपैयाँसम्मको जरीवाना तिर्नुपर्ने वा दर्ता नै खारेज हुने भन्ने सम्बन्धमा उक्त ऐनको दफा २५(१) मा गरिएको व्यवस्थाको सन्दर्भ हेर्दा उक्त ऐनको दफा १५(पं) अनुसार कच्चा पदार्थको आयातमा तिरेको भन्सार महसूल वा अन्य शुल्क फिर्ता लिन पाउने अधिकार केवल निर्यातमूलक उद्योगलाई मात्र दिइएको हुँदा यस्तो अधिकारको प्रयोग र उद्योगको दर्ता प्रमाणपत्रमा उल्लिखित उत्पादन क्षमताबीच तार्किक सम्बन्ध रहने देखियो।

७. निवेदकले यस अदालतबाट संवत् २०५९ सालको रिट नं.३५२३ निवेदक संदीपकुमार अग्रवाल विरुद्ध उद्योग विभागसमेत भएको उत्प्रेषण मुद्दामा प्रतिपादित सिद्धान्तअनुसार होस भनी लिनु भएको जिकीर सम्बन्धमा हेर्दा सो विषय र यस रिटको विषयवस्तु नै एक अर्कामा सानिध्यता नरहेको र उक्त सिद्धान्त कोटा निर्धारण सम्बन्धमा आकर्षित हुने र यो रिटको विषय औद्योगिक व्यवसाय ऐन, २०४९ को दफा १५(प) अनुसार उद्योगमा प्रयोग हुने कच्चा पदार्थ आयात गर्दा तिरेको भन्सार शुल्क लगायतका करहरूको रकम फिर्तासम्बन्धी माग दावी लिई परेको देखिँदा उक्त रिटको सिद्धान्त प्रस्तुत विवादमा आकर्षित हुन सक्ने देखिएन।

८. उपरोक्त प्रकरणहरूमा विवेचित कानून तथा तथ्यहरूको आधारमा हेर्दा उद्योग दर्ता प्रमाणपत्रको उत्पादन क्षमता निर्धारण गर्ने शर्त तोक्ने कानूनी आधार वा अख्तियारी छैन भन्ने निवेदक उद्योगको निवेदन जिकीरसँग सहमत हुन सकिएन ।

९. अब तेस्रो प्रश्न अर्थात् उक्त ऐनको दफा १५(प) अनुसार कुनै उद्योगले आफ्नो उत्पादनमा प्रयोग हुने कच्चा पदार्थ आयात गर्दा तिरेको भन्सार दस्तूरलगायत अन्य शुल्कहरू फिर्ता लिन पाउने अधिकार स्वतः पाउने हो वा यसको लागि उद्योग विभागको स्वीकृति वा सिफारिश चाहिने हो भन्ने कुरा नै प्रस्तुत रिट निवेदनको मूल दावी र अदालतले निरोपण गर्न पर्ने मूल प्रश्न रहेको छ । औद्योगिक व्यवसाय ऐन, २०४९ को दफा १५ अन्तर्गत उद्योगहरूलाई धेरै प्रकारका सुविधाहरू प्राप्त हुने र यस्ता सुविधाका प्रकृति र अवधि पनि फरक हुने कुरा उक्त दफा १५ को व्यवस्थाको समग्र अध्ययनबाट पुष्टि हुन्छ । यी सुविधाहरूलाई समग्र रूपमा तीन समूहमा विभाजन गर्न सकिन्छ ।

१०. यस अदालतबाट संवत् २०६१ सालको फौ.पु.नं.३४०८ (आदेश मिति २०६६।३।१५) याक एण्ड यति होटल लिमिटेड विरुद्ध आन्तरिक राजश्व कार्यालय भएको आयकर मुद्दामा प्रतिपादित सिद्धान्त हेर्दा “औद्योगिक व्यवसाय ऐन, २०४९ को दफा १५ अनुसार प्राप्त हुने सुविधाहरूको प्रकृति र प्रकारहरू हेर्नु पर्दछ । समग्रमा हेर्दा उक्त ऐनको दफा १५ अनुसार प्राप्त हुने सुविधाहरूलाई तीन समूहमा विभाजन गर्न सकिन्छ । पहिलो समूहमा पर्ने सुविधाहरू औद्योगिक व्यवसाय ऐनको दायरामा पर्ने उद्योगहरूले स्वतः प्राप्त गर्न सक्तछन् र यस बारेमा एकद्वार समितिको सिफारिश वा स्वीकृतिको आवश्यकता पर्दैन । जस्तो उक्त ऐनको दफा १५ को खण्ड (क) अनुसार घरेलु उद्योगलाई आयकर, अन्तशुल्क तथा विक्री कर नलाग्ने अवस्था खण्ड (ज) अनुसार उद्योगको स्थीर जेथामा हास कट्टी गर्दा कानूनमा उल्लिखित दरको एक तिहाई थप हास कट्टी गर्न पाउने व्यवस्था तथा खण्ड (ण) अनुसार उद्योगमा गरेको लगानीबाट प्राप्त लाभांशमा आयकर नलाग्ने गरिएका व्यवस्थालाई लिन सकिन्छ । यी सुविधा उक्त ऐनले प्रत्याभूति गरेका सुविधा भएकोले यस्तो

सुविधा प्राप्त गर्न एकद्वार समितिको निर्णयको सिफारिशको आवश्यकता पर्दैन । यो कुरालाई यसै अदालतबाट भएका विभिन्न पूर्व निर्णयहरूबाट स्पष्ट हुन्छ । २०५९ सालको दे.पु.नं.९०७६ को मुद्दामा मिति २०६६।१।१० मा उद्योगले वितरण गरेको लाभांशमा आयकर नलाग्ने भनी गरेको निर्णय उल्लेखनीय छ । उक्त ऐनको दफा १५ अनुसार प्राप्त हुने दोस्रो समूहमा पर्ने सुविधाहरूको उदाहरणको रूपमा दफा १५ को खण्ड (छ), खण्ड (ड), (ध) तथा (प) अन्तर्गत प्राप्त सुविधालाई लिन सकिन्छ । यी सुविधा प्राप्त गर्न उद्योग विभागलाई उपलब्ध तथ्याङ्कको आधारमा एकद्वार समितिले छानबीन गरी सुविधा दिने निर्णय वा सिफारिशको आवश्यकता पर्दछ र कतिपय अवस्थामा एकद्वार समितिको सिफारिश वा निर्णयको आधारमा नेपाल राजपत्रमा सूचना प्रकाशित भएपछि मात्र उक्त सुविधाहरू प्राप्त हुन सक्तछन्... ” भनी सिद्धान्त प्रतिपादन समेत भइसकेको अवस्थामा उक्त सिद्धान्त समेतको आधारमा नै निवेदक माग दावीको विषयमा औद्योगिक व्यवसाय ऐन, २०४९ को दफा १५(प) बमोजिम एकद्वार समितिबाट भएको निर्णयको वैधताको परीक्षण गर्नुपर्ने देखियो ।

११. अब चौथो प्रश्नको सम्बन्धमा विचार गर्दा, औद्योगिक व्यवसाय ऐन, २०४९ को दफा १५(प) को सुविधा केवल आफ्नो उत्पादन निर्यात गर्ने उत्पादनमूलक उद्योगले मात्र पाउने र उक्त ऐनको दफा १० अनुसार यस्तो उद्योगहरू अनिवार्य रूपमा उद्योग विभागमा दर्ता हुने पर्ने र यसरी उद्योग दर्ता हुँदा उद्योगको निर्धारण गरिएको एक शर्तको रूपमा वार्षिक उत्पादन क्षमता पनि अनिवार्य रूपमा उल्लेख गर्नुपर्ने हुँदा उक्त ऐनको दफा १५(प) अनुसार भन्सार महसूललगायतका शुल्क फिर्ता पाउने अधिकार स्वतः प्राप्त हुने नभई यसको लागि उद्योग विभागमा रहेको अभिलेख र तथ्याङ्कको आधारमा उद्योग विभागको स्वीकृति आवश्यक पर्ने देखियो । यस्तो निर्णय गर्दा उद्योग विभागले आफूसँग रहेको उद्योगको वार्षिक क्षमतालगायतका तथ्याङ्क तथा तथ्यलाई नै हेरी सोही आधारमा कच्चा पदार्थमा तिरेको भन्सार शुल्क लगायतको रकम फिर्ता पाउने वा नपाउने र पाउने भए कति पाउने भन्ने निर्णय गर्ने कुरामा विवाद रहने अवस्था देखिएन ।

१२. यसरी उद्योगहरूले पाउने सुविधामध्ये कुनै सुविधा उद्योग आफैले राखेको अभिलेखको आधारमा पाउने खालका देखिन्छन् भने कति सुविधाहरूको प्रकृतिकै आधारमा यस्ता सुविधाको दुरुपयोग नहोस् र राज्यको राजश्वको दुरुपयोग हुने सम्भावना रोक्नको लागि पनि यस्तो सुविधा सम्बन्धित सरकारी निकायमा रहेको अभिलेखको आधारमा मात्र उपलब्ध गराउनु पर्ने देखियो ।

१३. उपरोक्त प्रकरणहरूमा गरिएको विवेचनाको आधारमा नै पाँचौं र अन्तिम प्रश्नतर्फ विचार गर्दा निवेदक उद्योगले भारतमा निकासी गरेको परिमाणको आधारमा आफूले तयारी माल उत्पादन गर्न प्रयोग गरेको कच्चा पदार्थ, सहायक कच्चा पदार्थ आदिमा तिरेको भन्सार महसूल फिर्ता माग गरेकोमा विपक्षीबाट औद्योगिक व्यवसाय ऐन, २०४९ को दफा १५(प) बमोजिम निकासी गरेको परिमाणको आधारमा फिर्ता दिनुपर्नेमा आ.वं.०५७०५८, ०६२।६३ र ०६३।६४ को हकमा उत्पादन क्षमताको प्रश्न उठाई निवेदकले निकासी गरेको परिमाणको आधारमा भन्सार महसूल फिर्ता नदिने गरी भएको एकद्वार समितिको मिति २०६१।१।३१ मा बसेको २२२ औं बैठकको निर्णय, मिति २०६५।४।१६ को २८१ औं बैठकको निर्णय तथा मिति २०६५।५।११ को २८२ औं बैठकको निर्णयले निवेदकलाई निकासी गरेको परिमाणको आधारमा भन्सार महसूल फिर्ता नदिई उत्पादन क्षमतासम्मको मात्र भन्सार महसूल फिर्ता गर्ने गरी भएको विपक्षी उद्योग विभागको मिति २०६५।४।१७ मिति २०६५।४।२१ र मिति २०६५।५।१२ को पत्र तथा सो सँग सम्बन्धित अन्य काम कारवाहीहरू ऐनको दफा १५ को समग्र व्यवस्थाको भावना तथा दफा १५(प) अनुकूल नै भए गरेको देखियो ।

१४. यस अदालतको पूर्व निर्णयअनुसार ऐ.ऐनको दफा १५(प) का सुविधा सरकारी निकायमा रहेको तथ्याङ्कको आधारमा एकद्वार समितिले निर्णय गर्ने अधिकार रहेको, कुनै उद्योगले आफ्नो क्षमता विस्तार गर्दा स्वीकृति लिनुपर्ने वाध्यात्मक व्यवस्था नभए पनि कच्चा पदार्थ आयात गर्दा तिरेको भन्सार दस्तूर फिर्ता लिन पाउने सुविधा सबै निर्यातकर्तालाई दिएको नभई आफूले आयात गरेको कच्चा पदार्थ पूर्णरूपमा आफैले प्रशोधन गरी उत्पादित वस्तु निर्यात गर्ने उत्पादनमूलक उद्योगलाई मात्र दिइने सुविधा भएकोले निर्यातकर्ता उद्योगको उत्पादन क्षमता कति थियो, यसले आयात गरेका भनेको कच्चा पदार्थ आफैले प्रयोग गरी वस्तु उत्पादन गर्ने क्षमता थियो थिएन भन्ने कुरा सम्बन्धित सरकारी निकाय (प्रस्तुत विवादका सम्बन्धमा उद्योग विभाग) मा रहेको अभिलेखबाट समर्थित हुनुपर्ने भएकोले उद्योगको उत्पादन क्षमताको विषय उद्योग विभागको एकद्वार समितिको सरोकारको विषय नै होइन र कच्चा पदार्थमा तिरेको भन्सार/शुल्क फिर्ता दिने रकम यकीन गर्दा सम्बन्धित उद्योगको उत्पादन क्षमता सान्दर्भिक हुँदैन भन्ने निवेदकको भनाईसँग सहमत हुन सकिएन ।

१५. तसर्थ, उपरोक्त आधार र कारणबाट निवेदक उद्योगको सम्बन्धमा उद्योग विभाग एकद्वार समितिबाट भएका बैठक नं.२२२, २८१ र २८२ औं निर्णयहरू कानूनसम्मत नै देखिएकोले अन्यथा गर्नु परेन । रिट खारेज हुने ठहर्छ । प्रस्तुत मुद्दाको दायरी लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार गरी बुझाई दिनु ।

उक्त रायमा सहमत छु ।

न्या.प्रा.डा.भरतबहादुर कार्की
इति संवत् २०६८ साल पुस ८ गते रोज ६ शुभम्-
इजलास अधिकृत : परशुराम भट्टराई

